

EDVARD KARDELJ

UDRUŽENI RAD
I SAMOUPRAVNO
PLANIRANJE

SARAJEVO, 1982.

Priredivači: BORISAV LAZAREVIĆ, MILORAD
POPOVIĆ, dr. DAVID DAŠIĆ, BORIS TKAČIK

Recenzenti izbora:
IVAN BRATKO,
Prof. dr. ARIF TANOVIĆ

Stručni saradnik:
dr. BRANKO MARIČIĆ

Odgovorni urednik:
MARIO VUKIĆ

Izdavači:

»SVJETLOST«, Sarajevo, (izvršni izdavač), DRŽAVNA ZALOŽ-
BA SLOVENIJE, Ljubljana, »MLADOST«, Zagreb, »FORUM«,
Novi Sad, »POBJEDA«, Titograd, »RILINDJA«, Priština, »MA-
TICA SRPSKA«, Novi Sad, »MISLA«, Skopje, VOJNOIZDA-
VAČKI ZAVOD, Beograd.

BELEŠKA UZ OVU KNJIGU

11312.607/B

Knjiga »Udruženi rad i samoupravno planiranje« sadrži one radove Edvarda Kardelja koji su nastali u vezi sa neposrednom primjenom i donošenjem Zakona o udruženom radu i Zakona o osnovama sistema društvenog planiranja i o društvenom planu Jugoslavije, kao i njihovom razradom i primenom u samoupravnoj praksi. Ovi radovi predstavljaju ne samo teorijsko produbljivanje koncepta i sistema dohodovnih odnosa u udruženom radu na načelima novog Ustava, Zakona o udruženom radu i drugih sistemskih zakona, nego i kritičko razmatranje njihovog neposrednog ostvarivanja.

Ova knjiga sadrži četiri rada i predstavlja nastavak prethodne knjige i celinu sa njom.

Radovi »O sistemu samoupravnog planiranja« i »Slobodni udruženi rad« su, u stvari, posebne knjige iz serije »Brionske diskusije«.

U radu »Dalji razvoj društveno-ekonomskih odnosa na osnovu Ustava i Zakona o udruženom radu i uvršćenje položaja radnika« (1976), Kardelj je ukazao na ulogu svih organizovanih snaga našeg društva, posebno Saveza komunista, u razvoju socijalističkih samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa.

Rad »Sticanje i raspodela sredstava za lične dohotke na osnovu rada — jedno od najaktuelnijih pitanja našeg društva danas« (1978) je intervju redakciji časopisa »Svetlost« iz Kragujevca povodom Desetog susreta samoupravljača Jugoslavije »Crveni barjak«.

Radovi u ovoj knjizi objavljuju se u celini.

Beograd, jun 1979.

IDEJNA, DRUŠTVENO-EKONOMSKA
I POLITIČKA
OPREDELJENJA NACRTA ZAKONA O
UDRUŽENOM RADU

Izlaganje na Trećoj sednici Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije, 17. aprila 1976. godine, u Beogradu, na kojoj su razmatrana osnovna idejna i društveno-politička opredeljenja na kojima se zasnivao Naert zakona o udruženom radu. Tekst izlaganja je, u celini ili u izvodima, objavljen u dnevnim i nedeljnim listovima, a pod ovim naslovom u časopisu „Socijalizam“ br. 4, 1976.
Delove ovog teksta autor je koristio pripremajući knjigu „Slobodni udruženi rad -- briionske diskusije“, „Radnička štampa“ Beograd, 1978.

Donošenju Zakona o udruženom radu opravdano pridajemo izvanredno velik značaj. On predstavlja krupan korak u razvoju i stabilizaciji unutrašnjih odnosa u našem sistemu samoupravno udruženog rada, u ostvarivanju i obezbeđivanju vodeće društvene uloge radničke klase, u razvoju i učvršćivanju međusobnih prava i odgovornosti radnih ljudi koja su uslov njihove ravnopravnosti u međusobnim odnosima, kao i njihove slobode u radu i u društvu.

Ali, Zakon o udruženom radu nije samo to. Razrađujući Ustavom utvrđen položaj osnovne organizacije udruženog rada kao nosioca celokupnog dohotka, Zakon o udruženom radu daje radnicima ne samo pravna sredstva za političku kontrolu nad procesom društvene reprodukcije i planiranja nego i materijalna, ekonomska sredstva kojima oni takvu kontrolu obezbeđuju, to jest pravo da upravljaju društvenim kapitalom u svojim osnovnim organizacijama udruženog rada i preko njih u svim oblicima njegovog udruživanja i kretanja. Time upravljanje društvenim kapitalom, kao podružvljenim minulim radom pojedinačnih i udruženih radnika, postaje, s jedne strane, stvar samih udruženih radnika, to jest uslov ostvarivanja njihovog prava rada društvenim sredstvima i njihovog upravljanja svojim tekućim radom. S druge strane, upravljanje društvenim kapitalom postaje zajednička ekonomska snaga celokupnog udruženog rada kojom radnici u osnov-

nim organizacijama udruženog rada raspolazu odgovorno, to jest u skladu sa odnosima uzajamne zavisnosti i odgovornosti prema svim drugim radnicima u udruženom radu.

Upravo zbog toga Zakon o udruženom radu uspešnije nego naša dosadašnja praksa rešava, mislim da se bez preterivanja može reći, dva centralna pitanja koja istorija neprekidno postavlja pred savremenu socijalističku praksu.

Prvo, Zakon o udruženom radu otvara mogućnosti i daje sredstva za uspešnije prevladavanje jedne od osnovnih protivrečnosti savremene socijalističke prakse koja se izražava u odnosu između radnika kao nosioca radne snage i živog rada na radnom mestu, s jedne strane, i nosioca ekonomske i političke vlasti nad društvenim kapitalom, s druge strane, bilo da je reč o državnosvojinskoj ekonomskoj vlasti čiji je izvršilac državni aparat, odnosno državni organi bilo o stihijski nastalom tehno-kratskoupravljavčkom monopolu raspolaganja društvenim kapitalom. Ta protivrečnost krije u sebi ne samo elemente nesocijalističkih odnosa nego je i neprekidan izvor takvih deformacija i konzervativnih tendencija u razvoju socijalizma kao što su tehnokratizam, državni apsolutizam, državnosvojinski konzervativizam, velikodržavni hegemonizam, kult ličnosti i slično. Nerešavanje te protivrečnosti zatvara perspektivu socijalističkog progressa i zatvara socijalističko društvo u njegove prelazne oblike koji su bili nužni posle socijalističke revolucije, ali kojima se revolucionarne snage socijalizma ne mogu zadovoljiti kao nekim konačnim ciljem ili idealom socijalizma. Štaviše, ti oblici su već do te mere iscrpili svoju unutrašnju snagu da postaju kočnica daljeg razvoja socijalističkih društvenih odnosa.

Drugo, Zakonom o udruženom radu rešava se, načelno, uspešnije nego dosada pitanje o tome kakav pojavni oblik društvene svojine je potreban jednom samoupravnom socijalističkom društvu, to jest kakvi treba da budu odnosi između radnih ljudi u uslovima društvene svojine na sredstvima za proizvodnju i socijalističkog samoupravljanja. I teorijski i načelno mi smo već poodavno napustili tezu da je državnosvojinski monopol na sredstvima za proizvodnju trajni, a pogotovo da je jedini oblik društvene svojine. Smatrali smo da je državnosvojinski oblik društvene svojine bio nužan u određenoj fazi naše socijalističke revolucije i smatramo da će i u mnogim drugim zemljama ubuduće taj oblik društvene svojine biti neophodan, pogotovo u onoj fazi koju su Marks i Engels nazivali eksproprijacijom eksproprijatora. Ipak, kao odnos između

ljudi, državnosvojinski monopol je, istorijski gledano, još uvek kao pupčanom vrpcom povezan sa onim svojinskim kategorijama koje pripadaju društveno-ekonomskim formacijama u kojima se rad nalazio u jednim, a sredstva za proizvodnju u drugim rukama.

Daleko sam od toga da tvrdim da je državnosvojinski monopol na sredstvima za proizvodnju isto što i kapitalistički monopol, iz prostog razloga što uloga državnosvojinskog monopola zavisi od klasne strukture državne vlasti koju socijalističke revolucije iz temelja menjaju. Takođe sam daleko od toga da tvrdim da prevazilaženje državnosvojinskog monopola kao dominantnog faktora društvenog razvoja zavisi samo od subjektivne volje vladajućih snaga u socijalističkom društvu. Naprotiv, to je proces koji zavisi od celog niza objektivnih uslova u kojima se odvija određena socijalistička revolucija i određena socijalistička praksa. Ali, o tome u okviru ovog mog izlaganja svakako nije potrebno govoriti.

No, kao društveno-ekonomska i kao pravna kategorija državnosvojinski monopol je, ipak, još uvek klasična svojinska kategorija, to jest sredstva za proizvodnju u državnoj svojini nisu i u svojini radnika, osim u onoj meri u kojoj država predstavlja kolektivni interes radničke klase. Međutim, stvarni subjekt te svojine u praksi je država, njeni organi i njen aparat, a ne radnik. A u takvim odnosima uvek se mogu razviti tendencije i deformacije da kolektivnu volju radnika zameni volja državnih organa, pa čak i državnog aparata, iz čega se radaju sve one negativne društveno-ekonomske i političke posledice koje su nam već poznate iz sopstvene prakse.

U Zakonu o udruženom radu nastojali smo, sasvim konkretnim sredstvima i oblicima, ne da preko noći izademo iz te protivrečnosti, već da je uspešnije i brže nego dosad rešavamo. Drugim rečima, ni novi Zakon neće sam po sebi i automatski ukinuti tu protivrečnost koju praksa stihijski nameće. Ali, on daje sredstva uspešnija od dosadašnjih za njeno razrešavanje samim tim što mnogo određenije formuliše i institucionalizuje oblik društvene svojine i njenu društveno-ekonomsku sadržinu u sistemu socijalističkog samoupravljanja.

Dohodovni odnosi kakvi su formulisani i institucionalizovani u novom Zakonu o udruženom radu dosledno i jasno izražavaju društvenu svojinu kao sistem odnosa među ljudima — što je, uostalom, svaka svojina uvek i bila — a ne kao odnos između čoveka i stvari, ali takvih odnosa u kojima ona nije monopolsko

pravo ni jednog pojedinačnog subjekta u društvu, to jest ni države, ni radnog kolektiva, ni pojedinačnih radnika. Štaviše, Zakon postavlja snažne brane i nastajanje faktičkih svojinskih prava koja se mogu pojaviti i koja su se i pojavljivala u našoj dosadašnjoj praksi, na primer, u obliku stvarnog monopolskog prava vodećih snaga u tehnostukturi udruženog rada da raspolazu, više ili manje neograničeno, centralizovanim dohotkom, odnosno društvenim kapitalom. Društvena svojina je na taj način zajednička svojina svih ljudi koji rade, a samim tim i svojina svakog pojedinačnog radnog čoveka u onoj meri u kojoj mu ona obezbeđuje pravo rada društvenim sredstvima zajedno sa svim onim njegovim neotuđivim pravima koja su vezana za to njegovo osnovno pravo. A ta prava uključuju i pravo prisvajanja sredstava za ličnu i zajedničku potrošnju prema radu, a pod uslovima jednakosti i ravnopravnosti sa drugim radnicima. Na taj način društvena svojina se izražava u pravu rada društvenim sredstvima, a u isto vreme i u odgovornosti svakog radnika da to pravo ostvaruje u punoj ravnopravnosti sa svakim drugim radnikom koji ima to isto pravo, zajedno sa svim drugim i pravima i odgovornostima koja su vezana za to osnovno društveno-ekonomsko pravo. Time društvena svojina zaista — u pozitivnom smislu te izreke — postaje ničija i svačija, to jest i zajednička i lična.

Međutim, time se ne ukida i sam princip svojine, ne ukidaju se oni svojinski odnosi koji proizlaze iz prisvajanja po osnovu rada, nego se samo menja njihova društveno-ekonomska sadržina. Pošto je društvena svojina zajednička svojina svih ljudi koji rade, a u krajnjoj liniji i svih članova društva, bar u perspektivi, niko na bazi te svojine ne može da vrši privatno ili grupno prisvajanje niti da stiče komandni položaj u odnosu na druge radnike. A pošto je društvena svojina istovremeno i lična svojina, niko ne može otuđiti od radnika ni jedno od onih prava koja mu pripadaju na osnovu prava rada društvenim sredstvima, uključujući tu i pravo prisvajanja sredstava za ličnu potrošnju pod uslovima ravnopravnosti sa drugim radnicima u samoupravno udruženom radu. Uproščeno govoreći, društvena svojina se u nas izražava kao sistem institucionalizovanih međusobnih prava i odgovornosti radnika i svih članova društva, a ne kao odnos individualnih ili kolektivnih subjekata prema stvarima ili kao odnos svojinskog monopola prema ljudima, prema radnicima koji ne raspolazu takvim monopolom. Na taj način Zakon o udruženom radu — kao što je to u načelu i sam Ustav učinio — i

formalno skida sa svojinskih odnosa spoljnu fasadu koja ih, kako Marks kaže, predstavlja kao odnos između čoveka i stvari, a, u suštini, reč je o odnosu između ljudi.

Verujem da je Zakon o udruženom radu time izrazio upravo onu sadržinu pojma društvene svojine o kojoj je govorio Karlo Marks. Dozvolite mi da i ovom prilikom podsetim na neke njegove veoma poznate misli koje u vezi sa ovim Zakonom postaju posebno aktuelne.

U *Kapitalu* Marks je o društvenoj svojini rekao:

»Kapitalistički način prisvajanja, koji proizlazi iz kapitalističkog načina proizvodnje, dakle kapitalistička privatna svojina, jeste prva negacija individualne privatne svojine zasnovane na sopstvenom radu. Ali nužnošću prirodnog procesa kapitalistička proizvodnja rada svoju vlastitu negaciju. To je negacija negacije. Ova ne uspostavlja iznova privatnu svojinu, ali uspostavlja individualnu svojinu na osnovici tekovina kapitalističke ere: na osnovici kooperacije i zajedničkog posedovanja zemlje i sredstava za proizvodnju koje je proizveo sam rad.«¹

Ali još ranije, u *Manifestu Komunističke partije*, Marks je o istom pitanju rekao:

»Kapital je zajednički proizvod i može se staviti u pokret samo zajedničkom akcijom mnogih članova, u krajnjoj instanci samo zajedničkom akcijom svih članova društva. Kapital, dakle, nije neka lična, već društvena sila. Prema tome, kad se kapital pretvori u opštu svojinu, u svojinu koja pripada svim članovima društva, time se lična svojina ne pretvara u društvenu. Menja se samo društveni karakter svojine, ona gubi klasni karakter.«²

I konačno, u *Gradanskom ratu u Francuskoj*, govoreći o Pariskoj komuni, Marks kaže:

»Ona je htela da individualnu svojinu učini stvarnošću, pretvarajući sredstva za proizvodnju, zemlju i kapital, koji sada pre svega predstavljaju sredstva za porobljavanje i eksploataciju rada, u puka oruđa slobodnog i udruženog rada... Ako zadržana proizvodnja ne treba da ostane varka i zamka, ako ona treba da potisne kapitalistički sistem, ako udružene zadruge treba da regulišu

¹ K. Marks — F. Engels, *Sabrana dela*, tom XXI, »Prosveta«, Beograd, 1970, str. 672.

² K. Marks — F. Engels, *Sabrana dela*, tom VII, »Prosveta«, Beograd, 1974, str. 391.

nacionalnu proizvodnju po jednom zajedničkom planu i da je tako uzmu pod svoju sopstvenu kontrolu i učine kraj stalnoj anarhiji i periodičnim konvulzijama, koje su neizbežna sudbina kapitalističke proizvodnje. — što bi to, gospodo, bilo drugo nego komunizam, »mogući« komunizam?»³

Za Marksa je izvor svih klasnih diferencijacija uvek bio neminovni sukob između bilo kog oblika monopola u raspolaganju sredstvima za proizvodnju i viškom rada, s jedne strane, i radnog čoveka koji mora da radi tim sredstvima da bi živeo, s druge strane. Pri tome Marks taj monopol nije vezao samo za formalno svojinsko pravo. On je ukazivao na to da i sam stvarni monopol u raspolaganju društvenim kapitalom, makar i ne postojalo formalno svojinsko pravo, uspostavlja iste odnose. Stoga i u citatima koje sam istakao Marks ne govori o državnosvojinskom monopolu kao zameni za privatnokapitalistički monopol, nego smatra da društvena svojina mora biti zajednička, odnosno opšta svojina svih ljudi koji rade, a u krajnjoj liniji i svih članova društva. U tom smislu Marks je ukazao i na moguću genezu oblika društvene svojine, govoreći da će se društvena svojina pojaviti najpre kao klasna svojina radnika, a zatim kao svojina svih članova društva, najpre na nivou nacije, a potom i u međunarodnim okvirima. Pri tome je on predvideo i mogućnost da se u revoluciji, u prelaznom periodu socijalizma uspostavlja državna svojina kao prvi revolucionarni akt radničke klase u ukidanju kapitalističke privatne svojine, to jest kao prvi revolucionarni korak radničke klase u menjanju proizvodnih odnosa. Ali, Marksove misli koje sam napred citirao jasno pokazuju da on u državnoj svojini nije video cilj socijalizma, nego revolucionarno sredstvo u rukama radničke klase koja je stekla vlast, odnosno vodeću ulogu u društvu.

Mi u novom Zakonu o udruženom radu ne polazimo od nekakvog statičkog modela društvene svojine, kao što ne polazimo ni od shvatanja da ima mnogo modela socijalizma od kojih bi svaki za sebe trebalo da bude — kao što se neretko može pročitati u propagandnim člancima — jedino pravi, najbolji, pa čak i večiti. Za nas je nastajanje socijalističkih društvenih odnosa složen i dugotrajan istorijski proces u kojem progresu nema kraja, jednako kao što progres nikad u istoriji nije imao kraj. A glavna pokretačka snaga

tog procesa u uslovima savremene socijalističke prakse je, po mome mišljenju, upravo razvoj društvenosvojinskih odnosa u kojem materijalne i subjektivne snage socijalističkog društva postaju sposobne da postepeno prevladavaju sve oblike svojinskog monopola. U tom smislu naš novi Zakon o udruženom radu nije model za sebe niti je završni ni savršen akt procesa našeg socijalističkog razvitka. Naprotiv, on predstavlja kontinuitet naše socijalističke revolucije i razvoja našeg sistema socijalističkog samoupravljanja. U stvari, on je zasnovan na načelnim osnovama koje su već davno utvrđene u razvoju naše revolucije. A kao takav on je istovremeno i nova, da tako kažem, odskočna daska za dalji razvoj socijalističkih i samoupravnih odnosa koji, naravno, ne zavise samo od ovog Zakona, nego i od celokupnosti materijalnih i subjektivnih, unutrašnjih i spoljnih uslova u kojima se razvija naše socijalističko samoupravno društvo. Mi možemo biti ponosni što smo u mogućnosti da donesemo ovakav zakon, ali bismo mnogo pogrešili ako bismo mislili da je to najviši domet do kojega socijalizam može i treba da stigne.

Međutim, bez preterivanja možemo reći da Zakon o udruženom radu, zajedno sa Ustavom i drugim novim sistemskim zakonima, i u skladu sa revolucionarnim programom subjektivnih socijalističkih snaga sa Savezom komunista na čelu koji je dobio posebnu potvrdu na Desetom kongresu SKJ, otvara našim radnim ljudima i vodećim socijalističkim snagama mnogo jasniju perspektivu i daje mnogo snažnije oružje u borbi za dalji napredak socijalističkog samoupravnog i demokratskog društva nego što ga sada imaju. To posebno važi za dalje učvršćivanje društvenog položaja radnika kao slobodnog društvenog stvaraoca u odnosima međusobne zavisnosti i odgovornosti prema jednakim pravima drugog radnog čoveka, što je uslov nastajanja slobodnog socijalističkog društva koje je Marks nazivao zajednicom slobodnih proizvođača.

Novi zakon o udruženom radu odbacuje tezu o neophodnosti državnosvojinskog monopola po kojoj je on neophodan zato što, navodno, samo država može centralistički usklađivati i planirati društveni razvoj. Zakon odbacuje i tezu po kojoj je samo stručno-upravljajući aparat u udruženom radu sposoban da upravlja, odnosno raspolaze društvenim kapitalom zato što, navodno, samo on raspolaze znanjem i stručnim sposobnostima potrebnim za obavljanje te funkcije.

³ *Pariska komuna*, »Rad«, Beograd, 1971, str. 99—100

Ukidajući mogućnost za bilo koji oblik svojinskog monopola na sredstvima za proizvodnju, odnosno, pravilnije rečeno, sužavajući na minimum mogućnosti nastajanja takvih monopola, Zakon odlučujuću ekonomsku i političku vlast nad društvenim kapitalom prenosi na radnike u osnovnim organizacijama udruženog rada. Pri tome oni, u odnosima međusobne zavisnosti i odgovornosti, svoj rad i dohodak, a samim tim i društveni kapital kojim upravljaju, slobodno — a samo izuzetno i na osnovu zakonske prinude — udružuju sa radom i dohotkom radnika drugih osnovnih organizacija udruženog rada u raznim oblicima udruživanja i zajedničkog planiranja. Svoje međusobne odnose u udruživanju rada i dohotka radnici regulišu, na osnovu načelnih odredbi Ustava i Zakona o udruženom radu, prvenstveno međusobnim samoupravnim sporazumima i društvenim dogovorima, u kojima istovremeno sami obezbeđuju jednakost svih radnika u pogledu njihovih prava i odgovornosti.

Razume se, Zakon predviđa da u svim tim odnosima određenu ulogu i dalje mora da ima i država, podrazumevajući pod njom sve društveno-političke zajednice, pogotovo kad samoupravno sporazumevanje ili društveno dogovaranje ne može uspešno da reši sukobe interesa koji su objektivno uslovljeni.

I najzad, sasvim je jasno da se svi problemi međusobnih odnosa u udruživanju rada i dohotka i daljeg razvoja tih odnosa ne mogu rešavati isključivo empirijskom akcijom samoupravnih subjekata niti samo Zakonom niti samom intervencijom države. Zakon predviđa kao nužnost i daje širok prostor za svakodnevnu akciju organizovanih snaga socijalističke svesti, a to su pre svega, kada je reč o udruženom radu, Sindikati, Savez komunista, Socijalistički savez radnog naroda, naučne i druge stručne i društvene organizacije. Zakon uspostavlja takve odnose među svim ovim faktorima i utvrđuje takvu ulogu svakoga od njih pojedinačno u procesu društvene reprodukcije da time omogućuje demokratsko usklađivanje pojedinačnih i zajedničkih i opštih društvenih interesa. Mogućnosti primene državne prinude u tim odnosima, od koje ne treba bežati kada je ona neophodna, u Zakonu su veoma konkretno određene, rekao bih, gotovo taksativno nabrojane.

Prema tome, sistem društvene svojine u novom Zakonu nije formulisan ni kao bilo čiji svojinski monopol, bez obzira na to kakvim opštim i višim interesima on pokušava da se opravdava, niti kao odnos ljudi prema stvarima u cilju uređivanja stvari, nego kao

sistem odnosâ između ljudi, polazeći od neophodnosti učvršćivanja vodeće društvene uloge istorijskih interesa radničke klase i svih ljudi koji rade sredstvima za proizvodnju u društvenoj svojini. Jer upravo ti interesi su u našoj epohi pokretačka snaga opšteg društvenog progressa.

Stoga bismo kao osnovne karakteristike odnosâ društvene svojine, prema Zakonu o udruženom radu, mogli istaći sledeće:

Pre svega, tu je reč o pravu rada radnika društvenim sredstvima za proizvodnju koje sobom nosi i niz drugih neotuđivih prava radnika, koja mu ni zakon, ni praksa, niti neki državni organ ne mogu oduzeti ili zakidati, ako se radnik sam pridržava jednakih prava drugih radnika.

Zatim, iz takvog sistema odnosâ društvene svojine proizlazi i odgovornost radnikâ jedne osnovne organizacije udruženog rada prema radnicima drugih osnovnih organizacija udruženog rada i prema celokupnom udruženom radu, u cilju obezbeđivanja jednakih uslova i ravnopravnosti svih radnika u ostvarivanju njihovog prava rada društvenim sredstvima, uključujući tu i pravo sticanja sredstava za ličnu potrošnju na osnovu svoga rada, u skladu sa zajednički utvrđenim merilima rada.

Tu je, dalje, i pravo i odgovornost radnikâ da preko svog dohotka u osnovnoj organizaciji udruženog rada i svojih samoupravnih prava neposredno kontrolišu i usmeravaju tok proširene i opšte društvene reprodukcije i da stiču deo dohodovnih rezultata ostvarenih u mehanizmu te reprodukcije, to jest po osnovu povećane produktivnosti zajedničkog društvenog rada, srazmerno doprinosu koji su tim rezultatima dali svojim tekućim i svojim minulim radom, odnosno onim delom dohotka koji se svakodnevno podružljuje kao društveno, odnosno kao zajedničko sredstvo i uslov udruženog rada, to jest kao društveni kapital.

Iz svega toga istovremeno proizlazi i odgovornost radnikâ prema zajedničkim i opštim društvenim interesima, pre svega prema zajedničkim interesima udruženog rada, a zatim i prema opštim interesima društva u celini. Pri tome se ti zajednički i opšti interesi društva ne mogu subjektivistički i voluntaristički određivati u nekakvim »vrhovima« tehnostrukture udruženog rada ili države, pa makar to bila i Skupština. Ti se interesi utvrđuju prvenstveno samoupravnim sporazumima unutar samog udruženog rada i, zatim, slobodnim društvenim dogovorima udruženih samoupravnih subjekata sa organima društveno-političkih zajednica koji, u

skladu sa Ustavom utvrđenim nadležnostima, snose odgovornost za stanje u društvu, kao i sa kreativnim i vodećim društveno-političkim i naučno-stručnim i drugim zainteresovanim snagama našeg socijalističkog samoupravnog društva. U svemu tome poseban značaj imaju samoupravni sporazumi i društveni dogovori o osnovama zajedničkih planova, koji postaju najznačajniji instrument udruživanja rada i sredstava. I najzad, ti se interesi utvrđuju i onim prinudnim aktima države za koje je ona Ustavom ovlašćena.

Celokupnost svih tih odnosa između ljudi i sastavnih delova samoupravno udruženog rada i društva u celini i jeste suština našeg sistema društvene svojine. Sredstvima za proizvodnju i reprodukciju u društvenoj svojini niko pojedinačno — ni kao pojedinac, ni kolektivno kao grupa, ni kao državni organ — ne može da raspolaze niti može da prisvaja neki njihov deo bez odgovornosti prema jednakim pravima drugoga. Na taj način društvena svojina postaje samo opšti uslov koji omogućuje pojedinačnom radniku u udruženom radu da ostvaruje svoje pravo rada društvenim sredstvima, odnosno da na osnovu slobodnog korišćenja tog uslova može da stiče svoj lični dohodak srazmerno doprinosu koji je svojim tekućim i minulim radom dao ukupnom rezultatu društvenog rada. Takav sistem odnosa društvene svojine je istovremeno i nukleus, odnosno početak ukidanja svakog oblika svojinskog sistema, jer će zajednička, odnosno društvena svojina, sa daljim razvojem proizvodnih snaga i porastom produktivnosti rada sve više izražavati odnose raspodele prema potrebama, a sve manje odnose raspodele prema radu. Time će društvena svojina, u stvari, postajati sve manje ograničavajući faktor ličnog prisvajanja prema ličnim potrebama.

Novom društveno-ekonomskom pozicijom osnovne organizacije udruženog rada i radnika udruženih u njoj, kao i drugim promenama o kojima sam govorio, okrenut je tok kretanja viška rada radnika, odnosno cirkulacije društvenog kapitala u proširenoj i opštoj društvenoj reprodukciji. U društvu svojinskog monopola cirkulacija društvenog kapitala neprekidno dovodi do njegove centralizacije u vrhovima privrede i države, to jest u rukama onih koji imaju monopol nad kapitalom, a u poslednje vreme i u takozvanim nadnacionalnim kompanijama, otuđujući na taj način višak rada od radnika i od nacija i neprekidno jačajući monopolističke centre ekonomske i političke moći, koji sve manje podležu bilo kakvoj stvarnoj kontroli društva. Takav proces istovremeno rada i pozuate političke posledice po razvoj jedne zemlje, o kojima

sam napred govorio, pošto u sve većoj meri pretvara radnika u slepog i bezuicajnog izvršioca volje takvih otuđenih centara. Jer, cilj takvog sistema svojinskog monopola nije i ne može biti čovek i njegov društveni položaj, nego centralizacija kapitala sama po sebi, koju objektivno nameće sama priroda tog sistema.

Nasuprot takvom procesu, novi Zakon o udruženom radu — razradom ustavnih odredbi o dohotku osnovne organizacije udruženog rada i o dohodovnim odnosima uopšte — ustanovljava takve odnose koji ceo tok cirkulacije društvenog kapitala okreću ka radnicima udruženim u osnovnim organizacijama udruženog rada. Celokupan dohodak, koji se realizuje na tržištu ili na bilo kom stepenu udruživanja rada i dohotka i društvene reprodukcije, uvek se mora u svim svojim vidovima koncentrisati u osnovnim organizacijama udruženog rada. Zato se i svi rezultati koji se realizuju u tom procesu društvene reprodukcije moraju vraćati radnicima u osnovnim organizacijama udruženog rada, koje time neprekidno — naravno, pod normalnim uslovima — povećavaju masu dohotka, odnosno društvenih sredstava kojima radnici u tim organizacijama upravljaju, a samim tim proširuju i materijalne izvore za poboljšanje svojih radnih i životnih, kao i opštih društvenih uslova.

A na osnovu tako sticanog i pod normalnim uslovima stalno uvećavanog dohotka, osnovne organizacije udruženog rada, radnici, zatim, uvek iznova udružuju rad i dohodak svoje osnovne organizacije udruženog rada sa drugim osnovnim organizacijama udruženog rada radi ostvarivanja zajedničkih ciljeva u razvoju proizvodnih snaga i produktivnosti rada i radi poboljšavanja svojih radnih i životnih, kao i opštih društvenih uslova. Taj proces udruživanja vrši se, kako je rečeno, na osnovu samoupravnih sporazuma o udruživanju, koje su sve osnovne organizacije udruženog rada po Ustavu i Zakonu obavezne da donose, a naročito putem sporazuma o osnovama zajedničkih planova. U tom pogledu Zakon posebno veliku ulogu daje srednjoročnom planu, pre svega zato da bi takav proces udruživanja učinio što stabilnijim i dugoročnijim, sa precizno utvrđenim uzajamnim obavezama i odgovornostima za neizvršavanje prihvaćenih obaveza. Centralizujući dohodak takvim demokratskim putem, osnovne organizacije udruženog rada, odnosno udruženi rad, istovremeno ga pretvaraju u zajedničku ekonomsku snagu udruženog rada, kojom on stvara uslove za otvaranje novih radnih mesta i za porast produktivnosti ukupnog društvenog rada. A ukupni rezultati takvog procesa

udruživanja rada i dohotka se ponovo raspoređuju na osnovne organizacije udruženog rada u zavisnosti od doprinosa koji su one svojim tekućim i svojim minulim radom dale tim rezultatima. Višak rada, kao element klasnog odnosa među ljudima, na taj način, u stvari, prestaje da postoji, jer njime kao delom ukupne vrednosti koju je proizveo svojim radom raspolaže sam radnik. Ta vrednost koja je predstavljala višak rada postaje sastavni deo dohotka, odnosno društvenih sredstava kojima upravlja sam radnik u osnovnim organizacijama udruženog rada.

Pri tome su društveno-ekonomski odnosi između osnovnih organizacija udruženog rada, u koje one stupaju kada udružuju svoj rad i dohodak u cilju zajedničkog ulaganja u društvenu reprodukciju i ostvarivanje zajedničkog dohotka, oslobođeni ne samo kapitalističke klasne sadržine, nego i ekonomske logike kapitalističkog profita. Jer ti odnosi se ne zasnivaju na podeli profita, nego na specifičnom obliku slobodne razmene rada. I upravo je to jedan od glavnih razloga što Zakon o udruženom radu tretira društveni kapital kao minuli rad udruženih radnika, to jest kao vrednosni rezultat njihovog rada koji se razmenjuje za rad drugih radnika u okviru opštih zakonitosti socijalističke robne proizvodnje. Naravno, ta razmena se ne odvija na nekakvom slobodnom tržištu kapitala, nego u slobodnoj razmeni rada na osnovu samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora. A motivacija radnika za takvu vrstu razmene rada je pre svega u njihovim radnim interesima, a ne u nekakvom rentijerstvu ili izvlačenju profita na račun tuđeg rada.

U stvari, Zakon ne samo da formalno zabranjuje takvo rentijerstvo i profiterstvo, nego ga i materijalno do krajnosti destimuliše i na taj način smanjuje mogućnosti za njegovo stihijsko pojavljivanje. Jer učešće jedne osnovne organizacije udruženog rada u dohotku zajednički ostvarenom sa drugom ili drugim osnovnim organizacijama udruženog rada po osnovu minulog rada, to jest po osnovu sredstava koja je uložila u cilju ostvarivanja zajedničkog plana, prestaje kada se toj osnovnoj organizaciji uložena sredstva vrate zajedno sa društveno opravdanom naknadom. Ta naknada ima, u krajnjoj liniji, uprošćeno da kažem, karakter promenljive kamate koja može biti niža ili viša od bankarske, a njena isplata, kao i povraćaj uložених sredstava, zavisi od toga da li je i u kojoj meri predviđeni rezultat zajedničkog ulaganja sredstava stvarno postignut. Povraćaj uložених sredstava i isplata te naknade obavlja se, u stvari, kroz učešće u zajednički ostvarenom dohotku. I sama visina

konkretnog učešća u dohotku zavisi od faktički postignutih rezultata i od karaktera rizika koji osnovne organizacije udruženog rada snose u zajedničkom poduhvatu. Ta je naknada neophodna ne samo kao sastavni deo »cene« minulog rada, nego i kao ekonomski stimulanis za najracionalnija ulaganja društvenog dohotka. Naime, ta naknada stimuliše radnike u osnovnim organizacijama udruženog rada da celokupan svoj dohodak ulažu ne samo u svoju organizaciju, nego u one delove udruženog rada u kojima će to ulaganje doneti najveće zajedničke ekonomske rezultate, i to ne samo sa gledišta rentabilnosti investicija već i sa gledišta zajedničkih radnih i poslovnih interesa udruženog rada.

Na taj način se celokupna novostvorena vrednost neprekidno vraća u osnovne organizacije udruženog rada u materijalnoj proizvodnji da bi se jednim delom, na osnovu samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora i na osnovu Zakonom utvrđenih obaveza, raspoređivala putem slobodne razmene rada u dohodak društvenih delatnosti izvan sfere materijalne proizvodnje i za opšte društvene potrebe, a drugim delom u čisti dohodak osnovnih organizacija udruženog rada. A čisti dohodak je izvor sredstava za ličnu i zajedničku potrošnju radnika i za akumulaciju. Odluku o raspodeli čistog dohotka na te tri namene donose slobodno sami radnici osnovne organizacije udruženog rada, u skladu sa interesima i potrebama njihovog rada i sticanja ličnog dohotka, pridržavajući se samo onih samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora koje su sami potpisali, kao i onih propisa koje, u skladu sa svojim ustavnim ovlašćenjima, donose državni organi u cilju zaštite određenih opštih društvenih interesa, kao i ravnopravnosti radnika.

Čisti dohodak je u nas nova kategorija, naravno, ne u teoriji, nego u oblasti pravnog regulisanja društveno-ekonomskih odnosa u sistemu socijalističkog samoupravljanja. Po mome mišljenju, ta zakonska kategorija nam je potrebna pre svega iz sledeća dva razloga:

Prvo, čisti dohodak je onaj deo dohotka o kojem radnici u osnovnoj organizaciji udruženog rada zaista samostalno odlučuju, jer ostali deo dohotka praktično je već predodređen, bilo zakonom, bilo obavezama koje su nužne i od kojih organizacije udruženog rada ne mogu odstupiti bilo obavezama u okviru slobodne razmene rada sa društvenim delatnostima izvan materijalne proizvodnje i drugim društvenim obavezama. Ali upravo zato će odnos između tog dela dohotka i čistog dohotka biti stalan i veoma ubedljiv poka-

zatelj, rekao bih, društvenog pritiska na dohodak udruženog rada. Kao takav, čisti dohodak će biti veoma značajan faktor u realizaciji društvenog planiranja i u utvrđivanju društveno-ekonomske politike.

A drugi, po mome mišljenju, još važniji razlog je načelne prirode. U takvoj strukturi čistog dohotka najdoslednije dolazi do izražaja istinska društveno-ekonomska, rekao bih, čak, klasna sadržina dohotka. U čistom dohotku se izražava jedinstvo upravljanja radom i upravljanja društvenim kapitalom u rukama radnika. Tu načelno nestaje svaki oblik najamnog položaja radnika, jer u čistom dohotku on sam raspolaze i sredstvima za svoju ličnu i zajedničku potrošnju i društvenim kapitalom. Naravno, u praksi će se još pojavljivati deformacije, ali sam sistem koji uspostavlja Zakon omogućuje uspešnu borbu protiv takvih deformacija.

I ne samo to. U takvom odnosu radnik ne stiče lični dohodak i sredstva za zajedničku potrošnju u odnosima konfrontacije sa vlasnikom ili sa faktičkim monopolskim upravljačem društvenog kapitala, nego sopstvenim gospodarenjem svojim kako tekućim, tako i minulim radom kojim upravlja. Radnik će u odnosima čistog dohotka još jasnije nego dosad moći da uvidi da svoje radne i životne uslove može poboljšavati samo ako bude odvajao dovoljan deo čistog dohotka za razvoj, odnosno za ulaganja u svoju ili u drugu organizaciju udruženog rada u cilju porasta zajedničke produktivnosti rada, odnosno ako tim sredstvima zaista bude racionalnije gospodario. Takav društveno-ekonomski položaj radnika mora još brže nego dosad da oslobađa radnika i od ostataka najamnog mentaliteta. Radnik će upravo kroz politiku akumulacije u sve većoj meri sagledavati ne samo trenutne probleme svojih radnih uslova nego i dugoročne probleme produktivnosti svoga rada, a samim tim i stvaranja sve povoljnijih uslova za svoje stvaralačke ambicije i za svoj socijalni i kulturni život.

Uspostavljanjem takvih dohodovnih odnosa novi Zakon o udruženom radu uklanja ili bar u velikoj meri ublažava još jednu ozbiljnu dosadašnju slabost našeg sistema samoupravljanja u udruženom radu koja se izražava u nedovoljnoj brizi i u nedovoljnoj stimulaciji za efikasnost korišćenja društvenog kapitala. Taj problem je neretko veoma potcenjivan ne samo u našoj praksi nego i u našoj teoriji, uz isticanje da jedino živi rad radnika proizvodi vrednost i da je on odlučujući faktor razvoja proizvodnih snaga. To je, doduše, samo po sebi tačno i nije sporno, ali je isto tako tačno i

nije sporno da efikasnije gospodarenje društvenim kapitalom, odnosno minulim radom radnika stvara povoljnije uslove za porast produktivnosti tekućeg rada, a time i uslove za opšti razvoj društva. Upravo potcenjivanje te činjenice u nas dovodi do pojava kao što su političke investicije, dupli kapaciteti, praktično nepostojanje društvene odgovornosti bilo koga kada se pojavi izuzetno nizak efekat ulaganja društvenih sredstva, odnosno neopravdano niska rentabilnost investicija, što u nas nije tako redak slučaj i tome slično.

Zakon ne smatra da je ukupan dohodak, odnosno čisti dohodak jedne osnovne organizacije udruženog rada rezultat rada radnika samo te osnovne organizacije. Taj se dohodak formira na osnovu objektivnih ekonomskih zakona robne proizvodnje i tržišta, kao i procesa društvene reprodukcije. A to znači da, po pravilu, viša produktivnost rada »daje« i veći dohodak, pa se zato i dohodak pojedinačne osnovne organizacije udruženog rada razlikuje od individualnog kvantuma rada radnika te osnovne organizacije. Moglo bi se, u stvari, reći da u normalnim uslovima poslovanja osnovne organizacije udruženog rada stiču svoj dohodak uglavnom prema nekom društveno potrebnom radnom vremenu, s tim da za istu jedinicu proizvoda neke utroše više, a neke manje radnog vremena u odnosu na takvo društveno potrebno radno vreme. A to ne zavisi samo od sposobnosti radnika, od individualnog kvantuma njegovog rada, od produktivnosti individualnog rada i od radnikove subjektivne volje, nego daleko više od organskog sastava faktorâ proizvodnje i karaktera tehnologije. Stoga Zakon o udruženom radu ne dozvoljava da stečeni kvantum dohotka osnovne organizacije udruženog rada automatski bude i merilo za visinu ličnih dohodaka, jer bi to dovelo do velikih razlika u nivou ličnih dohodaka radnika u pojedinim organizacijama udruženog rada. A to dalje znači da bi, ako bi se to tolerisalo, znatan deo društvene akumulacije bio raspoređen, u stvari, na lične dohotke u produktivnijim organizacijama udruženog rada na račun organizacija sa nižom produktivnošću, koje bi zbog toga teže dolazile do društvenih sredstava neophodnih za njihov razvoj, za porast njihove produktivnosti rada. Zato Zakon o udruženom radu predviđa da se radnici osnovne organizacije udruženog rada, mada u načelu samostalno odlučuju o visini ličnih dohodaka i sredstava za zajedničku potrošnju, moraju pri tome pridržavati određenih društveno utvrđenih merila kvantiteta i kvaliteta rada koja treba da obezbede da kretanje ličnih dohodaka što više bude u skladu sa

načelom — za jednak rad jednak lični dohodak. Razume se, dinamika rasta čistog dohotka, kao i njegove strukture, svakako će biti jedno od merila za određivanje kvantuma rada u raspodeli ličnog dohotka, ali ukupan kvantum čistog dohotka ne može sam po sebi, van dinamike tog dohotka, da bude merilo raspodele ličnog dohotka.

Pri tome, Zakon o udruženom radu, dajući načelne osnove za takva društvena merila rada, polazi od gledišta da se rad radnika u samoupravno udruženom radu više ne sastoji samo od konkretnog rada i fizičkih rezultata na njegovom radnom mestu, nego i od njegovog umnog rada koji obavlja kao odgovorni društveni, odnosno samoupravni radnik i upravljač, dajući svoj doprinos uspešnijem upravljanju organizacijom udruženog rada, uspešnijem planiranju i poslovanju, racionalnijem odlučivanju o udruživanju rada i dohotka, od čega takođe u velikoj meri zavisi visina dohotka osnovne organizacije udruženog rada. Razume se, Zakon o udruženom radu priznanje kao merilo rada i minuli rad radnika kojim on upravlja u osnovnoj organizaciji udruženog rada kao zajedničkim društvenim sredstvima za proizvodnju, odnosno pravilnije rečeno, priznanje kao merilo rada rezultate ostvarene gospodarenjem tim minulim radom. Reč je o tome da radnik na odgovarajući način bude neposredno i materijalno i stvaralački stimulisan da minuli rad, kojim kao društvenim sredstvima upravlja, ekonomski što racionalnije koristi, udružuje i ulaže i da od rezultata ostvarenih po tom osnovu stiče i određen deo svog ličnog dohotka, da bi kroz to, u stvari, mogao da meri i ekonomski efekat takve svoje akcije. Naravno, tu nije reč o nekakvoj akcionarskoj dividendi, nego, u suštini, o jednom merilu doprinosa samog tekućeg rada, to jest o doprinosu u oblasti svakodnevnog gospodarenja minulim radom, odnosno društvenim sredstvima. Uveren sam da će dalji razvoj društva dovesti i do širih oblika solidarnosti radnika u pogledu raspolaganja rezultatima gospodarenja minulim radom u okvirima celokupnog udruženog rada. Mislim da upravo zbog toga i naš postojeći penzijski sistem treba u bliskoj budućnosti da doživi prilično korenite promene.

Na osnovi takvog sistema odnosa u samoupravno udruženom radu radnik preko svoje osnovne organizacije udruženog rada, bilo da je reč o materijalnoj proizvodnji ili o društvenim delatnostima, stiče direktnu ekonomsku i političku kontrolu nad stanjem i kretanjem svih rezultata njegovog rada. I ne samo to. Svi efekti

društvenog rada koncentrišu se u samoupravnoj bazi udruženog rada i društveno-političkim zajednicama, to jest u osnovnim organizacijama udruženog rada, u mesnim zajednicama i opštinama. Na taj način svi građani mogu da prate i kontrolišu kretanje i korišćenje društvenih sredstava, pa čak i da utiču na to kretanje, naravno, ako to hoće, to jest ako su za to zainteresovani. Sva sredstva za opšte društvene potrebe idu, u stvari, iz osnovnih organizacija udruženog rada, tako da su i ona pod neposrednom kontrolom ne samo radnika u osnovnim organizacijama, nego i građana u opštinama i mesnim zajednicama.

I konačno, ne samo svaka osnovna organizacija udruženog rada, nego i svaka njena radna jedinica je istovremeno i izvor prihoda za samostalan privredni, socijalni, komunalni i opšti društveni razvoj područja na kojem se nalazi i deluje. Na taj način samoupravljanje u udruženom radu postaje prava materijalna osnovica i za samoupravljanje u društvu, to jest u društveno-političkim zajednicama, u svim oblastima društvenih delatnosti, a i za ostvarivanje demokratskih prava radnih ljudi i građana u društvu. Istovremeno, to je materijalna baza i za razvoj radnika kao stvaralačke ličnosti i za društveno i ekonomski celishodno korišćenje celokupnih društvenih sredstava kako u njegovom ličnom — radnom i životnom — interesu tako i u interesu razvoja društva. U stvari, i nekvalifikovani radnik postaje istovremeno i duhovni stvaralac u određivanju ne samo razvojnih pravaca njegove osnovne organizacije udruženog rada, nego i razvojnih pravaca zdravstva, obrazovanja, kulture, školstva, fizičke kulture itd., kao i socijalne, kulturne i komunalne politike u njegovoj mesnoj zajednici i opštini. Radnik prestaje da bude »točkić u mehanizmu« koji drugi navijaju, ili se bar stvaraju uslovi da on prestane to da bude, a postaje nosilac i cilj celokupnog sistema samoupravno udruženog rada i društva kao celine.

Mi time, u stvari, praktično odgovaramo i na jednu dilemu koja se u savremenoj socijalističkoj praksi, a i u teoriji, veoma često postavlja. Reč je o tome da li je u socijalističkom društvu potrebno primenjivati materijalnu ili moralnu stimulaciju radnika u njegovom radu. Ima mišljenja da je materijalna stimulacija nemoralna i nevaspitna, dok drugi, pak, smatraju da je moralna stimulacija prazna reč i da za radnika ništa ne znači. Mislim da je tako postavljena dilema izraz paternalističkog odnosa prema radničkoj klasi. U stvari, ta dilema može da se postavlja jedino u takvim

proizvodnim odnosima u kojima radnik raspolaže samo svojom radnom snagom, to jest u odnosima u kojima je društveni kapital izvan njegove ekonomske i političke kontrole i vlasti. U takvim uslovima materijalna stimulacija zaista često može da se svede na svojevrsnu korupciju ljudi, na borbu za novac i da stimuliše mentalitet sebičnosti. Ali, s druge strane, iz iskustva nam je vrlo dobro poznato da se takozvana moralna stimulacija veoma često u praksi svodi na prinudu u ime nekih voluntaristički tumačenih i konstruisanih »viših ciljeva« i »viših vrednosti« čoveka. A te ciljeve i te vrednosti onda određuje bilo državni sistem, bilo neki drugi društveni autoritet u zavisnosti od svojih posebnih potreba i interesa, a ne od potreba i interesa radnika.

Ne tvrdim da smo u našoj praksi prevazišli tu dilemu i da u našoj praksi ne postoje deformacije i jedne i druge vrste. Ali, već od samog početka razvoja našeg socijalističkog društva naglašavali smo da je najveća stimulacija radnika ona koja od njega čini samostalnog mislećeg stvaraoca i u tom stvaranju slobodnog čoveka. Međutim, da bi to mogao da bude, on mora raspolagati i materijalnim sredstvima, to jest uslovima i rezultatima svoga rada. Novi Zakon o udruženom radu nastoji da to načelo što je moguće više konkretizuje u našim sadašnjim uslovima i na sadašnjem stepenu razvoja proizvodnih snaga našeg društva. Naš radnik je u načelu moralno stimulisan time što u svojoj osnovnoj organizaciji udruženog rada, u svom dohotku i u svojim samoupravnim pravima na osnovu prava rada društvenim sredstvima ima materijalnu osnovu na kojoj može samostalno i slobodno da razvija svoje stvaralačke sposobnosti. Samim tim radnik je i materijalno stimulisan, jer svi njegovi stvaralački naponi i uspesi neprekidno jačaju upravo tu materijalnu osnovu njegovog stvaralaštva, a time i njegovih radnih i životnih uslova.

Istovremeno, on je i materijalno i moralno stimulisan time što sa sredstvima kojima slobodno raspolaže zaključuje samoupravne sporazume i društvene dogovore o njihovom korišćenju za ekonomski, socijalni, kulturni i prosvetni razvoj, kao i za razvoj opšte društvene sredine u kojoj živi i od koje zavisi. Jer najviša i najznačajnija stimulacija je ona koja omogućuje radniku i radnom čoveku uopšte da se bori i da istovremeno raspolaže sredstvima za izgradnju takve zajednice slobodnih proizvođača u kojoj će on biti slobodna stvaralačka ličnost u ravnopravnim odnosima sa drugim radnicima, s tim što će rezultati njihovih ličnih stvaralačkih napora,

kao i napora celokupne zajednice slobodnih proizvođača, neprekidno stvarati materijalne i društvene uslove da čovek zaista bude u najvećoj mogućoj meri sam »kovač svoje sreće«. A upravo to je uslov stvarne slobode čoveka.

Naravno, pri tome moramo biti svesni da je sve to jedan istorijski proces, a ne zadatak od danas do sutra. Međutim, društveni progres kao uslov stabilnosti društva ne izražava se u iluzornoj borbi da postojeće društvo bude idealno društvo, nego u tome da ono oslobađa puteve za akciju onih društvenih snaga koje taj društveni progres stvarno nose i mogu da ga nose. Mislim da je to glavni cilj i našeg novog Ustava. I naš novi Zakon o udruženom radu nastoji da ostvari u najvećoj mogućoj meri upravo taj cilj.

Iz svega toga izvukao bih još jedan zaključak. Naime, Zakon o udruženom radu ima velik značaj ne samo za razvoj odnosa u samoupravno udruženom radu. On će najneposrednije uticati i na izmene i razvoj celokupnog društvenog sistema. A u tom pogledu nesumnjivo najznačajniji će biti njegov uticaj na dalji razvoj samoupravne demokratije kao celovitog sistema u našem društvu.

Već smo odavno utvrdili načelo, a i celokupna naša praksa je potvrđivala i potvrđuje to načelo, da samoupravnom socijalističkom društvu ne odgovora sistem višepartijske demokratije koji je nastao u buržoaskoj političkoj državi niti jednopartijski sistem koji je nastao u specifičnom prelaznom periodu između buržoaske i socijalističke demokratije. To, dakako, ne znači da poričemo istorijsku mogućnost, a ponegde čak i neophodnost, da socijalistički odnosi mogu da pobeđe i u uslovima postojanja višepartijske demokratije buržoaskog tipa ako za to postoje odgovarajući istorijski uslovi. Međutim, naša zemlja je prošla kroz duboku socijalističku revoluciju i ona ne bi mogla da savlada suprotnosti zbog kojih je revolucija i nastala da je otvorila prostor za delovanje kontrarevolucionarnih snaga u obliku nekog višepartijskog sistema, iz prostog razloga što te suprotnosti samom revolucijom nisu bile ukinute, nego je bio promenjen samo odnos snaga.

Međutim, uvek smo bili svesni da socijalizam ne može da napreduje ako se u njemu ne razvijaju demokratski odnosi među ljudima. Boreći se protiv ataka neprijatelja socijalizma i socijalističkog samoupravljanja, istovremeno smo stvarali uslove za razvoj novog tipa demokratije socijalističkog samoupravljanja. U takvoj demokratiji ne postoji više potreba za takmičenjem političkih partija, to jest za borbom među njima koja od njih će na čelu

centralističke države vladati radom i društvenim kapitalom, jer su i rad i društveni kapital u rukama radnika udruženih u njihovim osnovnim organizacijama udruženog rada i u svim drugim oblicima udruženog rada i samoupravnih zajednica.

Zato smo uvek isticali da Savez komunista nije nosilac nekog jednopartijskog sistema, odnosno da on nije klasična politička partija. Drugim rečima, Savez komunista se ne takmiči za vlast sa drugim političkim partijama, već se bori za to da radnička klasa, zajedno sa svim radnim ljudima, ima, u obliku neposredne samoupravne demokratije, stvarnu vlast u društvu. Razume se, kao idejna i politička snaga radničke klase, kao organizovana avangardna svest te klase i svih radnih ljudi, Savez komunista je dužan da se bori za to da ključne pozicije te vlasti budu u rukama onih subjektivnih snaga koje su nepokolebljivo na strani socijalizma i socijalističkog samoupravljanja. Ali, to ne znači da Savez komunista uspostavlja svoju vlast kao jednopartijski sistem klasične političke države buržoaskog tipa.

Osim toga, uvek smo naglašavali da diktatura proletarijata za nas nije diktatura državnog aparata, državnog despotizma, nego je po svojoj suštini revolucionarni oblik neosporne vodeće uloge radničke klase, odnosno njenih istorijskih klasnih interesa u upravljanju društvom. Drugim rečima, za nas diktatura proletarijata nije vlast koja treba da sprečava demokratizaciju društva, nego, obrnuto, vlast koja treba široko da otvara puteve takve demokratizacije i da štiti takav proces, ali ne putem restauracije buržoaske političke demokratije, nego na tlu socijalističkog samoupravljanja.

Polazna tačka u formiranju demokratskog sistema ne može za nas biti parlamentarizam buržoaske političke države niti njegova jednopartijska varijanta, nego samoupravna demokratija udruženog rada u kojoj se Savez komunista i drugi faktori organizovane socijalističke, društvene, naučne, kulturne i druge svesti i akcije formiraju i organizuju kao stvaralački sastavni deo te samoupravne demokratije udruženog rada, odnosno zajednice slobodnih proizvođača, a ne kao otuđeni politički faktor u konkurentskoj borbi za vlast nad društvom, nad društvenim radom i njegovim dohotkom i proizvodom. Samo takav demokratski sistem može u našim uslovima zaista da obezbedi vlast radničke klase u savezu sa svim drugim radnim ljudima, to jest neosporno rukovodeću društvenu ulogu istorijskih interesa radničke klase. I samo u takvom demokratskom sistemu Saveza komunista i druge socijalističke snage mogu uspe-

šno da ostvaruju svoju vodeću idejnu i političku ulogu u sistemu vlasti radničke klase i celog radnog naroda, to jest kao sastavni deo tog sistema, a ne kao snaga iznad ili izvan njega, čega je pomalo bilo u našoj nedavnoj prošlosti.

Oblici i snaga demokratije su uvek u istoriji zavisili od oblika proizvodnih odnosa, od klasne strukture i od jačine unutrašnjih društvenih suprotnosti. Ljudi se nisu opredeljivali za viši ili niži stepen demokratije većom ili manjom ljubavlju prema slobodi, odnosno većom ili manjom mržnjom prema slobodi. Sloboda je uvek oružje u borbi za određene društvene ciljeve i interese. Ukidanje demokratskih sloboda, nije, po pravilu, samo sebi cilj, već oružje protiv onih koji napadaju postojeće stanje, bilo da je reč o odbrani reakcionarnih ili o odbrani revolucionarnih pozicija. Zato smo se u našem društvu morali sukobiti i sa braniocima takozvane apsolutne slobode, koji su time, u stvari, naoružavali neprijatelje socijalizma i socijalističkog samoupravljanja, kao i sa dogmatsko-konzervativnim kritičarima samoupravne demokratije koji hoće vlast radničke klase i radnih ljudi da zamene monopolom uskih grupa na vlasti, to jest birokratskim jednopartijskim sistemom. U toj borbi moramo i dalje istrajati i energično se suprotstavljati i jednoj i drugoj krajnosti. To treba da činimo ne toliko zbog njihove snage, jer ona je mala, nego pre svega zato što u sukobu savremenih svetskih suprotnosti nosioci takvih tendencija, bez obzira na njihovu subjektivnu volju, nužno postaju eksponenti protagonista tih suprotnosti, odnosno stranog mešanja u naš unutrašnji razvoj i u našu nezavisnu spoljnu politiku.

Medutim, istovremeno moramo još intenzivnije nego do sada izgrađivati sistem naše samoupravne socijalističke demokratije, čija osnova i vodeći faktor mora biti upravo demokratija samoupravnog udruženog rada. U tom smislu u sistemu i u okviru naših samoupravnih demokratskih institucija moramo otvarati što šire mogućnosti za stvaralačku borbu mišljenja sa pozicija naše socijalističke revolucije, to jest sa pozicija socijalizma i socijalističkog samoupravljanja, stvarati organizacione oblike za učešće najširih masa u utvrđivanju društvene politike i u selekciji i izboru kadrova, za slobodno stvaralačko raščišćavanje idejnih i naučnih problema koji se odnose na dalji razvoj našeg socijalističkog samoupravnog društva i socijalizma uopšte, za društvenu kritiku kojoj nije cilj borba uskih grupa za vlast, nego progres socijalizma i uspostavljanje vodećeg položaja radnog čoveka u sistemu socijalističkog

samoupravljanja, za štampu koja će slobodno odražavati sve te procese, ali koja će biti svesna svoje idejne i političke odgovornosti prema socijalističkoj revoluciji i prema sistemu socijalističkog samoupravljanja

Uvođenjem delegatskog sistema svakako je u tom pravcu učinjen veoma značajan korak. U stvari, delegatski sistem je osnova celokupnog sistema samoupravne socijalističke demokratije koji se razvija u našem društvu. Istina, delegatski sistem je tek u embrionu i još uvek se nije oslobodio pupčane vrpce koja ga povezuje sa ranijim sistemima. Ali, ipak, on je svoj razvoj započeo. Novi Zakon o udruženom radu daje mnogo konkretnije i čvršće osnove i mogućnosti i za dalji razvoj delegatskog sistema. Međutim, čini mi se da danas možemo čak reći da sam delegatski sistem, odnosno njegovo delovanje i nije sada naš glavni problem, jer on u oblasti socijalističke demokratije, nesumnjivo, raspolaže potrebnom unutrašnjom snagom za svoj dalji razvoj. Po mom mišljenju, naš glavni problem je u tome što se u taj demokratski delegatski sistem još uvek nisu adekvatno uključile subjektivne snage socijalizma što se nisu dovoljno organizovale i što nisu u potpunosti pronašle odgovarajuće metode svoga rada, uticaja i delovanja.

A kad govorimo o tim društvenim snagama socijalizma, mislim pre svega na Savez komunista, Socijalistički savez, Sindikat i na druge društveno-političke i društvene organizacije, kao i na nauku, naučno-stručne institucije, na stručne službe, pa i na naše odgovorne državne organe, posebno upravne organe. Pristalice tobože ultralevičarske, a po svom praktičkom rezultatu, u stvari, veoma reakcionarne teorije spontaniteta uporno pokušavaju da te snage odvoje od takozvane spontane akcije radničke klase, odnosno samoupravljača. A, sve te snage, u stvari, predstavljaju upravo deo organizovane svesti radničke klase i samoupravljača. Stoga one ne mogu a da ne budu odgovorni sastavni deo sistema radničkog i društvenog samoupravljanja.

Međutim, gotovo nam je prešlo u naviku da se dugačkim rezolucijama — tako reći spolja — daju samo opšte preporuke, a da se u pronalaženju konkretnih rešenja za svoje probleme samoupravne zajednice prepuštaju, često ili čak najčešće, same sebi. Čak su se i organi naše državne uprave ograničili na donošenje nekih opštih propisa, a nedovoljno se staraju o tome da organizuju odgovarajuću stručnu i drugu konkretnu pomoć samoupravnim organizacijama i

zajednicama u rešavanju njihovih svakodnevnih problema. Navešću samo dva primera.

Tako, ljudi koji ne mogu da shvate položaj i ulogu osnovnih organizacija udruženog rada svoje sumnje sada često izražavaju time što ističu da će, navodno, nastati ogromna administracija u tim organizacijama, koja će mnogo koštati. A, u stvari, sasvim je jasno da osnovne organizacije udruženog rada, po pravilu, uopšte i ne treba da imaju svoje sopstvene stručne službe za evidenciju, za knjigovodstvo, za iskazivanje Zakonom utvrđenih pokazatelja njihove strukture, njihovog privređivanja i poslovanja itd. Te poslove treba da vrše pre svega zajedničke službe radne organizacije, pa čak i složene organizacije udruženog rada. Osim toga, te poslove mogu da obavljaju u većoj ili manjoj meri, na osnovu ugovora sa osnovnim organizacijama udruženog rada, i odgovarajući stručni organi Službe društvenog knjigovodstva. I najzad, trebalo bi razmisliti i o stvaranju jedne racionalne društvene stručne službe uz Službu društvenog knjigovodstva, ili nezavisno od nje, koja bi na osnovu dogovora sa radnim organizacijama najracionalnije mogla za njih da obavlja poslove te vrste. A knjigovodstveni i drugi podaci koji se traže od osnovnih organizacija udruženog rada i drugih samoupravnih organizacija i zajednica nisu nikakav luksuz niti administrativna izmišljotina, nego uslov racionalnog savremenog privređivanja i planiranja. Prema tome, treba pomoći samoupravnim organizacijama i zajednicama da se zajedničkim snagama ti problemi reše na najracionalniji način, a ne da budu prepuštene same sebi i da se čak odriču osnovnih organizacija udruženog rada zato što trenutno nisu u stanju da racionalno reše jedan relativno sekundaran problem prakse.

Drugi takav primer je problem kako utvrditi da li u konkretnom slučaju postoje uslovi koji po Zakonu o udruženom radu zahtevaju da se u okviru radne organizacije formira osnovna organizacija udruženog rada. To je sada u velikoj meri prepušteno subjektivnim procenama unutar radnih organizacija i nekakvom stihijski nastalom odnosu snaga u njima. Međutim, stvaranje osnovnih organizacija udruženog rada je zakonska obaveza ako za to postoje Ustavom i Zakonom predviđeni uslovi, a ne stvar proizvoljne odluke radne organizacije. Međutim, odgovorni društveni faktori van radne organizacije još uvek se, bar sada, vrlo malo bave time da li u nekoj radnoj organizaciji postoje uslovi za stvaranje osnovnih organizacija udruženog rada ili ne postoje. I

naša izvršna veća, recimo, u vezi sa rešavanjem, u ovom trenutku, otvorenih pitanja ostvarivanja principa novog Ustava često stoje, u tom pogledu, po strani kao da se to njih ne tiče, kao da se to ne tiče organa naše uprave. Međutim, sada, odnosno posle donošenja novog Zakona o udruženom radu, postaje sasvim očigledno da se ne samo odgovorni državni organi, a naročito upravni, zatim Sindikat i drugi društveni faktori, nego i sam Savez komunista moraju baviti pre svega rešavanjem upravo takvih konkretnih problema, a ne ponavljanjem uopštenih smernica.

To se odnosi i na sastav i način delovanja naših delegatskih skupština. Upozorio bih, primera radi, samo na sadašnji sastav i ulogu društveno-političkih veća u strukturi skupština. Mislim da ni njihov sastav ni njihova uloga nisu sasvim u skladu sa intencijama novog Ustava, a pogotovo ne sa potrebama koje proizlaze iz društvene uloge društveno-političkih organizacija našeg društva i drugih subjektivnih faktora socijalizma. Isto tako, ukazao bih i na činjenicu da ni Socijalistički savez, gotovo po pravilu, ni po svojoj strukturi ni po svojoj ulozi još nije postao stvarni sastavni deo demokratskog sistema zasnovanog na delegatskom sistemu.

Takođe se često potcenjuje i uloga Sindikata. Sporo se izgrađuju takvi neophodni mehanizmi kao što su pravobranilaštva samoupravljanja i sudovi udruženog rada, bez kojih nije moguće do kraja realizovati ni mnoge odnose u udruženom radu ni sam delegatski sistem. Mislim, takođe, da se i sam Savez komunista još uvek suviše mnogo bavi donošenjem dugačkih rezolucija, umesto da komunisti pre svega praktično deluju u delegatskom sistemu, zajedno sa drugim našim radnicima i radnim ljudima. Samo ako bude imao svoju političku bazu u delegatskom sistemu, Savez komunista će moći efikasno da utiče na samoupravno odlučivanje radnika i drugih radnih ljudi u njihovim samoupravnim organizacijama i delegacijama.

Novi Ustav i novi Zakon o udruženom radu, a i drugi sistemski zakoni koji su doneti ili će biti doneti u toku ove i sledeće godine — tu mislim pre svega na Zakon o osnovama sistema društvenog planiranja i o društvenom planu Jugoslavije, koji je od posebnog značaja — daju nam široke mogućnosti, a i obavezuju nas da brže i konkretnije raščišćavamo otvorena pitanja i trasiramo puteve daljeg razvoja našeg sistema samoupravne socijalističke demokratije, zasnovane na demokratiji udruženog rada, na delegatskom sistemu i na adekvatnoj poziciji organizovanih faktora socijalističke

svesti i nauke u samom tom sistemu i u njegovim okvirima. Samo u takvoj sintezi može nastati stabilan demokratski sistem novog tipa koji će obezbeđivati najšire demokratske slobode građaninu, a koji će istovremeno biti sposoban da se energično i uspešno suprotstavlja pokušajima da se sistem socijalističke i samoupravne demokratije koristi upravo za njeno rušenje, za potkopavanje socijalizma i sistema socijalističkog samoupravljanja. Mislim da bi taj problem, posle završetka rada na osnovnim zakonima koji su povezani sa ostvarivanjem Ustava, morao da postane jedan od glavnih predmeta našeg organizovanog rada, i to ne samo u smislu političkog usmeravanja, nego i u smislu institucionalne izgradnje takvog demokratskog samoupravnog sistema.

Upravo zbog svega toga i naša javna diskusija o Nacrtu zakona o udruženom radu treba da bude otvorena, stvaralačka i slobodna. Ali, ne samo zbog toga. Sam projekt Zakona o udruženom radu je, u stvari, još uvek samo nacrt, a ne do kraja razrađen zakonski tekst. Ono o čemu danas treba da odlučimo jesu pre svega idejna, društveno-ekonomska, politička i sistemska opredeljenja Nacrta zakona, na kojima su izgrađeni i unutrašnji odnosi i institucije tih odnosa u udruženom radu i u društvu uopšte. Mislim da se kao komunisti moramo jasno opredeliti da li podržavamo taj kurs ili ga u nečemu treba ispraviti.

A što se tiče drugog aspekta, to jest konkretizacije tih načelnih osnova, konkretnih odnosa i organizacionih oblika, formulisanja pojedinačnih prava i obaveza radnika itd., to, po mom mišljenju, treba da podleže prvenstveno kritičkoj oceni naše samoupravne prakse, pre svega naših organizacija udruženog rada, samoupravnih zajednica, kao i svih društveno-političkih i drugih društvenih organizacija i ustanova koje su za sva ili samo za neka od tih pitanja neposredno zainteresovane.

Isto tako, treba dati punu mogućnost našim pravnicima, ekonomistima i drugim stručnjacima da stavljaju kritičke primedbe na strukturu i na sadržinu Zakona o udruženom radu, na raspored materije, na pravne i druge institucije koje Zakon predviđa ili koje ne predviđa, a trebalo bi eventualno da ih predvidi itd. Drugim rečima, tekst Nacrta zakona o udruženom radu koji je predložen za javnu diskusiju ne treba da bude shvaćen kao neprikosnoven, nego treba da bude podvrgnut svestranoj kritičkoj oceni. U toku javne diskusije i posle nje tekst Zakona treba da postane bolji nego što je sada. A diskutujući i stavljajući primedbe i predloge na predloženi

Nacrt zakona o udruženom radu, posebno naše organizacije udruženog rada i druge samoupravne zajednice, a i naše opštine, pokrajine i republike, imaće istovremeno i mogućnost i potrebu da kroz prizmu tog nacrta sagledaju sebe i da sebi postavljaju odgovarajuće zadatke. Mislim da upravo u tom smislu Savez komunista treba da usmerava i stimuliše diskusiju o Nacrtu zakona o udruženom radu.

»Socijalizam« br. 4, 1976, str. 493—513.

DALJI RAZVOJ DRUŠTVENO-EKONOMSKIH ODNOSA NA OSNOVI USTAVA I ZAKONA O UDRUŽENOM RADU I UČVRŠĆENJE POLOŽAJA RADNIKA

Izlaganje na 25. sednici Predsedništva Centralnog komiteta Saveza komunista Makedonije, 1. oktobra 1976. godine, u Skoplju. Izlaganje je prvi put, pod različitim naslovima, objavljeno u dnevnoj štampi 4. decembra 1976. godine. Integralni tekst ovog izlaganja objavljen je i u časopisu »Socijalizam«, br. 12, 1976. godine, pod naslovom: »Savez komunista treba da bude svuda gde samoupravljači odlučuju«.

Naslov rada za ovu knjigu dala je redakcija.

Ne bih ovom prilikom govorio o privrednim problemima Makedonije, jer ih vi bolje poznajete od mene, ali imam utisak da je orijentacija Makedonije u pogledu razvoja privrede dobra. Putujući ovih dana kroz Makedoniju bio sam prijatno iznenađen napretkom koji je postignut, a neke gradove čak nisam mogao da prepoznam. Danas Makedonija sasvim drukčije izgleda, to je iz temelja promenjena zemlja, iako ono što čovek usput vidi ne mora biti uvek mnogo pouzdano za donošenje tačnog zaključka. Ali, moj opšti utisak je veoma povoljan. Čini mi se da je Makedonija danas već prešla onu, da tako kažem, najtežu tačku u svom razvoju koju je i najteže dostići, a to je stvaranje elementarne sopstvene materijalne baze za dalji razvoj. Makedonija nije više u onoj meri ekonomski zavisna, kao što je ranije bila, ni od Jugoslavije u celini niti od razvijenog sveta. Ona već ima svoje sopstvene proizvodne i druge kapacitete koji će joj u budućnosti omogućiti brži ekonomski i društveni razvoj.

Naravno, kad ovo kažem ne mislim da je u nas rešen problem razlika u nivou ekonomske razvijenosti između privredno razvijenih i nedovoljno razvijenih republika i Pokrajine Kosovo. Doduše, taj problem se danas pojavljuje u drukčijem svetlu nego ranije — na jednom, da tako kažem, višem nivou. Ali, taj problem će u nas i dalje postojati i dalje će biti aktuelan, s ozirom da je tu reč o jednom trajnijem odnosu. Jer, nezavisno od toga koja će se republika ili

pokrajina brže ili sporije razvijati uvek će neke od njih biti iznad, a neke ispod prosečnog jugoslovenskog nivoa ekonomske razvijenosti. No, u svakom slučaju, naše socijalističko društvo moraće da vodi računa o tome da ni jedna republika ili pokrajina ne zaostaje iza jugoslovenskog proseka.

Čini mi se, a posle ove posete Makedoniji čvršće sam u to uveren, da ipak čitavom problemu bržeg razvoja privredno nedovoljno razvijenih delova naše zemlje moramo pristupiti donekle drukčije nego što je to dosad bio slučaj. Mislim da moramo stvoriti novi koncept podsticanja bržeg razvoja privredno nedovoljno razvijenih republika i Pokrajine Kosovo. Ne bih ovom prilikom mogao nešto više da kažem o tom novom konceptu, jer zasad postoje tek neke osnovne ideje o tome. Ali mislim da ne bi bilo dobro ako bismo dugo čekali sa otvaranjem diskusije o tom problemu. On je, doduše, rešen za period ovog srednjoročnog plana, ali već iduće godine, ili bar početkom 1978. godine, treba početi sa pomenutom diskusijom, da se prouče problemi našeg razvoja kroz prizmu onoga što smo već postigli u pogledu bržeg razvoja privredno nedovoljno razvijenih područja.

U diskusiji je bilo reči i o visini ličnih dohodaka u Makedoniji. Mislim da je i u tom pogledu orijentacija Makedonije pravilna. Naime, pre ovog puta u Makedoniju, gledao sam podatke o ličnim dohocima iz kojih se vidi da Makedonija ima najniže lične dohotke u Jugoslaviji, znatno niže od drugih republika i autonomnih pokrajina. Očigledno je da to nije toliko posledica nivoa produktivnosti rada, koliko politike koja se u praksi vodi u toj oblasti. Možda je neko vreme takva politika ličnih dohodaka bila opravdana. Jer, na kraju krajeva, i to je bio doprinos bržem privrednom razvoju Makedonije. Da nije vođena takva politika u pogledu ličnih dohodaka ne bi se verovatno postiglo ono što je ostvareno u privrednom razvoju Makedonije. To je vaš napor i doprinos u pravcu bržeg razvoja, a ostvarili ste ga zato što je radnička klasa Makedonije ipak bila svesna i spremna da tu žrtvu uzme na sebe.

Zato mislim da ne bi imalo smisla sada kritikovati takvu politiku ličnih dohodaka, odnosno to žrtvovanje koje je sa svoje strane dalo veliki doprinos bržem privrednom razvoju Makedonije. Ali, isto tako mislim da se dalje ne može ići sa politikom depresiranih ličnih dohodaka. Ipak treba težiti tome da se za jednako produktivan rad što više izjednačuju lični dohoci, bilo da je reč o Makedoniji ili o Sloveniji. To znači da ne treba linearno

povećavati lične dohotke već lični dohoci treba na odgovarajući način da prate kretanje produktivnosti rada. Znači, neophodno je otvarati vrata porastu ličnih dohodaka, ali tamo gde je zaista rad produktivniji. Ne bismo više smeli postavljati veštačke granice porastu ličnih dohodaka kada iza njih stoji produktivan rad, odnosno politikom depresiranih ličnih dohodaka sprečavati povećanje produktivnosti rada.

A kada je reč o produktivnijem radu, odnosno o njegovom merenju, tu nije u pitanju samo problem većeg ili manjeg ostvarenog dohotka. Jer, u nas je u prilično velikoj meri prisutna tendencija da se lični dohoci automatski povećavaju tamo gde je ostvaren veći dohodak, a ne gde je ostvarena viša produktivnost rada. Zato bismo sada morali na osnovu rešenja sadržanih u Zakonu o udruženom radu pristupiti razradi kriterijuma za merenje doprinosa rada, za merenje produktivnosti rada, jer u nas ima niskoakumulativnih privrednih grana u kojima je dohodak niži i koje će i ubuduće imati manji porast dohotka, a istovremeno imaju visoku produktivnost rada. A, s druge strane, ima visokoakumulativnih privrednih grana koje i sa niskom produktivnošću rada postižu relativno visok dohodak i visoke lične dohotke. Mislim da ne bi bilo dobro da stimulišemo te visokoakumulativne grane da olako povećavaju lične dohotke, koji se ne zasnivaju na visokoj produktivnosti rada. Morali bismo, i nezavisno od porasta dohotka, uspostavljati i druge kriterijume za merenje produktivnosti rada i na bazi društvenih dogovora i samoupravnih sporazuma, uz odgovarajuću ulogu i angažovanje Sindikata, obezbediti da se dohodak ulaže u razvoj, odnosno da za akumulaciju odvajaju više oni koji su, tako da kažem, objektivno akumulativniji.

Za vreme ovog puta po Makedoniji, u razgovorima koje sam vodio u radnim organizacijama, neki rukovodioci su mi, na primer, ukazivali na to da će se — ako se krupne osnovne organizacije udruženog rada »raščlane« na više manjih stvoriti osnovne organizacije sa gubitkom i osnovne organizacije sa visokim dohotkom koje će imati i visoke lične dohotke. Međutim, stvar i jeste u tome što treba razraditi kriterijume uspešnosti rada i poslovanja i uneti ih u čitav sistem samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora, tako da se merenje doprinosa rada, pa prema tome i sticanje ličnih dohodaka, odvoji od merenja samog tempa porasta ukupnog dohotka. Jer, tempo porasta dohotka može da bude samo jedan od kriterijuma za stimulisanje nominalnog porasta ličnih dohodaka,

ali ne sme da bude toliko značajan da se javlja kao odlučujući kriterijum. Drugim faktorima, kao što su kvalitet i kvantitet rada treba pridavati veću ulogu, a posebno faktoru uspešnosti gospodarenja minulim radom koji još uvek nije do kraja razraden. Upravo kroz svoj odnos prema minulom radu, odnosno društvenom kapitalu, radnik u samoupravno udruženom radu treba da dođe u situaciju da sâm počne da razmišlja o tome da i njegov tekući lični dohodak neposredno zavisi od toga da li i u kojoj meri on stvara akumulaciju, da li je ekonomski racionalno ulaže, da li se taj društveni kapital dovoljno brzo obrće i da li ga je ulagao ili uložio tamo gde može da da najveći ekonomski efekat, i tome slično.

To su, uglavnom, problemi sa kojima ćemo se sretati u daljem radu na izgradnji društveno-ekonomskog sistema koji smo novim Ustavom i Zakonom o udruženom radu počeli da gradimo. Mislim da bi bilo dobro da se tome ne pristupa, tako da kažem, napamet, nego da se napravi jasan koncept na osnovu koga će se ostvarivati povećavanja ličnih dohodaka. To će, verovatno, značiti i povećavanje raspona u ličnim dohocima, što je i normalno. Izgleda mi da su i u sadašnjim uslovima rasponi u ličnim dohocima mali. Tu ne mislim na raspon između najvišeg i najnižeg ličnog dohotka u okviru istog stepena kvalifikacije, nego na raspon u ličnim dohocima između organizacija udruženog rada u zavisnosti od postignute produktivnosti rada. Jer, velika je šteta ako je raspon u ličnom dohotku između nekvalifikovanog i kvalifikovanog rada suviše mali. Po mom mišljenju, raspon između ličnog dohotka kvalifikovanog radnika i inženjera trebalo bi da bude mnogo manji, nego između nekvalifikovanog i kvalifikovanog radnika. U nas još uvek u znatnoj meri vlada takav mentalitet da se svako ko bar malo zna da kuca na mašini i sedi u kancelariji smatra, na neki način, »gospodinom«, pa, na primer, daktilografi bez drugog obrazovanja ponekad imaju veći lični dohodak nego kvalifikovani radnici. Isto tako, često se događa da i mlad inženjer, tek što je došao u fabriku, ima veći lični dohodak od visokokvalifikovanog radnika koji radi već mnogo godina. Ne bih više o tome govorio, ali mislim da i te probleme treba rešavati. Čini mi se da će sada biti lakše rešavati ih, jer su u celoj Jugoslaviji, a ne samo u Makedoniji, ti rasponi veoma suženi, čak preterano suženi, ako je reč samo o ličnom dohotku za rad na radnom mestu. No, ne treba dozvoliti da se rešavanje ovih pitanja odvija spontano, već po odgovarajućem utvrđenom konceptu.

Globalno gledano, pred nama su sada dva značajna pitanja od kojih mnogo zavisi i uloga Saveza komunista, njegov uticaj u masama i njegovo dalje jačanje, o čemu ću posebno govoriti.

Prvo pitanje, koje je sada bitno, je dalji razvoj društveno-ekonomskih odnosa na bazi novog Ustava i Zakona o udruženom radu i raščišćavanje čitavog kompleksa ostalih pitanja na osnovama sistemskih zakona.

Na ovom putu po Makedoniji, razgovarajući sa ljudima, stekao sam utisak da su oni suočeni sa potpuno istim problemima kao, na primer, i ljudi u drugim republikama. Uglavnom, još uvek postoji dosta veliko nerazumevanje sadržine društveno-ekonomskih odnosa koje utvrđuju novi Ustav i Zakon o udruženom radu, i još uvek je dosta prisutan pretežno organizacioni pristup sprovođenju tih novih odnosa. Neka trenutna stanja, neke trenutne računice u raznim organizacijama udruženog rada uzimaju se kao odlučujuće, pa se onda i primena Zakona o udruženom radu podređuje tim trenutnim interesima, ili se pak, diskusija vodi o organizacionim problemima — koliko osnovnih organizacija treba da bude u okviru radne ili složene organizacije udruženog rada, kako se organizovati po vertikalnoj liniji, itd. Pri tome se iza »fasade« tih organizacionih rešenja neretko skrivaju tendencije mimoilaženja društveno-ekonomskih rešenja predviđenih Zakonom o udruženom radu, koja, u stvari, treba da određuju i organizaciona rešenja. I u Makedoniji, u razgovoru sa rukovodiocima nekih organizacija udruženog rada, a isto tako i u drugim republikama, primetio sam, na primer, identičan koncept osnivanja zajednica osnovnih organizacija po branšama u okviru velikih organizacija udruženog rada, organizovanih kao radne organizacije, što praktično znači potpunu centralizaciju i dohotka i odlučivanja u centru te velike organizacije. Jer, osnovne organizacije koje se udružuju samo na osnovu toga što proizvode iste proizvode, u stvari, nemaju nikakvih međusobnih dohodovnih odnosa, one čak često jedna drugoj i konkurišu. Kad se takve osnovne organizacije povežu, udruže u zajednicu, onda ta takozvana radna organizacija, praktično, uzima pod svoje njihov dohodak i direktno njima upravlja. Takva radna organizacija onda izbegava da se organizuje kao složena organizacija udruženog rada ili kao poslovna zajednica. Ovo iznosim samo kao ilustraciju takvog ponašanja, jer takvih primera ima još u našoj praksi.

No, ne plašim se tih lutanja, kojih će svakako u većoj ili manjoj

meri biti i dalje, i mislim da se zbog toga ne moramo mnogo uzrujavati. Verovatno će biti dosta i neadekvatnih organizacionih rešenja. Ali, na kraju krajeva, taj proces usavršavanja organizacije se stalno odvija, i to ne samo u nas nego i u celom svetu. Zato će se i u nas, iz dana u dan, udruženi rad sve bolje i bolje organizovati. Drugim rečima, ne treba živeti u iluziji da ćemo preko noći na idealni način ostvariti koncept samoupravnog socijalističkog udruženog rada. Ali bitno je da se za taj cilj neprekidno borimo.

U oblasti društveno-ekonomskih odnosa prisutan je, takode, još jedan problem. Naime, stalno se, s pravom, naglašava da težište treba staviti na to kako proizvesti, a ne kako deliti dohodak. Za praksu je to donekle i tačno. Međutim, od toga kako i na koji način se raspodeljuje dohodak u osnovnim organizacijama udruženog rada u velikoj meri zavisi i kako će se dohodak stvarati, da li će radni ljudi biti dovoljno materijalno stimulisani za njegovo stvaranje ili neće biti dovoljno stimulisani. Zato je za nas važna i sama raspodela dohotka, jer od toga kakva je ona neposredno zavisi i kako će se dohodak udruživati i da li će u ciklus društvene reprodukcije ulaziti pod optimalnim uslovima.

Drugo pitanje je učvršćenje društveno-ekonomskog položaja radnika i samog samoupravnog sistema. Mislim da je najveća promena koju Ustav i Zakon o udruženom radu unose u naš samoupravni sistem, upravo, to što se kroz snažnu ulogu radnika u raspolaganju radom i društvenim kapitalom, pored svih političkih, idejnih, socijalističkih prednosti koje takav sistem donosi, stvaraju stimulatívni uslovi u pravcu učvršćivanja društveno-ekonomskog i socijalnog položaja radnika i samog sistema socijalističkog samoupravljanja. Zbog toga su sada veoma značajna sledeća dva aspekta ostvarivanja Ustava i Zakona o udruženom radu:

Prvo, svesno smo išli na stvaranje stimulatívni uslova u kojima će se odvijati intenzivnija borba za ostvarivanje više produktivnosti rada, s jedne strane, i u kojima će se ekonomičnije koristiti društveni kapital i rezultati porasta produktivnosti rada, s druge strane. To su do sada bile dve osnovne slabe strane naše prakse, a premdo je bilo i neophodnih elemenata u društveno-ekonomskim odnosima koji bi stimulisali oba ta procesa. Još smo se kako-tako i borili sa produktivnošću rada i u tom pogledu postigli smo ozbiljne rezultate, naročito u prvih nekoliko godina posle privredne reforme iz 1965. godine. Posle toga je opet usporen rast produktivnosti rada, pomalo zbog napuštanja nekih elemenata te

reforme, a zatim i zbog kolebanja u samom Savezu komunista. Sve to skupa uticalo je da tendencije tehnokratskog monopola dobiju veći uticaj u radnim organizacijama, pa je onda došlo do napuštanja, ili bar potiskivanja, principa nagrađivanja po učinku, itd.

No, u nas je bio i još uvek je teži problem niske efikasnosti ekonomičnosti u raspolaganju društvenim kapitalom. Na ovom putu po Makedoniji rekao sam u jednom razgovoru da smo mi, pošto smo uništili kapitalizam, mislili da ne treba mnogo da vodimo računa o kapitalu, iako smo stalno povećavali investicije i često je to dobrim delom išlo na teret radnih ljudi, odnosno njihove lične potrošnje i životnog standarda. Ali, mislim da nismo dovoljno vodili računa o tome da li je efekat tih investicionih ulaganja uvek bio najbolji, kao i o tome da li je u ranijem investicionom sistemu društveni kapital bio dovoljno efikasno korišćen, itd. Posebno, taj bitan element našeg sistema investicija i proširene reprodukcije uopšte bio je zapostavljen i u našoj teoriji dohotka i dohodovnih odnosa. U stvari, i najveća slabost naših teoretičara koji su se bavili izgradnjom dohodovnog sistema je u tome što su u svojim razmatranjima potcenjivali značaj efikasnosti i ekonomičnosti korišćenja društvenog kapitala.

Novim Ustavom i Zakonom o udruženom radu stvoreni su uslovi da se u praksi samoupravno udruženog rada vodi neprestana borba za ostvarivanje i više produktivnosti rada i veće ekonomičnosti korišćenja društvenog kapitala, odnosno omogućeno je postizanje što boljih ekonomskih rezultata u tom pogledu. U vezi s tim posebno bih naglasio da Ustav i novi Zakon o udruženom radu samog radnika u osnovnoj organizaciji udruženog rada čine zavisnim od efikasnosti korišćenja njegovog podružvljenog minulog rada, odnosno društvenog kapitala. I svoj tekući lični dohodak i sve svoje socijalne i druge životne uslove pojedinačni radnik u osnovnoj organizaciji udruženog rada mora da posmatra i kroz racionalnost ulaganja društvenog kapitala, a ne samo kroz produktivnost svoga tekućeg rada. Time on ostvaruje i kontrolu i neposredan uticaj nad investicionom politikom, čiju uspešnost može da meri preko njenih ostvarenih dohodovnih efekata u svakom srednjoročnom planu. Zato je Ustavom i Zakonom o udruženom radu kategorija učešća u zajedničkom dohotku i predviđena kao pravilo, a ne kao izuzetak — pre svega u svakoj radnoj organizaciji u kojoj osnovne organizacije udružuju rad i dohodak i na osnovu toga učestvuju u zajedničkom dohotku. To

znači da su sve osnovne organizacije udruženog rada zainteresovane da zajednički dohodak bude što veći, da bi istovremeno i pojedinačni dohodak svake od njih bio što veći. Sve ovo je već poznato, ali kada govorim o ovome želim da upozorim da su to osnovni problemi čijem rešavanju sada treba da pristupimo, da tu otvaramo sve potrebne stimulanse, da se, rekao bih, ne izgubimo u organizacionim pitanjima u vezi sa osnovnim organizacijama udruženog rada. I ta organizaciona pitanja su značajna i moramo se i njima baviti, ali mislim da su u ovom momentu ipak sekundarna i da ih možemo i sutra popravljati ako bude potrebno, a eventualne greške u pogledu društveno-ekonomskih odnosa je mnogo teže ispravljati.

Drugo, novim Zakonom o udruženom radu stvoreni su neophodni i ekonomski i uopšte društveni uslovi za intenzivniju, racionalniju, efikasniju izgradnju socijalne i kulturne nadgradnje društva, i to direktno u interesu radničke klase. Naglašavam, u interesu radničke klase i putem same radničke klase u slobodnoj razmeni rada radnih ljudi iz neposredne proizvodnje sa radnim ljudima iz društvenih delatnosti. Mislim da smo u tom pogledu još prilično daleko od pravih praktičnih rešenja — imamo opšti koncept, ali u pogledu njegove praktične realizacije činimo tek prve korake. U sprovođenju tih novih odnosa sigurno će ponegde biti i deformacija, u praksi će se, tu i tamo, možda pojavljivati — i već se pojavljuje — nešto drugo od onoga što želimo, a u nekim slučajevima možda će se pokazati i nešto lošija rešenja od onih koja smo imali u prošlosti. Međutim, te početne slabosti u sistemu slobodne razmene rada ne treba da nas pokolebaju u kursu ostvarivanja tog koncepta i ne smemo se povoditi za nekakvim tendencijama koje se zasnivaju na tim slabostima, u tom smislu da je čitav sistem slobodne razmene rada pomalo problematičan, da treba da se vratimo na stara administrativno-budžetska rešenja, itd. Moramo čvrsto ostati na konceptu slobodne razmene rada koji je predviđen novim Ustavom i što više pomoći da se taj koncept što doslednije ostvaruje u samoupravnoj praksi.

Kad je reč o sistemu slobodne razmene rada i samoupravnim interesnim zajednicama, odnosno o odnosima između materijalne proizvodnje i društvenih delatnosti, o čemu je bilo reči i u diskusiji, čini mi se da je u nas teorijski još uvek otvoreno pitanje da li su društvene delatnosti sastavni deo potrošnje ili proizvodnje.

Ustav i Zakon o udruženom radu polaze od pretpostavke prema kojoj rad u društvenim delatnostima može biti sastavni deo

društvenog proizvodnog rada, a može da bude i potrošnja. Naime, rad društvenih delatnosti koji ne utiče na povećanje produktivnosti rada u materijalnoj proizvodnji i na proizvodnu sposobnost radnog čoveka u udruženom radu može ponekad da predstavlja nužnu potrošnju, a ponekad, u određenim slučajevima, takav rad može da predstavlja i nepotrebnu potrošnju, jednostavno trošenje društvenih sredstava bez efekta. Zato Ustav i Zakon o udruženom radu predviđaju određenu međuzavisnost dohotka u materijalnoj proizvodnji i dohotka u društvenim delatnostima putem slobodne razmene rada, to jest putem ravnopravnog dogovora između radnika jedne i druge oblasti. Pri tome se, u načelu, dohodak materijalne proizvodnje ne može prelivati u dohodak društvenih delatnosti bez saglasnosti radnika iz materijalne proizvodnje, a ni odlukama državnih organa, osim u slučajevima koje Ustav i Zakon o udruženom radu izričito predviđaju. Time Ustav i Zakon o udruženom radu nastoje da u najvećoj mogućoj meri istaknu onaj rad društvenih delatnosti koji povećava produktivnost društvenog rada uopšte i proizvodnu, odnosno radnu sposobnost radnika i koji pozitivno utiče na njihovu radnu, socijalnu i kulturnu okolinu. U tom smislu rad društvenih delatnosti predstavlja, u suštini, trošak materijalne proizvodnje, s tim što se on ostvaruje u drukčijim odnosima nego što su to drugi troškovi proizvodnje, to jest slobodnom razmenom rada, putem ravnopravnog dogovora, a ne na tržištu. Uproščeno govoreći, za proizvodnu organizaciju udruženog rada isto je »kupiti« zdravstvenu uslugu ili kožu od koje preduzeće pravi cipele, samo što se koža kupuje neposredno na tržištu, a usluga društvenih delatnosti, odnosno zdravstvena usluga se »kupuje« dogovorom između zdravstva i materijalne proizvodnje. Zato smo Zakonom o udruženom radu izdvojili taj dohodak društvenih delatnosti, odnosno uneli ga u ukupni dohodak osnovne organizacije udruženog rada materijalne proizvodnje a ne u njene troškove proizvodnje, iako, u suštini, to jesu troškovi proizvodnje. Time što će se te dve sfere društvenog rada međusobno dogovarati o tome koji deo ukupnog dohotka treba da se odvoja za društvene delatnosti obezbeđivaće se međusobna ravnopravnost radih ljudi ove dve oblasti društvenog rada, a ujedno i određena kontrola radnika materijalne proizvodnje u pogledu racionalnosti korišćenja dela ukupnog društvenog dohotka koji se odvoja za društvene delatnosti.

Zbog toga je veoma važno da celokupan sistem samoupravnog

organizovanja u interesnim zajednicama funkcionise kako je predviđeno Ustavom i Zakonom o udruženom radu. Međutim, u praksi ima i pojava koje nisu u skladu sa našim opredeljenjem u vezi sa samoupravnim interesnim zajednicama. Naime, sada postoje, tako da kažem, centralizovane samoupravne interesne zajednice sa skupštinama koje donose odluke većinom glasova. To je veoma loša institucija, koja, po mom mišljenju, likvidira osnovni princip, to jest da je samoupravna interesna zajednica pre svega svojevrstan oblik društvenog dogovora, odnosno okvir u kome se ravnopravno dogovaraju korisnici i stvaraoci usluga, a ne institucija koja izglasava odluke većinom glasova ili ih donosi njen upravni aparat. Prema tome, mi moramo obezbediti da radnička klasa u samoupravnom udruženom radu zaista bude ta koja će odlučivati koliki će se deo dohotka materijalne proizvodnje izdvajati za društvene delatnosti, a ne da se o tome odlučuje mimo nje.

Drugi problem koji postoji u praksi je potreba da se samoupravne interesne zajednice, tako da kažem, raščlane, odnosno da u njima moraju da postoje osnovne samoupravne interesne zajednice koje će biti osnovni nosioci delatnosti tih zajednica. Takvih osnovnih zajednica može biti dva tipa: jedne mogu biti funkcionalne a druge teritorijalne, opštinske. I jedne i druge mogu u svom sastavu imati i samoupravne jedinice. Kad govorim o funkcionalnim osnovnim samoupravnim interesnim zajednicama mislim na povezivanje, na primer, grupe osnovnih organizacija udruženog rada u hemijskoj industriji sa odgovarajućim školama ili na druge slične interesne zajednice usmerenog obrazovanja gde se preko osnovnih samoupravnih interesnih zajednica lakše vrši povezivanje rada u društvenim delatnostima sa radom u materijalnoj proizvodnji. A kad govorim o samoupravnim jedinicama osnovnih samoupravnih interesnih zajednica mislim, na primer, na povezivanje određene institucije dečje zaštite ili određene ambulante sa roditeljima odnosno korisnicima tih usluga, kao i na povezivanje sa organizacijama udruženog rada koje tu imaju svoj interes i odgovornost. Razume se, i čitav sistem finansiranja mora se prilagoditi takvoj strukturi samoupravnih interesnih zajednica. Ako se samoupravne interesne zajednice tako organizuju, radnici iz neposredne proizvodnje moći će direktnije da utiču ne samo na izdvajanje dela dohotka za društvene delatnosti nego i na rad tih delatnosti. U tom pravcu moraćemo dalje raditi i pomenuti institucionalizam, koji se u vidu skupština sada pokušava nametnuti samoupravnim interesnim

zajednicama. potiskivati u stranu. Ponavljam, moramo obezbediti da samoupravne interesne zajednice zaista budu mesto za ravnopravno dogovaranje korisnika i stvaraoca usluga društvenih delatnosti. A aparat samoupravnih interesnih zajednica treba da služi potrebama jednih i drugih, a ne da se nametne kao stvarna odlučujuća snaga u samoupravnim interesnim zajednicama.

Lično mislim da je za jednu samoupravnu interesnu zajednicu možda dovoljno da se jedanput godišnje ili u krajnjem slučaju samo nekoliko puta u godini sastanu samoupravni subjekti iz materijalne proizvodnje i društvenih delatnosti i da se dogovore o svim bitnim pitanjima. Pri tome, nije bitna forma u kojoj se oni dogovaraju, nije važno da li se zove skupština ili prosto dogovor, ali u svakom slučaju to mora biti dogovor ravnopravnih subjekata. Na osnovu zajednički usvojenog plana svaki partner obavljao bi svoj deo posla. I, naravno, ako se sve dogovorene obaveze između materijalne proizvodnje i društvenih delatnosti unesu u srednjoročni plan — a moraće se uneti — onda će se upravo tim planom utvrditi i koji deo sredstava za razvoj, odnosno proširenu reprodukciju u društvenim delatnostima će direktno ulagati organizacije udruženog rada iz materijalne proizvodnje i za koje ciljeve, a u kojoj meri će se ostvarivanje tih ciljeva finansirati iz dohotka organizacija udruženog rada samih društvenih delatnosti. Jer, preterano gomilanje sredstava za proširenu reprodukciju u društvenim delatnostima nije dobro. To bi veoma povećalo cene usluga. Naravno, i tu, po mom mišljenju, postoje određene razlike između pojedinih društvenih delatnosti. Čini mi se, na primer, da bi, nešto više sredstava za proširenu reprodukciju moglo da se uključi u »cenu« zdravstvenih usluga, jer će ta sredstva sigurno biti dosta racionalno ulagana. Međutim, već je teža stvar kad je reč o obrazovanju ili kulturi. Tu je teže pronaći precizne kriterijume i merila za obim i ulaganje sredstava proširene reprodukcije. Zato je, verovatno, bolje da gro sredstava za razvoj tih delatnosti bude vezan za dogovore sa materijalnom proizvodnjom i za direktno učešće materijalne proizvodnje u razvoju tih delatnosti. Sve su to pitanja koja ćemo u narednom periodu još morati praktično da proučavamo i proveravamo.

Ni jedan niti drugi kompleks pitanja o kojima sam govorio — ni porast produktivnosti rada i ekonomičnost upotrebe društvenog kapitala, niti slobodna razmena rada, odnosno globalna raspodela društvenog dohotka između materijalne proizvodnje i drugih oblasti društvenog života — ne mogu se automatski rešavati sami

po sebi, na osnovu Ustava i Zakona o udruženom radu. Ustav i Zakon su samo okvir, podsticaj, mogućnost, a sami ljudi će morati da nađu praktična rešenja. Tu treba da deluje Savez komunista i to ne samo, tako da kažem, u svojim kancelarijama, kabinetima i komitetima, nego u osnovnoj organizaciji udruženog rada, u radnoj organizaciji i drugim organizacijama i zajednicama udruženog rada. Ali istovremeno, Savez komunista treba da deluje i u Socijalističkom savezu i u sindikatima, koji imaju veoma veliku ulogu u ostvarivanju čitavog sistema, zatim u mesnim zajednicama i u skupštinama društveno-političkih zajednica, a sve to sa ciljem da društveno-ekonomski odnosi za koje smo se opredelili postanu sastavni deo našeg samoupravnog sistema i naše samoupravne strukture.

Slazem se sa ocenom iznetom u diskusiji da je Savez komunista odigrao odlučujuću ulogu u poboljšavanju situacije koja je u nas nastala posle 21. sednice Predsedništva SKJ. No, upozorio bih i na to da je Savez komunista uspeo da promeni situaciju ne samo, kako to obično nazivamo, akcijom u masama, često shvatajući tu akciju samo kao propagandu ili samo kao neke vrste zahteva za disciplinom ljudi, nego, pre svega, time što je otvorio novu perspektivu. A, otvaranje te perspektive počelo je upravo sa otvaranjem diskusije o takozvanim nacionalnim amandmanima, još u onoj fazi ustavnih promena kad smo izmenili odnose između republika, a zatim diskusijom o društvenim ili, kako su popularno nazvani, radničkim amandmanima, diskusijom o novom Ustavu, i konačno, čitavom diskusijom u našoj zemlji o udruženom radu, planiranju, itd., na Desetom kongresu SKJ i u pripremi tog kongresa. Sve je to, dakle, otvaralo jednu novu perspektivu.

Osim toga, i u oblasti ekonomske politike prišli smo organizovanom raščišćavanju problema te naše — ne znam da li je to prava reč — ekonomske krize, koja nije kriza u onom pravom, Marksovom smislu reči, ali, ipak je bilo jedno prepuštanje privrednih kretanja nekakvoj stihiji. Čitavim nizom mera ekonomske politike, koje su ponekad bile i teške, uspeši smo da počnemo da kontrolišemo te spontane tokove privrednih kretanja i da ih usmeravamo u određenom pravcu. Naravno, nije samo to bilo dovoljno da bi se poboljšala naša ekonomska situacija, nego i stanje u svetskoj privredi, koje je jedan od odlučujućih faktora. Jer, mi ne bismo samo sa tim našim merama otišli daleko da nije i u čitavom svetu sve krenulo drukčije, pa i mnogo brže nego što smo mislili da će ići. A svi

ti rezultati naše ekonomske politike poboljšali su položaj udruženog rada i radnih ljudi i učvrstili njihovo poverenje u politiku SKJ.

Za savez komunista je bitno da uvek bude ona snaga u društvu koja, s jedne strane, neposredno i neprekidno otvara perspektivu, ukazuje na sredstva i oblike akcije za ostvarivanje te perspektive, i s druge strane, da bude sposoban da mobilize mase tako da se one same bore za ostvarivanje te perspektive, da se radnici okrenu prema sopstvenim problemima i da ih rešavaju na bazi te jasne perspektive. Čini mi se da je upravo to što smo kao Savez komunista dali jasnu perspektivu i uspeši da orijentišemo, pre svega, radne ljude i građane da, na osnovu te perspektive, rešavaju svoje sopstvene probleme, najviše i doprinelo poboljšanju stanja. Ovo ne govorim zato da bih samo istakao da smo kao komunisti uspeši da pobedimo u jednom tako teškom trenutku i da sada treba da se hvalimo. Jer, to su trajniji problemi i od rešavanja ovih i drugih problema zavisice ubuduće vodeća uloga Saveza komunista Jugoslavije, odnosno ako u našoj akciji nisu stalno prisutni ovi faktori — jasna perspektiva i mobilizacija masa — ne možemo ići dalje.

Ovo govorim i zbog toga što mislim da bi bilo vrlo loše ako bismo sada rekli: doneli smo Ustav, usvojili sistemske zakone, itd. i time smo rešili sve probleme. A, u stvari, raščišćavanje i ostvarivanje te perspektive sada tek počinje. Tu, rekao bih, Savez komunista i dalje ima odlučujuću ulogu, kao što je imao i u ovoj priprema, to jest prethodnoj fazi. Zato je potrebno da Savez komunista bude prisutan, pre svega, svuda gde samoupravljači odlučuju. Jer, da bi samoupravni sistem zaista bio vodeća snaga našeg društva, onda Savez komunista mora da bude vodeća idejna i politička snaga u tom sistemu i mora da ostvaruje tu ulogu potvrđujući se u živoj svakodnevnoj akciji samoupravljača. Savez komunista, dakle, ne bi smeo da bude ni nekakva snaga van samoupravnog sistema, niti pak iznad njega kao nekakva »kapa« ili nekakav »dirigent« koji »diriguje«, a ne preuzima odgovornosti. Savez komunista, upravo, treba da deluje u čitavom samoupravnom sistemu, od radničkih saveta do svih drugih formi u kojima je samoupravno udruženi rad organizovan i u kojima on odlučuje, počev od skupština opština, republika i pokrajina, do federacije. Mislim da Savez komunista danas nije u svim tim oblicima organizovanja i odlučivanja udruženog rada direktno prisutan u onoj meri u kojoj bi morao da bude. A da i ne govorim, na primer, o Socijalističkom savezu, koji

još uvek nije u novim odnosima zaista do kraja »postavljen na noge«.

U nas, inače, ima tendencija da Savez komunista bude neki »prorok«, nekakva zasebna snaga izvan sistema, koja daje direktive šta rukovodeći organi u samoupravnom sistemu i državni organi treba da rade. Ako bi takve tendencije preovladale, to bi nas odvučlo na, tako da kažem, dupliranje strukture, odnosno Savez komunista bi morao imati organe koje ima i državni ili samoupravni sistem. Ako Savez komunista hoće nekome da daje direktive šta i kako treba da se radi, onda treba da zna šta da mu kaže i mora biti spreman i da preuzme odgovornost za to. Jer, ne mogu se samo davati direktive a da neko drugi, recimo, izvršno veće federacije, republike ili opštine, snosi odgovornost pred partijskim komitetom, odnosno da posle, ukoliko se pokaže da su te direktive bile pogrešne, odgovornost snosi to izvršno veće, a ne partijski komitet. Takvo delovanje Saveza komunista moramo izbegavati, ne samo zbog toga što je neodrživo kao princip i kao metod rada nego i zbog toga što Savez komunista i sâm mora biti svestan da je to nemoguće, da bi to faktički vodilo samo stvaranju glomaznog stručnog aparata pomoću i preko kojeg bi se obezbeđivalo da se stvari bolje upoznaju i da time i direktive budu bolje.

Mislim da ovu stranu problema, u pogledu uloge Saveza komunista, nismo do sada dovoljno razjasnili i nismo se sasvim pravilno organizovali za ostvarivanje one uloge Saveza komunista o kojoj sam napred govorio. Zato smo još uvek skloni, pogotovo u federaciji, da donosimo velike rezolucije i zaključke u kojima se, otprilike, u jednom delu kaže da smo radili odlično, a u drugom delu da smo, ipak, radili loše. To, naravno, unosi odredenu dezorijentaciju i, što je najvažnije, omogućuje svima da se pozivaju na rezolucije Saveza komunista, često i za sasvim različite stavove, pa ispadne kao da svako ima pravo. Kad rešimo najteže zadatke koje nam postavlja novi Ustav, a mislim da smo sada blizu tim rešenjima, naredna faza našeg rada mora biti usmerena upravo na organizovanje subjektivnih snaga socijalizma, sa Savezom komunista na čelu. Jer, ni uloga Saveza komunista u našem društvu nije više onakva kakva je bila nekada. Nosilac akcije i razvoja našeg društva je sada, pre svega, njegova samoupravna struktura a ne državni aparat. Ona je osnova i pokretačka snaga celog društva. Ako bi Savez komunista ostao izvan te strukture, onda postoji opasnost da tu samoupravnu strukturu pomalo osvajaju druge tendencije, pa čak i drugi

politički faktori sa tendencijom ponovnog potiskivanja Saveza komunista na periferiju, kao što je to bilo u doba tehnokratskog liberalizma, ili će pak sâm Savez komunista biti prinuđen da ponovo pravi zaokrete i nameće rešenja odozgo. Zato mislim da moramo sasvim konkretno razmotriti pitanje uloge i položaja SKJ — a isto tako i SSRN i sindikata — u samoupravnoj strukturi našeg društva.

Kad govorim o položaju organizovanih subjektivnih snaga socijalizma, sa Savezom komunista na čelu, ne mislim samo na organizaciju Saveza komunista, nego na odnos između Saveza komunista i Socijalističkog saveza, sindikata, Saveza omladine i, pre svega, na celokupnu strukturu našeg delegatskog sistema. Odlučujuće pitanje za naše društvo je ko će biti u delegacijama i pod čijim će uticajem biti te delegacije. Sâm Savez komunista ne može, tako da kažem, svaku delegaciju »držati u svojim rukama«. Ali zajedno sa Socijalističkim savezom, sindikatima, sa Savezom omladine i drugim faktorima u društvu, on će biti prisutan u svakoj, pa i najmanjoj samoupravnoj organizaciji i zajednici i to upravo na odgovarajući način, a ne samo preko generalnih direktiva. Naravno, Savez komunista će, kao i do sada, na svojim konferencijama i kongresima donositi generalne rezolucije, usvajati načelne stavove i zaključke i davati direktive preko tekuće politike svojih organa, itd. A preko sindikata, Socijalističkog saveza i drugih subjektivnih snaga, učestvujući neposredno u organima samoupravljanja, komunisti moraju biti prisutni u sasvim konkretnom odlučivanju. I rukovodeća struktura mora u najvećoj meri biti tu prisutna. Ako se tako radi onda neka komunisti pred partijske komitete iznose probleme na koje nailaze kao članovi samoupravne strukture i neka o tim problemima diskutuju u partijskim komitetima. U tom slučaju nije potrebno mnogo rezolucija, ni javnih sednica, ni uopštenih diskusija i govora, već mora biti mnogo više dogovora u Savezu komunista o načinu rešavanja određenih pitanja u praksi. Na osnovu takvih dogovora onda treba da postupaju i rade komunisti u svojim samoupravnim organizacijama i zajednicama.

Podsetio bih tu samo na Savet za društveno uređenje i Savet za privredni razvoj i ekonomsku politiku koji su formirani u federaciji, a posle i u republikama. Bilo je dosta otpora formiranju tih saveza. A, u stvari, oni su upravo omogućili da se organizuju kreativne snage društva pod rukovodstvom SKJ. Bez njih bi SKJ bio u položaju da u najbitnijim pitanjima društvenog razvoja ili ostane po strani ili da se zadovolji uopštenim rezolucijama ili da, tako da

kažem, bude pasivni kritičar vlade. Međutim u našem sistemu rešenja se ne mogu tražiti u stalnom menjanju vlada kad stvari ne idu dobro. SKJ mora preuzeti i svoju odgovornost da pokrene i organizuje sve društvene kreativne snage kad je to potrebno i to na način koji više odgovara našem sistemu. Pokazalo se da je dosad u ovim savezним savetima Savez komunista imao vodeću ulogu, ali u njihovom radu su učestvovali i predstavnici drugih društvenih organizacija, kao i stručnjaci za pojedina pitanja: bilo je borbe mišljenja, različitih mišljenja, alternativnih predloga i sl. Pokazali su se kao kreativna demokratska tela. Kao takvi, saveti su obavili veliki posao, ne samo na ujednačavanju stavova u vezi sa sistemskim zakonima nego i u rešavanju naše tekuće ekonomske problematike, savladivanju inflacije, itd. Verujem da bi takva forma rada, kada bi se iskustva iz rada tih saveta još bolje iskoristila, mogla biti još snažnije utkana kao jedan stalniji instrument celog sistema, kao oblik saradnje socijalističkih društvenih snaga i na sasvim konkretnim, a ne samo na opštim pitanjima. Odgovornost za globalnu koncepciju razvoja snosi Savez komunista. On mora na osnovu marksističke ideologije i teorije to raščišćavati prvo u svojim redovima, da bi se onda borio i za podršku u najširim masama.

»Socijalizam«, broj 12, Beograd, 1976, str. 1817—1829

O SISTEMU SAMOUPRAVNOG PLANIRANJA

Brionske diskusije

UVODNA NAPOMENA

Sadržinu ovog rada čine moja izlaganja u diskusijama povodom pripreme novog zakona o sistemu društvenog planiranja. Tekst je u međuvremenu sređen i na nekim mestima donekle dopunjen, pa je u ovom obliku u septembru ove godine upućen izdavaču kao prva knjiga serije u kojoj će biti objavljeno nekoliko mojih tekstova pod zajedničkim podnaslovom »Brionske diskusije«.

Diskusije o planiranju vođene su uglavnom na Brionima, na zajedničkim sednicama Saveznog saveta za pitanja društvenog uređenja i Saveznog saveta za privredni razvoj i ekonomsku politiku održanim 27. i 28. februara i 1. marta i 4. i 5. juna 1975. godine. U taj osnovni tekst uključeni su i delovi mojih izlaganja u diskusijama o istoj temi vođenim na sednicama Komisije ovih saveta, u užem sastavu, održanim u Beogradu 17. jula i 23. septembra 1975. godine.

Sama činjenica da je predmet tih diskusija bilo načelno — idejno i društvenopolitičko — opredeljivanje osnovâ našeg novog zakona o sistemu društvenog planiranja odredila je i karakter ove moje rasprave. Naime, ovaj tekst se ne bavi ekonomsko-teorijskim, metodološkim i stručno-organizacionim pitanjima planiranja kao takvog, nego pretežno pitanjima izgradnje sistema društvenog planiranja, to jest planiranjem kao društveno-ekonomskim i demokratskim odnosom među ljudima, kao sistemom međusobnih odnosa, prava i uzajamnih obaveza i odgovornosti svih učesnika plani-

ranja, kao delom organizacionog sistema samoupravno udruženog rada i našeg samoupravnog socijalističkog društva uopšte.

Naravno, marksističke teorijske postavke o društvenom planiranju bile su polazna tačka svih tih diskusija i njihov okvir. Međutim, glavni zadatak tih diskusija nije bio u raščišćavanju tih teorijskih postavki samih po sebi, nego je bilo pitanje kako te postavke primeniti u uslovima našeg sistema socijalističkog samoupravljanja, pošto u takvim uslovima sistem državno-svojinskog i administrativno-centralizovanog planiranja više nije održiv, ne samo kao sistem društveno-ekonomskih odnosa, nego i kao metodologija i organizacioni mehanizam.

Stoga i ovaj tekst sada — pošto je novi Zakon o osnovama sistema društvenog planiranja i o društvenom planu Jugoslavije već donet — dobija više karakter objašnjavanja i tumačenja polaznih tačaka i osnovâ koncepta sistema društvenog planiranja, a ne toliko celovitog pogleda na sve aspekte sistema samoupravnog socijalističkog planiranja. Ali, možda baš zbog toga ovaj tekst može da bude od koristi za našu praksu koja i u razvoju sistema samoupravnog društvenog planiranja sada ulazi u jednu novu fazu.

Tekst sadrži i neke nove poglede i predloge koji nisu primenjeni ili su samo delimično primenjeni u novom Zakonu o osnovama sistema društvenog planiranja. Međutim, pošto su i ti pogledi i predlozi deo mojih shvatanja koja sam izložio u tim brionskim diskusijama, ipak sam ih zadržao u tekstu.

Autor

I. DILEME O DRUŠTVENO-ISTORIJSKOJ SADRŽINI POJMA PLANIRANJA U SAMOUPRAVNOM SOCIJALISTIČKOM DRUŠTVU

Kada raspravljamo o tome kakav sistem društvenog planiranja želimo da imamo, onda moramo početi od toga da planiranje nije samo niti je prvenstveno ekonomska kategorija, a pogotovo nije samo kategorija poslovne metodologije, iako je u određenom smislu i sve to. Planiranje je u suštini i pre svega oblik raspolaganja radom, sredstvima za proizvodnju, dohotkom, društvenim kapitalom. Zato

se ono ne može ni odvojiti od onoga koji ima svojinsko pravo na sredstvima za proizvodnju, odnosno na društvenom kapitalu ili koji ima monopol političke vlasti na tim sredstvima. Stoga je sistem planiranja uvek neposredan izraz karaktera pre svega proizvodnih odnosa, odnosno ukupnih društveno-ekonomskih i političkih odnosa. Naš je zadatak, prema tome, da izgrađujemo takav sistem društvenog planiranja koji će biti neposredan izraz proizvodnih, odnosno društveno-ekonomskih i demokratskih odnosa *samoupravnog socijalističkog društva* i koji će upravo takve odnose neprekidno reprodukovati na kvalitativno sve višem nivou.

1. Centralizovano ili decentralizovano planiranje

U našoj zemlji, a i u svetu, veoma se mnogo raspravlja o tome da li planiranje treba da bude centralizovano ili decentralizovano. Po mom mišljenju, u toj se dilemi ne ispoljava stvarna društveno-istorijska sadržina pojma planiranja u socijalističkom društvu. Svako je planiranje u određenim svojim vidovima centralizovano, jer teži zajedničkom maksimalnom ekonomskom efektu. Inače se ne bi moglo ni govoriti o planiranju. S druge strane, decentralizovano planiranje je veoma značajan faktor ekonomske efikasnosti planiranja, a pogotovo samoupravnog i demokratskog karaktera sistema planiranja. Bez određenog stepena decentralizovanosti sistem planiranja bi postao oruđe u rukama državnog aparata i tehnokratije, odnosno pretvorio bi se u monopol otuđenih centara političke i ekonomske moći. Međutim, našem samoupravnom socijalističkom društvu ni centralizovano ni decentralizovano planiranje ne mogu biti sami sebi cilj, već samo instrument u rukama radnog čoveka, u skladu sa njegovim životnim, radnim, ekonomskim i društvenim potrebama i interesima. Prava dilema je, u stvari, u sledećem: da li je planiranje monopol sopstvenika kapitala, odnosno države kao aparata vlasti ili je ono ekonomsko i demokratsko pravo i obaveza čoveka koji radi u okviru sistema samoupravno udruženog rada. Po našem Ustavu, jedino radnik, udružen sa drugim radnicima i u odnosima međusobne zavisnosti i odgovornosti, može da raspolaze i upravlja sredstvima za proizvodnju, odnosno društvenim kapitalom. Drugim rečima, suština pomenute dileme je u sledećem: ili monopol političke vlasti na sredstvima za proizvodnju, odnosno na društvenom kapitalu ili sistem društvenog i demokratskog planiranja samih radnika na osnovu njihovog prava rada društvenim

sredstvima u okviru sistema samoupravno udruženog rada. Zato stepen centralizovanosti, odnosno decentralizovanosti planiranja nije stvar neke subjektivne metodološke, u suštini tehnokratske ocene, nego je izraz stvarnih potreba i interesâ radnikâ u njihovom slobodnom i samoupravno udruženom radu koji zahteva, pored ostalog, i zajedničko regulisanje materijalnih tokova proizvodnje, odnosno ukupnog materijalnog razvoja osnovne organizacije udruženog rada i društva u celini. U tom smislu planiranje je izraz potrebe uskladjivanja i koordiniranja interesâ radnikâ, odnosno osnovnih organizacija udruženog rada na svim nivoima samoupravno udruženog rada i društva u celini.

2. Obavezno ili neobavezno planiranje

Druga dilema — o kojoj je bilo i još ima veoma mnogo diskusija — ispoljava se u pitanju da li plan treba da bude obavezan ili neobavezan. Po mom mišljenju, ni ta dilema sama po sebi ne izražava realno stanje stvari. Jer plan koji ne bi sadržao određene obaveze ne bi imao nikakvog uticaja na materijalna i ukupna društvena kretanja, odnosno ne bi bio u stanju da se suprotstavlja stihiji. A smisao je planiranja upravo u suprotstavljanju stihiji. S druge strane, volontarističko-subjektivističko nametanje obaveza iz jednog ili više centara bilo bi izraz monopola na društvenom kapitalu, odnosno značilo bi ukidanje radničkog i društvenog samoupravljanja.

Sušтина ove dileme je u tome kako se utvrđuju obaveze u okviru sistema društvenog planiranja — da li je reč o samoupravnom i demokratskom odlučivanju radnikâ u okviru sistema udruženog rada ili, pak, o tehnokratsko-birokratskom monopolističkom nametanju obaveza iz određenog privrednog ili državnog centra, makar to bile i naše delegatske skupštine. U uslovima takve tehnokratsko-birokratske monopolističke obaveznosti plana često se na plan gleda isključivo kroz prizmu hijerarhijske prinude »višeg« plana prema »nižem« planu, a na njegovu sadržinu isključivo kao na spisak prinudnih mera pomoću kojih treba da se obezbedi ostvarivanje razvojnih ciljeva i zadataka utvrđenih i razrađenih u određenim stručnim centrima. Posledica je toga da se problemi razvoja, odnosno unapređivanja proizvodnih i ukupnih društveno-

-ekonomskih i političkih odnosa neretko stavljaju u drugi plan, a ponekad se čak tretiraju kao problemi koji spadaju u »ideološku sferu«, iako upravo ti odnosi čine društvenu suštinu planiranja. Nema sumnje da bi nas takav pristup mogao vratiti na davno prevaziđeno shvatanje i praksu obaveznosti plana u tom smislu da neko u centru — ma kojem — izmisli ciljeve i da onda ceo sistem planiranja podredi tim volontarističko-subjektivistički utvrđenim ciljevima, odnosno razvojnoj politici zasnovanoj na tako utvrđenim ciljevima.

Upravo zbog svega toga treba do kraja raščistiti pitanje šta su to planske obaveze. Jer još ima shvatanja koja bi se — donekle karikirano — mogla opisati otprilike ovako: uloga je plana da organizacijama udruženog rada propiše šta i koliko da proizvode, kome, koliko i po kojim cenama da prodaju, u šta da investiraju itd.

Nema potrebe dokazivati da bi tako shvaćena obaveznost plana značila ne samo ukidanje samoupravljanja, odnosno vraćanje radnika u položaj državnog najamnog radnika, nego bi to bilo i ekonomski štetno. S druge strane, kada bi takve planove pripremali čak i najjeminentniji stručnjaci, uz korišćenje najegzaktnijih naučnih analiza, ti planovi kao subjektivistička tvorevina ne bi mogli biti nepogrešivi. A ako društvena praksa ne bi pružala radnom čoveku mogućnost da u slobodnom radu i stvaranju ispravlja greške i da ih koriguje racionalnijim rešenjima, one bi se tada multiplikovale, a ostvarivanje ciljeva takvog plana sukobljavalo bi se sa objektivnim ekonomskim zakonitostima. Takvi bi planovi, ukidajući jedne protivrečnosti, stvarali druge. U svakom slučaju, oni bi ukinuli stvaralačku slobodu čoveka i stvorili prostor za nove društvene i političke suprotnosti.

U našim uslovima plan mora biti sinteza slobodne radne i stvaralačke prakse svih samoupravnih subjekata, uključujući i društveno-političke zajednice, s jedne strane, i jasnog socijalističkog i samoupravnog idejnog opredeljenja, naučne analize stanja, nužnosti i mogućnosti, kao i stručne razrade konkretnih zadataka razvojne i društvene politike, s druge strane.

Pri tome je za naučnu i stručnu pripremu plana neophodna i kvantifikacija postojećih materijalnih odnosa, kao i nužnosti i mogućnosti konačnih rezultata rada i društvenog stvaranja. Samo na osnovu takvih procena koordinirajuće dejstvo plana na materijalne tokove društvenog života i na samostalnu akciju samoupravnih subjekata može doći do izražaja. Pa ipak, sve je to samo

subjektivna procena mogućih rezultata koja, kao takva, ne može biti planska obaveza.

Stvarne planske obaveze u oblasti društvenog planiranja treba, po mom mišljenju, da se vezuju naročito za sledeća dva kompleksa:

prvo, za globalne društvene ciljeve koje opredeljuje zajednički utvrđena razvojna i društvena politika, iz čega proizlazi da se svako mora pridržavati pravaca razvoja koji omogućuju ostvarivanje tih globalnih ciljeva, odnosno da se niko ne može ponašati i delovati suprotno tako utvrđenim ciljevima:

drugo, za kompleks zadataka, sredstava i mera neophodnih za postizanje utvrđenih globalnih ciljeva i za ostvarivanje potrebne skladnosti u razvoju materijalnih tokova, kao i za subjektivne akcije ljudi na osnovu takve orijentacije.

Pri tome je u razradi novog sistema društvenog planiranja — zasnovanog na samoupravljanju — naročito potrebno da imamo u vidu pre svega dva zahteva: prvo, da planiranje bude izraz proizvodnih i ukupnih društveno-ekonomskih i političkih odnosa u samoupravno udruženom radu; i drugo, da se planske obaveze utvrđuju prvenstveno u okviru demokratskog sistema samoupravnog sporazumevanja i društvenog dogovaranja samih radnika i drugih nosilaca planiranja, a da se prinudne odluke državnih organa donose samo u mjeri neophodnoj da bi demokratski mehanizam samoupravnog planiranja mogao funkcionisati kao jedinstven sistem u kojem skupštine i drugi organi društveno-političkih zajednica, u skladu sa Ustavom utvrđenim nadležnostima, izražavaju zajednički i opšti društveni interes.

Upravo zato plan ne može biti samo državni zakon, nego i samoupravni sporazum, odnosno društveni dogovor. Stoga se plan mora samoupravno pripremati i demokratski donositi, jer će samo tada on zaista biti zajednički osnovni okvir slobodne akcije samoupravnih subjekata koji takav okvir uspostavljaju upravo zato da bi mogli slobodno i ravnopravno da rade i stvaraju, a ne da postanu žrtve, odnosno robovi stihije ili nekog sopstveničkog inonopola.

3. Plan — državni akt ili prognoza

Teze o kojima diskutujemo¹ značajan su korak u razvoju koncepta planiranja u sistemu samoupravno udruženog rada. Međutim, u njima se oseća pritisak dilema proizašlih iz sistema planiranja koji je nastao u uslovima monopola državnih organa u upravljanju, odnosno raspolaganju sredstvima za proizvodnju i društvenom akumulacijom. To je i razumljivo, jer smo i posle toga — kada je sistem samoupravljanja bio u punom usponu — ceo niz godina bili u svojevrsnom prelaznom stanju za koje su karakteristična veoma velika kolebanja oko pravaca i puteva daljeg razvoja sistema društvenog planiranja. U tim kolebanjima dominirale su dve krajnosti.

Po jednom konceptu, trebalo bi ostati — u manjoj ili većoj mjeri — na starom državno-sopstveničkom sistemu planiranja, ponekad sa jedinom razlikom da u takvom sistemu republike i pokrajine dobiju značajniju ulogu i samostalnost, odnosno da organi republike i pokrajine imaju u planiranju onu ulogu koju su ranije imali organi federacije.

Po drugom konceptu, plan bi bio, uglavnom, prognoza izvedena iz analize određenih stihijskih kretanja, a utvrđena u federaciji i u republikama, odnosno pokrajinama i sistem državnih mera ekonomske politike kojima bi društvo usklađivalo i usmeravalo ta stihijska kretanja.

U praksi, međutim, naši planovi su bili svojevrsna kombinacija ta dva koncepta. Oni su, dakako, bili od određene koristi za usklađivanje materijalnih kretanja. Pored toga, oni su stvorili širok prostor za afirmaciju samoupravljanja, što takođe treba oceniti kao pozitivnu stranu tog takozvanog prelaznog perioda u razvoju našeg planiranja. Pa ipak, takav »sistem« planiranja bio je u suštini izraz činjenice da samoupravno udruženi rad još nije bio postao odlučujući faktor u njemu. Drugim rečima, samoupravno organizovani radnici još nisu bili dovoljno moćni niti osposobljeni da utiču na usklađivanje i usmeravanje materijalnih kretanja ni u samom

¹ Reč je o materijalu Radne grupe Saveznog komiteta za društveno planiranje pod naslovom *Teze zakona o osnovama sistema društvenog planiranja* (Beograd, januar 1975). Na osnovu tih *Teza* vodena je rasprava na zajedničkim sednicama saveznih saveta za pitanja društvenog uređenja i za privredni razvoj i ekonomsku politiku održanim na Brionima 27—28. februara i 1. marta 1975. godine

sistemu udruženog rada niti u odnosima između udruženog rada i opštih društvenih interesa i potreba, odnosno da koordiniraju i usmeravaju akciju brojnih samoupravnih subjekata odlučivanja u cilju postizanja optimalnih zajedničkih rezultata.

U interpretiranju uloge planiranja, odnosno plana u našem samoupravnom socijalističkom društvu i pomenute Teze su u određenoj mjeri pod uticajem koncepta državno-sopstveničkog sistema planiranja, od kojeg je, naravno, nerealno očekivati da u uslovima samoupravljanja radnih ljudi bude efikasan. Ako se, na primer, pođe od načina na koji se u Tezama tretira metodologija izrade društvenih planova, zatim dogovor o planu i hijerarhija planova, moglo bi se reći da bi se takav plan u praksi sveo, *via facti*, na državni plan donet od skupštine društveno-političke zajednice, dok bi hijerarhija planova omogućavala da se — ekonomskim i hijerarhijsko-pravnim odnosima i instrumentima — na raznim nivoima društvenog planiranja ograničavaju kako Ustavom zagarantovana samoupravna prava radnikâ u udruženom radu tako i republička, odnosno nacionalna prava. Doduše, u Tezama se polazi od toga da su ta ustavna prava pomenutih društvenih faktora osnova za izradu planova. Ali, u njima se istovremeno dopušta tako velika mogućnost državne intervencije u procesu donošenja, usklađivanja i ostvarivanja planova da bi to moglo dovesti do anuliranja nekih ustavnih prava, pa čak — imam utisak — i do ograničavanja neotuđivih prava radnikâ u osnovnim organizacijama udruženog rada, posebno prava da raspolažu i upravljaju dohotkom, odnosno uslovima, sredstvima i plodovima svog rada. Sve to pogoduje da u praksi planiranje bude više rezultat akcije državnog aparata nego funkcija samoupravno udruženog rada. Dakako, tu i država treba da ima važnu ulogu. Ali, da bi se moglo govoriti o njenoj ulozi, mora se najpre sagledati sadržina međusobnih odnosa radnikâ u samom sistemu udruženog rada.

Kad ovako govorim o Tezama, istovremeno kritički govorim i o saznanju do kojeg smo došli u našim razmišljanjima — posebno u vreme donošenja novog Ustava SFRJ — o sadržini planiranja u uslovima socijalističkog samoupravljanja. Ovde uopšte nije reč — moram to posebno naglasiti — o sukobu onih koji brane potrebu državne intervencije i onih koji zastupaju tezu da državna intervencija nije potrebna, odnosno da ona mora biti znatno manja. Suština problema o kojem govorimo nije u tome da li nam je potrebno više ili manje državne intervencije, nego u tome kako izgraditi originalan

sistem samoupravnog planiranja u kojem će država imati onu ulogu koja je u sadašnjem istorijskom trenutku neophodna upravo radi učvršćenja i daljeg razvoja našeg samoupravnog socijalističkog društva. Zato uloga države mora biti precizno definisana i obezbeđena u našem pravnom sistemu. Drugim rečima, ne treba se bojati da otvoreno kažemo da država ima veoma značajnu ulogu u našem sistemu planiranja. Ali se pri tome mora precizno utvrditi na kojim sve tačkama dolazi do izražaja takva uloga države i kakvim se sredstvima ona može služiti u ostvarivanju svojih funkcija u našem sistemu planiranja kako u praksi ne bi dolazilo do političke samovolje državnih organa, odnosno do dominacije državnog aparata.

Naravno, u savremenim uslovima međunarodnog života naša država ima i posebne funkcije i potrebe koje ne proizlaze neposredno iz svakodnevnog rada i samoupravljanja radnih ljudi. Tu mislim pre svega na održavanje armije i sistema odbrane nezavisnosti i teritorijalnog integriteta zemlje, kao i sistema unutrašnje bezbednosti, zatim na prevazilaženje ekonomskog zaostajanja, odnosno ekonomske neravnopravnosti u sistemu svetskih ekonomskih odnosa itd. Za pokrivanje tih i sličnih interesa i potreba, kao i za zadovoljavanje potreba u kojima treba da dođe do izražaja organizovana društvena solidarnost, Ustav SFRJ je dao dovoljno ovlašćenja za samostalnu akciju države. Stoga je potrebno da i zakon o planiranju predvidi takva izuzetna ovlašćenja države za slučajeve o kojima sam govorio. Međutim, polazna tačka za izgrađivanje ukupnih odnosa u sistemu samoupravnog planiranja ne treba da budu takvi, manje ili više izuzetni, niti neki drugi dopunski elementi sistema, već učvršćivanje i unapređivanje socijalističkog i samoupravnog položaja radnog čoveka u sistemu udruženog rada i u sistemu upravljanja društvom u celini. Ako ovu polaznu tačku budemo dobro razradili u zakonu o planiranju, neće biti teško precizirati na kojim sve tačkama sistema i u kojim oblastima je potrebna odgovarajuća — manje ili više snažna — uloga države i kakvim sredstvima ona treba da raspolaže radi ostvarivanja takve uloge.

4. Efikasnost planiranja — funkcija državne prinude ili međusobnih odnosa radnikâ u sistemu udruženog rada

Izvor stranputica u našim razmišljanjima o ulozi planiranja i plana u našem društveno-ekonomskom životu je i u tome što mi još

nismo prevladali shvatanje po kojem planiranje može da bude efikasno samo ako je funkcija državne prinude — u ime opšteg društvenog interesa, odnosno ako je funkcija tehokratije — u ime njene stručnosti.

Po mom mišljenju, efikasnost planiranja morali bismo u većoj meri da izvodimo iz sistema institucionalizovanih međusobnih odnosa i uzajamnih obaveza i odgovornosti sanjih nosilaca plana — počev od osnovnih organizacija udruženog rada i mesnih zajednica, opština, pokrajina i republika do federacije, uključujući u taj sklop međusobnih odnosa i uzajamnih obaveza i odgovornosti i radne organizacije, složene organizacije i druge asocijacije udruženog rada, raznovrsne finansijske asocijacije u okviru kreditno-bankarskog i monetarnog sistema i takozvane reprodukcione celine.

Takvo bi planiranje bilo izraz celine uzajamno povezanih i uskladenih samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora o osnovama plana na raznim nivoima udruživanja rada i sredstava — od osnovne organizacije udruženog rada do republike i federacije, o čemu ću kasnije posebno govoriti. U takvom kompleksu međusobnih odnosa svi subjekti planiranja treba da budu u mogućnosti da izraze svoje ekonomske, socijalne i druge interese i inicijative i istovremeno da demokratski prihvate određene obaveze i odgovornosti koje proizlaze iz međusobne zavisnosti i ravnopravnosti radnikâ u zajedničkom radu i ostvarivanju njihovih ličnih i društvenih interesa. Mislim da upravo takav sistem demokratskih međusobnih odnosa radnikâ u udruženom radu treba da bude realan nosilac efikasnosti planiranja u uslovima socijalističkog samoupravljanja.

5. Plan — instrument razvojne politike ili učvršćivanja samoupravnog položaja radnikâ

Drugi momenat koji donekle navodi na stranputicu u diskusijama o društvenom planiranju je u tome što se obično jednostrano polazi samo od ekonomskih aspekata planiranja — od razvojne politike, ekonomske politike, programa ekonomskog razvoja, plana rada i razvoja itd. Tako, na primer, pri definisanju društvene sadržine plana u pomenutim Tezama se polazi od toga da je plan izraz utvrđivanja zajedničke ekonomske politike radi ostvarivanja zajedničkih ciljeva. Međutim, pri tome nije jasno šta su to zajednički

ciljevi, šta je to zajednička ekonomska i razvojna politika, odnosno ko i gde o tome odlučuje.

Isto tako, kad se govori o ostvarivanju planova, misli se na razvojnu politiku i ciljeve utvrđene planovima, a ne na konkretan efekat tako donetog plana na samoupravni položaj radnika u udruženom radu, na njegovo pravo da bude samostalan stvaralački subjekt planiranja, da u svojoj osnovnoj organizaciji udruženog rada upravlja dohotkom, da niko ne može raspolagati dohotkom bez saglasnosti većine radnika u osnovnoj organizaciji udruženog rada itd. Ukratko, u takvom konceptu planiranja iščezava upravo radnik, čovek koji radi i stvara i koji bi morao da bude stvaralački subjekt a kao takav i društveni cilj planiranja.

Takav pristup planiranju pogodio bi oživljavanju starih tendencija da se interesi radnikâ u udruženom radu podređuju političkim ciljevima, da se administrativno-fiskalnim zahvatom optereti dohodak osnovnih organizacija udruženog rada, da država, odnosno njen aparat, zahvaljujući takvoj svojoj ulozi u planiranju, ponovo stekne monopol u raspolaganju društvenim kapitalom.

S tim u vezi treba skrenuti pažnju i na neke teze za Nacrt zakona o utvrđivanju i obračunavanju ukupnog prihoda i dohotka u organizacijama udruženog rada.² Konstrukcija tog zakonskog nacrta je otprilike sledeća: ukupan dohodak osnovne organizacije udruženog rada raspoređuje se na deo koji pripada državi, odnosno društvu i na deo koji planom treba usmeravati za razvoj, a ostatak pripada radnicima u osnovnoj organizaciji udruženog rada. Ako bi se takav postupak raspoređivanja dohotka osnovnih organizacija udruženog rada doveo u funkcionalnu vezu sa konceptom sistema planiranja (u priličnoj meri prisutnim u pomenutim Tezama o planiranju) po kojem neko po hijerarhijskoj liniji treba najpre da utvrdi plan zajedničkih razvojnih i drugih ciljeva i interesâ, a da svi drugi subjekti planiranja tome potčine svoje planove — to bi u društvenoj praksi dovelo do veoma ozbiljnih deformacija u sistemu samoupravno udruženog rada. Time bi radnik veoma brzo bio lišen ustavnog prava da raspolaze i upravlja dohotkom osnovne organizacije udruženog rada kao uslovom obezbeđivanja njegove kontrole

² Reč je o radnom materijalu Saveznog sekretarijata za finansije pod naslovom *Neka načelna pitanja u vezi Nacrta zakona o utvrđivanju i obračunavanju ukupnog prihoda i dohotka u organizacijama udruženog rada* (Beograd, januar 1975).

nad uslovima, sredstvima i rezultatima rada i osnovom slobodnog razvoja njegove stvaralačke ličnosti.

Posebno bih upozorio da bi sve to bilo veoma opasno i po dalji razvoj međurepubličkih i međunacionalnih odnosa. Hteo bih s tim u vezi da podsetim da smo ne tako davno bili suočeni, u ozbiljnoj formi, sa pojavom nacionalizma. Pri tome pojavu nacionalizma ne bih sveo isključivo na delovanje snaga koje su neprijatelji socijalizma i samoupravljanja, iako su upravo one bile glavni nosilac nacionalizma. Nacionalističke snage su mogle dobiti takvu snagu, između ostalog, i zbog toga što su im određene negativne tendencije u razvoju našeg društvenog sistema i, posebno, sistema međunacionalnih odnosa davale argumente. Naime, u našem predašnjem ustavnom, a posebno u pravnom i privrednom sistemu bilo je podosta prostora za nastajanje nejasnih materijalnih i pravnih odnosa na jedinstvenom jugoslovenskom tržištu, pri čemu je sva odgovornost za to padala na federaciju. Pritisци na organe federacije su sve više pojačavani, a time je raslo i nepoverenje u njihovu nepristranost. S druge strane, ustavna odgovornost republika i pokrajina za stanje stvari u društvu nije bila u to vreme dovoljno naglašena, pa su se i pojedini njihovi organi počeli ponašati kao svojevrсна stalna opozicija prema organima federacije. Ti su konflikti, i pored toga što je ustavna nadležnost saveznih organa bila znatna, počeli da ograničavaju nadležnost organa federacije, pa čak i da u znatnoj meri parališu njihov rad. Jasno je da je takvo stanje moralo pothranjivati i jačati nacionalizam.

Zbog svega toga moramo pri donošenju sistemskih zakona biti maksimalno budni kako se ne bi ponovo stvorio takav — rekao bih, prazan — prostor u kojem bi bila moguća svakojaka kombinatorika. Odnosi u našem privrednom i društvenom sistemu moraju biti što preciznije formulisani — da se zna ko za šta odgovara i ko kakva prava, obaveze i odgovornosti ima. Pri tome treba imati u vidu da su ti odnosi prilično precizno fiksirani u Ustavu SFRJ, pa ne bismo smeli sada nekim širokim tumačenjima tih ustavnih odredaba razvodniti njihovu sadržinu.

U našem sistemu socijalističkog samoupravljanja plan mora biti pre svega instrument radnikâ, njihovih samoupravnih organizacija i zajednica i društveno-političkih zajednica, u ostvarivanju njihovih društveno-ekonomskih, privrednih, socijalnih, kulturnih, političkih i drugih interesa i potreba, kao i njihovih prava i uzajamnih obaveza i odgovornosti. U tome poseban značaj i ulogu

ima njihova zajednička borba za visoku produktivnost rada, za povećanje dohotka i za njegovu raspodelu prema radu. Iz toga proizlazi i neophodnost naučno zasnovanog sagledavanja budućeg razvoja materijalnih uslova rada i života radnikâ, kao i neophodnost njihove kontrole nad kretanjem ukupnog dohotka koji oni stižu svojim radom i čiji deo kao svoj i podruštvljeni minuli rad udružuju u procesu zajedničke, odnosno društvene proširene reprodukcije, čime se obezbeđuje vodeća pozicija radnikâ u njihovim osnovnim organizacijama udruženog rada i u društvu u celini.

Rezultanta svih tih odnosa treba da bude razvojna politika koja nije sama sebi cilj, već funkcija rada radnikâ i njihovog upravljanja društvenim sredstvima u cilju unapređivanja uslova njihovog rada i života, odnosno sticanja dohotka podizanjem produktivnosti njihovog i ukupnog društvenog rada. Drugim rečima, planom se mora obezbediti pre svega realizacija društveno-ekonomskih odnosa socijalističkog samoupravljanja, odnosno svih materijalnih procesa koji se odvijaju upravo u takvim, a ne u nekim drugim odnosima. Ne treba, dakle, polaziti od toga da je plan državni instrument sa snagom prinude na bazi ciljeva koji su rezultat u tehnokratskim kabinetima utvrđenih »optimuma« materijalnog, ekonomskog razvoja društva, a koji se zatim u praksi pokazuju kao veoma »neoptimalni« jer stihijski izazivaju nove i nepredviđene disproporcije. Naprotiv, stvarno optimalan može biti samo onaj plan koji se zasniva na pravu radnih ljudi da — u skladu sa svojim životnim i radnim potrebama i interesima — slobodno uređuju pre svega međusobne društveno-ekonomske i tekuće materijalne i druge odnose, kao i odnose koji se tiču razvoja društva u celini.

U dosadašnjim raspravama o planiranju složili smo se da je planiranje u uslovima socijalističkog samoupravljanja nešto znatno više nego plan rada i razvoja. Naime, plan je pre svega instrument stalnog reprodukovanja socijalističkih društveno-ekonomskih odnosa, reprodukovanja samoupravljanja na sve višem nivou socijalističkog razvitka na bazi društveno-svojinskih odnosa: plan je instrument regulisanja dohodovnih odnosa, to jest stvaranja i raspodele sredstava za razvoj, za zajedničku potrošnju i za lične dohotke prema radu. Plan je, isto tako, instrument stvaranja uslova neophodnih za stvaralački i materijalni rad i razvoj radnog čoveka, za sve bolji ekonomsko-socijalni i kulturni položaj radnika i njegove porodice. Upravo su ti aspekti polazna tačka samoupravnog planiranja. Stoga bi nas svodenje planiranja na plan rada i razvoja

veoma udaljilo od njegove prave i pune sadržine u našem samoupravnom socijalističkom društvu.

Pristup planiranju u uslovima socijalističkog samoupravljanja treba da bude znatno širi od programa ekonomskog razvoja, od razvojnih ciljeva ekonomske politike. U protivnom, preći velika opasnost da želje i volontaristički utvrđeni razvojni i investicioni ciljevi postanu vodeći motiv planiranja, što bi ponovo pod firmom plana podređivalo radnika sistemu birokratskog odlučivanja o određenim politički i tehnokratski formulisanim »višim ciljevima«. U ovom drugom pristupu planiranju polazi se ne od društveno-ekonomske sadržine planiranja, to jest od radnog čoveka i njegovog prava rada društvenim sredstvima kao krajnjeg cilja planiranja i osnove formulisanja razvojne politike i određivanja pravaca razvoja, nego se polazi od samih tih sredstava planiranja, to jest od tendencije da se postigne maksimalna centralizacija radnikovog minulog rada nezavisno od njegovih stvarnih životnih i radnih potreba i interesa.

Planom se ne usklađuju volontarističko-subjektivistički utvrđeni ciljevi razvojne politike, nego pre svega društveno-ekonomski i materijalni tokovi i odnosi među samoupravnim subjektima u našem samoupravnom socijalističkom društvu, pri čemu ciljeve razvojne politike utvrđuju sami radni ljudi — najpre radnici u osnovnoj organizaciji udruženog rada, a zatim na svim nivoima udruženog rada i društva u celini. Razumljivo je da u uslovima međusobne zavisnosti i ravnopravnosti radnici u osnovnoj organizaciji udruženog rada te ciljeve moraju uzajamno usklađivati sa radnicima u drugim osnovnim organizacijama udruženog rada i u drugim samoupravnim organizacijama i zajednicama, odnosno sa zajedničkim društvenim interesima. Pri tome upravo interes radnog čoveka treba da određuje realni zajednički društveni interes, a ne obrnuto — da volontarističko-subjektivistički interpretiran zajednički društveni interes, u uslovima državnog monopola na planiranje, određuje interes radnog čoveka. Dakako, u praksi može biti i odstupanja od toga principa, ali to mora biti izuzetak precizno utvrđen Ustavom i zakonom, a ne pravilo.

II. OSNOVE DRUŠTVENOG PLANIRANJA U USLOVIMA SOCIJALISTIČKOG SAMOUPRAVLJANJA

1. Osnovni ciljevi i zadaci planiranja

Polazna tačka našeg sistema društvenog planiranja moralo bi da bude načelo da radni ljudi u samoupravno udruženom radu i u drugim samoupravnim organizacijama i zajednicama, kao i u društveno-političkim zajednicama — opštini, autonomnoj pokrajini, republici i federaciji — svoj rad i svoju odlučujuću ulogu u određivanju društveno-ekonomske, razvojne, socijalne i druge politike zasnivaju na jedinstvenom sistemu društvenog planiranja. A takav jedinstven sistem planiranja može se izgraditi, održavati i razvijati samo u sistemu demokratskih odnosa u samoupravno udruženom radu, to jest ako društveno planiranje nije monopol nekih državno-svojinskih tehnokratskih centara, nego instrument samih radnih ljudi, demokratski organizovanih u sistemu samoupravnog socijalističkog rada i u sistemu socijalističkog samoupravljanja uopšte. Drugim rečima, zajednički plan, odnosno — rekao bih — »centralizovani deo« plana je onaj plan koji odgovara stvarnim interesima i potrebama svih učesnika u planiranju i o kojem je postignuta njihova demokratska saglasnost. Samo u određenim slučajevima, koji su našim ustavnim sistemom veoma precizno određeni, mogu u procesu planiranja biti primenjeni i instrumenti državne prinude. A o tome može odlučivati samo skupština svojim zakonom, a upravni organi samo sa ovlašćenjem i na osnovu zakona. Kao takav, sistem društvenog planiranja istovremeno postaje i instrument vlasti radničke klase i svih radnih ljudi, pošto se dominantna uloga radničke klase ne zasniva samo na političkoj vlasti radnih ljudi u sistemu državnih organa, nego i na njihovoj zajedničkoj ekonomskoj vlasti koja dolazi do izražaja pre svega kroz ulogu samoupravno udruženog rada i kroz druge vidove samoupravne aktivnosti u sistemu društvenog planiranja.

Planiranjem radni ljudi obezbeđuju naročito sledeće:

prvo, svoje pravo rada društvenim sredstvima za rad, odnosno svoju odlučujuću ulogu u upravljanju sredstvima za proizvodnju u društvenoj svojini i svoju slobodu i ravnopravnost u radu tim sredstvima, kao i svoju samostalnost i inicijativu da svojim radom i gospodarenjem zajedničkim sredstvima za proizvodnju izgrade

materijalnu osnovu i preduslove za ravnopravno raspolaganje uslovima, sredstvima i plodovima svog rada;

drugo, utvrđivanje prava i uzajamnih obaveza i odgovornosti radi obezbeđivanja ravnopravnosti u međusobnim samoupravnim socijalističkim proizvodnim i ukupnim društvenim odnosima, a posebno u pogledu opštih uslova privređivanja, odgovornosti za postizanje sve više produktivnosti rada, kao i sticanja i raspodele dohotka u zavisnosti od rezultata takvog rada;

treće, ravnopravnost u raspodeli ličnog dohotka prema kvantitativnim i kvalitativnim rezultatima rada;

četvrto, stvaranje materijalnih uslova za sve potpunije ostvarivanje zajedničkih radnih, ekonomskih, socijalnih, kulturnih i drugih interesa, kao i stalno poboljšavanje svojih životnih uslova u skladu sa porastom produktivnosti društvenog rada;

peto, ekonomsku, socijalnu i kulturnu slobodu i ravnopravnost narodâ i narodnosti;

šesto, utvrđivanje prava i uzajamnih obaveza i odgovornosti u upravljanju sredstvima za proizvodnju i dohotkom u društvenoj svojini radi ostvarivanja zajednički utvrđene ekonomske i razvojne politike;

sedmo, utvrđivanje prava i uzajamnih obaveza i odgovornosti u raznim oblicima i na raznim stepenima udruživanja rada i dohotka u cilju porasta produktivnosti zajedničkog društvenog rada i sticanja što većeg zajedničkog dohotka na osnovi porasta produktivnosti rada;

osmo, na nauci zasnovano usklađivanje materijalnih proporcija i tokova u proizvodnji i potrošnji, odnosno u ukupnoj društvenoj reprodukciji i u pojedinim njenim delovima;

deveto, stalno unapređivanje samoupravnih oblika socijalističkih proizvodnih i demokratskih društvenih odnosa na osnovu svesnog razrešavanja protivrečnosti robne proizvodnje na današnjem stepenu razvitka socijalizma; i

deseto, stvaralačku slobodu radnikâ koji rade društvenim sredstvima, odnosno razvoj stvaralačke ličnosti radnika kao svesnog kovača svoje budućnosti, koji unapređuje svoj i društveni rad, odnosno samoupravno socijalistično društvo u celini.

2. Odnosi u sistemu planiranja

Polazeći od napred definisanih osnovnih ciljeva i zadataka planiranja u uslovima socijalističkog samoupravljanja, odnosi u

sistemu planiranja trebalo bi da se zasnivaju naročito na sledećem:

prvo, na neotuđivom pravu svakog radnika da u svojoj osnovnoj organizaciji udruženog rada, zajednički i ravnopravno s drugim radnicima, upravlja radom i poslovima svoje osnovne organizacije i organizacije udruženog rada u čijem je ona sastavu: da u svojoj osnovnoj organizaciji — u skladu sa svojim ustavnim pravima, obavezama i odgovornostima prema drugim radnicima u udruženom radu i prema društvenoj zajednici u celini — odlučuje o ukupnom dohotku i njegovom udruživanju; da kontroliše raspolaganje dohotkom na svim stepenima i u svim oblicima njegovog udruživanja; i da u svojoj osnovnoj organizaciji udruženog rada, a preko svojih delegacija i u svim drugim oblicima udruživanja rada i sredstava i u društveno-političkim zajednicama upravlja tim sredstvima i poslovima društvene reprodukcije;

drugo, na pravu radnikâ i svih radnih ljudi da u republici, odnosno autonomnoj pokrajini odlučuju o uslovima i rezultatima svog rada, da utvrđuju zajedničku politiku ekonomskog i društvenog razvoja republike, odnosno autonomne pokrajine; da zajednički i ravnopravno s drugim radnicima i radnim ljudima i narodima i narodnostima u drugim republikama, odnosno autonomnim pokrajinama, na načelima međusobnog sporazumevanja i dogovaranja, utvrđuju zajedničku politiku ekonomskog i društvenog razvoja u SFRJ, obezbeđujući time i svoj nacionalni interes, to jest punu ekonomsku, socijalnu i kulturnu slobodu i ravnopravnost svih naroda i narodnosti.

Plan u organizacijama i zajednicama udruženog rada mora biti pre svega izraz odnosâ između osnovne organizacije udruženog rada i radne organizacije, između radne i složene organizacije, odnosno širih poslovnih zajednica, kao i između njih i banke i drugih finansijskih asocijacija udruženog rada. Plan treba da bude izraz udruživanja rada i dohotka, kao i raspodele zajednički ostvarenog dohotka na nosioce zajedničkog plana. U takvom sistemu odnosâ osnovna organizacija udruženog rada i njena proizvodnja, njena produktivnost rada i njen dohodak su uvek polazna tačka i ujedno krajnji cilj planiranja. Celokupan sistem društvene reprodukcije na taj način služi radniku u osnovnoj organizaciji i njegovom radu, odnosno rezultatima toga rada, a samim tim neprekidnom obogaćivanju materijalne osnove udruženog rada i društva i njegove kulture u celini. Sadržina tih odnosa treba da bude izražena u samoupravnim sporazumima u okviru

udruženog rada i društvenim dogovorima sa društveno-političkim zajednicama u kojima radnici iz osnovnih organizacija udruženog rada ostvaruju svoje interese i potrebe.

U istom smislu polazna tačka planiranja u društveno-političkim zajednicama treba da bude pre svega ostvarivanje Ustavom utvrđenih odnosa među društveno-političkim zajednicama kao samoupravnim zajednicama na nivou mesne zajednice, opštine, autonomne pokrajine i republike i uređivanje odnosa među republikama i pokrajinama u okviru federacije, a posebno odnosa između društveno-političkih zajednica i samoupravno udruženog rada. Sadržina tih odnosa treba da dolazi do izražaja u planu na dva načina: kao društveni dogovor o osnovama društvenih planova u okviru ustavnih prava i nadležnosti date društveno-političke zajednice i kao ostvarivanje funkcija države na raznim nivoima u skladu sa njenim ustavnim ovlašćenjima.

Samoupravno socijalističko planiranje je bitan uslov i oblik reprodukcija samoupravnih socijalističkih proizvodnih odnosa na sve višem nivou razvoja i samo kao instrument ostvarivanja tih odnosa ono je istovremeno i instrument borbe za visoku produktivnost kako individualnog, tako i ukupnog društvenog rada, kao i instrument razvojne politike koja mora biti u funkciji tih odnosa. Planiranjem takođe mora da se obezbeduje reprodukcija i dalji razvoj samoupravnih međunacionalnih odnosa na bazi socijalističkih proizvodnih odnosa i u skladu sa Ustavom utvrđenim pravima republika i pokrajina. Drugim rečima, planovi ne smeju da ograničavaju prava koja inače imaju određeni samoupravni i društveni subjekti u našem privrednom i društvenom sistemu, nego moraju biti način njihovog reprodukcija i daljeg progresivnog razvoja.

Planiranje je istovremeno faktor povezivanja, odnosno usklađivanja interesa radnih ljudi na svim nivoima udruženog rada i ostvarivanja njihovih socijalnih, ekonomskih, nacionalnih, kulturnih i drugih prava i interesa u samoupravnoj interesnoj zajednici, mesnoj zajednici, opštini, pokrajini, republici i federaciji, kao i u odnosima među tim zajednicama, u skladu sa njihovim ustavnim pravima i položajem.

Na istim osnovama zasnivala bi se i razvojna politika kojom treba:

prvo, da se obezbeduje ostvarivanje prava i uzajamnih obaveza

i odgovornosti radnikâ u raspolaganju dohotkom u procesu društvene reprodukcije; i

drugo, da se — na osnovu što slobodnije stvaralačke inicijative radnikâ u privrednom razvoju — uskladaju materijalni odnosi i razvojni tokovi u cilju postizanja optimalnih uslova za rad i život radnikâ i za uspešnju proizvodnju, kao i porasta produktivnosti individualnog i ukupnog društvenog rada i prevladavanja tržišne i svake druge stihije.

Polazci od ta dva cilja, koji opredeljuju društveno-ekonomsku sadržinu planiranja, utvrđivala bi se dugoročna i srednjoročna razvojna politika, programi i planovi razvoja. Glavni materijalni i moralni podsticaji za ostvarivanje ta dva cilja proizlaze pre svega iz same slobode rada društvenim sredstvima, iz ujedinjavanja upravljanja radom i sredstvima rada u rukama radnika, iz direktne zavisnosti radnih i životnih uslova radnika od rezultata njegovog rada i raspolaganja sredstvima za proizvodnju i dohotkom. A oba ta cilja planiranja, a pogotovo drugi, zahtevaju, i pored veoma razvijenih podsticaja te vrste, stalnu naučnu analizu kretanja i ponašanja svih faktora ekonomskog i društvenog razvoja i njihove uzajamne zavisnosti. Zato u zakonu o planiranju uloga i mesto naučnih i stručnih institucija moraju biti precizno utvrđeni. Razume se, idejno-naučna osnova delatnosti tih institucija je Marksova ekonomska teorija i koncept na kojem se zasniva naš sistem socijalističkog samoupravljanja, a ne teorije planiranja koje su nastale na tlu savremenih kapitalističkih ili tehnobirokratskih monopola, a kojima je cilj održavanje i razvoj tih monopola, a ne njihovo ukidanje. A cilj našeg sistema je upravo ukidanje svih oblika takvog svojinskog monopola.

3. Društveno-ekonomska sadržina planiranja i plana

Društveno-ekonomska sadržina planiranja i plana u uslovima socijalističkog samoupravljanja treba da dođe do izražaja pre svega u ostvarivanju prava rada društvenim sredstvima, kao i prava i uzajamnih obaveza i odgovornosti radnikâ u raspolaganju zajedničkim, to jest društvenim sredstvima rada i novostvorenim dohotkom na svim nivoima udruženog rada i društva u celini. Na takvim odnosima treba da se zasniva i sistem usklađivanja materijalnih odnosa i razvojnih tokova u celokupnom udruženom radu, to jest u proizvodnji i društvenoj reprodukciji.

U opredeljivanju takve društveno-ekonomske sadržine planiranja i plana treba imati u vidu naročito sledeće neposredne zadatke:

— obezbediti da čitavim sistemom planiranja radni ljudi svesno, samostalno i odgovorno raspolažu dohotkom koji ostvaruju na svim nivoima udruženog rada i u svim oblicima udruživanja rada i dohotka, što i jeste sadržina ujedinjavanja demokratskog upravljanja radom i društvenim kapitalom u rukama samoupravno organizovanih radnika;

— polazeći od dugoročnih zajedničkih i pojedinačnih radnih i životnih interesa, obezbediti postizanje što boljih rezultata u zajedničkom stvaranju optimalnih uslova za rad, u borbi za visoku produktivnost rada, a time i za povećanje dohotka osnovne organizacije udruženog rada, uključujući tu i borbu za efikasnost gospodarenja sredstvima za proizvodnju i dohotkom, odnosno svojim i društvenim minulim radom na svim nivoima udruženog rada;

— podsticati takvo povezivanje, odnosno udruživanje radnika i osnovnih organizacija udruženog rada koje je izraz njihove uzajamne radne i ekonomske zavisnosti, a posebno one njihove neposredne zavisnosti u sticanju i raspodeli dohotka koja proizlazi iz činjenice da su upravo rad pojedinačnog radnika i pojedinačne osnovne organizacije udruženog rada, gospodarenje pojedinačne osnovne organizacije udruženog rada sredstvima za proizvodnju i dohotkom, odnosno svojim i društvenim minulim radom i udruživanje njihovog rada i dohotka — glavni uslov i doprinos porastu produktivnosti zajedničkog društvenog rada;

— obezbeđivati da se u takvim odnosima ostvareni rezultati porasle produktivnosti zajedničkog društvenog rada i povećanog ukupnog društvenog dohotka izražavaju i u povećanju dohotka osnovne organizacije udruženog rada (to jest dohotka po radniku) i to, u određenoj stimulatívnoj srazmeri sa doprinosom koji su radnici dali tome povećanju svojim ukupnim radom (to jest svojim tekućim radom i gospodarenjem sredstvima za proizvodnju i dohotkom, odnosno svojim i društvenim minulim radom);

— plansku raspodelu zajedničkog dohotka, ostvarenog udruživanjem rada i sredstava, na osnovne organizacije udruženog rada izvršiti po kriterijumima koji će biti zajednički utvrđeni pre svega

samoupravnim sporazumima i društvenim dogovorima, a u određenim slučajevima i državnim propisima, to jest u granicama ustavnih odgovornosti državnih organa.

Drugim rečima, raspodela zajednički stečenog dohotka, ostvarenog udruživanjem rada i sredstava dve ili više osnovnih organizacija udruženog rada, među tim osnovnim organizacijama najčešće će biti funkcija samog samoupravnog plana, dakako — u okvirima društveno utvrđenih i regulisanih opštih, odnosno načelnih kriterijuna koji treba da obezbede ravnopravnost radnikâ. O tim načelnim kriterijumima ne treba da odlučuje zakon o planiranju, nego zakon o udruženom radu. Ako se udruživanje rada i sredstava vrši u okviru radne ili složene organizacije, tada će samoupravni sporazum o tom udruživanju — u okvirima društveno utvrđenih načelnih kriterijuma — utvrditi, po pravilu, određene trajnije oblike tih međusobnih odnosa, tako da srednjoročni plan neće morati uvek ponovo da ulazi u sve elemente međusobnih odnosa u raspodeli dohotka i u ponovnom udruživanju sredstava i njihovom korišćenju. Međutim, i tu će, a pogotovo u širim oblicima udruživanja rada i sredstava — kao što su složene organizacije udruženog rada, poslovne zajednice, banke i slično — verovatno, biti potrebno da se u svakom srednjoročnom planskom periodu, odnosno investicionom ciklusu zainteresovani učesnici dogovore o određenim uslovima i merilima raspodele zajednički stečenog dohotka među osnovnim organizacijama udruženog rada.

Zato novi zakon o planiranju ipak treba nešto da kaže o primeni jedinstvenih društvenih merila raspodele društvenog proizvoda, odnosno društvenog dohotka među osnovnim organizacijama udruženog rada, to jest kako na osnovu opštih kriterijuma vršiti konkretnu plansku raspodelu dohotka zajednički stečenog udruživanjem živog i minulog rada. U istom smislu treba precizirati i materijalne, socijalne i druge obaveze i prava osnovne organizacije udruženog rada prema interesnim, mesnim i društveno-političkim zajednicama, kao i prema drugim organizacijama i zajednicama sa kojima je ta osnovna organizacija u odnosima saradnje ili slobodne razmene rada. Verovatno će društveno-političke zajednice morati da donose i posebne zakonske propise, odnosno da podstiču odgovarajuće samoupravne sporazume i društvene dogovore kako bi se sprečile razne deformacije, kao što su određene privilegije ili drugi oblici neravnopravnosti, do čega upravo u tim odnosima može najčešće dolaziti. Naravno, akcija Sindikata i Saveza komuni-

sta kao i drugih društveno-političkih organizacija tu treba takođe da odigra značajnu ulogu.

Pri tome uvek polazim od toga da je dohodak osnovne organizacije udruženog rada društveni dohodak — to jest u sadašnjim istorijskim uslovima zajednička, klasna svojina onih koji rade — jer je ostvaren udruženim radom društvenim sredstvima za proizvodnju kao minulim radom radnikâ, a da je njeno učešće u dohotku neke druge osnovne organizacije udruženog rada učešće u društvenom dohotku na bazi ulaganja sredstava, odnosno zajedničkog minulog rada kao rezultata rada radnikâ ne samo te osnovne organizacije nego i drugih radnika u udruženom radu. Jedan deo tog proizvoda društvenog rada se u uslovima tržišta, odnosno u procesu društvene reprodukcije preliva u dohodak određene osnovne organizacije udruženog rada kao društveni dohodak kojim pod punom odgovornošću prema društvu upravljaju radnici u toj osnovnoj organizaciji.

Taj se proces odvija na osnovi objektivnih ekonomskih zakonitosti, što znači da se brža koncentracija sredstava za proizvodnju vrši u onim sektorima udruženog rada koji se odlikuju višom produktivnošću rada, ekonomičnijim raspolaganjem sredstvima proširene reprodukcije, odnosno društvenim radom, uspešnijim poslovanjem i uključivanjem u podelu rada, snažnijom samoupravnom inicijativom i drugim sličnim kvalitetima. Dakako, društvenim planiranjem se ti procesi koncentracije sredstava za proizvodnju moraju uskladivati i usmeravati u skladu sa zajedničkim interesima i razvojnim potrebama udruženog rada i društva u celini, ali ne preko granica koje predstavljaju voluntarističko-subjektivističko nasilje nad tim objektivnim ekonomskim zakonitostima. Plan ne sme destimulisati visokoproduktivan rad u korist lakog održavanja niskoproduktivnog rada i lošeg poslovanja, odnosno neadekvatne podelu rada. Naprotiv, plan mora podsticati brzi rast produktivnosti rada i druge kvalitativne faktore proizvodnje i društvene reprodukcije — kako sistemom dohodovnih odnosa samim po sebi tako i priznavanjem tih kvalitativnih faktora kao jednog od društveno utvrđenih kriterijuma raspodele ličnog dohotka prema radu, a to znači i po osnovu tekućeg i po osnovu minulog rada. Razume se, gde je stečen veći čisti dohodak po radniku, tamo i odgovornost osnovne organizacije udruženog rada prema društvenoj reprodukciji mora biti veća. Ovo utoliko pre što u pogledu utvrđivanja i primene raspodele ličnog dohotka po radniku

radnici moraju biti ravnopravni. Drugim rečima, kvantitativni pokazatelji povećanja dohotka ne mogu biti sami po sebi kriterijumi raspodele dohotka na lične dohotke, već samo u povezanosti sa kvalitativnim pokazateljima tog povećanja, to jest koliko su radnici u osnovnoj organizaciji udruženog rada svojim uspešnim radom i poslovanjem doprineli tom povećanju, a ne, na primer, koliki je ukupan rezultat ulaganja društvenih sredstava u tu osnovnu organizaciju. Jer takvo ulaganje je samo po sebi izmenilo organski sastav sredstava za proizvodnju, a to je omogućilo da poraste produktivnost rada osnovne organizacije. Prema tome, tu se ne postavlja samo pitanje prava na dohodak, nego i pitanje uzajamne i društvene odgovornosti radnikâ u pogledu raspolaganja dohotkom.

Stoga je neophodno da se u samoupravnom sporazumu o udruživanju, odnosno u planu utvrde društvena merila kojima će se regulisati međusobni odnosi radnikâ u udruženom radu. Isto tako, neophodno je da u sistem planiranja bude ugrađeno pravo određenih državnih organa svih društveno-političkih zajednica, pa čak i društveno-političkih organizacija (sindikata, Saveza komunista i drugih), da mogu administrativno, odnosno politički intervenisati ako bi došlo do uspostavljanja neravnopravnih odnosa, naravno — u okviru njihovih ustavnih ovlašćenja.

Na ovo upozoravam i zbog toga što za ovaj problem nisu do sada predložena adekvatna rešenja. Koliko je meni poznato, i prvi predlog Nacrta zakona o udruženom radu uglavnom zaobilazi probleme koji se odnose na udruživanje rada i dohotka, odnosno na kriterijume raspodele zajedničkog dohotka ostvarenog takvim udruživanjem. Stoga ćemo, kad budemo raspravljali o zakonu o udruženom radu, morati to definitivno da raščistimo. Jer nije moguće doći do novog sistema planiranja ako se centralno pitanje ostavi otvoreno, i to zbog teorijskih, u stvari — dogmatskih razmimoilaženja oko dohotka. Kao što sam već rekao, društveni dohodak nije zbir dohodaka osnovnih organizacija udruženog rada, nego je pre svega društveno-ekonomski odnos u jedinstvenom sistemu društveno-ekonomskih odnosa koje želimo novim zakonom o planiranju, a posebno zakonom o udruženom radu, da uspostavimo i učvrstimo. Svi dosadašnji predlozi polaze od klasičnog kreditnog odnosa kao osnovnog oblika udruživanja minulog rada, a ne od učešća u zajedničkom dohotku ostvarenom udruživanjem živog i minulog rada. I zato što taj problem nije rešen, stalno

dolazi do sukobljavanja oko rešavanja niza drugih problema u vezi sa dohodovnim odnosima u našem samoupravnom socijalističkom društvu.

Rekao bih da je upravo to glavni problem našeg ustavnog sistema u celini. Jer ne možemo sprovesti integraciju društvenog rada, ne možemo uspostaviti ono što nazivamo udruženi rad, ako ne pođemo od toga da je dohodak svih osnovnih organizacija udruženog rada jedinstven društveni dohodak, da uzajamni odnosi određenih osnovnih organizacija u raspodeli zajednički ostvarenog dohotka nisu međusobni odnosi radnikâ samo tih osnovnih organizacija, nego da je dohodak pre svega izraz odnosa radnika prema ukupnom društvenom proizvodu u čijoj raspodeli on učestvuje srazmerno doprinosu njegovog živog i minulog rada. Zbog toga je veoma važno da i ti odnosi obavezno uđu u novi zakon o planiranju, pošto je sistem planiranja glavni instrument kojim će se protivrečnosti u toj sferi praktično razrešavati. Ali to ne znači da se samoupravnim sporazumima o udruživanju neće već unapred raščišćavati i utvrđivati ti unutrašnji odnosi u radnim organizacijama, u složenim organizacijama itd., dok bi plan — verovatno, uz određene korekcije i dopune — svaki put samo reafirmisao tako utvrđene odnose u sticanju i raspodeli zajednički stečenog dohotka. Zbog toga će samoupravni sporazumi o udruživanju — uvek kvantitativno nivelirani za svaki planski period — biti trajna komponenta sistema planiranja.

Kada se samoupravnim sporazumima i planovima budu rešavali problemi raspodele dohotka zajednički stečenog udruživanjem, odnosno zajedničkim ulaganjem rada i dohotka, rešavaće se na odgovarajući način i problem kriterijumâ te raspodele. Pri tome treba imati u vidu da se ta ulaganja vrše na bazi zajedničkog rizika, pa se — po Ustavu — neće moći tražiti od radnikâ u čiju su osnovnu organizaciju uložena zajednička sredstva da vrate ulagačima ta sredstva ako nisu donela očekivani dohodovni rezultat. A to znači da će se ne samo dobit nego i gubitak morati da raspodeljuje po unapred utvrđenim uslovima i merilima.

Plan treba da obezbedi pravo i mogućnost svakom da — preko računa svoje osnovne organizacije udruženog rada u radnoj organizaciji ili u internoj banci radne organizacije ili složene organizacije — ima neposredan uvid u stanje i kretanje dohotka, odnosno u efikasnost gospodarenja društvenim dohotkom na svim nivoima udruženog rada. Isto tako, svaki radnik treba da ima pravo i

mogućnost da preko tog računa kontroliše stanje i kretanje dohotka u svojoj osnovnoj organizaciji udruženog rada, da ocenjuje poslovanje banke u tom smislu da li uložena sredstva donose uspeh ili neuspeh u pogledu porasta produktivnosti rada, odnosno efikasnosti poslovanja organizacije udruženog rada u koju su uložena.

Osim toga, planove organizacije udruženog rada u materijalnoj proizvodnji treba povezati i sa planovima organizacija udruženog rada u društvenim delatnostima posredstvom slobodne razmene rada koja treba da obezbedi ostvarivanje zajedničkih radnih, socijalnih, zdravstvenih, kulturnih i drugih potreba i interesâ radnih ljudi. U planu treba takode utvrditi šire usklađivanje radnih i životnih interesâ radnikâ u raznim oblastima društvenog rada i društvenih aktivnosti, kao i udruživanje dohotka u tom cilju u okviru samoupravnih interesnih zajednica. Na sličan način neophodno je izraziti i međurepubličke i regionalne odnose, prava, obaveze i odgovornosti.

Sve to treba da stvara uslove za to da bi se zaista mogli zajednički da oblikuju razvojna politika, odnosno dugoročni, srednjoročni i godišnji programi razvoja — kako bi se u okviru društveno-ekonomskih odnosa uskladili materijalni procesi i obezbedili interesi i uzajamne odgovornosti radnikâ u udruženom radu.

Naravno, takav sistem biće uspešan samo ako će istovremeno povezivati, odnosno uspostavljati odnose uzajamne zavisnosti nauke i na nauci zasnovane dugoročne socijalističke razvojne vizije sa svakodnevnim samoupravnom radnom i planskom praksom milionâ radnih ljudi.

Ovakva društveno-ekonomska sadržina i osnove planiranja i plana omogućuju da se još u procesu sklapanja samoupravnih sporazuma i dogovora o osnovama planova, odnosno pre donošenja planova samoupravnih organizacija i zajednica i pre donošenja planova društveno-političkih zajednica demokratski i u najvećoj mogućoj meri sporazumno utvrde zadaci svih nosilaca planiranja i njihovi međusobni odnosi, odnosno da upravo takvi samoupravno-demokratski utvrđeni sporazumi i dogovori postaju osnova za konačno donošenje plana u ovlašćenom samoupravnom ili državnom organu.

III. NOSIOCI PLANIRANJA I NAČIN UREĐIVANJA MATERIJALNIH ODNOSA MEĐU NJIMA

1. *Primarni nosioci planiranja*

Bilo bi korisno da se u novom zakonu o planiranju nabroje svi nosioci planiranja i da se o svakom od njih da potpunija slika, odnosno da se precizno utvrdi njihova uloga u sklapanju samoupravnih sporazuma i dogovora o osnovama planova, kao i njihova prava, obaveze i odgovornosti u pripremi, donošenju i ostvarivanju planova samoupravnih organizacija i zajednica i planova društveno-političkih zajednica i u izvršavanju obaveza iz samoupravnih sporazuma i dogovora o osnovama tih planova.

Osnovne ćelije društvenog organizma samoupravnog planiranja su organizacije udruženog rada u materijalnoj proizvodnji — osnovne organizacije udruženog rada i svi oblici njihovog udruživanja u radnim organizacijama, složenim organizacijama udruženog rada, asocijacijama koje u širim oblicima združuju rad i dohodak (kooperantske grupacije) i finansijskim asocijacijama u kreditnom i monetarnom sistemu. To bi bila prva grupa — da ih tako nazovem — primarnih nosilaca društvenog planiranja u okviru samoupravnog udruženog rada. Pošto od njihovih rezultata, odnosno dohotka materijalno zavise sve druge oblasti društvenog rada i života, to bi u zakonu o planiranju trebalo podrobnije razraditi proceduru pripreme, donošenja i ostvarivanja njihovih planova, sa što jačim naglaskom na osposobljavanju samoupravno udruženog rada za određene planske funkcije.

Drugu grupu primarnih nosilaca planiranja čine organizacije udruženog rada u društvenim delatnostima — nauci, obrazovanju, zdravstvu, kulturi itd., koje su integralan deo celovitog sistema udruženog rada, a dohodak ostvaruju u odnosima slobodne razmene rada sa takozvanom materijalnom proizvodnjom. Rezultati njihovog rada izražavaju se delom u neposrednom, a delom u dugoročnom učinku materijalne proizvodnje. Ovde su nosioci planiranja u prvom redu sami radnici osnovnih organizacija udruženog rada u tim delatnostima, a ne neko drugi. Oni treba međusobno da postignu dogovor o osnovama plana razvoja tih delatnosti, s tim što taj svoj dogovor o razvoju moraju uskladiti sa radnicima u proizvodnoj bazi udruženog rada kao neposrednim stvaraocima i nosiocima dohotka i kao »potrošačima usluga« tih

delatnosti. Drugim rečima, udruženi radnici kako u materijalnoj proizvodnji, tako i u društvenim delatnostima treba međusobno da postignu saglasnost o osnovama zajedničkog plana razvoja društvenih delatnosti u okviru sporazuma, odnosno dogovora o neposrednoj slobodnoj razmeni rada, i to zato što upravo ti »potrošači usluga« iz materijalne proizvodnje mogu najneposrednije da uskladuju potrebe društvenih delatnosti sa realnim društvenim proizvodom, odnosno dohotkom. Međutim, neposrednu odgovornost za konačan srednjoročni i dugoročni plan razvoja društvenih delatnosti treba da preuzmu sami radnici u tim delatnostima, na osnovu ocene potreba i realnih materijalnih mogućnosti i sporazuma i dogovora o osnovama zajedničkog plana koji će zaključivati sa radnicima u udruženom radu zainteresovanim za razvoj tih društvenih delatnosti.

Sporazum, odnosno dogovor o osnovama plana razvoja društvenih delatnosti treba da polazi naročito od dva sledeća kriterijuma: od ocene stvarnih rezultata rada u materijalnoj proizvodnji i od neposrednog i dugoročnog doprinosa radnikâ u društvenim delatnostima tim rezultatima rada. Taj se doprinos, međutim, ne može meriti egzaktnim merilima. To nužno mora biti stvar konvencije, ali konvencije koju treba da utvrđuje pre svega sam udruženi rad, a što manje određeni politički faktori van udruženog rada. I u ovom delu sistema udruženog rada dohodovni odnosi su glavni regulator međusobnih odnosa radnika, i to ne samo u dogovaranju između stvaraoca dohotka i davaoca usluga o cenama usluga nego i u udruživanju rada i dohotka, u zajedničkom planiranju razvoja itd.

Treću grupu primarnih nosilaca planiranja čine mesne zajednice kao svojevrsna »produžena ruka«, odnosno specifična teritorijalno-interesna zajednica udruženog rada za zadovoljavanje potreba radnih ljudi i građana koje se odnose na njihove svakodnevne socijalne, kulturne, komunalne, stambene, porodične i druge životne interese. U tom smislu mesne zajednice su oblik udruživanja osnovnih i drugih organizacija udruženog rada, osnovnih jedinica samoupravnih interesnih zajednica u opštini i građana za neposredno rešavanje problema iz pomenutih oblasti. One su u istom smislu i oblik udruživanja rada i sredstava koji treba da nade svoj materijalni izraz u zajedničkom planu svih učesnika u delatnosti mesne zajednice.

Četvrtu grupu primarnih nosilaca planiranja čine opštine,

pokrajine, republike i federacija kao samoupravne zajednice i kao nosioci političke, odnosno državne vlasti, u okviru čijih planova radni ljudi i građani ostvaruju zajedničke društvene interese na osnovu samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora, ali i na osnovu samostalnih ustavnih nadležnosti državnih organa društveno-političkih zajednica u oblasti društvenog planiranja. I ovde je reč pre svega o dohodovnim odnosima, o kojima primarno treba da odlučuju sami radni ljudi u osnovnim i drugim organizacijama udruženog rada, a koji se ostvaruju u povezanosti sa Ustavom utvrđenim funkcijama države u oblasti planiranja.

Pošto je polazni subjekt planiranja radnik u osnovnoj organizaciji udruženog rada i pošto bez saglasnosti većine radnikâ u osnovnoj organizaciji ne može da se donese plan radne ili složene organizacije, odnosno druge samoupravne organizacije i zajednice u čijem je sastavu ta osnovna organizacija (osim kada je zakonom drukčije određeno), to je naš sistem samoupravnog planiranja istovremeno i izvor — rekao bih — svojevrsnog plana koji svaki radnik u udruženom radu, u odnosima uzajamne zavisnosti i odgovornosti, pravi o svojoj budućnosti. I upravo imajući pred očima tu svoju budućnost, radnik će postati zainteresovan i osposobiće se da donosi racionalne odluke o planu svoje osnovne organizacije udruženog rada i o planovima drugih samoupravnih organizacija i zajednica.

U vezi sa mišljenjem da plan ne može uvek da nade svog konkretnog adresata u pogledu izvršavanja obaveza, neophodno je raščistiti pitanje da li plan može uopšte da postoji ako nema konkretnih nosilaca njegovog ostvarivanja, odnosno izvršavanja obaveza iz samoupravnih sporazuma i dogovora o osnovama plana. U odgovoru na to pitanje treba početi od toga da plan nije samo analiza, prognoza, formulisanje mogućih ciljeva razvoja itd., iako je i sve to. To je samo stručna građa i neophodan uslov da se pripremi i donese plan. U suštini, pak, *plan je akt kojim se formulišu međusobni odnosi, prava i uzajamne obaveze i odgovornosti onih subjekata planiranja čija se dohodovna međuzavisnost materijalizuje u planu*. S obzirom na takvu svoju suštinu, plan uvek mora imati svog konkretnog adresata. Svaka osnovna organizacija udruženog rada u okviru radne organizacije mora imati svoj plan (ona ga danas već ima) i o njemu se dogovarati. S druge strane, sve osnovne organizacije udruženog rada u okviru radne organizacije moraju imati zajednički plan te radne organizacije. Isto tako, i radne

organizacije u sastavu složene organizacije udruženog rada moraju imati zajednički plan. Banka takode mora imati zajednički plan sa svim svojim komitentima. Krupne spoljnotrgovinske organizacije kao asocijacije udruženog rada takode moraju imati zajednički plan sa svim onim organizacijama udruženog rada koje preko njih posluju.

Ako bi se pošlo od toga da se svi ovi nosioci planiranja međusobno povežu na svim nivoima udruženog rada i društveno-političkih zajednica, odnosno da čine sistem određenih povezanih reprodukcioni celina, mislim da proces planiranja ne bi bio tako komplikovan. Naprotiv, rekao bih da je mnogo komplikovanije ono planiranje gde se u sistem dogovaranja uključuju faktori koji nisu dohodovno zainteresovani da snose direktnu materijalnu odgovornost za reprodukciju i za ostvarivanje plana.

2. Sekundarni nosioci planiranja

Posle ovih — kako sam ih nazvao — primarnih nosilaca planiranja, odnosno učesnika u pripremi, donošenju i ostvarivanju plana trebalo bi opredeliti odgovarajuću ulogu i onim — da tako kažem — sekundarnim društvenim subjektima koji su samo određenim interesima vezani za plan, odnosno koji su zainteresovani kakva će biti, generalno uzev, društveno-ekonomska razvojna politika. Tu mislim na granska udruženja i na razne specifične grupacije u kojima organizacije udruženog rada nisu neposredno povezane, odnosno uzajamno zavisne u pogledu sticanja i raspodele dohotka, nego su to samo posredno, to jest preko rezultata ukupnog društvenog rada. Štaviše, interesi tih organizacija udruženog rada mogu u takvim udruženjima i grupacijama biti ponekad u određenoj meri čak i protivrečni, odnosno mogu se uskladivati samo u okviru planova širih reprodukcioni celina udruženog rada i društvenih planova društveno-političkih zajednica. Ovdje je reč o organizacijama udruženog rada koje se ne udružuju radi zajedničkog, odnosno uzajamno zavisnog dohodovnog privređivanja, nego zbog određenih stručnih i zajedničkih društvenih interesa.

Društvo, naime, mora organizovano da razrešava, uskladuje i kanališe u određenom pravcu takve protivrečne interese, kao što su, na primer, regulisanje izvoza i uvoza, odnosno spoljnotrgovinskih akcija, gde nije moguće potpuno uskladiti sve interese, ali se, ipak,

imogu dovesti u okvire društvene discipline. S druge strane, tu postoje i određeni zajednički interesi, kao što je razvoj nauke, informacije o razvoju tehnologije, unapređivanje proizvodnje i tehnologije, izučavanje tržišnih i opštih ekonomskih kretanja, razrešavanje problemâ sistema i međusobnih odnosa radnika itd. Nosioci planskog razrešavanja takvih pitanja i zadataka mogu da budu komore i njihova granska udruženja ili sekcije i razni drugi oblici udruživanja ili proste saradnje u oblasti pojedinih kompleksa zajedničkih interesa. Tu, dakle, nije reč o grupacijama koje čine reprodukciju celinu, nego o takvim opštim asocijacijama udruženog rada koje čine određenu interesnu zajednicu i koje mogu preuzeti određene zajedničke obaveze prema društvu u ostvarivanju planom utvrđenog procesa društvene reprodukcije. Zatim, to mogu biti i razna tela i sekcije ili drugi oblici saradnje koje u okviru gore pomenutih i sličnih interesa stvaraju reprodukcione celine (na primer, u komorama, bankama, interesnim zajednicama i slično). I najzad, to mogu biti i sindikati i druge društveno-političke organizacije u okviru svojih društvenih funkcija.

Konačna odluka o planu pripada, naravno, odgovornim i nadležnim organima primarnih nosilaca planiranja. Međutim, u sklapanju sporazumâ i dogovorâ o osnovama plana često može biti veoma značajna uloga i takozvanih sekundarnih nosilaca planiranja. A njihova je uloga posebno značajna u pripremanju koncepata tih sporazuma i dogovora i u prevazilaženju problema koji nastaju u procesu sporazumevanja.

3. *Reprodukcione celine*

Time nikako ne želim reći da plan koji bi se odnosio na reprodukcione, odnosno grupacijske celine ili na interesne zajednice zahteva obavezno organizaciono udruživanje, odnosno fuziju. Naprotiv, mislim da se pojam udruživanja veoma često poistovećuje sa organizacionom fuzijom. A to u praksi samo usporava neophodno udruživanje po pitanjima od zajedničkog interesa za organizacije koje se udružuju, pošto ima slučajeva da se udruživanje uslovljava i pitanjima koja još nisu sazrela u svesti ljudi, odnosno koja se čak lakše mogu da rešavaju u okviru pojedinačne organizacije udruženog rada, pa je zato vršenje pritiska u pravcu udruživanja po takvim pitanjima izrazito štetno.

Pod ustavnim pojmom udruživanja rada treba podrazumevati

sve oblike uzajamne saradnje i povezivanja interesâ, počev od čvrstih organizacionih celina kakve su, na primer, radne organizacije i, u nešto manjoj meri, složene organizacije udruženog rada pa do najslobodnijih i najelementarnije organizovanih oblika uzajamne saradnje. Po kojim pitanjima će se takva saradnja odvijati i u kojem obliku, o tome moraju odlučivati u prvom redu same organizacije udruženog rada. Kad ne bi bilo tako, tada bi i reč »samoupravljanje« izgubila svoj smisao.

Razume se, društvena zajednica ne može biti nezainteresovana za odvijanje procesa udruživanja rada i zbog toga što se organizacije udruženog rada ne mogu uvek same snalaziti u svim pitanjima. Zato je neophodno da društvo svojim pravnim sistemom reguliše osnovne pravce integrisanja udruženog rada. Potrebno je, isto tako, da društvo svojim planovima usmerava praktičnu akciju u pravcu udruživanja rada. Takođe je potrebno da Savez komunista, sindikat i druge društveno-političke organizacije, privredne komore i razne stručne organizacije stalno pružaju pomoć organizacijama udruženog rada u traženju adekvatnih rešenja i puteva u pogledu udruživanja rada i dohotka. Ali, organizacije udruženog rada, oslanjajući se na sve te faktore, ipak samostalno treba da odluče o tome s kim će se udruživati i koji oblici udruživanja najbolje odgovaraju interesima njihove borbe za brži razvoj i za visoku produktivnost rada. A sve to se odnosi i na takozvane reprodukcione, odnosno grupacijske celine.

Kad govorim o tim celinama, mislim pre svega na objektivno postojeće odnose međuzavisnosti u pogledu dohotka, a time i u pogledu razvoja i planiranja, nezavisno od toga da li postoji ili ne postoji neki oblik udruživanja, odnosno saradnje između organizacija koje su objektivno u odnosima međuzavisnosti. Tako, na primer, između pojedinih organizacija ili grupacija bazične industrije, organizacija ili grupacija prerađivačke industrije, prometnih organizacija ili grupacija, banaka koje su finansijski vezane za sve tri pomenute grupacije, ili saobraćajnih organizacija koje su takođe vezane za rad ovih organizacija ili grupacija — nesumnjivo — postoji uzajamna zavisnost u sticanju i raspodeli dohotka, nezavisno od toga da li se ove organizacije ili grupacije organizaciono konstituišu ili ne konstituišu kao određene zajednice udruženog rada. A sistem društvenog planiranja treba da se oslanja upravo na takve objektivno postojeće odnose i da u njih unosi i podstiče neophodnu i maksimalno moguću organizovanost. Imajući u vidu

takve objektivno postojeće reprodukcione celine, potrebno je, po mom mišljenju, da sistem društveno-ekonomskih odnosa u celini i sistem planiranja posebno podstiču — putem samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora — povezivanje njihovih interesa sa zajedničkim društvenim interesima i da istovremeno stimulišu takve oblike integracije koji će odgovarati stvarnim potrebama organizacija udruženog rada u okviru tih celina, ne ukidajući time njihovu samostalnost u pogledu odlučivanja i drugih bitnih aspekata njihovog samoupravljanja.

Pod pojmom reprodukcione, odnosno grupacijske celine podrazumevam veoma raznovrsne oblike i stepene udruživanja rada i dohotka, kao što su, na primer, šire poslovne zajednice sa većim ili manjim stepenom organizacione povezanosti, zatim udruživanje na osnovu samoupravnog sporazuma ili ugovora o trajnijoj saradnji u određenim pitanjima između bazičnih i prerađivačkih, prometnih i drugih organizacija udruženog rada, o regulisanju međusobnih dohodovnih odnosa, o podeli rada itd. Tu imam u vidu i šire kooperantske zajednice sa njihovim bankama, prometnim organizacijama, zatim finansijske asocijacije i banke kao značajan nosilac sistema društvene reprodukcije, povremene šire poslovne zajednice za zajedničko ostvarivanje projekata koji zahtevaju saradnju grupacije organizacija udruženog rada, kao i druge oblike organizovane saradnje organizacija udruženog rada koje su uzajamno povezane određenim zajedničkim interesima, pa čak i — da tako kažem — ad hoc organizacije, kao što su konzorcijumi i slične zajedničke organizacije udruženog rada za ostvarivanje određenih njihovih interesa i za povezivanje tih interesa sa planovima društveno-političkih zajednica.

Međutim, ne bi bilo dobro ako bismo takve reprodukcione celine forsirali ili čak prinudno stvarali ne vodeći računa o stvarnim potrebama i interesima samih organizacija udruženog rada i o realnim privrednim tokovima, odnosno materijalnim vezama i odnosima i interesima koji stvarno udružuju organizacije udruženog rada. Zato ne verujem da takve objektivno date reprodukcione celine mogu biti zamenjene u sistemu planiranja, recimo, nekakvim dogovorima u okviru granskih udruženja ili dogovorima među tim udruženjima u privrednim komorama. Bojim se da bi u tom slučaju grupacije udruženog rada koje su uzajamno povezane i međuzavisne u sticanju i raspodeli dohotka i koje na toj osnovi mogu jasno da formulišu svoje zajedničke interese zavisile od odlučivanja odrede-

nih parlamentarno-administrativnih foruma organizacija udruženog rada, koje ne samo što ne bi bile povezane značajnijim zajedničkim interesima nego bi ih razjedinjavali sukobi oko razvojne politike, zato što se u takvim forumima sa protivrečnim interesima vrlo teško postiže jedinstvo i sporazum. Pošto naš sistem udruženog rada još nije adekvatno organizovan za zajedničko društveno planiranje u smislu novog zakona o planiranju, takva bi nam veštačka konstrukcija sigurno donela više štete nego koristi. Zato će se u nekoliko narednih godina organizovanje naše privrede i novi sistem planiranja morati postepeno uzajamno prilagodavati.

Po mom mišljenju, trebalo bi se osloniti prvenstveno na inicijativu samih organizacija i zajednica udruženog rada koje učestvuju u zaključivanju samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora o osnovama planova. U republikama već postoje šire zajednice udruženog rada i samoupravne interesne zajednice na koje se republički organi mogu neposredno osloniti u pripremi planova. A gde takvih organizacija i zajednica udruženog rada nema, tamo organi planiranja treba da, u saradnji sa privrednom komorom, podstiču odgovarajuće oblike organizovanja udruženog rada na zaključivanje zajedničkog dogovora sa društveno-političkom zajednicom o osnovama društvenog plana. Razume se da takve šire organizacije i zajednice udruženog rada mogu u ime organizacija udruženog rada u njihovom sastavu potpisati obaveze koje proističu iz plana društveno-političke zajednice tek pošto su sklopile odgovarajuće samoupravne sporazume sa osnovnim organizacijama udruženog rada, koje one predstavljaju.

Problem je nešto složeniji kada je reč o društvenom planu federacije budući da nema mnogo takvih zajednica udruženog rada koje bi u ime svojih članova mogle neposredno da preuzimaju obaveze iz društvenog plana federacije. Ali, to nije smetnja da se uspešno realizuje novi koncept društvenog planiranja. Republike, odnosno autonomne pokrajine imaju — po Ustavu — odlučujući uticaj na karakter društvenog plana federacije pošto snose najveću odgovornost za ostvarivanje tog plana. Zato će se udruženi rad uključivati u društveni plan federacije prvenstveno preko društvenih planova republika, odnosno autonomnih pokrajina. U tome su izuzetak zajednice udruženog rada (kao što su železnica, elektroprivreda) koje se već danas mogu neposredno uključivati i u republičke društvene planove i u savezni društveni plan. Međutim, sigurno je da će, sa daljim razvojem oblika integracije i integracionih celina,

zajednice, odnosno grupacije udruženog rada koje prelaze granice republičke privrede i neposredno učestvovati u dogovoru o osnovama društvenog plana federacije.

U tom procesu će veoma značajnu ulogu imati i privredne komore, koje svojom inicijativom mogu da podstaknu odgovarajuće oblike udruživanja organizacija i zajednica udruženog rada i samoupravnih interesnih zajednica na zaključivanje zajedničkog dogovora o osnovama društvenog plana na nivou određenih društveno-političkih zajednica.

4. Privredne komore

U diskusiji o novom zakonu o planiranju iznet je predlog da privredne komore treba da budu jedan od glavnih nosilaca društvenog dogovaranja i samoupravnog sporazumevanja u procesu planiranja, i to u okviru privrednih grana koje su organizovane u njima. To mi ne izgleda logično sa aspekta ekonomskih tokova društvene reprodukcije koji moraju biti polazna tačka i cilj planiranja, a mislim da to ne bi bilo ni efikasno sa aspekta ostvarivanja plana pošto bi to značilo da plan treba da donosi onaj koji faktički ne može da odgovara za njegovo ostvarivanje jer ne raspolaže sredstvima za to. Komore — kao što je već rečeno — treba da imaju veoma značajnu ulogu u procesu pripremanja plana. U tom pogledu osnovni zadatak komora je da pružaju stručnu pomoć organizacijama udruženog rada, da pokreću i podržavaju inicijativu za samoupravno sporazumevanje i društveno dogovaranje, da doprinose neophodnoj informisanosti organizacija udruženog rada i samoupravnih zajednica, da ukazuju na probleme i karakter materijalnih i drugih kretanja u privredi i društvenoj reprodukciji uopšte, da pokreću inicijativu za odgovarajuće organizacione oblike u pripremi i ostvarivanju zajedničkih planova, da organizuju stručne kurseve, konsultacije i slično.

Međutim, privredna komora, po mom mišljenju, ne bi mogla biti potpisnik društvenog dogovora o osnovama plana u ime privrede, nego samo u svoje ime, i to jedino u onom slučaju i u onoj meri u kojoj ona u društvenom dogovoru o osnovama plana preuzima obaveze u okvirima svojih kompetencija i u skladu sa svojim mogućnostima u pogledu raspolaganja sopstvenim sredstvima. Prema tome, privredna komora će najuspešnije vršiti veoma značajne društvene funkcije samo ako ne bude opterećena poslovi-

ma koji nisu u njenoj nadležnosti, odnosno za koje nije po svojoj organizaciji i nadležnosti osposobljena. Ukratko, komora može biti potpisnik društvenog dogovora o osnovama plana samo u okvirima svojih društvenih funkcija, odnosno nadležnosti.

Tako, na primer, komora može u dogovoru o osnovama petogodišnjeg plana preuzeti obavezu da izvršava zadatke o kojima sam govorio ili neke druge slične zadatke. Pošto je komora oblik udruživanja celokupne privrede u okviru koje interesi u datom trenutku mogu biti uzajamno protivrečni, ona nije pogodan instrument društvenog dogovaranja o osnovama plana, koje se odnosi pre svega na razne oblike udruživanja rada i dohotka u cilju zajedničke razvojne politike. Mislim da takvu koordinaciju i usmeravanje mogu uspešnije da obavljaju nadležni državni organi koji sami ili sa organizacijama udruženog rada snose neposrednu društvenu, materijalnu i pravnu odgovornost za efekte planiranja društvene reprodukcije i celokupnog društvenog razvoja. Ti su organi, s obzirom na takav njihov položaj, odgovorni pred društvom. Privredna komora, međutim, u tom smislu niti može niti mora da odgovara. Drugim rečima, ona može da potpiše društveni dogovor o osnovama petogodišnjeg plana samo radi ostvarivanja zadataka za koje je odgovorna po svom statutu, a ne radi ostvarivanja proizvodnih i razvojnih zadataka privrede.

5. Privredne grane i njihova udruženja

To isto važi i za privredne grane i njihova udruženja kada preuzimaju slične obaveze u okviru petogodišnjeg plana. Privredne grane i njihova udruženja mogu da budu veoma koristan učesnik u procesu pripremanja planova bilo neposredno, bilo u okviru komore ili putem međusobnog dogovaranja samih grana. Ali, i tu moramo biti veoma oprezni i realni u oceni mogućih uloga privrednih grana i njihovih udruženja u sistemu planiranja. U protivnom, mogli bismo izazvati veoma ozbiljne deformacije ne samo u sistemu planiranja kao takvom, nego i u društveno-ekonomskim i političkim odnosima uopšte.

Funkcije privrednih grana u planiranju ne bi se smele pretvoriti u negaciju prirodnih tokova razvoja na bazi objektivnih ekonomskih zakonitosti. Jer, ako bi trebalo da određena privredna grana, odnosno gransko udruženje odlučuje većinom glasova o tome da li će se neki objekti graditi ili se neće graditi na ovoj ili onoj lokaciji, to

bi bio monopol jedne grupe proizvođača u odnosu na druge. Takav bi monopol izazvao takvu reakciju da u praksi ne bi mogle uopšte doći do sporazuma, odnosno dogovora. Naime, ako bi gransko udruženje bilo ovlašćeno da donosi nekakav centralistički »plan grane« za celu zemlju, to bi neminovno dovelo do vladavine političkog pritiska, do formiranja monopolskih grupa u granama i do voluntarističko-subjektivističkog odlučivanja. A u našim uslovima to znači da bi postizanje dogovora bilo izuzetno teško, odnosno ne bi bilo moguće bez posredovanja državne prinude, pošto bi došlo najpre do konflikta interesâ u okviru grane, a zatim do konflikta interesâ u utvrđivanju razvojne politike društveno-političkih zajednica. Ovo poslednje bi izazivalo ozbiljne negativne posledice u međunacionalnim odnosima. Očigledno je da takvi konflikti interesâ treba da se razrešavaju, odnosno usklađuju planovima društveno-političkih zajednica i njihovim dogovorima, a ne »planom grane«.

Kao razlog za donošenje »plana grane« navodi se potreba »ukidanja konkurencije« u okviru grane. Ali, mora se reći na šta se pri tome misli. Ako se pod »ukidanjem konkurencije« podrazumeva ukidanje takmičenja u borbi za visoku produktivnost rada, što podrazumeva i raspodelu dohotka u skladu sa postignutim stepenom produktivnosti društvenog rada, to bi neminovno dovelo do ukidanja zainteresovanosti radnikâ da se bore za visoku produktivnost društvenog rada, do subjektivizma u donošenju plana, pa čak i do voluntarističko-subjektivističkog »gradenja« proizvodnih, odnosno društveno-ekonomskih odnosa »odozgo«, van sistema udruženog rada. Osim toga, u takvoj situaciji ne bi bilo nikakvog garanta odgovornog za ostvarivanje plana, pošto grana nije ni složena organizacija udruženog rada niti elementarnim zajedničkim dohodovnim interesima povezana asocijacija, nego udruženje čiji su zajednički ekonomski interesi i potrebe specifični i ograničeni, a razvojni interesi u okviru takvog udruženja mogu biti čak i protivrečni. A ta je protivrečnost objektivno data. Ako bismo je ukinuli, ukinuli bismo zainteresovanost radnikâ za razvoj proizvodnih snaga, što bi neminovno dovelo do dominacije tehnobirokratije u pripremi, donošenju i ostvarivanju plana. Upravo se zbog toga u izgrađivanju sistema planiranja mora početi od realnih društveno-ekonomskih odnosa, interesâ i potreba, pogotovo u relativno nedovoljno razvijenoj zemlji kakva je naša.

Privredna grana nije dohotkom povezan privredni organizam,

nego je svojevrsno strukovno ndruženje određenih organizacija udruženog rada. Motiv takvog njihovog udruživanja nije udruživanje rada i dohotka, nego su to specifični zajednički ekonomski interesi i potrebe: odnos prema drugim oblastima privrede i prema društvu u celini, zajednički rad na stručnim problemima tehnike, tehnologije i produktivnosti rada, položaj grane u sistemu samoupravnog udruženog rada, kadrovski problemi i slično. Pri tome takva udruženja mogu dati značajan doprinos rešavanju problema, kao što su podela rada, informisanje o potrebama tržišta, izbegavanje predimenzioniranih, odnosno duplih kapaciteta i slično. Međutim, sve te i druge slične probleme granska udruženja mogu da rešavaju samo putem konsultovanja i dogovaranja, koje u tim okvirima može biti uspešno jer je reč o zajedničkim ekonomskim interesima. Mađa granska udruženja imaju u tom pogledu veoma značajnu društvenu ulogu, ona se — kao što je već rečeno — ne konstituišu na bazi udruživanja rada i dohotka i drugih neposrednih radnih i poslovnih interesa, nego na bazi strukovno-profesionalnih i drugih zajedničkih interesa. A smisao i cilj plana je regulisanje materijalnih tokova upravo u oblasti udruživanja rada i dohotka, odnosno procesa društvene reprodukcije.

Međutim, to ne znači da granska udruženja ne bi trebalo angažovati u procesu pripremanja planova. Ali, to njihovo angažovanje treba da bude pre svega stručno-političkog i konsultativnog karaktera, a ne u smislu neposrednog učešća u zaključivanju dogovora o osnovama plana. Cilj i predmet društvenog dogovaranja i samoupravnog sporazumevanja o osnovama plana u okviru privrednih grana, odnosno njihovih udruženja treba da budu istovetni ili slični cilju i predmetu dogovora, odnosno sporazuma zaključenog u okviru komore. U tom pogledu već imamo prilično uspešnih i zapaženih primera, a sve to treba dalje da unapređujemo. I, po mom mišljenju, samo u tom okviru granska udruženja mogu u ime svoje grane preuzimati određene obaveze u samoupravnim sporazumima i društvenim dogovorima o osnovama plana i potpisivati ih.

Stav koji je ovde izložen o mestu i ulozi privrednih komora i privrednih grana, odnosno privrednih udruženja u sistemu planiranja logično i nužno proizlazi iz načelnog polaznog koncepta planiranja za koji bi — po mom mišljenju — trebalo da se opredelimo. Po tom konceptu, naime, sistem društvenog planiranja treba da se zasniva na samoupravnim sporazumima i društvenim

dogovorima o osnovama plana u okviru organizacija udruženog rada i drugih samoupravnih organizacija i zajednica koje su uzajamno zavisne u sticanju i raspodeli dohotka, kao i u okviru društveno-političkih zajednica u čije ime dogovore potpisuju oni njihovi organi koji su po Ustavu neposredno odgovorni za stabilnost i razvoj privrede i društva u celini, kao i za efikasnost društvenog planiranja. Mislim da se tog koncepta moramo dosledno pridržavati, jer inače neće biti moguće utvrditi ko snosi odgovornost za pripremu, donošenje i ostvarivanje plana, odnosno za izvršavanje planskih obaveza.

Osim toga, ako bi u samoupravnom sporazumevanju i društvenom dogovaranju o osnovama plana vodeću ulogu imali faktori koji faktički nisu u stanju da snose odgovornost za ostvarivanje plana, imali bismo volontarističke tehnokratske planove koji bi bili nametnuti radnim ljudima u njihovim samoupravnim organizacijama i zajednicama. Time bi radni ljudi bili lišeni svojih samoupravnih prava, pa ne bi bili zainteresovani za ostvarivanje planova koji ne odgovaraju njihovim interesima i potrebama.

U svesni tome je, po mom mišljenju, najbitnije da i priprema, i donošenje i ostvarivanje planova treba da se odvija istim kanalima kojima se uspostavlja međuzavisnost u proizvodnji i u radu uopšte, kao i u sticanju i raspodeli dohotka i u kojima se ispoljava zainteresovanost za udruživanje rada i dohotka. U donošenju plana najneposrednije treba da učestvuju oni koji će ostvarivati plan i koji će za to snositi materijalnu i pravnu odgovornost, a ne oni koji samo postavljaju zahteve onima koji svojim radom i dohotkom plan sprovode u život. Mislim da je taj princip najvažniji i da je neophodno da ga prihvatimo. A taj princip polazi, kao što je već isticano, od toga da plan treba da se zasniva na dohodovnim odnosima uzajamno povezanih organizacija udruženog rada. Adresati ili — pravilnije rečeno — nosioci plana su u tom slučaju sasvim konkretni i određeni.

Naime, potpisnici društvenog dogovora i samoupravnog sporazuma o osnovama plana treba da budu oni nosioci planiranja koji su uzajamno zavisni u neposrednom sticanju dohotka, odnosno koji su uzajamno zavisni i uzajamno odgovorni u stvaranju zajedničkog dohotka, i to ne po zakonu niti na osnovu propisa nego na bazi elementarnih zajedničkih ekonomskih interesa radnikâ motivisanih borbom za što veći dohodak i za svoj što stabilniji i bolji, odnosno

razvijeniji ekonomski, socijalni, politički, kulturni i uopšte radni i životni položaj u društvu.

Pošto je neotuđivo pravo radnika u osnovnoj organizaciji udruženog rada da raspolaze dohotkom u okviru Ustavom utvrdjenih prava i uzajamnih obaveza i odgovornosti, to se sistemom planiranja ne može određivati (osim u izuzetnim slučajevima predviđenim Ustavom) s kim i kako radnici u osnovnim i drugim organizacijama udruženog rada treba da udružuju svoj rad i dohodak. To je samoupravno pravo svih nosilaca planiranja u udruženom radu, u samoupravnim interesnim zajednicama itd. Međutim, pošto jedni nosioci planiranja to svoje pravo mogu da ostvaruju samo u određenim odnosima sa drugim nosiocima planiranja, pri čemu moraju uzajamno preuzimati određenu odgovornost koju utvrđuje Ustav, to je funkcija sistema planiranja u tome da adekvatnim institucionalizovanjem prava i uzajamnih obaveza i odgovornosti nosilaca planiranja efikasno usmerava organizacije udruženog rada u pravcu takvih oblika udruživanja rada i dohotka koji odgovaraju i njihovim pojedinačnim i zajedničkim društvenim interesima. Stoga verujem da možemo postepeno, ali ipak relativno brzo doći do adekvatnih samoupravno organizovanih i udruženih osnovnih nosilaca društvenog planiranja.

Planiranje koje bi proizlazilo iz — da tako kažem — volontaristički institucionalno organizovane privrede, a ne iz njenih prirodnih, organskih, reprodukcionihi grupacija i celina, ne bi moglo da bude realno. Plan koji bi — u uslovima samostalne akcije brojnih samoupravnih subjekata — bio donet bez neposrednih obaveza i konkretne odgovornosti konkretnih nosilaca planiranja brzo bi propao, a to je, uostalom, bila sudbina svih takvih naših planova. Međutim, svojim potpisom učesnici planiranja preuzimaju konkretnu plansku obavezu na odgovarajućem nivou udruženog rada, odnosno pred društvom u celini. U slučaju neizvršavanja takve obaveze, ide se, po pravilu, na arbitražu ili na sud.

To je neophodno da bi se precizno utvrdio stepen uzajamne zavisnosti i odgovornosti svih nosilaca planiranja i oblici i instrumenti kojima se tako utvrđena odgovornost obezbeđuje. Time bi se istovremeno obezbedilo da svaki radnik i svaka osnovna organizacija udruženog rada uživa kako plodove svog rada tako i plodove ukupnog društvenog rada srazmerno svom doprinosu tim rezultatima. Tu se, naravno, podrazumevaju i materijalne obaveze koje proizlaze iz međusobnih odnosa samih nosilaca planiranja, kao i

njihove obaveze prema pravima države u domenu planiranja, odnosno prema zakonima i drugim propisima koje državni organi mogu i moraju da donose radi usklađivanja procesa planiranja. Tek posle svega toga moglo bi se govoriti ne o sankcijama za neizvršavanje plana, nego o sankcijama za neizvršavanje obaveza koje su usvajanjem plana i svojim potpisom preuzeli nosioci planiranja, a, onda, i o sankcijama koje proizlaze iz prava države da može — u okviru Ustavom utvrđenih ovlašćenja — svima nametnuti određene obaveze. Ali, istovremeno treba predvideti i pravo radnikâ u udruženom radu da mogu pozvati na odgovornost one koji su odgovorni za ostvarivanje materijalne sadržine plana i za realnost postavljenih ciljeva plana — ako se pokaže da planske obaveze objektivno nisu mogle biti ispunjene, odnosno da plan nije dao predviđene rezultate iako su obaveze bile ispunjene.

6. Uloga društveno-političkih organizacija u procesu planiranja

Samo po sebi se razume da u postupak pripremanja samoupravnog sporazuma i društvenog dogovora o osnovama plana treba aktivno da se uključe, na odgovarajući način, i svi drugi odgovorni društveni faktori — društveno-političke i druge društvene organizacije. Naime, radi ostvarivanja Ustavom utvrđene društvene funkcije sindikata, Saveza komunista, Socijalističkog saveza itd., organi koji donose planove dužni su da informišu ove organizacije o toku priprema plana, odnosno da inicijative tih organizacija prenose organima planiranja itd. U tom smislu društveno-političke organizacije treba stvaralački da utiču na svest, saznanje i sagledavanje perspektiva nosilaca planiranja — borbom za progresivne društvene, socijalne, kulturne i druge ciljeve, pružanjem odgovarajućih političkih i drugih informacija, idejnim i političkim vizijama itd. Međutim, nisam uveren da bi bilo potrebno da ovi društveni faktori i formalno budu potpisnici društvenog dogovora o osnovama plana. Jer, ako bi bili potpisnici, preuzimali bi odgovornost koju faktički ne mogu da snose. Konkretnu odgovornost mogu da snose samo oni privredni i drugi društveni subjekti koji udružuju svoj rad i dohodak i time doprinose ostvarivanju plana. Ako ovi subjekti planiranja ne bi bili glavni nosioci pripremanja, donošenja i ostvarivanja plana, nastala bi opasnost da se o planu voluntarističko-subjektivistički odlučuje.

Uzmimo, primera radi, plan federacije, čiji su najodgovorniji potpisnici republike i autonomne pokrajine. Pri pravljenju plana federacije ne sme se zaboraviti na karakter naše federacije utvrđen Ustavom SFRJ. Svaki eventualni pokušaj da se planom federacije ograniče ustavna prava republika i autonomnih pokrajina doveo bi do teških nesporazuma i političkih poremećaja. To bi bilo veoma opasno ne samo sa stanovišta izgradnje našeg sistema samoupravnog planiranja i poštovanja ustavnih prava samoupravljača, opština, autonomnih pokrajina, republika itd., nego i sa stanovišta obezbeđivanja jedinstva Saveza komunista Jugoslavije. Ako bi Savez komunista preuzeo ulogu arbitra u razrešavanju svakodnevnih materijalnih konflikata koji mogu da nastanu zbog različitih interesa određenih nosilaca planiranja, time bi on stupio na put stvaranja nejedinstva u svojim redovima.

Savez komunista, naravno, treba da bude veoma aktivan u procesu društvenog dogovaranja i samoupravnog sporazumevanja o osnovama plana, da ulaže maksimalne napore kako bi došlo do saglasnosti, odnosno do sklapanja sporazuma, unoseći u taj proces dogovaranja i sporazumevanja dugoročnu idejnu perspektivu i na toj liniji ujedinjujući sve radne ljude i građane. Isto tako, jasno je da je Savez komunista Jugoslavije dužan aktivno da se angažuje uvek kada određeni ozbiljni nesporazumi oko plana, odnosno konflikti interesâ ugrožavaju političko jedinstvo i stabilnost našeg samoupravnog socijalističkog društva. Međutim druga je stvar određivanje subjekata koji snose konkretnu odgovornost za ostvarivanje plana i za izvršavanje planskih obaveza. Jer, naš sistem samoupravnog planiranja treba da se izgrađuje na odnosima ravnopravnosti i na uzajamnim obavezama i odgovornostima nosilaca planiranja u okviru udruženog rada, kao i svih drugih nosilaca planiranja, posebno kada je reč o društvenim planovima.

Što se sindikatâ tiče, mislim da se njihov položaj donekle razlikuje od uloge Saveza komunista, jer oni — po svojoj društvenoj funkciji i ustavnim pravima — neposredno učestvuju u razrešavanju niza problema udruženog rada koji se odnose na položaj radnikâ. Stoga njihovo učešće u samopravnom sporazumevanju i društvenom dogovaranju o osnovama plana može i treba da bude sa većim neposrednim obavezama. Po mom mišljenju, sindikat, slično privrednim komorama, može i treba u određenim slučajevima da potpiše samoupravni sporazum, odnosno društveni dogovor o osnovama samoupravnog, odnosno društvenog plana u delu o

zadacima koji su od interesa za ostvarivanje njegove društvene funkcije, kao što je, na primer, raspodela dohotka i ličnih dohodaka ili neki slični zadaci. Takvu bi mogućnost, bar načelno, trebalo otvoriti novim zakonom o planiranju, što ne znači da sindikat mora uvek preuzeti i odgovornost za plan u celini.

IV. SAMOUPRAVNI I DRUŠTVENI PLANOVI

1. *Planiranje u samoupravnim organizacijama i društveno-političkim zajednicama*

Naše društveno planiranje je samoupravno planiranje uz Ustavom utvrđenu ulogu države. Kao sistem ono se oslanja na samoupravnu inicijativu i aktivnost organizacija udruženog rada i drugih samoupravnih organizacija i zajednica (uključujući i društveno-političke zajednice kada se one pojavljuju kao ravnopravan samoupravni subjekt u odnosu na druge samoupravne organizacije i zajednice), kao i na državna prava, nadležnosti i odgovornosti organa društveno-političkih zajednica, koje i kao subjekt samoupravljanja i kao nosilac državnih prava i obaveza preduzimaju u domenu planiranja određene koordinirajuće i usmeravajuće prinudne mere za koje su ovlašćene Ustavom. U tom smislu moglo bi se govoriti o dva aspekta planiranja — o planiranju u samoupravnim organizacijama i zajednicama (uključujući tu i samoupravne interesne zajednice i mesne zajednice) i o planiranju u društveno-političkim zajednicama. Iako je to faktički jedinstven sistem samoupravnog društvenog planiranja u kojem je i uloga države jedna od funkcija planiranja u našem samoupravnom socijalističkom društvu, ovde ću — imajući u vidu praksu, odnosno razlike u karakteru planskih akata — o prvom aspektu govoriti kao o »samoupravnom planiranju«, odnosno o samoupravnom planu, a o drugom aspektu kao o »društvenom planiranju«, odnosno o društvenom planu. Ponavljani, ne smatram da — sa gledišta društveno-ekonomskih odnosa — postoji načelna razlika između samoupravnog i društvenog planiranja. Samoupravno planiranje je takode društveno u našem sistemu socijalističkog udruženog rada, a i društveno planiranje je samoupravno, jer je njegov osnovni nosilac i njegova odlučujuća snaga samoupravno udruženi rad. Ali sma-

tram da bismo znatno pojednostavili postupak, prava i odgovornosti u sistemu celovitog društvenog planiranja ako bismo za svakodnevnu praksu prihvatili konvenciju o nazivu planova po kojoj bi se razlikovali planovi koje samostalno donose samoupravni organi i planovi koje — na osnovu dogovora sa samoupravnim organizacijama o osnovama plana — samostalno donose nadležne skupštine društveno-političkih zajednica.

Samoupravni plan slobodno zaključuju između sebe organizacije udruženog rada i druge samoupravne organizacije i zajednice. Međutim, društveno planiranje pretpostavlja ne samo slobodno dogovaranje učesnikâ planiranja, nego i Ustavom utvrđenu ulogu države u domenu planiranja. Otuda društveno planiranje sadrži i elemenat državne prinude, dok je samoupravno planiranje izraz i u funkciji neotuđivih prava radnikâ u udruženom radu. Samoupravno planiranje je isključivo izraz dobrovoljne saradnje, odnosno slobodnog opredeljenja nosilaca planiranja na osnovu samoupravnih sporazuma i, naravno, na osnovu određenih državnih propisa za koje su organi državne vlasti Ustavom ovlašćeni.

Drugim rečima, razlika između društvenog i samoupravnog plana je u tome što je cilj društvenog plana prvenstveno društvena funkcija, odnosno ustavna nadležnost i obaveza države da planom reguliše tokove materijalnog i društvenog razvoja, naravno — s tim što su društveni dogovori o osnovama plana društveno-političkih zajednica između organâ tih zajednica i organâ samoupravno udruženog rada baza za ostvarivanje takve funkcije i nadležnosti države. Pri tome je mogućnost primene državne prinude Ustavom dosta precizno ograničena pravima samoupravnih organizacija i zajednica. Prema tome, obaveze iz društvenih planova proizlaze iz dobrovoljno zaključenih dogovora o osnovama plana društveno-političkih zajednica i iz samostalnih odluka skupština društveno-političkih zajednica donetih u okviru njihovih ustavnih ovlašćenja u oblasti planiranja.

Nasuprot tome, samoupravni plan je izraz samoupravne kontrole radnikâ nad sredstvima za proizvodnju, nad dohotkom i nad sistemom društvene reprodukcije u celini. Kao takav, samoupravni plan isključuje mogućnost uspostavljanja odnosâ prinude u samom sistemu udruženog rada, naravno — osim prinude koja proizlazi iz odluka državnih organa donetih u granicama njihovih ustavnih nadležnosti. Ali, ni jedan organ upravljanja u radnoj organizaciji niti u širim zajednicama udruženog rada nema pravo

da, na primer, osnovnoj organizaciji udruženog rada prinudno ili, recimo, većinom glasova nameće bilo kakav plan osim onog koji prihvati većina radnika te osnovne organizacije udruženog rada. Jer našem sistemu samoupravnog planiranja treba da bude tuđe bilo kakvo tutorstvo nad organizacijama udruženog rada, a posebno u smislu naturanja određenih planskih rešenja koja su pripremljena mimo mehanizma samoupravnog sporazumevanja. Smatram da planovi u okviru samoupravnog udruženog rada treba da se prave samo na osnovu samoupravnog sporazuma osnovnih organizacija udruženih u radnoj organizaciji, odnosno na osnovu samoupravnog sporazuma radnih organizacija na nivou složene organizacije udruženog rada, odnosno drugih samoupravnih organizacija i zajednica, uz prethodnu saglasnost osnovnih organizacija udruženog rada u njihovom sastavu.

Istina, često se čuju prigovori kako radnici u osnovnim organizacijama udruženog rada nisu uvek dovoljno svesni razvojnih potreba koje nameću ekonomske nužnosti, pa zato neće da prihvate određene obaveze iz plana radne organizacije ili šire zajednice udruženog rada. Naravno, takvih pojava ima i još će ih biti. One nanose ekonomsku štetu, ali će ona biti sve manja ako sam sistem planiranja — pa i drugi društveno-ekonomski i demokratski odnosi u sistemu samoupravnog udruženog rada — bude takav da intenzivno informiše radnike o njihovim prvim interesima. Jer nema osnova za pretpostavku da će u normalnim uslovima radnici u osnovnim organizacijama udruženog rada — kao kolektiv — svesno odlučivati protiv svojih dugoročnih interesa. Isto tako, ne treba izgrađivati sistem planiranja na pretpostavci da će radnici u osnovnim organizacijama udruženog rada svesno narušavati interese i ravnopravnost drugih radnika sa kojima su povezani zajedničkim radom i poslovanjem. Ako bi to činili, oni bi time uspostavljali pravo drugih radnika da to isto čine protiv njih samih. Naravno, negativnih izuzetaka će biti, ali protiv njih se nije teško boriti sredstvima samoupravne demokratije, pa i sredstvima radničke i društvene kontrole, kao i državne prinude. Zbog takvih pojedinačnih pojava ne treba stvarati sistem prinudne hijerarhije planova. Uostalom, ekonomska šteta od takvih pojava je neuporedivo manja od ekonomske štete koju bi prouzrokovao neadekvatan hijerarhijski prinudan plan.

Samoupravnim društvenim planiranjem radnička klasa i svi radni ljudi organizovani u udruženom radu treba

— da obezbeduju svoju ekonomsku i društvenu kontrolu nad celinom društvene reprodukcije, odnosno nad uslovima, sredstvima i rezultatima svog i ukupnog društvenog rada:

— da uskladuju materijalne odnose u razvoju privrede i društva u cilju stvaranja najpovoljnijih uslova za razvoj materijalnih proizvodnih snaga i za stalno poboljšavanje svojih radnih i životnih uslova;

— da uskladuju i usmeravaju međusobne ekonomske, socijalne i druge samoupravne odnose i interese radnih ljudi, odnosno pojedinih delova udruženog rada, kao i razvoj samoupravnih socijalističkih proizvodnih odnosa uopšte;

— da prevladavaju stihijsko dejstvo tržišta, obezbeđujući time svoju odlučujuću ulogu u našem samoupravnom socijalističkom društvu.

S druge strane, društvenim planiranjem treba obezbeđivati ostvarivanje samoupravnih socijalističkih društveno-ekonomskih odnosa, u kojima radni ljudi raspolažu i upravljaju dohotkom, i ravnopravnost radnih ljudi u tim odnosima. Njime takode treba obezbeđivati slobodu i ravnopravnost narodâ i narodnosti, to jest socijalističkih republika i autonomnih pokrajina u pogledu raspolaganja njihovim prirodnim bogatstvima i rezultatima rada njihovih radnih ljudi. Isto tako, društvenim planovima treba uskladiivati materijalne odnose u ekonomskom i socijalnom razvoju društvene zajednice u celini. Nužno je povezivati i uskladiivati interese radnih ljudi na svim nivoima udruženog rada i društva u celini, to jest obezbeđivati ostvarivanje njihovih socijalnih, ekonomskih, nacionalnih, kulturnih i drugih prava i interesa u samoupravnim interesnim zajednicama, mesnim zajednicama, opštinama, autonomnim pokrajinama, republikama i federaciji, kao i u odnosima između ovih zajednica. Pri tome, naravno, treba polaziti od zakonitosti socijalističke robne proizvodnje i dohodovnih odnosa koji se uspostavljaju na jedinstvenom jugoslovenskom tržištu, u neposrednom povezivanju radnih ljudi u procesu udruživanja rada i dohotka i u slobodnoj razmeni rada.

Planovi svih društveno-političkih zajednica treba da izražavaju celokupnost dohodovnih odnosa, jer bez toga ni republika, ni autonomna pokrajina ni opština ne bi bile u stanju da vode odgovornu dugoročnu politiku razvoja društvene zajednice na svom području, niti bi radnička klasa ni radni ljudi u društveno-političkoj zajednici, kao celina udruženog rada na datom području,

mogli da sagledaju svoje mogućnosti i svoju odgovornost za rešavanje ekonomskih, socijalnih i drugih problema koji se mogu rešavati u opštini, autonomnoj pokrajini i republici. Razume se, to važi i za plan federacije. S druge strane, samo takvim odnosima u sistemu planiranja i u celokupnom našem društveno-ekonomskom sistemu možemo razbijati onaj negativni partikularizam koji je posledica usko shvaćenih lokalnih interesa ljudi koji nemaju uvida u celinu društvene reprodukcije, ali je često i način stihijske odbrane opravdanih lokalnih ili regionalnih interesa koji se narušavaju administrativnom ili tehno-birokratskom centralizacijom dohotka, odnosno oduzimanjem radnim ljudima prava raspolaganja dohotkom u društvenoj sredini u kojoj rade i žive.

Svaka ekonomska hegemonija putem nametanja planova mora biti isključena. Bez obzira na puteve cirkulacije dohotka u procesu društvene reprodukcije, on se, u načelu, uvek mora vraćati u društveno-političku zajednicu u kojoj je stvoren, osim onog dela koji se, na osnovu Ustava, izdvaja za zajedničke društvene potrebe.

Time naše društvo okreće logiku monopolističkog vladanja kapitalom, koja radničku klasu i njen rad potpuno podređuje vladavini tog monopola. Osnovna karakteristika takvog monopola je u tome da se sve više kapitala centralizuje u sve manje ruku. Iz tih centara kakvi su, na primer, transnacionalne kompanije kapital se ulaže u privredne organizacije, da bi se, oploden živim radom radnika u tim organizacijama, ponovo vraćao u centar koji njime neograničeno raspolaže. Na taj način nisu eksploatisani samo radnici u tim organizacijama, nego i šire društvene zajednice u kojima oni žive i rade, pa i čitave države.

Nasuprot tome, u sistemu koji se rada u našem društvu društveni kapital, odnosno deo dohotka koji se — na bazi udruživanja rada i sredstava — svakodnevno centralizuje, ne može biti otuđen od radnikâ u osnovnoj organizaciji udruženog rada koja ga je stekla. On se mora tamo vraćati, oploden adekvatnim delom živog društvenog rada, kako bi se kao takav uvek ponovo ubacivao u proces društvene reprodukcije, u skladu sa radnim i životnim interesima radnikâ u osnovnim organizacijama udruženog rada, a time i društva kao celine.

Dakako, takav sistem ne može biti izgrađen preko noći. Pa ipak, mi smo već učinili krupne korake u tom pravcu, a sve što je postignuto posle donošenja novog Ustava omogućuje da se preduzmu novi koraci. Tome treba da doprinese i novi sistem planiranja.

Samoupravne planove donose nadležni organi upravljanja u organizacijama udruženog rada i drugim samoupravnim organizacijama i zajednicama na osnovu prethodno zaključenih i usklađenih samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora o osnovama plana, a u skladu sa društvenim planovima, kao i na osnovu nadležnosti i odgovornosti utvrđenih samoupravnim sporazumom o udruživanju, odnosno statutom samoupravne organizacije ili zajednice. Društvene planove donose skupštine društveno-političkih zajednica na osnovu prethodno zaključenih i usklađenih samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora o osnovama plana, a u skladu sa društvenim planom šire društveno-političke zajednice, kao i na osnovu samostalnih ustavnih nadležnosti državnih organa društveno-političke zajednice, odnosno skupštine. Pri tome se uloga države u planiranju ne može vezivati za funkciju organâ uprave, nego za skupštine kao državne organe, čije odluke organi državne uprave treba da sprovedu. Jer skupštine su istovremeno organi državne vlasti i organi samoupravljanja radnih ljudi na području određene društveno-političke zajednice.

Ponavljam da podelu na društveno i samoupravno planiranje smatram svojevrsnom konvencijom jer tu je reč o jedinstvenom sistemu planiranja, mada u dva specifična vida koji su uzajamno zavisni i međusobno se dopunjuju. Pa ipak, velika je razlika u načinu kako se dolazi do plana u samoupravnim organizacijama udruženog rada i do plana na nivou opštine, autonomne pokrajine, republike i federacije.

Prema tome, ne samo pravo, nego i dužnost da donose samoupravne planove imaju, osnovne organizacije udruženog rada, radne organizacije, složene organizacije udruženog rada i sve druge samoupravne organizacije i zajednice udruženog rada, uključujući i zajednice za trajniju kooperaciju, proizvodno-trgovinske, finansijske i druge zajednice i grupacije organizacija udruženog rada koje udružuju rad i dohodak ili su povezane drugim trajnijim zajedničkim interesima i organizovane su kao takve, kao i samoupravne interesne zajednice na svim nivoima svog organizovanja i mesne zajednice.

Društvene planove, u skladu sa Ustavom utvrđenim pravima i dužnostima, donose skupštine opština, autonomnih pokrajina, republika i federacije u odgovarajućem dogovoru i saglasnosti sa samoupravnim organizacijama i zajednicama udruženog rada.

2. Samoupravni plan osnovne organizacije udruženog rada

U novom sistemu planiranja trebalo bi posebno opredeliti ulogu osnovne organizacije udruženog rada u procesu planiranja i dati što celovitiju fizionomiju njenog plana.

Samoupravni plan osnovne organizacije udruženog rada svakako je *polazna tačka*, a ujedno i *krajnji cilj* zajedničkog planiranja u radnoj i drugim organizacijama i zajednicama udruženog rada, odnosno celovitog procesa samoupravnog društvenog planiranja.

U lancu istovremenog, stalnog i kontinuiranog društvenog planiranja plan osnovne organizacije udruženog rada je ona karika koju radnici udruženi u osnovnoj organizaciji neposredno drže u svojim rukama i preko koje mogu da kontrolišu reprodukcioni proces na svim nivoima udruživanja svog rada i dohotka. Zato plan osnovne organizacije treba da sadrži ne samo njene planske ciljeve i zadatke nego i elemente plana radne organizacije i planova svih drugih samoupravnih organizacija i zajednica u kojima osnovna organizacija učestvuje svojim radom i dohotkom. U takvom planu i preko takvog plana radnik u osnovnoj organizaciji treba da ima uvid i kontrolu ne samo nad neposrednim uslovima i rezultatima svog tekućeg rada nego i nad korišćenjem svog i društvenog minulog rada kojim on upravlja u osnovnoj organizaciji udruženog rada. Preko rezultata ostvarivanja plana osnovne organizacije radnik treba da sagleda i rezultate na svim nivoima udruživanja svog rada i dohotka.

Zato je plan osnovne organizacije udruženog rada onaj samoupravni akt koji radniku omogućuje da bude stvaralački učesnik u borbi za visoku produktivnost ne samo njegovog rada u osnovnoj organizaciji nego i rada svih radnika u radnoj organizaciji i u svim drugim oblicima udruživanja rada i dohotka, odnosno ukupnog društvenog rada. Upravo u tom smislu plan osnovne organizacije treba da bude najznačajniji samoupravni akt kojim radnici obezbeđuju ne samo razvojne ciljeve svoje osnovne i radne organizacije i drugih samoupravnih organizacija i zajednica u kojima su udruženi nego i stalno reprodukovanje i unapređivanje samoupravnih socijalističkih društveno-ekonomskih odnosa. Kontrolom planiranja ne samo u svojoj osnovnoj organizaciji nego i u svim drugim oblicima udruživanja (uključujući i banke, osiguravajuća društva, samoupravne interesne zajednice, inesne zajednice i društveno-političke zajednice), koju ostvaruje preko svog najnepo-

srednijeg plana u osnovnoj organizaciji udruženog rada, udruženi radnik je istovremeno i učesnik u zajedničkim naporima celokupnog udruženog rada da se postigne što brži porast produktivnosti rada, a ujedno i krajnji korisnik rezultata svih tih napora u udruženom radu kao celini.

Donošenjem plana osnovne organizacije udruženog rada radnik obezbeđuje donošenje planova na svim drugim nivoima udruženog rada i istovremeno utvrđuje ciljeve i očekivane rezultate udruživanja rada i dohotka na svim tim nivoima. Evidencija ekonomskih rezultata ostvarivanja plana omogućuje radniku da kontroliše rad samoupravnih i poslovnih organa udruženog rada u svim oblicima udruživanja njegovog rada i dohotka. Takav dominantan položaj plana osnovne organizacije udruženog rada u sistemu samoupravnog društvenog planiranja neminovno će uticati i na samu svest radnika. On će se sve manje osećati samo kao radnik na svom radnom mestu u osnovnoj organizaciji, a sve više kao odlučujući i odgovoran učesnik u celokupnom procesu društvene reprodukcije. Rezultati ostvarivanja plana u svim oblicima udruživanja rada i dohotka koji će uticati na dohodak njegove osnovne organizacije neprekidno će mu pružati mogućnost da sagleda stanje svih izvora od kojih zavise uslovi njegovog rada i života. Planiranje u osnovnoj organizaciji je ona društvena funkcija koja radniku obezbeđuje ne samo ekonomsku kontrolu nad celokupnom »tehnostrukturom«³ društva nego i to da se on sam osposobljava kao upravljač u celokupnom procesu društvene reprodukcije. Zato je radnikova kontrola nad planom osnovne organizacije jedan od najznačajnijih faktora u prevladavanju ostataka položaja i mentaliteta najamnog radnika.

Samoupravni plan osnovne organizacije udruženog rada trebalo bi da sadrži, na primer, sledeće i slične osnovne elemente: proizvodni, odnosno poslovni plan; sticanje dohotka i njegovu raspodelu; razvojne ciljeve i adekvatan investicioni plan; udruživanje rada i dohotka sa osnovnim i drugim organizacijama udruženog rada sa kojima osnovnu organizaciju udruženog rada povezuju zajednički interesi i ciljevi; obaveze prema širim organizacijama udruženog rada u kojima je udružena osnovna organizacija udruže-

³ Pojam »tehnostuktura« ne upotrebljavani kao sinonim za »tehnokratiju«, nego kao naziv za celokupnu nadgradnju udruženog rada i društvene reprodukcije, koja je nužan sastavni deo udruženog rada i društva.

nog rada: obaveze prema društvu u celini; obaveze osnovne organizacije udruženog rada u odnosima slobodne razmene rada sa raznim društvenim delatnostima; strukturu ličnih dohodaka po osnovu tekućeg i minulog rada; zajedničku potrošnju u osnovnoj organizaciji udruženog rada i učešće u zajedničkoj potrošnji mesnih zajednica na čijoj teritoriji žive radnici osnovne organizacije udruženog rada, odnosno obaveze prema zajedničkom planu mesne zajednice itd.

Naravno, nije mi bila namera da sistematski i iscrpno nabrojim sve elemente samoupravnog plana osnovne organizacije udruženog rada, nego sam samo želeo da istaknem potrebu da novi sistem planiranja bude što određeniji u pogledu sadržine plana osnovne organizacije udruženog rada, jer od karaktera toga plana u velikoj meri zavisi efikasnost celokupnog tog sistema.

3. Samoupravni plan radne organizacije

Po mom mišljenju, veoma je važno da se u novom sistemu planiranja što adekvatnije odredi sadržina plana radne organizacije i njena uloga u procesu planiranja. Radna organizacija je prva stepenica na kojoj je potrebno zaključiti samoupravni sporazum o udruživanju rada i dohotka osnovnih organizacija udruženog rada u njenom sastavu. S druge strane, osnovne organizacije udruženog rada preko plana radne organizacije u čijem su sastavu povezuju se sa planovima širih organizacija i zajednica udruženog rada, a time i sa društvenim planovima društveno-političkih zajednica.

Kao što sam već rekao, često se izražavaju prilično jake sumnje da osnovna organizacija udruženog rada neće hteti da udružuje dohodak za ostvarivanje određenih zajedničkih ciljeva na nivou radne i širih organizacija udruženog rada, odnosno da će ona jednog dana »iskočiti«, to jest istupiti iz organizacije udruženog rada u kojoj je udružena i time naneti drugima ekonomsku štetu. Stoga u novom zakonu o planiranju treba jasno i precizno reći ne samo to da se plan radne organizacije mora doneti na bazi saglasnosti svih osnovnih organizacija udruženog rada u njenom sastavu nego i to da je taj plan čvrsta obaveza koja se mora izvršavati kada se jednom donese. Isto tako, treba jasno reći da slede ne samo interne nego i sudske sankcije ako dođe u pitanje izvršavanje tako prihvaćenih planskih obaveza. Ovaj princip treba da važi i za planove koji se donose na svim drugim nivoima udruženog rada, kao što treba da

važi i za planove društveno-političkih zajednica. Pored toga, i u zakonu o udruženom radu treba predvideti odredbe kojima se onemogućuje ne samo samovoljno i jednostrano istupanje osnovne organizacije udruženog rada iz radne organizacije mimo određenog postupka nego i raskidanje plana ako se time raskida povezani radni proces i drugima nanosi ekonomska šteta.

Ako se u tom smislu i drugim propisima obezbedi stabilnost radne organizacije i širih organizacija i zajednica udruženog rada, ne treba se bojati da će pravo osnovne organizacije udruženog rada da referendumom radnikâ daje saglasnost na samoupravni sporazum o osnovama plana dovesti do cepanja udruženog rada i društvenog dohotka. Ako društveni planovi i drugi akti društvene ekonomske politike budu pravilno usmeravali ekonomski i socijalni interes radnikâ u pravcu borbe za visoku produktivnost rada, tada će upravo taj ekonomski i socijalni interes radnikâ stimulisati osnovne organizacije udruženog rada da udružuju svoj rad i dohodak.

U skladu s tim samoupravni plan radne organizacije trebalo bi da sadrži, uglavnom, sledeće osnovne elemente: podelu rada, mere i sredstva za porast produktivnosti zajedničkog društvenog rada, za stalno poboljšavanje uslova rada i života radnikâ, a posebno za povećanje njihovog ličnog dohotka; ciljeve razvojne i investicione politike; obim i način udruživanja dohotka i kriterijume raspodele na osnovne organizacije udruženog rada zajednički ostvarenog dohotka zavisno od doprinosa koji su one svojim tekućim i minulim radom dale porastu produktivnosti zajedničkog društvenog rada; redosled i način izvršavanja zajedničkih i pojedinačnih obaveza osnovnih organizacija udruženog rada koje učestvuju u udruživanju rada i dohotka; uzajamne obaveze i odnose osnovnih organizacija udruženog rada, a posebno njihove uzajamne odnose u sticanju i raspodeli dohotka; način utvrđivanja cene kao oblika preko kojeg se raspodeljuje dohodak; način finansiranja onih osnovnih organizacija čiji je dohodak iz objektivnih razloga niži, pa je potrebno određeno prelivanje dohotka; obaveze radne organizacije u celini i svake osnovne organizacije udruženog rada pojedinačno prema planovima širih organizacija i zajednica udruženog rada; utvrđivanje zajedničkih kriterijuma raspodele ličnih dohodaka prema radu.

U novom zakonu o planiranju trebalo bi da odredbe o sadržini plana radne organizacije budu što konkretnije pošto će upravo taj

plan biti ona karika u lancu planskog udruživanja rada i dohotka od koje će zavisiti čvrstina svih drugih karika.

4. Samoupravni plan složene organizacije i širih zajednica udruženog rada

Na sličan način trebalo bi razraditi i ulogu složenih organizacija i širih zajednica udruženog rada u procesu samoupravnog, odnosno društvenog planiranja. Mada ne želim ovde da ulazim u pitanje kakve će kompetencije imati organi tih složenih organizacija i širih zajednica udruženog rada, očigledno je da se ni složena organizacija ni šira zajednica udruženog rada ne mogu zamisliti bez srednjoročnog plana kojim se preciziraju prava i uzajamne obaveze i odgovornosti onih koji su se udružili u takvoj složenoj organizaciji, odnosno široj zajednici. Pošto će složene organizacije, poslovne zajednice i druge šire zajednice udruženog rada biti veoma različite po svom karakteru, stepenu i obliku udruživanja rada i sredstava, to će i te razlike uticati na karakter zajedničkog plana. Čak i najširi, najslobodniji oblici organizovane uzajamne saradnje subjekata planiranja ne samo da omogućuju nego i traže određen zajednički plan koji treba da odgovara oblicima takve saradnje utvrđene samoupravnim sporazumom o udruživanju. Zato zakon o planiranju treba, po mom mišljenju, da sadrži i obavezu zajedničkog planiranja i u svim oblicima udruživanja i trajnije saradnje.

U novom sistemu planiranja bi trebalo adekvatno razraditi i sadržinu samoupravnog plana složene organizacije i širih zajednica udruženog rada, odnosno istaći osnovne elemente uzajamnih obaveza i odgovornosti i način raspodele dohotka ostvarenog u takvim asocijacijama.

Posebnu pažnju trebalo bi posvetiti razradi *uloge banaka*, odnosno *finansijskih asocijacija udruženog rada* u procesu planiranja. Jer naš bankarski i kreditno-monetarni sistem mora biti putem plana povezan — uz puni rizik — sa neposrednim nosiocima razvoja proizvodnje i proizvodnih snaga. I banka treba da postane oblik udruživanja ne samo finansijskih sredstava nego i rada. Jer udruživanjem finansijskih sredstava na bazi učešća u zajedničkom dohotku udružuje se i rad. Uveren sam da bi planovi banaka i finansijskih asocijacija udruženog rada postepeno mogli da postanu jedna od osnovnih povezujućih karika samoupravnih i društvenih

planova, a i kontrola ostvarivanja tih planova bi se najefikasnije mogla vršiti preko banaka i tih finansijskih asocijacija.

U tom kontekstu treba, svakako, pomenuti i *proizvodno-trgovinske organizacije udruženog rada*. Ustav sadrži princip, odnosno odredbu da se proizvodnja i trgovina moraju ekonomski, dohodovno povezivati, odnosno udruživati. Pri tome se mora poći od toga da se to povezivanje najčešće ne može ostvarivati u obliku organizacione fuzije, jer bi to dovelo do veoma krupnih problema. Jedna krupna spoljnotrgovinska organizacija, na primer, posluje sa mnogim proizvodnim organizacijama. Ako bi se ona fuzionisala samo sa nekim od tih proizvodnih organizacija, faktički bi postala faktor neopravdanog preliivanja dohotka iz jednih proizvodnih organizacija u druge. Očigledno je, stoga, da takva trgovinska organizacija mora u pogledu sticanja i raspodele dohotka imati istovetne odnose sa svim proizvodnim organizacijama sa kojima posluje. Naravno, ona se može i organizaciono fuzionisati sa nekim od tih proizvodnih organizacija, ali one proizvodne organizacije sa kojima se nije fuzionisala ne može stavljati u neravnopravan položaj. Upravo preko zajedničkog plana ta spoljnotrgovinska organizacija može da uspostavlja istovetne odnose sa svima sa kojima trajnije saraduje. Drugim rečima, upravo je zajednički plan sredstvo uređivanja dohodovnih odnosa trgovine i proizvodnje, pa je preko njega moguće uspostaviti visok stepen uzajamne zavisnosti i udruženosti trgovine i proizvodnje u duhu pomenute ustavne odredbe. Prema tome, ne treba uvek insistirati na ovakvom ili onakvom organizacionom udruživanju, ali treba insistirati na zajedničkom planiranju u svim slučajevima u kojima postoji stvarna uzajamna zavisnost u sticanju i raspodeli dohotka. Takva bi orijentacija olakšala pristup problemu ujednačavanja uslova privredivanja, koji sada zavise znatno više od države nego od samoupravno udruženog rada.

5. Plan samoupravne interesne zajednice

Što se planova samoupravnih interesnih zajednica tiče, i tu bi trebalo ići istim putem kao i kod organizacija udruženog rada. Planom samoupravne interesne zajednice treba pre svega da se obezbeđuje slobodna razmena rada i da se na toj osnovi reguliše formiranje, odnosno sticanje dohotka, udruživanja rada i dohotka radi postizanja optimalnih rezultata u produktivnosti, efikasnosti i

stvaralačkoj snazi rada u društvenim delatnostima, a sve to u cilju usklađivanja njihovog razvoja sa potrebama i mogućnostima udruženog rada u materijalnoj proizvodnji i društva u celini. Na toj osnovi može se doći i do zajedničke razvojne politike i zajedničkih razvojnih planova, uz udruživanje rada i dohotka i jedne i druge oblasti rada. Pri tome radnici u društvenim delatnostima, naravno, treba da budu ravnopravni subjekti planiranja svog rada i dohotka, a ne da budu potčinjeni trenutnim interesima radnikâ u oblasti materijalne proizvodnje.

Smatram da bi problemu slobodne razmene rada i planiranja u njenom okviru trebalo u novom zakonu o planiranju posvetiti posebnu pažnju. Ustavom je proklamovana ravnopravnost u svakom pogledu radnikâ u društvenim delatnostima sa radnicima u oblasti materijalne proizvodnje. Međutim, pri tome moramo imati u vidu činjenicu da postoji objektivna razlika u društveno-ekonomskom položaju jednih i drugih. Učinak rada radnikâ u materijalnoj proizvodnji neposredno se ostvaruje i iskazuje, dok se učinak rada radnikâ u oblasti društvenih delatnosti izražava posredno — preko rezultata rada u materijalnoj proizvodnji. A u uzajamnim odnosima ovih dveju oblasti društvenog rada može doći do deformacija na štetu jedne ili druge oblasti. U nekim slučajevima materijalna proizvodnja nije sposobna da prihvati i primeni rezultate rada i stvaranja radnikâ u društvenim delatnostima. To je, na primer, slučaj sa naukom kada ona ide ispred materijalne proizvodnje, a zbog određenih razloga nije u mogućnosti da utiče na materijalnu proizvodnju. Međutim, društvo ne sme dozvoliti da zbog takvog stanja u materijalnoj proizvodnji dođe do usporavanja razvoja u oblasti društvenih delatnosti. S druge strane, i u oblasti društvenih delatnosti ima i takvog rada koji ništa ne doprinosi porastu produktivnosti ukupnog društvenog rada, odnosno razvoju društva i koji faktički i nije rad, nego oblik opravdane ili neopravdane potrošnje. Razumljivo je da ni udruženi rad ni društvo u celini nemaju razloga da takav razvoj društvenih delatnosti stimulišu preko određenih granica. Upravo zato mi i govorimo o slobodnoj razmeni rada, a ne o tržišnim odnosima. Jer protivrečnosti koje tu nastaju mogu se razrešavati jedino sistemom organizovanih i trajnih odnosa između radnikâ u materijalnoj proizvodnji i radnikâ u društvenim delatnostima.

Plan samoupravne interesne zajednice treba da bude oblik udruživanja rada i dohotka, a moraju ga ravnopravno prihvatiti i

radnici u materijalnoj proizvodnji i radnici u društvenim delatnostima. Pri tome deo dohotka koji se u odnosima slobodne razmene rada preliva iz oblasti materijalne proizvodnje u oblast društvenih delatnosti, a namenjen je, na osnovu tog plana, proširenoj reprodukciji u društvenim delatnostima, ne mora u celosti da bude uključen u cenu, odnosno u naknadu za usluge koje vrši određena organizacija udruženog rada iz određene društvene delatnosti. U samoupravnim interesnim zajednicama može — na osnovu plana i sporazuma — manji ili veći, ali, u svakom slučaju, racionalno odmeren deo akumulacije neposredno da ulazi u zajedničke fondove razvoja društvenih delatnosti u skladu sa zajedničkim potrebama radnih ljudi. Na taj način planiranje u samoupravnim interesnim zajednicama postaje i faktor integrisanja u okviru samih društvenih delatnosti. A tu je integracija, možda, potrebnija nego u nekoj drugoj oblasti, jer je reč o jedinstvenim službama i o sistemu uzajamno povezanih institucija sa organizovanom podelom rada i uzajamnom zavisnošću organizacija udruženog rada. Sam udruženi rad treba da u okviru samoupravnih interesnih zajednica ocenjuje kakav mu je razvoj društvenih delatnosti potreban i kakve su njegove materijalne mogućnosti za obezbeđenje takvog razvoja.

Razume se, i u pogledu unutrašnjih odnosa u samoupravnim interesnim zajednicama i u pogledu njihovih odluka, sistem planiranja se može osloniti i na Ustavom utvrđene nadležnosti državnih organa koje se odnose na usklađivanje tih odluka sa opštim društvenim interesima, na usmeravanje razvojne politike, na rešavanje sporova koji mogu da nastanu u procesu sporazumevanja o osnovama plana samoupravnih interesnih zajednica.

6. Plan mesne zajednice

Trebalo bi da zakon o planiranju sasvim određeno predvidi učesnike planiranja u mesnoj zajednici i osnovne elemente sadržine plana mesne zajednice, jer u tom pogledu još ima dosta dilema i kolebanja. Još je prisutno, na primer, shvatanje da treba najveći deo sredstava zajedničke potrošnje, ako ne u celosti, potrošiti u samoj osnovnoj organizaciji udruženog rada ili u radnoj organizaciji, a da u mesnoj zajednici treba da se zadovoljavaju socijalne i druge potrebe koje radnici ne mogu zadovoljiti u svojoj organizaciji udruženog rada. Po mom mišljenju, međutim, sredstva zajedničke potrošnje bi bila racionalnije korišćena ako bi se njihov veći deo

udruživao u okviru mesne zajednice i upotrebio na osnovu zajednički utvrđenog plana mesne zajednice.

Mesna zajednica nije zbor građana, nego pre svega specifična interesna zajednica svih organizacija udruženog rada iz svih oblasti rada, to jest iz materijalne proizvodnje i iz društvenih delatnosti, čiji radnici i njihove porodice žive na području mesne zajednice, zatim svih samoupravnih interesnih zajednica koje svoju delatnost obavljaju na području te mesne zajednice i svih organizacija udruženog rada koje posluju na području te mesne zajednice, zatim organa opštine koji na području te mesne zajednice obavljaju određene komunalne poslove, kao i stambenih organizacija i drugih samoupravnih organizacija i zajednica i građana.

Plan mesne zajednice treba da izrazi zajedničke interese i ciljeve svih ili samo pojedinih grupa učesnikâ planiranja u mesnoj zajednici, kao i njihove međusobne odnose, prava i uzajamne obaveze i odgovornosti u ostvarivanju plana. To je osnovni plan radnikâ i svih radnih ljudi na bazi njihovog teritorijalnog udruživanja radi samoupravnog zadovoljavanja njihovih svakodnevnih životnih interesa i potreba. Kao takav, plan mesne zajednice mora da bude prihvaćen samoupravnim sporazumom učesnikâ planiranja u mesnoj zajednici u onom delu osnovâ toga plana u kojem ti učesnici definišu međusobne odnose, prava i uzajamne obaveze i odgovornosti.

Plan mesne zajednice ne može u kvalitativnom smislu da bude istovetan sa planovima društveno-političkih zajednica. Jer planovi društveno-političkih zajednica se ne bave samo interesima i potrebama radnih ljudi, nego pre svega usklađuju i usmeravaju opšte materijalne tokove privrednog i društvenog života i društveno-ekonomske odnose u celini. A planom mesne zajednice se usklađuju i usmeravaju pre svega neposredni materijalni i drugi životni interesi radnih ljudi udruženih na određenom području stanovanja radi samoupravnog zadovoljavanja njihovih socijalnih, kulturnih i drugih neposrednih životnih interesa. Ali, i kao takav plan mesne zajednice treba da izrazi celinu međusobnih odnosa svih učesnika u planiranju, sa svim njihovim pravima i uzajamnim obavezama i odgovornostima.

7. Društveni plan opštine

I pri definisanju plana opštine treba poći od principa da plan nije samo instrument usklađivanja i usmeravanja materijalnih

tokova društvene reprodukcije, nego je i instrument radničke klase u borbi za reprodukciju samoupravnih socijalističkih proizvodnih i ukupnih društveno-ekonomskih odnosa.

Zato bi planom opštine trebalo usklađivati i usmeravati materijalne i društveno-ekonomske odnose u ostvarivanju onih ekonomskih, radnih, socijalnih, kulturnih i drugih stvaralačkih i životnih interesa radnika i svih radnih ljudi koje oni, odnosno njihove samoupravne organizacije i zajednice, mogu samoupravno i racionalno da zadovoljavaju samo u okviru opštine, a o kojima samoupravno odlučuju u osnovnoj organizaciji udruženog rada, mesnoj zajednici i samoupravnim interesnim zajednicama.

Dajući načelne osnove društvenog plana opštine, zakon o planiranju treba da se suprotstavi probijanju tendencija svojevrstnog partikularističkog centralizma. Plan opštine faktički ne može znatnije ulaziti u regulisanje materijalnih tokova društvene reprodukcije koja ne poznaje opštinske granice, nego se odvija u odnosima uzajamne zavisnosti i odgovornosti u okviru celovitog sistema udruženog rada. Osnovne regulativne društvene funkcije u toj oblasti može da vrši, uglavnom, federacija zajedno sa republikama i autonomnim pokrajinama. A opština svojim partikularističkim centralizmom može da ometa normalno odvijanje tokova društvene reprodukcije. Zato plan opštine nikako ne može da bude prosto ponavljanje plana republike za područje opštine, nego mora da ima svoj poseban kvalitet. Pri tome je, po mom mišljenju, bitno da organizacije i zajednice udruženog rada i druge samoupravne organizacije i zajednice budu obavezne da u okviru društvenog plana opštine usklađuju samo one svoje aktivnosti, interese i obaveze koje u opštini ostvaruju. Sve druge svoje interese, prava i obaveze u oblasti planiranja ove organizacije i zajednice treba da ostvaruju na nivou republike i autonomne pokrajine u okviru društvenog dogovora o osnovama republičkog, odnosno pokrajinskog plana i na nivou federacije u okviru društvenog dogovora o osnovama društvenog plana federacije.

Trebalo bi da plan opštine bude pre svega plan sticanja dohotka na području opštine, kako bi opština na osnovu toga mogla da planira zadovoljavanja životnih i opštih društvenih interesa radnih ljudi i građana i njihovih samoupravnih organizacija i zajednica na svom području. Naravno, to ne znači da opština treba da ima pravo da se meša u raspodelu i korišćenje dohotka organizacija i zajednica udruženog rada, osim u slučajevima kada je

ovlašćena Ustavom ili zakonom. Jasno je da opština mora svoju ekonomsku, razvojnu, socijalnu i kulturnu politiku da izgrađuje na bazi plana dohotka svih organizacija i zajednica udruženog rada na njenom području, bez obzira na to da li su one integrisane u udruženom radu van područja opštine ili je njihova delatnost ograničena na područje opštine. Drugim rečima, sve osnovne organizacije udruženog rada u opštini, bez obzira na oblik i stepen njihove integrisanosti, moraju u pogledu dohotka imati ista prava i obaveze prema opštini. Pri tome plan opštine treba da posveti posebnu pažnju interesima i potrebama onih manjih organizacija i zajednica udruženog rada koje nisu uključene u šire oblike udruživanja rada i dohotka van područja opštine.

Suprotstavljajući se opštinskom partikularističkom centralizmu, novi zakon o planiranju ne bi smeo prihvatiti ni suprotne tendencije koje idu za tim da se opštini odriče svaki uticaj na tokove udruživanja rada i dohotka, odnosno na sticanje i raspolaganje dohotkom na području opštine. Jer nesamoupravna centralizacija dohotka u određenim centrima van područja opštine, odnosno neracionalno raspolaganje društvenim dohotkom koje nanosi ekonomsku štetu unapređivanju radnih, životnih i opštih društvenih interesa radnih ljudi na području opštine ne može ostati i neće ostati bez reakcije radnih ljudi i njihovih samoupravnih organa.

Prema tome, problem nije samo u tome, da se ne dozvoli opštini da ometa slobodno udruživanje rada i dohotka bez obzira na teritorijalno-administrativne granice, nego je i u tome da se udruživanje rada i dohotka vrši zaista u skladu sa načelima Ustava. Drugim rečima, sam sistem mora opštini, odnosno njenim organima obezbediti takav položaj da oni počnu da se ponašaju kao i radnici u osnovnim organizacijama udruženog rada. Naime, i opština i njeni organi treba da vode računa o tome da li i u kojem stepenu udruživanjem rada i dohotka raste produktivnost zajedničkog društvenog rada, a time i zajednički dohodak, odnosno da li to udruživanje znači brži razvoj za sve i da li doprinosi privrednoj stabilnosti. Drugim rečima, ako se povećani dohodak vraća u osnovne organizacije udruženog rada srazmerno doprinosu koji su radnici svojim tekućim i minulim radom dali tom povećanju, tada nikakav oblik udruživanja rada i dohotka ne može biti u suprotnosti sa interesima opštine, nego je, naprotiv, uslov njenog daljeg napretka. Zato organi opštine moraju imati pravo da se suprotsta-

vljaju onim oblicima udruživanja rada i dohotka koji su u suprotnosti sa intencijama Ustava.

8. Plan republike i autonomne pokrajine

Pre nego što kažem nekoliko reči o karakteru plana republike i autonomne pokrajine želeo bih da iznesem svoje mišljenje o sledećem pitanju koje je postavljeno u diskusiji o novom zakonu o planiranju: da li federacija ima pravo da svojim zakonom propisuje jedinstvene osnove sistema društvenog planiranja za sve nosioce planiranja, a time i za planiranje u republici i autonomnoj pokrajini? Po mom mišljenju, tu ne može biti nikakve dileme. Jedinstvene osnove sistema planiranja su uslov kako za reprodukciju samoupravnih socijalističkih društveno-ekonomskih odnosa tako i za ravnopravnost republika i autonomnih pokrajina na jedinstvenom jugoslovenskom tržištu. Drugim rečima, osnove sistema društvenog planiranja spadaju upravo u one osnove našeg samoupravnog socijalističkog sistema koje po Ustavu SFRJ uređuje federacija. Pri tome, naravno, u naš sistem planiranja ne unosimo nikakvu prinudnu hijerarhiju planova. Svaka društveno-politička zajednica samostalno donosi svoj plan u okviru svojih ustavnih prava, nadležnosti i odgovornosti. Prema tome, saveznim zakonom o društvenom planiranju ne treba ničim ulaziti u neko novo određivanje prava, nadležnosti i odgovornosti republika i autonomnih pokrajina, nego treba samo utvrditi one elemente kojima će se obezbediti da se njihova prava, nadležnosti i odgovornosti predviđene Ustavom SFRJ pojednako primenjuju u jedinstvenom sistemu planiranja koji se odnosi na celu zemlju. Samo tako se može osigurati ravnopravnost narodâ i narodnosti Jugoslavije i samoupravnih organizacija i zajednica radnih ljudi.

Glavni društveni zadatak plana republike, odnosno autonomne pokrajine je, po mom mišljenju, u tome da bude jedan od najvažnijih instrumenata kojima će radnička klasa i svi radni ljudi u tim društveno-političkim zajednicama sami i samostalno da odlučuju o uslovima, sredstvima i rezultatima svog rada, o sticanju i raspodeli dohotka, o prirodnim bogatstvima republike, odnosno autonomne pokrajine i o razvoju društva u svim oblastima njegovog nacionalnog života. Ukratko, plan republike, odnosno autonomne pokrajine treba da bude jedan od najvažnijih faktora obezbeđivanja ekonomske slobode i ravnopravnosti narodâ i narodnosti Jugosla-

vije. Upravo iz tih razloga republike i autonomne pokrajine moraju da donose svoje planove, rukovodeći se pri tome međusobnim obavezama radi obezbeđivanja ravnopravnosti na jedinstvenom jugoslovenskom tržištu, kao i posebnim obavezama koje proizlaze iz međusobne solidarnosti i drugih zajedničkih interesa narodâ i narodnosti Jugoslavije, kakva je, na primer, obaveza da prema svojoj ekonomskoj snazi, a ne prema broju stanovnika, doprinose pokrivanju troškova narodne odbrane i drugih troškova federacije, ili razvoju privredno nedovoljno razvijenih republika i SAP Kosovo i slično.

Prema tome, plan republike, odnosno autonomne pokrajine treba da obezbeđuje reprodukciju ne samo sistema samoupravnih socijalističkih proizvodnih odnosa u udruženom radu nego i sistema medunacionalnih odnosa koji se zasniva na radnom i ekonomskom samoupravljanju narodâ i narodnosti i na njihovoj ravnopravnosti kako u pravima, tako i u obavezama. Zato je društveni plan republike, odnosno autonomne pokrajine jedan od najvažnijih instrumenata kojima radnička klasa i svi radni ljudi — pre svega na osnovu svog samoupravnog položaja, kao i na osnovu ustavnog položaja i nadležnosti republike, odnosno autonomne pokrajine — neposredno ostvaruju svoje specifične nacionalne interese.

U plan republike i autonomne pokrajine treba da uđe sva ona materija iz oblasti planiranja o kojoj se može rešavati u okviru tih društveno-političkih zajednica. Samo pod tim uslovom savezni društveni plan neće biti opterećen onim odgovornostima koje mogu neposredno da snose republike i autonomne pokrajine. A te odgovornosti često izazivaju na nivou federacije nepotrebna trvenja među republikama i autonomnim pokrajinama. Štaviše, u nekim odnosima republike i autonomne pokrajine mogu uspešnije da intervenišu sredstvima državne prinude nego federacija. Bilo bi ekonomski i politički neracionalno i čak štetno ako bi federacija u oblasti planiranja donosila odluke o pitanjima o kojima, bez štete po jedinstvo sistema, rešenja mogu donositi same republike i autonomne pokrajine. U protivnom, samo bi se stvarali izvori nepotrebnih sporova između organâ federacije i organâ republika, odnosno autonomnih pokrajina.

S druge strane, ako bi se svako pitanje koje po prirodi stvari mora da se rešava saveznim društvenim planom vezivalo za saglasnost republika i pokrajina, tada bi naš sistem planiranja postao veoma težak i spor, a uz to i izvor nepotrebnih trvenja među

republikama i autonomnim pokrajinama. Razume se, postoje pitanja od bitnog značaja za ustavni položaj republika i autonomnih pokrajina, pa zato organi federacije ne bi mogli o njima da donose odluke bez njihove saglasnosti. Reč je o pitanjima i odnosima koje Ustav SFRJ izričito nabroja. Međutim, za sva druga pitanja, zadatke i odnose odgovornosti treba da budu precizno podeljene, odnosno da se tačno utvrde odgovornosti organâ federacije i odgovornosti organâ republika i autonomnih pokrajina.

Zbog svega toga potrebno je, po mom mišljenju, u novom sistemu planiranja pojačati ulogu i odgovornost republika i autonomnih pokrajina i za donošenje svih planova, za obezbeđivanje društvenog uticaja na ostvarivanje planova i za rešavanje sporova koji nastaju u oblasti planiranja.

U novom zakonu o planiranju trebalo bi, po mom mišljenju, istaći naročito sledeće društvene ciljeve i zadatke kao bitne elemente sadržine društvenih planova republika i autonomnih pokrajina:

prvo, puno samoupravno raspolaganje radničke klase i svih radnih ljudi u republici i autonomnoj pokrajini uslovima, sredstvima i rezultatima svog rada, kao i prirodnim bogatstvima republike i autonomne pokrajine, kako po osnovu njihovog prava rada društvenim sredstvima, tako i po osnovu njihovih specifičnih interesa kao slobodnih i ravnopravnih narodâ i narodnosti;

drugo, obezbeđivanje samoupravne samostalnosti republika i autonomnih pokrajina u pogledu planiranja unutrašnjih materijalnih i drugih odnosa, kao i specifičnih nacionalnih interesa i razvoja društva u celini koja ne može biti ničim ograničena, s tim što će se u njenom ostvarivanju republika i autonomna pokrajina rukovoditi obavezama i odgovornostima koje ima prema jednakim pravima drugih republika i autonomne pokrajine u uslovima jedinstvenog društvenog sistema socijalističkog samoupravljanja i jedinstvenog jugoslovenskog tržišta, odnosno prema ustavnim pravima i odgovornostima federacije, kao i načelima uzajamne pomoći i solidarnosti narodâ i narodnosti Jugoslavije;

treće, usklađivanje i usmeravanje materijalnih tokova društvene reprodukcije u skladu sa politikom koju je utvrdila skupština republike, odnosno autonomne pokrajine;

četvrto, utvrđivanje materijalnih mogućnosti društveno-političke zajednice i usklađivanje potrošnje sa tim mogućnostima;

peto, obezbeđivanje skladnog ostvarivanja Ustavom utvrđenih prava i uzajamnih obaveza i odgovornosti, kao i drugih interesa

radnikâ u osnovnoj organizaciji udruženog rada i u svim drugim organizacijama i zajednicama udruženog rada, kao i u mesnim zajednicama i opštinama;

šesto. obezbeđivanje što povoljnijih i što ujednačenijih opštih društvenih i materijalnih uslova za samoupravno ostvarivanje ekonomskih, radnih, socijalnih, kulturnih i drugih interesa svih subjekata društvenog planiranja;

sedmo. obezbeđivanje prava radnikâ u osnovnoj organizaciji udruženog rada da na svim nivoima kontrolišu celokupno kretanje svog dohotka u procesu društvene reprodukcije i da učestvuju u dohotku ostvarenom po osnovu porasta produktivnosti rada srazmerno doprinosu koji su svojim tekućim i minulim radom dali tom porastu.

9. Društveni plan federacije

Od načina planiranja u federaciji u najvećoj meri zavisi funkcionisanje celokupnog sistema društvenog planiranja. Jer jasno je da se — u jedinstvenom društvenom i privrednom sistemu socijalističkog samoupravljanja, u uslovima jedinstvenog jugoslovenskog tržišta, odnosno jedinstvenog sistema razmene rada, pune samoupravne samostalnosti republika i autonomnih pokrajina — samo zajedničkim planom federacije mogu usklađivati i usmeravati svi oni društveni i materijalni i drugi tokovi rada i života brojnih samoupravnih subjekata od kojih zavisi jednakost opštih uslova za sve i puna ravnopravnost tih subjekata.

Stoga plan federacije, po mom mišljenju, ne treba da ulazi u svakodnevnu praksu privrednog i društvenog života (kojom će mnogo više morati da se bave republike i autonomne pokrajine), ali zato mora biti utoliko više inicijativan, uticajan i obavezujući u pogledu utvrđivanja sadržine, pravaca i mera one zajedničke ekonomske i razvojne politike od koje zavisi koliko će naše društvo kao celina biti sposobno da kontroliše stihiju kako u tržišnim odnosima i u okviru udruženog rada tako i u međusobnim odnosima republika i autonomnih pokrajina, odnosno da usklađuje i usmerava glavne pravce društvene reprodukcije i da obezbeđuje što veću stabilnost privrede i materijalnih tokova društvene reprodukcije, kao i reprodukciju socijalističkih i samoupravnih odnosa na sve višem nivou. Plan federacije treba da bude takav akt koji će imati realnu snagu da utiče na materijalna i društvena kretanja i na

ponašanje svih subjekata društvenog, odnosno samoupravnog planiranja.

Da bi plan federacije mogao da vrši takvu značajnu ulogu ne samo u sistemu planiranja nego i u društvu u celini, neophodno je da zakonom o planiranju taj plan bude u najvećoj mogućoj meri zaštićen od državno-centralističkih i tehnobirokratskih pritisaka koji u svojim konceptima planiranja polaze od društvenih sistema duboko različitih od sistema socijalističkog samoupravljanja. Takvi bi koncepti u našim uslovima mogli dovesti plan federacije u sukob sa samoupravnom strukturom društva i sa ravnopravnošću republika i autonomnih pokrajina i njihovom samostalnom ulogom u sistemu planiranja. A takav bi sukob imao negativne posledice ne samo u političkom smislu nego bi i sam plan federacije učinio nerealnim i neefikasnim. Uostalom, u tom pogledu već imamo veoma ubedljiva iskustva iz ne tako davne prošlosti.

Zato mislim da neću preterati ako kažem da snaga uticaja i uspeh plana federacije zavisi pre svega od toga u kolikoj meri će osnovni i trajni društveni cilj tog plana biti obezbeđivanje neprekidne reprodukcije samoupravnih socijalističkih društveno-ekonomskih odnosa i njihovo unapređivanje kao i učvršćivanje i unapređivanje Ustavom utvrđenog sistema međunacionalnih odnosa koji narodima i narodnostima Jugoslavije obezbeđuje slobodu i samostalnost njihovog razvoja i njihovu punu ravnopravnost. Pod tim uslovima plan federacije može da bude najsvoeobuhvatniji plan u kojem će svi samoupravni subjekti udruženog rada udruženo učestvovati (kako neposredno, tako i preko planova republika, autonomnih pokrajina i opština) i koji će sadržati ne samo materijalne obaveze učesnikâ nego i obaveze u pogledu njihovog ponašanja i donošenja društvenih mera na svim nivoima društveno-političkih zajednica. Plan federacije ne može biti ništa drugo nego plan zajedničkih ciljeva i interesâ u društvenom sistemu samoupravno udruženih radnih ljudi i njihovih društveno-političkih zajednica.

Samoupravno udruženi rad će najveći deo svojih interesa i potreba u oblasti planskog usklađivanja i usmeravanja realizovati u okviru svojih republika i autonomnih pokrajina, zadovoljavajući time i svoje specifične nacionalne interese. Upravo zato i moramo saveznim zakonom predvideti da savezni društveni plan, odnosno društveni plan federacije ne može propisivati republikama i autonomnim pokrajinama nikakve nove obaveze osim onih koje će one same preuzeti društvenim dogovorom o osnovama plana federacije

i onih za koje su organi federacije Ustavom direktno ovlašćeni da ih donose. Takvih obaveza nema mnogo, one su taksativno nabrojane, a o njima ne može biti ozbiljnijih ustavnih sporova. Tu se moramo rukovoditi načelom da u savezni plan ulazi samo ona materija koja po prirodi stvari ne može biti tretirana ni na kojem drugom nivou osim na nivou federacije.

Na ovo posebno upozoravam zato što smatram da je ne samo načelno nego i u praksi pogrešno i iluzorno graditi plan federacije na, u stvari, jednoj birokratskoj i državnocentralističkoj pretpostavci da se ekonomski i opšti društveni interesi radnikâ u sklopu njihovih nacionalnih i regionalnih interesa mogu odvojiti od njihovih klasnih interesa, odnosno da se radnik drukcije ponaša u pogledu svojih klasnih interesa nego u pogledu afirmacije svojih neposrednih interesa, ne samo u udruženom radu nego i u svom nacionalnom, odnosno regionalnom, socijalnom, kulturnom i društvenom životu uopšte. Prema tome, i u planiranju na nivou federacije mora se vršiti reprodukcija društvenih odnosa upravo u njihovoj međunacionalnoj, odnosno međurepubličkoj primeni. Zato smatram da i u planu federacije ekonomsku politiku i razvojne ciljeve treba izvoditi upravo iz takvih realnih odnosa. Jer samo takav put i metod planiranja može unapred da spreči nepotrebna trvenja u međunacionalnim odnosima i da učvršćuje stvarni autoritet i uticaj plana federacije, od kojeg, kao što sam već rekao, u najvećoj meri zavisi stabilnost onih materijalnih i drugih odnosa u društvenoj reprodukciji koji određuju dinamiku razvoja našeg društva u celini.

Planom federacije treba pre svega da se neprekidno obezbeđuju — ekonomskim i drugim sredstvima i merama — Ustavom utvrđena samoupravna prava i uzajamne obaveze i odgovornosti osnovnih i drugih organizacija udruženog rada i drugih samoupravnih organizacija i zajednica, kao i društveno-političkih zajednica — opština, autonomnih pokrajina i republika. Time i plan federacije garantuje njihovu samostalnost i slobodu u raspolaganju dohotkom po osnovu njihovog rada, u utvrđivanju njihovih programa razvoja proizvodnih snaga, u razvoju materijalnog, socijalnog i kulturnog položaja radnih ljudi i u napretku društva u celini, kao i jednakost opštih uslova sticanja dohotka na jedinstvenom jugoslovenskom tržištu i u sistemu slobodne razinene rada i ravnopravnost u preuzimanju obaveza koje proizlaze iz ostvarivanja funkcija društvenog plana federacije.

Upravo polazeći od tih trajnih društvenih ciljeva, plan federacije treba da utvrđuje zajedničku ekonomsku i razvojnu politiku, kao i sredstva i mere za njenu realizaciju, odnosno kojima će se usklađivati i usmeravati materijalni i drugi tokovi razvoja društva u celini, u cilju što veće stabilnosti uslova dinamičnog razvoja u svim oblastima društvenog života.

S tim u vezi mislim da je potrebno posebno raščistiti pitanje šta je ekonomska, a šta razvojna politika sa gledišta našeg pravnog sistema i sistema planiranja posebno. Izgleda mi da se ni u predloženim materijalima ni u našim diskusijama ta dva pojma ne tumače na isti način. Ako zakon o planiranju u tom pogledu ne bude jasan i precizan, u praksi bi moglo doći do komplikacija u vezi sa ustavnim podelom nadležnosti federacije i republika i autonomnih pokrajina u pogledu ekonomske i razvojne politike. Imam utisak da neki smatraju da je razvojna politika širi pojam od ekonomske politike, odnosno da ekonomska politika treba da bude podređena razvojnoj politici, što bi značilo da je razvojna politika stvar pre svega federacije. Po mom mišljenju, reč je upravo o obrnutom odnosu, to jest o tome da je razvojna politika posledica i deo ekonomske politike, u pogledu koje federacija svakako ima značajne samostalne nadležnosti. Ne bih ulazio u teorijska obrazloženja, jer ovdje i nije reč o teorijskom problemu, nego o problemu koji ima praktične posledice po ostvarivanje našeg ustavnog sistema.

Naime, Ustav SFRJ daje federaciji značajnu nadležnost u pogledu utvrđivanja ekonomske politike. Ako bi ekonomska politika bila podređena razvojnoj politici, to bi značilo da federacija ponovo treba da postane centralistički distributer investicija za celu zemlju. A to je, očigledno, u suprotnosti sa Ustavom. Jer Ustav je potpuno određen u pogledu priznavanja prava republikama i autonomnim pokrajinama da slobodno i samostalno uređuju sva pitanja svog razvoja. Pri tome su republike i autonomne pokrajine obavezne da vode računa samo o onim propisima i merama ekonomske politike za koje su organi federacije Ustavom ovlašćeni radi obezbeđivanja skladnog i stabilnog razvoja jugoslovenske privrede i ravnopravnosti svih subjekata privređivanja na jedinstvenom jugoslovenskom tržištu i u jedinstvenom sistemu samoupravne socijalističke proizvodnje i privrede. Prema tome, reč je o usklađivanju razvojne politike republika i autonomnih pokrajina sa zajedničkom ekonomskom politikom federacije kojoj treba da bude podređena razvojna politika, a ne o jedinstvenoj razvojnoj politici

federacije. Takvo usklađivanje razvojne politike republika i autonomnih pokrajina svakako je predmet društvenog dogovora o osnovama plana federacije, štaviše — nužan zadatak tog dogovora, ali ni u kom slučaju ne spada u samostalnu nadležnost organa federacije, osim kada je reč o sukobu razvojne politike određene republike, odnosno autonomne pokrajine sa odgovornošću federacije za ostvarivanje utvrđene zajedničke ekonomske politike. Prema tome, ako želimo da takve sporove izbegnemo u praksi, zakon treba jasno i precizno da razgraniči ova dva pojma.

Pri definisanju polaznih postavki društvenog plana federacije treba istaći sve one odnose i elemente zasnovane na ustavnim principima koji su od bitnog značaja za jedinstvo naše jugoslovenske socijalističke zajednice, kako u pogledu razvoja samoupravnih socijalističkih društveno-ekonomskih odnosa, tako i u pogledu obezbeđivanja ravnopravnih međunacionalnih i međurepubličkih odnosa.

Društvenim planom federacije treba posebno obezbediti ostvarivanje ustavnih odredaba o solidarnim obavezama svih naših republika i pokrajina u pogledu bržeg razvoja privredno nedovoljno razvijenih republika i SAP Kosovo, kao i u pogledu drugih oblika solidarnosti radnih ljudi, odnosno naroda i narodnosti Jugoslavije.

Društvenim planom federacije treba obezbediti i jednakost opštih uslova za sve učesnike u međunarodnim ekonomskim odnosima Jugoslavije, kao i jednakost opštih uslova u preuzimanju odgovornosti za ekonomske obaveze Jugoslavije prema inostranstvu.

U smislu iznetih primera biće potrebno da se u zakonu o planiranju navedu i druge društveno-ekonomske i stručno-ekonomske karakteristike društvenog plana federacije, uključujući i ustavnu obavezu federacije da se brine za ostvarivanje društvenog plana federacije.

Društveni plan federacije, prema tome, utvrđuje zajedničke osnove ekonomske politike i usklađuje razvojnu politiku, to jest određuje — na osnovu utvrđene ekonomske politike, kao i na osnovu dogovora o osnovama plana sa republikama i autonomnim pokrajinama — konkretne strateške razvojne ciljeve udruženog rada kao celine i društveno-političkih zajednica kao federacije.

Radi ostvarivanja tih zajedničkih osnova i ciljeva društveni plan federacije utvrđuje ekonomska, pravna i druga sredstva i mere kojima će se, u skladu sa ustavnim nadležnostima federacije,

usklađivati i usmeravati samoupravna praksa svih nosilaca planiranja.

U cilju uspešnog ostvarivanja plana federacije i svih drugih društvenih i samoupravnih planova, društveni plan federacije utvrđuje, pored tih zajedničkih osnova i ciljeva i prava i uzajamne obaveze i društvenu odgovornost svih učesnika u zaključivanju društvenog dogovora o osnovama plana federacije.

Radi ostvarivanja tih prava i uzajamnih obaveza i društvene odgovornosti svih nosilaca planiranja, organi federacije treba da donose odgovarajuće propise i mere za koje su Ustavom ovlašćeni.

Prema tome, plan federacije se definiše prvenstveno kao plan realizacije samoupravnih i međurepubličkih odnosa koji su utvrđeni našim društvenim sistemom. A upravo ti odnosi određuju karakter i sadržinu planova društveno-političkih zajednica, kao i njihove uzajamne odnose i odgovornosti. U tom smislu plan federacije je krajnji rezultat uzajamnog povezivanja i usklađivanja svih planova, a istovremeno i inicijator daljeg razvoja i oslonac za sve nosioce planiranja. Takvim odnosima, naravno, treba da odgovara i metodologija pripreme, donošenja i ostvarivanja plana federacije, kao i karakter i obim nadležnosti, prava i odgovornosti organa federacije u oblasti društvenog planiranja. Time bi i obaveze utvrđene planom federacije i njihovi adresati bili konkretniji nego do sada, a sam plan ne bi došao u opasnost od državno-centralističkog, odnosno tehnokratskog deformisanja.

V. DRUŠTVENO DOGOVARANJE I SAMOUPRAVNO SPORAZUMEVANJE O OSNOVAMA PLANA

1. *Pojmovno određenje društvenog dogovaranja i samoupravnog sporazumevanja*

Kada smo u toku rada na pripremi novog Ustava SFRJ diskutovali o društvenom planiranju, predvideli smo društveni dogovor i samoupravni sporazum kao glavna i najvažnija sredstva i organizacione oblike u procesu pripremanja, donošenja i ostvarivanja plana. Doduše, u Ustavu se nije ulazilo u bližu interpretaciju sadržine pojma društvenog dogovora i samoupravnog sporazuma niti se utvrdilo kako će se oni zaključivati, jer se smatralo da sve to

treba i može zakonom da se reguliše. Ali, ako bi se društveni dogovor, odnosno samoupravni sporazum tretirao samo kao nekakvo neobavezno konsultovanje onih koji donose plan, onda u Ustavu uopšte nije trebalo govoriti o dogovoru, odnosno sporazumu. Drugim rečima, u novom sistemu planiranja samoupravni sporazum i društveni dogovor moraju postati trajan i obavezan osnovni demokratski, pravni i organizacioni institut tog sistema. Naravno, Ustav je dao samo načelne karakteristike samoupravnog sporazuma i društvenog dogovora. Stoga zakon o udruženom radu mora biti određeniji i konkretniji u preciziranju tih instituta, pojmova i njihove sadržine. Ako se to ne bi učinilo, svakodnevna stihija prakse bi, sigurno, unela zbrku u te pojmove, odnosno u praksi bi moglo doći do određenih nesporazuma i mešanja kategorija društvenog dogovaranja i samoupravnog sporazumevanja.

Društveni dogovor je, po mom shvatanju, dogovor državnih organa i samoupravno udruženih subjekata o pitanjima od opšteg društvenog interesa, odnosno društveno usklađivanje akcije samoupravnih i svih drugih društvenih subjekata koja ima uticaj na opšta društvena kretanja i na položaj i ravnopravnost pojedinačnih samoupravnih subjekata u jedinstvenom sistemu. Prema tome, društveni dogovori znače pre svega usklađivanje interesâ samoupravnih organizacija i zajednica sa opštim društvenim interesima. Zato je učešće državnih organa u društvenim dogovorima, po pravilu, neophodno i veoma značajno. Osim toga, često će državni organi uz takve dogovore donositi i određene mere državne prinude za koje su Ustavom ovlašćeni, pa i obavezni.

Pod samoupravnim sporazumom podrazumevam sporazum između samih samoupravno udruženih subjekata (osnovnih organizacija udruženog rada u okviru radne ili složene organizacije udruženog rada ili radnih organizacija u okviru složenih organizacija udruženog rada ili samoupravnih organizacija). Pri tome već u samoupravnom sporazumu o udruživanju, kad je reč o zajednicama udruženog rada, treba i u pogledu načina zajedničkog planiranja da budu formulisane uzajamne obaveze i odgovornosti onih koji su potpisali samoupravni sporazum. A konkretne materijalne obaveze utvrđivaće se sporazumom o osnovama srednjoročnog plana. Prema tome, kad je reč o samoupravnim sporazumima, uvek je to saglasnost, to jest tu ni u kom slučaju niko nema pravo prinude. Naravno, u takvom samoupravnom sporazumu može učestvovati i društveno-politička zajednica preko odgovarajućeg državnog orga-

na, ali samo onda kada se pojavljuje kao ravnopravan partner u ostvarivanju određenih interesa samoupravnih organizacija i zajednica, bez prava da u tim odnosima primenjuje sredstva državne prinude. Takva sredstva može da primeni samo na osnovu zakona i podzakonskih propisa.

Posebno je važno da se raščisti pitanje karaktera obaveznosti društvenog dogovora i samoupravnog sporazuma. U vezi s tim, po mom mišljenju, treba dosledno da se pridržavamo sledećih načela.

Samoupravni sporazum i društveni dogovor je slobodno i dobrovoljno zaključen društveni ugovor koji obavezuje samo one koji su ga zaključili i potpisali, i to samo za one obaveze iz sporazuma, odnosno dogovora sa kojima su se potpisnici saglasili. Tu nema prinude, osim u meri u kojoj sami učesnici tim istim samoupravnim sporazumom preuzimaju određene obaveze. Tih obaveza oni moraju da se pridržavaju, kao i kod svakog drugog ugovora. Ponavljam, ovaj isti princip važi i za društveni dogovor, jer u protivnom društveni dogovor ne bi bio dogovor, ne bi imao svrhe ako ga učesnici ne bi slobodno zaključivali i ako se oni koji su ga potpisali ne bi pridržavali preuzetih obaveza. Ako ne podemo od ovog principa i ako ga se ne budemo striktno pridržavali, tada dogovor neće biti dogovor, nego prinuda. A po našem Ustavu niko osim države ne može vršiti prinudu, pa i ona samo kada je Ustavom za to ovlašćena. Ako bismo dozvolili da dogovor automatski postane opšteobavezan, on bi tada dobio karakter zakona. A ako je potrebno doneti zakon, onda treba da ga donese odgovorna skupština društveno-političke zajednice koja ima precizno određene ustavne nadležnosti, a ne neko telo van nje, koje će, u stvari, pod firmom dogovora vršiti protivustavan čin prinude. Ovo utoliko pre što bi se takvi opšteobavezni društveni dogovori neminovno deformisali u instrument protivustavnog nametanja centralizma i ograničavanja samoupravnih prava.

Prema tome, pravo propisivanja opšteobaveznih mera za sve samoupravne organizacije, odnosno zajednice mogu da imaju samo odgovorni državni organi, i to u okviru svojih ustavnih nadležnosti. To se odnosi i na slučajeve kada se, na primer, ne može postići društveni dogovor o nekom pitanju o kojem je odluka neophodna. U tom slučaju je bolje da nadležni državni organ svojim propisom utvrdi opštu obavezu za sve nego da se dogovor određenih samoupravnih organizacija, odnosno zajednica proglašava opšteobaveznim. Doduše, u određenim slučajevima Ustav dopušta i takvu

praksu, ali samo zakonom ili na zakonu zasnovanim propisom odgovornog državnog organa, i to samo kada je reč o pitanjima za koja je državni organ po Ustavu nadležan da donosi propise. Drugim rečima, bez zakona ili drugog propisa po Ustavu nadležnog i odgovornog državnog organa ni jedan samoupravni sporazum, odnosno društveni dogovor ne može biti proglašen opšteobaveznim, nego je obavezan samo za one subjekte koji su ga potpisali.

Sasvim je jasno da neće biti retki slučajevi kada o ovom ili onom pitanju neće biti postignuta saglasnost. U takvom slučaju državni organ koji je po Ustavu odgovoran za stanje stvari moraće se — u zavisnosti od značaja pitanja oko kojeg nije postignuta saglasnost — odlučiti za jednu od dveju mogućnosti: ili da konstatuje da sporazuma nema i da prema tome svako može postupiti po svojim samoupravnim i ustavnim pravima ili da donese odluku u okviru svojih ustavnih odgovornosti i nadležnosti. Dakako, pre nego što će se takva odluka doneti odgovorni državni organi i zainteresovani organi društveno-političkih organizacija treba da učine sve da bi se spor savladao bez državne intervencije i onda kada su državni organi ovlašćeni za takvu intervenciju.

Na taj bi način bilo obezbeđeno u najvećoj mogućoj meri demokratsko sporazumevanje, a ujedno bi bila bitno ograničena mogućnost da neki učesnik dogovaranja svojim partikularizmom ili drugim sličnim tendencijama unosi ozbiljnije poremećaje u razvoj društva.

2. Sadržina samoupravnog sporazuma i društvenog dogovora o osnovama plana

Pod pojmom samoupravnog sporazuma i društvenog dogovora o *osnovama plana* treba da podrazumevamo one elemente plana koji su odlučujući za ostvarivanje društvene funkcije plana u određenom trenutku, a iz kojih istovremeno proizlaze određene važne obaveze za samoupravno udružene subjekte i za društveno-političke zajednice. O konkretnoj sadržini tih osnova plana učesnici planiranja se moraju sporazumevati i dogovarati u konkretnim uslovima u kojima se plan donosi. Prema tome, pojam samoupravnog sporazuma, odnosno društvenog dogovora o osnovama plana izražava samo slobodu učesnikâ planiranja u tom sporazumu, odnosno dogovoru, da planu daju sadržinu koja odgovara njihovim potrebama i interesima. Pravo i obaveza pojedinačnih subjekata

planiranja da učestvuju u pripremi samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora o osnovama plana izraz je njihovog prava da samostalno raspolažu i upravljaju dohotkom i da udružuju rad i dohodak u oblicima i vezama koji su najpovoljniji za njih, a istovremeno to je i način izražavanja njihove društvene odgovornosti.

Samoupravni sporazum i društveni dogovor o osnovama plana ima karakter bilateralnog i multilateralnog društvenog ugovora sa precizno određenim potpisnicima i njihovim obavezama i pravima. Oni koji udružuju rad i sredstva dogovaraju se o tome koji i koliki deo dohotka će udružiti, gde će ga i u koje svrhe angažovati, kakve efekte očekuju od takvog udruživanja rada i sredstava, odnosno koliki dohodak treba da proizađe iz zajedničkog udruživanja rada i sredstava, po kojim kriterijumima će se vršiti raspodela zajednički ostvarenog dohotka na osnovne organizacije udruženog rada srazmerno doprinosu njihovog tekućeg i minulog rada, šta će se desiti ako se ne ostvare utvrđeni ciljevi i slično. Mislim da je to jedini način da radnik stvarno ima ekonomsku i političku kontrolu nad svojim dohotkom. Prema tome, sadržinu samoupravnog sporazuma, odnosno društvenog dogovora o osnovama plana treba da čine oni elementi plana koji su od bitnog značaja za radnike u osnovnim organizacijama udruženog rada i za njihove zajedničke interese u širim organizacijama udruženog rada i drugim samoupravnim zajednicama i u društveno-političkim zajednicama, kao i radne, materijalne i druge obaveze koje učesnici plana treba da prihvate radi ostvarivanja planiranih ciljeva.

Nosioci priprema samoupravnih sporazuma, odnosno društvenih dogovora o osnovama plana treba da budu »prirodne«, to jest postojeće organizacije i grupacije u udruženom radu — osnovne organizacije udruženog rada, radne organizacije, složene organizacije udruženog rada ili grupacije kooperanata koje povezuju određeni interesi, finansijske asocijacije organizacija udruženog rada sa bankama i privredne grupacije ili privredna udruženja u okviru privredne komore. Tu ulaze i sve vrste samoupravnih interesnih zajednica, mesne zajednice i društveno-političke zajednice — opštine, pokrajine, republike i federacija. Sve ove subjekte treba zakonom obavezati kao odgovorne nosioce priprema samoupravnih sporazuma, odnosno društvenih dogovora o osnovama plana i predvideti oblike, odnose i institucije u kojima će se te pripreme uzajamno povezivati i ostvarivati. Ti sporazumi i dogovo-

ri, raznih nivoa i vrsta, od neposrednog su interesa za te subjekte iz kojih za njih proizlaze posebne obaveze ili koji utiču na interese širih zajednica udruženog rada, odnosno na šire društvene interese. Isto tako, uzajamna je obaveza i odgovornost svih ovih nosilaca planiranja da putem samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora o osnovama plana uzajamno uskladuju potrebe, interese i inicijative na svim nivoima planiranja, polazeći od svojih ustavnih prava i odgovornosti, a u cilju sprečavanja privrednih i drugih poremećaja u materijalnom i socijalističkom razvoju društva, obezbeđivanja društvene ravnopravnosti radnih ljudi i njihovih samoupravnih organizacija i zajednica i postizanja najvećeg mogućeg zajedničkog i ukupnog društvenog uspeha.

3. Dve faze procesa planiranja

Ako bismo se opredelili za ovakav način planiranja, onda bi se procedura donošenja samoupravnih i društvenih planova (srednjoročnih i dugoročnih) odvijala u dve faze.

Prva faza bi bila donošenje *samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora o osnovama zajedničkog plana*. Takav bi sporazum, odnosno dogovor bio prethodni ugovor o ciljevima, o očekivanim ekonomskim rezultatima, o sredstvima i međusobnim obavezama, ukratko — o osnovama zajedničkog plana. Ti sporazumi, odnosno dogovori o osnovama plana, po mom mišljenju, ne moraju da sadrže kompletan predlog plana, jer bi stručni deo plana mogao otežati radniku da shvati pravu sadržinu predloga plana, a, osim toga, to bi moglo prilično iskomplikovati i ceo postupak donošenja plana. Naravno, ne bi trebalo zakonom zabraniti da kompletan predlog plana bude predmet sporazuma, odnosno dogovora o osnovama plana, ali bi, po pravilu, trebalo težiti tome da u tom sporazumu, odnosno dogovoru bitna sadržina, odnosno osnove plana budu tako iskazane da se radnik što je moguće lakše orijentise prilikom glasanja na referendumu.

Zato mislim da bi za prvu fazu, to jest za pripremu plana bilo bolje da upotrebimo termin samoupravni sporazum, odnosno društveni dogovor o osnovama plana nego termin sporazum o planu, odnosno dogovor o planu, koji nije sasvim dobar jer navodi na shvatanje da sporazum, odnosno dogovor, treba da sadrži istovremeno i odobravanje plana u celini. Međutim, kao što sam već rekao, to nije ni potrebno ni celishodno, a, po pravilu, neće biti čak

ni moguće. Zakon ne treba ni kruto ni detaljno da opredeljuje šta je sadržina osnove plana, odnosno u kojoj meri će u samoupravne sporazume i društvene dogovore o osnovama plana biti uključena i sadržina konačnih akata o planu.

Samoupravni sporazum, odnosno društveni dogovor o osnovama plana može da ima oblik saglasnog utvrđivanja osnova i najvažnijih ciljeva i uzajamnih obaveza nosilaca plana, kao i njihovih prava u odnosu na zajednički ostvareni dohodak ili oblik utvrđivanja saglasnosti nosilaca plana sa podnetim nacrtom zajedničkog plana. Praksi treba prepustiti i odgovor na pitanje da li samoupravni sporazum, odnosno društveni dogovor o osnovama plana treba da bude jedan jedini akt ili da to bude skup nekoliko uzajamno povezanih sporazuma, odnosno dogovora. Mislim da je najbolje da zakonom ne sprečavamo ni jedno ni drugo. Naime, dogovaranje o planu ne mora obavezno da se završi samo jednim sporazumom, odnosno dogovorom o osnovama plana. Najverovatnije, praksa će pokazati da je potrebno zaključiti nekoliko sporazuma i dogovora — u zavisnosti od sastava učesnikâ u određenom kompleksu plana i u zavisnosti od karaktera, ciljeva i zadataka tog plana i načina njegovog ostvarivanja. Bitno je pri tome da ti konačni akti o planu ne mogu nametnuti nikakve druge ciljeve ni zadatke niti radne ni materijalne obaveze osim onih koji su utvrđeni samoupravnim sporazumom, odnosno društvenim dogovorom o osnovama plana, odnosno propisima i merama nadležnih državnih organa u okviru njihovih ustavnih nadležnosti.

Kada ti samoupravni sporazumi i društveni dogovori o osnovama plana budu uzajamno uskladeni i zaključeni, tada treba da započne druga faza, to jest donošenje kompletnog plana, pri čemu se zadaci i obaveze iz toga plana raspodeljuju na osnovu samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora o osnovama plana. Prema tome, na osnovu samoupravnog sporazuma, odnosno društvenog dogovora o osnovama plana svaki subjekt planiranja samostalno donosi svoj plan, koji mora biti u saglasnosti sa sporazumom, odnosno dogovorom. Budući da je tim sporazumima i dogovorima o osnovama plana već utvrđena bitna sadržina plana, akti o kompletnom planu više ne treba da podležu istoj proceduri dogovaranja, nego ih mogu donositi nadležni radnički saveti, odnosno skupštine.

U konačnim aktima o planu subjekti planiranja će morati da vode računa kako o prethodno zaključenim samoupravnim spora-

zumima i društvenim dogovorima o osnovama plana, tako i o opšteobaveznim propisima i merama nadležnih državnih organa. Osim toga, ti akti će sadržati i neophodnu stručnu razradu ciljeva, zadataka i obaveza plana, kao i mera i sredstava za njegovo ostvarivanje. Zato će se tekst tih akata, verovatno, razlikovati od teksta sporazuma i dogovora o osnovama plana, pogotovo kad je reč o društvenim planovima.

4. Istovremenost i kontinuiranost (permanentnost) planiranja

Demokratski karakter postupka planiranja je jedna od načelnih karakteristika našeg sistema samoupravnog, odnosno društvenog planiranja, u kojem plan donosi udruženi rad, odnosno društvo u celini. Taj postupak treba ujedno da obezbedi istovremenost i kontinuiranost, odnosno permanentnost planiranja.

Kada se u narednim godinama uhoda novi sistem planiranja, ekonomske i druge veze između osnovnih organizacija udruženog rada, radnih organizacija, složenih organizacija, finansijskih asocijacija udruženog rada u kreditno-monetarnom sistemu i reprodukcioni celina, s jedne strane, i organa u društveno-političkim zajednicama odgovornih za planiranje, s druge strane, biće ažurnije, naprekidne, permanentne. U okviru tih i drugih oblika udruživanja razrešavaće se, po pravilu, svi međusobni odnosi pre nego što će se zajednički interesi, inicijative i predlozi suočiti sa opštim društvenim interesima u okviru dogovaranja sa nadležnim organima društveno-političkih zajednica. Time će i celokupan proces planiranja biti ne samo paralelan nego i istovremen i kontinuiran.

Naime, planiranje može biti realno i efikasno samo ako se svi samoupravni i društveni planovi pripremaju, donose i ostvaruju istovremeno i paralelno u jedinstvenom neprekinutom procesu. A to se ne bi moglo postići ako u saveznom zakonu ne bi za sve vrste planova bili utvrđeni oni zajednički elementi, odnosno osnove od kojih zavisi takvo usklađeno, istovremeno i kontinuirano planiranje. Republikama i autonomnim pokrajinama, naravno, ostaje da u okviru tih načelnih osnova sistema planiranja dalje razrađuju sistem planiranja u što konkretnijim oblicima i, posebno, da u tom okviru usmeravaju i razvoj sistema planiranja u opštinama, mesnim zajednicama i samoupravnim organizacijama i zajednicama u svim oblastima udruženog rada.

Permanentno planiranje zahteva kontinuirano i istovremeno planiranje na svim nivoima i stalno uzajamno usklađivanje planova. Sistem samoupravnog sporazumevanja i društvenog dogovaranja o osnovama plana bitno olakšava povezivanje i uzajamni uticaj samoupravne baze na rukovodeće centre planiranja, i obrnuto — uticaj tih centara na samoupravnu bazu. Proces planiranja i pokretanja planskih inicijativa teče istovremeno odozdo prema gore i odozgo prema dole, a proces ostvarivanja i obogaćivanja tih inicijativa i međusobno, i odozgo prema dole, pri čemu se oba ta procesa moraju neprekidno uzajamno korigovati i dopunjavati.

Konačan plan, prema tome, mora biti rezultanta uticaja odozdo, to jest u društvenoj bazi formiranih interesa, ali i akcija subjektivnog faktora odozgo koji se izražava i kroz naučni, stručni i idejni rad na pripremi planova. Na taj način bi samoupravni sporazumi o osnovama plana koji se pripremaju u samoupravnoj bazi udruženog rada istovremeno bili povezani i sa društvenim dogovorima o osnovama plana u okviru društveno-političkih zajednica. Time bi se u praksi obezbedilo ostvarivanje takozvanog susretnog planiranja. Smisao tehnike susretnog planiranja je u sledećem: kada se kaže da u pravljenju društvenih planova treba početi od osnovne organizacije udruženog rada, to ne znači da najpre svi odozdo do gore moraju napraviti svoj plan, pa tek onda na osnovu toga vršiti usklađivanje svih planova, nego to znači da ta dva procesa teku paralelno, istovremeno i kontinuirano, uz stalan uzajamni uticaj i međusobnu odgovornost. A konačno donošenje planova je, u stvari, samo konačan izraz rezultata čitavog tog prethodnog postupka u kojem su usklađivani pojedinačni interesi sa zajedničkim interesima i na osnovu kojeg su i organi društveno-političkih zajednica mogli pripremiti odgovarajuće svoje odluke i propise.

U postupku samoupravnog donošenja planova uvek će biti elemenata koje nosioci samoupravnog sporazumevanja neće moći sami do kraja da sagledaju niti da ih utvrde u svojim projektima sporazuma. Zato istovremeno sa tim procesom pripremanja samoupravnih sporazuma o osnovama plana organizacija udruženog rada mora da teče i rad na društvenom dogovaranju o osnovama plana između mesnih zajednica u opštini, između opština u republici i među republikama i autonomnim pokrajinama u okviru federacije. Stoga bi trebalo da sve osnovne organizacije udruženog rada budu zadužene da neposredno ili preko radnih organizacija i širih

asocijacija u čijem su sastavu upoznaju organe društveno-političkih zajednica nadležne za pripremu dogovorâ o osnovama društvenih planova sa onim informacijama i pokazateljima koji su od značaja za pripremu i ostvarivanje društvenog plana, i to na način i u rokovima koji će biti određeni zakonom. S druge strane, ti isti organi društveno-političkih zajednica trebalo bi da budu zakonom zaduženi da u toku priprema samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora o osnovama plana pružaju svim nosiocima planiranja adekvatne i ažurne informacije, ideje, predloge i podatke koji su od značaja za donošenje njihovih planova i za usklađivanje pojedinačnih planova sa zajedničkim i opštedruštvenim planovima. Kada govorim o tom neophodnom uzajamnom informisanju udruženog rada i društveno-političkih zajednica na svim nivoima, imam u vidu i potrebu za odgovarajućim stručnim publikacijama organâ planiranja, kojima sada ne raspolazemo u dovoljnoj meri. Mislim da bismo u tom pogledu morali da imamo mnogo snažnije instrumente naučnog i stručnog uticaja na donošenje samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora o osnovama plana.

U diskusiji o zakonu o planiranju predloženo je da društveno dogovaranje o osnovama plana organizuje i vodi skupština društveno-političke zajednice. U načelu nemam ništa protiv takvog predloga, ali mislim da bi to znatno otežalo postupak pripremanja i usaglašavanja tih dogovorâ. Osim toga, bojim se da će se takav postupak dogovaranja u praksi svesti na čistu formalnost, jer skupština praktično neće moći da radi neposredno na organizovanju i usklađivanju tog posla koji zahteva permanentan stručni rad. Zato bi, po mom mišljenju, bilo mnogo uspešnije i brže ako bi nadležni *izvršni organi* društveno-političkih zajednica bili zaduženi da obezbeđuju pripremu društveno-političkih i stručnih elemenata za društveni dogovor o osnovama društvenog plana i da permanentno usklađuju interese i potrebe učesnikâ samoupravnog i društvenog planiranja. Društveni dogovor o osnovama plana, po mom mišljenju, uopšte ne treba da zaključuje skupština, nego izvršno veće, s tim da se usvajanje dogovora izvrši u skupštini. Ako se skupština ne složi sa dogovorom, treba obnoviti postupak dogovaranja o pitanjima koja su ostala sporna.

Zakonom bi trebalo obavezati organizacije udruženog rada i druge samoupravne organizacije i zajednice, odnosno njihove nadležne organe da blagovremeno, to jest u rokovima koji će biti društveno ili zajednički utvrđeni, donesu smernice za pripremu svog

plana i za zaključivanje samoupravnih sporazuma o osnovama zajedničkih planova. S druge strane, skupštine društveno-političkih zajednica i druge državne organe treba obavezati da u okviru Ustavom utvrđenih nadležnosti donose propise i mere u cilju stručnog pripremanja društvenih dogovora o osnovama planova, kao i njihovog usklađivanja i ostvarivanja. Isto tako, trebalo bi predvideti da skupštine nadležnih društveno-političkih zajednica mogu — radi usmeravanja rada na pripremanju samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora o osnovama plana — odgovarajućom odlukom utvrditi ili preporučiti određene ciljeve i zadatke od posebnog društvenog interesa kojima će se rukovoditi nadležni organi organizacija udruženog rada i drugih samoupravnih organizacija i zajednica, kao i društveno-političkih zajednica u pripremi samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora o osnovama plana. Tu, možda, treba dodati da odluka skupštine društveno-političke zajednice o pripremi društvenih dogovora o osnovama plana može sadržati i rokove neophodne da bi društveni planovi mogli da budu blagovremeno doneti.

Zato odluka o planu ne može biti isključivo stvar odlučivanja radničkih saveta na raznim organizacionim nivoima udruženog rada. Iza kulisa prividno demokratskog, a faktički tehnokratsko-centralističkog odlučivanja radničkih saveta u radnim ili složenim organizacijama udruženog rada može da se skriva stvarno ograničavanje samoupravnih prava radnikâ. Odluke radničkog saveta većinom glasova u krupnoj složenoj organizaciji udruženog rada mogu da budu veoma udaljene od stvarnih potreba, težnji i interesâ radnikâ u osnovnoj organizaciji udruženog rada. A što radnički saveti budu udaljeniji od samoupravne baze udruženog rada, to će odlučivanje biti više pod jednostranim uticajem poslovnih organa udruženog rada. Pri tome, naravno, ne mislim da ti organi ne treba da utiču na plan i celokupan proces planiranja. Naprotiv, oni u tom pogledu treba da budu jedan od glavnih faktora stvaralačke inicijative. Štaviše, oni, na kraju krajeva, treba i subjektivno da snose odgovornost za pripremu i ostvarivanje srednjoročnog plana. Ali, to može biti samo plan koji neposredno proizlazi iz planova osnovnih organizacija udruženog rada i iz njihovog povezivanja na svim nivoima udruženog rada sve do celokupnog društvenog rada, u skladu sa neotuđivim pravima radnikâ, kao i sa sistemom uzajamnih odnosa i pravâ osnovnih organizacija udruženog rada koje utvrđuje Ustav. Uticaj poslovnih organa, prema tome, treba

da dođe do izražaja pre svega u demokratskoj pripremi plana osnovne organizacije udruženog rada.

5. Mesto i uloga državnih organa u procesu planiranja

Svim ovim, naravno, nikako ne želim da negiram neophodnost državne intervencije u procesu planiranja, odnosno samostalnu ulogu države u sistemu društvenog planiranja. U tom pogledu veoma značajnu ulogu imaju savezni, republički, pokrajinski i opštinski organi sa svojim samostalnim, Ustavom utvrđenim, odgovornostima i nadležnostima u oblasti društvenog planiranja. Na osnovu ocene stanja i mogućnosti, kao i utvrđivanja opštih društvenih interesa u vezi s tom ocenom, oni su dužni da donose one propise i mere za koje su ovlašćeni kao opšteobavezan okvir i pravac planiranja svih nosilaca planiranja. Prema tome, planovi moraju biti usaglašeni kako sa samoupravnim sporazumima i društvenim dogovorima, tako i sa zakonima, propisima i merama državnih organa koje oni donose u okviru svojih ovlašćenja. Ono što je država kao takva dužna da rešava, to ne može biti stvar slobodnog dogovora, nego i stvar odluka i propisa skupština društveno-političkih zajednica. Naravno, u tom odlučivanju skupština mora doći do punog izražaja neposredan uticaj udruženog rada preko njegovih delegacija. A tu se više ne može odlučivati putem saglasnosti delegacija, nego putem većine glasova.

U ovom kontekstu treba dati odgovor i na pitanje kakva procedura stupa na snagu u slučajevima kada se u okviru udruženog rada ne mogu postići sporazumi i dogovori koji su od suštinskog značaja za ostvarivanje društvenog plana, odnosno bez kojih mogu nastati ozbiljni poremećaji u funkcionisanju jedinstvenog jugoslovenskog tržišta, u razvoju i stabilnosti privrede, u socijalističkim društveno-ekonomskim odnosima i slično. Skupština društveno-političke zajednice treba, u načelu, da ima pravo da u određenom slučaju, kada nepristupanje dogovoru ozbiljnije ugrožava interese društva, odnosno društvenog plana, prinudi organizacije koje nisu pristupile dogovoru da solidarno preuzmu određene materijalne ili druge obaveze planova širih zajednica udruženog rada, odnosno društvenog plana. Zbog toga uloga državne prinude mora na odgovarajući način da bude povezana sa procesom društvenog dogovaranja i samoupravnog sporazumevanja o planu u udruženom radu. Međutim, dimenzije državne prinude moraju u tom

pogledu da budu veoma precizno utvrđene. Neophodno je u zakonu o planiranju taksativno nabrojati slučajeve u kojima se mogu donositi mere državne intervencije ili bar konkretizovati postupak korišćenja državne prinude do te mere da se on ne bi mogao zloupotrebljavati za nametanje hijerarhije planova, čime bi se ograničavala samoupravna prava radnikâ u udruženom radu, prava republika, autonomnih pokrajina, opština, mesnih zajednica itd. Samo izuzetno, to jest kada je reč o posebnom društvenom interesu i o izričitoj odgovornosti određenog državnog organa na osnovu opšteobaveznog propisa, taj državni organ može da pokrene odgovarajući postupak za rešavanje spora pred sudom udruženog rada ili na drugi zakonom određen način u slučajevima kada samoupravni sporazum ili društveni dogovor o osnovama plana, odnosno sam plan nije u skladu sa zakonom, propisima i merama državnih organa.

Ako je na osnovu opšteobaveznog propisa skupštine opštine, autonomne pokrajine, republike ili federacije u okviru njihovih ustavnih nadležnosti u plan uneta obaveza koja nije u skladu sa obavezama iz prethodno zaključenog samoupravnog sporazuma ili dogovora o osnovama plana, ta obaveza, naravno, ne može biti predmet prigovora i spora. Jer takva obaveza je, kao posledica opšteobaveznog propisa, nezavisna od dogovora.

Kad se budu pravili dogovori o osnovama plana na zahtev onih koji učestvuju u dogovaranju, izvršna veća mogu tim dogovorima preuzeti i odgovarajuće obaveze u pogledu preduzimanja određenih mera državne prinude iz okvira njihovih ustavnih nadležnosti. Ali, time nije rečeno da državni organi federacije, republika, autonomnih pokrajina i opština mogu preduzimati samo te mere. Oni i van okvira tih dogovora moraju ostati slobodni u donošenju propisa i u preduzimanju svih mera koje su u granicama njihovih ustavnih ovlašćenja i odgovornosti. Ako se, recimo, u toku ostvarivanja plana promene određeni uslovi i utvrdi da treba ili menjati postojeće ili doneti nove državne propise, odnosno mere, u tom slučaju, naravno, nisu potrebni nikakvi novi dogovori. Mislim da ne treba praviti nove dogovore čak ni onda kada su ti propisi i mere u suprotnosti sa onim propisima i merama o kojima je postignuta saglasnost prilikom donošenja dogovora. Naravno, ovo kažem pod pretpostavkom da ti novi propisi i mere budu u skladu sa ekonomskom politikom i ciljevima koji su utvrđeni dogovorom, odnosno da su neophodni radi stabilnosti privrede. Jer treba poći i

od toga da se prilikom pravljenja dogovora o osnovama plana ne mogu predvideti svi faktori koji će uticati na ostvarivanje plana. Osim toga, u praksi se može pokazati da je dogovor nerealan i da može postati izvor nestabilnosti privrede. Državni organi koji su po Ustavu odgovorni za obezbeđivanje uslova u kojima plan može da se ostvaruje i za stabilnost privrede dužni su brzo da reaguju na sva kretanja u praksi koja mogu da ugroze ostvarivanje plana ili stabilnost privrede. To znači da državni organi ne mogu unapred biti vezani dogovorima u pogledu onih delatnosti, ovlašćenja i odgovornosti za koje su oni nadležni, a po Ustavu čak i obavezni da samostalno donose odgovarajuće propise i mere.

Ako se, pak, državnim merama radikalno menjaju uslovi pod kojima su potpisnici dogovora o osnovama društvenog plana prihvatili određene obaveze, tada i tim potpisnicima treba dati mogućnost da zahtevaju reviziju dogovora o tim obavezama. Takvu reviziju dogovora treba vršiti po istom postupku po kojem se donosi i sam dogovor. Mislim da će takvo pravo potpisnikâ dogovora pozitivno uticati na to da se i državni organi koji potpisuju dogovor savesnije odnose prema tom dogovoru i da vode više računa o tome šta potpisuju.

Po mom mišljenju, ne mogu se ni sada ni ubuduće praviti tako idealni i čvrsti planovi u kojima bi se moglo predvideti sve što će život doneti. Ovo treba imati na umu posebno zato što plan nije samo naučna studija — koja i sama po sebi može da se pokaže nerealna — nego i instrument usklađivanja često veoma protivrečnih interesa učesnikâ planiranja, zbog čega mogu u praksi nastati rešenja koja će se takođe pokazati nerealna. Dobro je poznato kako se željama iza kojih stoji politička snaga radnih kolektiva, a naročito društveno-političkih zajednica, često licitira do potpuno nerealnih planskih projekata, pogotovo kad je reč o investicijama. Ovim ne želim da kritikujem te želje, jer su one prirodne. Onaj koji bi hteo da odstrani taj faktor u planiranju, morao bi da uvede sistem centralističkog državnog apsolutizma, odnosno tehnobirokratskog monopola sa svim antidemokratskim posledicama po politički sistem socijalističke države. Ma koliko da te želje istrčavaju ispred stvarnih mogućnosti, one su ipak demokratski i progresivan faktor koji angažuje svakog čoveka ne samo u planiranju nego i u upravljanju društvom. Međutim, u samom sistemu treba obezbediti da se u najvećoj mogućoj meri te želje dovedu na demokratski način u sklad sa stvarnim mogućnostima. Upravo zato treba čvrsto

računati sa neophodnošću da državni organi, u okviru Ustavom utvrđenih nadležnosti, budu zaista slobodni u ostvarivanju svojih funkcija i odgovornosti, kako bi na bazi konkretne situacije mogli brzo da donose potrebne odluke. S druge strane, treba definisati i maksimalnu odgovornost državnih organa prema onima koji su s njima preuzeli obaveze. Ovo se odnosi naročito na dužnost državnih organa da obezbeđuju predviđene uslove za izvršavanje tih obaveza i da, u slučaju kada se takvi uslovi ne mogu uspostaviti, omogućće neophodnu reviziju preuzetih obaveza.

6. Ostvarivanje planova

Kad donesu svoje planove, svi nosioci planiranja su dužni da se u potpunosti pridržavaju planskih obaveza preuzetih potpisivanjem samoupravnih sporazuma, odnosno društvenih dogovora o osnovama plana, koji imaju karakter ugovornih obaveza. Drugim rečima, ostvarivanje planova znači pre svega sprovođenje u život tim sporazumima i dogovorima preuzetih ugovornih obaveza. Ako su samoupravnim sporazumom i društvenim dogovorom o osnovama plana fiksirane uzajamne materijalne i pravne obaveze učesnikâ u sporazumu, odnosno dogovoru, onda se pitanje obaveznosti sprovođenja plana u život više ne postavlja na stari način, to jest samo kao problem političke odgovornosti, nego i kao dužnost da se tim sporazumom i dogovorom preuzete ili zakonom utvrđene obaveze izvršavaju, a da neizvršavanje obaveza nužno povlači pravne i materijalne sankcije.

Niko od učesnikâ planiranja ne bi trebalo da bude obavezan da prihvati one elemente plana po kojima prethodno, prilikom potpisivanja samoupravnog sporazuma i društvenog dogovora o osnovama plana, nije postignuta saglasnost, osim kad je određena obaveza utvrđena propisom nadležnog državnog organa. S tim u vezi treba dati i jasan odgovor na sledeće pitanje: da li svaki učesnik sporazuma, odnosno dogovora treba da prihvati celinu svih obaveza ili je dovoljno da prihvati samo one obaveze koje se odnose neposredno na njega. Po mom mišljenju, neko može da se i ne slaže sa obavezama koje su u dogovoru predviđene za druge. Međutim, ako je neko prihvatio svoje obaveze, nema razloga da ne potpiše dogovor, ako su se drugi složili sa svojim obavezama. Mislim da je na to pitanje potrebno upravo ovako odgovoriti kako bi se sprečila mogućnost da jedna organizacija udruženog rada ili samoupravna

ili društveno-politička zajednica nameće svoje interese drugima i da na taj način otežava postizanje samoupravnog sporazuma, odnosno društvenog dogovora o osnovama plana. Razume se, neprihvatanje obaveza znači ujedno i gubitak prava na prednosti koje donose te obaveze.

U skladu sa načelima Ustava, zakon o planiranju treba sasvim određeno da utvrdi da ni jedan samoupravni organ radne ili šire organizacije udruženog rada nema pravo da osnovnoj organizaciji udruženog rada ili drugoj samoupravnoj organizaciji i zajednici, protiv njene volje, nametne izvršavanje onih odredaba samoupravnog sporazuma, odnosno društvenog dogovora o osnovama plana sa kojima se ona prethodno nije saglasila. Niko, osim državnih organa u okviru ustavnih nadležnosti, nema pravo utvrđivanja planskih obaveza za osnovne organizacije udruženog rada i druge samoupravne organizacije i zajednice bez njihove saglasnosti. Doduše, kada je državni organ Ustavom ovlašćen da u određenoj oblasti donosi opšteobavezne propise, on može, umesto da donese takve propise, odrediti da je neka odredba određenog samoupravnog sporazuma, odnosno društvenog dogovora o osnovama plana obavezna za sve, to jest i za one koji nisu učestvovali u zaključivanju tog sporazuma, odnosno dogovora. Van tih restriktivno utvrđenih ustavnih nadležnosti ni jedan državni organ nema pravo da ni jedan samoupravni sporazum niti društveni dogovor o osnovama plana odredi obaveznim i za one koji ga nisu potpisali.

Ali, te slučajeve prinude zakon o planiranju treba taksativno da nabroji, odnosno detaljno da razradi postupak za utvrđivanje neophodnosti društvene prinude ili, pak, da kombinuje ta dva metoda. Takve su odredbe neophodne u zakonu o planiranju da bi se u praksi sprečila zloupotreba planskih obaveza, to jest da se ne mogu odozgo nametati planska rešenja, kao i da bi se sprečila egoistička ili kratkovidna parcijalizacija interesâ na štetu zajedničkih interesa. Ali, tu se u praksi ujedno krije i najveća opasnost u smislu tehnokratsko-centralističkog anuliranja nekih neotudivih prava radnikâ i osnovne organizacije udruženog rada putem planske prinude. Zato je neophodno te odnose detaljno i precizno razraditi. Prinuda dolazi u obzir samo ako odsustvo sporazuma nanosi ozbiljnu štetu drugima i društvu u celini, a u isto vreme ne nanosi štetu onome koji taj sporazum odbije. Zakon o planiranju treba što konkretnije da utvrdi o kakvoj šteti je tu reč, a zatim da predvidi i odgovarajući postupak arbitraže.

Ponavljani, ta prinuda mora biti ograničena na veoma uzak i precizno razrađen i definisan pojam štete. To pitanje je posebno osetljivo u međurepubličkom dogovaranju o osnovama plana. Savezna prinuda, to jest prinuda organâ federacije, tu ne dolazi u obzir jer može izazvati međurepubličke sporove. Zato treba posebno rigorozno precizirati u kojim slučajevima u vezi sa saveznim planiranjem može doći do primene postupka privremenih mera. Možda bi rešenje tog problema moglo da bude obavezno zaključivanje dogovora, a ako se o jednom ili više pitanja ne može postići saglasnost, u dogovor se unosi konstatacija da se o tim i tim pitanjima saglasnost nije mogla postići. Znači, pitanje ostaje otvoreno, nikoga ne obavezuje, ali je društveno registrovano. Ako, pak, nadležni organ društveno-političke zajednice smatra da neresavanje određenog pitanja bitno ugrožava ne samo ostvarenje dogovora o društvenom planu nego i ustavnu odgovornost tog organa za stanje privrede, može predložiti — u republici, pokrajini ili opštini — da njihova skupština o tome odluči, a u federaciji da se ide na ustavni postupak privremenog rešenja.

Da bi se izbegli voluntaristički pritisci bilo sa koje strane u ostvarivanju planova, odnosno izvršavanju planskih obaveza, zakon o planiranju treba da predvidi kompletnu proceduru za rešavanje sporova koji mogu da nastanu i u prvoj i u drugoj fazi donošenja plana. Po mom mišljenju, bitno u toj proceduri treba da bude pravo zainteresovane osnovne organizacije udruženog rada, ili samoupravne interesne zajednice ili društveno-političke zajednice koja smatra da doneti plan nije u skladu sa prethodno zaključenim sporazumom, odnosno dogovorom o osnovama plana, da pokrene odgovarajući postupak, da organu koji je doneo plan stavi prigovor i zahtev kojim traži izmenu plana. O takvom zahtevu odlučivaće se po istom postupku po kojem je i donet. Ako nadležni organ ne usvoji prigovor, odnosno zahtev, spor rešava sud udruženog rada, osim onih sporova koji proizlaze iz nesaglasnosti zakona ili drugog državnog akta sa Ustavom, a koje rešava ustavni sud. Međutim, dok sud ne donese odluku, organizacija udruženog rada, odnosno zainteresovana zajednica ne bi trebalo da bude dužna da se pridržava plana u onom delu o kojem se vodi spor. Ako sud uvaži prigovor, organ koji je doneo plan treba da nadoknadi sredstva i štetu onome koji je podneo prigovor.

Ovo predlažem zato da bi se sporovi zaista do kraja raščistili već u prvoj fazi donošenja plana, a ne da se prenose i u drugu fazu. u

kojoj oni uvek prouzrokuju i određene političke posledice. Izuzetno, kad je reč o dugoročnim planovima, nosilac planiranja ima pravo da otkaze svoje učešće u ostvarivanju plana, ali je dužan da izvrši one obaveze koje je prihvatio srednjoročnim planom. Ovim ili nekim sličnim stavom treba da se spreči tehnokratsko-centralističko manipulisanje dugoročnim planovima u pravcu ograničavanja samoupravnih prava radnikâ. Ako se, pak, u toku ostvarivanja srednjoročnog plana neka osnovna organizacija udruženog rada izdvoji iz radne organizacije ili radna organizacija iz složene organizacije udruženog rada, ona je dužna da izvrši prihvaćene obaveze iz plana, zadržavajući i sva prava koja proizlaze iz izvršenja tih obaveza.

Za neizvršenje prihvaćenih planskih obaveza, ako ono nije uslovljeno objektivnom nemogućnošću, svaki učesnik planiranja mora snositi odgovornost, odnosno povlačiti pravne sankcije i obešteti one koji su zbog tog neizvršenja ugovora oštećeni. Onaj koji je namernim neizvršenjem obaveza, iako je bio u stanju da ih izvrši, naneo štetu drugima ili društvu dužan je da nadoknadi tu štetu. Sankcijama podleže i onaj koji je znao da ne može izvršiti preuzete obaveze, odnosno da ne raspolaže sredstvima za izvršenje tih obaveza, a ipak je potpisao samoupravni sporazum, odnosno dogovor o osnovama plana, odnosno doneo plan.

U krajnjoj liniji, o pravnoj i materijalnoj odgovornosti učesnikâ plana za neizvršenje preuzetih obaveza treba da odlučuje nadležni sud. Ako je, recimo, u petogodišnjem planu, odnosno samoupravnom sporazumu o osnovama plana radne organizacije, složene organizacije ili neke šire asocijacije udruženog rada predviđeno udruživanje rada i dohotka u određenim granicama i obimu i za utvrđene ciljeve, tada će u ostvarivanju tog srednjoročnog plana biti osnovno da li su svi potpisnici tog sporazuma u svom tekućem radu i poslovanju izvršili preuzete obaveze. To je najvažnije i sa gledišta pozicije i sposobnosti radnika da ostvaruje i koristi svoja samoupravna prava. Jer biće i takvih situacija da će svi učesnici plana izvršiti svoje planske obaveze, a da plan ipak neće biti ostvaren zato što nije bio realan, odnosno što planski ciljevi stručno nisu bili dobro postavljeni. Na primer, od konkretnog ulaganja očekuje se određeni materijalni efekat, a plan se završi gubitkom, neuspehom. Kad nastane takva situacija, radnici moraju imati mogućnost da traže objašnjenje od svojih poslovnih i stručnih organa zašto nisu ostvareni radni i ekonomski efekti koji su bili

predviđeni planom, ko je odgovoran za to i kakve će posledice snositi.

Prema tome, odgovornost za neizvršenje plana je dvojake prirode. Jedno je odgovornost za neizvršenje obaveza preuzetih na osnovu plana, a drugo je odgovornost za kvalitet samog plana. To je, rekao bih, politička i stručna odgovornost ljudi koji su neposredno pripremali plan i podneli ga radnicima na usvajanje. Od radnikâ ne treba tražiti da snose odgovornost za greške u radu stručnjaka koje mogu da nastanu u fazi pripremanja plana. Jer, kad donose srednjoročni plan, radnici će ga ocenjivati sa stanovišta predviđenih materijalnih efekata koji treba da se postignu njegovom realizacijom. Ako oni izvrše svoje obaveze predviđene planom, a izostanu planirani rezultati, onda je neko drugi odgovoran za promašaje u samoj konstrukciji plana, a ne radnici.

Zato bi planske obaveze morale da budu konkretne i dovoljno jasno određene u pogledu njihovih nosilaca. One treba da budu toliko konkretne da se za svakog nosioca planske obaveze može individualno utvrditi šta nije izvršio, kakvu je štetu time prouzrokovao i kakvu odgovornost za to mora da snosi. Na primer, i republika koja nije izvršila neku plansku obavezu trebalo bi na neki način za to materijalno da odgovara. Drugim rečima, treba obezbediti, s jedne strane, punu slobodu u sporazumevanju i dogovaranju o osnovama plana, ali, s druge strane, i čvrstu disciplinu u izvršavanju sporazumom ili dogovorom preuzetih i državnim propisom utvrđenih međusobnih obaveza, sve do sudske odgovornosti i obaveznosti na materijalno obeštećenje zbog posledica neizvršenja obaveza, kao i administrativnih, odnosno disciplinskih mera protiv odgovornih organa ili pojedinaca. Osnov i granice za te sankcije daje Ustav. Mislim da bi zakonom o planiranju trebalo detaljnije razraditi upravo te ustavne odredbe, posebno u pogledu postupka utvrđivanja odgovornosti, kao i organâ koji treba da izriču odgovarajuće sankcije.

Osim toga, izvršavanje planskih obaveza bi moralo biti — koliko je i kad je to moguće — društveno organizovano i u vreme pripremanja sporazuma i dogovora o osnovama plana i u vreme ostvarivanja planova. S tim u vezi trebalo bi razmotriti i mogućnost formiranja svojevrstnih konzorcijuma ili sličnih tela i organizacija za uspešnije zajedničko planiranje i ostvarivanje planova organizacija udruženog rada koje su uzajamno povezane i međuzavisne u procesu reprodukcije, a koje bi se formirale za svaki srednjoročni

planski period posebno. U tim konzorcijumima učestvovala bi organizacije udruženog rada, samoupravne interesne zajednice, finansijske asocijacije koje su neposredno svojim obavezama odgovorne za ostvarivanje plana i koje ostvaruju potrebnu saradnju sa planskim organima društveno-političkih zajednica nadležnim za ostvarivanje plana. To bi bile neke grupacije planiranja ovlašćene neposredno od udruženih organizacija udruženog rada za potpisivanje dogovora o osnovama društvenog plana, koje bi se posle donošenja plana starale o rešavanju svih problema u vezi sa njegovim ostvarivanjem, u odgovarajućoj stalnoj saradnji sa svojim članovima, kao i sa odgovornim državnim organima. U tim grupacijama planiranja bi se, za kraći ili duži period, usklađivali zajednički interesi u procesu proširene, odnosno društvene reprodukcije. Takva tela bi — čak i kad su privremena ili formirana ad hoc za pripremu određenog srednjoročnog plana — veoma mnogo olakšala ne samo pripremu, nego i ostvarivanje plana, odnosno utvrđivanje subjekata odgovornih za ostvarivanje plana. Ako se, recimo, petogodišnjim planom predvidi proširenje kapaciteta crne metalurgije, onda bi se od svih nosilaca tog zajedničkog plana — počev od radnih organizacija metalurgije, preko građevinarstva, zatim onih koji pripremaju opremu, banaka koje finansiraju takav program, organa društveno-političkih zajednica koje snose određene garancije itd. — tvorila za taj planski period određena zajednička organizacija koja bi pripremala dogovor i plan i snosila odgovornost za njegovo ostvarivanje. Konzorcijum bi vršio savetodavne i koordinacijske funkcije i ne bi mogao donositi odluke umesto nadležnih organa nosilaca planiranja. Konzorcijumi bi se organizovali pri organima za planiranje izvršnih veća, u komori ili pri bankama. Oni ne bi bili anonimni, nego javne društvene organizacije, koje, doduše, ne bi mogle odlučivati bez saglasnosti svojih članova, ali bi mogle da budu veoma efikasan faktor udruživanja rada u oblasti organizovanja pripreme plana i njegovog ostvarivanja.

Mi želimo da stvorimo demokratski sistem planiranja u kojem će svi subjekti planiranja učestvovati svesno i dobrovoljno i, putem samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora o osnovama plana pred društveno-političku zajednicu postavljati određene uslove za njen plan. I tek onda određeni društveni organi donose konačnu odluku o planu koji će, po pravilu, biti afirmacija sporazuma i dogovora, a u određenoj meri i istovremeno i svojevrsna arbitraža u

odnosu na ona pitanja koja tim sporazumima i dogovorima nisu mogla biti rešena. Polazi se, dakle, od toga da je osnovni trend samoupravnih socijalističkih proizvodnih odnosa, i pored toga što tu postoje suprotnosti interesâ, usmeravanje udruženog rada ka sve jedinstvenijem shvatanju zajedničkih interesa. Inače bi, na kraju, cela orijentacija na udruženi rad bila nerealna.

VI. PRIPREMA I POSTUPAK DONOŠENJA SAMOUPRAVNIH SPORAZUMA O OSNOVAMA PLANA

I. *Postupak pripreme plana osnovne organizacije udruženog rada.*

Osnovna organizacija udruženog rada, oslanjajući se na odgovarajuće stručne službe, treba — samostalno, ali istovremeno i sa drugim organizacijama udruženog rada sa kojima je povezana zajedničkim planom — da priprema kako nacrt svog plana, tako i elemente za samoupravne sporazume o osnovama plana radne organizacije i svih onih organizacija udruženog rada, asocijacija, grupacija, samoupravnih interesnih i mesnih zajednica sa kojima je ona na ovaj ili onaj način dohodovno udružena, kao i elemente za dogovore o osnovama plana društveno-političkih zajednica. Ovo poslednje, naravno, u onoj meri u kojoj ona preko svoje radne, složene ili druge samoupravne organizacije i zajednice preuzima obaveze za izvršenje društvenog dogovora o osnovama plana.

Osnovna organizacija udruženog rada treba da priprema svoj plan:

prvo, na osnovu prava i odgovornosti u pogledu raspolaganja sredstvima rada i dohotkom, na osnovu radnih, životnih i društvenih potreba i interesa svojih radnika i na tim potrebama i interesima zasnovanih razvojnih ciljeva;

drugo, na osnovu solidarne odgovornosti, međuzavisnosti i zajedničkog rada sa radnicima drugih organizacija udruženog rada sa kojima je ona povezana udruživanjem rada i dohotka ili drugim radnim interesima; i

treće, na osnovu svoje društvene odgovornosti za ostvarivanje zajedničkih ključnih interesa i ciljeva koji će biti utvrđeni društvenim dogovorima o osnovama društvenih planova, to jest u skladu sa

opštim društvenim interesima. Pri tome bi osnovna organizacija udruženog rada trebalo da bude obavezna da se pridržava svojih obaveza utvrđenih samoupravnim sporazumima o udruživanju u svim onim organizacijama udruženog rada, asocijacijama i samoupravnim interesnim zajednicama sa kojima je potpisala sporazume, kao i zakonâ i propisâ koje donose organi nadležni za pripremanje i donošenje društvenih planova.

Dalje, u pripremanju nacрта svog plana osnovna organizacija udruženog rada će, isto tako, voditi računa o informacijama i preporukama koje će joj upućivati organi nadležni za planiranje u radnoj organizaciji i drugim asocijacijama udruženog rada, kao i organi nadležni za planiranje u interesnim, mesnim i društveno-političkim zajednicama. Za pripremu nacрта plana odgovoran je radnički savet osnovne organizacije udruženog rada. On je dužan da stavi nacrt plana na razmatranje radnom kolektivu na način utvrđen statutom osnovne organizacije udruženog rada.

Iz ovoga proizlazi da plan osnovne organizacije udruženog rada spada među one samoupravne akte koji se mogu doneti samo ličnim izjašnjavanjem radnika, to jest referendumom, odnosno odlučivanjem većinom glasova svih radnika, a ne odlukom radničkog saveta. Kad radnici donesu konačnu odluku o planu osnovne organizacije udruženog rada, oni, u stvari, istovremeno donose i odluku o planovima svih drugih organizacija i zajednica udruženog rada u kojima su udruženi sa drugim radnicima. Oni su tim planom preuzeli obaveze prema svim nivoima udruživanja rada i dohotka, ali su istovremeno utvrdili i svoja prava u odnosu na postignute rezultate zajedničkog rada. Stoga, po mom mišljenju, nema potrebe da se u osnovnoj organizaciji, za razliku od drugih organizacija udruženog rada, najpre donosi samoupravni sporazum o osnovama plana osnovne organizacije. Tako nešto bi samo opteretilo radnike da se dva puta izjašnjavaju o istoj stvari. Ali, zato je utoliko značajnije da se odgovorni samoupravni i poslovodni organi već u toku pripreme plana osnovne organizacije neprekidno konsultuju sa radnicima oko sadržine i ciljeva plana, pogotovo u vezi sa raspolaganjem radom i dohotkom, i da neprekidno povezuju rad na pripremi plana osnovne organizacije sa pripremom samoupravnog sporazuma o osnovama plana u radnoj i drugim organizacijama u kojima je osnovna organizacija jedan od učesnika planiranja. Na taj način će se plan osnovne organizacije udruženog rada već od samog početka razrađivati i kao deo planova širih organizacija i zajednica

udruženog rada i kao osnova tih planova. A referendum o donošenju definitivnog plana osnovne organizacije treba da se održi tek posle prihvatanja svih samoupravnih sporazuma o osnovama zajedničkih planova na raznim nivoima udruženog rada.

Razume se, specifična težina planova, mogućnosti i dometi planiranja, pa i sposobnost pojedinih osnovnih organizacija za planiranje neće biti nikada jednaka za sve osnovne organizacije udruženog rada. Ima, a i u budućnosti će biti prilično osnovnih organizacija koje bilo zbog svoga mesta u procesu proširene reprodukcije, bilo zbog ograničenosti u sticanju dohotka, bilo, pak, zbog svoje nerazvijenosti ili nepovezanosti sa širim područjima udruženog rada neće moći da donose tako kompleksne planove kao druge osnovne organizacije koje zauzimaju značajnije mesto u procesu društvene reprodukcije. Ali, to nikako ne znači da one zbog toga nisu sposobne da donose svoje planove ili da su radnici u tim organizacijama zbog toga u nekom podređenom položaju u odnosu na radnike u drugim osnovnim organizacijama. Ma kako da su ograničene mogućnosti planiranja jedne osnovne organizacije udruženog rada, ona ipak može i mora da ima sve one elemente koji obezbeđuju da radnik preko plana ostvari uvid u rezultate svog rada, kao i u rezultate udruživanja svog rada i dohotka sa radom i dohotkom drugih radnika. Zato se ne bih mogao složiti sa mišljenjima po kojima će osnovne organizacije biti suviše opterećene time što su, po Ustavu i zakonu, dužne da planiraju. Uostalom, ne mogu da zamislim kako uopšte može jedna osnovna organizacija udruženog rada da radi bez plana ako je deo razvijene socijalističke i samoupravne privrede u kojoj dohodak svakog pojedinog njenog dela zavisi od dohotka svih drugih i obrnuto. U stvari, i danas svaka osnovna organizacija udruženog rada planira.

Drugo pitanje su, naravno, troškovi stručnih priprema planova osnovnih organizacija udruženog rada. Osnovnoj organizaciji udruženog rada ne sme biti oduzeto pravo da sama obavlja stručne poslove ako to smatra celishodnim i ako raspolaze odgovarajućim kadrovima. Ali, u slučajevima gde je neracionalno zapošljavati radnike za obavljanje takvih poslova, pravilnije je da te poslove za osnovnu organizaciju, na osnovu ugovora, obavlja bilo stručna služba radne ili složene organizacije u čijem je sastavu osnovna organizacija udruženog rada, bilo nezavisna stručna služba van organizacije udruženog rada. Jer, ako bi se čitav teret preneo isključivo na osnovne organizacije udruženog rada, onda bi male

osnovne organizacije zaista došle u vrlo težak položaj, a većina je takvih koje nemaju dovoljno stručnih kadrova, a bilo bi i neracionalno kad bi angažovale sopstvene stručne kadrove za takve poslove.

Zato se u zakonu o udruženom radu mora predvideti mogućnost, pa čak da to bude i pravilo, da stručne poslove u pripremi planova osnovnih organizacija udruženog rada obavljaju stručne službe radnih ili složenih organizacija, Služba društvenog knjigovodstva ili neka druga ovlašćena stručna služba, ako se osnovna organizacija sa takvom službom o tome dogovori. Mislim da bismo, i inače, morali razmišljati o racionalnijem obavljanju svih takvih i sličnih poslova, i to u smislu organizovanja odgovarajuće stručne službe koja bi sa gledišta zajedničkog društvenog interesa bila najracionalnija. Možda bi najcelishodnije bilo da se takva stručna služba organizuje upravo pri Službi društvenog knjigovodstva, ali kao samostalna služba, a ne kao deo njenih funkcija.

Poseban problem je učešće radnikâ u pripremama plana osnovne organizacije udruženog rada. Sada se često događa da se planovi pripremaju u zatvorenim kabinetima, pa se posle traži od radnikâ da u kratkim rokovima daju svoju saglasnost na te planove. I tako veoma često radnici ili njihovi delegati moraju da glasaju na poverenje, to jest o nečemu što ne razumeju, odnosno ne znaju šta zapravo to znači. Stoga je nužno da radnici već u toku priprema plana saznaju za njegovu sadržinu i da se izjašnjavaju o njoj. Tu nije dovoljan zbor radnikâ kao »miting« koji je često kulisa za prikrivanje nedemokratskih priprema takvih i sličnih akata kao što je plan. Tu će biti potrebno da u pripremnom radu učestvuju grupe radnikâ, radne jedinice, radnici zajedno sa stručnjacima u raznim oblicima savetovanja koja će organizovati radnički savet i slično. U tom postupku treba takode razmotriti u kojoj će se meri zajednički plan osloniti ili »rašćlaniti« na planove radnih jedinica, jer plan osnovne organizacije udruženog rada nipošto ne sme da ukida one elemente samostalnosti radnih jedinica u planiranju koji su objektivno moguć i neophodni. I najzad, bitno je da radnik u toku postupka pripreme plana osnovne organizacije udruženog rada sagleda i svoj lični ekonomski položaj u perspektivi jednog srednjoročnog plana. Od toga bitno zavisi angažovanost radnika za ostvarivanje utvrđenog plana. Ako sve te i slične pripreme plana budu demokratski obavljene, onda će konačno glasanje o planu biti samo jedan formalan demokratski oblik konačnog utvrđivanja

plana, jer će sporna pitanja biti uglavnom uklonjena već u toku pripreme plana.

I najzad, takva demokratska priprema plana uz učešće radnikâ omogućuje im i da sagledaju odgovornost poslovnih i stručnih organa i institucija za realnost planiranja, koja će se pokazati u toku sprovođenja plana. O toj odgovornosti može da sudi samo svestan radnik koji zna za suštinu plana i koji će moći na osnovu nekoliko bitnih pokazatelja o sprovođenju plana da ocenjuje koliko su planski ciljevi, odnosno »planska obećanja« bila ispravna i koliko je njegovo angažovanje bilo opravdano.

2. Postupak pripreme samoupravnog sporazuma o osnovama plana radne organizacije

Radna organizacija, koja u svom sastavu ima dve ili više osnovnih organizacija udruženog rada, treba da priprema svoj samoupravni plan u stalnoj saradnji sa tim osnovnim organizacijama udruženog rada, a da ga donosi na osnovu prethodno zaključenog samoupravnog sporazuma o osnovama plana radne organizacije, koji su referendumom prihvatile te osnovne organizacije. Osnovna organizacija je dužna da ažurno obaveštava organe radne organizacije nadležne za pripremu plana o svim podacima u vezi sa pripremanja svoga plana koji su bitni i za pripremu plana radne organizacije i da saraduje s njima u cilju neophodnog uskladjivanja procesa pripreme plana. Na osnovu usklađenih predloga osnovnih organizacija udruženog rada, kao i predlogâ odgovornih organa radne organizacije, osnovne organizacije udruženog rada zaključuju samoupravni sporazum o osnovama plana radne organizacije. U pripremi samoupravnog sporazuma o osnovama plana radne organizacije mora da se vodi računa o nacrtima planova svih osnovnih organizacija udruženog rada u radnoj organizaciji, kao i o elementima za donošenje samoupravnih sporazuma o osnovama plana složene organizacije udruženog rada, druge asocijacije udruženog rada, banke itd. u kojima učestvuje radna organizacija.

Tu se postavlja i pitanje: da li radnici u osnovnoj organizaciji treba referendumom da daju svoju saglasnost na samoupravni sporazum o osnovama plana radne organizacije ili na sam plan? Mislim da bi načelno bilo pravilnije, a praktično jednostavnije da se ta saglasnost daje na samoupravni sporazum o osnovama plana. Kao što sam već rekao, nije nužno da to uvek bude jedan celovit akt,

već takvih sporazuma u određenom vremenskom periodu može biti i više, s tim da svi skupa čine osnovu plana radne organizacije. Samoupravni sporazum o osnovama plana, kao akt, moguće je veoma jasno formulisati tako da bude blizak i razumljiv radnicima, imajući u vidu da se njihne daju samo osnovne, ali ujedno i bitne komponente plana, to jest ono što je najvažnije za interese radnikâ, kao i za njihovo razumevanje i odlučivanje. A sam plan, ako se dá na referendum, može često da posluži i za običanu radnika, jer plan je u velikoj meri stručni dokument koji radnici neće uvek moći dobro da razumeju.

Osim toga, u konačnu verziju i definitivne formulacije plana ulaze i obaveze koje proizlaze iz državnih propisa obaveznih za radnike, pa zato nema smisla da oni na referendumu i na to daju svoju saglasnost. Takvu saglasnost će davati njihovi delegati u skupštinama društveno-političkih zajednica gde će oni lakše sagledati celinu interesâ udruženog rada i društva. Isto tako, plan radne organizacije će, svakako, sadržati i sve elemente međusobnih odnosa, prava i obaveza koje proizlaze iz udruživanja te radne organizacije u okviru širih organizacija ili zajednica udruženog rada. Stoga je bolje da definitivni plan — na osnovu referendumom potvrđenog samoupravnog sporazuma osnovnih organizacija o osnovama plana radne organizacije i na osnovu državnih propisa — donosi radnički savet radne organizacije, s tim da radnici u osnovnoj organizaciji udruženog rada mogu odbiti takav plan ako je u suprotnosti sa prihvaćenim sporazumom o osnovama plana. Mislim da je takva procedura mnogo realnija i demokratskija nego jedan opšti referendum o samom planu koji bi veoma lako mogao da se pretvori u puku formalnost.

Naravno, radna organizacija koja nema u svom sastavu osnovne organizacije udruženog rada i koja ne učestvuje u širem samoupravnom sporazumu ili dogovoru o osnovama plana donosi plan na osnovu svojih potreba i interesâ, kao i na osnovu onih odredaba društvenih planova koje su zasnovane na zakonu i drugim odlukama nadležnih državnih organa.

3. Postupak pripreme samoupravnog sporazuma o osnovama plana složene organizacije i širih zajednica udruženog rada

U zakonu o planiranju trebalo bi precizirati da i složene organizacije udruženog rada i druge šire zajednice udruženog rada

donose svoje samoupravne planove na osnovu samoupravnih sporazuma o osnovama plana prethodno zaključenih sa svim radnim organizacijama u njihovom sastavu. Pri tome radne organizacije moraju imati saglasnost osnovnih organizacija udruženog rada u pogledu obaveza koje tim planom preuzimaju. To znači da te i druge slične obaveze treba da sadrži već predlog samoupravnog sporazuma o osnovama plana radne organizacije. Na taj način onemogućilo bi se da »vrh« radne organizacije mimoilazi osnovne organizacije udruženog rada u svom sastavu prilikom potpisivanja sporazuma o osnovama plana složene organizacije. Taj sporazum mora da sadrži i sve obaveze i prava organizacija udruženog rada koje u njemu učestvuju, a te obaveze i prava mogu se posle donošenja plana menjati samo novim samoupravnim sporazumom.

Pri tome razvojna politika složene organizacije udruženog rada treba da bude podređena zajedničkoj dohodovnoj politici osnovnih organizacija udruženog rada u sastavu radnih, složenih i drugih organizacija. Ako se, pak, zajednički plan proširi i na šire poslovne zajednice i na banke, koje takođe treba da postanu značajan instrument planiranja — jer su i one, u stvari, oblik udruživanja rada i dohotka i sticanja zajedničkog dohotka po osnovu porasta produktivnosti zajedničkog rada — onda se u takvom sistemu međusobnih odnosa i veza može stvoriti prirodna ekonomsko-organizaciona osnova za planiranje, a samim tim i osnova za utvrđivanje pravog nosioca sprovođenja plana u svakodnevnoj privrednoj i društvenoj praksi.

Organizacije udruženog rada koje u finansijskim asocijacijama (bankama, osiguravajućim društvima i drugim) udružuju svj, dohodak zaključuju, uz prethodnu saglasnost radnih organizacija, odnosno osnovnih organizacija udruženog rada u njihovom sastavu, samoupravni sporazum o osnovama plana finansijske asocijacije. Mislim da će upravo te zajednice, odnosno asocijacije formirane oko banaka potpisivati društvene dogovore o osnovama plana u ime privrede sa republičkim i pokrajinskim, odnosno savezним organima.

Ako bankarski sistem buderno razvijali u tom pravcu da interne banke organizacija udruženog rada postanu osnova i polazna tačka bankarskog sistema, onda će upravo taj sistem postati »produžena ruka« same proizvodnje, odnosno udruženog rada, kao i oblik uzajamne zavisnosti i odgovornosti u sticanju i raspodeli dohotka. A u takvom bankarskom sistemu organizovana privreda i udruženi

rad u celini moći će najefikasnije da se dogovaraju sa planskim organima društveno-političkih zajednica i da zaključuju društvene dogovore o osnovama svojih planova. Naravno, nosioci tog dogovaranja moraju prethodno preko samoupravnih sporazuma o osnovama planova u okviru zajednica udruženog rada dobiti saglasnost na svim stepenima udruženog rada. Zato mislim da bi upravo banke koje bi bile, u stvari, asocijacije proizvodnje, odnosno udruženog rada mogle da vrše onu ulogu u procesu samoupravnog i društvenog planiranja o kojoj sam govorio.

Kada je reč o *organizacijama udruženog rada koje se bave prometom robe i usluga* udruženim sa potrošačima u oblicima trajne saradnje, bilo u široj organizaciji udruženog rada ili u samoupravnoj interesnoj zajednici, one u okviru te organizacije, odnosno interesne zajednice zaključuju samoupravni sporazum o osnovama plana. Tim sporazumom članovi te organizacije, odnosno zajednice, uređuju međusobne ekonomske i druge odnose i preuzimaju odgovarajuće uzajamne obaveze.

Organizacija udruženog rada koja se bavi poslovima prometa robe i usluga za neposrednu potrošnju građana mora, kad je to moguće, da zaključuje samoupravni sporazum o osnovama samoupravnog plana sa odgovarajućim organizacijama potrošača u mesnim zajednicama, odnosno drugim oblicima organizacije potrošača. U svakom slučaju, u našem društvu uopšte, a posebno u okviru sistema planiranja, moramo *organizovanom potrošaču* zakonskim propisima obezbediti znatno veći uticaj nego do sada na poslovanje trgovinskih organizacija i na njihovu politiku. Pored toga, kada karakter poslovanja to dozvoljava, odnosno kada zakon to određuje, organizacija udruženog rada koja se bavi poslovima prometa robe i usluga obavezno bi trebalo sa organizovanim potrošačima da zaključuje samoupravni sporazum o osnovama plana tako da se obezbedi i mogućnost učešća potrošača u dohotku te organizacije. Oblici takvog učešća su poznati čak i u kapitalističkom društvu u vidu ristorna pojedinom potrošaču na ukupnu vrednost prodate robe ili usluga itd. Mislim da bismo i mi u našem društvu mogli primeniti nešto slično, utoliko pre što će na taj način organizovani potrošači vršiti vrlo značajnu društvenu funkciju ekonomske kontrole nad radom trgovinskih organizacija. Uslovi za učešće u dohotku utvrđeni sporazumom morali bi se primenjivati podjednako na sve potrošače, bez obzira na mesto njihovog stanovanja ili rada.

Na sličnim metodološkim osnovama trebalo bi da se priprema i *samoupravni sporazum o osnovama plana samoupravne interesne zajednice*, s tim da u onim zajednicama koje imaju u svom sastavu samostalne »usmerene« interesne zajednice ili druge oblike nekih osnovnih interesnih zajednica plan te zajednice treba da se zasniva na samoupravnom sporazumu o osnovama zajedničkog plana koji će ravnopravno, na osnovu saglasnosti, zaključiti te »usmerene« ili osnovne interesne zajednice. Drugim rečima, po mom mišljenju, tu treba primeniti postupak sličan onom koji povezuje organizacije udruženog rada — od osnovne organizacije udruženog rada pa do najširih zajednica.

4. *Postupak pripreme samoupravnog sporazuma o osnovama plana mesne zajednice*

U samoupravnom sporazumu o osnovama plana mesne zajednice dobrovoljno učestvuju osnovne i druge organizacije udruženog rada, samoupravne interesne zajednice i građani neposrednim sporazumevanjem ili referendumom. Razume se, među učesnicima u zaključivanju sporazuma o osnovama plana mesne zajednice treba da budu i organizacije potrošača na području te zajednice. Stoga bi, možda, bilo korisno da se zakonom o planiranju bliže odrede učesnici samoupravnog sporazuma o osnovama plana mesne zajednice, kao i ciljevi, zadaci i sadržina plana mesne zajednice. U zavisnosti od toga koje i kakve obaveze preuzimaju prema mesnoj zajednici, u samoupravnom sporazumu mogu učestvovati i opštine, kao i određene društveno-političke i druge društvene organizacije. Mesne zajednice u okviru opštine uzajamno uskladjuju svoje planove dogovaranjem o osnovama plana opštine.

VII. PRIPREMA I POSTUPAK UTVRĐIVANJA DRUŠTVENIH DOGOVORA O OSNOVAMA DRUŠTVENIH PLANOVA

1. *Postupak pripreme društvenog dogovora o osnovama plana opštine*

Plan opštine treba da se zasniva na samoupravnim sporazumima o osnovama plana organizacija udruženog rada, mesnih zajednica i samoupravnih interesnih zajednica, kao i na odlukama koje — u okviru Ustavom i zakonom utvrdjenih samostalnih nadležnosti i odgovornosti — donose planski organi u opštini. Mislim da bi u zakonu o planiranju trebalo jasno istaći da se društvenim dogovorom o osnovama društvenog plana opštine usklađuju oni elementi planova organizacija udruženog rada i planova samoupravnih interesnih, mesnih i drugih zajednica koji se odnose na zajedničke i opšte društvene interese koje te samoupravne organizacije i zajednice, kao i radni ljudi uopšte, ostvaruju u okviru same opštine.

Postavlja se i pitanje da li sve osnovne, radne i druge organizacije i zajednice udruženog rada koje deluju na području opštine treba neposredno da učestvuju u zaključivanju društvenog dogovora o osnovama plana opštine. Po mom mišljenju, takvo načelo ne bi trebalo prihvatiti bez ograde. Prvo, to bi u praksi bilo teško izvodljivo. A drugo, i važnije, moramo početi od pretpostavke da će se dobar deo organizacija udruženog rada uključivati u plan opštine preko samoupravnih sporazuma o osnovama zajedničkih planova radne, a ponekad i složene organizacije i zajednice udruženog rada. Stoga je neophodno da u zaključivanju društvenih dogovora o osnovama plana opština udruženi rad učestvuje u onom obliku u kojem je on angažovan na području opštine i van nje. Ponekad — verovatno, u većini slučajeva — to će biti osnovne organizacije udruženog rada. To će biti one osnovne organizacije koje su udružene u radnim ili širim organizacijama udruženog rada sa sedištem van opštine. Razume se, te osnovne organizacije udruženog rada će morati, prilikom zaključivanja društvenog dogovora u opštini, voditi računa i o svojim obavezama koje će preuzeti u okviru samoupravnog sporazuma o osnovama plana radne ili šire organizacije udruženog rada. U drugom slučaju to će biti radne ili šire organizacije udruženog rada neposredno, ako im je

sedište u opštini, odnosno ako su ih osnovne organizacije ovlastile da u njihovo ime zaključe takav društveni dogovor. Drugim rečima pri tome treba voditi računa da svi subjekti udruženog rada treba da učestvuju u društvenom dogovoru o osnovama plana opštine na osnovu samoupravnih sporazuma o osnovama plana radnih i složenih organizacija, kao i širih zajednica udruženog rada, a ne na osnovu nekog samostalnog, od tih sporazuma odvojenog i nezavisnog dogovaranja između osnovnih organizacija udruženog rada i opštine. Takvo dogovaranje često bi se moglo pretvoriti u pritisak opštine na osnovne organizacije udruženog rada, koji bi uticao kao faktor razaranja unutrašnjih integracionih veza u udruženom radu.

Naravno, i opštine imaju pravo i obavezu da obezbeđuju svoju društvenu ulogu i svoje interese. Ali tu ulogu i te interese opština treba da obezbedi pre svega svojim uticajem u toku priprema samoupravnih sporazuma o osnovama planova u okviru udruženog rada, a ne samo u obliku konfrontacije konačnog predloga društvenog dogovora o osnovama plana opštine sa samoupravnim sporazumima o osnovama planova u okviru udruženog rada. A za takav uticaj i za takvu intervenciju opština ima mogućnosti.

To je pitanje značajno pogotovo kada je reč o dogovaranju o osnovama plana na nivou pokrajina, republika i federacije. Jasno je da u tim dogovorima osnovne organizacije udruženog rada ne mogu učestvovati neposredno, nego na način kako su integrisane u širim oblicima udruživanja rada, to jest preko njih. Kada se osnovne organizacije udruženog rada dogovore u okviru radne organizacije i kada se te radne organizacije dogovore u okviru šire zajednice udruženog rada, onda će ta šira zajednica udruženog rada biti njihov predstavnik u dogovaranju o osnovama društvenog plana opštine, a pogotovo pokrajine i republike, odnosno federacije. Bez učešća tih najširih zajednica udruženog rada ne bi bilo moguće sprovesti demokratski postupak u procesu planiranja.

Međutim, i pored toga, ostaće dosta malih organizacija udruženog rada koje neće biti povezane u širim asocijacijama udruženog rada. Zato treba videti na koji bi se način te organizacije najbolje uključile u organizovani proces samoupravnog društvenog planiranja. Možda bi se u zakon o planiranju mogla uneti i odredba kojom bi se reklo da, na primer, u dogovaranju o osnovama društvenog plana opštine, pored osnovnih organizacija udruženih u širim organizacijama i zajednicama udruženog rada van područja opštine, neposredno učestvuju i sve one organizacije udruženog

rada koje nisu integrisane u šire zajednice udruženog rada van područja opštine na način kako su one organizovane i udružene u opštini. Jer se učešće tih organizacija udruženog rada u procesu društvenog planiranja time praktično i završava. Opština, u stvari, postaje predstavnik tih malih organizacija udruženog rada u dogovaranju o osnovama društvenog plana pokrajine i republike, a preko njih i federacije. Mislim da bi se time postiglo da se većina društvenih dogovora o osnovama plana sa tom malom privredom završi na nivou opštine, a samo šire integrisan deo privrede učestvo-
vao bi u dogovaranju na nivou pokrajine, republike i federacije.

Takođe bi trebalo proučiti u kojoj meri ta mala privreda može da se uključuje u proces društvenog planiranja preko banaka i finansijskih asocijacija u koje je uključena, jer preko takvih asocijacija te organizacije udruženog rada najneposrednije stupaju u odnose udruživanja rada i dohotka sa drugim delovima udruženog rada.

Time, dakako, ne želim da kažem da u dogovaranju o osnovama plana opštine treba da učestvuje samo ta mala privreda, odnosno da u dogovaranju o osnovama pokrajinskog i republičkog plana ne treba da učestvuju one složene organizacije i zajednice udruženog rada sa područja pokrajine i republike koje su uključene u šire, jugoslovenske integracije. Naprotiv, plan opštine mora da računa sa svim faktorima razvoja na području opštine, pa, prema tome, i sa celokupnim udruženim radom na tom području. Želeo sam da kažem samo to da postoje i manje organizacije udruženog rada čije će se učešće u donošenju društvenih dogovora o osnovama društvenih planova završiti na nivou opštinskog plana, dok će šire organizacije udruženog rada učestvovati i u dogovaranju o osnovama pokrajinskog i republičkog plana i plana federacije, s tim što će obaveze koje su preuzele prema tim planovima unositi i u planove opštine.

Naravno, pri tome bi trebalo poštovati načelo da u zaključivanju društvenog dogovora o osnovama plana opštine učestvuju samo one organizacije i zajednice udruženog rada koje u tom planu, na osnovu prethodno zaključenih društvenih dogovora o osnovama plana opštine, dobrovoljno preuzimaju određene obaveze, a ne i one organizacije i zajednice udruženog rada na koje se, doduše, odnose određene obaveze plana opštine koje proizlaze iz propisa organa opštine, ali koje oni na osnovu svoje ustavne nadležnosti samostalno donose i koji su kao takvi obavezni za sve. S njima, naravno, ne

treba zaključivati nikakve posebne samoupravne sporazume ili društvene dogovore o osnovama plana.

2. Postupak pripreme društvenog dogovora o osnovama plana republike i autonomne pokrajine

U diskusiji su bila izražena strahovanja da će postupak dogovaranja o osnovama društvenog plana republike i autonomne pokrajine biti izuzetno komplikovan i dugotrajan jer na njega treba da daju saglasnost, u krajnjoj liniji, osnovne organizacije udruženog rada, s obzirom na to da se svi drugi planovi grade na planovima tih organizacija. Ako bi se tako shvatila uloga osnovnih organizacija u zaključivanju društvenog dogovora o osnovama društvenog plana republike i autonomne pokrajine, onda bi taj postupak zaista bio ne samo komplikovan nego i neracionalan i potpuno nerealan. Međutim, ponovo naglašavam da u društveni dogovor o osnovama republičkog i pokrajinskog plana ne ulaze pojedinačne osnovne organizacije udruženog rada, nego udružene osnovne i druge organizacije sve do krupnih reprodukcionijskih grupacija, koje su — pre nego što će potpisati, odnosno zaključiti dogovor o osnovama plana republike i pokrajine — već raščistile, samoupravnim sporazumima sa svim svojim osnovnim i drugim organizacijama svoje unutrašnje odnose u oblasti planiranja. Takve krupne organizacije ili zajednice udruženog rada sve to i inače rade, odnosno moraju da čine u okviru svog unutrašnjeg planiranja, jer se ne mogu prepuštati neplanskom razvoju, stihiji.

Prema tome, celu zgradu planiranja zasnivamo i gradimo na integraciji društvenog rada, s tim da sa društvom ne pregovara svaka organizacija udruženog rada pojedinačno, nego udružene u svoje šire asocijacije. Time se znatno uprošćava procedura planiranja, što je neophodno, jer to i jeste put integrisanja udruženog rada i društva. Razume se, to se ne može odnositi, recimo, na samoupravni sporazum o osnovama plana mesne zajednice ili opštine ili nekih osnovnih interesnih zajednica niti na druge slične odnose gde osnovna organizacija udruženog rada ili radna organizacija treba neposredno da učestvuje u zaključivanju tih sporazuma i dogovora.

Integralno planiranje koje nužno mora da prati svako udruživanje rada i dohotka samo se nastavlja u društvenom dogovoru o osnovama republičkog i pokrajinskog plana. U tom procesu izvršiće se i praktična selekcija obaveza prema republičkom i

pokrajinskom planu. Dakako, kad republička, odnosno pokrajinska skupština bude prihvatala plan, ona će istovremeno doneti i niz propisa koji će biti obavezni za sve, bez obzira na to da li su svi učestvovali u zaključivanju društvenog dogovora o osnovama plana republike, odnosno autonomne pokrajine ili nisu. A u zaključivanju društvenog dogovora o osnovama plana republike, odnosno autonomne pokrajine, učestvovalaće samo one grupacije udruženog rada i njihove osnovne i druge organizacije koje će u okviru tog plana preuzimati i neposredne obaveze u određenom pogledu.

I najzad, bilo je mišljenja da bi plan republike, odnosno autonomne pokrajine trebalo da ide na referendum građana. Nisam uveren da bi takvo rešenje bilo dobro. Plan je sa stručnog gledišta veoma komplikovan dokument o kojem se čovek koji nema odgovarajuće znanje teško može izjasniti prosto sa »da« ili »ne«. Na referendum se obično ide sa onim pitanjima koja su toliko konkretna i nekompleksna da svaki čovek na njih zaista može, uz punu odgovornost, da kaže »da« ili »ne«. Osim toga, plan je pre svega stvar udruženog rada i svih drugih samoupravnih organizacija i zajednica koje su povezane sa njim, pa zato nije logično da o njemu glasa onaj građanin koji tim planom ne preuzima neke dobrovoljne obaveze. Naravno, drugačije je sa planom mesne zajednice — a možda će se pokazati da je tako i sa delovima opštinskog plana — gde građanin na odgovarajući način treba da bude i neposredno, to jest ne samo preko svojih delegata, uključen u zaključivanje sporazuma, odnosno dogovora o osnovama plana ako preuzima odgovarajuće obaveze. To se danas radi u obliku referenduma o samodoprinosu, a ubuduće to odlučivanje može biti i sastavni deo odlučivanja o osnovama plana

3. Postupak pripreme društvenog dogovora o osnovama plana federacije

Ako bismo donekle upostili razlike između planova društveno-političkih zajednica, mogli bismo reći sledeće: ako se plan mesne zajednice donosi isključivo na bazi dobrovoljno prihvaćenih samoupravnih sporazuma o osnovama plana mesne zajednice, onda je plan opštine izraz pre svega samoupravnih sporazuma samoupravnih organizacija i zajednica u okviru opštine o osnovama njenog plana, sa dosta ograničenim pravima opštinskih organa da u

tim odnosima primenjuju sredstva državne prinude, a društveni planovi federacije, republika i autonomnih pokrajina su izraz dobrovoljnih samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora samoupravnih organizacija i zajednica i društvenih faktora, ali i sa relativno snažno prisutnim elementima sredstava državne prinude u okviru ustavnih nadležnosti tih društveno-političkih zajednica.

Kada je reč o donošenju i ostvarivanju plana federacije, odgovorni organi republika i autonomnih pokrajina zajedno sa nadležnim organima federacije treba blagovremeno da pristupe zaključivanju društvenog dogovora o osnovama srednjoročnog, odnosno dugoročnog plana federacije. U tom dogovoru trebalo bi, pored republika i autonomnih pokrajina, da učestvuju i one šire zajednice udruženog rada koje imaju poseban značaj u donošenju i ostvarivanju plana federacije i koje tim planom treba da preuzimaju konkretne obaveze, pogotovo kada su organizovane na području više republika, odnosno pokrajina. U zaključivanju dogovora o osnovama plana federacije mogu da učestvuju i privredna komora, sindikat i druge društvene organizacije na način o kojem sam govorio ranije.

Učesnici društvenog dogovora pristupiće pripremi dogovora na osnovu predloga koji će istovremeno i u uzajamnoj saradnji prethodno pripremiti odgovorni organi federacije i republika i autonomnih pokrajina, kao i zajednice udruženog rada koje učestvuju u tom dogovaranju. Nužna pretpostavka uspešnog dogovaranja na nivou federacije je ta da se ti predlozi zasnivaju na sporazumima i dogovorima o osnovama samoupravnih i društvenih planova na području republike i autonomne pokrajine, ali i obrnuto — da usvojeni dogovor o osnovama plana federacije dopunjava, a eventualno i koriguje, dogovore i sporazume o osnovama planova u republici i autonomnoj pokrajini, odnosno u udruženom radu.

Ovo posebno naglašavam zbog toga što se plan federacije, u krajnjoj liniji, neće zasnivati samo na dogovoru o osnovama toga plana, nego i na samostalnim ustavnim odgovornostima i nadležnostima organa federacije. Prema tome, isto kao i opštinski i republički, odnosno pokrajinski plan, i plan federacije će izražavati, s jedne strane, obaveze dobrovoljno prihvaćene samoupravnim sporazumima i društvenim dogovorima na raznim nivoima, a, s druge strane, i obaveze koje proizlaze iz državnih propisa obaveznih za sve. Imajući sve ovo u vidu, bitno je da dogovorene osnove plana federacije sadrže naročito sledeće: bitne karakteristike ekonomske i

razvojne politike, društveno-ekonomske, privredne, socijalne i druge ciljeve plana, obim sredstava za ostvarivanje tih ciljeva, uzajamne obaveze svih učesnika u pogledu udruživanja rada i sredstava i drugih elemenata neophodnih za ostvarivanje ciljeva plana, kao i utvrđivanje odgovornih nosilaca ostvarivanja plana i njihovih obaveza.

Imajući u vidu činjenicu da ostvarivanje društvenog plana federacije nije isključivo u nadležnosti federacije, nego u prvom redu u nadležnosti republika i autonomnih pokrajina i samoupravno udruženog rada, jasno je da dogovor o osnovama plana federacije treba da sadrži i obaveze republika, odnosno autonomnih pokrajina i zajednica udruženog rada koje učestvuju u tom dogovoru, kao i mere koje će one preduzimati u cilju ostvarivanja plana u okviru svoje ustavne nadležnosti. Time će plan federacije prestati da bude samo plan organa federacije koji se donosi u sporazumu sa organima republika i autonomnih pokrajina, nego će po svojoj suštini i po metodologiji pripremanja, donošenja i ostvarivanja zaista biti zajednički plan svih subjekata planiranja.

Kada je reč o zajednicama udruženog rada koje će neposredno učestvovati u zaključivanju dogovora o osnovama plana federacije, mislim da moramo imati u vidu još jedan aspekt. Naime, treba računati sa tim da će zajednice udruženog rada sa osnovnim organizacijama na području više republika svoju plansku aktivnost morati da usklađuju i sa društvenim dogovorom o osnovama plana tih republika. Ne bi bilo dobro i izazivalo bi ozbiljne političke konflikte ako bi se planom federacije zaobilazila, odnosno sprečavala neophodna funkcija društvenog plana republike u usklađivanju odnosa između organizacija udruženog rada koje su udružene van republike. Isto tako, jasno je da će organizacija ili zajednica udruženog rada koja bude neposredno uključena u društveni dogovor o osnovama plana federacije morati da učestvuje i u donošenju društvenog dogovora o osnovama plana republike, odnosno autonomne pokrajine. Jer naša privreda više nije podeljena na opštinsku, republičku i saveznu. Privreda je samoupravna i samostalna, ali ima ustavne odgovornosti prema svakoj društveno-političkoj zajednici. Osim toga, republike i autonomne pokrajine su odlučujući nosioci društvenog dogovora o osnovama plana federacije i jasno je da one moraju zauzimati svoje stavove prema planovima zajednica udruženog rada nezavisno od toga da li su one na području jedne ili više republika. Prema tome, i planovi složenih

organizacija i zajednica udruženog rada treba da budu usaglašeni u dogovoru o osnovama plana republike, odnosno autonomne pokrajine. U protivnom, ne bi bilo moguće postići društveni dogovor o osnovama plana federacije. Iz svega toga očigledno proizlazi zaključak da će odlučujući faktor u zaključivanju dogovora o osnovama plana federacije biti republike i autonomne pokrajine, bez obzira na to u kolikom obimu će tu učestvovati i asocijacije udruženog rada neposredno. U tome i jeste specifična karakteristika plana federacije u odnosu na plan republike i autonomne pokrajine.

Zato nema nikakve potrebe da se u dogovaranje o osnovama plana federacije uključuju neke veštačke asocijacije udruženog rada, nego samo one koje zaista preuzimaju neposredne odgovornosti, odnosno obaveze iz plana federacije, s tim da prethodno usaglase i svoje odnose prema društvenom planu republike, odnosno autonomne pokrajine. Ovo naglašavam i zbog toga što se ponekad u diskusijama o takozvanim reprodukcijama celinama one tumače naopako, odnosno kao da treba u federaciji da se »iskonstruišu« reprodukcione celine koje će obuhvatiti uglavnom čitavu privredu i koje će se preko dogovora o osnovama društvenog plana federacije neposredno vezivati za taj plan, bez odgovarajućeg prethodnog usaglašavanja sa društvenim planom republike. Ne treba posebno naglašavati da bi realizacija takvih konstrukcija, u stvari, značila samo vraćanje državno-centralističkog i tehnobirokratskog koncepta planiranja na »mala vrata«, što bi unelo ozbiljne poremećaje u međurepubličke odnose.

Kad je reč o društvenom planu federacije, treba voditi računa o tome da, po Ustavu, i konačni akti tog plana mogu biti doneti samo u saglasnosti sa skupštinama republika i autonomnih pokrajina. Zato bi, po mom mišljenju, trebalo da cilj društvenog dogovora o osnovama plana federacije bude pre svega u tome da se postigne prethodni dogovor o svim bitnim elementima plana koji bi mogli biti predmet spora u drugoj fazi donošenja plana, to jest u fazi dogovaranja sa republičkim i pokrajinskim skupštinama.

Dogovor o osnovama plana federacije je punovažan kad ga potpišu svi učesnici koji na osnovu njega preuzimaju obaveze za njegovo ostvarivanje. Razume se, to važi za dogovaranje o pitanjima o kojima organi federacije mogu donositi odluke samo u saglasnosti sa republikama i autonomnim pokrajinama, odnosno o pitanjima koja su u nadležnosti republika i autonomnih pokrajina. Nije

potrebna saglasnost učesnikâ dogovora o osnovama plana federacije o pitanjima o kojima, po Ustavu, organi federacije samostalno donose odluke. Oni mogu tim dogovorom da se obavežu da će preduzimati potrebne mere iz svoje nadležnosti radi ostvarivanja dogovorenih osnova plana, ali to ne znači da te mere ne mogu preduzimati nezavisno od toga da li su predviđene dogovorom o osnovama plana.

Postavlja se pitanje: šta se dešava ako se po nekim pitanjima ne postigne saglasnost između učesnikâ dogovora o osnovama plana federacije? Zakon mora na to pitanje dati veoma određen odgovor, koji će, svakako, zavisiti od karaktera spornog pitanja. Ako je to pitanje u ustavnoj nadležnosti republika, odnosno autonomnih pokrajina, onda nepostizanje saglasnosti znači da republike, odnosno autonomne pokrajine samostalno rešavaju to pitanje. Ako je to pitanje, pak, u nadležnosti federacije, ona ga može rešiti nezavisno od saglasnosti republika, odnosno autonomnih pokrajina. I najzad, ako je to pitanje o kojem po Ustavu, organi federacije odlučuju uz saglasnost republika i autonomnih pokrajina, mora se primeniti postupak koji je Ustavom predviđen za sporove u takvim slučajevima. Naime, ako Savezno izvršno veće — koje je, po Ustavu, odgovorno za stanje u zemlji u okviru nadležnosti federacije — smatra da nerešavanje spornog pitanja može dovesti do ozbiljnih poremećaja u jugoslovenskoj privredi, u odnosima na jedinstvenom jugoslovenskom tržištu, u jednakosti opštih uslova privredivanja, u obezbeđivanju socijalističkih i samoupravnih osnova društvenog sistema itd., ono može u saglasnosti sa Predsedništvom SFRJ predložiti Skupštini SFRJ donošenje privremenih mera po posebnom postupku, koji je takođe predviđen Ustavom.

S tim u vezi upozorio bih i na sledeće. Danas ima raznih dilema o nesaglasnosti među republikama i pokrajinama prvenstveno u ekonomskoj sferi. Pri tome, čim nastane neka nesaglasnost, iz republika i pokrajina se čuju zahtevi da se ide na Predsedništvo SFRJ, odnosno na postupak donošenja privremenih mera. Međutim, po Ustavu, primena postupka privremenih mera, kao što sam već istakao, dolazi u obzir samo kada je reč o opasnosti po stabilnost jugoslovenske privrede i ustavnog sistema, to jest kada nesaglasnost među republikama i pokrajinama može prouzrokovati ozbiljne poremećaje, a ne u svim slučajevima kada među njima ne postoji saglasnost o određenim pitanjima. Jasno je da će se u tom pogledu Predsedništvo SFRJ veoma čvrsto držati odredaba Ustava

SFRJ i odbijati da se u postupak privremenih mera uključi nešto što bi bilo neopravdana državna prinuda nad nosiocima pojedinih prava. To se odnosi i na planiranje.

Ako ta načela ne budu u zakonu o planiranju veoma određeno formulisana, čitav sistem društvenog dogovaranja bi se mogao pretvoriti u oblik stalnog organizovanog ili neorganizovanog pritiska koji bi ne samo kompromitovao sistem dogovaranja nego bi potkopavao i Ustavom utvrđene odnose među republikama i autonomnim pokrajinama i njihove nadležnosti. S druge strane, preduzimanje privremenih mera će uvek biti politički veoma osetljivo pitanje i stvar ozbiljne političke odgovornosti, i to ne samo za savezne organe koji će morati da preduzimaju te mere nego i za one učesnike u dogovaranju koji su svojim stavom doveli do takvog stanja. Po mom mišljenju, ta je odgovornost takođe jedan pritisak, ali pozitivan pritisak u pravcu maksimalnih napora da se postigne saglasnost po pitanjima koja, ako se saglasnost ne postigne, zahtevaju privremene mere. U tome je, u stvari, smisao ustavnih odredaba o privremenim merama, a u tom smislu treba da formulišemo i određene odredbe u zakonu o društvenom planiranju.

Pri tome treba imati na umu da do takvih sporova u procesu dogovaranja o osnovama plana federacije može doći samo među republikama i autonomnim pokrajinama ili između njih i organâ federacije. Zajednice udruženog rada koje će učestvovati u zaključivanju dogovora o osnovama plana federacije ne mogu prouzrokovati takve sporove, jer za to nemaju ustavnog osnova. To su pre svega samoupravne organizacije kojima se dogovorom ne mogu nametnuti nikakve obaveze ako se one sa njima ne saglase. Prema tome, ako nema njihove saglasnosti, nema ni dogovora, osim kada je reč o pitanjima o kojima mogu državni organi, u granicama ustavnih nadležnosti, samostalno donositi opšteobavezne odluke.

Međutim, pošto je integracija dinamičan proces, učesnike u potpisivanju dogovora o osnovama plana federacije iz udruženog rada ne treba opredeljavati po tome u kojoj meri su oni danas udruženi u zajednicama udruženog rada međurepubličkog karaktera, nego po tome kakva je njihova neposredna uloga u obavezama predviđenim tim planom. Znači, učesnici u potpisivanju dogovora o osnovama plana federacije mogu biti i neke organizacije udruženog rada integrisane na području više republika ili na području Jugoslavije kao celine, ali to mogu biti i neke organizacije udruženog rada u

jednoj republici ili čak u opštini ako su toliko značajne za plan federacije da treba neposredno da preuzmu obaveze za njegovo ostvarivanje. Zato naš sistem planiranja nikako ne bi trebalo da ograničava učešće u planu federacije samo za one organizacije udruženog rada koje su »medurepublički« organizovane, nego treba da omogući učešće svih koji su od značaja za ostvarivanje plana federacije, naravno — ako to nije već obezbeđeno preko plana republike.

Ako budemo imali na umu sve te kriterijume, možemo reći da će plan federacije donositi zaista oni koji stvaraju i uslove za njegovo izvršavanje svojim radom i dohotkom, a dogovor o osnovama plana biće zaključen kada se sa njim saglase svi učesnici koji na osnovu tog dogovora preuzimaju određene obaveze i koji su sposobni da te obaveze zaista izvrše.

4. Utvrđivanje društvenog plana federacije

Kada društveni dogovor o osnovama plana federacije bude zaključen, savezni organi za planiranje treba da pripreme na tim osnovama konačni predlog plana federacije. Da li će to biti jedan celovit dogovor ili će se on sastojati od više uzajamno povezanih dogovora, treba prepustiti praksi, što znači da zakon o planiranju u tom pogledu ne treba da se opredeljuje. U svakom slučaju, predlog plana mora biti u skladu sa sadržinom dogovora o osnovama plana bez obzira na njegovu formu. Kao što sam već rekao, to ne znači da će sadržina plana biti samo ona materija koju sadrži dogovor. Jer, kao što je već rečeno, plan federacije će, pored materije dogovora, sadržati i one ciljeve, obaveze, propise i mere koje su organi federacije na osnovu ustavnih ovlašćenja dužni da preduzimaju samostalno ili u sporazumu sa skupštinama republika, odnosno pokrajina u izvršavanju svoje odgovornosti za stanje u oblastima na koje se odnosi plan federacije i u društvu uopšte. Pri tome učesnicima dogovora mora se obezbediti pravo da stave prigovor na predlog plana ako im on nameće one obaveze na koje ih organi federacije na osnovu Ustava ne mogu obavezivati bez njihove saglasnosti.

Tako sastavljen predlog plana federacije Savezno izvršno veće upućuje Skupštini SFRJ na redovni postupak koji je predviđen Ustavom SFRJ. Po tom postupku, kao što je poznato, konačno donošenje plana predstavlja stvar sporazuma između Skupštine

SFRJ i republika i autonomnih pokrajina. Ako je prethodni društveni dogovor o osnovama plana federacije bio pripreman u stalnoj konsultaciji sa republičkim, odnosno pokrajinskim skupštinama, onda postupak oko usaglašavanja konačnog predloga plana ne bi smeo da bude ni komplikovan ni dugotrajan, nego bi bio konačno usvajanje ranije utvrđenog dogovora.

S tim u vezi postavlja se pitanje: ko u ime republike, odnosno pokrajine treba da učestvuje u pripremi dogovora o osnovama plana federacije i ko taj dogovor treba konačno da zaključi, odnosno potpiše? Po mom mišljenju, to bi trebalo da budu izvršna veća republika, odnosno pokrajina, a ne skupštine. Izvršna veća su i po Ustavu zadužena za pripremu predloga društvenog plana republike, odnosno autonomne pokrajine, a upućuju ga republičkoj, odnosno pokrajinskoj skupštini na odobrenje. Čini mi se da je najlogičnije, a i najjednostavnije da ti isti organi — naravno, zajedno sa Saveznim izvršnim većem i uz njegovu vodeću inicijativu — pripreme i zaključe dogovor o osnovama plana federacije, a njega će Savezno izvršno veće konačno predložiti Skupštini SFRJ. Međutim, da bi se procedura usaglašavanja konačnog predloga plana federacije u našem skupštinskom sistemu odvijala bez komplikacija, bezuslovno je potrebno da republička, odnosno pokrajinska izvršna veća drže svoje skupštine potpuno i stalno u kursu u pogledu stanja priprema dogovora o osnovama plana federacije i da još u toku takvih informisanja i konsultovanja obezbede saglasnost skupština za zaključivanje tog dogovora. Jer, ako bi se desilo da konačni predlog plana federacije — koji je korektno građen na prethodno zaključenom dogovoru sa republičkim i pokrajinskim izvršnim većima i odgovarajućim asocijacijama udruženog rada — bude u jednoj republičkoj skupštini odbijen, to bi bio pre svega izraz nepoverenja samom republičkom izvršnom veću, koje bi u tom slučaju, očigledno, moralo da podnese ostavku.

Prema tome, prvenstveno od postupka koji će biti primenjen u pripremi društvenog dogovora o osnovama plana federacije zavisi da li će se usaglašavanje konačnog plana u Skupštini SFRJ odvijati normalno, to jest bez ponovnog otvaranja određenih problema koji su već bili na određen način rešeni u samom dogovoru. Time, doduše, ne želim da kažem da će delegati moći samo da dignu ruku za prethodno zaključeni dogovor. Naprotiv, težište aktivnosti skupština, odnosno delegata pada u vreme priprema za donošenje dogovora i upravo zato skupštine moraju ažurno pratiti u postupku

dogovaranja rad svojih izvršnih veća, koja bi i sama trebalo da pruže skupštinama sve potrebne podatke i argumente za svoje stavove. A kada delegati odobre argumente i stavove republičkog, odnosno pokrajinskog izvršnog veća, to jest ako se republička, odnosno pokrajinska skupština u toku priprema ne suprotstavi stavovima republičkog, odnosno pokrajinskog izvršnog veća i ako mu daje smernice na osnovu kojih ono učestvuje u dogovaranju o osnovama plana federacije, onda više ne bi imalo nikakvog smisla da se ta ista procedura ponovi i u konačnom postupku usaglašavanja predloga plana. U njemu će, očigledno, imati mesta prigovori da plan nije u skladu sa dogovorom ili eventualni novi predlozi, korekcije itd., a ponovo otvaranje problemâ koji su već rešeni dogovorom trebalo bi da bude izuzetak.

Naravno, sve ovo što sam govorio o odnosu republičkih, odnosno pokrajinskih izvršnih veća i njihovih skupština u postupku pripremanja dogovora važi i za odnos između Saveznog izvršnog veća i Skupštine SFRJ. Ako se izvršna veća — kako republička i pokrajinska, tako i Savezno — zaista savesno pridržavaju takvog demokratskog postupka, onda će potpisivanjem dogovora o osnovama društvenog plana federacije i u samim skupštinama biti obavljen glavni posao na donošenju novog plana. A ako bi se u toku završne skupštinske procedure otvorila nova pitanja koja organi federacije ne bi mogli rešiti bez saglasnosti republika i autonomnih pokrajina, odnosno bez odgovarajućih asocijacija udruženog rada, tada bi se postupak dogovaranja morao obnoviti. Česta ponavljanja te vrste znatno bi komplikovala postupak konačnog usvajanja plana u Skupštini SFRJ. Mislim da bi stoga trebalo insistirati na tome da se svi predlozi i zahtevi stave na dnevni red još u toku priprema dogovora o osnovama plana federacije, a samo se izuzetno to može učiniti kada se postupak usvajanja plana nalazi u završnoj fazi. Verovatno, to nije stvar samo ovog zakona, nego i samih poslovnika Skupštine SFRJ i republičkih, odnosno pokrajinskih skupština.

I najzad, u zakonu o planiranju treba predvideti postupak za slučaj ako u samoj Skupštini SFRJ dode do prigovora da je predlog plana federacije u suprotnosti sa prethodno zaključenim dogovorom o osnovama plana federacije. U tom slučaju izgleda najlogičnije ponoviti postupak dogovaranja, osim kada je reč o sporu oko nadležnosti organâ federacije, o čemu odluku treba da donesu organi koji su za to ovlašćeni Ustavom.

Svi potpisnici dogovora o osnovama plana federacije treba da budu materijalno, pravno i društveno odgovorni za izvršavanje obaveza koje su prihvatili tim dogovorom, a i svi drugi društveni subjekti i za one obaveze koje proizlaze iz propisâ organâ federacije na osnovu njihove ustavne nadležnosti.

Zato bi u zakon o planiranju trebalo uneti i odgovarajuće sankcije za neizvršenje takvih obaveza kada su one jasno određene i kvantificirane.

Možda bi bilo dobro da se u zakonu o planiranju bar donekle odrede i zadaci, prava i dužnosti upravnih i stručnih organa federacije u pripremanju i ostvarivanju dogovora o osnovama društvenog plana i samog društvenog plana Jugoslavije. S tim u vezi mislim da bi trebalo:

prvo, utvrditi prava tih organa u pogledu prikupljanja podataka, pokazateljâ i informacija iz samoupravno udruženog rada i društveno-političkih zajednica:

drugo, obavezati te organe da moraju kontinuirano informisati sve nosioce planiranja o svim podacima i pokazateljima od značaja za njihove planove;

treće, definisati neke osnove ili načela za izgradnju metodologije planiranja koja odgovara samoupravno udruženom radu;

četvrto, obavezati ove organe da pružaju pomoć drugim nosiocima planiranja;

peto, utvrditi obavezu ovih organa da stalno prate proces dogovaranja o osnovama plana i ostvarivanje samog plana i da na osnovu svojih analiza pokreću inicijative i daju preporuke i predloge;

šesto, ovlastiti ih i obavezati da u cilju ostvarivanja svih tih i drugih zadataka — samostalno ili u dogovoru sa informativnom službom Skupštine SFRJ, Službom društvenog knjigovodstva, statističkom službom i institucijama za informisanje u republikama — izdaju odgovarajuće stručne publikacije, biltene, analize i drugo;

sedmo, obavezati ih da u ostvarivanju plana intervenišu svojim propisima ili merama i radnjama na koje su ovlašćeni Ustavom i zakonom, ili da u tom smislu podnose predloge Saveznom izvršnom veću ili Skupštini SFRJ; i

osmo, obavezati ih na permanentnu saradnju sa odgovarajućim organima republika i autonomnih pokrajina, kao i sa odgovarajućim opštim udruženjima i drugim zajednicama udruženog rada.

VIII VREMENSKO TRAJANJE PLANOVA I NJIHOVA METODOLOGIJA

U novom zakonu o planiranju trebalo bi precizirati sadržinu pojedinih vrsta planova (dugoročnih, srednjoročnih i godišnjih), njihov uzajamni odnos, kao i posebne odgovornosti i njihov obim u pogledu donošenja i ostvarivanja svake od tih vrsta planova. Jer sve vrste planova ne moraju da imaju isti značaj i obaveznost niti za njih treba da važi isti postupak donošenja. Uloga srednjoročnog i dugoročnog plana je drukčija u odnosu na ulogu godišnjeg plana. Za donošenje srednjoročnog i dugoročnog plana potrebna je saglasnost osnovnih organizacija udruženog rada, odnosno onih subjekata planiranja koji treba da snose materijalnu odgovornost u pogledu izvršenja obaveza predviđenih samoupravnim sporazumom, odnosno društvenim dogovorom o osnovama tog plana. Međutim, za godišnje planove, za razliku od srednjoročnih, pa i dugoročnih planova, nije potrebno predviđati kompletnu proceduru usaglašavanja o osnovama plana, nego je dovoljno predvideti samo mogućnost da svaki nosilac planiranja može da stavlja prigovor ako smatra da je doneti jednogodišnji plan u suprotnosti sa potpisanim sporazumom, odnosno dogovorom o osnovama srednjoročnog plana.

1. Dugoročni planovi

Dugoročnim planovima utvrđuju se, za period od deset i više godina, dugoročni ciljevi i pravci razvoja društva i njegovih proizvodnih snaga. Stoga, po mom mišljenju, dugoročni plan ne bi trebalo da bude neposredno obavezan, osim kao utvrđena zajednička dugoročna politika. Obaveze koje treba potpisati odnose se, u stvari, na srednjoročni plan i preko toga na godišnji plan, a ne na dugoročni plan. Jer bismo u protivnom ulazili u suviše riskantnu praksu. Dugoročni planovi su, ipak, više opšta orijentacija razvoja društva i njegovih proizvodnih snaga nego precizno određen program akcije. Proglašavati tu orijentaciju obaveznom značilo bi unapred prihvatiti sve subjektivne ograničenosti znanja i sposobnosti ljudi u pogledu predviđanja budućeg razvoja društva. A greške te vrste neminovno dolaze do izražaja utoliko više ukoliko se planovi odnose na duži vremenski period. Upravo zato u dugoročnom društvenom planu treba da bude obavezna samo zajednička

politika, odnosno zajednička orijentacija razvoja društva koju će imati u vidu svi nosioci planiranja, a ne i oni elementi tog plana koji mogu da budu veoma podložni promenama tokom vremena. Zato, po pravilu, iz dugoročnih planova ne treba neposredno da proizlaze konkretne materijalne obaveze, osim izuzetno kada sama priroda određenih dugoročnih projekata to zahteva. Prema tome, dugoročni planovi treba da imaju više programski karakter.

Međutim, srednjoročni planovi treba obavezno da se zasnivaju na dugoročnim planovima, odnosno da ih revidiraju ako tokovi prakse ukažu da je to neophodno. Na taj način bi i realizacija dugoročnih projekata bila obezbeđena izvršavanjem obaveza predviđenih sporazumom, odnosno dogovorom o osnovama srednjoročnog plana. Na prvi pogled ovo pitanje ne izgleda bitno, ali je, po mom mišljenju, značajno, pogotovo ako želimo da čitav sistem planiranja što više uprostimo i, posebno, da obaveze učinimo što određenijim.

2. Srednjoročni planovi

Zakonom o planiranju bi trebalo predvideti opštu obavezu svih nosilaca planiranja da donose srednjoročne planove, koji bi se zasnivali na premisama dugoročnog plana. Srednjoročnim planom utvrđivale bi se materijalne i druge obaveze učesnikâ planiranja na osnovu samoupravnog sporazuma i društvenog dogovora o osnovama plana i odluka skupštine društveno-političke zajednice u okviru njene nadležnosti. Svi dogovori i sporazumi o osnovama srednjoročnog plana u udruženom radu stupaju na snagu kada se sa njima saglase sve osnovne organizacije udruženog rada koje ti sporazumi i dogovori materijalno ili pravno obavezuju. Obaveze preuzete srednjoročnim planom su čvrste za sve učesnike planiranja, što povlači odgovarajuće pravne posledice, materijalnu i društvenu odgovornost itd. To upravo znači da je srednjoročni plan po svojoj sadržini čvrst plan.

Naš sistem planiranja treba da izgrađujemo prvenstveno na srednjoročnim planovima. Oni treba da budu ne samo oblik formulisanja ciljeva ekonomske politike nego pre svega osnovni instrument udruživanja rada i dohotka, kao i osnovni instrument dogovora među republikama i autonomnim pokrajinama u pogledu usklađivanja materijalnih odnosa u celokupnoj jugoslovenskoj privredi i društvenoj reprodukciji za odgovarajući srednjoročni period.

Srednjoročni plan treba da sadrži naročito sledeće: zajedničke ekonomske, razvojne, socijalne, kulturne, društveno-ekonomske i druge interese i ciljeve i zajedničku ekonomsku politiku, kao i sredstva za njihovo ostvarivanje, investicione programe, konkretne obaveze, uzajamne odnose u tim obavezama, uzajamne odnose u raspodeli zajednički ostvarenog dohotka na osnovu zajedničkog plana, uzajamne odnose između srednjoročnih planova osnovnih organizacija udruženog rada i radne organizacije, ili radne organizacije i složene organizacije udruženog rada ili organizacije udruženog rada i banaka itd. Osnovne organizacije udruženog rada u okviru radne organizacije udruživače svoj rad i dohodak prvenstveno donošenjem srednjoročnog plana. Njime bi se utvrdilo koliki treba da bude taj dohodak, kakva je njegova ekonomska struktura, kako se i u kojim osnovnim organizacijama udruženog rada stvara, u kojem stepenu i kako se udružuje za određeni srednjoročni period itd. Srednjoročnim planom utvrdili bi se i svi bitni elementi raspodele zajednički ostvarenog dohotka među osnovnim organizacijama udruženog rada, kao što su pokazatelji o nivou i kretanju produktivnosti rada, uspešnosti korišćenja minulog rada, zavisnosti dohotka od produktivnosti rada, o elementima ujednačavanja uslova privređivanja, o ekstradohotku, internim cenama, tržišnim cenama i slično.

Ako se u izgrađivanju našeg sistema planiranja pode od takve sadržine srednjoročnih planova, onda plan zaista postaje jedan od bitnih instrumenata, odnosno čak bitnih karakteristika uređivanja socijalističkih i samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa kakvi su formulisani u našem novom Ustavu.

Srednjoročni plan mora da obezbedi skladnost materijalnih proporcija u celokupnom društvenom razvoju. Tu mislim na onaj Marksov stav o usklađenosti osnovnih odeljaka društvene reprodukcije (A i B), naravno — u povezanosti sa međunarodnom razmenom, jer mi nismo zatvoreno društvo. Takode mislim da bi u novom zakonu o planiranju trebalo posebno istaći određene teorijske marksističke poglede o bitnim elementima plana.

Zakon o planiranju mora da ukaže i na neophodne garantije u cilju obezbeđivanja sredstava za ostvarivanje plana i da predvidi društvene sankcije za svesno »nepokrivene« planove, kao i način rešavanja sporova koji nastaju kada objektivni razlozi onemogućavaju ispunjavanje obaveza iz srednjoročnog plana.

Period trajanja srednjoročnog plana organizacije udruženog

rada verovatno će zavisiti od dužine investicionog ciklusa u njoj. Po mom mišljenju, srednjoročni plan ne mora uvek biti petogodišnji plan. Naime, srednjoročni planski ciklusi mogu biti različiti u različitim organizacijama, kraći ili duži, pa ne treba sve subjekte planiranja obavezati da svoje srednjoročne planove uvek donose za petogodišnji period. Drugo je pitanje što oni, bez obzira na to kakvu dinamiku planiranja imaju, usklađuju tu dinamiku sa petogodišnjim društvenim planom društveno-političke zajednice. Zato bi u zakonu o planiranju trebalo reći da će samoupravne zajednice u kojima ciklusi ostvarivanja plana zbog specifičnosti uslova obuhvataju period kraći ili duži od pet godina prilagoditi svoje planove potrebama svoje dinamike planiranja i potrebama njihovog uključivanja u srednjoročne društvene planove. Recimo, železnica može da ima svoj sedmogodišnji plan, ali će iz tog srednjoročnog plana izdvojiti zadatke za pet godina sa kojima će se uključiti u petogodišnji društveni plan.

Srednjoročni plan bi trebalo da se neprekidno dopunjuje novim samoupravnim sporazumima i društvenim dogovorima onih nosilaca planiranja koji učestvuju u njegovom ostvarivanju — kada se pokaže da dugoročni plan, na kojem je građen srednjoročni plan, nije realan, kada se proširuju ili sužavaju planski zadaci ili kada se priprema nova razvojna etapa. Takvi srednjoročni planovi omogućavali bi da imamo i sasvim konkretne i odgovorne nosioce izvršavanja plana, odnosno planskih obaveza. Zakon mora biti dovoljno elastičan kako bi se sve takve promene unosile kao dopunski elementi u srednjoročni plan, pa i kao revizija tog plana putem godišnjih planova. Svaki birokratski formalizam i krutost u sistemu planiranja samo bi oslabili njegovu efikasnost.

3. Godišnji planovi

I godišnji plan je, kao što je već rečeno, obavezan za sve nosioce planiranja. Ali taj plan je, u stvari, izvod iz srednjoročnog plana. Zato nije ni neophodno da osnovna organizacija udruženog rada ponovo daje saglasnost na taj plan, nego je dovoljno da radnički savet odgovarajuće organizacije udruženog rada donese odluku o njemu. Naravno, osnovna organizacija udruženog rada mora biti informisana i imati pravo da zahteva promenu ako smatra da godišnji plan nije u skladu sa srednjoročnim planom.

Isto tako, ako bilo koja druga samoupravna organizacija ili

zajednica ili društveno-politička zajednica smatra da je godišnji plan u suprotnosti sa srednjoročnim planom, odnosno da joj je godišnjim planom »podmetnuta« nova obaveza koja nije sadržana u srednjoročnom planu, ona može zatražiti poseban samoupravni sporazum o godišnjem planu u cilju raščišćavanja tih stvari. Eventualne sporove koji bi tim povodom mogli da nastanu rešavaju bi, po pravilu, sud udruženog rada.

Iz svih tih razloga ne bi trebalo ni insistirati na terminu godišnji plan, iako lično nemam ništa protiv da taj termin ostane. Ali, da li će se taj akt zvati godišnji plan ili rezolucija o ekonomskoj politici ili slično, koju će Savezno izvršno veće, kada je reč o federaciji, predložiti Skupštini SFRJ, to je svejedno. Možda bi trebalo dodati i to da, kada je reč o planu federacije, Skupština SFRJ donosi godišnji akt rezolucijom koja sadrži analizu sprovođenja srednjoročnog plana, probleme i predloge mera za sledeću godinu. Na taj način bismo srednjoročnog plana koja bi se godišnje donosila u Skupštini SFRJ. Na osnovu te rezolucije svi državni i samoupravni organi će samostalno donositi odluke i mere na koje su ovlašćeni Ustavom i planom. Drugim rečima, mislim da prilikom donošenja godišnjih planova federacije ne bi trebalo primenjivati postupak prethodnih društvenih dogovora o njihovim osnovama, jer su te osnove već date srednjoročnim planom. Prema tome, godišnje planove ili akte kojima će se obezbeđivati godišnje sprovođenje srednjoročnih planova donosila bi Skupština SFRJ u skladu sa svojim ustavnim nadležnostima.

Trebalo bi, isto tako, kritički razmotriti našu dosadašnju praksu donošenja godišnjih planova. Sigurno je da nije dobra praksa da se tokom cele godine gomilaju razni problemi koje onda na kraju godine treba rešavati po hitnom postupku zbog čega se uvek nađemo u »križi vremena« u pogledu donošenja godišnjih planova. Možda bi bilo najracionalnije ako bismo za donošenje godišnjih planova postavili princip da je potrebno blagovremeno formulisati ekonomsku politiku za sledeći period na bazi analize stanja i izvršavanja plana. Naime, bilo bi dobro da se u periodu maj—jun tekuće godine, kada se obično i najviše diskutuje o tome da li su ekonomski trendovi pozitivni ili negativni i šta treba preduzimati, te diskusije pretvore u određenu praksu, to jest da se zakonom obaveže Savezno izvršno veće da u tom periodu podnosi Skupštini SFRJ na ocenu stanje za protekli period i rezoluciju o

ekonomskoj politici za naredni period. Na bazi takve rezolucije mogle bi sve samoupravne organizacije i zajednice pripremiti godišnje planove.

4. O metodologiji planiranja

Što se tiče metodologije planiranja, to je više stručna nego društveno-ekonomska i politička problematika. Po svoj prilici, ta materija ne bi trebalo detaljno da se razraduje u zakonu o planiranju, nego samo u smislu opredeljivanja opštih načela. Bitna su tri napred pomenuta glavna oblika plana (dugoročni, srednjoročni i godišnji), koji su obavezni, a u njihovom okviru biće različitih metoda planiranja.

Metodologija planiranja će se u novim uslovima i na osnovu novih zakonskih odredaba o planiranju, svakako, dalje unapređivati. Ona bi trebalo da omogućuje najracionalnije međusobno snabdevanje podacima, informacijama, pokazateljima, ocenama stanja i kretanja u privredi, ažurnom evidencijom, naučnom analizom itd. Time bi se stvorile čvrste uzajamne obaveze koje su neophodne da bi planiranje bilo zaista jedinstven proces. Jer se planirati može istovremeno i kontinuirano samo ako se svi subjekti planiranja u bitnim elementima pridržavaju jednog metodološkog pristupa, koji je u svojim osnovama jedinstven.

Verovatno bi zakonom trebalo obavezati državne organe nadležne za planiranje da utvrđuju metodologiju planiranja, kao i sam metodološki postupak uspostavljanja uzajamnih odnosa na području planiranja. Međutim, pošto se nalazimo na samom početku izgrađivanja novog sistema planiranja, možda ne bi bilo loše da se i zakonom o planiranju definišu bar neki osnovni elementi metodologije, načina pripremanja i usaglašavanja, kao i postupka donošenja planova. Recimo: kakva je odgovornost osnovne organizacije udruženog rada prema radnoj organizaciji, radne organizacije prema složenoj organizaciji, svih njih prema organima planiranja društveno-političkih zajednica, zatim, kako i na koji način uskladiti princip istovremenosti i permanentnosti u procesu planiranja itd.

Posebno pitanje o kojem moramo zauzeti stav je u kojoj meri zakon o planiranju treba da se bavi i problemima stručne metodologije plana federacije. Ovo zato što će plan federacije, imajući u vidu njegov opštejugoslovenski karakter, i njegova metodologija neizbežno uticati na metodologiju celokupnog planiranja u našem dru-

štvu, a u nekim svojim delovima će postati i obaveza za sve ili za pojedine nosioce planiranja. Stoga mislim da bi u zakon o planiranju trebalo uneti i odredbe kojima bi organi federacije dobili neophodna ovlašćenja u tom smislu.

Pre svega, Savezno izvršno veće treba ne samo ovlastiti nego i zadužiti da izgradi odgovoran naučni i stručni aparat u organima i organizacijama planiranja u federaciji. Moramo obezbediti da u planiranju učestvuju naši najbolji naučnici i stručnjaci koji će moći da snose punu stručnu odgovornost za svoje inicijative i predloge. Ukoliko taj aparat bude sposobniji, utoliko će i njegove inicijative i predlozi imati veću snagu ujedinjavanja misli i akcije svih nosilaca planiranja u Jugoslaviji. Zadatak ovog aparata treba da bude i neprekidno unapređivanje metodologije planiranja u našoj zemlji uopšte i posebno metodologije planiranja u federaciji.

Dalje mislim da bi Savezno izvršno veće trebalo zakonom ovlastiti da donosi bliže propise kojima će obezbeđivati jedinstvene osnove metodologije planiranja u pripremanju i zaključivanju dogovora o osnovama društvenog plana Jugoslavije, u donošenju toga plana i u njegovom ostvarivanju.

Nadležne organe upravljanja i druge organe samoupravnih organizacija i zajednica i organe društveno-političkih zajednica trebalo bi zakonom o planiranju ovlastiti i obavezati da donesu propise o načinu informisanja koji će radnicima i drugim radnim ljudima i njihovim samoupravnim organima i društveno-političkim zajednicama — dakle, svima, a ne samo radnicima — omogućavati lakše odlučivanje o pojavama i odnosima koji su od značaja za donošenje odluka u njihovoj samoupravnoj organizaciji, odnosno zajednici, kao i u okviru delegatskog sistema u širim samoupravnim i društveno-političkim zajednicama. Osnovni zadatak tih organa na svim nivoima je da radnicima blagovremeno daju i svoja mišljenja o glavnim problemima i da se i ta mišljenja uzimaju u obzir u dogovaranju o osnovama plana, to jest da se dogovori zasnivaju na tim pretpostavkama društvene politike. To informisanje mora da bude osnova odlučivanja nosilaca planiranja.

Po mom mišljenju, samo organizacije i zajednice koje su neposredno povezane u društvenoj reprodukciji dužne su da međusobno razmenjuju informacije, odnosno oni koji su integrisani u složene organizacije udruženog rada ili u slične organizacije udruženog rada, na osnovu samoupravnog sporazuma o udruživanju, odlučuju o tome koje će informacije međusobno razmenjivati.

Razume se, prinuda u međusobnom informisanju može se predvideti samo zakonom.

U zakonu o planiranju bi, verovatno, moglo nešto da se kaže i o pokazateljima neophodnim u procesu planiranja, kao i o državnom organu koji je ovlašćen da ih donosi na osnovu zakona. Isto tako, u tom kontekstu trebalo bi detaljnije razraditi ulogu nauke i stručnih službi u procesu planiranja. Nauka i stručna priprema su bitan uslov realnosti i uspešnosti plana, ali one moraju biti u funkciji reprodukcije i daljeg napretka socijalističkih i samoupravnih odnosa, a ne u funkciji uspostavljanja nekog državno-sopstveničkog ili tehnokratskog monopola, kakvih tendencija ima ne samo u našem društvu nego i u našoj nauci.

Edvard Kardelj: »O sistemu samoupravnog planiranja — brionske diskusije«. »Radnička štampa«, 1978. Beograd.

STICANJE I RASPODELA SREDSTAVA ZA LIČNE DOHOTKE NA OSNOVU RADA — JEDNO OD NAJAKTUELNIJIH PITANJA NAŠEG DRUŠTVA DANAS

Odgovori na pitanja redakcije lista »Svetlost« povodom Desetog susreta samoupravljača Jugoslavije »Crveni barjak«, održanog 15. i 16. februara 1978. godine u Kragujevcu, koje je Edvard Kardelj dao u svojstvu predsednika Odbora za pripremu ovog susreta, i njegova pozdravna reč na otvaranju susreta.

Tekst intervjua objavljen je u celini u listu »Svetlost«, 15. februara 1978. godine, pod naslovom »Razvoj političkog sistema ne može se uspešno ostvarivati bez stabilnog materijalnog i samoupravnog položaja čoveka u udruženom radu«, a u dnevnoj štampi pod različitim naslovima.

Pozdravna reč na otvaranju susreta objavljena je u listu »Borba«, 16. februara 1978. godine.

Naslov rada za ovu knjigu dala je redakcija.

Pitanje: Druže Kardelj, na koja pitanja iz oblasti osnovne teme — »Sticanje i raspodela sredstava za lične dohotke« — treba da da odgovor Deseti susret samoupravljača »Crveni barjak«?

Odgovor: Ovogodišnji jubilarni Deseti susret samoupravljača Jugoslavije održava se u vreme kada naše društvo čini velike napore da dohodak, odnosno njegovo sticanje i raspoređivanje, kao i raspodela sredstava za lične dohotke, postane osnovni pokretački motiv rada i privređivanja udruženih radnika u osnovnim organizacijama udruženog rada, a udruživanjem rada i sredstava i u celokupnom sistemu slobodnog samoupravnog udruženog rada. Stoga, prirodno, treba očekivati da će delegati i delegacije iz udruženog rada iz svih naših republika i pokrajina na ovoj jedinstvenoj radnoj manifestaciji samoupravljača, u međusobnoj razmeni stečenih iskustava, doprineti sagledavanju i daljem praktičnom ostvarivanju ustavnih načela i odredaba Zakona o udruženom radu o sticanju i raspodeli sredstava za lične dohotke radnika, kako u osnovnim organizacijama, tako i u svim drugim oblicima udruženog rada. Dosadašnja iskustva iz društvenog usmeravanja, regulisanja i raspoređivanja dohotka i raspodele sredstava za lične dohotke putem društvenih dogovora i samoupravnih sporazuma pokazuju da je taj problem, da tako kažem, uvek otvoren. Odnosno, utvrđivanje osnova i merila vrednovanja rada za raspodelu sredsta-

va za lične dohotke i s tim u vezi dosledno sprovođenje principa raspodele prema rezultatima rada u svim oblastima društvenog rada je i dalje jedan od trajnih i najvažnijih zadataka koji stoje pred svim radnicima u udruženom radu i pred celom našom socijalističkom samoupravnom zajednicom.

Deseti susret samoupravljača baviće se brojnim pitanjima vezanim za osnovnu temu ovog skupa, kao što su: oblici sticanja dohotka, raspoređivanje dohotka i čistog dohotka, principi takozvane namenske raspodele dohotka, društveno dogovaranje i samoupravno sporazumevanje u raspoređivanju dohotka i raspodeli sredstava za lične dohotke, odnos između »bruto« i čistog ličnog dohotka, utvrđivanje ličnih dohodaka prema doprinosu radnika tekucim i minulim radom, zajemčeni lični dohoci i slično.

Od rasprave na ovom skupu, naravno, ne treba očekivati da da odgovore i gotova rešenja za sva pitanja koja danas postavlja naša samoupravna praksa. Ali verujem da će na njemu demokratska i kritička razmena dosadašnjih iskustava u razvoju dohodovnih odnosa i u regulisanju raspodele sredstava za lične dohotke radnika značiti korak napred u iznalaženju praktičnih rešenja zasnovanih na načelima Ustava i na Zakonu o udruženom radu. No, mnoga pitanja koja će biti razmatrana na ovom Susretu zahtevaju dugoročnije, široko i intenzivno angažovanje svih socijalističkih snaga našeg društva.

U pogledu ostvarivanja ustavnih načela i rešenja sadržanih u Zakonu o udruženom radu o raspodeli sredstava za lične dohotke, želim da naglasim da su pre svega radnici u svakoj osnovnoj organizaciji udruženog rada ti koji se moraju neprestano i najšire angažovati, kako na razradi kriterijuma za merenje doprinosa u radu i kriterijuma za merenje produktivnosti rada, tako i u njihovoj doslednoj primeni. Jedan od osnovnih zadataka u ostvarivanju tih ciljeva jeste pre svega borba za što višu produktivnost ne samo jedinačnog individualnog nego i ukupnog društvenog rada. Jer bez porasta produktivnosti rada ne može se ostvarivati ni povećanje ličnih dohodaka. Stečeni dohodak sam po sebi, to jest nezavisno od ostvarenog stepena produktivnosti rada, ne može da bude merilo raspodele sredstava za lične dohotke. Doduše, radnici u osnovnim organizacijama udruženog rada — iako u načelu samostalno odlučuju o visini ličnih dohodaka i sredstava za zajedničku potrošnju — moraju da se pridržavaju i određenih društveno utvrđenih merila u pogledu obima i kvaliteta rada. Ta merila treba

da obezbede da kretanje ličnih dohodaka među privrednim delatnostima bude što više u skladu sa načelom: za jednak rad — jednak lični dohodak.

Rad radnika u udruženom radu ne sastoji se samo od konkretnog rada i fizičkih rezultata na njegovom radnom mestu nego i od njegovog umnog rada koji obavlja kao odgovorni društveni radnik, odnosno radnik-samoupravljač. Zato Ustav i Zakon o udruženom radu priznaju kao merilo rada i rezultate gospodarenja minulim radom radnika kojim on kao zajedničkim društvenim sredstvima za proizvodnju upravlja u osnovnoj organizaciji udruženog rada. Reč je, naime, o tome da radnik treba na odgovarajući način da bude neposredno, materijalno i stvaralački stimulisan da minuli rad, kojim kao društvenim sredstvima upravlja, ekonomski što racionalnije koristi, udružuje i ulaže i da od rezultata ostvarenih po tom osnovu stiče i određeni deo svog ličnog dohotka. To je u Zakonu o udruženom radu izraženo više kao princip, kao faktor materijalnog stimulisanja radnika za racionalno ulaganje i udruživanje rada i dohotka. Sada je stvar samoupravne prakse da se taj princip konkretizuje i da se nadu rešenja koja će zaista biti stimulaturna. U svakom slučaju, učešće u raspodeli ostvarenog dohotka po osnovu minulog rada veoma je važno pitanje i to je jedna od polaznih tačaka integracije rada i društvenog kapitala pod kontrolom radnika. Ta sredstva su sadržana u masi dohotka osnovne organizacije udruženog rada. Ali, ako se ona unutar tog dohotka posebno iskazuju, tada će radniku biti mnogo jasnije u kojoj meri je njegov društveno-ekonomski položaj zavisao od izdvajanja za podmirenje njegovih ličnih i zajedničkih potreba, a u kojoj od ulaganja u proširenu reprodukciju.

Ovo posebno naglašavam zato što će radnikov lični dohodak ubuduće sve manje zavisiti od njegovog tekuceg, a sve više od gospodarenja minulim radom u njegovoj osnovnoj organizaciji udruženog rada i u društvu u celini i, razume se, od razvoja nauke i tehnologije. To je jedan, rekao bih, normalan i prirodan proces koji se odvija pod stalnim uticajem naučnog i tehnološkog napretka i koji neposredno zavisi od nivoa materijalne razvijenosti društva.

Jedno od pitanja koje svakako treba raščistiti kada je reč o raspodeli prema radu jeste i načelo solidarnosti. To načelo, međutim, ne treba niiti može automatski da se primenjuje, jer ono i princip raspodele prema radu dva su sasvim suprotna, rekao bih, kontradiktorna principa. Međutim, pri raspodeli sredstava za lične

dohotke radnici u udruženom radu treba da se rukovode i načelom solidarnosti kako bi se postepeno i ekonomski celishodno smanjivale socijalne razlike koje nastaju zbog razlika u ličnim dohocima. To se može postići ako se obezbedi da, po pravilu, relativno brže rastu niži lični dohoci u odnosu na više lične dohotke, tako što će se iz sredstava zajedničke potrošnje na osnovu načela uzajamnosti pokrivati ili učestvovati u pokrivanju određenih socijalnih i drugih potreba radnika sa nižim ličnim dohocima. Ovo načelo treba primenjivati prvenstveno u korišćenju sredstava zajedničke potrošnje.

Po mom mišljenju, problemi vezani za izradu osnova i merila za raspodelu prema rezultatima rada — koji su sada jedan od naših najneposrednijih zadataka — podrazumevaju raščišćavanje sledećih pitanja: šta je rezultat tekućeg rada radnika na njegovom radnom mestu; šta je zajednički rezultat tekućeg rada u radnoj jedinici i u pojedinačnoj osnovnoj organizaciji udruženog rada, šta je rezultat štednje u materijalu i vremenu, kao i druga slična pitanja kvaliteta i kvantiteta ličnog i zajedničkog rada, šta je rezultat određene raspodele dohotka, to jest šta je rezultat gospodarenja minulim radom u osnovnoj organizaciji udruženog rada itd. Stvar je samoupravne prakse da izgradi sistem kriterijuma, odnosno da razradi osnove i merila za formiranje ličnog dohotka radnika u zavisnosti od svih ovih komponenata, to jest kako po osnovu njegovog tekućeg i minulog rada tako i po osnovu rezultata njegovog gospodarenja celokupnim društvenim minulim radom. Ako se lični dohodak bude formirao na taj način, time će se stvarati uslovi da se postepeno počne ujednačavati dohodak po pojedinim kriterijumima u raznim oblastima privrede. Mcdutim, ako se i dalje ostaje samu u krugu »fiksnih tarifa« ili, kako je ranije bilo, u krugu kvalifikacija, onda se nikada neće naći prava rešenja za raspodelu prema radu.

Razume se, osnovnim organizacijama udruženog rada u svemu tome treba pomoći i teorijski i praktično. Zato očekujem da se na ovom Susretu samoupravljača, i u referatima i u diskusiji, čuju i razmotre konkretni predlozi i sugestije, kako na osnovu teorije, tako i na osnovu samoupravne prakse, ali isto tako da se iznesu i problemi na koje u praktičnom sprovođenju ustavnih načela o raspodeli prema rezultatima rada nailaze naši radni kolektivi.

Pitanje: Kako ocenjujete protekle pripreme za jubilarni Susret i u kojoj meri se na njemu mogu očekivati prava pitanja i odgovori od značaja za praksu sticanja i raspodele sredstava za lične dohotke?

Odgovor: Što se prvog dela pitanja tiče, moram da kažem da nisam bio u mogućnosti da neposredno i detaljno pratim ceo tok priprema Susreta, ali sam upoznat sa glavnim aktivnostima u organizovanju ovog značajnog skupa. Uveren sam da su kao i ranijih godina — a to su najbolje pokazali rezultati dosadašnjih susreta — uloženi veliki naponi koji će omogućiti da i ovaj skup uspešno i plodonosno završi svoj rad. Svi dosadašnji susreti imali su, pa i ovaj jubilarni ima opštejugoslovenski karakter i značaj ne samo po sastavu i broju delegata nego pre svega po tome što radnička klasa i radni ljudi Jugoslavije na ovim susretima, evo već deset godina, održavaju svoj svojevrsan kongres na kome raspravljaju o najaktuelnijim pitanjima iz svog rada i života. Da bi se to postiglo, bilo je nužno uložiti velike napore i razviti široku aktivnost, jer organizovanje jednog ovakvog skupa ne zahteva pripreme samo tehničke i organizacione prirode.

Održavanje ovog jubilarnog Susreta je, u stvari, završetak jedne široke aktivnosti koja se poslednjih godinu-dve dana intenzivno odvija u celoj zemlji na sprovođenju ustavnih načela o udruženom radu. Takvom aktivnošću stvoreni su veoma povoljni uslovi i atmosfera da jedna ovako značajna tribina može uspešno da radi. Imajući u vidu temu koja je na dnevnom redu, njen značaj i karakter, kao i vreme održavanja ovog Susreta, od njega treba očekivati da dá ne samo sliku stanja u ovoj oblasti, mada je i to veoma značajno, nego pre svega da ukaže na zadatke i pravce narednih konkretnih aktivnosti na ovom području.

Stoga s pravom treba očekivati da će, kako i vi kažete, prava pitanja i odgovori zaista biti u centru pažnje ovog skupa, odnosno da će kroz upoznavanje i sagledavanje konkretnih iskustava on pomoći da se dođe do odgovarajućih zaključaka i sinteze iz dosadašnje prakse u oblasti sticanja i raspodele sredstava za lične dohotke i u vezi s tim da se učini korak dalje u praksi. Jer raspodela sredstava za lične dohotke prema rezultatima rada nije samo jedno od najaktuelnijih pitanja u sadašnjem društvenom trenutku, nego i, kako sam već rekao, dugoročan i trajan zadatak i cilj za čije ostvarivanje su najdirektnije zainteresovani radni ljudi u svim oblastima društvenog rada, a time i društvena zajednica u celini.

Pitanje Od praktičnih rešenja u pogledu utvrđivanja materijalnog položaja čoveka prema rezultatima rada nesumnjivo zavisi i njegova motivisanost za aktivnost u političkom sistemu. U kakvu vezu, stoga, treba dovesti raspravu na Susretu sa tokom priprema naših partijskih kongresa kako bi i Susret dao što veći stvaralački doprinos avangardnim događajima za utvrđivanje daljeg pravca razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja?

Odgovor: Naše društvo je ne samo u političkim dokumentima, ustavnim i zakonskim rešenjima i drugim aktima i društvenim odlukama nego i celokupnom dosadašnjom svojom praksom uvek polazilo od toga da su radni čovek, njegova konkretna društvena, stvaralačka i materijalna pozicija, polazna tačka i cilj izgradnje političkog sistema socijalističkog samoupravljanja. Materijalni položaj radnika u sistemu samoupravnog udruženog rada je, prema tome, baza njegovog ukupnog društveno-ekonomskog i političkog položaja u društvu. Drugim rečima, materijalni položaj radnika i svih radnih ljudi uopšte, njihov društveni i politički položaj, njihovo angažovanje i ukupna aktivnost, a time i uticaj na funkcionisanje i izgradnju političkog sistema, čine nerazdvojnu, jedinstvenu celinu.

A to još pogotovo zbog toga, što borba za bolji materijalni položaj radnika može biti uspešna samo ako je rezultat povećanog stvaralačkog napora radnog čoveka kao pojedinca i udruženog rada kao celine. Zato se materijalna i moralna stimulacija ne mogu podvajati. Materijalna stimulacija koja vodi većem stvaralačkom naporu uvek je i moralna, a moralna stimulacija daje radniku bolji materijalni položaj samo ako je stvaralačka, to jest ako podstiče stvaralački napor. Ja u tom svetlu gledam i na problem utvrđivanja merila i načina raspodele sredstva za lične dohotke kako prema rezultatima tekućeg rada, tako i prema rezultatima proširene reprodukcije u kojoj se radnik takođe angažuje svojim tekućim i minulim radom.

Razvijajući samoupravne društveno-ekonomske odnose, naše društvo je postiglo krupne rezultate u obezbeđivanju i jačanju materijalnog, pa time i ukupnog društvenog položaja radnog čoveka. Takva njegova pozicija u samoupravnom udruženom radu i u društvu uopšte predstavlja snažan motiv za intenzivno društveno i političko angažovanje i osnov za stvarni uticaj radnog čoveka na sistem društvenog i političkog odlučivanja i za njegovu zainteresovanost za izgradnju i dosledno funkcionisanje političkog sistema socijalističkog samoupravljanja. Naš politički sistem mora dosledno i najdirektnije izražavati interese radnika u udruženom radu.

odnosno on treba da bude njegova funkcija. Zbog toga je dalji razvoj političkog sistema socijalističkog samoupravljanja, o čemu se u nas sada vode široke rasprave, od velikog značaja za celokupan napredak našeg društva.

Ovaj Susret samoupravljača održava se u vreme intenzivnih priprema za Jedanaesti kongres Saveza komunista Jugoslavije i za republičke kongrese i pokrajinske konferencije. Na ovim partijskim skupovima će se, pored ostalog, razmatrati i pitanja dalje izgradnje političkog sistema socijalističke samoupravne demokratije. Nesumnjivo je da će u kontekstu glavne teme i na ovom Susretu samoupravljača biti reči o tome. Jer dalji razvoj političkog sistema na osnovama socijalističkog samoupravljanja ne može se uspešno ostvarivati bez stabilnog materijalnog i samoupravnog položaja radnog čoveka u udruženom radu. A raspodela prema rezultatima rada je upravo jedan od bitnih, određujućih faktora takvog položaja radnog čoveka. Zato će i udruženi rad biti stvarno baza političkog sistema i imati odlučujući uticaj na njegove institucije u meri u kojoj budu u društvenoj i samoupravnoj praksi ostvarena ustavna načela i opredeljenja o samom udruženom radu.

Od ovog Susreta samoupravljača realno je očekivati i raspravu i kritičko sagledavanje i drugih aktuelnih pitanja, a ne samo raspravu o raspodeli sredstava za lične dohotke. Kad to kažem, imam u vidu takva pitanja, kao što su: funkcionisanje delegatskog sistema, aktivnost i rad delegata i delegacija, odnos delegatska baza — delegacija, uloga organizovanih stvaralačkih snaga socijalističke svesti, ostvarivanje i jačanje idejne i političke uloge SKJ u novim uslovima i slično. Zato će poruke i zaključci ovog Susreta samoupravljača kao jedna od akcija koje čine sastavni deo pretkongresnih aktivnosti sigurno doprineti pripremanju stavova i odluka predstojećih partijskih kongresa.

Pitanje. Koje je odbrambene mehanizme protiv mogućih otpora i negativnih pojava potrebno ugrađivati u samoupravne sporazume u momentu kada novi sistem raspodele »startuje«?

Odgovor: Pre svega želim da naglasim da polazna tačka samoupravnog sporazumevanja i društvenog dogovaranja u raspoređivanju dohotka i raspodeli sredstava za lične dohotke radnika mora biti prvenstveno samoupravno uređivanje uzajamnih prava i odgovornosti radnih ljudi u raspolaganju zajedničkim dohotkom, o

sredstvima i okvirnim merilima za utvrđivanje kvantiteta i kvaliteta rada koji treba da doprinesu što većem ujednačavanju uslova sticanja ličnog dohotka, o zajedničkom uticaju na troškove proizvodnje ukupnog društvenog rada, kao i o oblicima ekonomske i socijalne solidarnosti radnika i njihove zajedničke zaštite od samovolje i zloupotrebe od strane pojedinaca ili pojedinih organizacija udruženog rada.

Društveno dogovaranje i samoupravno sporazumevanje u raspoređivanju dohotka i raspodeli sredstava za lične dohotke moralo bi se, po mom mišljenju, ispoljavati pre svega kao napor da sam slobodni udruženi rad svesno podrži takvu racionalnu globalnu raspodelu nacionalnog dohotka kojom se obezbeđuju neophodne proporcije između potrošnje i proizvodnje, kao i drugi slični elementi plana i ekonomske politike u cilju obezbeđivanja stabilnosti privrednih kretanja. Uspostavljanje stabilnog sistema globalne raspodele dohotka na deo za akumulaciju, na deo za potrošnju na bazi društvenih dogovora i samoupravnih sporazuma i društvenog planiranja, kao i na deo za raspodelu sredstava za lične dohotke je ne samo ekonomska potreba društva nego i najvažniji odbrambeni mehanizam protiv grupno-svojinskih i privatno-svojinskih deformacija u raspolaganju dohotkom, odnosno društvenim kapitalom.

Konkretno određivanje osnova i merila raspodele sredstava za lične dohotke radnika prema rezultatima rada trebalo bi da bude prvenstveno stvar samoupravnih sporazuma samih osnovnih i drugih organizacija udruženog rada, grupacija i grana — kao i pravilnika u tim organizacijama — uz posredovanje, inicijativu i odgovornost sindikata, ali i društvenih dogovora i akcije državnih organa u okviru njihovih nadležnosti. U kojoj meri će biti potrebna takva društvena intervencija, pokazaće nam tek buduća praksa. Reč je, dakle, o tome da radni ljudi u osnovnoj organizaciji udruženog rada i u svim vidovima integracije rada, na osnovu opštih društvenih merila, zajedničkih planova, društvenih dogovora i zakona, samostalno regulišu svoje međusobne, uzajamne odnose u raspodeli prema rezultatima rada. U tom smislu samoupravni sporazumi i pravilnici o raspoređivanju dohotka i raspodeli sredstava za lične dohotke morali bi da budu više vezani za planove i programe razvoja osnovnih organizacija udruženog rada. Bez plana i planiranja nije moguće govoriti o sistemu raspodele dohotka i ličnih dohodaka, odnosno o razradi osnova, merila i kriterijuma za raspodelu prema rezultatima rada. Plan je polazna pretpostavka

kontrole radnika nad kretanjem ukupnog dohotka, pa time i dela sredstava za lične dohotke koji oni stiču svojim radom. Na taj način se obezbeđuje njihova vodeća pozicija u osnovnim organizacijama udruženog rada i u društvu u celini.

Ti samoupravni sporazumi morali bi izražavati pre svega dinamiku odnosa između porasta čistog dohotka osnovne organizacije udruženog rada i globalnog fonda ličnih dohodaka u toj organizaciji iz godine u godinu i u povezanosti sa politikom radnog kolektiva u raspolaganju dohotkom, to jest u zavisnosti od toga koliko je ta politika doprinela porastu čistog dohotka. Naime, kvantitativni pokazatelji povećanja čistog dohotka ne mogu sami po sebi biti kriterijumi njegovog raspoređivanja na lične dohotke radnika, nego samo kao stimulus u povezanosti sa kvalitativnim pokazateljima tog povećanja, to jest koliko su radnici u osnovnoj organizaciji udruženog rada svojim uspešnim radom i poslovanjem doprineli tom povećanju, a ne, na primer, koliki je ukupan rezultat ulaganja društvenih sredstava u tu osnovnu organizaciju. Prema tome, tu se ne postavlja samo pitanje prava na dohodak, nego i pitanje uzajamne društvene odgovornosti radnika u pogledu raspolaganja dohotkom.

Radnici u osnovnim organizacijama udruženog rada, odnosno radnim organizacijama i drugim oblicima udruživanja, moraju biti u položaju da samostalno raspolazu dohotkom, bilo kada je reč o određivanju nivoa lične i zajedničke potrošnje bilo kada je reč o njihovom zajedničkom dogovaranju o izdvajanju dela dohotka za akumulaciju radi proširivanja materijalne osnove udruženog rada u celini. U tome oni treba da se rukovode principima ravnopravnosti i odgovornosti i da se nalaze u jednakom položaju prema drugim radnicima u udruženom radu. To ne treba shvatiti samo kao stvar i pitanje nekakve socijalne pravde, odnosno težnje da se spreče suviše velike i neprihvatljive razlike u ličnim dohocima za približno jednak rad, nego pre svega kao stvar međusobne odgovornosti udruženih radnika u oblasti upravljanja zajedničkim dohotkom.

No, i pored svega toga, imam utisak da su postojeći društveni dogovori i samoupravni sporazumi o raspoređivanju dohotka i raspodeli sredstava za lične dohotke još uvek suviše usnenereni na kvantitativno određivanje nivoa ličnih dohodaka, a premalo na utvrđivanje onih kvantitativnih i kvalitativnih merila za rezultate rada od kojih pre svega zavisi veći ili manji dohodak osnovne organizacije udruženog rada. Drugim rečima, oni se orijentišu više

na raspodelu, nego na porast produktivnosti rada i time na povećanje dohotka. Po mome mišljenju, oni bi se morali više baviti rezultatima tekućeg i minulog rada radnika, odnosno, bolje rečeno, doprinosom toga rada ukupnom rezultatu osnovne organizacije i svih drugih vidova udruženog rada sa kojima je ta organizacija povezana. Osim toga, često se suviše paušalno određuju razni »plafoni« za lične dohotke koji ne pogodaju one koji za malo rada primaju relativno veliki lični dohodak, nego često upravo one čiji je rad od odlučujuće važnosti za razvoj i napredak osnovne organizacije udruženog rada.

Štaviše, mislim da neću preterati ako kažem da smo poslednjih godina čak nazadovali u pogledu primene načela raspodele prema radnom učinku. To, u stvari, najvažnije merilo raspodele prema rezultatima rada se u veoma mnogo organizacija udruženog rada zanemaruje, a sve više ima raspodele sredstava za lične dohotke na osnovu jednostranih merila, kao što su broj radnih časova, formalna kvalifikacija, subjektivistički tretirano radno mesto i slično. A takva merila umanjuju produktivnost rada, umanjuju kvantitet i kvalitet rada radnika, dovode u neravnopravan položaj dobre radnike u odnosu na slabe radnike, povećavaju troškove proizvodnje po jedinici proizvoda i vrše pritisak na povećanje cena itd. A, uz to, ona su i izvor bilo neopravdanih socijalnih razlika, bilo uravnilovke.

Ostvarivanje društvenog dogovaranja i samoupravnog sporazumevanja o raspoređivanju dohotka i raspodeli sredstava za lične dohotke treba pratiti i kritički analizirati i u kraćim periodima podvrgavati ih neophodnoj reviziji. Sve to treba da obezbedi njihov istinski samoupravni karakter i da iz godine u godinu dolazimo do sve kvalifikovanijih i adekvatnijih samoupravnih sporazuma. To je put da se postepeno dođe i do istinski racionalnih rešenja problema onih razlika u ličnim dohocima radnika koje nastaju zbog različitog položaja grana ili radnih organizacija na tržištu, to jest zbog različitog obima društvene akumulacije koju oni mogu da steknu na osnovu svoga rada.

Sada je neophodno da se istraje na tome da se svi poslovi mogu izmeriti kako bi se dosledno sproveo princip raspodele prema rezultatima rada. U tom pravcu učinjen je značajan korak u traženju merila i u radnim zajednicama udruženog rada i u organizacijama udruženog rada društvenih delatnosti, gde je, da tako kažem, teže doći do objektivnih merila za nagradivanje prema

radu. Taj proces se mora nastaviti. A protiv onih koji se ne budu pridržavali pravila ponašanja za koja smo se kao društvo izjasnili ili koji na neki drugi način budu pokušavali da zadrže stare odnose u raspodeli ličnih dohodaka, po mome mišljenju, postoje dovoljno snažni samoupravni, politički i državno-administrativni odbrambeni instrumenti kojima im se treba suprotstaviti. Nosioci te akcije treba da budu u prvom redu sami radnici u udruženom radu, a zatim organizovane snage socijalističke svesti, sve društveno-političke zajednice, društveni pravobranioци samoupravljanja, sudovi udruženog rada, upravni organi itd.

Razume se, dosledno sprovođenje ustavnog koncepta raspodele dohotka i ličnih dohodaka u slučajevima kada je to predviđeno zakonom mora se oslanjati i na određene, čak veoma autoritativne, društvene regulativne funkcije i intervencije. Pri tome organi društveno-političkih zajednica treba da preduzimaju neophodne regulativne mere samo tada kada su za to Ustavom i zakonom ovlašćeni. U stvari, interesi društvene zajednice u toj oblasti su prvenstveno u obezbeđivanju stabilnosti privrednog razvoja i u uspešnosti samoupravnog i društvenog planiranja. Organi društveno-političkih zajednica posebno treba da se pojavljuju kada je u pitanju obezbeđivanje jednakih prava radnika u odnosu na sredstva za proizvodnju u društvenoj svojini i na upravljanje i raspolaganje dohotkom ili kada postoji društvena potreba da se posebno stimulišu određeni oblici rada ili kvalifikacije.

Takvim samoupravnim sporazumevanjem i društvenim dogovaranjem i takvim regulativnim merama naše društvo, naravno, neće postići apsolutnu »pravdu« u raspodeli prema radu niti će izbeći sukobe koje će u toj oblasti i ubuduće nametati sama praksa. Pri tome je bitno da društvena zajednica i radnici u udruženom radu teže izgradnji takvih društveno-ekonomskih i političkih odnosa u kojima će se ti konflikti rešavati u pravcu društvenog progressa, a ne na način koji društvo vuče nazad ili produbljuje unutrašnje protivrečnosti.

U tom pogledu, po mom mišljenju, sindikat i druge organizovane socijalističke snage našeg društva imaju veoma značajnu ulogu da svojom aktivnošću doprinose i neprekidno pomažu da radnička klasa kao celina utvrđuje politiku raspodele dohotka i ličnih dohodaka i da se ona društvenim dogovorima i samoupravnim sporazumima dalje razrađuje i konkretizuje u cilju stvaranja celovitog sistema osnova i merila za raspodelu prema radu. Ne treba

zaboraviti da je utvrđivanje politike ličnih dohodaka prema radu i rezultatima rada pre svega klasno i idejno-političko pitanje. Otuda bez organizovane društveno-političke akcije ne mogu se brže ostvarivati ona društvena opredeljenja koja imaju istorijski značaj u izgrađivanju i reprodukcivanju socijalističkih samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa, prema kojima rad i rezultati rada određuju materijalni i društveni položaj svakog radnika.

Pitanje: Očekujete li da se nešto od toga čuje i na Susretu samoupravljača?

Odgovor: Sve ono o čemu sam već govorio predstavlja, u stvari, odgovor i na ovo vaše pitanje. Dodao bih samo još to da obimne pripreme koje su izvršene u organizovanju ovog skupa, kao i teme i pitanja o kojima će se raspravljati, podrazumevaju da bi na ovom skupu trebalo da bude posvećena posebna pažnja gotovo svim aktuelnim problemima koji se tiču sticanja i raspodele sredstava za lične dohotke radnika u udruženom radu. Nadajmo se da će biti tako.

Pitanje: Molimo Vas da iznesete Vaše viđenje razvoja Susreta kao doprinosa teoriji i praksi samoupravljanja u protekloj deceniji i šta od njega očekujete u budućnosti?

Odgovor: Susreti samoupravljača su neosporno značajni događaji i veoma su korisni kako za teoriju i nauku, tako i za samu praksu. Kao mesto susreta teorije i nauke sa praksom i uopšte društvenom akcijom oni su već do sad veoma značajno doprineli njihovom povezivanju i odigrali zaista korisnu ulogu u razvoju samoupravnih odnosa.

O značaju ovih susreta i njihovom doprinosu dovoljno govori i sama činjenica da su se na njima do sada kao predmet razmatranja i razmene iskustava nalazile teme koje su zaista ne samo aktuelne nego i takve koje imaju dugoročan suštinski značaj za naš samoupravni razvoj. Jer teme, kao što su: teorija i praksa samoupravljanja; rezultati i perspektive razvoja neposrednog samoupravljanja; radnička klasa kao vladajuća snaga društva; planiranje; delegatski sistem; udruživanje rada i sredstava i, sada, sticanje i raspodela sredstava za lične dohotke zaista predstavljaju veoma značajna pitanja razvoja našeg ukupnog društvenog sistema.

Tesna i uzajamna povezanost teorije i nauke i društvene

stvarnosti i prakse je, nesumnjivo, jedan od veoma važnih faktora našeg samoupravnog i uopšte društvenog razvoja. Zato cilj i zadatak naše teorije i nauke nisu niti mogu biti nekakve veštačke subjektivističke konstrukcije o socijalističkoj demokratiji, nego su u tome da istražuju, analiziraju i otkrivaju objektivne zakonitosti socijalističkih proizvodnih odnosa, kretanja i pojave koje dolaze do izražaja u živoj socijalističkoj praksi i da ukazuju na konkretne korake, pravce i perspektive našeg daljeg samoupravnog razvoja i kretanja. A polazna tačka i osnova takvog istraživanja može da bude samo biće socijalističkog samoupravljanja, njegovi društveno-ekonomski i politički odnosi, odnosno živa samoupravna praksa. Nauka postaje materijalna i revolucionarna snaga onda kada ovlada svešću i akcijom ljudi. A teorija i nauka može da bude neposredni pokretač, da predstavlja pomoć i da ovlada svešću i akcijom ljudi samo ako izražava njih same u društvenoj praksi, odnosno kad izražava njihove objektivno date konkretne i svakodnevne i opšte i dugoročne potrebe i interese u toj praksi. Ako se na takav način ujedini nauka i praksa, onda će i sistem samoupravnih proizvodnih odnosa zaista imati svoj revolucionarni karakter i sadržaj i zaista dati stvarne rezultate u praksi.

Zato se nadam da će susreti samoupravljača kao mesto sučeljavanja društvene prakse i političke akcije sa teorijom i naukom u budućnosti imati još značajniju ulogu i da će stalno davati doprinos i vršiti neposredan uticaj na traženje i iznalaženje novih, progresivnih odgovora i rešenja za otvorena pitanja našeg socijalističkog razvoja. U tom pogledu ovi susreti mogu značiti ne samo korak dalje u sagledavanju i razmeni iskustava nego i podršku i podsticaj za dalje uspehe i dostignuća samoupravnog sistema u celini.

Gledano sa tog stanovišta, ako susretima imam šta da savetujem, onda je to želja da budu još sadržajnija i konkretnija radno-diskusiona tela.

* * *

Susreti samoupravljača »Crveni barjak« već deset godina stvaralački doprinose jačanju i razvijanju svesti i prakse našeg socijalističkog samoupravnog društva.

U stvari, nije reč samo o deset godina. Susreti »Crveni barjak«

nastavljaju stogodišnju tradiciju grada i njegove radničke klase u kojoj se razvijala misao Svetozara Markovića o samoupravljanju. Ta misao nije bila samo slutnja budućnosti, nego je bila već sazrela ideja i politika, iako se rodila u sredini u kojoj još nisu postojali istorijski uslovi za njeno ostvarenje.

Ako vas podsećam na sve to, to ne činim samo zato da bih vas podsetio na Svetozara Markovića, na njegove ideje i na kragujevačke radnike koji su pre 100 godina podigli crveni barjak samoupravljanja. Govorim o tome zato da bih ukazao na činjenicu da socijalističko samoupravljanje nije nikakva subjektivistička konstrukcija, kao što se još uvek ponekad ističe, nego da ono izvire iz stogodišnjih težnji radničke klase, kao i radnog seljaka. Možemo se osetiti sretnima što sada ostvarujemo ono što su kragujevački radnici pre 100 godina zapisali na svoj Crveni barjak.

Radujem se, iz tih razloga, što sam predsedavao Odborom koji je pripremao jubilarni Deseti susret samoupravljača »Crveni barjak« u uverenju da će ovaj susret biti podstrek za još veću aktivnost svih susreta u budućnosti.

Proteklih devet susreta samoupravljača »Crveni barjak« bili su mesto borbe za samoupravnu orijentaciju i odigrali su značajnu ulogu u savlađivanju idejnih kolebanja oko pravaca razvoja društvenih odnosa, vršeći najširi uticaj da se istraje u borbi za razvoj samoupravljanja i da se potraže pravi putevi razvoja.

Deseti susret samoupravljača »Crveni barjak« održava se u vreme kada su ta kolebanja već definitivno prevaziđena i ujedno u vreme intenzivnih priprema za Jedanaesti kongres Saveza komunista Jugoslavije koji će nesumnjivo dati nove podstreke razvoju samoupravljanja.

Razmatrajući jedno od najaktuelnijih pitanja našeg društva danas, a to je sticanje i raspodela sredstava za lične dohotke na osnovu rada, možemo biti uvereni da će kao i dosad kragujevački susreti samoupravljača dati svoj doprinos novim akcijama i ukupnoj aktivnosti u razvoju samoupravnih društvenih odnosa, a samim tim i pretkongresnim pripremama.

Još iz jednog razloga čini mi posebno zadovoljstvo što otvaram ovaj skup. Ove godine susreti samoupravljača »Crveni barjak« dodelili su povelju i plaketu »Crveni barjak samouprave« našoj narodnoj Armiji. Mislim da je to bila mudra i pravedna odluka. Istina, Armija u užem smislu te reči nije organizacija koja bi se mogla graditi na principima samoupravljanja, ali ogroman deo

oružanih snaga naših naroda i narodnosti danas je organizovan kao opštenarodna odbrana, a to znači i kao samoodbrana samoupravljača. Na taj način opštenarodna odbrana je direktni izraz sistema socijalističkog samoupravljanja i odlučnosti samoupravljača da brane svoja društvena prava i svoju slobodu. Osim toga, naša Jugoslovenska narodna armija kao celina nije samo zaštitnik naše nezavisnosti i naših granica, nego je i zaštitnik samoupravnih i socijalističkih odnosa u našem društvu.

Samoupravljanje kao sistem ne može da postoji samo za sebe. Ono mora da se oslanja na državnu vlast radničke klase, a Jugoslovenska narodna armija je upravo revolucionarni instrument upravo te vlasti. Ona zato i zaslužuje visoko priznanje ovog jubilarnog susreta »Crveni barjak«.

Dozvolite mi, zato, da ovom prilikom čestitam svim oružanim snagama naših naroda i narodnosti i Jugoslovenskoj narodnoj armiji.

U tom duhu otvaram deseti jubilarni susret samoupravljača »Crveni barjak« u Kragujevcu i sve vas najtoplije pozdravljam.

»Svetlost«, godina XLIV, broj 6 15. februar 1978. Kragujevac i »Borba«, 16 februar 1978

SLOBODNI UDRUŽENI RAD

Brionske diskusije

UVODNA NAPOMENA

Knjigu »*Slobodni udruženi rad*« — drugu iz serije pod zajedničkim podnaslovom »*Brionske diskusije*« — pripremio sam na osnovu mojih neobjavljenih izlaganja u diskusijama tokom pripremanja Zakona o udruženom radu i Zakona o udruživanju organizacija udruženog rada u opštá udruženja i Privrednu komoru Jugoslavije na zajedničkim sednicama Saveznog saveta za pitanja društvenog uredenja i Saveznog saveta za privredni razvoj i ekonomsku politiku, održanim 1974—1978. godine, uglavnom na Brionima. Takođe sam koristio i odgovarajuće delove iz dva moja neobjavljena izlaganja o minulom radu (28. marta 1977. godine na sastanku Komisije Skupštine SFRJ za praćenje sprovođenja Zakona o udruženom radu i 31. januara 1978. godine na zajedničkoj sednici saveznih saveta). Osim toga, u ovu knjigu uključio sam i neke druge moje tekstove, u celini ili samo pojedine delove, kao, na primer, izlaganje na Trećoj sednici CK SKJ 17. aprila 1976. godine i na sednici Predsedništva Stalne konferencije gradova Jugoslavije 12. maja 1977. godine. Sve ove tekstove sam u međuvremenu znatnije sadržinski dopunio, predmetno sistematizovao i redigovao tekst u celini.

Tekstove za ovu knjigu definitivno sam pripremio za štampu 1. aprila 1978. godine, to jest na njenoj pripremi radio sam posle donošenja Zakona o udruženom radu (25. novembar 1976). To mi je omogućilo da u knjizi ukažem na primere i ona početna pozitivna

iskustva samoupravne prakse u sprovođenju Zakona o udruženom radu koja mogu da budu širi oslonac za dalju izgradnju odnosa u slobodnom, samoupravnom udruženom radu. Iako ta iskustva za sada nisu potpuna, ona, ipak, ukazuju na probleme koji se javljaju u samoupravnom organizovanju i povezivanju udruženog rada na principima dohotka. Te probleme treba rešavati pre svega doslednom primenom i daljom konkretnom normativnom i stručnom razradom odredaba Zakona o udruženom radu u samoupravnoj praksi. Iskustva koja su u tom pogledu već stečena kako u udruženom radu, tako i u društvu u celini, omogućuju da se brže i efikasnije pronalaze putevi i načini dalje izgradnje socijalističkih društveno-ekonomskih odnosa u sistemu samoupravnog udruženog rada.

U veoma širokim i demokratskim raspravama i diskusijama koje su vođene tokom pripreme Zakona o udruženom radu i Zakona o udruživanju organizacija udruženog rada u opšta udruženja i Privrednu komoru Jugoslavije iznosio sam i neke stavove koji nisu »ušli« u pomenute zakonske tekstove ili, pak, ne u potpunosti. Smatrao sam, međutim, da ih treba uključiti u ovu knjigu kao deo mojih ukupnih shvatanja i pogleda o suštini i karakteru društveno-ekonomskih odnosa u sistemu socijalističkog samoupravnog udruženog rada. Ali, te »razlike« ne mogu se nikako uzeti niti shvatiti kao neke moje ograde prema nekim rešenjima u Zakonu o udruženom radu ili, pak, kao moja kritika suštine osnovnih rešenja utvrđenih i regulisanih ovim Zakonom. One su više, da tako kažem, izraz mojih razmišljanja u naporima koje činimo u pravcu unapređenja socijalističkih samoupravnih odnosa u slobodnom udruženom radu.

Autor

I. SUŠTINA I KARAKTER SOCIJALISTIČKOG SAMOUPRAVNOG UDRUŽENOG RADA

1. Neophodnost Zakona o udruženom radu

U razvoju odnosa i organizacije samoupravnog udruženog rada, od »radničkih amandmana« iz 1971. godine i Ustava iz 1974. godine naovamo, postignuti su krupni uspesi. Oni su značajni ne

samo za učvršćivanje samoupravnih odnosa u udruženom radu nego i za celokupan dalji razvitak socijalističkih društveno-ekonomskih i demokratskih političkih odnosa u našem društvu. Postignuti rezultati su utoliko značajniji što još nismo doneli sve neophodne zakonske propise koji tim odnosima i organizaciji samoupravnog udruženog rada treba da daju čvršće okvire i pravce u skladu sa ustavnim konceptom.

Ti uspesi su, u stvari, više delo samostalne akcije naših samoupravljača na osnovi ustavnog koncepta. Samim tim potvrdila se i opravdanost i pravovremenost idejne i političke intervencije Saveza komunista Jugoslavije, odnosno progresivnih socijalističkih snaga našeg društva protiv ponovnih pokušaja afirmacije određenih antisamoupravnih i, u krajnjoj liniji, antisocijalističkih tendencija koje su ponovo pokušale da se nametnu našem socijalističkom društvu. Takve tendencije su se ovog puta manje izrazile u pojavi državno-svojinskog konzervativizma i dogmatizma, a više u obliku zahteva jednog dela »tehnostrukturne elite«, pod vidom svojevrsnog novog oblika »liberalizma« za »oslobađanje« kako od samoupravljačkih prava radnika, tako i od opšte društvene kontrole. Pokušaji takozvanog »tehnobirokratskog liberalizma« da tim putem uspostavi monopol »tehnostrukturne elite« u upravljanju društvenim kapitalom i u rukovođenju društvenim radom i društvom praktično su mogli da imaju samo jedan od dvaju mogućih rezultata: gubljenje radničke kontrole nad dohotkom, ukidanje društvene svojine i uspostavljanje neke vrste »menadžerskog kapitalizma« ili — što bi bila realnija perspektiva — vraćanje na centralistički sistem državno-svojinskih odnosa, sa svim posledicama po razvoj društveno-ekonomskih i političkih odnosa u našem društvu, koje su iz naše dosadašnje socijalističke prakse, kao i prakse drugih socijalističkih zemalja dobro poznate.

Verujem da je jedan od razloga koji je olakšao razmah takvih tendencija i taj što — i pored postojanja razrađenog idejnog i političkog koncepta sadržine, karaktera i razvojnih pravaca odnosa u udruženom socijalističkom i samoupravnom radu — nemamo učvršćene unutrašnje odnose, veze, prava i odgovornosti u takvom udruženom radu i u celokupnom sistemu društveno-ekonomskih odnosa na osnovu zakonskih i drugih institucionalnih ustavnih instrumenata. Zbog toga se i u praksi samoupravljanja počelo na svoj način probijati »pravo jačeg«. A pokazalo se da radnička klasa nije uvek automatski najjača, nego da i te kako može postati objekt

manipulisanja stvarno jačeg tehnobirokratskog i državno-centralističkog monopola. Na sreću, pravovremena intervencija Saveza komunista Jugoslavije i društva taj proces je politički radikalno prekinula. Sada je pred nama zadatak da se on onemogućí ili bar bitno oteža i odgovarajućom unutrašnjom ekonomskom i političkom izgradnjom društveno-ekonomskog sistema.

Uspesi postignuti posle ustavnih promena, kao i neuspeh napada na samoupravljanje sa pozicija tehnobirokratskog monopola predstavljaju još jednu ubedljivu praktičnu negaciju teze da radnička klasa nema drugog izbora do sistema kapitalističke eksploatacije ili monopolske vlasti sopstvene državne birokratije ili »tehnosrukturane elite«. Osim toga, postignuti uspesi ubedljivo obaraju i neke lažno-ultralevičarske teze malograđanske desnice koja u istom dahu tvrdi da od samoupravljanja nema ništa ako ga ne nosi spontana akcija radnika, a da sami radnici ne mogu da upravljaju svojim radom bez vodeće uloge inteligencije, u stvari, »tehnosrukturane elite«.

Danas, međutim, svakome mora biti jasno da radnička klasa može da osvoji vodeću ulogu i vlast u društvu i da je održava i da razvija socijalističke odnose samo kao organizovana snaga u povezanosti sa svim ljudima koji žive od svog rada i samo ako je kao takva sposobna da u svojim redovima i u društvu razvija kreativne snage društvene svesti koje su sposobne da progresivne spontane težnje radničke klase povezuju sa naukom i sa revolucionarnom idejnom i političkom perspektivom zasnovanom na zakonitostima društvenog razvitka, na objektivnim saznanjima prakse i teorije. Ne može biti nikakve sumnje da radnička klasa ne bi nikada mogla doći do uspeha postignutih u borbi za učvršćivanje samoupravljanja da u svakodnevnoj praksi na čelu te borbe nije stajao Savez komunista Jugoslavije, sa svojim jasnim dugoročnim konceptom socijalističkog samoupravljanja, zajedno sa svim socijalističkim snagama našeg društva koje su podržavale i podržavaju bitne elemente tog koncepta. Zahvaljujući tome, naš sistem socijalističkog samoupravljanja učvrstio je svoje unutrašnje kohezivne veze i ojačao svoju društvenu i političku snagu, što je doprinelo efikasnijem rešavanju mnogih otvorenih pitanja, a samim tim i stvaranju pozitivne političke situacije u zemlji. Tome je doprinela pre svega svest samoupravljača da Savez komunista Jugoslavije i sve progresivne socijalističke snage brane upravo ono što brane i oni — samoupravljači kao svoje pravo i kao uslov svoje slobode u radu i društvu.

Pa ipak, i pored svega što je postignuto, moramo biti svesni činjenice da se sa pozitivnim kretanjima prepliću i da će se i dalje preplitati i mnoge stare tendencije i pokušaji da se u novom obliku održavaju ili uspostave stari odnosi. I zato nije suvišno da se i ovde ponovi stara istina da razvoj socijalizma — kao ni bilo kojeg oblika društva u istoriji — nije građenje idealno statički zamišljene zgrade, nego društveno-istorijski proces čiji rezultat zavisi od razvoja proizvodnih snaga čoveka i od njegove sposobnosti da postane svestan šansi koje mu daje takav razvoj i da se bori za njihovo ostvarenje. U tom smislu borba za socijalističko samoupravljanje je dugotrajna, jer je reč o borbi za takve proizvodne odnose u kojima će čovek biti oslobođen ne samo kapitalističkog nego i svakog drugog monopola u raspolaganju sredstvima za proizvodnju zajedničkog, odnosno udruženog rada. Stoga je neminovno da takva borba nailazi i da će nailaziti na otpore i napade u zemlji i u međunarodnim razmerama sa čim smo računali od samog početka izgradnje socijalističkih samoupravnih odnosa.

Ali, to sada više nije najteži problem. Nije reč toliko o borbi protiv otpora samoupravljanju koliko o pronalaženju najracionalnijih rešenja za samoupravno organizovanje udruženog rada u svakoj oblasti društvenog rada, u svakoj osnovnoj organizaciji udruženog rada i u svakom pojedinom obliku integracije udruženog rada. Brojniji su danas oni problemi koji proizlaze iz nedovoljne konzistentnosti i izgrađenosti odnosa u udruženom radu, nedostataka jasne praktične orijentacije, nedovoljnog znanja, odnosno zbog nedovoljne uloge naučno-stručne angažovanosti, zbog improvizacije, nedovoljno konkretnog prilaza različitim situacijama itd., iz čega proizlaze zaletanja iz jedne krajnosti u drugu, nezadovoljavajuća efikasnost sistema u nekim oblastima odnosa i njegovog funkcionisanja i slično.

Upravo te probleme treba da imamo u vidu prilikom rada na tekstovima novih sistemskih zakona. Zato se ne bih mogao sasvim složiti sa mišljenjima, koja se, inače, veoma često čuju, da ne treba žuriti sa konkretnim zakonskim rešenjima koja bi tobož sputala slobodnu samoupravnu inicijativu, nego da treba — kako se to obično kaže — preпустiti samim samoupravljačima da tragaju za odgovarajućim rešenjima. Mi smo do sada imali upravo takvu praksu i upravo sa negativnim pojavama koje je ona rodila mi se danas moramo boriti. Dakako, ni sam nisam za takva zakonska rešenja koja bi samoupravnu praksu dovela u Prokrustovu postelju

paragrafa, to jest koja ne bi vodila računa o bezgraničnoj različitosti uslova prakse. Ali mislim da sistemski zakoni u svojim odredbama mora da budu toliko konkretni da bi zaista mogli da obezbede praktično ostvarivanje Ustavom koncipirane i utvrđene društveno-ekonomske i političke odnose u sistemu socijalističkog samoupravnog udruženog rada u onoj meri u kojoj je to neophodno da bi sistem samoupravljanja raspolagao svojom unutrašnjom snagom u odbrani od antisamoupravnih tendencija i deformacija.

2. Pojmovno određenje i polazne osnove socijalističkog samoupravnog udruženog rada

U nas se često udruženi rad shvata kao udruživanje radnika u osnovnu organizaciju udruženog rada, a preko nje u radnu, složenu i druge šire oblike organizovanja udruženog rada, pa se iz toga izvodi zaključak da je udruženi rad prvenstveno stvar oblika njegovog organizovanja. Tumačenje i prikazivanje sadržine udruženog rada samo kao oblika organizovanja radnika, kao nekakvog skupa radnika koji dolaze u istu organizaciju da bi zajedno radili, vuče za sobom jednu logiku koja zamagljuje činjenicu da se pre svega radi o objektivno datim uslovima, sredstvima i načinu rada, to jest o proizvodnim odnosima, o odnosima među samim radnicima u takvim objektivno datim uslovima društvenog rada, o sistemu ekonomskih kanala koji povezuju udruženi rad kao takav, a zatim i radnike u takvom radu. Na taj način se stvara ceo niz komplikacija u uređivanju dohodovnih odnosa i zamagljuje se njihova prava društveno-ekonomska suština. Time jedna organizaciona hijerarhijska građevina zamenjuje sistem društveno-ekonomskih i političkih odnosa među radnicima, a ona nije niti može biti sadržina udruženog rada. Organizaciona dimenzija samoupravnog udruženog rada je njegova izvedena, sekundarna pojava.

Suština i karakter udruženog rada ispoljava se prvenstveno u odnosima među ljudima koji stiču jednaka prava na osnovu prava rada društvenim sredstvima, a pre svega u njegovoj međusobnoj dohodovnoj isprepletenosti i međuzavisnosti. Dohodovni odnosi moraju ispunjavati sadržinu socijalističkog samoupravnog udruženog rada, u kome dohodak udruženih radnika predstavlja jedinstvenu kategoriju kojom oni upravljaju u osnovnim organizacijama udruženog rada. Pri tome radnici u svakoj osnovnoj organizaciji

moraju voditi računa o tome da je reč o dohotku koji se nalazi u društvenoj, a ne u nekoj grupnoj ili nekom sličnom obliku svojine.

Na taj način pravo radnika da u svojoj osnovnoj organizaciji udruženog rada upravlja celokupnim dohotkom vrši dva društvena zadatka: s jedne strane, oslobada radnika u njegovom radu, čini ga gospodarom uslova, sredstava i plodova njegovog rada i postaje uslov i izvor njegovog ličnog dohotka u skladu sa rezultatima rada: a. s druge strane, dohodak kao društveno-ekonomska kategorija postaje faktor unutrašnjeg ekonomskog povezivanja udruženog rada u skladu sa potrebama moderne tehnike i tehnologije. Dohodak ujedno postaje osnovni princip jednog unutrašnjeg pokretačkog organizma koji obezbeđuje sve potrebne ekonomske i druge funkcije bez kojih društveno-ekonomski sistem ne bi mogao delovati samoupravno, to jest iz svoje sopstvene unutrašnje snage. Prema tome, upravo pravo radnika da kolektivno, ravnopravno i demokratski sa svim radnicima u svojoj osnovnoj organizaciji udruženog rada upravlja celokupnim dohotkom u društvenoj svojini i da na taj način slobodno udružuje svoj rad i sredstva sa svim drugim radnicima i radnim organizacijama sa kojima ga povezuju zajednički interesi rada i života — i to u odgovarajućem sistemu međusobnih odnosa radnika u kojem svi oni imaju jednaka prava i jednake međusobne obaveze — jeste onaj glavni faktor koji oslobada udruženi rad potrebe da njime diriguje neki centralizovani državni aparat ili neki sistem tehnobirokratskog monopola. Time se vodenje procesa rada kao upravljanje stvarima striktno odvoja od upravljanja uslovima, sredstvima i plodovima rada, odnosno od upravljanja dohotkom, što je po svojoj društveno-ekonomskoj suštini jedan oblik odnosa među ljudima.

Po nekim shvatanjima, do udruženog rada i svojstava radnika u udruženom radu dolazi se na taj način što radnici udružuju svoj individualni rad sa individualnim radom drugih radnika u cilju zajedničkog rada sredstvima u društvenoj svojini. Mislim da udruženi rad i svojstvo radnika u udruženom radu ne nastaju samim udruživanjem individualnog rada radnika sa individualnim radom drugih radnika, jer udruživanje rada je objektivna neophodnost, a ne pitanje subjektivne odluke radnika. U tom pogledu odnos nije isti kao u slučaju učlanjivanja radnika, na primer, u neko udruženje građana, gde je on u izboru sasvim slobodan. Društveni rad je, međutim, kategorija izvan mogućnosti odlučivanja na osnovu lične volje radnika, to jest udruživanje rada i njegov karakter objektivno

nameće sam društveni rad, sama priroda stvari, odnosno stepen razvoja proizvodnih snaga.

Prilikom određivanja pojma i suštine socijalističkog samoupravnog udruženog rada treba početi od radnika u tom radu, od neposrednog spajanja rada, upravljanja i raspolaganja radom i sredstvima za proizvodnju i reprodukciju, to jest »društvenim kapitalom« u rukama radnika, jer u tome se, u stvari, izražava suština ukidanja kapitalističkih odnosa proizvodnje, koji se zasnivaju na klasnom podvajanju sopstvenosti i raspolaganja kapitalom, s jedne, i radne snage, s druge strane. Dakle, treba početi od društvenog karaktera rada i od nužnosti njegovog udruživanja. A udružujući svoj rad i dohodak u jedinstvenom sistemu i upravljajući celokupnim dohotkom u svojim osnovnim organizacijama udruženog rada, radnici istovremeno sami izgrađuju mehanizam samoupravnog udruženog rada, a ne neko spolja. Samoupravno udruživanje rada je oblik udruživanja društvenog rada putem kojeg radnici u socijalističkim proizvodnim odnosima ostvaruju svoj vladajući položaj u udruženom radu i u društvu u celini. Lična pozicija radnika određena je time što oni upravljaju svojim i ukupnim društvenim radom slobodno, neposredno i ravnopravno, ali u odnosima objektivno nametnute povezanosti i međusobne zavisnosti, uzajamne demokratske odgovornosti i solidarnosti, samoupravnog odlučivanja i u odnosima ravnopravnosti naroda i narodnosti. Povezanost radnika je, dakle, samoupravna i demokratska, a ne spolja nametnuta. Radnik nije »jedinka«, to jest nije svojim radom i raspolaganjem sredstvima i plodovima tog rada izolovan od drugih, nego se nalazi u odnosima međusobne zavisnosti i uzajamne odgovornosti prema jednakim pravima drugog radnika. A upravo to i jeste uslov nastajanja slobodnog socijalističkog društva, to jest slobodne zajednice proizvođača.

Udružujući svoj rad i sredstva društvene reprodukcije kojima upravljaju, radnici integrišu celokupan društveni rad u sistem samoupravnog udruženog rada u cilju stvaranja materijalnih i drugih dobara i vršenja usluga: sticanja dohotka; unapređenja materijalne osnove udruženog rada i svog materijalnog i društvenog položaja; zadovoljavanja svojih ličnih i zajedničkih potreba i interesa i opštih društvenih potreba; savlađivanja stihijskog delovanja tržišta u odnosima i tokovima društvene reprodukcije; usklađivanja razvoja proizvodnih snaga i unapređivanja celokupnog sistema socijalističkih društveno-ekonomskih odnosa. Razume se,

uslov ostvarivanja tih i takvih zadataka jeste da radnici u svojoj osnovnoj organizaciji udruženog rada stiču dohodak. Prema tome, dohodak nije sam sebi cilj, nego sredstvo ostvarivanja određenih zajedničkih i društvenih potreba i ciljeva. On je izvor i merilo mogućnosti zadovoljavanja ličnih životnih potreba radnika, to jest izvor prisvajanja ličnog dohotka i društvenog prisvajanja za opšte društvene potrebe. A ujedno dohodak je i društveno merilo produktivnosti rada i materijalnih odnosa u proizvodnji, a samim tim i polazna tačka za jednu racionalnu politiku samoupravnog i društvenog planiranja. No, to je samo jedna strana problema.

Druga strana problema je u tome da je rad u uslovima savremene tehnologije, na sadašnjem stepenu razvoja društvenih proizvodnih snaga, objektivno društven. U stvari, rad je još u kapitalizmu imao društveni karakter i od takvog karaktera rada radnik mora polaziti, jer njegov sopstveni položaj zavisi od društvenog karaktera rada. Iz te dvojnosti udruženog rada upravo proizlazi, s jedne strane, potreba za samoupravljanjem i radnikovim samostalnim raspolaganjem dohotkom, a, s druge strane, neophodnost da radnik upravlja i sredstvima za proizvodnju i dohotkom, polazeći upravo od te svoje zavisnosti od društvenog rada kao celine. Zbog svega toga ciljeve integracije tog društvenog rada radnici, doduše, ostvaruju u sistemu organizovanja samoupravnog udruženog rada putem udruživanja svog rada i dohotka u osnovne, radne, složene i druge organizacije udruženog rada. Ali, ciljeve te integracije radnik ne postiže samo takvim organizovanjem i udruživanjem, nego i izgrađivanjem sistema međusobne zavisnosti svih radnika u sticanju i u raspoređivanju dohotka.

Kada je reč o određivanju sadržine i karaktera udruženog rada, rekao bih nešto i o pitanju položaja društveno-političkih zajednica. Njihov tretman u Zakonu o udruženom radu ne može biti takav što će se samo reći šta one ne smeju da čine prema organizacijama udruženog rada, nego se mora reći i to šta treba i šta su dužne da čine. Osim toga, društveno-političke zajednice se ne mogu tretirati izdvojeno, mimo udruženog rada. Takav pristup zvučao bi etatistički. Skupštine društveno-političkih zajednica, kao organi društvenog samoupravljanja i najviši organi vlasti, u okviru prava i dužnosti društveno-političkih zajednica, zasnovane su na delegatskom principu putem koga se politički sistem i celokupna politička vlast direktno vežu za položaj i autentične interese samoupravno i

politički organizovane radničke klase, seljaštva i svih ostalih radnih ljudi. Udruženi rad putem svojih delegacija i delegata u skupštinama treba neposredno da utiče na utvrđivanje i vršenje funkcija skupština u uređivanju opštih uslova rada i u uskladjivanju, usmeravanju i društvenom planiranju u udruženom radu. Na taj način samoupravljanje istovremeno postaje integralni politički sistem društva ili bar njegova vodeća klasna snaga. Drugim rečima, upravo delegatske skupštine su onaj faktor koji pre svega treba da utiče na međusobno uskladjivanje mnoštva mnogoobraznih i različitih interesa samoupravnih zajednica, kao i na njihovo uskladjivanje sa zajedničkim interesima društva.

U ovom kontekstu mora se jasno istaći i princip ravnopravnosti i samostalnosti naroda i narodnosti, odnosno socijalističkih republika i socijalističkih autonomnih pokrajina. A tu ravnopravnost i samostalnost ne smemo tretirati na etatiistički način, to jest samo kao podelu državnih nadležnosti. To je metod i pristup buržoaskog nacionalizma. U našem sistemu se ta ravnopravnost i samostalnost *bitno proširuju* samoupravnim karakterom društveno-političkih zajednica. Stoga sa pravom govorimo da pojam klasične federacije već odavno ne odgovara stvarnoj sadržini odnosa među našim republikama i autonomnim pokrajinama, jer su njihova samostalnost, prava i nadležnosti nesrazmjerno širi. Mislim da ne bismo smeli zaboravljati ustavni princip da radni ljudi u opštinama, socijalističkim republikama i socijalističkim autonomnim pokrajinama — upravo na osnovu svojih sopstvenih samoupravnih prava — slohodno, to jest samoupravno upravljaju i raspolažu rezultatima svog rada, viškom rada, dohotkom, nacionalnim bogatstvom itd., u skladu sa njihovim ustavnim položajem i nadležnostima. Takav njihov položaj proizlazi iz same samoupravne strukture društvenog rada i, naravno, iz ustavnog položaja, nadležnosti, prava i obaveza samoupravnog udruženog rada i društveno-političkih zajednica, a ne iz neke etatiističke, odnosno odozgo nametnute podela nadležnosti. Ostvarujući svoj vladajući položaj u udruženom radu i u društvu na izloženim principima samoupravnog udruživanja i upravljajući svojim i ukupnim društvenim radom u odnosima ravnopravnosti naroda i narodnosti, radnici, u načelu, onemogućuju eksploataciju jednog naroda od strane drugog naroda, u kojoj bi se bilo političkom dominacijom bilo sistemom ekonomske neravnopravnosti narodu uskratilo pravo da sam odlučuje o svom radu, odnosno o svom višku rada. Praksa, dakako,

može u većoj ili manjoj meri da deformiše i taj princip, ali protiv takve prakse treba se svakodnevno boriti.

Ostvarivanje vlasti radničke klase i radnih ljudi uopšte je jedna od bitnih osnova socijalističkog samoupravnog udruženog rada. Suština svake političke vlasti uvek se, u krajnjoj liniji, svodila na mogućnost upravljanja i raspolaganja viškom rada, a uspostavljanje kontrole nad tim delom društvenog kapitala bilo je uslov stvarne društvene moći klasa i pojedinih slojeva u društvu. Samoupravljanje je vladavina radnika, a ne jedan od oblika participacije radnika u upravljanju preduzećima, kakvih danas ima u nizu zemalja. Kao takvo ono je istovremeno i ekonomski i politički sistem. Ono je izrazito socijalistička kategorija u tom smislu što se može razviti samo na tlu društvene svojine sredstava za proizvodnju i kada radnička klasa ima takvu političku snagu u društvu da može interesu uspostavljanja i održavanja socijalističkih odnosa prilagoditi celokupan društveno-ekonomski i politički mehanizam društva. Reprodukovanje samoupravnih socijalističkih odnosa na sve višem nivou moguće je samo u takvom sistemu vlasti i u takvim političkim oblicima koji se teorijski obično definišu kao sistem klasne vladavine radnika.

Saglasno tome, diktatura proletarijata u nas nikad nije shvata-
na kao diktatura državnog aparata, nego kao revolucionarni oblik neosporne vodeće uloge radničke klase, odnosno njenih istorijskih klasnih interesa u upravljanju društvom. U našem društvu radnička klasa, u savezu sa svim radnim ljudima, dobija u obliku neposredne samoupravne demokratije stvarnu vlast u društvu, postaje nosilac političkog sistema. Udruženi rad je neposredno uključen u odlučivanje na svim nivoima. Politička vlast postaje funkcija samoupravnog udruženog rada. Sa delegatskim sistemom smo upravo na putu da prevaziđemo otuđeni karakter politike i uspostavimo »gospodstvo rada«, kako je Marks govorio. Na taj način je samoupravljanje radničke klase i radnih ljudi na osnovi udruživanja njihovog tekućeg i minulog rada načelno — to jest po suštini i razvojnom pravcu sistema — postalo, od osnovne organizacije udruženog rada do federacije, jedinstven i celovit sistem političke vladavine samoupravljača svim tokovima društvenog života.

Dakako, iluzija bi bilo misliti da je sve to već uspostavljena stvarnost. Realna ekonomska, socijalna i politička struktura društva i odnosa moći društvenih snaga još uvek i još dugo će nastojati,

pa i uspevati, da u većoj ili manjoj meri održi ili restaurira stare ili starima slične klasne ili etatičko-sopstveničke odnose u svakodnevnoj praksi. Potiskivanje takvih tendencija ostaće i dalje stvar svakodnevne političke borbe. Stvar sistema je, prema tome, da oslobodi puteve toj borbi, da je orijentiše, da je podrži i podržava. Zakonom o udruženom radu ne možemo preko noći stvoriti nove odnose, ali možemo i moramo podstaći i ohrabriti tu borbu.

Demokratsko, samoupravno odlučivanje radnika i radnih ljudi kako o dohotku, tako i o celokupnoj društvenoj reprodukciji jeste bitno obeležje socijalističkog samoupravnog udruženog rada i neotuđivo pravo svakog radnika koje on ostvaruje ravnopravno i u odnosima međusobne zavisnosti i uzajamne odgovornosti s drugim radnicima. Demokratsko odlučivanje radnika, bilo da se vrši ličnim izjašnjavanjem u osnovnoj organizaciji udruženog rada bilo putem svojih delegata u radničkom savetu i delegacija i delegata u drugim organima upravljanja, proizlazi iz ustavnih odredaba o dohotku osnovne organizacije udruženog rada i o dohodovnim odnosima uopšte. Pošto se celokupan dohodak u svim svojim vidovima — koji se realizuje na tržištu ili na određenim nivoima udruživanja rada i sredstava društvene reprodukcije — uvek mora koncentrisati u osnovnim organizacijama udruženog rada, to je lično izjašnjavanje radnika u osnovnim organizacijama udruženog rada osnovni oblik odlučivanja. O pitanjima o kojima radnici odlučuju ličnim izjašnjavanjem radnički savet ili drugi organ upravljanja ne može donositi konačne odluke. A zatim se odlučivanjem putem većine delegata u radničkom savetu i delegacija i delegata u drugim organima upravljanja osigurava neposredan i organizovan uticaj radnih ljudi na celini odnosa društvene reprodukcije.

Zasnivanjem socijalističkog samoupravnog udruženog rada na načelu demokratskog, samoupravnog odlučivanja radnih ljudi omogućuje se potpunije izražavanje društvenog karaktera rada i dohotka. Jer, da bi se ostvarili odnosi međusobne zavisnosti, povezanosti i odgovornosti radnika u udruženom radu, neophodno je da oni i svi radni ljudi imaju mogućnost da na odgovarajući način izraze svoje interese i usklađuju ih sa interesima drugih radnika, kao i da na isti način učestvuju u iznalaženju i izražavanju opštih društvenih interesa u procesu usklađivanja brojnih parcijalnih interesa u udruženom radu i u drugim sferama društvenog života. U toj međusobnoj zavisnosti, povezanosti i odgovornosti radnika u udruženom radu izražava se, u stvari, realan odnos između čoveka i

objektivnih ekonomskih zakonitosti društva na sadašnjem stepenu razvitka proizvodnih snaga.

Jednu od bitnih osnova socijalističkog samoupravnog udruženog rada čini zasnovanost skupština društveno-političkih zajednica na sistemu samoupravne demokratske organizovanosti udruženog rada. Time se izražava čvrsta orijentacija u izgradnji našeg političkog sistema da samoupravni udruženi rad bude neposredno uključen u odlučivanje na svim nivoima i to pre svega putem delegatskog odlučivanja, odnosno putem delegatskog sistema u kome interese radnih ljudi u skupštinama društveno-političkih zajednica izražavaju i zastupaju njihovi delegati, a ne neki opšti politički predstavnici. Delegatski sistem, u stvari, znači širenje samoupravljanja na oblast društvenog i političkog odlučivanja, to jest preobražavanje samoupravljanja i u integralni politički, a ne samo u društveno-ekonomski sistem.

Pri tome samoupravljanje u udruženom radu je osnova i za samoupravljanje u društvu, to jest u društveno-političkim zajednicama koje vrše državnu vlast od opštine do federacije, kao i za ostvarivanje demokratskih prava radnih ljudi i građana u odnosu na upravljanje društvom, odnosno državom. Delegatski sistem je, dakle, glavni faktor praktičnog ostvarivanja i usklađivanja odnosa u samoupravnom udruženom radu i socijalističkih samoupravnih odnosa u društvu uopšte. I sama struktura delegatskih skupština, odnosno njihovih veća, nadležnosti tih veća i način odlučivanja u njima tako su postavljeni da, u načelu, obezbeđuju vodeću ulogu udruženog rada u celokupnom sistemu društvenog odlučivanja. Nije reč samo o značajnim nadležnostima i delokrugu rada veća udruženog rada, nego o celokupnom delovanju delegatskih skupština. Na taj način samoupravljanje radnika nije više ograničeno samo na njegov tekući rad na radnom mestu, na tehnologiju i ekonomiku, nego istovremeno i na političko odlučivanje koje se proširuje na sva područja društvene politike sa kojima su pojedini interesi radnika neposredno povezani.

Polazna tačka u formiranju našeg skupštinskog sistema nije parlamentarizam buržoaske političke države niti njegova jednopartijska varijanta, nego samoupravna demokratija udruženog rada u kojoj se Savez komunista Jugoslavije i drugi faktori organizovane socijalističke svesti i akcije organizuju kao stvaralački sastavni deo te samoupravne demokratije, a ne kao otuđeni politički faktor u borbi za vlast.

Upravo zbog suštinske opredeljenosti skupštinskog sistema odnosima u udruženom radu bili smo u mogućnosti, pored ostalog, da izgradujemo demokratski sistem odnosa u jugoslovenskoj federaciji. Ostvarivanjem odlučujuće uloge udruženog rada i neposredne vlasti radničke klase i svih radnih ljudi stvoreni su materijalni i društveni uslovi za stvarno prevazilaženje republičkog i federalnog centralizma, to jest stvorena je realna osnova da se kako republike i autonomne pokrajine, tako i federacija konstituišu kao samoupravne i državne zajednice u kojima radni ljudi ostvaruju određene interese, pri čemu se kao neophodni nameću demokratski instrumenti društvenog dogovaranja i samoupravnog sporazumevanja u skupštinama, koji su i osnovni instrumenti uspostavljanja odnosa u udruženom radu.

Samoupravni položaj radnika predstavlja jednu od bitnih osnova socijalističkog samoupravnog udruženog rada. Pravo radnika da upravlja radom i poslovanjem ne ograničava se na organizaciju udruženog rada u kojoj radi, nego se proteže na sve one organizacije u koje on udružuje rad i sredstva, to jest obuhvata celokupnost odnosa u društvenoj reprodukciji. Na taj način radnici i radni ljudi neposredno učestvuju u procesu rada i proizvodnje i u izvršavanju obaveza u svojoj osnovnoj organizaciji udruženog rada, s jedne strane, i upravljaju poslovima i sredstvima u celokupnosti odnosa društvene reprodukcije, s druge strane. Svoje pravo da upravlja radom i poslovanjem radnik, dakle, ostvaruje uvek zajedno s drugim radnicima. Individualni karakter ovog prava, međutim, ispoljava se u principu ravnopravnosti. Bitan element samoupravnog položaja radnika je i njegova sloboda u uspostavljanju i regulisanju odnosa sa drugim radnicima, u samoupravnom planiranju itd.

Samoupravni položaj u udruženom radu obezbeđuje radnicima u osnovnim organizacijama udruženog rada da, slobodno i ravnopravno s drugim radnicima u udruženom radu, odlučuju o udruživanju rada i sredstava u radnu ili složenu organizaciju udruženog rada, kao i u druge oblike povezivanja i udruživanja rada i sredstava. Naime, upravo to slobodno preuzimanje obaveza na osnovu samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora o osnovama planova i na osnovu drugih samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora jeste bitna odlika samoupravnog položaja radnika u udruženom radu. Time oni stiču pravo da odlučuju o celokupnom zajednički ostvarenom dohotku u skladu sa doprino-

som u sticanju tog dohotka i obavezama i odgovornostima prema drugim radnicima u udruženom radu i društvenoj zajednici u celini.

Za samoupravni položaj radnika naročito je značajno njegovo pravo da ostvaruje svoj lični, zajednički i društveni materijalni i moralni interes i da koristi kako rezultate svog tekućeg i minulog rada, tako i tekovine opšteg materijalnog i društvenog napretka. Taj interes predstavlja osnovnu pokretačku snagu socijalističkog samoupravljanja, a pravo radnika da koristi rezultate svog tekućeg i minulog rada stvara u našem sistemu stimulativne uslove za učvršćivanje društveno-ekonomskog položaja radnika.

Radnikov interes više nije usmeren samo na tekući, nego i na minuli rad. Radnik je naposredno i materijalno i stvaralački stimulisan da minuli rad, kojim kao društvenim sredstvima upravlja, ekonomski što racionalnije koristi, udružuje i ulaže, jer i od rezultata ostvarenih po tom osnovu on stiče određeni deo dohotka osnovne organizacije udruženog rada, a preko toga i deo svog ličnog dohotka. Isto tako, radnici koriste i tekovine opšteg materijalnog i društvenog napretka, to jest stiču deo dohotka i po osnovu porasle produktivnosti zajedničkog društvenog rada, srazmerno doprinosu koji su tome rezultatu dali svojim tekućim i minulim radom. Ta zavisnost postaje materijalna osnova i podsticaj dobrovoljnog, demokratskog i samoupravnog udruživanja rada i sredstava u društvenoj reprodukciji. Na taj način se parcijalni lični interes radnika i interes osnovne organizacije udruženog rada i zajednički interes udruženog rada i društva uopšte povezuju, i to putem mehanizma ekonomskih odnosa čija rešenja u praksi ne zavise ni od kog drugog nego od samih udruženih radnika kao upravljača društvenih sredstava, osim, naravno, ukoliko se ne radi o onim opštim društvenim uslovima koji nameću neophodnost da odluku donose državni organi. Takve ekonomske odnose uspostavlja i štiti naš Ustav. U zaštiti i unapređivanju socijalističkih samoupravnih odnosa radnik ima glavnu ulogu, jer su u pitanju njegovi današnji i dugoročni vitalni interesi.

Dakako, to ne znači da u takvom udruživanju rada i sredstava neće biti ozbiljnih problema i teškoća. Parcijalni interesi, egoizam, trenutni interesi, borba za veći lični dohodak itd. biće ozbiljni faktori suprotstavljanja takvoj orijentaciji. Stoga će biti potrebni određeni stimulativni metodi koji će radnike podsticati u pozitivnom pravcu. I osim toga — kao u svim drugim slučajevima — biće potrebna svakodnevna politička akcija i borba organizovanih

socijalističkih snaga za racionalno gospodarenje radom i društvenim sredstvima u organizacijama udruženog rada.

3. Društvena svojina i socijalističko samoupravljanje

Centralno mesto u određivanju suštine i karaktera socijalističkog samoupravnog udruženog rada pripada, naravno, društvenoj svojini koja određuje sadržinu ukupnih proizvodnih i uopšte društveno-ekonomskih odnosa u jednom socijalističkom društvu kakvo je naše.

Društvena svojina je i uslov i osnova, odnosno suština socijalističkog samoupravljanja. Jer socijalističko samoupravljanje znači da radnik slobodno, ravnopravno i sa jednakim pravima sa drugim radnicima radi sredstvima u društvenoj svojini, stiže na taj način dohodak, gospodari sredstvima proširene reprodukcije, kao i svim drugim uslovima, sredstvima i plodovima svog rada. Takvo socijalističko samoupravljanje nije moguće tamo gde je kapital u rukama privatnog vlasnika ili tamo gde kapitalom monopolistički gospodari državni aparat ili tehnobirokratska upravljačka struktura u privredi.

Istina, u poslednje vreme se veoma mnogo govori o uvođenju »samoupravljanja« u privatna ili u državno-sopstvenička preduzeća, najčešće pod imenom »radničkog saodlučivanja«. Takve reforme nisu bez određenog progresivnog značaja, jer jačaju političke pozicije radničke klase u celovitom društvenoekonomskom sistemu društva. Radnici zato imaju razloga da se bore za svaki oblik »saodlučivanja« koji im olakšava da mogu pojačati svoj društveni uticaj. To je pogotovo značajno u parlamentarnim sistemima gde je teško očekivati da bi se socijalističke strukturne promene u društvu mogle ostvariti isključivo rešenjima parlamenta bez odgovarajuće akcije radničke klase u bazi društva.

No, da bi sve to bilo jasno, treba pre svega raščistiti šta je, u stvari, društvena svojina. U tom pogledu u današnjem svetu vladaju veoma različite teorije, počev od dogmatskih teorija koje društvenu svojinu vide isključivo u obliku državne svojine i u rukama državnog aparata pa do onih teorija koje društvenu svojinu vide već u svakom obliku državne kontrole nad privatnim kapitalom. Mi, naravno, za pojam društvene svojine ne možemo da tražimo neku nepromenljivu formulu. Oblik i sadržina društvene svojine menjaju se, jer se tu radi o jednom istorijskom procesu, a ne o jednom zauvek

datom statičnom društvenom fenomenu. Ono što je jasno jeste da u uslovima društvene svojine sredstva za proizvodnju ne mogu biti privatna sopstvenost. Ali to još ni izdaleka ne određuje ni sadržinu ni oblik društvene svojine.

Pre svega, i teorijski i načelno mi smo već odavno napustili tezu da je državno-svojinski monopol na sredstvima za proizvodnju trajni, a pogotovo da je jedini oblik društvene svojine. Smatrali smo da je državno-svojinski oblik društvene svojine bio nužan u određenoj fazi naše socijalističke revolucije i smatramo da će i u mnogim drugim zemljama ubuduće taj oblik društvene svojine biti neophodan, pogotovo u onoj fazi koju su Marks i Engels nazivali »ekspropriacijom ekspropriatora«. Ipak, kao odnos među ljudima, državno-svojinski monopol je, istorijski gledano, još uvek kao pupčanom vrpcom povezan sa onim svojinskim kategorijama koje pripadaju društveno-ekonomskim formacijama u kojima se rad nalazio u jednim, a sredstva za proizvodnju u drugim rukama, to jest sa odnosima najamnog rada.

Daleko sam od toga da tvrdim da je državno-svojinski monopol na sredstvima za proizvodnju isto što i kapitalistički monopol, iz prostog razloga što uloga državno-svojinskog monopola zavisi od klasne strukture državne vlasti koju socijalističke revolucije iz temelja menjaju i od stepena stvarnog uticaja radničke klase na tu vlast. Takođe sam daleko od toga da tvrdim da prevazilaženje državno-svojinskog monopola kao dominantnog faktora društvenog razvoja zavisi samo od subjektivne volje vladajućih snaga u socijalističkom društvu. Naprotiv, to je proces koji zavisi od celog niza objektivnih uslova u kojima se odvija određena socijalistička revolucija i određena socijalistička praksa. Brzopleto i bez ikakvog koncepta stihijskog uvođenje samoupravljanja u određenim uslovima moglo bi čak značiti gubljenje revolucije.

No, kao društveno-ekonomska i kao pravna kategorija državno-svojinski monopol je, ipak, još uvek klasična svojinska kategorija, to jest sredstva za proizvodnju u državnoj svojini nisu i u svojini radnika, osim u onoj meri u kojoj država realno predstavlja kolektivni interes radničke klase. Međutim, stvarni subjekt te svojine u praksi je država, njeni organi i njen aparat, a ne radnik. A u takvim odnosima uvek se mogu razviti tendencije i deformacije da kolektivnu volju radnika zameni volja državnih organa, pa čak i državnog aparata, iz čega se rađaju sve one negativne društveno-

ekonomske i političke posledice koje su nam već poznate iz sopstvene prakse, a pre svega mentalitet najamnog radnika.

U Zakonu o udruženom radu nastojali smo sasvim konkretnim sredstvima i oblicima — ne preko noći — da izademo iz te protivrečnosti, da je uspešnije i brže nego do sada rešavamo. Drugim rečima, ni Zakon o udruženom radu neće sam po sebi i automatski ukinuti tu protivrečnost koju praksa stihijski nameće. Ali, on daje sredstva uspešnija od dosadašnjih za njeno razrešavanje samim tim što mnogo određenije formuliše i institucionalizuje oblik društvene svojine i njenu društvenoekonomsku sadržinu u sistemu socijalističkog samoupravljanja, i to upravo kao odnos među samim radnicima, a ne kao odnos između radnika i države.

Dohodovni odnosi kakvi su formulisani i institucionalizovani u Zakonu o udruženom radu jasno i dosledno izražavaju društvenu svojinu kao sistem odnosa među ljudima — što je, uostalom, svaka svojina uvek i bila — a ne kao odnos između čoveka i stvari, ali takvih odnosa u kojima ona nije monopolsko pravo ni jednog pojedinačnog subjekta u društvu, to jest ni države, ni radnog kolektiva ni pojedinačnih radnika. Štaviše, Zakon o udruženom radu postavlja snažne brane i nastajanju faktičkih svojinskih prava koja se mogu pojaviti i koja su se i pojavljivala u našoj dosadašnjoj praksi, na primer, u obliku stvarnog monopolskog prava državnih organa ili vodećih snaga u tehnostukturi udruženog rada da raspolazu, više ili manje neograničeno, centralizovanim dohotkom, odnosno društvenim kapitalom.

Društvena svojina je na taj način zajednička svojina svih ljudi koji rade, a samim tim i lična svojina svakog pojedinačnog radnog čoveka u onoj meri i u onom obliku u kojima mu ona obezbeđuje pravo rada društvenim sredstvima, zajedno sa svim onim njegovim neotudivim pravima koja su vezana za to njegovo osnovno pravo. A ta prava uključuju i pravo prisvajanja sredstava za ličnu i zajedničku potrošnju prema radu, a pod uslovima jednakosti i ravnopravnosti sa drugim radnicima. Na taj način društvena svojina se izražava u pravu rada društvenim sredstvima, a u isto vreme i u odgovornosti svakog radnika da to pravo ostvaruje u punoj ravnopravnosti sa svakim drugim radnikom koji ima to isto pravo, zajedno sa svim drugim i pravima i odgovornostima koja su vezana za to osnovno društveno-ekonomsko pravo. Time društvena svojina zaista postaje — u pozitivnom smislu te izreke — ničija i svačija, to jest i zajednička i lična.

Međutim, time se ne ukida i sam princip svojine, ne ukidaju se oni svojinski odnosi koji proizlaze iz prisvajanja po osnovu rada, nego se samo menja njihova društvenoekonomska sadržina. Pošto je društvena svojina zajednička svojina svih ljudi koji rade, a u krajnjoj liniji i svih članova društva, bar u perspektivi, niko na bazi te svojine ne može da vrši privatno ili grupno prisvajanje niti da stiče komandni položaj u odnosu na druge radnike. A pošto je društvena svojina istovremeno i lična svojina, niko ne može otuđivati od radnika ni jedno od onih prava koja mu pripadaju na osnovu prava rada društvenim sredstvima, uključujući tu i pravo prisvajanja sredstava za ličnu potrošnju pod uslovima ravnopravnosti sa drugim radnicima u samoupravnom udruženom radu. Uproščeno govoreći, *društvena svojina se u nas izražava kao sistem institucionalizovanih međusobnih prava i odgovornosti radnika i svih članova društva*, a ne kao odnos individualnih ili kolektivnih subjekata prema stvarima ili kao odnos svojinskog monopola prema ljudima, prema radnicima koji ne raspolazu takvim monopolom. Na taj način Zakon o udruženom radu — kao što je to u načelu i sam Ustav učinio — i formalno skida sa svojinskih odnosa spoljnu fasadu koja ih, kako Marks kaže, predstavlja kao odnos između čoveka i stvari, a, u suštini, tu je uvek reč o odnosu među ljudima.

Verujem da je Zakon o udruženom radu time izrazio upravo onu sadržinu pojma društvene svojine o kojoj je govorio Marks. Podsetio bih na neke njegove veoma poznate misli koje u vezi sa Zakonom o udruženom radu postaju posebno aktuelne.

U *Kapitalu* Marks je o društvenoj svojini rekao:

»Kapitalistički način prisvajanja, koji proizlazi iz kapitalističkog načina proizvodnje, dakle kapitalistička privatna svojina, jeste prva negacija individualne privatne svojine zasnovane na sopstvenom radu. Ali nužnošću prirodnog procesa kapitalistička proizvodnja rada svoju vlastitu negaciju. To je negacija negacije. Ova ne uspostavlja iznova privatnu svojinu, ali uspostavlja individualnu svojinu na osnovici tekovina kapitalističke ere: na osnovici kooperacije i zajedničkog posedovanja zemlje i sredstava za proizvodnju koje je proizveo sam rad.«¹

Ali još ranije, u *Manifestu Komunističke partije*, Marks je o istom pitanju rekao:

¹ K. Marks — F. Engels, *Dela*, tom XXI, Institut za međunarodni radnički pokret i »Prosveta«, Beograd, 1970, str. 672.

»Kapital je zajednički proizvod i može se staviti u pokret samo zajedničkom akcijom mnogih članova, u krajnjoj instanci samo zajedničkom akcijom svih članova društva. Kapital, dakle, nije neka lična, već društvena sila. Prema tome, kad se kapital pretvori u opštu svojinu, u svojinu koja pripada svim članovima društva, time se lična svojina ne pretvara u društvenu. Menja se samo društveni karakter svojine, ona gubi klasni karakter.«²

I konačno, u *Gradanskom ratu u Francuskoj*, govoreći o Pariskoj komunini, Marks kaže:

»Ona je htela da individualnu svojinu učini stvarnošću, pretvarajući sredstva za proizvodnju, zemlju i kapital, koji sada pre svega predstavljaju sredstva za porobljavanje i eksploataciju rada, u puka oruđa slobodnog i udruženog rada... Ako zadružna proizvodnja ne treba da ostane varka i zamka, ako ona treba da potisne kapitalistički sistem, ako udružene zadruge treba da regulišu nacionalnu proizvodnju po jednom zajedničkom planu i da je tako uzmu pod svoju sopstvenu kontrolu i učine kraj stalnoj anarhiji i periodičnim konvulzijama, koje su neizbežna sudbina kapitalističke proizvodnje. — što bi to, gospodo, bilo drugo nego komunizam, »mogući« komunizam?«³

Za Marksa je izvor svih klasnih diferencijacija uvek bio neminovni sukob između bilo kog oblika monopola u raspolaganju sredstvima za proizvodnju i viškom rada, s jedne strane, i radnog čoveka koji mora da radi tim sredstvima da bi živeo, s druge strane. Pri tome Marks taj monopol nije vezao samo za formalno svojinsko pravo. On je ukazivao na to da i sam stvarni monopol u raspolaganju društvenim kapitalom, makar i ne postojalo formalno svojinsko pravo, na primer, monopol onoga koji raspolaže kreditom, uspostavlja iste odnose. Stoga ni u stavovima koje sam naveo Marks ne govori o državno-svojinskom monopolu kao zameni za privatno-kapitalistički monopol, nego smatra da društvena svojina mora biti zajednička, odnosno opšta svojina svih ljudi koji rade, a u krajnjoj liniji i svih članova društva. U tom smislu marks je ukazao i na moguću genezu oblika društvene svojine, govoreći da će se društvena svojina pojaviti najpre kao klasna svojina radnika, a zatim kao svojina svih članova društva, najpre na nivou nacija, a

² K. Marks — F. Engels, *Dela*, tom VII, Institut za međunarodni radnički pokret i »Prosveta«, Beograd, 1974, str. 391

³ *Pariska komunina*, »Rad«, Beograd, 1971, str. 99—100.

potom i u međunarodnim okvirima. Pri tome je on predvideo i mogućnost da se u revoluciji, u prelaznom periodu socijalizma, uspostavlja državna svojina kao prvi revolucionarni akt radničke klase u ukidanju kapitalističke privatne svojine, to jest kao prvi revolucionarni korak radničke klase u menjanju proizvodnih odnosa. Ali, Marksove misli koje sam citirao jasno pokazuju da on u državnoj svojini nije video cilj socijalizma, nego revolucionarno sredstvo u rukama radničke klase koja je stekla vlast, odnosno vodeću ulogu u društvu, da uspostavi polazne pozicije za razvoj socijalizma.

U Zakonu o udruženom radu ne polazi se od nekakvog statičkog modela društvene svojine, kao što se ne polazi ni od shvatanja da bilo koji od mnogo »modela« socijalizma, kako se često »krste« razne faze socijalističkog razvoja, treba da bude ili može da bude — kao što se neretko može pročitati u propagandnim člancima — jedino »pravi«, najbolji, jedini oblik »opštih zakonitosti«, pa čak i večiti. Za nas je nastajanje socijalističkih društvenih odnosa složen i dugotrajan istorijski proces u kojem progresu nema kraja, jednako kao što progres nikad u istoriji nije imao kraj. A glavna pokretačka snaga tog procesa u uslovima savremene socijalističke prakse je, po mom mišljenju, upravo razvoj društveno-svojinskih odnosa u kojem materijalne i subjektivne snage socijalističkog društva postaju sposobne da postepeno prevladavaju razne oblike svojinskog monopola koje struktura savremenog društva još uvek stihijski nameće.

U tom smislu Zakon o udruženom radu nije »model« za sebe niti je završni, a još manje savršen akt procesa našeg socijalističkog razvitka. Naprotiv, on predstavlja kontinuitet naše socijalističke revolucije i razvoja našeg sistema socijalističkog samoupravljanja. U stvari, on je zasnovan na načelnim osnovama koje su već davno utvrđene u razvoju naše revolucije. A kao takav on je istovremeno i nova, da tako kažem, odskočna daska za dalji razvoj socijalističkih i samoupravnih odnosa, koji, naravno, ne zavise samo od ovog zakona, nego i od celokupnosti materijalnih i subjektivnih, unutrašnjih i spoljnih uslova u kojima se razvija naše socijalističko samoupravno društvo. Mi možemo biti ponosni što smo bili u mogućnosti da donesemo Zakon o udruženom radu, ali bismo mnogo pogrešili ako bismo mislili da je to najviši domet do kojega socijalizam može i treba da stigne.

Međutim, bez preterivanja možemo reći da Zakon o udru-

ženom radu, zajedno sa Ustavom i drugim novim sistemskim zakonima, i u skladu sa revolucionarnim programom subjektivnih socijalističkih snaga sa Savezom komunista na čelu koji je dobio posebnu potvrdu na Desetom kongresu SKJ, otvara našim radnim ljudima i vodećim socijalističkim snagama mnogo jasniju perspektivu i daje mnogo snažnije oružje u borbi za dalji napredak socijalističkog samoupravnog i demokratskog društva nego što ga sada imaju. To posebno važi za dalje učvršćivanje društvenog položaja radnika kao slobodnog društvenog stvaraoca u odnosima međusobne zavisnosti i odgovornosti prema jednakim pravima drugog radnog čoveka, što je uslov nastajanja slobodnog socijalističkog društva koje je Marks nazivao zajednicom slobodnih proizvođača.

Zakon o udruženom radu odbacuje tezu o neophodnosti državno-svojinskog monopola, po kojoj je takav monopol neophodan zato što, navodno, samo država može centralistički usklađivati i planirati društveni razvoj. Zakon o udruženom radu odbacuje i tezu po kojoj je samo stručno-upravljački aparat u udruženom radu sposoban da upravlja, odnosno raspolaže društvenim kapitalom zato što, navodno, samo on raspolaže znanjem i stručnim sposobnostima potrebnim za obavljanje te funkcije. Ukidajući mogućnost za bilo koji oblik svojinskog monopola na sredstvima za proizvodnju, odnosno, pravilnije rečeno, sužavajući na minimum mogućnost nastajanja takvih monopola, odlučujuću ekonomsku i političku vlast nad društvenim kapitalom Zakon o udruženom radu prenosi na radnike u osnovnim organizacijama udruženog rada. Pri tome oni, u odnosima međusobne zavisnosti i odgovornosti, svoj rad i dohodak, a samim tim i društveni kapital kojim upravljaju, slobodno — a samo izuzetno i na osnovu zakonske prinude — udružuju sa radom i dohotkom radnika drugih osnovnih organizacija udruženog rada u raznim oblicima udruživanja i zajedničkog planiranja. Svoje međusobne odnose u udruživanju rada i dohotka radnici regulišu, na osnovu načelnih odredaba Ustava i Zakona o udruženom radu, prvenstveno međusobnim samoupravnim sporazumima i društvenim dogovorima, u kojima istovremeno sami obezbeđuju jednakost svih radnika u pogledu njihovih prava i odgovornosti.

Razume se. Zakon o udruženom radu predviđa da u svim tim odnosima određenu ulogu i dalje mora da ima i država, podrazumevajući pod njom sve društveno-političke zajednice, pogotovo kad

samoupravno sporazumevanje ili društveno dogovaranje ne može uspešno da reši sukobe interesa koji su objektivno uslovljeni. I najzad, sasvim je jasno da se svi problemi međusobnih odnosa u udruživanju rada i dohotka i daljeg razvoja tih odnosa ne mogu rešavati isključivo empirijskom akcijom samoupravnih subjekata niti samo Zakonom o udruženom radu niti samom intervencijom države. Zakon predviđa kao nužnost i daje širok prostor za svakodnevnu akciju organizovanih snaga socijalističke svesti, a to su, kada je reč o udruženom radu, pre svega, sindikati, Savez komunista, Socijalistički savez radnog naroda, naučne i druge stručne i društvene organizacije. Zakon o udruženom radu uspostavlja takve odnose među svim tim faktorima i utvrđuje takvu ulogu svakog od njih pojedinačno u procesu društvene reprodukcije da time omogućuje demokratsko usklađivanje pojedinačnih i zajedničkih i opštih društvenih interesa, kao i prakse i nauke i stručnih službi. Zakon predviđa mogućnost primene državne prinude u tim odnosima, od koje ne treba bežati kada je ona neophodna. Ali te su mogućnosti pre svega u Ustavu, a zatim i u Zakonu veoma konkretno određene i ograničene, rekao bih, taksativno nabrojane.

Prema tome, sistem društvene svojine u Zakonu o udruženom radu nije formulisan niti kao bilo čije pravo na svojinsko ili slično monopolsko raspolaganje, bez obzira na to kakvim opštim i višim interesima ono pokušavalo da se opravdava, niti samo kao odnos ljudi prema stvarima u cilju uređivanja stvari, nego pre svega kao sistem odnosa među ljudima, polazeći od neophodnosti učvršćivanja vodeće društvene uloge istorijskih interesa radničke klase i svih ljudi koji rade sredstvima za proizvodnju u društvenoj svojini. Jer upravo ti interesi su u našoj epohi pokretačka snaga opšteg društvenog progressa.

Stoga bismo kao osnovno u odnosima društvene svojine, prema Zakonu o udruženom radu, mogli istaći sledeće karakteristike:

Pre svega, tu je reč o pravu rada radnika društvenim sredstvima za proizvodnju, koje sobom nosi i sasvim određena neotuđiva prava radnika koja mu ni zakon, ni praksa, niti neki državni organ, ni poslovodni organ u organizaciji udruženog rada ne mogu oduzeti ili zakidati, ako se radnik sam pridržava jednakih prava drugih radnika. Pravo rada društvenim sredstvima — zajedno sa neotuđivim pravima radnika koja izvire iz tog osnovnog prava — je osnova, polazna tačka i cilj samoupravljanja. Ono je garantija

samoupravljanja i društvene svojine. To je pre svega pravo radnika da slobodno i ravnopravno sa drugim radnicima u udruženom radu — u uslovima međusobne zavisnosti i odgovornosti — upravlja svojim radom i uslovima i rezultatima svog rada. To pravo radnik stiče čim stupi na rad i ono se ničim i ni u kom slučaju ne može usloviti. Pravo rada društvenim sredstvima opredeljuje celokupan društveni položaj čoveka koji radi tim sredstvima, kao i međusobne odnose radnika i radnih ljudi u udruženom radu. Ono predstavlja kompleks načela koja opredeljuju društvenu svojinu, a samim tim ono je osnova i izvor celog niza drugih neotuđivih ekonomskih, materijalnih i demokratskih prava, obaveza i odgovornosti radnog čoveka u udruženom radu i u društvu uopšte.

Na osnovu prava rada društvenim sredstvima radnici u osnovnim organizacijama udruženog rada — zajednički i ravnopravno, u odnosima međusobne povezanosti, zavisnosti, uzajamne odgovornosti i solidarnosti — vrše niz svojih najvažnijih samoupravnih prava kojima se određuje njihov samoupravni položaj u društvu: svojim radom učestvuju u procesu rada i proizvodnje i izvršavaju svoje radne obaveze; upravljaju radom i poslovanjem organizacije udruženog rada u kojoj rade; odlučuju o svim oblicima udruživanja rada i sredstava i upravljaju radom i poslovanjem organizacija u koje udružuju rad i sredstva; slobodno preuzimaju obaveze samoupravnim sporazumima i društvenim dogovorima o osnovama planova i drugim sporazumima i dogovorima; ostvaruju svoj lični, zajednički i društveni materijalni i moralni interes i pravo da koriste rezultate svog tekućeg i minulog rada i tekovine opšteg materijalnog i društvenog napretka; odlučuju o raspoređivanju stečenog dohotka i čistog dohotka, kao i o raspodeli sredstava za ličnu i zajedničku potrošnju; stiču lični dohodak prema rezultatima svog rada; zaštićuju i unapređuju socijalističke samoupravne odnose i slično.

Pravo rada društvenim sredstvima odnosi se na sva društvena sredstva koja čine materijalnu osnovu rada osnovne organizacije udruženog rada, u koju se uključuju sredstva rada, uslovi rada i ostvareni dohodak u bilo kom vidu udruživanja rada i sredstava. Na osnovu prava rada društvenim sredstvima radnik nije samo vezan za rad i sredstva za proizvodnju, nego je i stvaralac u društvu; on ima materijalnu osnovu na kojoj inože samostalno i slobodno da usavršava svoje radne i druge sposobnosti i da se razvija kao celovita stvaralačka ličnost.

Zatim, iz takvog sistema odnosa društvene svojine proizlazi i odgovornost radnika jedne osnovne organizacije udruženog rada prema radnicima drugih osnovnih organizacija udruženog rada i prema celokupnom udruženom radu — u cilju obezbeđivanja jednakih uslova i ravnopravnosti svih radnika u ostvarivanju njihovog prava rada društvenim sredstvima, uključujući tu i pravo sticanja sredstava za ličnu potrošnju na osnovu svog rada u skladu sa zajednički utvrđenim merilima rada.

Tu je, dalje, i pravo i odgovornost radnika da preko svog dohotka u osnovnoj organizaciji udruženog rada i svojih samoupravnih prava neposredno kontrolišu i usmeravaju tok proširene i opšte društvene reprodukcije i da stiču deo dohodovnih rezultata ostvarenih u mehanizmu te reprodukcije, to jest po osnovu porasle produktivnosti zajedničkog društvenog rada, srazmerno doprinosu koji su tim rezultatima dali svojim tekućim i minulim radom, odnosno onim delom dohotka koji se svakodnevno podružtvljuje kao društveno, odnosno kao zajedničko sredstvo za razvoj materijalne i tehnološke baze njihovog rada, to jest kao društveni kapital.

Iz svega toga istovremeno proizlazi i odgovornost radnika prema zajedničkim i opštim društvenim interesima, pre svega prema zajedničkim interesima udruženog rada, a zatim i prema opštim interesima društva u celini. Pri tome se ti zajednički i opšti interesi društva ne mogu subjektivistički i voluntaristički određivati u nekakvim »vrhovima« tehnostrukture udruženog rada ili države, pa makar to bila i Skupština SFRJ. Ti interesi se utvrđuju prvenstveno samoupravnim sporazumima unutar samog udruženog rada i, zatim, slobodnim društvenim dogovorima udruženih samoupravnih subjekata sa organima društveno-političkih zajednica koji, u skladu sa Ustavom utvrđenim nadležnostima, snose odgovornost za stanje u društvu, kao i sa kreativnim i vodećim društveno-političkim i naučno-stručnim i drugim zainteresovanim snagama našeg socijalističkog samoupravnog društva. U svemu tome poseban značaj imaju samoupravni sporazumi i društveni dogovori o osnovama zajedničkih planova, koji postaju najznačajniji instrument udruživanja rada i sredstava. I najzad, ti se interesi utvrđuju i onim prinudnim aktima za koje je država Ustavom ovlašćena.

Celokupnost svih tih odnosa između ljudi i sastavnih delova samoupravnog udruženog rada i društva u celini i jeste suština našeg sistema društvene svojine. Sredstvima za proizvodnju i reprodukciju u društvenoj svojini niko pojedinačno — ni kao pojedinac, ni

kollektivno kao grupa ni kao državni organ — ne može da raspolaze niti može da prisvaja neki njihov deo bez odgovornosti prema jednakim pravima drugih. Na taj način *društvena svojina postaje samo opšti uslov* koji omogućuje pojedinačnom radniku u udruženom radu da ostvaruje svoje pravo rada društvenim sredstvima, odnosno da na osnovu slobodnog korišćenja tog uslova može da stiče svoj lični dohodak srazmerno doprinosu koji je svojim tekućim i minulim radom dao ukupnom rezultatu društvenog rada. Takav sistem odnosa društvene svojine je istovremeno i nukleus, odnosno početak ukidanja svakog oblika svojinskog sistema, jer će zajednička, odnosno društvena svojina, sa daljim razvojem proizvodnih snaga i porastom produktivnosti rada, sve više izražavati odnose raspodele prema potrebama, a sve manje odnose raspodele prema radu. Time će društvena svojina biti sve manje »klasna«, a sve više opšta, to jest ona će biti sve manje ograničavajući faktor ličnog prisvajanja prema ličnim potrebama, nasuprot sadašnjem stanju kada je ona, s jedne strane, faktor klasnog oslobađanja radnika, a, s druge strane, još uvek i sredstvo ograničavanja ličnog prisvajanja prema rezultatima rada.

II. DRUŠTVENO-EKONOMSKA SUŠTINA DOHODOVNIH ODNOSA U UDRUŽENOM RADU

1. Društveni karakter dohotka i njegove ekonomske funkcije

Pitanje dohotka i »dohodovnih odnosa« — kako u nedostatku boljeg termina nazivamo ekonomske odnose među radnicima, odnosno među osnovnim organizacijama udruženog rada pri sticanju, raspoređivanju, udruživanju i zajedničkoj upotrebi dohotka — jeste, u stvari, centralno pitanje reprodukovanja socijalističkih samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa i, rekao bih, centralno pitanje izgrađivanja i daljeg razvoja našeg privrednog sistema na osnovama socijalističkog samoupravljanja. Ukoliko se to pitanje ubuduće ne bude rešavalo na bazi veoma jasnih pravaca razvoja, nastupiće razne negativne posledice kako po sam razvoj samoupravljanja, tako i po materijalni, privredni razvoj našeg

društva. Pre svega, ako se dohodovni odnosi ne regulišu adekvatno, opet će se u procesu društvene reprodukcije pojaviti neki faktori koji će se spolja nametati i nastojati da diriguju društvenim kapitalom, ili će se, pak, usled zatvaranja organizacija udruženog rada u sebe, Savez komunista, sindikati i druge društveno-političke organizacije morati nametati kao nekakva spoljna moralno-politička snaga koja će pozivati radnike na svest i prisiljavati ih na nešto što oni neposredno neće osećati kao svoj sopstveni interes, a što će voditi stvaranju jaza između Saveza komunista i sindikata, s jedne, i širokih masa radnika, s druge strane.

Zato su Zakonom o udruženom radu predviđeni, s jedne strane, takvi mehanizmi kojima će se prevladati svi oblici otuđivanja dohotka od radnika u osnovnim organizacijama udruženog rada, putem bilo kojeg vida spoljnog prisiljavanja i mimo saznanja radnika i njihovih sopstvenih interesa. Jer na otuđivanju dohotka od radnika u osnovnim organizacijama udruženog rada ne može se razvijati samoupravljanje. Dohodak osnovne organizacije udruženog rada je izraz i materijalna osnova ostvarivanja socijalističkih samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa, materijalna osnova prava radnika da odlučuju o uslovima i rezultatima svog rada. Zato bez saglasnosti radnika u osnovnim organizacijama udruženog rada niko ne može koristiti niti može raspolagati dohotkom koji oni ostvare ako za to nije — u izuzetnim slučajevima — ovlašćen zakonom, odnosno odlukom skupštine društvenopolitičke zajednice u okviru njenih Ustavom utvrđenih prava i odgovornosti.

Upravljaajući i raspolazući dohotkom u svojim osnovnim organizacijama udruženog rada, a istovremeno odlučujući u delegatskom sistemu udruženog rada i društveno-političkih zajednica, radnici materijalno obezbeđuju svoju političku i ekonomsku vlast u društvu i kontrolu nad tokovima društvene reprodukcije u celini. Isto tako, dohodak osnovne organizacije udruženog rada je osnovni materijalni motiv rada radnika u udruženom radu, merilo uspešnosti rada radnika u osnovnoj organizaciji i merilo njenog poslovanja, kao i osnova odgovornosti radnika za uspešan rad i uspešno raspolaganje društvenim sredstvima kojima upravljaju.

S druge strane, treba obezbediti da radnici u osnovnoj organizaciji udruženog rada ne upravljaju dohotkom na nekakav grupno-svojinski način. Pravo radnika da upravljaju dohotkom osnovne organizacije udruženog rada kao delom ukupnog proizvođa društva u društvenoj svojini automatski zahteva i *odgovornost*

radnika *prema jednakim interesima drugih radnika* i prema društvu u celini u pogledu načina raspolaganja dohotkom. Radnici su dužni da dohotkom gospodare na takav način da obezbeđuju najbrže moguće proširivanje materijalne osnove svog rada u sopstvenoj organizaciji udruženog rada i u svim drugim organizacijama udruženog rada sa kojima je njihov rad neposredno ili posredno povezan i zavisn. Oni moraju tim dohotkom da obezbeđuju i određene društvene potrebe. I najzad, oni moraju tim dohotkom da obezbeđuju i dohodak onih društvenih delatnosti koje radnicima u materijalnoj proizvodnji pružaju usluge i koje ne mogu doći do svog sopstvenog dohotka drukčije nego preko cene takvih usluga koje se podmiruju iz troškova proizvodnje ili ukupnog dohotka materijalne proizvodnje. Tome treba dodati i to da su radnici dužni da razvijaju odnose solidarnosti među sobom i da stvaraju potrebne rezervne i slične fondove kojima mogu da pomognu organizacijama udruženog rada koje su bez svoje krivice došle u teškoće. Isto je najvažnije, radnici u osnovnim organizacijama udruženog rada su dužni da svoj rad i svoja sredstva udružuju sa radnicima u drugim organizacijama udruženog rada radi koncentracije sredstava za proizvodnju, najuspešnijeg podizanja zajedničke produktivnosti rada i razvoja proizvodnih snaga, a time i radi sticanja najvećeg mogućeg zajedničkog dohotka.

U stvari, dohodak osnovne organizacije udruženog rada treba u prvom redu da bude zavisn od veličine zajedničkog dohotka, jer će to biti naj snažniji stimulanš za udruživanje rada i dohotka, to jest za integraciju samoupravnog rada. I svi zakonski propisi trebalo bi stimulatивно da deluju u tom pravcu. Drugim rečima, radnici su dužni da se u pogledu gospodarenja dohotkom ponašaju kao odgovorni, dobri domaćini. Radnici imaju pravo da boljim gospodarenjem povećavaju svoj dohodak, pa i svoj lični dohodak, ali oni nemaju pravo da zahtevaju od društva da im nadoknađuje gubitke kada su ti gubici posledica njihovog neodgovornog i lošeg gospodarenja.

Stoga su našem društvu neophodni takvi mehanizmi koji će obezbeđivati da pojedinačni radnik u osnovnim organizacijama udruženog rada udruživanje dohotka zaista oseća kao svoj neposredan interes, to jest da bude materijalno i moralno podstaknut da udružuje dohodak i da se ne gubi u izolaciji unutar svoje osnovne organizacije udruženog rada. Jer dohodak osnovne organizacije udruženog rada je istovremeno i materijalna osnova ostvarivanja ne

samo pojedinačnih nego i zajedničkih i opštih društvenih interesa. Taj dohodak je i materijalna osnova obezbeđivanja jedinstva upravljanja radom i uslovima, sredstvima i rezultatima rada u celokupnosti odnosa društvene reprodukcije i u jedinstvenom sistemu samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa.

Društveno-ekonomska suština dohotka u uslovima samoupravnog udruženog rada proizlazi prvenstveno iz društvenosvojinskog karaktera sredstava za proizvodnju, a ne samo iz društvene podele rada. Zato i dohodak kao deo ukupnog proizvoda društva nosi u sebi društveno-svojinski karakter. A kad se kaže da je dohodak društveni, to jest u društvenoj svojini, to znači da on pripada svim radnicima zajedno i svakom od njih pojedinačno na osnovu njihovog prava rada društvenim sredstvima. Tu je, u stvari, reč o jednoj protivrečnosti koju upravo dohodak izražava. Uprošćeno govoreći, dohodak ima dve strane. Jedna strana dohotka je dohodak kao faktor društveno-ekonomskih i proizvodnih odnosa koji se izražavaju u odnosima među radnicima u osnovnoj organizaciji udruženog rada i među radnicima osnovnih organizacija u udruženom radu kao celini, uključujući i njihovo pravo da odlučuju o raspoređivanju dohotka. Druga strana dohotka je njegova čisto ekonomska uloga, to jest kako njegovo sticanje i raspodela odgovaraju ekonomskim zakonitostima samoupravne privrede, na koji način radnici u osnovnim organizacijama udruženog rada stiču dohodak, kakva je zavisnost dohotka od produktivnosti rada, kako na dohodak utiče tržište, koje osnovne organizacije imaju na osnovu svega toga pravo na veći dohodak, kako se sa tako stečenim dohotkom privređuje, kakvi su ekonomski efekti upotrebe dela dohotka za proširenje materijalne osnove rada, u kakvom su ekonomskom odnosu akumulacija i sredstva za lične dohooke u okviru čistog dohotka i slično.

Po nekim shvatanjima u nas, dohodak je novčano izražen rezultat zajedničkog rada samo radnika u osnovnoj organizaciji udruženog rada. Takvo shvatanje dohotka je, po mom mišljenju, netačno. U takvom shvatanju dohotka dolazi do izražaja upravo ono iskrivljeno grupno-svojinsko shvatanje koje živi u glavama ljudi i iz koga onda proizlaze sve moguće kritike u vezi sa samoupravnim uređivanjem dohodovnih odnosa u udruženom radu. Po takvom shvatanju izlazi da je sve što su radnici stekli kao dohodak u osnovnoj organizaciji udruženog rada rezultat samo njihovog rada. Iz takvog pristupa proizlaze onda i dve teze koje su

po svom obliku više ili manje ultraradikalističke, a koje, u stvari, učvršćuju upravo grupnosvojinske tendencije.

Po jednoj tezi, sav dohodak osnovne organizacije udruženog rada je isključivo rezultat zajedničkog rada radnika u toj osnovnoj organizaciji i zato onda u tom dohotku ne mogu učestvovati radnici druge osnovne organizacije iako su udruživanjem »svog« dohotka, to jest ulaganjem svog minulog rada, odnosno društvenog kapitala kojim oni upravljaju stvorili uslove za višu produktivnost rada i za stvaranje većeg dohotka u osnovnoj organizaciji udruženog rada koja se koristi sredstvima druge osnovne organizacije. A iz toga proizlazi druga teza po kojoj je samoupravno udruživanje dohotka radi zajedničkog sticanja dohotka nepotrebno i čak antisamoupravno, odnosno ako se ono već ostvaruje, onda dohodak treba prosto da se preliva iz jedne u drugu organizaciju udruženog rada na osnovu nekih društveno utvrđenih obaveznih normi ili putem nekog veštačkog »netržišnog« načina raspodele dohotka ili na osnovu nekih matematičkih formula. Tako su te dve teze u tumačenju dohotka uzajamno povezane.

A i jedna i druga teza proizlaze iz negiranja objektivnih ekonomskih zakonitosti, to jest njihova polazna tačka je subjektivistički stav da se voljom društva, odnosno zakonom može raspoređivati dohodak među osnovnim organizacijama udruženog rada ne na osnovu takvih objektivnih faktora, kao što su produktivnost rada, rentabilnost rada, položaj na tržištu itd., nego na osnovu nekih socijalno-političkih principa. Takve teorije onda podstiču shvatanje o mehaničkom i ekonomski sasvim neracionalnom prelivanju dohotka iz visokoproduktivnih u niskoproduktivne i čak ekonomski nepotrebne organizacije. Razume se da bi prihvatanje i primena takvih teorija unela u našu privredu potpunu stagnaciju i raspadanje.

Inače, o dohotku se u nas ponekad govori i veoma propagandistički. Obično se kaže: pošto je dohodak rezultat rada, on treba i da se deli među osnovnim organizacijama udruženog rada prema radu, itd., pa se i u štampi mogu pročitati naslovi slične sadržine. Time pomalo zavaravamo sami sebe i sve radne ljude, a onda teško možemo i da objasnimo zašto stalno ističemo da smo protiv grupne svojine ako se smatra da je dohodak osnovne organizacije udruženog rada zaista rezultat *samo individualnog kvantuma rada radnika te organizacije*. A u stvari je obrnuto, to jest taj dohodak je društveni, odnosno nalazi se u društvenoj svojini upravo zato što

nije samo rezultat rada radnika te osnovne organizacije, nego i rezultat rada svih drugih radnih ljudi u društvu, koji se po specifičnim ekonomskim zakonitostima tržišta, produktivnosti rada, uspešnosti proširene reprodukcije, odnosa proizvodnje i potrošnje itd. preko tržišta i slobodne razmene rada preliva među granama i organizacijama udruženog rada. Svojim planskim usmeravanjem i usklađivanjem društvo može i mora uticati na te procese, ali ne u takvoj meri da bi poremetilo one ekonomske impulse koji obezbeđuju maksimalni napor svakog radnika i svake osnovne organizacije udruženog rada za višu produktivnost svog i opšteg društvenog rada da time povećava zajednički i svoj dohodak. Ako smatramo da je dohodak osnovne organizacije rezultat samo individualnog kvantuma rada radnika u osnovnoj organizaciji, onda moramo da se odlučimo za takozvano simetrično ujednačavanje uslova sticanja dohotka, tako da svaka osnovna organizacija udruženog rada stiče isti dohodak za neki subjektivistički utvrđen tobožnji »isti uloženi kvantum rada«. A to bi zahtevalo vraćanje na sistem državne distribucije dohotka, a time i na sistem državnih plata, i što bi poremetilo sve funkcije ekonomskih zakonitosti u procesu društvene reprodukcije.

U početku naših diskusija o dohotku naginjao sam više tezi o raspodeli dohotka na osnovi utvrđivanja individualnog kvantuma rada određene organizacije udruženog rada, nego posredstvom specifičnog samoupravnog tržišta. To utoliko pre što je i Marks u svojoj poznatoj tezi o »potvrdama za kvantum rada« teorijski predvideo takvu mogućnost. Međutim, protiv takve teze govorili su isuviše jaki razlozi da bi se ona mogla primeniti u prvim fazama razvoja socijalizma. Prvo, veoma je teško utvrđivati šta je to individualni kvantum rada, pogotovo zato što se njegova sadržina istorijski menja. U jednoj nerazvijenoj zemlji sa malobrojnim kadrovima visokokvalifikovani rad ima nesravnjivo veći značaj nego niskokvalifikovani rad, pa su zato i razlike između najnižeg i najvišeg ličnog dohotka veće onoliko koliko je neka zemlja nerazvijena i obrnuto. Te razlike se smanjuju sa stepenom razvoja određene zemlje, naravno, na zajedničkom višem nivou ličnog dohotka. Prema tome, nezavisno od društvene volje nametnuo bi se jedan veoma komplikovan sistem državno-administrativnog, subjektivističkog ocenjivanja kriterijuma za utvrđivanje individualnog kvantuma rada, što bi, u stvari, lični dohodak svelo na platu koju bi država utvrđivala. Drugo, takav sistem utvrđivanja indivi-

dualnog kvantuma rada bi, u stvari, pogodovao niskoproduktivnom radu jer bi ga izjednačavao sa visokoproduktivnim radom, pa bi samim tim paralisao svaku borbu za višu produktivnost društvenog rada. Treće, takav sistem bi nezadrživo izazivao unutrašnje sukobe u samoj radničkoj klasi jer bi automatski doveo do preliivanja sredstava iz visokoproduktivnih u niskoproduktivne organizacije udruženog rada u smislu neke socijalne, a ne ekonomske aktivnosti. Time bi se celokupna akumulativna moć društvene privrede bitno smanjila. I najzad, takav sistem bi vodio atomiziranju celokupnog udruženog rada u male međusobno potpuno odvojene organizacije udruženog rada koje ne bi povezivao nikakav zajednički interes udruživanja dohotka, jer takvo udruživanje nikome ne bi donelo nikakav stimulatívni ekonomski efekat. Razume se, na takvoj osnovi ne bi bilo moguće graditi demokratske samoupravne odnose među pojedinim organizacijama udruženog rada, što znači da bi takve odnose morala da zameni presudna uloga državne intervencije.

Imajući sve to u vidu, postalo je jasno da slobodno i planski usmeravano delovanje objektivnih ekonomskih zakonitosti u samoupravnom socijalističkom društvu, i, posebno, slobodno samoupravno povezivanje samoupravnih subjekata nije moguće bez postojanja slobodne razmene samoupravnog rada, to jest samoupravnog socijalističkog tržišta. A karakteristika takvog tržišta jeste da se na njemu zaista slobodno vrši samoupravna razmena rada, ali uz istovremeno samoupravno i opšte društveno plansko usmeravanje, to jest kako putem međusobnih samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora o osnovama planova samih samoupravnih subjekata, tako i putem zajedničkih društvenih planova. Pri tome dohodak koji takvo tržište dodeljuje pojedinačnoj osnovnoj organizaciji udruženog rada nije čisti izraz individualnog kvantuma rada radnika te organizacije, iako je i taj kvantum jedno od merila rada, nego je to kvantum rada koji bi približno najviše odgovarao nekom prosečnom kvantumu društvenog rada, njegovoj prosečnoj produktivnosti. No, odmah moram dodati da ni ta kategorija nije čista, jer na nju utiče ceo niz društvenih faktora, pa i sama planska aktivnost samoupravnih subjekata i društva. No, to nije ni bitno. Bitno je da je dohodak svake osnovne organizacije udruženog rada deo ukupnog društvenog dohotka, deo proizvoda ukupnog društvenog rada, pa je zato po svom svojinskom karakteru društveni, zajednički i pripada svima.

Upravljajući takvim dohotkom, radnici u osnovnoj organizaciji udruženog rada vrše ne svojinsku, nego jednu društvenu funkciju u upravljanju sredstvima u društvenoj svojini. A u vršenju te društvene funkcije radnici u osnovnoj organizaciji udruženog rada istovremeno prisvajaju i deo sredstava za svoje lične dohotke, ali ne sasvim samovoljno, nego odgovorno prema društveno utvrđenim *opštim kriterijumima* raspodele prema radu, na koje imaju uticaj pre svega sindikati. Dohodak, prema tome, nije društveno sredstvo sa kojim svaka osnovna organizacija udruženog rada može da radi šta hoće, nego je ona društveno odgovorna za rezultate gospodarenja tim dohotkom.

Po mom mišljenju, dohodak osnovne organizacije udruženog rada je onaj deo novčano izraženog *ukupnog proizvoda društva, odnosno deo novčano izražene celokupne novostvorene vrednosti udruženog rada u društvenoj svojini* koji radnici u osnovnim organizacijama udruženog rada stiču *na osnovu svoga rada i gospodarenja sredstvima proizvodnje i reprodukcije*. Kao deo ukupnog proizvoda društva, dohodak osnovne organizacije udruženog rada je, u stvari, rezultat ukupnog društvenog rada, a ne samo individualnog kvantuma tekućeg rada radnika u njihovim osnovnim organizacijama.

Prema tome, dohodak osnovne organizacije udruženog rada u velikoj meri zavisi od nje same, to jest od efikasnosti korišćenja društvenog kapitala, od štednje sredstava za proizvodnju, od efikasnosti korišćenja i uticaja prirodnih uslova i drugih pogodnosti u sticanju dohotka, od boljeg poslovanja na tržištu i od uslova na tržištu, od organskog sastava sredstava za proizvodnju, kao i od boljeg privređivanja u raznim fazama društvenog rada uopšte. Ali sve to ipak nije samo rezultat subjektivnog napora radnika pojedinačne osnovne organizacije udruženog rada, nego napretka, ulaganja, pomoći celog društva. Isto tako, osnovne organizacije udruženog rada stiču dohodak i ulaganjem svojih finansijskih sredstava u banke, zajedničkim udruživanjem, ulaganjem sredstava u proizvodnju i trgovinu, to jest udruživanjem rada i sredstava u radnim organizacijama i složenim organizacijama udruženog rada i učešćem u zajednički ostvarenom dohotku po tom osnovu itd. Kada se dohodak tako posmatra, onda se podružtvljeni minuli rad radnika pojavljuje samo kao *jedna komponenta, odnosno jedan od pokazatelja efikasnosti tekućeg društvenog rada*.

Dohodak osnovne organizacije udruženog rada formira se na

osnovi delovanja objektivnih ekonomskih zakona specifične robne proizvodnje socijalističkog samoupravljanja. A to znači da, po pravilu, viša produktivnost rada »daje« i veći dohodak, pa se zato i dohodak pojedinačne osnovne organizacije udruženog rada razlikuje od individualnog kvantuma rada radnika te osnovne organizacije. Moglo bi se, u stvari, reći da u normalnim uslovima poslovanja osnovne organizacije udruženog rada stiču dohodak uglavnom prema nekom društveno potrebnom radnom vremenu, s tim da za istu jedinicu proizvoda neke utroše više, a neke manje radnog vremena u odnosu na takvo društveno potrebno radno vreme. A to ne zavisi samo od sposobnosti radnika, od individualnog kvantuma njegovog rada, od produktivnosti individualnog rada i od radnikove subjektivne volje, nego mnogo više od organskog sastava sredstava proizvodnje, odnosno karaktera tehnologije. U takvim uslovima socijalističko društvo mora da teži tome da se dohodak pojedinačne osnovne organizacije udruženog rada ne stiče na osnovi subijektivnog delovanja zakonitosti tržišta, nego da se to delovanje putem društvenih planova svesno usmerava u najvećoj mogućoj meri.

Sve to pokazuje da je dohodak osnovne organizacije udruženog rada, u stvari, i rezultat preliivanja jednog dela društvenog dohotka koji je rezultat i proizvod ukupnog društvenog rada. A upravo ta činjenica mora biti jasna, jer će inače dohodovni odnosi uopšte doći u čorsokak: prvo, ako se dohodak pojedinačne osnovne organizacije udruženog rada formira na osnovi principa raspodele prema radu, onda to nameće jedne odnose i odgovornost među radnicima; a, drugo, ako je dohodak osnovne organizacije udruženog rada deo novčano izraženog ukupnog proizvoda društva u društvenoj svojini, ako je upravljanje tim dohotkom *društvena*, a ne neka grupna *pravno-svojinska funkcija* radnika u osnovnim organizacijama udruženog rada, onda iz toga proizlazi i drugi karakter odnosa i društvene odgovornosti radnika u osnovnim organizacijama udruženog rada u raspolaganju stečenim dohotkom.

Radnici u osnovnoj organizaciji udruženog rada imaju pravo da stiču i da upravljaju samo onim delom društvenog dohotka koji je ta osnovna organizacija stekla svojim radom pod jednakim ostim uslovima koji se odnose na sve radnike u udruženom radu. Odnos, to jest položaj radnika u osnovnoj organizaciji udruženog rada prema dohotku te osnovne organizacije nije određen individualnim kvantumom rada sa stanovišta stvaranja dohotka, nego se

dohodak osnovne organizacije, u stvari, dobija iz ukupnog dohotka društvenog rada, po logici društvene reprodukcije u uslovima socijalističke robne proizvodnje. Ako je to tako, onda radnik, kad raspolaže dohotkom u osnovnoj organizaciji udruženog rada, ne ostvaruje samo svoje pravo u smislu prava na prisvajanje ličnog dohotka na osnovu rada društvenim sredstvima za proizvodnju, nego time vrši i određenu društvenu funkciju u sistemu društvene reprodukcije, odgovorno prema drugim radnicima i prema društvu u celini. Upravo ta društvena funkcija mora se više i jasnije istaći u našem društveno-ekonomskom sistemu. I Marks je izričito govorio da radnik mora da obavlja i tu društvenu funkciju, koja nije samo pitanje njegovog konkretnog rada. Ono što je izmenjeno u odnosu na ulogu radnika u kapitalističkom društvu, što je suština i što je jasno izraženo u Zakonu o udruženom radu jeste to da se u dohotku osnovne organizacije udruženog rada, odnosno u rukama radnika te organizacije ujedinjuju rad i društveni kapital, pa je time radnik u osnovnoj organizaciji udruženog rada i u drugim organizacijama udruženog rada preuzeo i društvenu funkciju raspolaganja akumulacijom, odnosno društvenim kapitalom.

Za uspešno funkcionisanje celokupnog sistema dohodovnih odnosa od suštinske važnosti je da se pođe od činjenice da je dohodak osnovnih organizacija udruženog rada u *materijalnoj proizvodnji*, kao novostvorena vrednost, *istovremeno i rezultat rada radnika u osnovnim organizacijama u društvenim delatnostima* (obrazovanje, nauka, kultura, zdravstvo, socijalna zaštita itd.). Svojim radom u tim delatnostima radnici doprinose stvaranju uslova za »proizvodnju« nove vrednosti u materijalnoj proizvodnji i podizanje produktivnosti rada u njoj. Zato upravo dohodak osnovnih organizacija udruženog rada u *materijalnoj proizvodnji* treba da bude ujedno i osnova i izraz dohotka ukupnog udruženog rada, a samim tim i slobodne razmene rada radnika u materijalnoj proizvodnji i u društvenim delatnostima. Odnosno, dohodak radnika osnovnih organizacija udruženog rada u materijalnoj proizvodnji je njihova materijalna veza sa radnicima u drugim područjima društvenih delatnosti, u drugim oblastima društvenog rada van materijalne proizvodnje, sa društvom kao takvim, sa državom, sa održavanjem tog društva, sa njegovim finansiranjem i finansiranjem onih potreba koje treba da se finansiraju iz dohotka osnovne organizacije udruženog rada. Reč je o tome da je dohodak osnovne organizacije udruženog rada u materijalnoj proizvodnji osnova i

izvor sredstava za zadovoljavanje zajedničkih i opštih društvenih potreba kojima se obezbeđuju zajednički i opšti uslovi rada i razvoja društva.

U određivanju društveno-ekonomske sadržine dohotka bitno je da se jasno istakne i princip da je dohodak osnovne organizacije udruženog rada i materijalna osnova i sadržina samoupravnog i društvenog planiranja — od osnovne organizacije udruženog rada i mesne zajednice do federacije. Planovi na svim nivoima udruženog rada i društveno-političkih zajednica moraju da budu u okviru dohotka osnovnih organizacija udruženog rada. To je bitan uslov da se u sistemu planiranja u praksi dođe do rešenja koja će biti izraz samoupravnih proizvodnih odnosa i koja će te odnose reprodukovati na sve višem nivou.

2. Neke dileme oko udruživanja dohotka pod kontrolom radnika u osnovnim organizacijama udruženog rada

Centralno pitanje izgradnje socijalizma je, uprošćeno govoreći, spajanje rada i društvenog kapitala u rukama onih koji rade. Međutim, to spajanje ne može biti u rukama pojedinačno izolovanog radnika niti u okvirima samo osnovne organizacije udruženog rada, nego u okviru celokupnog društvenog rada. U tom okviru društveni položaj osnovne organizacije udruženog rada je osnovni oblik i izvor samoupravnog organizovanja udruženog rada, a time i osnova i izvor prava radnika na osnovu rada društvenim sredstvima, ali je i osnova i izvor odgovornosti radnika prema svim drugim radnicima i prema društvu kao celini. Tu mislim na odnose kako u prostoj, tako i u proširenoj reprodukciji i u društvenoj reprodukciji u celini, a posebno na uslove sticanja dohotka i na oblike njegove raspodele, a zatim njegovog samoupravnog udruživanja, zajedničkog upravljanja i raspoređivanja zajednički ostvarenog novog dohotka.

Udruživanje rada i dohotka pod neposrednom ekonomskom i političkom kontrolom radnika u osnovnim organizacijama je veliki kompleks pitanja koji je od presudne važnosti za razvoj celokupnog našeg ustavnog sistema i samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa. Ako se ta pitanja ne budu uspešno rešavala, ubrzo ćemo doći u konflikte koji će nastati zbog tendencija dezintegracije. Jer stvaranjem autarkičnih osnovnih organizacija udruženog rada, prepuštenih sebi i zatvorenih u sebe, dezintegrirala bi se privreda.

Radnik u osnovnoj organizaciji udruženog rada, međutim, mora da misli ne samo o tome koliko će proizvesti određenih, konkretnih proizvoda i tako ostvariti »svoj« dohodak, nego i o tome koliki će biti dohodak u celoj široj organizaciji udruženog rada s kojom je on neposredno povezan svojim radom, kooperacijom i poslovanjem, kao i koliki će biti njegov dohodak na osnovu porasta produktivnosti celokupnog društvenog rada kada on društveni dohodak kojim upravlja u svojoj osnovnoj organizaciji udruženog rada ulaže u udruženi rad, to jest kada ga daje na korišćenje drugim radnicima da i oni podignu svoju, a time i zajedničku produktivnost rada. Mora se jasno postaviti pitanje: zašto bi radnik imao pravo samo na dohodak stvoren u svojoj osnovnoj organizaciji udruženog rada, a ne i na deo dohotka koji proizlazi iz porasta prosečne produktivnosti društvenog rada ostvarene udruživanjem rada i dohotka? Normalno je da se radnik poveže upravo i sa tim delom dohotka i da time njegova pažnja bude usmerena na celokupan društveni rad, da ga to stimuliše za integraciju.

Kad je reč o odnosima udruživanja dohotka, ne može se polaziti samo od toga da osnovna organizacija udruženog rada koja ulaže sredstva u drugu organizaciju udruženog rada ima prema njoj određena prava. Udruživanje dohotka nije ulaganje u drugu organizaciju udruženog rada, nego ulaganje u zajednički društveni rad i, prema tome, to je uvek međusobni odnos, a ne samo odnos jedne organizacije prema drugoj. Samoupravni sistem ne može da egzistira niti da se razvija ako radnici ne budu stimulisani da koncentrišu, da udružuju svoj dohodak, ali i da onda sve ono što društveni rad u celini, što svi radnici zajednički — udruživanjem dohotka — stvore, pripada svima koji su uložili svoj minuli rad, a ne samo onima koji su taj uloženi zajednički minuli rad dohodovno reprodukovali i oplemenili svojim tekućim radom. Jer oni su, u stvari, koristili minuli rad drugih radnika, pa zato treba da imaju i određene obaveze prema radnicima koji su im stavili na raspolaganje svoj minuli rad. Bez toga nema prave integracije društvenog rada.

U nas je u vezi sa ovim kompleksom pitanja prisutna jedna ovakva teza: ako se, na primer, stvori jedna velika radna organizacija bez osnovnih organizacija udruženog rada u svom sastavu, pa se sav ostvareni dohodak deli svim radnicima po istim kriterijumima, onda je to socijalistički sistem društveno-ekonomskih odnosa. Ali,

ako se ta velika radna organizacija opravdano »razbije« na više osnovnih organizacija udruženog rada, pa se postavi zahtev da se na osnovu udruživanja dohotka osnovnih organizacija obezbedi isti položaj svih radnika kao u prvom slučaju, onda se kaže da je to maltene nasilje, da je to antiustavno i nesocijalistički, da je to atak na »neotuđiva prava« radnika u osnovnim organizacijama udruženog rada itd., jer jedna osnovna organizacija udruženog rada učestvuje u dohotku druge osnovne organizacije samo na osnovu svog uloženog *minulog rada*.

Ili, ako se postavi zahtev da osnovna organizacija koja je ulagala i u razvoj druge osnovne organizacije po tom osnovu ostvaruje i odgovarajući deo svog tekućeg dohotka, onda se pomenuto učešće u zajednički ostvarenom dohotku kvalifikuje kao eksploatacija. A ta osnovna organizacija je mogla ulagati svoja sredstva u svoj razvoj i na taj način steći određen uvećani dohodak, pa i veće lične dohotke. Ako bi, međutim, ulaganjem tih sredstava u svoj razvoj postigla iste rezultate i istovremeno radnike druge osnovne organizacije udruženog rada ostavila bez sredstava za proširenu reprodukciju, onda je to, po tim tezama, sasvim u redu. A u određenom smislu upravo to je vrsta eksploatacije drugih osnovnih organizacija, jer, ako se radnici sa »svojom« akumulacijom zatvaraju u »svoju« osnovnu organizaciju udruženog rada, oni time na određen način onemogućavaju ili otežavaju razvoj drugih osnovnih organizacija udruženog rada, odnosno onemogućavaju eventualnu efikasniju upotrebu društvene akumulacije.

Osnovni problem pri tome je kako decentralizovani društveni kapital učiniti zajedničkim kapitalom svih radnika u osnovnim organizacijama udruženog rada i istovremeno svake osnovne organizacije posebno u jedinstvenom sistemu samoupravnog udruženog rada i u jedinstvenom sistemu dohodovnih odnosa. Mislim da se u tom pogledu moramo osloboditi jedne zablude koja je veoma prisutna i u našoj teoriji i u praksi. To je, pojednostavljeno govoreći, nekakvo potcenjivanje ili čak negiranje funkcije društvenog kapitala, odnosno zabluda da možemo ukinuti ekonomsku ulogu i funkciju sredstava društvene reprodukcije u našem sistemu. Naravno, kapital je izgubio klasni karakter time što njime vlada sam radnik, ali kapital je i dalje opredmećena vrednost kao izraz minulog rada -- njegova vrednost nije nestala. Objektivni ekonomski zakoni ne mogu se zanemarivati. Jer, dok društveni kapital

postoji kao vrednost, a za radnike u osnovnim organizacijama udruženog rada ima i svoju specifičnu upotrebnu vrednost, on se ne može »besplatno«, bez odgovarajuće naknade, prosto nekim administrativnim dirigovanjem prelivati među osnovnim organizacijama udruženog rada. Razume se, ta se naknada ne formira kao cena u kapitalističkim društvenim odnosima, to jest na tržištu kapitala, nego kao društveno utvrđeno merilo ekonomisanja društvenim kapitalom. Ta društvena merila treba da se utvrđuju delom i na osnovu zakona, a zatim, na osnovu i u okviru zakona, samoupravnim sporazumima i društvenim dogovorima i neposrednim ugovorima između partnera. Osim toga, dok se u kapitalističkom sistemu, po pravilu, vrednost kapitala formalno, to jest s gledišta privatne svojine, ne menja, u nas se vrednost društvenog kapitala smanjuje učešćem u dohotku druge organizacije — sve dok se uložena sredstva tim putem definitivno ne »amortizuju«.

Ali, bez obzira na te bitne društveno-ekonomske razlike, hteli to ili ne, moramo priznati ekonomsku ulogu društvenog kapitala u procesu proširene reprodukcije, s tim, naravno, što su se njegovim podruštvljavanjem i samoupravljanjem izmenili njegov klasni i društveni karakter i način na koji se ta funkcija ispoljava. U našim uslovima ta funkcija društvenog kapitala treba da dolazi do izražaja u procesu samostalnog raspolaganja dohotkom od strane radnika u osnovnim organizacijama udruženog rada, zatim u procesu udruživanja rada i dohotka i učešća u zajednički stvorenom dohotku, kao i u ponovnom raspoređivanju dohotka osnovne organizacije, da bi se potom jedan njegov deo iznova ujedinjavao. Osnovni kurs bi, u stvari, trebalo da bude da veličina dohotka pojedinačne osnovne organizacije udruženog rada *prvenstveno* zavisi od veličine stečenog zajedničkog dohotka osnovnih organizacija, koje udružuju rad i sredstva, naravno u skladu sa doprinosom pojedinačne osnovne organizacije zajedničkom dohotku. Samo takav kurs može podstaći udruživanje rada i potiskivati »separatizam« osnovnih organizacija udruženog rada.

U tom procesu mora doći do izražaja efikasnost korišćenja sredstava za proizvodnju i reprodukciju. Ne može se jednostavno reći, kao što se to u nas često čuje, da, pošto minuli rad ne proizvodi novu vrednost, onda mu, prema tome, ne treba ni priznati da vrši bilo kakvu društveno-ekonomsku ulogu. Činjenica je da se u nas na taj način negira ili potcenjuje značaj društvene borbe za efikasniju proširenu reprodukciju i rentabilniju upotrebu društve-

nog kapitala, što uslovljava nisku rentabilnost investicija, nastajanje rascepkanih osnovnih organizacija udruženog rada, sporost procesa koncentracije sredstava za proizvodnju i rasipanje društvene imovine, što je jedan od stalnih izvora inflacije. Za uspešno odvijanje tog procesa u našim sadašnjim uslovima ne vidim druge mogućnosti nego da se udruživanje dohotka vrši pre svega u obliku udruživanja rada i dohotka i stvaranja novog zajedničkog dohotka i učešća u raspodeli svih koji su učestvovali u njegovom stvaranju i koji su snosili zajednički rizik za celokupan rezultat gospodarenja dohotkom. Radniku u osnovnoj organizaciji udruženog rada mora biti jasno šta se dobija na osnovi udruživanja dohotka, to jest na osnovi efikasnog korišćenja podruštvljenog minulog rada. No, to nije samo interes radnika, nego je to i opšti društveni interes.

Ako radnik ne bude u takvom položaju da zna da ekonomiče društvenim kapitalom, za koji je sada on zadužen, onda on u tom pogledu neće moći ni da preuzima društvenu odgovornost. Do prekruče je to radila država, juče je to radio generalni direktor, odnosno tehnostuktura sa svojim monopolom, a sada je, uprošćeno da kažem, radnik taj »monopolista« koji raspolaže društvenim kapitalom u osnovnoj organizaciji udruženog rada. Možemo li smatrati da on nije odgovoran za sudbinu tog društvenog kapitala, možemo li poći od toga da on ima pravo da radi šta hoće, a da neko drugi snosi posledice lošeg ekonomisanja društvenim kapitalom? Ako tako postavimo stvar, onda se moramo zapitati kako možemo radnika osposobiti i stimulisati, odnosno zainteresovati da ekonomiče društvenim kapitalom onako kako treba. Mislim da je to moguće jedino ako dohodak osnovne organizacije udruženog rada zavisi i od tekućeg rada radnika i od onoga što nazivamo gospodarenjem podruštvljenim minulim radom, odnosno od gospodarenja celokupnim društvenim kapitalom. Radnik mora da oseti ekonomske efekte ekonomisanja društvenim kapitalom pre svega u dohotku svoje osnovne organizacije udruženog rada, a zatim i u svom ličnom dohotku. U protivnom, društvo nema nikakve mogućnosti u pogledu planskog određivanja sudbine društvenog kapitala, u raspoređivanju i stimulisanju pravaca njegovog kretanja u procesu društvene reprodukcije.

Na ovakvo rešenje ima raznih prigovora. Međutim, kad je reč o dohotku, osnovno je da se u ovom slučaju ne radi o grupnoj ili privatnoj svojini radnika, nego upravo o zajedničkom dohotku društva i o onome što nazivam društvenim kapitalom ili minulim

radom. I ako je to tako, onda je očigledno da je reč o gospodarenju zajedničkim društvenim sredstvima za proizvodnju i reprodukciju uopšte na način koji omogućuje društvu i radniku u osnovnoj organizaciji udruženog rada da ostvare najbolje ekonomske rezultate, to jest što veći dohodak. A to je moguće samo ako i radnik u osnovnoj organizaciji udruženog rada i društvo poštuju ekonomske zakonitosti. Po mom mišljenju, to je upravo oblik istorijskog prevazilaženja kapital-odnosa, i to time što taj odnos gubi svaku klasnu i društveno-ekonomsku sadržinu, a ukoliko se po svojoj spoljnoj formi taj odnos zadržava, on se pojavljuje samo kao ekonomski stimulan i merilo efikasnijeg gospodarenja slobodnog radnika u njegovoj osnovnoj organizaciji udruženog rada sredstvima reprodukcije i proširene reprodukcije u društvenoj svojini.

Antagonistički klasni odnos mogao bi u našim uslovima da se zadržava, odnosno da nastaje onda kada bi se ceo ili jedan deo dohotka automatski i u potpunosti odvajao od radničke klase, to jest kada bi se proglašavao formalno društvenim sredstvima, a stvarno davao na upravljanje nekom drugom izvan radničke klase, to jest državi ili tehnokratiji. Takav »društveni kapital« pojavljivao bi se kao samostalna snaga prema radnicima u udruženom radu. To je, po mom mišljenju, u suštini kapital-odnos, iz koga može da se rodi i novi oblik eksploatacije. Taj odnos razbijamo i moramo razbiti upravo time što ćemo osposobiti radnike u osnovnim organizacijama udruženog rada da mogu da prate i kontrolišu sudbinu svakog dinara ostvarenog dohotka u svim fazama društvene reprodukcije gde se on bude kretao i da im taj dinar vrati one ekonomske rezultate koji proizlaze iz porasle produktivnosti društvenog rada uopšte i posebno radne grupacije u koju su svojim živim i minulim radom neposredno povezani i uključeni.

Neki kažu da je i to kapital-odnos, jer se tu, navodno, izvlači neka materijalna korist ne na osnovu rada, nego na osnovu ulaganja društvenog kapitala. To je, međutim, minuli rad radnika koji je uložen u celokupan udruženi rad. A to što radnik iz rezultata celokupnog društvenog rada stiče odgovarajuću materijalnu korist na osnovi uloženog sopstvenog minulog rada upravo predstavlja materijalni i stvaralački stimulan i polaznu tačku integracije, to jest uključivanja radnika i njegovog rada u celokupan društveni rad. To je put izvlačenja radnika iz okvira uske i zatvorene osnovne organizacije udruženog rada, odnosno radne organizacije u kojoj glorifikatori zatvorenog poslovanja nastoje da ga i dalje drže

zatvorenog, to jest da stiže dohodak na osnovu rada ili ulaganja samo u »svojoj« osnovnoj organizaciji udruženog rada.

Medutim, iako dohodak predstavlja vrednost kojom se ne može gospodariti bez kriterijuma o uspešnosti poslovanja, u znatnom delu naše teorije i prakse smatra se da je dobro ako se društveni kapital besplatno ustupi ili pokloni drugome ne vodeći računa o ekonomskom efektu, a da je loše ako se na osnovi udruživanja kapitala sa drugima traži učešće u dohotku koji je nastao kao realni izraz porasle produktivnosti rada na osnovi ulaganja sredstava u osnovna sredstva, odnosno tehnologiju.

Naravno, naše društvo nema nikakvog razloga da sprečava slobodno dogovaranje među osnovnim organizacijama udruženog rada i uopšte među organizacijama udruženog rada o oblicima udruživanja rada i sredstava, pa prema tome i u obliku ulaganja bez naknade ili kroz usluge druge vrste (snabdevanje sirovinama, trajna kooperacija itd.). Ali pri tome treba imati u vidu da udruživanje rada i dohotka i učešće u zajedničkom dohotku predstavlja, u stvari, *merilo efikasnosti raspolaganja društvenim sredstvima* za proizvodnju i reprodukciju uopšte. Pri tome su društveno-ekonomski odnosi među osnovnim organizacijama udruženog rada u koje one stupaju kada udružuju svoj rad i dohodak u cilju zajedničkog ulaganja u društvenu reprodukciju i ostvarivanja zajedničkog dohotka oslobođeni ne samo kapitalističke klasne sadržine nego i ekonomske logike kapitalističkog profita. Jer ti odnosi se ne zasnivaju na podeli profita, nego na specifičnom obliku slobodne razinene rada.

I upravo je to jedan od glavnih razloga što Zakon o udruženom radu tretira društveni kapital kao minuli rad udruženih radnika, to jest kao *vrednosni rezultat njihovog rada* koji se razmenjuje za vrednosni rezultat rada drugih radnika u okviru opštih zakonitosti socijalističke robne proizvodnje. Naravno, ta razmena se ne odvija na nekakvom slobodnom tržištu kapitala, nego u slobodnoj razineni rada na osnovu samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora, to jest na samoupravnoj osnovi društveno utvrđenih uslova sticanja dohotka. A motivacija radnika za takvu vrstu razinene rada je pre svega u njihovim radnim interesima, a ne u nekakvom rentijerstvu ili izvlačenju profita na račun tuđeg rada.

U stvari, naš ustavni sistem ne samo da formalno zabranjuje takvo rentijerstvo i profiterstvo nego ga i materijalno do krajnosti destimuliše i na taj način smanjuje na minimum mogućnost za

njegovo stihijsko pojavljivanje. Rentijerstvo, u stvari, znači živeti na račun tuđeg rada na osnovu prava na kapital koji se reprodukuje. A upravo ovim odnosima ukida se mogućnost da se sredstva reprodukuju kao kapital. Pravo na učešće u dohotku prestaje sa vraćanjem sredstava putem učešća u dohotku, a može se ponovo uspostaviti samo ponovnim ulaganjem. Osim toga, mislim da opasnost od rentijerstva u nas nije toliko velika koliko se o tome govori. Te opasnosti ipak nema mnogo, iako ne tvrdim da nema baš nikakvih mogućnosti za rentijerstvo. Još ima tendencija osamostaljenja finansijskog kapitala i upravo to potvrđuje da moramo izgrađivati ovakve odnose o kojima je reč, jer će na taj način radnik imati potpunu kontrolu nad sredstvima društvene reprodukcije. Opasnost od rentijerstva postoji upravo kada se stvore osamostaljeni centri bankarskog ili trgovinskog finansijskog kapitala, a ne u međusobnim odnosima radnika u osnovnim organizacijama udruženog rada, pogotovo ako se pre svega urede odnosi među osnovnim organizacijama udruženog rada u okviru radne organizacije, a posle ti principi prenesu i na udruženi rad u celini, uz neke izuzetke u pojedinim oblastima. Zato težište borbe protiv eventualnog rentijerstva treba preneti pre svega u oblast uređivanja dohodovnih odnosa u bankarstvu, trgovini i sličnim delatnostima, a ne upuštati se uprazno u subjektivističke hipoteze o međusobnom rentijerstvu osnovnih organizacija udruženog rada za koje ne postoje ni ozbiljni ekonomski stimulanasi, a pogotovo ne realne ekonomske mogućnosti.

3. *Društveno-ekonomske funkcije minulog rada u sistemu dohodovnih odnosa*

Uključivanje minulog rada u sistem društveno-ekonomskih i dohodovnih odnosa na osnovi Ustava i Zakona o udruženom radu materijalno će stimulisati radnike u osnovnim organizacijama udruženog rada da se sve intenzivnije međusobno povezuju kroz razne oblike udruživanja, da reprodukuju i proširuju materijalnu osnovu svog i društvenog rada. Sve dok položaj radnika u društvu, odnosno u udruženom radu bude vezan samo za njegov lični, živi, tekući rad, dotle će i radnik biti u određenoj meri u najamnom odnosu. Taj odnos, naravno, ne treba izjednačavati sa klasičnim najamnim položajem radnika u kapitalizmu. Ali radnik je, ipak, u takvom odnosu prema onom delu minulog rada koji je podruštvljen

ali istovremeno do te mere od njega faktički otuden da se postavlja kao samostalna ekonomska snaga u odnosu na njega, tako da se može govoriti o ostacima najamnog rada u društvenom položaju radnika.

Prema tome, problem minulog rada je pre svega problem društveno-ekonomske uloge sredstava proširene reprodukcije, šta-više problem sistema proširene i društvene reprodukcije-uopšte. Kada, dakle, govorimo o minulom radu, mi prvenstveno govorimo o sredstvima proširene reprodukcije, o odnosima u proširenoj reprodukciji, o objektivnim zakonitostima proširene reprodukcije, o sistemu proširene i društvene reprodukcije i o položaju radnika u njemu.

Međutim, u našoj svakodnevnoj praksi se pod pojmom minul rad često podrazumevaju samo godine radnog staža i s tim u vezi materijalna i druga prava koja bi radnici po tom osnovu trebalo da steknu. Nema sumnje da je i to jedan od vrlo važnih aspekata problema minulog rada, ali je on ipak sa gledišta proširene reprodukcije kao sistema, sekundarnog značaja. Opšte je poznato da minul rad u svom širem smislu predstavlja onaj deo vrednosti koji su radnici proizveli svojim tekućim, živim radom, a koji društvo na razne načine izdvaja za akumulaciju, odnosno proširenu reprodukciju u proizvodnji ili za razne društvene potrebe u cilju održanja društva i njegove reprodukcije kao celine, odnosno u cilju porasta društvenog bogatstva. Tu stalno i svakodnevno podružtvljavanu vrednost proizveo je celokupni društveni rad i svaki pojedinačni radnik u njemu.

Kada je reč o samoj sadržini pojma minulog rada ovde govorim pre svega o onom njegovom delu koji je definisan Ustavom kao »sredstva za razvoj i proširivanje materijalne baze rada«, a ostavljam po strani sve druge vidove minulog rada. To su ona sredstva za proizvodnju kojina neposredno raspoložu sami radnici u osnovnoj organizaciji udruženog rada i koja obuhvataju fizička i novčana sredstva za proizvodnju, to jest sve ono što često jednim imenom nazivamo »društveni kapital«. Naravno, tome smo mogli dati i neki drugi naziv: akumulacija, društveni kapital, sredstva proširene reprodukcije ili neko drugo latinsko ime. Ali izraz »minul rad« upotrebljen je u Ustavu i u Zakonu o udruženom radu da bi se izbegla upotreba izraza »društveni kapital« ili »akumulacija«. Jer, kada se kaže »minul rad«, onda to podrazumeva celokupna sredstva za proizvodnju, uključujući novčana sredstva za proširiva-

nje materijalne baze rada i sam radnik onda može lakše da shvati suštinu te kategorije. Osim toga, uvođenjem ove kategorije želeli smo i da uspostavimo organsku vezu između produktivnosti tekućeg rada radnika i ukupnog društvenog rada, jer se produktivnost tekućeg rada izražava i u stalnom povećanju ukupne mase društvenog minulog rada, odnosno dohotka koji se ulaže u tehniku i tehnologiju povećavajući stalno produktivnost ukupnog društvenog rada.

Dalje, za termin »minul rad« odlučili smo se pre svega i zato da bismo time naglasili da akumulacija nije nikakva posebna ekonomska kategorija, nego vrednost stvorena tekućim radom radnika u čijini se rukama spaja upravljanje tekućim i minulim radom, to jest da radnik svesno upravlja ne samo svojim tekućim radom nego da svesno gospodari onim delom stvorene vrednosti koja se na osnovu društvene svojine sredstava za proizvodnju neminovno podružtvljava i služi proširivanju materijalne baze udruženog rada i društva u celini. Najzad, upotrebom izraza »minul rad« hteli smo da naglasimo da se definitivno ukida stari odnos između radnika kao nosioca radne snaga, s jedne, i vlasnika ili monopolističkog upravljača kapitalom, odnosno sredstvima proširene reprodukcije, s druge strane, da se ti stari odnosi na određeni način pretvaraju i preobražavaju u neposredne odnose među samim radnicima i da se jasno vidi da su zauvek ukinuti uslovi u kojima bi se društvo moglo deliti na one koji upravljaju akumulacijom, odnosno društvenim kapitalom — bilo da je to kapitalist, država i njen aparat ili tehokratija i njen aparat — i na one koji raspoložu samo svojom radnom snagom, to jest na radnike.

Na kraju krajeva, ne može se beskonačno održavati stanje u kojem ekonomski položaj radnika zavisi isključivo od ekonomskog položaja njegove osnovne organizacije udruženog rada i od akumulativne sposobnosti grane u kojoj ta osnovna organizacija privreduje. Naime, moramo ići za tim da se, da tako kažem, postepeno otvaraju kanali i sredstva pomoću kojih će radnik relativno sve više zavisiti od ukupnog društvenog dohotka, a sve manje od dohotka u sopstvenoj osnovnoj organizaciji udruženog rada. Naravno, danas je možda suviše rano, možda čak i nepreporučljivo govoriti o tome. Međutim, očigledno je da perspektiva u tom smislu mora postojati, jer radnik ne može biti vezan isključivo za ekonomski položaj grane, odnosno položaj svoje osnovne organizacije udruženog rada u toj grani. U tome je, po mome mišljenju, glavni smisao upotrebe

«umina »upravljanje minulim radom« za ono što bismo kao ekonomisti mogli nazvati upravljanjem društvenim kapitalom ili akumulacijom ili »viškom rada«.

Osnovni problem koji se u tom pogledu postavlja jeste upravo u tome kako radnička klasa i kako pojedinačni radnik u svojoj osnovnoj organizaciji udruženog rada treba da kontroliše kretanja i upotrebu i tog dela svog minulog rada koji u kapitalizmu nosi karakter »viška njegovog rada« koji prisvaja kapitalist, kako da spreči da se taj deo njegovog minulog rada pretvara u monopol vlasti i upravljanja određenih klasa, kasti ili slojeva u društvu, kako da spreči da se taj deo njegovog sopstvenog podruštvljenog minulog rada ne pretvara u sredstvo vladavine nad njim samim i nad celovitom radničkom klasom i šta učiniti da bi se taj deo njegovog minulog rada stvarno pretvorio u uslov i sredstvo njegovog živog rada sa kojim će on sam upravljati i raspolagati u određenim odnosima međusobne zavisnosti sa drugim radnicima u udruženom radu. Razume se, to se odnosi na sve vidove minulog rada — o čemu će kasnije biti govora — ali se posebno odnosi i na onaj deo minulog rada koji se podruštvljuje kao akumulacija, odnosno kao »društveni kapital«, to jest kao sredstvo za stalno proširivanje materijalne baze njegovog rada, a time i za poboljšavanje njegovih opštih životnih uslova. Problem minulog rada, prema tome, nije ni samo ekonomski niti samo socijalni, nego je prvenstveno klasni i društveno-ekonomski, to jest problem konačnog oslobodenja rada i radnika od svih oblika najamnog rada ili najamne zavisnosti od onog koji drži u rukama monopol raspolaganja društvenim kapitalom.

To je načelna strana pitanja minulog rada. Ali postoji i praktična strana toga pitanja. Samoupravni radnik koji je isključivo ograničen svojim pravima na upravljanje tekućim radom — a u pogledu društvenog kapitala ostaje zavisn od otuđenih centara društvene moći, koji mogu biti bilo u državnom aparatu bilo u tehnobirokratskom sistemu upravljanja — nije ničim ni materijalno niti moralno zainteresovan da se iz dohotka stvorenog živim radom izdvaja neophodan deo akumulacije za proširivanje materijalne baze svog i udruženog rada i za potrebe društvene reprodukcije uopšte. U takvim odnosima interes radnika je da po osnovi živog rada prisvoji što veći deo ostvarenog dohotka neposredno kroz lični dohodak. Na taj način je sukob između radničke klase i snaga koje monopolistički upravljaju društvenim kapitalom neizbežan, bez obzira na to da li će se on javiti u klasičnim formama karakteristič-

nim za kapitalističke sisteme ili u nekim novim oblicima koje rada sam socijalistički sistem svojim državno-svojinskim odnosima.

Zašto bi pojedinačni radnik u osnovnoj organizaciji udruženog rada glasao za izdvajanje veće akumulacije iz dohotka na račun nižih ličnih dohodaka, ako unapred zna da se ta akumulacija od njega definitivno otuđuje i da od takve akumulacije neće imati nikakve koristi ni dohodak njegove osnovne organizacije, niti njegov lični dohodak. Zašto bi, recimo, radnik ulagao u modernizaciju svoje osnovne organizacije udruženog rada ako zna da će sutra, kao rezultat toga ulaganja, doći do smanjenja broja radnih mesta, do otpuštanja radnika itd.? Zato radnik istovremeno mora da zna da će njegovo ulaganje u razvoj, u modernizaciju, imati za posledicu smanjenje ili ukidanje jednog broja radnih mesta, ali da će se na osnovu njegovog i društvenog minulog rada proširiti organizacija udruženog rada, otvoriti nova radna mesta i obezbediti posao za sve radnike. Tada će radnik biti stimulisan da i lično, na svom radnom mestu, radi na najbolji način. U protivnom, podstaci ćemo konflikt među radnicima koji se »zatvaraju« u »svoje« osnovne organizacije udruženog rada na bazi svog ličnog rada i dohotka i celog sistema proširene reprodukcije koji je još uvek u velikoj meri odvojen od radnika. Sam radnik danas još uvek ne može da shvati dovoljno jasno da i minuli rad koji se nalazi u društvenim fondovima, u bankama, na svim nivoima udruženog rada — predstavlja njegova sredstva rada, i to iz prostog razloga što nema dovoljne kontrole nad njima.

Postavke Ustava i Zakona o udruženom radu oko minulog rada sada dalje treba da razmatramo i osvetljavamo, rekao bih, manje sa teorijskog, a više sa praktičnog i društvoekonomskog aspekta. Jer čini mi se da smo prevazišli, odnosno da bi trebalo da prevaziđemo opštu teorijsku diskusiju o tome da li je minuli rad vrednost i da li on stvara neku novu vrednost. Kao marksisti, dobro znamo da minuli rad sam po sebi jeste vrednost, ali da sam po sebi ne proizvodi nikakvu novu vrednost. Ali on ima jednu specifičnu upotrebnu vrednost, naime, da se njegovim ulaganjem u sredstva proizvodnje, u tehniku i tehnologiju, u nauku, u otvaranje novih radnih mesta, u unapređivanje organizacije i načina rada itd. stvaraju uslovi za povećavanje produktivnosti rada i dohotka, a time i za povećavanje društvenog bogatstva uopšte. To je i razlog da se ni u socijalizmu društveni kapital ne može distribuirati besplatno, po nekakvim subjektivističkim ključevima. I u onim socijalističkim

državama gde država distribuira ta sredstva, ona naknadno, oduzimanjem dobiti, »naplaćuje« preduzećima uložena sredstva. Dakako, druga stvar su uslovi pod kojima se daje naknada za upotrebljena društvena sredstva i dalji razvoj tih uslova, ali u sadašnjoj fazi razvoja proizvodnih snaga društvo bi došlo u kompletan sukob sa objektivnim ekonomskim zakonima i nužnostima ako bi zanemarilo tu neophodnost.

Činjenica što minuli rad ne stvara novu vrednost često se koristi kao argument protiv prava osnovnih organizacija udruženog rada da stiču određeni dohodak i na osnovu ulaganja društvenog kapitala kojim raspolažu. Međutim, to se svaki dan događa u svakoj osnovnoj organizaciji udruženog rada. Jer, čim ona ulaže sredstva u modernizaciju proizvodne baze svog rada, ona automatski stiče veći dohodak — naravno, ako su sredstva bila racionalno ulagana. A kad se to događa u svakoj pojedinoj osnovnoj organizaciji, zašto sprečavati primenu tih istih principa kad više osnovnih organizacija udruži svoj rad i svoja sredstva, kad one zajednički ulažu, stiču zajednički dohodak i po određenim društveno priznatim i samoupravno utvrđenim kriterijumima raspodeljuju ga među sobom u zavisnosti od doprinosa svog živog i minulog rada koji su dale zajedničkom rezultatu. U stvari, ako napustimo princip sticanja dohotka po osnovi ulaganja društvenog kapitala, onda ćemo uništiti i glavnu ekonomsku motivaciju za proširenu reprodukciju i za celokupni sistem samoupravnog udruživanja rada i sredstava.

Pored toga, čini mi se da je u nas prisutna i jedna stalna tendencija da se minuli rad posmatra odvojeno od celokupnosti sistema proširene reprodukcije, iako je upravo sistemsko zakonodavno regulisanje problematike minulog rada na osnovama Ustava polazna tačka i suštine ekonomske i političke kontrole radnika u udruženom radu nad celokupnim tokovima proširene društvene reprodukcije u uslovima socijalističkog samoupravljanja. U udruženom radu ta kontrola se ostvaruje preko samoupravnih prava radnika u odnosu na minuli rad, a u društvenoj reprodukciji kao celini radnici tu kontrolu ostvaruju preko svojih prava u samoupravnim interesnim zajednicama i preko delegatskog sistema u društveno-političkim zajednicama, jer se i u tim oblastima koristi i troši značajan deo minulog rada.

Danas samoupravni udruženi rad raspolaže celokupnim koncentrisanim društvenim kapitalom, ali taj društveni kapital je

raspoređen, odnosno decentralizovan na osnovne organizacije udruženog rada. Za objedinjavanje rada svih osnovnih organizacija udruženog rada u jedinstveni udruženi rad, što je inače istorijska nužnost i zakonitost, postoje samo dve mogućnosti.

Prva mogućnost je da u sistemu udruženog rada postoji unutrašnji ekonomski mehanizam koji ga raznim ekonomskim kanalima, celokupnim sistemom »dohodovnih veza« povezuje u jedinstvenu celinu i koji može u osnovi da deluje na bazi sopstvenih unutrašnjih ekonomskih zakonitosti, kao što je delovao u svakom društvu, ali s tim što socijalističko društvo ne prepušta delovanje tih zakonitosti stihiji, nego ih usmerava, usklađuje i podređuje samoupravnom društvenom planiranju. Stoga je neophodno da što pre pronademo praktične mehanizme pomoću kojih bismo snažno otvorili procese slobodnog unutrašnjeg povezivanja rada i dohotka u sistemu proširene reprodukcije na bazi zajedničkog rizika onih koji se udružuju. Ali, da bismo oslobodili proces udruživanja rada i dohotka, moramo raščistiti odnos radnika prema tom minulom radu, odnosno prema akumulaciji u sopstvenoj osnovnoj organizaciji udruženog rada, počev od njegove osnovne organizacije udruženog rada do udruživanja tih sredstava sa drugim osnovnim organizacijama.

A druga mogućnost je povezivanje rada i dohotka izvan samog udruženog rada, putem intervencije i rukovođenja države i njenog državnog i poslovnog aparata. Kada smo napustili sistem državnog vlasništva nad sredstvima za proizvodnju i opredelili se za samoupravljanje zasnovano na društvenoj svojini sredstava za proizvodnju, istovremeno smo se i opredelili za prvu, a ne za drugu mogućnost. Ustavom i Zakonom o udruženom radu načelno je uspostavljen celovit unutrašnji ekonomski mehanizam koji omogućuje da se udruženi rad razvija i povezuje bez odlučujuće uloge državnog aparata, odnosno uloga državnog aparata svedena je samo na regulativne funkcije. Ovo ne govorim zbog nekakvog apriornog kritičkog odnosa prema privrednoj ulozi države, nego zato što mislim da društvo može da se razvija i da razvije sve demokratske forme samo ako ne zavisi od voluntarističkih odluka koje se donose na raznim nivoima državne vlasti.

Nasuprot teorijskoj i praktičnoj ekonomsko-pravnoj razradi ustavnog koncepta o minulom radu, nama se sada nude tri varijante o minulom radu, od kojih su nam neke već poznate, a za neke možemo pretpostaviti šta bi značile ako bi se prihvatile. Jedna

varijanta je zalaganje za državnu intervenciju u gospodarenju sredstvima društvene reprodukcije putem plana, odnosno pod firmom nekih više ili manje nametnutih društvenih dogovora o osnovama planova. Druga varijanta se »via facti« praktično svodi na pitanje stvarne vlasti tehnokratije u udruženom radu koja uvek ne mora biti proizvod težnje samih rukovodećih ljudi u organizacijama udruženog rada da imaju vlast, nego same činjenice da oni raspolažu znanjem, informacijama i tome slično, a sa čime radnici ne raspolažu ili bar ne u dovoljnoj meri, pa prema tome ne mogu ni biti aktivan faktor u procesu donošenja odluka. Trećom varijantom nude se razni voluntaristički, subjektivistički, matematički ili drugi recepti po kojima bi, u stvari, sistem proširene reprodukcije trebalo da se koriguje tako da dohodovni odnosi kakvi se formiraju u uslovima našeg tržišta budu »frizirani«. A to bi neminovno dovelo do potpunog rasula celokupnog našeg ekonomskog sistema, do ukidanja svake ekonomske stimulacije u borbi za podizanje produktivnosti rada, za povećanje rentabilnosti investicija itd. To bi dovelo do opšte jagme u raspoređivanju čistog dohotka za što više lične dohotke i zajedničku potrošnju na račun sredstava za proširenje materijalne baze udruženog rada. Sve tri varijante odbacili smo donošenjem Ustava i Zakona o udruženom radu, ali se one još pojavljuju i sigurno je da će se i dalje javljati u različitim oblicima.

U vezi sa minulim radom treba, po momem mišljenju, da odgovorimo na dva osnovna pitanja, a od odgovora na njih zavisi i celokupan naš odnos prema kategoriji minulog rada. Prvo pitanje je ekonomska uloga minulog rada. Za marksiste je to sasvim jasno. Međutim, u nas se ipak u diskusiji pojavljuju određene nejasnoće koje zamagljuju osnovni smisao ekonomske uloge minulog rada. Drugo pitanje je odnos radnika prema minulom radu, odnosno prema društvenom kapitalu. To je klasični, odnosno društveno-ekonomski odnos od kojeg zavisi celokupni društveno-ekonomski položaj radnika i danas i u budućnosti. Ova dva pitanja u suštini objedinjuju i sva druga značajna pitanja vezana za društveno-ekonomske funkcije minulog rada u sistemu dohodovnih odnosa.

Ne treba se iscrpljivati u diskusijama o tome da je društveni kapital sam po sebi vrednost koja ne proizvodi novu vrednost, ali stvara uslove za povećanje produktivnosti tekućeg rada. Tu treba imati u vidu jednu istorijsku zakonitost stalnog kumuliranja minulog rada, odnosno sredstava za proizvodnju u obliku tehnike,

tehnologije, znanja itd. Taj kumulirani minuli rad u sve većoj meri utiče na produktivnost tekućeg rada, dok individualni tekući rad radnika na njegovom radnom mestu relativno sve manje utiče na porast produktivnosti ukupnog društvenog rada. To je činjenica koja se ispoljava u svakom, a ne samo u socijalističkom društvu. Ovaj proces kumuliranja minulog rada ima i svoj fizički izraz: broj radnika u neposrednoj proizvodnji relativno se smanjuje, a relativno raste broj zaposlenih u nauci i drugim službama od kojih zavisi tehnološki i drugi razvoj proizvodnje. Kad tako ne bi bilo, onda ne bi postojale ni razlike između razvijenih i nerazvijenih zemalja. A očigledno je da su te razlike koje danas postoje posledica činjenice da razvijene zemlje raspolažu velikom masom kapitala, odnosno minulog rada koji omogućava brži ekonomski razvoj. Prema tome, racionalno gospodarenje minulim radom, odnosno društvenim kapitalom je bitan uslov razvoja proizvodnih snaga i našeg društva, koji moramo svestrano stimulirati i podržavati.

Mislim da smo u ranijim fazama razvoja našeg društva taj elemenat potcenjivali, a naročito u onom, da tako kažem, prelaznom periodu posle ukidanja opštih investicionih fondova, pa sve do najnovije faze razvoja našeg društva na osnovama novih društveno-ekonomskih odnosa u udruženom radu. U tom periodu bilo je dosta lutanja oko ekonomske uloge društvenog kapitala i nije slučajno što je upravo u tom periodu produktivnost rada veoma oscilirala, mada ne tvrdim da je to jedini uzrok ove pojave. Ali verujem da je tome doprineo i neefikasan sistem proširene reprodukcije i neadekvatan ekonomski odnos radnika prema toj reprodukciji, prema minulom radu, odnosno prema društvenom kapitalu. Rekao bih čak da je ponekad potcenjivanje ekonomskog stimuliranja za bolje gospodarenje društvenim kapitalom bilo drastično, s tim što je bila tendencija da se svaka naknada za uloženi društveni kapital proglasi kapitalističkom kategorijom, što je, u stvari, bilo upereno protiv efikasnosti ekonomske uloge društvenog kapitala uopšte. Zbog toga sada imamo situaciju da je u nas u poređenju sa više razvijenim zemljama društvena rentabilnost investicija, odnosno upotrebe društvenog kapitala i suviše niska i da postoje velike razlike u takvoj rentabilnosti među organizacijama udruženog rada iste vrste proizvodnje u okviru iste grane ili grupacije delatnosti unutar naše zemlje.

Zato mislim da kada se u sistemu socijalističkog samoupravljanja udružuju sredstva osnovnih organizacija udruženog rada, onda

osnovne organizacije koje ta društvena sredstva stavljaju na raspoloženje imaju pravo upravo u ime društva ne samo na povraćaj novčanih sredstava nego i na određenu naknadu iz povećane produktivnosti rada, odnosno iz povećanog zajedničkog dohotka. Prema tome, naknada nije samo stimulatívna, nego i ekonomski opravdana zbog toga što je reč o stvaranju zajedničke materijalne baze za povećavanje produktivnosti tekućeg rada. Dakako, pri tome rizik za uspeh i posledice snose obe strane, a ni povraćaj uloženih sredstava niti naknada za privređivanje tim sredstvima ne mogu se ostvarivati na način koji bi oštetió bitne samoupravne i ekonomske interese pojedine osnovne organizacije udruženog rada. Stoga je Ustavom i Zakonom o udruženom radu utvrđeno da osnovna organizacija udruženog rada koja se koristi udruženim sredstvima preko učešća u zajedničkom dohotku u skladu sa svojim ekonomskim interesima i ravnopravno učestvuje u rezultatima ulaganja tih sredstava i povećane produktivnosti rada, a isto tako, naravno, u zajedničkom riziku.

Dakako, da li će se pomenuta naknada isplaćivati u novčanom vidu kroz učešće u zajedničkom dohotku ili u nekom drugom obliku ili se uopšte neće isplaćivati, to treba da bude samoupravno pravo partnera, to jest osnovnih organizacija udruženog rada koje udružuju rad i sredstva. Pre svega, očigledno je da time ne želimo da likvidiramo kreditni sistem i mogućnost uspostavljanja kreditnih odnosa među osnovnim organizacijama udruženog rada. Nema sumnje da će kreditni odnosi i dalje igrati vrlo značajnu ulogu u odnosima među osnovnim organizacijama udruženog rada kada je reč o udruživanju rada i dohotka. U radnim organizacijama, složenim organizacijama i širim organizacijama udruženog rada često će se ti problemi rešavati sistemom internih cena koje će biti utvrđene unutrašnjim samoupravnim sporazumima. Ponekad će se problem naknade za privređivanje udruženim sredstvima rešavati indirektno, to jest putem obezbeđivanja trajne saradnje u oblasti snabdevanja sirovinama, polufinalnim proizvodima i raznim prednostima kooperacije. Ponekad će određena osnovna organizacija udruženog rada oceniti da joj se isplati čak da bez ikakve naknade uloži sredstva u drugu osnovnu organizaciju, ako će to doprineti boljoj saradnji između te dve osnovne organizacije i samim tim i povećanju produktivnosti rada osnovne organizacije koja je uložila svoja sredstva.

Prema tome, tu ne treba nametati jednu i jedinu shemu odnosa

koji će nastajati prilikom udruživanja rada i sredstava, ali treba da počemo od principa da u nas postoji pravo na povraćaj uloženih sredstava i na određenu naknadu za privređivanje tim sredstvima pod uslovima zajedničkog rizika, s tim da se osnovne organizacije udruženog rada u međusobnim samoupravnim sporazumima dogovaraju da li će koristiti to pravo i kako će ga koristiti ili ga uopšte neće koristiti. Mislim da će takav ekonomski sistem biti dovoljno materijalno stimulatívna, da će podsticati udruživanje rada i sredstava osnovnih organizacija udruženog rada. I kao što sam već ranije rekao, taj proces mora biti toliko jak da će svaka osnovna organizacija udruženog rada gledati na visinu svog dohotka prvenstveno kroz visinu zajedničkog dohotka svih osnovnih organizacija udruženog rada koje su udružene radom i dohotkom bilo u zajedničkim organizacijama udruženog rada, bilo u zajedničkim radnim poduhvatima. Bez takve snažne stimulacije nećemo postići onu ekonomski i istorijski neophodnu koncentraciju sredstava proširene reprodukcije koju zahteva savremeni razvoj tehnološke revolucije.

Kad se kaže učešće u dohotku »po osnovi minulog rada«, to praktično znači izražavanje rezultata gospodarenja minulim radom, odnosno sredstvima proširene reprodukcije. Dohodak ostvaren po osnovu gospodarenja podruštvljenim radnikovim minulim radom predstavlja, u stvari, ekonomsku vezu između radnika u pojedinačnoj osnovnoj organizaciji udruženog rada sa društvenim radom kao celinom, sa ukupnim rezultatima društvenog rada. Stoga raspoređivanje ostvarenog dohotka mora da izražava i optimum društvenog interesa. Radnici u osnovnim organizacijama udruženog rada dužni su da sredstva proširene reprodukcije kao deo ukupnog dohotka društvenog rada ulažu tako da postižu optimalne privredne rezultate iz kojih će se istovremeno u određenoj srazmeri formirati i izvori njihovog tekućeg ličnog dohotka. To je glavni problem koji moramo rešiti zakonskim regulisanjem minulog rada, odnosno samoupravnih odnosa u sticanju i raspoređivanju dohotka po osnovi upravljanja i privređivanja sredstvima društvene reprodukcije.

Ovo ističem zato što mi se čini da način korišćenja dela dohotka koji se stiče na osnovu udruživanja rada i sredstava treba da postane jedan od bitnih faktora racionalnog gospodarenja društvenim kapitalom, to jest minulim radom. Upravo, od odnosa radnika prema tom delu dohotka zavisi i zainteresovanost radnika za

racionalno gospodarenje društvenim kapitalom i za povećanje produktivnosti rada po tom osnovu. Ako u rešavanju ovih pitanja ne podemo od ovakvog ili sličnog pristupa, nećemo uspostaviti ni unutrašnje ekonomske veze u sistemu udruživanja rada i sredstava. Taj deo dohotka koji se ostvaruje udruživanjem rada i sredstava će se, kao što se to sada dešava, slivati u ukupni dohodak osnovne organizacije udruženog rada. A u tom slučaju efekat udruživanja sredstava je, u stvari, prikriven, odnosno zamagljen slikom jedinstvenog dohotka, a radnik se prema tom dohotku postavlja kao potrošač.

Međutim radnik treba da bude u položaju proizvođača koji svesno i racionalno raspolaže društvenim kapitalom. On u punoj meri mora biti svestan svake odluke koju donosi u toj oblasti i posebno u oblasti raspoređivanja čistog dohotka na akumulaciju i na sredstva za lične dohotke i zajedničku potrošnju, kao i u vezi sa konkretnom upotrebom akumulacije, to jest politikom investiranja. Bitno je da se radnik oslobodi mentaliteta najamnog radnika koji u nas još uvek postoji. Čak bi se moglo reći da je taj mentalitet dominantan zato što radnik uglavnom zavisi od svog tekućeg rada, odnosno radniku se njegov lični dohodak prividno prikazuje samo kao rezultat tekućeg rada na njegovom radnom mestu, a ne i u osnovnoj organizaciji udruženog rada kao celini. Gde vladaju takvi uslovi, tamo se radnik prema dohotku postavlja kao prema kategoriji koja je izvan njega, na čiju veličinu i strukturu on ne može uticati, osim svojim tekućim radom.

Uspostavljanjem direktnog odnosa između ličnog dohotka radnika i onog dela ukupnog dohotka koji je rezultat zajedničkih ulaganja odnosno udruživanja sredstava, radnik će se više postavljati kao gospodar društvenog kapitala i kao svesni kreator, što vodi, u stvari, i povezivanju njegovog fizičkog i njegovog umnog rada. Jer, i upravljanje i gospodarenje društvenim kapitalom je takode rad koji radnik obavlja u svojstvu samoupravljača. Zato bi i efekat tog rada morao da se izrazi kao jedan od kriterijuma raspodele ličnog dohotka prema tekućem radu. Ali mora se priznati i efekat gospodarenja društvenim kapitalom kao kriterijum raspodele ličnog dohotka upravo zato da radnik postane svestan da njegov materijalni i društveni položaj, između ostalog, zavisi i od toga da li se zalagao za akumulaciju, kako je raspolagao sredstvima akumulacije, da li se udruživao sa drugima itd. A, što je najvažnije, radnik je sada u položaju da o tome odlučuje i on mora postati

svestan te činjenice tako što će biti ne samo moralno i stvaralački, nego i materijalno stimulisan da racionalno gospodari sredstvima društvene reprodukcije. U tome on mora imati i svu potrebnu pomoć organizovanih stvaralačkih snaga društva da bi uspešno mogao rešavati veoma složene probleme vezane za upravljanje sredstvima društvene reprodukcije. Mislim da je to jedan dugoročniji problem koji zahteva i dugoročno izgrađivanje i razvoj odnosa na tom području.

Zakonskim odredbama je veoma jasno i precizno rečeno da radnici osnovne organizacije udruženog rada koji su svojom odgovornošću, odnosno odgovornošću svojih samoupravnih i poslovnih organa slabije od drugih gospodarili tekućim i minulim radom sami snose materijalne i druge posledice takvog gospodarenja i nemaju prava da traže naknadu ni od drugih radnika u istoj organizaciji udruženog rada, ni od društva. Ali radnici osnovne organizacije udruženog rada koji bez svoje odgovornosti dolaze u teškoće u pogledu sticanja dohotka imaju pravo da zahtevaju od drugih radnika i društva da solidarno rešavaju probleme koji su izvor njihovih teškoća. Time je jasno naglašeno da je domaćinsko gospodarenje sredstvima za proizvodnju i društvenim sredstvima uopšte bitan uslov poboljšanja materijalnog i socijalnog položaja radnika. To istovremeno doprinosi da se bolje shvati suština minulog rada i prava radnika po tom osnovu. Suština samoupravljanja je u tome da radnik istovremeno i radi i vrši one funkcije koje je u kapitalističkom društvu vršio kapitalist, a u etatističkom društvu država. Ako je to tako, onda radnik mora i da snosi odgovornost za posledice lošeg gospodarenja društvenim kapitalom. Inače, radnik neće biti stimulisan za dobro gospodarenje sredstvima društvene reprodukcije. Govoriti samo o tome da radnik raspolaže celokupnim dohotkom, a ne ukazati i na odgovornost radnika prema društvu za raspolaganje dohotkom i ukupnim rezultatom društvene reprodukcije, značilo bi stvarati neke vrste »parazita« u proizvodnji, odnosno podsticati neke tendencije takve vrste.

Pomenuo sam da sve više raste uticaj tehnike i tehnologije na produktivnost rada. A pošto razvoj tehnike i tehnologije nije ravnomeran u svim granama i delatnostima udruženog rada, to se pred naše društvo postavlja zahtev za smanjivanjem razlika u materijalnom položaju radnika za isti rad u pojedinim granama i delatnostima. Taj zahtev je nesumnjivo istorijski opravdan, i

socijalističko društvo mora raditi na njegovoj realizaciji. Ali to je ipak stvar jednog postepenog i dugoročnog razvoja. Jer, sve dotle dok radnik prvenstveno zavisi od rezultata rada u svojoj osnovnoj organizaciji udruženog rada, dotle će se te razlike neminovno ispoljavati. To i jeste jedan od razloga zbog čega ističem neophodnost da — putem udruživanja rada i dohotka, putem zavisnosti dohotka osnovnih organizacija udruženog rada od zajedničkog dohotka udruženih osnovnih organizacija — radnik treba sve više da zavisi od produktivnosti rada šire radne grupacije kojoj pripada i od produktivnosti društvenog rada uopšte. U takvim uslovima će se sve više smanjivati rasponi u ličnim dohocima među granama i grupacijama u privredi i u vanprivrednim delatnostima. Takvi trendovi već postoje ne samo u nas nego i u najrazvijenijim kapitalističkim zemljama. Jer, što je zemlja razvijenija, to su rasponi u ličnim dohocima zaposlenih manji. To je zakonitost koja upravo pokazuje da lični dohodak radnika sa razvojem tehnike i tehnologije i porastom mase minulog rada, odnosno društvenog kapitala, sve više zavisi od produktivnosti ukupnog društvenog rada. Naravno, kad ovo govorim ne mislim da treba zanemariti efekat stimulacije tekućeg rada i nagrađivanje prema učinku, ali moramo imati u vidu celinu tih kretanja. Na kraju krajeva, izgleda da je to istorijski put ka postepenoj zameni principa raspodele prema rezultatu rada principom raspodele prema potrebama.

Prirodan put ka komunizmu, ma koliko sada izgledao dugoročan, započinje kada radnik svoj lični dohodak dobija postepeno i sve više na osnovu povećanja ukupne produktivnosti društvenog rada, odnosno iz porasta ukupnog društvenog dohotka. Time se savladava i ona, da tako kažem, ekonomska isparcelisanost, a istovremeno se položaj radnika više približava onome što nazivamo raspodelom prema potrebama. Razume se da je to dosta dalek cilj, ali mi se čini da bi prvi korak u tom pravcu bio moguć ako bismo bili sposobni da izgradimo odgovarajući sistem na osnovu kojeg bi se izdvajao jedan određen deo sredstava iz povećane društvene produktivnosti rada i vraćao radnicima kao naknada za njihov minuli rad, a koji bi se svake godine utvrđivao društvenim planom.

Ponavljam, ako se društveno-ekonomski položaj radnika u sistemu raspodele isključivo vezuje za rezultate njegovog tekućeg rada, ili ako pretežno zavisi samo od njih, to mora da dovede do društvene krize, to jest do sukoba između društveno-ekonomskog položaja radnika i države kao i stanja u razvitku proizvodnih snaga

uopšte koje onda mora da rešava država instrumentima svoga delovanja. Mislim da je sticanje dohotka po osnovu ulaganja podruštvljenog minulog rada, a preko toga i sticanje jednog dela ličnog dohotka radnika, glavni nosilac tog dugoročnog procesa savladivanja zavisnosti radnika od produktivnosti tekućeg rada, smanjivanja socijalnih razlika između radnika itd. Razume se, taj proces ne može teći ravnomerno. Ali time što je on stimulatивно postavljen tako da podstiče udruživanje rada i sredstava i racionalno gospodarenje društvenim sredstvima, on prenosi efekte povećane produktivnosti društvenog rada na celokupan udruženi rad u njegovom istorijskom razvoju.

U nas se ponekad čuju dvoumljenja — pogotovo kad se radi o ovim pitanjima — oko toga da li je ovde više reč o moralnim nego o materijalnim stimulusima? Mislim da je razdvajanje tih stimulusa nerealno, neopravdano i štetno. Kada radnik na osnovu svog svesnog saznanja glasa za veću akumulaciju, za proširivanje materijalne baze rada, za izgradnju novih proizvodnih i drugih objekata za jačanje društvene produktivne sposobnosti on istovremeno i pre svega izražava svoju stvaralačku sposobnost i volju i ona je u njemu, najčešće, jača od samog materijalnog očekivanja. Međutim, ako mu za taj efekat društvo priznaje određenu materijalnu nagradu, to jest nagradu što je svojim dugogodišnjim radom doprinosa razvijanju materijalne baze za rad budućih generacija i što je povećavao društveno bogatstvo uopšte, onda je to za njega pre svega dragoceno moralno priznanje, a ne samo materijalno. Zato u jednom socijalističkom samoupravnom društvu diskusija te vrste gubi svaki smisao.

Rekao sam već da i sadašnji lični dohodak radnika zavisi od efekata udruživanja rada i sredstava, ali da radnik to ne zna. Zbog toga je rezultate udruživanja rada i sredstava potrebno izraziti na odgovarajući način, odnosno potrebno je pojačati mogućnost radnikove kontrole nad efektima gospodarenja društvenim kapitalom. Pri tome moram da kažem da se u nas često zaboravlja da radnik — iako ima sva samoupravna prava koja mu po Ustavu i Zakonu o udruženom radu pripadaju — ponekad i subjektivno, a pre svega objektivno nije u položaju da ta prava i koristi. Jer, za donošenje određenih odluka, a to se prvenstveno odnosi na odluke o gospodarenju društvenim kapitalom, potrebno je odgovarajuće znanje, kojim danas dosta radnika ne raspolaže. Za takvo odlučivanje potrebne su određene kvalifikacije koje radnik nema, pa se, u

stvari, događa da odluke za koje je potrebno više znanja donosi manji broj ljudi iz kruga takozvane tehokratije ili inteligencije, i to mimo radnika, bez obzira na to što i radnici glasaju za te odluke.

Zato je veoma važno da u daljem razvoju samoupravnog društveno-ekonomskog sistema pomognemo radniku da se lakše snalazi kada je reč o takvim odlukama, odnosno da ne zavisi isključivo od odluka rukovodećeg aparata u svojoj organizaciji udruženog rada. Po mome mišljenju, nema razloga ne verovati u smisao i interes radnika za racionalno gospodarenje društvenim kapitalom, ali samo u uslovima kada on stvarno postane svestan te potrebe. Potrebno je, u stvari, da pokazatelji ekonomskog poslovanja u svim oblastima društvenog rada budu izraženi u najjednostavnijim ekonomskim oblicima koje će radnik moći da razume. Ti pokazatelji treba da omoguću i to da radnik vidi da jedan deo njegovog ličnog dohotka potiče iz onog dela ukupnog dohotka osnovne organizacije udruženog rada koji je rezultat ulaganja, odnosno udruživanja sredstava sa drugim organizacijama udruženog rada i sl. Ponavljam, ta veza nije bitna samo za one organizacije koje ulažu sredstva, nego i za one koje uzimaju sredstva, jer i jedne i druge imaju pravo da učestvuju u raspodeli rezultata ulaganja, odnosno zajednički ostvarenog dohotka, a na taj način osećaju i snagu svoje saradnje i uzajamne zavisnosti.

Sledeće pitanje iz problematike minulog rada je kako uspostaviti takav odnos radnika-samoupravljača prema društvenom kapitalu da on zaista postane gospodar toga kapitala. Jer, kapital koji nije u rukama udruženih radnika i kojim oni ne gospodare u spletu međusobnih samoupravnih odnosa u udruženom radu mora postati izvor nekog monopolskog kapitala, što, u stvari, znači stvaranje neke snage izvan udruženog rada koja će raspolagati društvenim kapitalom bez odgovarajuće kontrole od strane radnika. Ako smo već preneli društveni kapital na osnovne organizacije udruženog rada, onda je očigledno da to ne može biti samo stvar demokratije, nego i ekonomije, odnosno i ekonomskih veza i međusobne materijalne odgovornosti među kolektivima, to jest kolektiva osnovne organizacije udruženog rada u svim odnosima sa drugim kolektivima u drugim organizacijama udruženog rada, a istovremeno i stvar ekonomske veze između samih radnika unutar osnovne organizacije u pogledu njihovih ličnih dohodaka itd.

Drugim rečima, radnik mora biti svestan da raspolaže određenim društvenim kapitalom i zato da bi povećavao svoj lični

dohodak. Na osnovu toga on mora imati mogućnost da dugoročno i planski sagledava kako će se povećavati ne samo ukupni dohodak osnovne organizacije udruženog rada nego — preko njega — i njegov lični dohodak, u zavisnosti od gospodarenja društvenim kapitalom. Zbog toga ni u kakvom obliku ne treba suprotstavljati društveni minuli rad minulom radu pojedinačnog radnika. Marks je vrlo jasno rekao da je društvena svojina istovremeno i oblik individualne svojine. Naime, društvena svojina čiji efekti korišćenja ne postaju i lična svojina ljudi koji rade oblik je eksploatacije tih ljudi. To znači da velik — ako ne najveći deo — efekata korišćenja društvene svojine mora da se izrazi u nekom obliku potrošačke lične svojine, počev od osnovnih životnih uslova pa do kulturne afirmacije čoveka.

Kad ovo govorim ne mislim da bi lični dohodak radnika trebalo da bude vezan za iznos uloženi sredstava, kao što je, na primer, kamata vezana za visinu uloženi sredstava. Ako bismo išli na to, onda bi to bio početak sopstveničkog odnosa prema kapitalu. Mislim da bi nas to vratilo unazad i da bi nas dovelo do podelu društvenog kapitala na akcije, što je suprotno našem sistemu socijalističkih samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa. Moramo poći od toga da je ovde reč o *onom delu dohotka koji je rezultat ulaganja sredstava* bilo u sopstvenu organizaciju ili u druge organizacije udruženog rada. Tu se onda u našim uslovima učešće u dohotku ili naknada za uložena sredstva ne izražava kao cena za to što je neko uložio kapital, nego kao naknada za to što je postignut određeni rezultat na osnovu korišćenja zajedničkog rada i zajedničkih sredstava, odnosno tekućeg i minulog rada. Jer, ako se ne postignu pozitivni rezultati na osnovu ulaganja toga kapitala, onda nema ni cene — osim, naravno, kad je reč o klasičnom kreditnom odnosu. Ako je to tako, onda je očigledno da suština materijalnog stimulisanja radnika na racionalno gospodarenje društvenim kapitalom kroz lične dohotke po osnovi minulog rada nije »otimanje« iz same mase društvenog kapitala, nego kriterijum za vrednovanje tekućeg rada u oblasti gospodarenja društvenim sredstvima za proizvodnju. Zato nije slučajno što smo upravo termin »minuli rad« uneli u Ustav i Zakon o udruženom radu. Raspodelu prema minulom radu zato treba shvatiti u ustavnom smislu kao raspodelu prema efektima tekućeg rada i gospodarenja minulim radom. A ako je tako shvatamo, onda raspodela prema minulom radu nije u suprotnosti sa raspodelom prema tekućem radu, nego je samo jedan

vid te raspodele. Jer, radnik kao samoupravljač obavlja i vrši umni rad kad obavlja društvenu funkciju upravljača društvenim kapitalom i taj rad treba da bude i nagrađen. Prvi korak u tom pravcu jeste da pronademo rešenja koja bi efekte gospodarenja sredstvima proširene reprodukcije ili, bolje reći, efekte investicione politike osnovne organizacije udruženog rada izrazili kao jedan od kriterijuma u sistemu raspodele sredstava za lične dohotke prema radu.

Bitno je da se rešavanju aktuelnih pitanja minulog rada ne pride stihijski i neorganizovano: njih treba razrađivati temeljno i bez žurbe. U vezi sa ovim morali bismo biti realni i jasni do kraja. Jer, ima ljudi koji kamatu na uložena sredstva automatski povezuju sa kapitalističkim društvenim sistemom. Takva teza nije bez osnove, ali su takvi odnosi istovremeno i jedna istorijska neophodnost u takozvanom »prelaznom dobu«. To moramo imati u vidu i toga ne treba da se stidimo, nego da vidimo kakvo mesto ta ekonomska kategorija treba da ima u dugoročnom razvoju našeg samoupravnog sistema. Ponavljam, prava po osnovi minulog rada su oblik društvenih odnosa i suština je u tome da taj oblik predstavlja upravo način prevazilaženja starog u njegovoj klasnoj suštini.

Po mome mišljenju, moguće je više oblika konkretnog ostvarivanja ličnih prava radnika po osnovi minulog rada. Na primer, jedan oblik ostvarivanja tih prava radnika mogao bi biti utvrđivanje kriterijuma za merenje rezultata rada u svakoj osnovnoj organizaciji udruženog rada, tako da ti kriterijumi i pokazatelji istovremeno budu kriterijumi i pokazatelji za raspodelu po osnovi tekućeg rada. Postoji mogućnost iskazivanja ekonomskih efekata korišćenja uloženog minulog rada, na osnovu određenih kriterijuma, u ličnom dohotku radnika iz koga radnik može jasno videti šta je primio po osnovi tekućeg rada na svom radnom mestu, a šta po osnovi efekta ulaganja sredstava minulog rada itd. Drugi način iskazivanja tog efekta je da radnik dobije odvojeno taj deo svoj ličnog dohotka u obliku jedne obligacije koja mu priznaje određeni lični dohodak. A sigurno ima i drugih mogućnosti. Neki naši naučni radnici već su izašli sa svojim odvojenim inicijativama koje su takođe doprinos traženju najboljeg puta.

No, oko tih pitanja i oblika i posebno oko izdavanja obligacija radniku o njegovom *radnom doprinosu* koji je dao uvećavanju društvenih sredstava akumulacije i fondova u nas je bila napravljena čitava afera. A, u stvari, realno gledano, to što bi radnik dobio na osnovi takve potvrde o svom radnom doprinosu su, prvo, minimal-

na sredstva koja imaju samo stimulativan karakter, i drugo, ta sredstva odlaze u radnikovu ličnu potrošnju. Besmisleno je identifikovati radnika koji ta sredstva troši u obliku ličnog dohotka sa kapitalistom koji ih prisvaja na osnovu akcije po osnovi privatnog kapitala i pretvara ih u kapital. To su dve stvari koje se uopšte ne mogu izjednačavati, ma kako velik bio udeo radnikovog ličnog dohotka na osnovu minulog rada. A on, sigurno neće biti velik. No, ma što bilo odlučeno, mislim da u tom pogledu ne bismo sneli da zatvaramo puteve daljeg razvoja.

Najvažnije pri tom jeste da radnik tačno zna koji deo njegovog ličnog dohotka je rezultat ulaganja sredstava njegovog minulog rada, odnosno sredstava koja je on stekao. A i za onoga ko je uzeo kredit, odnosno sredstva bitno je da zna šta je time dobio i da mu se to izražava i u ličnom dohotku.

Drugi oblik ostvarivanja prava radnika po osnovi ulaganja minulog rada je penzijski sistem kao jedan vid solidarne raspodele efekata ulaganja društvenog minulog rada, odnosno porasta produktivnosti ukupnog društvenog rada. Taj je sistem u nas zastareo i više nije u skladu sa sistemom dohodovnih odnosa. On će morati biti temeljno reformisan. Međutim, za sve to je potrebno vreme i mnogo kvalifikovanih rasprava, pa se zato ovde na toj temi neću zadržavati. Upozorio bih samo da je to pitanje jedno od bitnih problema raspolaganja minulim radom.

Zakonskom razradom ustavnih odredbi o minulom radu uspostavljen je novi društveno-ekonomski razvojni pravac u našem sistemu. No, i pored toga mislim da verovatno ne možemo računati s tim da ćemo na tom području ubrzo imati jedan kompletan, zaokružen sistem. U Zakonu o udruženom radu data je opšta orijentacija za ostvarivanje ustavnih odredbi o minulom radu. U buduću treba u većoj meri da se oslanjamo na praksu i iskustva samih osnovnih organizacija udruženog rada. One su u tom pogledu već ispoljile određene inicijative. Čini mi se da ta saznanja nisu tako skromna kao što se u nas misli. Ali upravo zato mislim da ne postoji neka opasnost ako bismo i nekim zakonskim oblikovanjem tih praktičnih rešenja mogli pomoći tom procesu i ubrzati ga. Staviše, meni se čini da je to neophodno, utoliko pre što će uloga države i u realizaciji novih odnosa biti prilično značajna. Stoga se i priprema poseban zakon koji će kompleksno regulisati sve odnose u vezi sa celokupnim sistemom proširene i društvene reprodukcije, počev od odnosa u proširenoj reprodukciji pa do elementarne raspodele

dohotka po osnovi minulog rada, uključujući tu načelno i penzijski sistem.

4. Načela i ciljevi zajedničkog ostvarivanja dohotka na osnovu udruživanja rada i sredstava

U međusobnim odnosima, pri zajedničkom ostvarivanju dohotka na osnovu udruživanja rada i sredstava, radnici u osnovnim organizacijama udruženog rada su ravnopravni u sticanju svog dela dohotka u zajednički ostvarenom dohotku srazmerno doprinosu koji su dali njegovom ostvarivanju.

A šta je to »doprinos«? Očigledno je da to ne može biti ništa drugo nego uticaj koji su radnici izvršili svojim živim i minulim radom — uključujući tu i štednju, uspešno gospodarenje sredstvima proširene reprodukcije, uspešno poslovanje itd. — na visinu zajednički ostvarenog dohotka. Drugim rečima, boreći se za porast zajedničkog dohotka na osnovu porasta zajedničke produktivnosti oni se bore i za veći dohodak svake pojedine osnovne organizacije udruženog rada koja učestvuje u udruživanju rada i dohotka.

Prema tome, polazna tačka i glavni uslov praktičnog ostvarivanja principa ravnopravnosti u sticanju dohotka osnovnih organizacija udruženog rada je socijalističko načelo raspodele prema tekućem i minulom radu, jer se samo na osnovu takve raspodele može kvantitativno izražavati, to jest meriti doprinos radnika pojedinačne osnovne organizacije udruženog rada koji su oni dali zajedničkom ostvarivanju dohotka na osnovu udruživanja rada i sredstava. Tu je, u stvari, reč o kvantitetu i kvalitetu tekućeg i minulog rada radnika osnovnih organizacija udruženog rada u stvaranju zajedničkog dohotka kao društveno-svojinske kategorije. U tako ostvarenom dohotku radnici mogu učestvovati samo sa »legitimacijom« svog rada, to jest u skladu sa radnim doprinosom koji su svojim tekućim i podružtvljenim minulim radom dali zajednički ostvarenom dohotku. Svaki drugi osnov za učešće u zajednički ostvarenom dohotku (privatno-sopstvenički, akcije i dividende na kapital, grupno-svojinski, etastički i slično), mimo principa raspodele na osnovu tekućeg rada i gospodarenja podružtvljenim minulim radom, vodio bi razvoju nesamoupravnih i nesocijalističkih odnosa proizvodnje, sa svim negativnim ekonomskim i političkim implikacijama koje iz takvog razvoja neminovno proističu.

Sticanjem dohotka učešćem u zajednički ostvarenom dohotku na principu socijalističke raspodele prema radu obezbeđuje se ravnopravnost, to jest jednaka prava, obaveze i međusobne odgovornosti radnika osnovnih organizacija udruženog rada kada oni u različitim oblicima udružuju različite količine i kvalitete svog rada i sredstava.

Ostvarivanje u samoupravnoj praksi sticanja dohotka učešćem u zajednički ostvarenom dohotku pretpostavlja iznalaženje odgovarajućih osnova i merila u pogledu kvantitativnog i kvalitativnog izražavanja radnog doprinosa koji su radnici osnovnih organizacija udruženog rada dali ostvarivanju zajedničkog dohotka na osnovu udruživanja rada i sredstava. Ti osnovi i merila treba da budu izraz i rezultat samoupravne prakse i samoupravnih iskustava udruženog rada u tesnoj povezanosti sa naukom, a ne administrativnih i sličnih recepata, to jest moraju se prvenstveno utvrđivati samoupravnim sporazumom o udruživanju rada i sredstava. Razume se, da bi se sprečile razne deformacije i pojave neravnopravnosti biće svakako potrebna i određena nadležnost državnih organa, a pre svega značajnu ulogu u tom pravcu mogu odigrati širi društveni dogovori o osnovnim elementima za određivanje merila rada.

Dohodak ostvaren na osnovu udruživanja rada i sredstava — bilo da radnici jedne osnovne organizacije udruženog rada udružuju svoj podružtvljeni minuli rad (sredstva proširene reprodukcije) sa tekućim radom radnika druge osnovne organizacije, ili da svoj tekući rad udružuju sa podružtvljenim minulim radom radnika druge osnovne organizacije — jeste zajednički deo društvenog dohotka kojim imaju pravo da raspolažu radnici obe osnovne organizacije udruženog rada nezavisno od toga u kojoj su od te dve osnovne organizacije udruženog rada radnici svojim tekućim radom dohodovno reprodukovali udružena sredstva. Isto tako, ostvareni dohodak je zajednički i u slučajevima kada, na primer, jedna osnovna organizacija udruženog rada u različitim oblicima udružuje rad i sredstva sa dve ili više drugih osnovnih organizacija ili kada dve ili više osnovnih organizacija udružuju rad i sredstva sa jednom osnovnom organizacijom i, najzad, kada dve ili više osnovnih organizacija međusobno udružuju rad i sredstva. U svim tim slučajevima udruživanja rada i sredstava, koje predstavlja samoupravno integrisanje udruženog rada, pod kontrolom radnika u osnovnim organizacijama udruženog rada, ostvareni zajednički dohodak nalazi se isključivo u društvenoj svojini, to jest oni ne dele

neki grupno-svojinski ili privatni dohodak ili dohodak na koji imaju međusobno monopolno pravo, nego dele onaj delo ukupnog društvenog dohotka koji su ostvarili svojim radom na osnovu korišćenja društvenih proizvodnih sredstava i ulaganja društvenih sredstava u razvoj tehnologije, odnosno u razvoj materijalne baze svoga rada.

Društveni karakter zajednički ostvarenog dohotka na osnovu udruživanja rada i sredstava znači da se u pogledu sticanja tog dohotka nalaze u ravnopravnom i jednakom ekonomskom i političkom položaju kako radnici onih osnovnih organizacija koji su udružili svoja sredstva, to jest svoj podruštvljeni minuli rad, tako i radnici onih osnovnih organizacija koji su ta udružena sredstva svojim tekućim radom dohodovno reprodukovali. Reč je o jedinstvenom samoupravnom socijalističkom upravljanju društvenim sredstvima proširene reprodukcije u skladu sa objektivnim ekonomskim zakonitostima, kao i o odnosu jednakom za sve oblike udruživanja rada i sredstava radnika u osnovnim organizacijama udruženog rada. Društveni karakter celokupnog dohotka udruženog rada sprečava radnike jedne osnovne organizacije udruženog rada da svojim minulim radom eksproprišu dohodak radnika druge osnovne organizacije udruženog rada koji su se u stvaranju tog dohotka koristili, pored ostalog, i minulim radom radnika te osnovne organizacije. Isto tako, društveni karakter dohotka sprečava radnike osnovne organizacije udruženog rada koji se u stvaranju dohotka koriste minulim radom radnika druge osnovne organizacije da na osnovu svojih prava iz tekućeg rada eksproprišu neotuđiva prava radnika u osnovnoj organizaciji udruženog rada da raspolažu svojim dohotkom, to jest i svojim uloženim minulim radom, nezavisno od toga da li ga ulažu u sopstvenu ili drugu osnovnu organizaciju udruženog rada.

Prema tome, zasnivajući međusobne odnose na principu ravnopravnosti, radnici u osnovnim organizacijama udruženog rada koje udružuju rad i sredstva unapred sprečavaju nastajanje i reprodukciju nesamoupravnih odnosa, to jest odnosa koji su tuđi društvenom karakteru sredstava za proizvodnju i rada, kao što je, na primer, stvaranje sloja ili kaste koja gospodari društvenim kapitalom, reprodukcija kapitalističkog odnosa, pojava državnog kapitala i slično.

Rukovodeći se načelom ravnopravnosti u sticanju zajedničkog dohotka, radnici u osnovnim organizacijama udruženog rada

sporazumno utvrđuju ciljeve, namenu, uslove i način udruživanja rada i sredstava, kao i uzajamna prava, obaveze i odgovornosti u sticanju dohotka. Dakle, samoupravno sporazumevanje između dve ili više osnovnih organizacija udruženog rada bitan je preduslov uređivanja međusobnih društveno-ekonomskih materijalnih odnosa kada one udružuju rad i sredstva u cilju zajedničkog ostvarivanja i sticanja dohotka. Ni jedno od tih pitanja ne može se rešavati niti regulisati pritiskom i jednostranim nametanjem ciljeva i uslova bilo koje od osnovnih organizacija udruženog rada koje udružuju rad i sredstva. Ukoliko se u rešavanju tih materijalnih pitanja između osnovnih organizacija udruženog rada ne može postići samoupravni sporazum, one ne mogu ni udruživati svoj rad i sredstva u cilju zajedničkog ostvarivanja i sticanja dohotka.

U skladu sa samoupravnim sporazumom, osnovne organizacije udruženog rada koje udružuju rad i sredstva ostvaruju i međusobni uticaj na poslovnu i razvojnu politiku, preuzimaju zajednički rizik, osiguravaju zajedničku odgovornost za proširivanje materijalne osnove rada i za porast produktivnosti rada. Udružujući svoj rad i sredstva, one, u stvari, utvrđuju bitne elemente svog zajedničkog samoupravnog plana kojim definišu svoju poslovnu i razvojnu politiku, politiku proširene reprodukcije i porasta produktivnosti rada. Samoupravnim sporazumom o udruživanju rada i sredstava osnovne organizacije udruženog rada regulišu i način preuzimanja, snošenja zajedničkog rizika ukoliko se ne ostvari planirani zajednički dohodak. Osnovne organizacije udruženog rada koje udružuju svoj rad i sredstva sporazumno usaglašavaju stavove, preko zajedničkog organa ili na drugi način, o zajedničkim poslovima koji proističu iz udruživanja rada i sredstava u skladu sa samoupravnim sporazumom.

Ovim načelima na kojima se zasnivaju međusobni odnosi radnika osnovnih organizacija udruženog rada u udruživanju rada i sredstava istovremeno su određeni i društveni uslovi i mogući putevi prevazilaženja tržišta i same robne proizvodnje, to jest definisana je sadržina odnosa koji karakterišu svesno organizovanu društvenu podelu rada. Naime, udruživanje rada i sredstava pod neposrednom ekonomskom i političkom kontrolom radnika u osnovnim organizacijama udruženog rada — koja im omogućuje da neposredno upravljaju i raspolažu uslovima, sredstvima i plodovima svog rada — polazna je tačka usmeravanja tržišnih zakonitosti sve

do negacije samog tržišta, odnosno njegovog postepenog prevazilaženja.

Osnovni motiv i cilj udruživanja rada i sredstava, odnosno privređivanja jeste stalno povećavanje dohotka po tom osnovu. Radnici svake osnovne organizacije udruženog rada mogu doći do većeg dohotka ne samo neposrednom realizacijom svojih proizvedenih roba i usluga na tržištu, to jest povezivanjem svog podruštvljenog minulog rada sa svojim tekućim radom, nego i na osnovu ekonomski i društveno racionalne cirkulacije, povezivanja, udruživanja i integrisanja svog podruštvljenog minulog rada, to jest sredstava proširene reprodukcije i drugih sredstava za proizvodnju i reprodukciju, sa tekućim radom radnika druge osnovne organizacije udruženog rada, odnosno povezivanjem i udruživanjem svog tekućeg rada sa minulim radom (sredstvima) radnika druge osnovne organizacije.

Polazeći od toga da je osnovni motiv povezivanja i udruživanja rada i sredstava u uslovima socijalističke robne proizvodnje i samoupravnih proizvodnih odnosa stalno povećavanje dohotka, radnici u osnovnim organizacijama udruženog rada vrše udruživanje rada i sredstava i u cilju usklađivanja rada i proizvodnje, međusobne podele rada, obezbeđivanja snabdevenosti sirovinama, energijom i drugim materijalnim uslovima rada i proizvodnje, porasta produktivnosti svog i ukupnog društvenog rada i ostvarivanja zajedničkog planiranja i samoupravnog plana. Prema tome, pored učešća u zajedničkom dohotku, ali i bez toga, radnici u osnovnim organizacijama udruženog rada udružuju rad i sredstva da bi ostvarivanjem navedenih ciljeva stvorili uslove za stalno povećavanje dohotka.

5. Način udruživanja rada i sredstava i oblici učešća u zajednički ostvarenom dohotku

Pravo na učešće u zajednički ostvarenom dohotku ostvaruju radnici u osnovnoj organizaciji udruženog rada kad udružuju rad i sredstva sa radnicima u drugim osnovnim organizacijama u skladu sa samoupravnim sporazumom o udruživanju rada i sredstava. Drugim rečima, niko mimo radnika u osnovnim organizacijama udruženog rada koji udružuju rad i sredstva nema pravo učešća u zajednički ostvarenom dohotku po tom osnovu. Na taj način učešće u zajednički ostvarenom dohotku, kao oblik sticanja dohotka u

osnovnim organizacijama udruženog rada, postaje sastavni i nerazdvojni deo celine sistema dohotka i njegove reprodukcije na samoupravnim osnovama.

Učešće u zajednički ostvarenom dohotku je bitan instrument razvijanja samoupravnih dohodovnih odnosa u udruženom radu i u društvu uopšte na osnovu socijalističkog načela raspodele prema radu. Isto tako, ono predstavlja i bitan instrument materijalne motivisanosti radnika u osnovnim organizacijama udruženog rada da sredstvima proširene reprodukcije najracionalnije posluju, sa svog i društvenog stanovišta. Na taj način učešće u zajednički ostvarenom dohotku postaje u uslovima samoupravnog načina privređivanja najpogodniji ekonomski mehanizam kojim se, bez intervencije državnih organa, podstiče proces normalne, rekao bih, prirodne cirkulacije sredstava društvene reprodukcije, to jest minulog rada na jedinstvenom jugoslovenskom privrednom području, a samim tim stvaraju se uslovi i podstiče se, na osnovu materijalnog interesa radnika u osnovnim organizacijama, samoupravna koncentracija i centralizacija sredstava proširene reprodukcije i proizvodnje uopšte. Zato je učešće u zajednički ostvarenom dohotku izuzetno značajan instrument samoupravne integracije rada radnika u udruženom radu pod njihovom kontrolom.

Svoj rad i sredstva, to jest tekući i minuli rad, radnici dve ili više osnovnih organizacija udruženog rada — nezavisno od toga da li su te osnovne organizacije u okviru iste ili dve ili više radnih organizacija — udružuju kada ocene da je u njihovom neposrednom ekonomskom, ali i u društvenom interesu da raspoloživa sredstva za proizvodnju i reprodukciju uopšte, kao svoj i društveni minuli rad, ulažu u drugu, a ne u sopstvenu osnovnu organizaciju udruženog rada. Oni to čine samoupravnim sporazumom i društvenim dogovorom o osnovama plana na raznim nivoima udruženog rada i društva, a u cilju ostvarivanja većeg zajedničkog dohotka i učešća u tom dohotku. Drugim rečima, radnici u osnovnim organizacijama udruženog rada udružuju rad i sredstva u cilju ostvarivanja prava na učešće u zajednički ostvarenom dohotku kad svojim tekućim radom ne mogu svoj i društveni minuli rad dohodovno reprodukovati na ekonomski i društveno najbolji način u svojoj osnovnoj organizaciji, to jest kad je povezivanje njihovog i društvenog minulog rada sa tekućim radom radnika druge ili drugih osnovnih organizacija udruženog rada uslov ostvarivanja društveno-ekonomskih ciljeva i zadataka utvrđenih zajedničkim planom ili

kada proizlazi iz samog karaktera proizvodne ili poslovne međuzavisnosti.

Radnici u osnovnoj organizaciji udruženog rada mogu udruživati rad i sredstva sa radnicima u drugim osnovnim organizacijama udruženog rada *neposredno*. Tu je reč o takvom načinu udruživanja rada i sredstava pri kojem radnici osnovnih organizacija udruženog rada sami, bez posredovanja radne ili druge organizacije u čijem su sastavu, udružuju svoj rad i sredstva.

Radnici u osnovnoj organizaciji udruženog rada mogu udruživati rad i sredstva sa radnicima u drugim osnovnim organizacijama *preko* radne organizacije u čijem su sastavu ili preko druge organizacije udruženog rada u koju je udružena osnovna organizacija, odnosno preko njihovih planova. I u ovom slučaju sadržina društveno-ekonomskih odnosa između radnika osnovnih organizacija udruženog rada identična je sadržini tih odnosa kao kad je reč o neposrednom načinu udruživanja rada i sredstava.

Radnici u osnovnim organizacijama udruženog rada mogu udruživati rad i sredstva — neposredno ili preko radne organizacije u čijem su sastavu ili preko druge organizacije udruženog rada u koju je udružena osnovna organizacija — *u okviru banke* ili druge finansijske organizacije, opet na osnovu zajedničkih planova.

Radnici osnovnih organizacija udruženog rada mogu udruživati rad i sredstva — neposredno ili preko radne organizacije u čijem su sastavu ili preko druge organizacije udruženog rada u koju je udružena osnovna organizacija — *u okviru samoupravne interesne zajednice* u materijalnoj proizvodnji.

Radnici osnovnih organizacija udruženog rada mogu udruživati rad i sredstva i u drugim oblicima udruživanja rada i sredstava utvrđenim Zakonom o udruženom radu.

U ostvarivanju pomenutih načina udruživanja rada i sredstava, odnosno za učešće po tom osnovu u zajednički ostvarenom dohotku izuzetan značaj ima samoupravni sporazum i društveni dogovor o osnovama plana, odnosno sam plan, na svim nivoima samoupravnog organizovanja udruženog rada i u celokupnom procesu društvene reprodukcije. Zasnovan na realnim vrednosnim odnosima i ekonomskim interesima radnika u osnovnim organizacijama udruženog rada — čiji se rezultat rada ne samo razmenjuje nego i potvrđuje na tržištu — samoupravni plan, pored ostalog, treba da obezbedi pravo i mogućnost svakom radniku da ima potpun i neposredan uvid u rezultate udruživanja rada i sredstava,

odnosno u stanje i kretanje zajednički ostvarenog dohotka, kao i u nivo učešća u njemu po osnovu udruživanja rada i sredstava.

Pri uređivanju odnosa u udruživanju rada i dohotka uopšte treba polaziti od toga da ti odnosi budu čisti pre svega u radnoj organizaciji, to jest da bude jasno i da se zna kako se u radnoj organizaciji udružuje dohodak osnovnih organizacija udruženog rada i kako se raspodeljuje rezultat tog udruživanja na bazi tekućeg i minulog rada. U okviru jedne radne organizacije sredstva se ulažu u različite osnovne organizacije udruženog rada koje su uzajamno povezane dohodovnim odnosima. U stvari, dohodak se udružuje pre svega u radnoj organizaciji, a radna organizacija ulaže udruženi dohodak, u ime svih osnovnih organizacija udruženog rada, u jednu ili više osnovnih organizacija, na osnovu samoupravnog sporazuma o udruživanju rada i sredstava kojim se utvrđuju i uslovi vraćanja sredstava i način raspoređivanja zajednički novostvorenog dohotka, odnosno učešća u njemu. Taj zajednički novostvoreni dohodak se onda u okviru radne organizacije raspoređuje na svc osnovne organizacije udruženog rada, uključujući i onu u koju su sredstva uložena. Ako se u radnoj organizaciji u praksi udruživanja rada i dohotka obezbede ekonomski čisti i ravnopravni odnosi, onda će ta ista logika automatski važiti i za celokupan udruženi rad, to jest odnosi u složenim organizacijama udruženog rada u tom pogledu zasnivaće se i razvijati u suštini na istim principima kao i odnosi u radnim organizacijama. Pri tome je veoma značajno da na odnose u vezi sa udruživanjem rada i sredstava gledamo kao na odnose koji će se stalno reprodukovati u svojoj celokupnosti. Dakle, ne kao na odnose jedne organizacije udruženog rada prema drugoj, nego kao na njihove uzajamne odnose, to jest kao na uzajamne odnose svih organizacija udruženog rada u udruženom radu u celini.

Učešće u zajednički ostvarenom dohotku radnici u osnovnim organizacijama udruženog rada mogu ostvarivati kao učešće u zajedničkom prihodu ili kao učešće u zajedničkom dohotku. Sadržina samoupravnih društveno-ekonomskih i dohodovnih odnosa identična je i u jednom i u drugom slučaju. Naime, bilo da je reč o učešću u zajedničkom prihodu ili o učešću u zajedničkom dohotku, radnicima u osnovnim organizacijama udruženog rada koji udružuju svoj rad i sredstva garantuje se ekonomska kontrola ne samo nad radom i sredstvima koja su udružili, nego i nad dohodovnim rezultatima ostvarenim takvim udruživanjem, to jest nad zajednički ostvarenim dohotkom. Niko osim radnika u osnov-

nim organizacijama udruženog rada nema to pravo, bez obzira na to u kakvim se ekonomskim, tehničko-tehnološkim i drugim oblicima ostvaruje udruživanje rada i sredstava radnika osnovnih organizacija udruženog rada. Učešće u zajedničkom prihodu je društveni mehanizam prevladavanja stihije tržišta kapitala u odnosima osnovnih organizacija udruženog rada kao robnih proizvođača, pa čak i klasičnih kreditnih odnosa, kao oblika koji je također socijalistička privreda (sa pravom) »pozajmila« od kapitalističkog sistema.

Radnici osnovnih organizacija udruženog rada koji udružuju rad i sredstva ostvaruju zajednički prihod:

— u uslovima takozvane fazne, sukcesivne proizvodnje, odnosno u uslovima vertikalne podele rada između dve ili među više osnovnih organizacija udruženog rada kada se ukupan tekući i minuli rad radnika tih osnovnih organizacija materijalizuje u jedinstvenom zajedničkom proizvodu rada koji se samo kao takav može samostalno izraziti kao vrednost i realizovati na tržištu;

— u uslovima takozvane komplementarne proizvodnje, odnosno u uslovima horizontalne podele rada između dve ili među više osnovnih organizacija udruženog rada kada se u konačan proizvod zajedničkog rada i proizvodne saradnje tih osnovnih organizacija ugrađuju i takvi proizvodi ili pružaju takve usluge koje se, inače, kao vrednost mogu i samostalno izraziti i realizovati na tržištu. Slično faznoj proizvodnji, komplementarna proizvodnja predstavlja specifičan oblik udruživanja tekućeg i minulog rada radnika dve ili više osnovnih organizacija udruženog rada u cilju proizvodnje jedinstvenog proizvoda namenjenog tržišnoj razmeni. Među tim, za razliku od fazne proizvodnje, kod komplementarne proizvodnje osnovne organizacije udruženog rada istovremeno imaju i mogućnost neposrednog tržišnog vrednovanja rezultata svog rada i mimo njegovog ugrađivanja u jedinstven, konačan proizvod;

— u uslovima kombinovane horizontalno-vertikalne podele rada, odnosno u uslovima kombinovanja fazne i komplementarne proizvodnje, što je u praksi, verovatno, najčešći slučaj. U slučaju takvog načina ostvarivanja zajedničkog prihoda neophodno je da se tako ostvaren zajednički prihod raščlani na napred pomenuta dva oblika ostvarivanja zajedničkog prihoda u cilju preciznijeg utvrđivanja doprinosa radnika dve ili više osnovnih organizacija udruženog rada ostvarivanju zajedničkog prihoda.

Na kraju, radnici osnovnih organizacija udruženog rada mogu

ostvarivati zajednički prihod i prodajom proizvoda i usluga u saradnji među proizvodnim i drugim organizacijama udruženog rada, s jedne, i organizacija udruženog rada koje se bave poslovima prometa robe i usluga, s druge strane, bez obzira na to da li su u sastavu iste organizacije udruženog rada, odnosno da li su udružene u istoj organizaciji udruženog rada. I u ovom slučaju ostvarivanja zajedničkog prihoda reč je o specifičnom obliku udruživanja rada i sredstava, to jest tekućeg i minulog rada radnika proizvodnih i drugih organizacija udruženog rada i tekućeg i minulog rada radnika prometnih organizacija udruženog rada kada te organizacije međusobnom poslovnom saradnjom ostvaruju zajednički prihod prodajom proizvoda i usluga.

Pod zajedničkim dohotkom podrazumeva se onaj dohodak koji zajednički ostvare osnovna organizacija udruženog rada koja se u svom poslovanju koristi sredstvima drugih osnovnih organizacija udruženog rada i osnovne organizacije koje su udružile ta sredstva. Reč je, dakle, o onim oblicima poslovne saradnje kada se radnici jedne osnovne organizacije u svom poslovanju, pored udruživanja i povezivanja svog tekućeg i minulog rada, istovremeno koriste i minulim radom (sredstvima za proizvodnju i reprodukciju) radnika druge ili drugih osnovnih organizacija, odnosno kada radnici jedne osnovne organizacije udruženog rada udružuju samo svoj podružtvljeni minuli rad, a ne i tekući, sa tekućim i minulim radom radnika druge ili drugih osnovnih organizacija udruženog rada.

Još jednom bih naglasio da sa stanovišta karaktera i reprodukcija samoupravnih društveno-ekonomskih i proizvodnih odnosa, po mome mišljenju, uopšte nema razlike između učešća u zajedničkom dohotku i učešća u zajedničkom prihodu, osim što će drugi način češće dolaziti u obzir tamo gde dve ili više osnovnih organizacija udruženog rada udružuju ne samo svoja sredstva, nego i svoj živi rad, to jest svoj proizvod. Ako polazimo od toga da je ukupan proizvod društva društvena svojina, da je rad udružen, da je dohodak društveni, onda su i svi oblici kretanja tog dohotka ili društvenih sredstava u međusobnim odnosima osnovnih organizacija udruženog rada uvek udruživanje rada i dohotka, odnosno rada i društvenih sredstava. Zato se ne može reći da je učešće u zajedničkom prihodu nešto drugo u odnosu na učešće u zajedničkom dohotku ostvarenom u drugoj osnovnoj organizaciji udruženog rada.

U stvari, sve osnovne organizacije udruženog rada su u takvim međusobnim odnosima da učestvuju u dohotku drugih osnovnih organizacija i da druge organizacije učestvuju u njihovom dohotku. One zajednički stvaraju dohodak i raspodeljuju ga u skladu sa doprinosom svake od njih u stvaranju toga dohotka. Dohodak se, dakle, stvara zajedničkim radom. U tom smislu i banka je oblik zajedničkog sticanja dohotka onih koji ulažu sredstva u banku i onih koji uzimaju ta sredstva u vidu kredita, reprodukuju ih i vraćaju sa kamatom. A i inače, ako je reč o zajedničkom riziku i o stvarno udruženom radu, onda se mora polaziti od toga da radnici uvek stvaraju zajednički prihod, odnosno zajednički dohodak da bi ga uvek zajednički raspoređivali u svojoj osnovnoj organizaciji. Znači, nema jednostranog odnosa u kome jedni stalno ulažu, a drugi primaju, nego je ceo sistem isprepleten takvim odnosima u kojima je svaka osnovna organizacija udruženog rada — neposredno i istovremeno — i poverilac i dužnik.

Osim toga, gotovo su izuzetni slučajevi da neka osnovna organizacija udruženog rada ulaže 100% sredstava, a druga osnovna organizacija samo svoj tekući rad. To se obično događa samo kod podizanja novih preduzeća, to jest kod organizacija udruženog rada u osnivanju. A gotovo po pravilu se događa da učesnici doslovno udružuju i tekući i minuli rad — naravno, u veoma različitim srazmerama koje nameće sam život. Već sama ta činjenica govori da je svaki pojedinačni primer udruživanja samo jedan element, to jest ekonomski oblik opšteg udruživanja rada kao društvenog rada i ostvarivanja društvenog dohotka.

Naime, prilikom raspoređivanja zajednički ostvarenog dohotka — bez obzira na to da li je reč o učešću u zajedničkom prihodu ili o učešću u zajedničkom dohotku — treba polaziti od toga da radnici više osnovnih organizacija udruženog rada koji su udružili svoj rad i dohodak, bilo u okviru širih organizacija udruženog rada bilo u neposrednoj međusobnoj saradnji, raspoređuju zajednički ostvaren dohodak na osnovne organizacije udruženog rada prema tome koliko je svaka pojedina osnovna organizacija udruženog rada doprinela zajedničkom uspehu svojim tekućim radom i stvaranjem uslova za porast produktivnosti društvenog rada uopšte. Znači, nije reč samo o rezultatu rada jedne osnovne organizacije, nego i o tome kakav je efekat udruživanja rada i dohotka na porast produktivnosti društvenog rada uopšte, meren kroz rezultat svake pojedinačne osnovne organizacije udruženog rada koja učestvuje u zajedničkom

poduhvatu. Pri tome uvek treba imati u vidu da minuli rad kojim upravlja osnovna organizacija nije samo njen, nego je, u stvari, rezultat društvenog rada. To je i minuli rad radnika koji rade u toj organizaciji, ali ne samo njihov. Reč je o potpunoj integraciji rada pojedinačnog radnika i društvenog rada koji se uopšte ne mogu razdvajati. To je, u stvari, integrisani društveni minuli rad.

S tim u vezi značajan je još jedan momenat. Koncentracija sredstava za proizvodnju, a samim tim i koncentracija sredstava proširene reprodukcije objektivna je nužnost i zakonitost daljeg napretka društva. Obim koncentrisanih sredstava u našem društvu će u sve većoj meri da raste. Na osnovi tih sredstava stvaraće se zajednički dohodak na nivou širih organizacija udruženog rada. Prema tome, za taj proces moraju se tražiti adekvatne forme ekonomskih odnosa. To, međutim, ne isključuje mogućnost da osnovna organizacija udruženog rada ostvaruje ukupan prihod, odnosno stiće određeni dohodak neposredno, samostalno, direktno na tržištu, mimo radne i složene organizacije čiji je član. Ta sredstva će uvek dolaziti u radnu organizaciju preko zajedničkog plana, a ne moraju se pojavljivati kao zajednički ostvaren dohodak u toj radnoj organizaciji. Ali, ako bi takva praksa postala princip, to bi vodilo drobljenju proizvodne baze i sprečavanju procesa koncentracije. No, s druge strane, kad je reč o onom dohotku koji osnovne organizacije udruženog rada zajednički ostvaruju saradnjom, udruživanjem rada i sredstava u okviru radne ili složene organizacije i preko nje, tu postoji opasnost da se formira monopol takve radne ili složene organizacije nad zajednički ostvarenim dohotkom. Zato se treba stalno boriti i protiv jedne i protiv druge tendencije.

6. Raspoređivanje zajedničkog prihoda kao oblika učešća u zajednički ostvarenom dohotku

Kada se učešće u zajednički ostvarenom dohotku ostvaruje kao učešće u zajedničkom prihodu, radnici u osnovnim organizacijama udruženog rada svoje međusobne odnose u tom pogledu uređuju samoupravnim sporazumom o udruživanju rada i sredstava.

Najvažnija pitanja iz međusobnih odnosa radnika u osnovnim organizacijama udruženog rada koja se uređuju tim samoupravnim sporazumom jesu: odnosi u proizvodnji zajedničkog proizvoda, odnosno u obavljanju zajedničkih usluga, a pre svega usklađivanje planova proizvodnje osnovnih organizacija udruženog rada koje

udružuju rad i sredstva: utvrđivanje standarda materijalnih troškova i kriterijuma za stope amortizacije u cilju većeg ekonomisanja sredstvima za proizvodnju, to jest smanjenja troškova proizvodnje po jedinici zajedničkog proizvoda, utvrđivanje naučno-tehničkih i drugih uslova rada i proizvodnje od značaja za porast produktivnosti rada i poboljšanje kvaliteta zajedničkog proizvoda ili zajedničke usluge; način ostvarivanja međusobnog uticaja na poslovnu i razvojnu politiku, što se najuspešnije može postići pre svega zajedničkim samoupravnim planiranjem osnovnih organizacija udruženog rada koje udružuju rad i sredstva u proizvodnji zajedničkog proizvoda ili u obavljanju zajedničke usluge; međusobni odnosi u osiguravanju obrtnih sredstava za proizvodnju i promet zajedničkog proizvoda ili zajedničke usluge, to jest precizno utvrđivanje materijalnih obaveza u tom pogledu za svaku osnovnu organizaciju udruženog rada koja udružuje rad i sredstva, što je bitan uslov uspešne proizvodnje, odnosno prometa zajednički proizvedenog proizvoda ili zajednički obavljene usluge; uslovi nastupanja na domaćem i inostranom tržištu pri prodaji zajedničkog proizvoda ili zajedničke usluge, odnosno utvrđivanje merila za formiranje cena zajedničkog proizvoda ili zajedničke usluge na domaćem i inostranom tržištu, kao i drugih uslova njihove prodaje; način usklađivanja stavova o zajedničkim poslovima: sastav i nadležnost zajedničkog organa u kojem se, ako se takav organ osniva, sporazumno usklađuju stavovi o zajedničkim poslovima i način izbora njegovih članova; način snošenja rizika i oblici međusobne odgovornosti i odgovornosti u pravnom prometu s trećim licima u ostvarivanju zajedničkog prihoda, jer je regulisanje te materije samoupravnim sporazumom jedno od suštinskih pitanja uspešnog ostvarivanja celokupnog sistema udruživanja rada i sredstava utvrđenog Ustavom i Zakonom o udruženom radu; način rešavanja sporova, kao i uslovi i način raskidanja samoupravnog sporazuma u skladu sa odredbama Zakona o udruženom radu.

Samoupravnim sporazumom uređuje se i raspoređivanje zajednički ostvarenog prihoda, a naročito: prvo, cene ili drugi osnovi i merila po kojima se vrši raspoređivanje zajedničkog prihoda; drugo, rokovi u kojima se obračunava ukupan prihod; treće, uslovi i način korišćenja sredstava zajedničkog prihoda koja su rezultat izuzetnih pogodnosti na tržištu; i četvrto, uslovi i način ostvarivanja solidarnosti i radne i socijalne sigurnosti radnika, odnosno način otklanjanja poremećaja u poslovanju i način preduzimanja mera

sanacije. Ovakvim samoupravnim uređivanjem odnosa u raspoređivanju zajedničkog prihoda na osnovne organizacije udruženog rada koje su zajednički učestvovala u ostvarivanju tog prihoda obezbeđuje se neophodna jednoobraznost u regulisanju ove materije u celokupnom samoupravnom udruženom radu.

Osnovi i merila po kojima se vrši raspoređivanje zajedničkog prihoda moraju biti takvi da sa svoje strane obezbeđuju stvaranje materijalnih i drugih uslova: prvo, za porast produktivnosti rada; drugo, za racionalnije i efikasnije korišćenje društvenih sredstava u radu i poslovanju; i treće, za smanjenje materijalnih i drugih troškova poslovanja osnovnih organizacija koje su učestvovala u ostvarivanju zajedničkog prihoda. Ovakvi zahtevi u pogledu karaktera osnova i merila na osnovu kojih se vrši raspoređivanje zajedničkog prihoda istovremeno određuju i osnovne društveno-ekonomske motive radnika u osnovnim organizacijama udruženog rada da udružuju rad i sredstva, a to je ostvarivanje što većeg zajedničkog prihoda, a time i dohotka pojedinih osnovnih organizacija udruženog rada — porastom produktivnosti rada, racionalnijim i efikasnijim korišćenjem društvenih sredstava u radu i poslovanju i smanjenjem materijalnih i drugih troškova poslovanja. Isto tako, tim zahtevima u pogledu karaktera osnova i merila na osnovu kojih se vrši raspoređivanje zajedničkog prihoda podstiče se ne samo borba za stalno podizanje produktivnosti rada nego se unapred sprečava svaki pokušaj takozvanog »zidanja« troškova, to jest automatskog priznavanja neopravdano visokih individualnih troškova poslovanja osnovne organizacije udruženog rada koja udružuje rad i sredstva u proizvodnji zajedničkog proizvoda ili u vršenju zajedničke usluge.

Dalje, osnovi i merila po kojima se vrši raspoređivanje zajedničkog prihoda moraju se utvrđivati za duži period, i to, po pravilu, za period za koji se donosi srednjoročni plan. Kada se, pak, raspoređivanje zajedničkog prihoda vrši na osnovu cena utvrđenih internim samoupravnim sporazumom, prilikom utvrđivanja tih cena moraju se imati u vidu trajniji odnosi u kretanju cena na tržištu za iste ili slične proizvode i usluge. Ukoliko udružene osnovne organizacije udruženog rada budu vodile više računa o stanju na tržištu, utoliko će među njima biti manje sporova.

Zajednički prihod se u celini raspoređuje na one osnovne organizacije udruženog rada koje su udruživanjem rada i sredstava učestvovala u njegovom ostvarivanju. Time se u samom korenu

sprečava svaka mogućnost eventualnog nastajanja i reprodukcija od radnika u osnovnim organizacijama udruženog rada otuđenog prihoda i dohotka, odnosno sprečava se nastajanje i reprodukcija takozvanih anonimnih društvenih sredstava kao ekonomske i političke sile iznad radnika u osnovnim organizacijama udruženog rada. Isto tako, time se osigurava i ekonomska ravnopravnost radnika u osnovnim organizacijama udruženog rada u raspoređivanju zajedničkog prihoda.

Zajednički prihod se privremeno raspoređuje odmah čim se ostvari, i to istovremeno na sve osnovne organizacije udruženog rada koje su učestvovala u njegovom ostvarivanju. Raspoređivanje zajedničkog prihoda vrši osnovna organizacija udruženog rada, radna organizacija, odnosno složena organizacija udruženog rada preko koje je ostvaren zajednički prihod, po osnovima i merilima utvrđenim u samoupravnom sporazumu o udruživanju rada i sredstava. Privremeno raspoređivanje zajedničkog prihoda na osnovne organizacije odmah po njegovom ostvarivanju treba da se vrši i u skladu sa posebnim saveznim zakonom o utvrđivanju i raspoređivanju ukupnog prihoda i dohotka. Rok u kojem se vrši privremeno raspoređivanje zajedničkog prihoda mora da bude što kraći. Zakonom se reguliše i konačan raspored zajedničkog prihoda, na primer, najkasnije u roku od osam dana po isteku perioda za koji se vrši privremeni raspored. Obračunavanje zajedničkog prihoda vrši se u rokovima utvrđenim samoupravnim sporazumom, s tim da tako utvrđeni rokovi ne mogu biti duži od rokova u kojima se, u skladu sa saveznim zakonom, obračunava ukupan prihod osnovnih organizacija. Sve to je, između ostalog, potrebno i zbog toga da se u toku cirkulacije ne bi stvarala neka anonimna sredstva i neke anonimne snage koje bi gospodarile tim sredstvima.

7. Raspodela zajedničkog dohotka

Učešće u zajednički ostvarenom dohotku radnici u osnovnim organizacijama udruženog rada ostvaruju kao učešće u zajedničkom dohotku, to jest u procesu njegove raspodele. Međutim, odnosi koji nastaju pri raspodeli zajednički ostvarenog dohotka bitno se razlikuju od odnosa koji nastaju pri zajedničkim ulaganjima kapitala u uslovima kapitalističkog društva. Naime, osnovna organizacija udruženog rada koja ulaže svoja sredstva u drugu osnovnu organizaciju ne stiče prema njoj nikakva svojinska niti bilo

kakva druga trajna prava prema uložnim sredstvima. U odnosu na ta sredstva ona ima samo pravo da joj se ta sredstva povrate bilo na osnovu anuiteta i kamata u utvrđenim rokovima bilo putem takvog učešća u zajednički ostvarenom dohotku koje joj obezbeđuje povraćaj sredstava sa određenom naknadom za privređivanje ustupljenim sredstvima na osnovu porasle zajedničke produktivnosti rada. Kada su uložena sredstva »amortizovana« na jedan ili na drugi način, osnovna organizacija udruženog rada koja je uložila svoja sredstva gubi svako pravo prema tim sredstvima i prema osnovnoj organizaciji udruženog rada u koju je uložila svoja sredstva.

Na taj način u uslovima socijalističkog samoupravljanja uložena sredstva gube karakter kapitala koji na osnovu svojinskog prava donosi profit i predstavlja trajno svojinsko učešće i koji reprodukuje kapital-odnos. Isto tako, ta sredstva ničim ne ograničavaju samostalnost osnovne organizacije udruženog rada u koju su ona uložena, jer ta sredstva ulaze u njen sopstveni dohodak, a njihova prisutnost u dohotku uslovljena je samo određenim privremenim materijalnim obavezama prema ulagaču tih sredstava. Interes osnovne organizacije udruženog rada koja ulaže svoja sredstva u drugu osnovnu organizaciju najčešće je u tome da razvija industrijsku ili sličnu kooperaciju i da na drugi način udružuje rad i sredstva radi koncentracije sredstava za proizvodnju. Osim toga, njen interes je obezbeden i time što ona ima pravo na povraćaj uloženi sredstava zajedno sa pravednom naknadom za privređivanje tako ustupljenim sredstvima, a ta naknada, u stvari, u većoj ili u manjoj meri nadoknađuje samo deo dodatnog dohotka koji bi ona ostvarila tim sredstvima da ih je uložila u sopstvenu organizaciju. Na takav način udružene osnovne organizacije udruženog rada mogu se dogovarati i o načinu saradnje i uzajamne pomoći u cilju što uspešnijeg realizovanja zajedničkog poduhvata. Međutim, povraćajem sredstava i pravednom naknadom za privređivanje tim sredstvima osnovna organizacija udruženog rada koja se koristila tim sredstvima više nema nikakvih materijalnih, odnosno dohodovnih obaveza prema osnovnoj organizaciji čijim se sredstvima koristila, što, dakako, ne znači da se njihova radna ili poslovna saradnja time prekida.

Takvi odnosi između osnovnih organizacija udruženog rada omogućuju: prvo, da se sistem proširene reprodukcije vrši slobodno i samoupravno, bez bitnog mešanja države u unutrašnje odnose; i

drugo, da se u tom procesu spreči svaka mogućnost za nastajanje kapitalističkog ili nekog sličnog oblika eksploatacije jedne osnovne organizacije udruženog rada od strane druge. Uložena sredstva tu jednostavno imaju jednaku ulogu kao i kupljena mašina za proizvodnju. Tim sredstvima raspolaže osnovna organizacija udruženog rada koja ih je »kupila«, a ne ona koja ih je »prodala«.

Osim toga, na taj način postiže se i jedna, rekao bih, praktična ekonomska prednost. U takvim odnosima izražavaju se i merila za uspešnost gospodarenja društvenim kapitalom, odnosno sredstvima proširene reprodukcije. A to je, u stvari, jedna od najvećih slabosti naše privrede. Neki u nas misle da su — kad kažu »dohodak« — time sve rekli. Međutim, činjenica je da se delom dohotka koji je rezultat gospodarenja minulim radom i koji ulazi ili koji bi trebalo da ulazi u akumulaciju prilično loše gospodari, a da za to niko i ni pred kim ne snosi odgovornost, pa čak ni direktori pred sopstvenim kolektivom. Razlike u rentabilnosti investicija među organizacijama udruženog rada na istim područjima privredne delatnosti ponekad su upravo zabrinjavajuće. Prema tome, krajnje je vreme da u našem privrednom sistemu rezultat gospodarenja sredstvima proširene reprodukcije — i minulim radom uopšte — dobije mesto istaknutog merila u raspodeli dohotka i u svim odnosima među osnovnim organizacijama udruženog rada.

Sve te međusobne odnose radnici uređuju samoupravnim sporazumom o udruživanju rada i sredstava. Sadržina, principi i elementi tog samoupravnog sporazuma približno su isti kao i samoupravnog sporazuma o učešću u zajedničkom prihodu. Naime, samoupravnim sporazumom kojim se regulišu materijalni odnosi u pogledu ostvarivanja učešća u zajedničkom dohotku uređuju se naročito: ciljevi udruživanja, namena, uslovi i način korišćenja sredstava koja se udružuju; način utvrđivanja zajedničkog dohotka; osnovi i merila za utvrđivanje učešća u zajedničkom dohotku; uslovi, način i rokovi vraćanja vrednosti udruženih sredstava; međusobne obaveze i odgovornosti za slučaj poslovanja sa gubitkom; način usaglašavanja stavova o zajedničkim poslovima; sastav i nadležnost zajedničkog organa u kojem se, ako se takav organ obrazuje, sporazumno usklađuju stavovi o zajedničkim poslovima i način izbora njegovih članova; način rešavanja sporova, kao i uslovi i način raskida samoupravnog sporazuma. Samoupravnim sporazumom mogu se još utvrditi: zajednički standardi materijalnih troškova; kriterijumi za utvrđivanje stope amortizaci-

je; pogodnosti koje se smatraju izuzetnim pogodnostima i uslovi i način korišćenja dela dohotka koji je rezultat tih pogodnosti; međusobne obaveze pri isporuci proizvoda i usluga i uslovi pod kojima se vrši ponovno udruživanje sredstava za ostvarivanje ciljeva radi kojih je zaključen samoupravni sporazum.

Zajednički dohodak se raspoređuje u celini na osnovne organizacije udruženog rada koje su učestvovala u njegovom ostvarivanju srazmerno njihovom doprinosu na osnovu tekućeg i minulog rada.

Učešće u zajedničkom dohotku na osnovu tekućeg rada utvrđuje se prema doprinosu koji su radnici u osnovnoj organizaciji udruženog rada koja se koristi udruženim sredstvima dali ostvarivanju tog dohotka svojim tekućim radom, to jest svojim proizvodom. Nezavisno od načina udruživanja dohotka i porekla društvenog dohotka koji je uložen u rad i razvoj osnovne organizacije udruženog rada, radnici u čiju je osnovnu organizaciju uložen dohodak treba da imaju na osnovu svog tekućeg rada pre svega sledeća prava:

— prvo, da u pogledu uslova sticanja dohotka budu ravnopravni sa radnicima drugih osnovnih organizacija udruženog rada sa kojima udružuju rad i dohodak;

— drugo, da koriste jednake osnove i merila u raspodeli zajednički ostvarenog dohotka sa drugim organizacijama udruženog rada;

— treće, da samostalno raspolažu celokupnim stečenim dohotkom osim dela koji, na osnovu prava radnika osnovnih organizacija udruženog rada iz minulog rada, pripada drugim osnovnim organizacijama udruženog rada;

— četvrto, da ostvarivanje prava drugih osnovnih organizacija udruženog rada po osnovu minulog rada ne narušava reproduktivnu sposobnost osnovne organizacije udruženog rada i njenu ravnopravnost u udruženom radu;

— peto, da budu ravnopravni u pogledu merila za raspodelu ličnih dohodaka prema radu i za utvrđivanje sredstava zajedničke potrošnje, kao i u pogledu korišćenja dohotka u te svrhe. To, u stvari, znači da se učešćem u dohotku ne može ni u kom slučaju zahvatati dohodak osnovne organizacije udruženog rada u tolikoj meri da to ugrožava u suštini jednak položaj radnika u pogledu ličnih dohodaka i akumulacije koja je neophodna za reprodukciju;

— šesto, samoupravnim sporazumom utvrđuju se oblici sarad-

nje i uzajamna odgovornost radnika u pogledu upravljanja sredstvima za proizvodnju i dohotkom;

— sedmo, osnovna organizacija udruženog rada je dužna da iz svog dohotka izdvaja, na način utvrđen zakonom, učešće u dohotku, odnosno deo sredstava koji pripada radnicima drugih osnovnih organizacija udruženog rada na osnovu prava iz udruživanja dohotka;

— osmo, osnovne organizacije udruženog rada su dužne da se u okviru udruživanja rada i dohotka pridržavaju obaveza koje su prihvatile samoupravnim sporazumom o udruživanju, odnosno samoupravnim sporazumom o osnovama zajedničkog plana, a za to snose i materijalnu odgovornost.

Znači, osnovnoj organizaciji koja prima, to jest u koju je uložena dohodak iz udruženog rada treba garantovati da može da ga reprodukuje i da ga vrati udruženom radu reprodukovano, oplemenjenog porastom produktivnosti zajedničkog rada. To je, u stvari, privremeno učešće u zajedničkom dohotku, koje traje samo dok se ne povrate uložena sredstva sa pravednom naknadom i koje ni u kom slučaju ne može biti toliko da ugrožava reproduktivnu sposobnost organizacije koja prima dohodak i ravnopravni položaj njenih radnika u pogledu ličnog dohotka i drugih prava na osnovu prava rada društvenim sredstvima.

Radnici u osnovnim organizacijama udruženog rada imaju određena prava i odgovornosti u pogledu učešća u zajedničkom dohotku i na osnovu udruživanja sredstava minulog rada. To je pre svega pravo da raspolažu rezultatima uspešnijeg gospodarenja, štednje, boljeg korišćenja sredstava rada, uspešnijeg planiranja i slično; zatim, pravo radnika osnovne organizacije udruženog rada koja udružuje dohodak da zajedno sa radnicima drugih osnovnih organizacija sporazumno otvrduju ciljeve ulaganja sredstava i međusobnu odgovornost tih organizacija; pravo pojedinačnog radnika da na principima solidarnosti i uzajamnosti stiče deo ličnog dohotka na osnovu svog minulog rada itd. Pri tome se prava po osnovu minulog rada mogu ustanovljavati samo zakonom.

Učešće u zajedničkom dohotku na osnovu tekućeg rada i na osnovu minulog rada ostvaruje se zavisno od postignutih rezultata u ostvarivanju ciljeva udruživanja rada i sredstava, po istim merilima, u skladu sa sporazumno utvrđenim uslovima. To praktično znači da će učešće u zajedničkom dohotku i po jednom i po

drugom osnovu biti veće ili manje u zavisnosti od toga koliki je zajednički dohodak.

Udruživanje rada i sredstava i sticanje zajedničkog dohotka po tom osnovu, odnosno učešće u njemu zasniva se na poslovnom riziku koji zajednički snose kako radnici osnovne organizacije udruženog rada koja se koristi udruženim sredstvima radnika druge osnovne organizacije, tako i radnici osnovne organizacije udruženog rada koja ulaže, odnosno udružuje svoja sredstva sa tekućim radom i sredstvima radnika druge osnovne organizacije.

Da bi se sprečilo nastajanje nesamoupravnih, a time i neravnopravnih odnosa u celokupnom sistemu udruživanja rada i sredstava i po tom osnovu ostvarivanja i učešća u zajedničkom dohotku, Zakonom o udružnom radu predviđena su sledeća tri bitna odbrambena mehanizma:

Prvo, radnicima u osnovnoj organizaciji udruženog rada koja se u svom poslovanju, pored svog tekućeg rada i svojih sredstava, koristi i udruženim sredstvima, to jest minulim radom radnika druge osnovne organizacije, obezbeđuje se — u okviru zajedničkog dohotka i u zavisnosti od njihovog doprinosa ostvarivanju toga dohotka — sredstva za lične dohotke i za zajedničku potrošnju u skladu sa zajedničkim osnovima i merilima za raspodelu tih sredstava koji su utvrđeni (važe) u organizacijama udruženog rada, kao i sredstva za proširenje materijalne osnove rada (akumulacija).

Drugo, učešće u zajedničkom dohotku na osnovu minulog rada ostvaruje se iz dela zajedničkog dohotka posle obezbeđivanja sredstava za lične dohotke i za zajedničku potrošnju u osnovnoj organizaciji udruženog rada koja se u svom poslovanju koristila udruženim sredstvima radnika druge osnovne organizacije, u skladu sa zajedničkim osnovima i merilima koji su utvrđeni u organizacijama udruženog rada.

Treće, samoupravnim sporazumom kojim se uređuju međusobni odnosi u raspoređivanju zajedničkog dohotka na osnovu udruživanja rada i sredstava, to jest tekućeg i minulog rada, ne može se predvideti trajno učešće u zajedničkom dohotku na osnovu udruženih sredstava, čime se unapred sprečava stvaranje i reprodukovanje ekonomskih odnosa između radnika u osnovnim organizacijama udruženog rada koji bi vodili eksploataciji i potčinjavanju tuđeg rada, koji bi vodili u rentijerstvo.

Trajno učešće u zajedničkom dohotku na osnovu uložnog minulog rada neminovno bi vodilo nastajanju i reprodukovanju

kapitalističkih odnosa u našem socijalističkom načinu proizvodnje, a to bi bilo suprotno ustavnom i opštem i političkom opredeljenju našeg socijalističkog samoupravnog društva. U slučaju da se samoupravnim sporazumom predvidi mogućnost da radnici osnovne organizacije udruženog rada koji su uložili svoja podruštvljena sredstva u drugu osnovnu organizaciju udruženog rada, odnosno udružili ih sa tekućim radom i sredstvima radnika te osnovne organizacije — ostvaruju trajno učešće u dohotku, takva odredba bi bila ništavna, ne bi proizvodila pravno dejstvo.

Bitno je, da tako kažem, da budu zaštićene obe strane: i organizacija u koju se ulažu sredstva — u smislu da to ulaganje može da iskoristi i organizacija koja ulaže sredstva — u smislu da bude obezbeđena da će joj uložena sredstva doneti određene rezultate u pogledu produktivnosti rada i da će joj zaista biti vraćena. Kapitalistički odnos u zajedničkim ulaganjima postoji ako se uložena sredstva stalno reprodukuju tekućim radom radnika jedne osnovne organizacije udruženog rada, a na toj osnovi druga osnovna organizacija ostvaruje trajno učešće u profitu. S tim u vezi vođene su diskusije i prilikom rada na Ustavu, i to upravo u cilju da se unapred onemogući pojava eksploatacije pri zajedničkim ulaganjima, to jest da se spreči uspostavljanje kapitalističkih odnosa, a da se »ustupljena« ili »prodana« sredstva minulog rada vrate ulagaču, pošto su reprodukovana živim radom, zajedno sa određenom naknadom prema društveno utvrđenim merilima.

Zato, kad je reč o učešću u zajedničkom dohotku, faktički se već unapred može da predvidi približno vremensko trajanje tog učešća, i to na osnovu ocene ukupnog iznosa i mogućnosti isplate učešća u određenim uslovima. Takvo regulisanje materijalnih i svih drugih odnosa u vezi sa učešćem u zajedničkom dohotku važno je ne samo zbog odnosa među našim organizacijama udruženog rada, nego i zbog odnosa sa inostranim preduzećima. Očigledno je da mi inostranim ulagačima ne možemo priznati neka kapitalistička svojinska prava u našim organizacijama udruženog rada, ali im u okviru našeg sistema možemo priznati ekonomske koristi koje će biti zadovoljavajuće za obe strane. Pri tome je visina učešća u dohotku kroz koje treba da se vrate uložena sredstva i naknada suštinsko pitanje za onemogućavanje nastajanja kapitalističkog odnosa.

8. *Mehanizam učešća u zajedničkom dohotku na osnovu minulog rada i njegovi elementi*

U okviru učešća u zajedničkom dohotku osnovna organizacija koja je udružila sredstva proširene reprodukcije, odnosno minuli rad ima, kako je već rečeno, pravo: prvo, na povraćaj vrednosti udruženih sredstava u iznosu koji je udružila ili u revalorizovanom iznosu u skladu sa zakonom, na osnovu merila i u oblicima utvrđenim samoupravnim sporazumom; i drugo, na naknadu za privređivanje udruženim sredstvima, koja se utvrđuje na jedan od načina o kojima smo ranije govorili, i to po osnovima, oblicima i merilima utvrđenim samoupravnim sporazumom u skladu sa načelima Zakona.

Učešće u zajedničkom dohotku pri ulaganjima uz zajednički rizik je po svojoj formi slično kreditnom sistemu uz kamatu, ali po svojoj sadržini već prevazilazi kapital-odnos, koji se izražava u kreditnom sistemu. Taj je oblik pozajmljen od kapitalističke prakse, ali ga se socijalizam u prelazno doba ne može odreći kao ekonomskog oblika racionalnog gospodarenja društvenim kapitalom.

Garantovanjem prava na povraćaj vrednosti uložених sredstava obezbeđuje se pre svega ekonomska sigurnost društva, to jest da se društveni kapital ne može neracionalno trožiti i rasipati, zatim ekonomska sigurnost radnika osnovne organizacije da se sredstva koja udružuju neće od njih otuđivati, a istovremeno se sprečava to da ta udružena sredstva eventualno budu osnov za nastajanje nesamoupravnih odnosa među radnicima osnovne organizacije udruženog rada koja udružuje sredstva i osnovne organizacije udruženog rada koja se koristi udruženim sredstvima. Posebno ističem da garantovanje prava na naknadu za privređivanje udruženim sredstvima nije samo pitanje dohodovnih odnosa, nego predstavlja i materijalni stimulan za društveno i ekonomski racionalno kretanje, cirkulaciju sredstava namenjenih proširenju materijalne osnove rada, a u skladu sa društveno-ekonomskim ciljevima utvrđenim samoupravnim i društvenim planovima od osnovne organizacije udruženog rada do federacije.

Pravo na učešće u zajedničkom dohotku na osnovu minulog rada, to jest na povraćaj vrednosti uložених sredstava i na naknadu za privređivanje tim sredstvima ostvaruje se u dogovorenoj srazmeri sa ostvarenim dohotkom. U stvari, učešće u zajednički ostvarenom dohotku na osnovu minulog rada mora biti predmet sporazuma

između osnovne organizacije udruženog rada koja udružuje sredstva i osnovne organizacije udruženog rada koja se tim udruženim sredstvima koristi, a visina tog učešća utvrđuje se u srazmeri sa dohotkom ostvarenim udruživanjem tekućeg i minulog rada jedne i tekućeg i minulog rada druge osnovne organizacije udruženog rada. Jer, kao što smo već ranije istakli, retko će se dogoditi — osim kod novogradnji i u saradnji sa bankama — da se s jedne strane udružuje samo rad, a s druge strane samo sredstva.

Pravo na učešće u zajedničkom dohotku na osnovu minulog rada, to jest na povraćaj vrednosti udruženih sredstava i na naknadu za privređivanje tim sredstvima ostvaruje se u zavisnosti od faktički postignutih rezultata i od karaktera rizika koji osnovne organizacije udruženog rada snose u zajedničkom poduhvatu. Ukoliko osnovna organizacija udruženog rada koja se, pored ostalog, koristi i udruženim sredstvima, to jest minulim radom radnika druge osnovne organizacije po tom osnovu ostvari veći dohodak, samim tim će i učešće osnovne organizacije udruženog rada koja je udružila sredstva u tako ostvarenom dohotku biti veća. I obrnuto, manji zajednički ostvareni dohodak ima za posledicu manje učešće u dohotku na osnovu udruženih sredstava. A to upravo znači da se u osnovi celokupnog sistema učešća u zajedničkom dohotku na osnovu minulog rada nalazi, pored ostalog, i *rizik* koji zajednički snose kako radnici osnovne organizacije udruženog rada koja udružuje sredstva, tako i radnici osnovne organizacije udruženog rada koja se tim sredstvima koristi. Stoga učešće u zajedničkom dohotku na osnovu minulog rada može i treba da se zasniva samo na očekivanom riziku, samoupravnim sporazumom i samoupravnim planom unapred utvrđenom dohodovnom reprodukcijom udruženih sredstava.

Povraćaj vrednosti udruženih sredstava i naknada za privređivanje tim sredstvima ostvaruje se u vidu godišnjeg učešća u zajedničkom dohotku. Pravo na učešće u zajedničkom dohotku na osnovu minulog rada prestaje kad bude vraćena vrednost udruženih sredstava zajedno sa naknadom ili kad istekne rok utvrđen samoupravnim sporazumom bez obzira na to u kojem je iznosu ostvaren povraćaj vrednosti udruženih sredstava, ili kad su izvršene druge obaveze utvrđene samoupravnim sporazumom o udruživanju rada i sredstava. Na jedan ili drugi način uvek i bez izuzetka unapred se sprečava trajno učešće u zajedničkom dohotku na osnovu jednom uloženi sredstava, osim ako se sredstva dodatno

ulažu. Dakle, učešće jedne osnovne organizacije udruženog rada u zajedničkom dohotku ostvarenom sa drugom ili drugim osnovnim organizacijama udruženog rada na osnovu minulog rada, to jest na osnovu sredstava koja je uložila u cilju ostvarivanja zajedničkog plana prestaje kada se toj osnovnoj organizaciji udružena sredstva vrata zajedno sa društveno opravdanom naknadom za privređivanje udruženim sredstvima.

Naknada za privređivanje udruženim sredstvima utvrđuje se po osnovima i merilima predviđenim samoupravnim sporazumima kojima se obezbeđuje ostvarivanje ciljeva i interesa osnovnih organizacija koje su udružile rad i sredstva, vodeći računa o ekonomskoj ravnopravnosti partnera kao i o politici i ekonomskim merilima utvrđenim društvenim planom i zakonom; doprinosu udruženog dohotka porastu produktivnosti zajedničkog rada i zajedničkog dohotka u radnoj organizaciji ili širim organizacijama udruženog rada i u društvenom radu uopšte; zajedničkim interesima u proizvodnji i u privređivanju udruženih organizacija udruženog rada; ekonomskoj i socijalnoj solidarnosti radnika; kreditnom odnosu sa kamatom i drugim uslovima koje utvrđuje zakon, a koji ne mogu biti nepovoljniji od onih koje daju banke. Sve to, dalje, znači da se stvarna visina naknade za privređivanje udruženim sredstvima, kao elementa učešća u zajedničkom dohotku na osnovu minulog rada, može predvideti zajedničkim planom, a stvarno utvrditi po završetku reprodukcionog ciklusa za koji je vezano udruživanje rada i sredstava radnika osnovnih organizacija udruženog rada. U zavisnosti od stepena ostvarivanja plana, to jest od stepena u kojem su ostvareni ciljevi i interesi udruživanja rada i sredstava, odnosno u zavisnosti od visine zajednički ostvarenog dohotka po tom osnovu, ostvarena naknada za privređivanje udruženim sredstvima može da bude veća ili manja od one koja je samoupravnim sporazumom utvrđena na početku reprodukcionog ciklusa u kojem se ostvaruje udruživanje rada i sredstava, a može i da je ne bude ako zajednički poduhvat nije dao rezultate.

Promenljivi karakter naknade za privređivanje društvenim sredstvima u zavisnosti od toga kako su ostvareni ciljevi i interesi udruživanja rada i sredstava je jedna od najbitnijih karakteristika sistema učešća u zajedničkom dohotku na osnovu minulog rada, po čemu se taj sistem u suštini i razlikuje od sistema međusobnih kreditnih odnosa osnovnih organizacija udruženog rada. Naknada za privređivanje udruženim sredstvima nije isto što i kamata koja

karakteriše međusobne kreditne odnose osnovnih organizacija. Upravo zbog svoje promenljivosti naknada za privređivanje udruženim sredstvima može biti niža ili viša od bankarske kamate, a njena isplata, kao i povraćaj vrednosti uloženi sredstava, zavisi od toga da li je i u kojoj meri predviđeni rezultat zajedničkog ulaganja sredstava stvarno postignut. Naknada za privređivanje udruženim sredstvima neophodna je ne samo kao merilo uspeha ili neuspeha u gospodarenju minulim radom kao društvenim sredstvima, nego i kao ekonomski stimulans za najracionalnija ulaganja društvenog dohotka. Naime, ta naknada stimuliše radnike u osnovnim organizacijama udruženog rada da celokupan svoj dohodak ulažu ne samo u svoju organizaciju nego i u one delove udruženog rada u kojima će to ulaganje doneti najveće zajedničke ekonomske rezultate, i to ne samo sa gledišta rentabilnosti investicija nego i sa gledišta zajedničkih radnih i poslovnih interesa udruženog rada. Fiksni oblik naknade za privređivanje udruženim sredstvima, a pogotovo odsustvo bilo kakvog stimulativnog oblika usporavao bi, odnosno čak zakočio cirkulaciju sredstava društvene reprodukcije zasnovanu na ekonomskoj logici i interesima samoupravnog udruženog rada, što bi neminovno zahtevalo ponovnu etatizaciju sistema proširene reprodukcije i uvođenje tehnobirokratskog monopola u gospodarenju sredstvima proširene reprodukcije.

Osnovna organizacija udruženog rada koja se u svom poslovanju koristila udruženim sredstvima može povraćaj vrednosti tih udruženih sredstava vršiti ne samo iz ostvarenog dohotka nego i iz drugih sredstava kojima samostalno raspolaže — iz sredstava amortizacije ili iz drugih novčanih sredstava kojima raspolaže ili u drugim oblicima, odnosno na drugi način u okviru međusobne saradnje određenih osnovnih organizacija udruženog rada. Tako, na primer, povraćaj vrednosti udruženih sredstava može se vršiti i putem isporuke sirovina, poluproizvoda ili gotove robe ili vršenjem određene usluge osnovnoj organizaciji udruženog rada koja je udružila sredstva. Pri tome je za osnovnu organizaciju udruženog rada koja je udružila sredstva bitno da joj se, ako je udruživanje rada i sredstava donelo rezultat u povećanom dohotku, vrate uložena sredstva, a manje joj je bitan sam način i osnova iz koje osnovna organizacija koja se koristi udruženim sredstvima vrši povraćaj tih sredstava ili naknadu za njihovo korišćenje.

Radnici osnovne organizacije udruženog rada koja je udružila sredstva mogu se, demokratskim izjašnjavanjem, odreći prava na

povraćaj udruženih sredstava, odnosno prava na naknadu za privređivanje udruženim sredstvima. Jer, na kraju krajeva, svako može da se odriče svojih prednosti u korist drugog.

Međutim, ono što, po mome mišljenju, ne bi trebalo i ne bi smelo da bude stvar proizvoljnog ponašanja kolektiva osnovne organizacije jeste njegovo pravo i obaveza da udružuje sredstva. Osnovna organizacija ih mora udruživati na takav način, da efekat angažovanih sredstava bude pozitivan, odnosno da doprinese porastu pojedinačne i društvene produktivnosti rada uopšte. Drugim rečima, stvar je osnovne organizacije udruženog rada da li će ili neće iskoristiti sve prednosti za sebe, ali ne može biti stvar njenog opredeljenja hoće li prosto upropašćavati sredstva kojima raspolaže ili će ih efikasno koristiti.

Ako se, pak, radnici osnovne organizacije udruženog rada samoupravnim sporazumom odreknu prava da im se vrate udružena sredstva, odnosno prava na naknadu za privređivanje udruženim sredstvima, u tom slučaju se samoupravnim sporazumom može predvideti da osnovna organizacija koja je udružila sredstva ne snosi rizik za ostvarivanje zajedničkog dohotka u osnovnoj organizaciji udruženog rada koja se koristila udruženim sredstvima.

Vremensko trajanje učešća u zajedničkom dohotku mora biti ograničeno u cilju uspostavljanja i reprodukovanja ravnopravnih odnosa u sistemu udruživanja rada i sredstava. Trajno učešće u zajedničkom dohotku je nedopustivo, odnosno protivzakonit je svaki samoupravni sporazum u kome se ne utvrđuje prestanak učešća u zajedničkom dohotku kad u okviru tog učešća budu vraćena udružena sredstva zajedno sa odgovarajućom naknadom ili kad proteče dogovoreni rok zajedničkog učešća u dohotku.

U svemu tome će, svakako, izvanredan značaj dobiti sama tehnika učešća u zajedničkom dohotku. Po mome mišljenju, svakako treba poći od toga da se učešćem u zajedničkom dohotku istovremeno vrši i povraćaj vrednosti uloženi sredstava i isplata pravedne naknade za privređivanje ustupljenim sredstvima. Veličina tog učešća zavisice od visine dohotka koji će biti stvoren na osnovu zajedničkog poduhvata. Viši dohodak davaće mogućnost većeg učešća i time bržeg isplaćivanja uloženi sredstava, a niži dohodak, obrnuto, produžavaće rokove isplate. U svakom slučaju, obe osnovne organizacije moraju biti u svemu tome ravnopravne, deleći zajednički rizik i preuzimajući zajedničku odgovornost za razvoj jedne i druge organizacije. Visina naknade za privređivanje

ustupljenim sredstvima, koja će se isplaćivati kroz učešće u zajedničkom dohotku, svakako će se utvrđivati samoupravnim sporazumima, odnosno ugovorima između osnovnih organizacija. Ona može biti fiksna, a može biti i progresivna u zavisnosti od visine novostvorenog dohotka. U svakom slučaju, ona mora ravnopravno odgovarati interesima jedne i druge organizacije. Verujem da će u cilju sprečavanja raznih deformacija na tom području biti potrebno doneti i odgovarajuće državne propise kako o opštim okvirima za zaključivanje takvih sporazuma, tako i o odgovarajućoj društvenoj kontroli. Posebno značajnu ulogu u tome imaće i sindikati, naročito u pogledu utvrđivanja metoda i načina udruživanja rada i sredstava i merila za raspodelu zajedničkog dohotka.

Rekli smo da se učešćem u zajedničkom dohotku istovremeno smanjuje udeo uloženi sredstava u drugoj organizaciji. Međutim, jasno je da će tamo gde su partneri zainteresovani da se takva njihova saradnja produži pojedine osnovne organizacije udruženog rada svoja sredstva ponovo ulagati u zajednički poslovni poduhvat.

Osim toga, radi podsticanja zajedničkog ulaganja uz zajednički rizik na račun sužavanja kreditnog odnosa biće možda potrebno jedan deo naknade, možda do visine minimalne bankarske kamate ili neke od države propisane kamate, osloboditi obaveze da utiče na smanjivanje uloženi sredstava. U suprotnom slučaju organizacije udruženog rada biće više sklone da međusobno zaključuju kreditne odnose sa fiksnim anuitetima i kamatama, nego odnose na bazi zajedničkog ulaganja uz zajednički rizik. No, to su pitanja tehnike, koja ovde pominjem samo kao probleme o kojima će takode biti potrebno razmišljati i tražiti za njih rešenja u praksi.

9. Raspoređivanje prihoda, odnosno zajedničkog dohotka bankarskih organizacija udruženog rada

Poseban i izvanredno značajan vid udruživanja rada i sredstava udruženog rada jesu banke. Ovde ne govorim o depozitima, štednji i drugim oblicima bankarskog poslovanja, nego isključivo o položaju i sudbini sredstava koja osnovne organizacije udruženog rada ulazu u banku, udružujući ih na taj način sa sredstvima drugih osnovnih organizacija udruženog rada.

Pošto se celokupan dohodak koncentriše u osnovnim organizacijama udruženog rada, kojima na osnovu prava rada društvenim sredstvima raspolazu i upravljaju radnici, to je jasno da banke ne

moгу raspolagati nikakvim svojim posebnim takozvanim anonimnim »bankarskim sredstvima«, kojima bi monopolski upravljale. Sva sredstva u banci su sredstva osnovnih organizacija udruženog rada i bez njihove saglasnosti banka ne može da raspolaze tim sredstvima. Osnovne organizacije udruženog rada odlučuju o upotrebi tih sredstava i raspoređuju dohodak koji banka stiče na osnovu upotrebe (plasmata) tih sredstava, ali istovremeno, dakako, snose i celokupan rizik za rezultate poslovanja tim sredstvima. Naime, organi banke su tako organizovani da u njima delegati osnovnih organizacija, odnosno ovlašćeni drugih organizacija udruženog rada mogu ravnopravno odlučivati o svim pitanjima u vezi sa upotrebom sredstava. A kad je reč o zajedničkom ulaganju dve ili više osnovnih organizacija, onda je, naravno, neophodna i direktna saglasnost svake osnovne organizacije udruženog rada koja u takvom zajedničkom ulaganju učestvuje.

Svim tim sredstvima banka može da posluje uglavnom na dva načina. Pre svega, ona se može pojavljivati kao neka vrsta posrednika između osnovnih organizacija udruženog rada koje u okviru banke zaključuju samoupravni sporazum o udruživanju rada i sredstava radi realizacije određenih zajedničkih poduhvata, i to na svoj zajednički rizik. U takvim poduhvatima banka može, eventualno, da sudeluje i sa dodatnim kreditima. Inače, svi odnosi u pogledu zaključivanja sporazuma, kao i sticanja i raspodele zajedničkog dohotka uređuju se na način kao što je prethodno rečeno. Nema sumnje da taj način saradnje između organizacija udruženog rada posredstvom bankarskog mehanizma treba posebno podsticati, jer on vodi bržem i neposrednijem udruživanju rada i trajnijoj koncentraciji sredstava proširene reprodukcije u sistemu samoupravnog udruženog rada.

Međutim, drugim delom tih sredstava banka će, očigledno, i dalje raspolagati kao kreditnim sredstvima, koja se uz saglasnost ulagača daju uz zaračunavanje normalne bankarske kamate organizacijama kojima su krediti potrebni. Kamata ulazi u zajednički dohodak učesnika u banci i ni u kom slučaju ne može predstavljati »svojinu« ili monopol banke.

Banka kao radna organizacija, odnosno radna zajednica banke ima pravo na dohodak koji sadrži lične dohotke i materijalne rashode, što se utvrđuje neposrednim samoupravnim sporazumom između ulagača sredstava, odnosno osnovnih organizacija udruženog rada i radne zajednice banke. Na taj način banka je u načelu i

praktično u potpunosti instrument udruženog rada. njegova specijalizovana radna zajednica. Time su i organizacije udruženog rada zainteresovane da što više svojih sredstava ulažu u banku i da preko banke obavljaju svoje međusobne finansijske poslove. što je svakako i širi društveni interes. Sa takvim svojim funkcijama i takvim okupljanjem »reprodukcioni celina« i »investicionih zajednica« banka može postati i izvanredno značajan faktor samoupravnog i društvenog planiranja.

Pravo na učešće u prihodima ostvarenim vršenjem bankarskih usluga znači pravo na učešće u zajedničkom dohotku banke, i to kako onih osnovnih organizacija udruženog rada koje ulažu sredstva u banku, tako i onih osnovnih organizacija koje uzimaju kreditna sredstva od banke. Na kraju krajeva, svako ko reprodukuje bankarska kreditna sredstva vraća ih banci zajedno sa kamatom. To praktično znači da banka učestvuje u njegovom dohotku, a on, u stvari, doprinosi povećavanju zajedničnog dohotka udruženog rada. Zato i oni koji vraćaju kredite treba da učestvuju u dohotku banke, bar u onoj meri u kojoj dohodovno reprodukuju sredstva koja su uzeli kao bankarski kredit. U stvari, i tu je reč o specifičnom obliku raspodele »zajedničnog dohotka«.

Dosledno ostvarivanje ustavnih načela pretpostavlja uspostavljanje tog jedinstva učešća u prihodu, odnosno zajedničkom dohotku banke kako onih koji ulažu sredstva u banku tako i onih koji se koriste sredstvima na osnovu bankarskog kredita. U stvari, u tim odnosima ostvaruju se odnosi identični sa onima o kojima sam govorio kada smo raspravljali o uzajamnim pravima i obavezama osnovnih organizacija udruženog rada pri zaključivanju samoupravnih sporazuma o udruživanju rada i sredstava. Drugim rečima, prihod banke je zajednički prihod svih osnovnih organizacija udruženog rada koje se udružuju u banci, a ne samo onih osnovnih organizacija udruženog rada koje ulažu sredstva u banku. U protivnom, pojavio bi se neke vrste finansijski kapital onih osnovnih organizacija udruženog rada koje su udružile sredstva u banku. Naravno, ovo se odnosi na one prihode banke koji proizlaze iz njenog opšteg poslovanja i ne mogu ići na račun uloženi sredstava i kamate koju banka plaća za ta sredstva.

Posle izdvajanja troškova poslovanja i sredstava za radnu zajednicu banke, ostvareni prihod banke u celini, kao zajednički dohodak, treba da se raspoređuje na osnovne organizacije i druge samoupravne organizacije i zajednice koje su udružile novčana

sredstva u banku, odnosno koje su se tim sredstvima koristile, u skladu sa njihovim doprinosom ostvarivanju tog dohotka. Takvim načinom raspoređivanja prihoda, odnosno zajedničnog dohotka koji ostvari banka svojim poslovanjem obezbeđuje se Ustavom zagarantovan jednak društveno-ekonomski položaj radnika u radnoj zajednici banke i u osnovnim organizacijama udruženog rada koje su udružile svoja novčana sredstva u banku, odnosno koje se u svom poslovanju koriste tako udruženim novčanim sredstvima; zatim, obezbeđuje se dosledna raspodela prema radu i podstiče, kroz bankarski mehanizam, samoupravno udruživanje rada i sredstava pod neposrednom kontrolom radnika u osnovnim organizacijama udruženog rada.

Osnovi i merila za utvrđivanje doprinosa u ostvarivanju zajedničnog dohotka na osnovu minulog i tekućeg rada utvrđuju se samoupravnim sporazumom zaključenim na način utvrđen samoupravnim sporazumom o osnivanju banke, a u skladu sa zakonom. Tim osnovima i merilima bliže i konkretnije se meri i izražava minuli i tekući rad radnika u ostvarivanju i raspoređivanju zajedničnog dohotka ostvarenog u banci u skladu sa principom raspodele prema radu.

Zajednički dohodak koji banka ostvari svojim poslovanjem mora se u celosti, u roku utvrđenom samoupravnim sporazumom ili zakonom, rasporediti na samoupravne organizacije i zajednice koje su udružile novčana sredstva u banku, odnosno koje se koriste tim sredstvima. Time se unapred sprečava svaka mogućnost stvaranja anonimnog kapitala u banci i time njenog pretvaranja u otudenu ekonomsku i političku vlast nad radnicima u samoupravnim organizacijama i zajednicama udruženog rada, odnosno stvaraju se svi neophodni uslovi da banke budu organski i ravnopravni deo celokupnog samoupravnog udruženog rada, a ne instrument tržišta kapitala.

10. *Međusobni kreditni odnosi osnovnih organizacija udruženog rada i drugi oblici udruživanja rada i sredstava*

Polazeći od napred iznetog koncepta zajedničkog ostvarivanja dohotka na osnovu povezivanja tekućeg i minulog rada radnika u osnovnim organizacijama udruženog rada, to jest na osnovu udruživanja rada i sredstava, treba rešavati i pitanje međusobnih kreditnih odnosa osnovnih organizacija. U tom pogledu u organiza-

cijama udruženog rada učinjen je veliki korak napred novim statutima i samoupravnim sporazumima o udruživanju u odnosu na ranije stanje. Ali pri regulisanju unutrašnjih društveno-ekonomskih odnosa između osnovnih organizacija udruženog rada u okviru radne ili složene organizacije svuda je na prvom mestu međusobni kreditni odnos. Ti kreditni odnosi između osnovnih organizacija udruženog rada obično uključuju kamatu, čija je visina uglavnom na nivou kamate za bankarske kredite. Mislim da za razvijanje odnosa udruženog rada, to jest za podsticanje samoupravne integracije u udruženom radu međusobni kreditni odnosi osnovnih organizacija udruženog rada ne mogu biti pravilo, mada ih nikako ne treba ni isključiti.

Klasični kreditni odnosi između osnovnih organizacija udruženog rada dovode do toga da se, po pravilu, preko kratkih rokova otplate i relativno visokih kamata prekomerno opterećuje dohodak osnovne organizacije korisnika kredita. Ili se, pak, dugim rokovima otplate i fiksnim kamatama, u stvari, snižava vrednost uložених sredstava, čime se radnici jedne osnovne organizacije udruženog rada praktično destimulišu za ekonomski racionalna ulaganja. Upravo fiksni, nepromenljivi karakter kamate, pored ostalog, čini taj ekonomski instrument u procesu cirkulacije i udruživanja sredstava društvene reprodukcije osnovnih organizacija udruženog rada manje racionalnim, odnosno manje stimulativnim instrumentom nego što je to naknada za privredivanje udruženim sredstvima. Zato se radnici pre odlučuju za ulaganje sredstava u sopstvenu osnovnu organizaciju, iako je dohodovni efekat tog ulaganja često manji nego da su ta sredstva uložili, to jest udružili sa radom i dohotkom radnika neke druge osnovne organizacije udruženog rada.

Ali našem društvu će, kao pomoćni i prelazni ekonomski mehanizam, biti i dalje potrebni kreditni odnosi među osnovnim organizacijama udruženog rada u onim slučajevima kada one na taj način ostvaruju samoupravnim sporazumom utvrdene interese i ciljeve. Osnovna organizacija udruženog rada koja je udružila sredstva sa drugom osnovnom organizacijom na osnovu neposrednog međusobnog kreditnog odnosa ima pravo, u obliku učešća u zajedničkom dohotku, na povraćaj vrednosti uložених sredstava u rokovima predviđenim samoupravnim sporazumom, kao i pravo na odgovarajuću unapred određenu, fiksnu ili fleksibilnu naknadu

za privredivanje udruženim sredstvima. A ta naknada predstavlja, u stvari, kamatu kao svojevrstan ostatak »cene« korišćenja udruženih sredstava, odnosno njihovog dohodovnog reprodukovanja.

Pored međusobnih kreditnih odnosa, moraju se omogućiti i drugi oblici udruživanja rada i sredstava među osnovnim organizacijama udruženog rada. Tako, na primer, samoupravnim sporazumom kojim osnovne organizacije udruženog rada utvrđuju svoje međusobne odnose u ostvarivanju zajedničkog dohotka može se predvideti — u slučajevima kada osnovna organizacija koja se u svom poslovanju koristi udruženim sredstvima isporučuje sirovine, poluproizvode i sl. osnovnoj organizaciji koja je udružila sredstva ili ako su predviđene druge međusobne obaveze u isporuci određenih proizvoda, odnosno u vršenju određenih usluga — produžetak takve saradnje i posle prestanka učešća u zajedničkom dohotku ili, pak, njen prestanak. To zapravo znači da se cilj udruživanja sredstava ne mora u svakom konkretnom slučaju materijalno izražavati u obliku učešća u zajedničkom dohotku, nego i kroz ostvarivanje odgovarajućih zajedničkih materijalnih interesa osnovnih organizacija udruženog rada koje su međusobno tesno reprodukcijom povezane, kao što su, na primer, zajednički interesi u proizvodnji, u obezbeđivanju urednog i stabilnog snabdevanja procesa proizvodnje sirovinama i repromaterijalom istog kvaliteta i slično. Pri tome se pomenutim samoupravnim sporazumom ne mogu predvideti takve cene niti drugi materijalni uslovi međusobne saradnje koji bi bilo koju osnovnu organizaciju udruženog rada — bilo da udružuje ili da se koristi udruženim sredstvima — doveli u neravnopravan položaj u odnosu na druge organizacije udruženog rada u sticanju dohotka na tržištu ili u drugim međusobnim odnosima ili u pogledu ravnopravnosti u odlučivanju o njihovom razvoju.

Naravno, u svim onim slučajevima kada se udruživanje rada i sredstava radnika u osnovnim organizacijama udruženog rada ne izražava u obliku direktnog učešća u zajednički ostvarenom dohotku — u slučaju međusobnih kreditnih odnosa i ostvarivanja određenih zajedničkih interesa osnovnih organizacija u radnoj kooperaciji — zakonom se mora predvideti obaveza osnovnih organizacija udruženog rada da uložena, odnosno udružena sredstva u društvenoj svojini budu efikasno iskorišćena sa stanovišta zajedničkih interesa udruženog rada.

Ako se odnosi među osnovnim organizacijama udruženog rada

zasnivaju samo na kreditnoj osnovi ili na bazi zajedničkog ulaganja koje se svodi uglavnom na prostu reprodukciju dohotka uloženog u sopstvenu ili u drugu osnovnu organizaciju udruženog rada, time, po moine mišljenju, neéemo moći da obezbedimo ostvarivanje ustavne koncepcije integrisanog udruženog rada. Isto tako, ako se jedan deo sredstava osnovnih organizacija udruženog rada udružuje u složenoj organizaciji na osnovu samoupravnog sporazuma o udruživanju, a ostali deo dohotka na osnovu čistih kreditnih odnosa ili pomenutog oblika radne kooperacije osnovnih organizacija, onda će već tu, verovatno, nastati slaba tačka preko koje će se probijati, s jedne strane, tendencije ka centralizaciji dohotka, a, s druge strane, i shvatanje osnovnih organizacija udruženog rada da je njihova odgovornost za zajedničku radnu organizaciju ili složenu organizaciju ograničena isključivo na onaj deo sredstava koji se po samoupravnom sporazumu o udruživanju vezuje za tu organizaciju. Čini mi se da takvo rešenje sadrži u sebi već unapred ugrađene konfliktne tendencije: jednu koja će težiti tome da ta sredstva budu što veća i da njima što samostalnije raspoláže radna ili složena organizacija, i drugu, otpor osnovnih organizacija udruženog rada koje će hteti da se što više ograde od snošenja rizika za zajednički rad.

Ta protivrečnost se već danas oseća u nekim organizacijama i ona će sigurno biti još dugo prisutna. Baš iz tih razloga je pitanje materijalne i moralne stimulacije udruživanja rada i sredstava, o kojoj sam napred govorio, tako značajno. To udruživanje mora u nas dobiti takvu snagu da glavni faktor određivanja brzine rasta dohotka osnovne organizacije bude brzina rasta zajedničkog dohotka udruženih osnovnih i radnih organizacija. Ceo sistem mora uticati na stalno jačanje svesti radnika — i to putem odgovarajućeg utvrđivanja njegovog društveno-ekonomskog položaja — da mora gospodariti celovitom proširenom reprodukcijom radne organizacije ili složene organizacije udruženog rada ili širih organizacionih zajednica udruženoga rada i da je upravo od tih rezultata zavisna njegov materijalni, socijalni i kulturni položaj, a ne samo od takve njegove osnovne organizacije koja svoj rad i dohodak ne bi posmatrala u zavisnosti i zajedničkoj odgovornosti za zajedničke i opšte društvene rezultate. Zakon o udruženom radu daje osnove za razvoj upravo takvog sistema.

U skladu sa Ustavom i Zakonom o udruženom radu radnici u osnovnoj organizaciji udruženog rada koja je na osnovu zakona

obavezna da udruži deo sredstava društvene reprodukcije imaju pravo na povraćaj vrednosti uloženog dela tih sredstava i pravo na odgovarajuću naknadu za privređivanje obavezno udruženim delom tih sredstava. Naravno, takva obaveznost je dozvoljena samo u slučajevima koje Ustav izričito i taksativno utvrđuje i uvek se odnosi na konkretne objekte od šireg društvenog značaja. A ta naknada predstavlja, u stvari, oblik učešća u zajedničkom dohotku na osnovu minulog rada. Prema tome, i u onim slučajevima kada je osnovna organizacija obavezna da udruži deo sredstava proširene reprodukcije radnici te organizacije i dalje zadržavaju svoju ekonomsku vezu sa tim sredstvima: ona se od njih ne otuđuju, nego im se, po isteku određenog roka, vraćaju i uz to, na odgovarajući način, dohodovno uvećana u vidu naknade za privređivanje tim sredstvima u skladu sa zakonom. Na taj način konsekvntno se sprovodi ustavno načelo da su radnici u osnovnim organizacijama osnovni nosioci sredstava proširene reprodukcije i u slučajevima takozvanog obaveznog udruživanja sredstava.

Obavezno udruživanje dela sredstava proširene društvene reprodukcije osnovnih organizacija udruženog rada može se samo izuzetno propisati republičkim i pokrajinskim zakonom, u okvirima utvrđenim republičkim i pokrajinskim ustavima, to jest samo u onim slučajevima kada se drugim oblicima udruživanja rada i sredstava, utvrđenim Ustavom i Zakonom o udruženom radu, iz bilo kojih razloga ne postignu samoupravni sporazumi za finansiranje nekih neophodnih potreba i ostvarivanje ciljeva utvrđenih društvenim planovima (na primer, izgradnja nekih krupnih objekata infrastrukture — auto-puteva, železničkih pruga, sirovinke i energetske baze i slično). U skladu sa Ustavom SFRJ federacija ne bi mogla da nameće obavezu udruživanja dela sredstava društvene reprodukcije, nego samo može da ograniči korišćenje sredstava, i to kada je reč o većim poremećajima u privredi, o interesima narodne odbrane ili o drugim vanrednim potrebama.

Društveno-ekonomski i politički smisao *restriktivnog* korišćenja mogućnosti takozvanog obaveznog udruživanja dela sredstava proširene reprodukcije osnovnih organizacija je stvaranje uslova za stalno proširivanje materijalne osnove samoupravljanja i jačanja reproduktivne sposobnosti osnovnih organizacija udruženog rada. Ali, ukoliko bi se obavezno udruživanje dela sredstava proširene reprodukcije osnovnih organizacija udruženog rada u praksi neopravdano suviše koristilo, time bi se bitne postavke Zakona o

udruženom radu o samoupravnom udruživanju rada i sredstava dovodile u pitanje. Umesto jačanja materijalne osnove samoupravljanja, time bi se materijalno pothranjivale etatiističke tendencije, bez obzira na to što bi odluke o obaveznom udruživanju dela sredstava proširene reprodukcije osnovnih organizacija udruženog rada donosile delegatske skupštine, odnosno njihova izvršna veća.

11. Interne i eksterne cene u regulisanju međusobnih odnosa osnovnih organizacija udruženog rada na osnovu udruživanja rada i dohotka

Ustavni koncept društveno-ekonomskih odnosa u udruženom radu polazi od toga da celokupan dohodak mora biti pod »vlašću« radnika u osnovnim organizacijama udruženog rada, koje će taj dohodak ujedinjavati, odnosno udruživati da bi im se onda zajednički stvoren dohodak vraćao uvećan. Dakle, ustavni koncept je u tom pogledu usmeren protiv starog centralističkog sistema. Ranije je u diskusijama akcenat stavljan samo ili pretežno na instituciju osnovne organizacije udruženog rada, odnosno kada se govorilo o uslovima privređivanja i sticanja dohotka za više osnovnih organizacija udruženog rada ili za udruženi rad uopšte, nekima je izgledalo kao da je to nešto izvan samoupravnih društveno-ekonomskih prava radnika. Problem jeste težak, ali nije nerešiv, pogotovo ako se posmatra kao istorijski proces. Ali već i sada, na primer, jedna velika složena organizacija udruženog rada koja ima svoje osnovne organizacije u većem delu zemlje može vršiti raspoređivanje zajednički ostvarenog dohotka na osnovne organizacije udruženog rada i prema određenim internim kriterijumima i na taj način regulisati zajedničke uslove privređivanja i sticanja dohotka ne dovodeći time pojedine osnovne organizacije udruženog rada u neravnopravan položaj.

To, međutim, ne znači da se pri tome sineju negirati tržište, tržišni odnosi, jer bi se time otežao proces samoupravne integracije udruženog rada. Osnovne organizacije udruženog rada su veoma često do sada insistirale, a i ubuduće će insistirati na tome da se zajednički dohodak ostvaren udruživanjem rada i sredstava deli na bazi tržišnih cena. Ali to ne znači da se svaki deo zajedničkog proizvoda mora uvek vrednosno izražavati prema postojećoj tržišnoj ceni. Svakako je moguće predvideti internu cenu za deo zajedničkog finalnog proizvoda, s tim da se konačno raspoređiva-

nje zajednički ostvarenog dohotka izvrši tek na osnovu ostvarene tržišne cene za takav proizvod. Na taj način ostvarena tržišna cena zajedničkog proizvoda može biti — ako se tako radnici osnovnih organizacija udruženog rada dogovore na osnovu samoupravnog sporazuma o udruživanju — i naknadni korektiv dohotka pojedinih osnovnih organizacija udruženog rada, čime bi se mogli izbeći mnogi konflikti koji inače u takvim uslovima nastaju u pojedinim našim radnim ili složenim organizacijama udruženog rada. Štaviše, čini mi se da mnogim radnim i složenim organizacijama takvi odnosi daju veću unutrašnju stabilnost, ali da se u konačnom obračunu dohotka obezbedi ravnopravnost osnovnih organizacija udruženog rada.

Drugim rečima, niko protiv toga ne može da bude ako se osnovne organizacije udruženog rada tako sporazumeju. Polazna tačka, međutim, mora da bude to da se o dohotku odlučuje samo u osnovnoj organizaciji udruženog rada. Ali, osnovne organizacije udruženog rada moraju udruživati dohodak za zajedničku prostu i proširenu reprodukciju. Na osnovu toga one zajednički stiču novi dohodak koji je rezultat zajedničkog tekućeg rada i gospodarenja minulim radom. A onda same osnovne organizacije udruženog rada samoupravnim sporazumom mogu da utvrde da taj zajednički ostvaren dohodak raspoređuju na bazi tržišnih cena ili na bazi internih cena ili, pak, na bazi toga što će reći da se dohodak raspoređuje na osnovu zajedničkog učešća u zajednički stvorenom dohotku, u skladu sa određenim kriterijumima, s tim što će utvrditi šta otpada na tekući rad, a šta na uložena sredstva, što će reći da se oduzima ekstradobit ili monopolska dobit i raspoređuje na sve organizacije udruženog rada ili ulaže u posebne fondove za razvoj itd.

Samoupravnim sporazumom može se predvideti i to da su sve osnovne organizacije udruženog rada dužne da do određenog stepena učestvuju u subvencioniranju cena ili dohotka onih osnovnih organizacija udruženog rada koje su iz objektivnih razloga manje produktivne ili imaju veće troškove proizvodnje, pa ne mogu pod istim uslovima same obezbeđivati društveno-ekonomski položaj i prava radnika u skladu sa ustavnim odredbama. A takve osnovne organizacije su radnoj ili složenoj organizaciji udruženog rada potrebne i ostale osnovne organizacije ih moraju ne samo održavati nego radnicima u njima obezbeđivati ravnopravan društveno-ekonomski položaj. Naravno, ponavljam da govorim o

onim osnovnim organizacijama udruženog rada koje su u takvom položaju iz objektivnih razloga, a ne zbog sopstvene nesprenosti da se bore za veću produktivnost rada. Taj problem se može rešavati na različite načine, na primer, putem subvencija i slično. Ali se može rešavati i putem specifičnog sistema internih cena koji će tu osnovnu organizaciju udruženog rada u pogledu sticanja dohotka dovesti u ravnopravan položaj sa drugim osnovnim organizacijama u sastavu radne ili složene organizacije udruženog rada.

Inače, smatram da su potrebni i da bi bilo dobro da se formiraju odgovarajući zajednički rezervni fondovi, bilo na nivou radnih i složenih organizacija udruženog rada bilo teritorijalno, posebno u opštini i republici, koji bi trebalo da se koriste u slučajevima nužnog pokrivanja gubitaka ili ostvarenog niskog dohotka pojedinih osnovnih organizacija udruženog rada, naravno, kad je taj gubitak posledica delovanja prolaznih objektivnih, a ne subjektivnih razloga.

S druge strane, samoupravnim sporazumom o udruživanju osnovnih organizacija udruženog rada treba utvrditi minimalnu visinu dohotka koji je neophodan za održavanje i razvoj osnovne organizacije udruženog rada, a koji treba da bude unapred obezbeđen svakoj osnovnoj organizaciji koja je učestvovala u njegovom stvaranju, to jest koga se čak ni sama osnovna organizacija ne može odreći ako želi normalno da privreduje. Preostali dohodak treba da bude slobodan za udruživanje u radnoj ili složenoj organizaciji, to jest za zajednička ulaganja tamo gde može da da najveći efekat sa stanovišta radne ili složene organizacije. Taj zajednički efekat se vraća na žiro-račune osnovnih organizacija udruženog rada srazmerno uloženom tekućem radu i rezultatima gospodarenja minulim radom. Naravno, treba voditi računa i o tome da osnovne organizacije udruženog rada ne moraju uvek celokupan dohodak uložiti, odnosno udružiti u radnu ili složenu organizaciju udruženog rada. Postoji mogućnost da će, recimo, osnovne organizacije koje u celini vide svoj interes unutar složene ili radne organizacije, počev od proizvodnje pa do prometa i svega ostalog, snositi celim svojim dohotkom zajednički rizik složene, odnosno radne organizacije. Međutim, neke osnovne organizacije će deo svog dohotka vezati i za neke druge reproduktivne celine. No, u svakom slučaju, svi ti odnosi u vezi sa udruživanjem dohotka treba da budu raščišćeni samoupravnim sporazumima.

To su veoma aktuelni problemi koje su i do sada rešavali

radnici u osnovnim organizacijama, ali sada će to činiti oslanjajući se na Zakon o udruženom radu. No moramo biti svesni da se sve to ne može ostvariti preko noći. Raščišćavanje tih pitanja i odnosa trajaće nekoliko godina. Neke osnovne organizacije udruženog rada će se ujedinjavati, druge će se deliti itd. To je, dakle, jedan proces. Pri tome je najvažnija bitka za odgovarajuće društveno-ekonomske odnose u udruženom radu, koje obično nazivamo dohodovnim odnosima. Ali, to sada treba da budu dohodovni odnosi između osnovnih organizacija, između radnih organizacija u složenim organizacijama itd. Moramo početi od toga da sve one u zajedničkom radu stvaraju zajednički dohodak, pa ga onda raspodeljuju na osnovne organizacije udruženog rada srazmerno uloženom tekućem i minulom radu.

Zbog svega toga mislim da je pitanje raspoređivanja zajednički ostvarenog dohotka veoma značajno. Jer tu se javlja pritisak kako onih koji apsolutno zastupaju samo koncept tržišnih cena, tako i onih koji, u stvari, negiraju tržište uopšte i zalažu se za to da se dohodak »frizira« nezavisno od tržišnih zakonitosti.

Da ne bude nespornazuma, ponavljam da, po mome mišljenju, svi obračuni između osnovnih organizacija udruženog rada moraju u krajnjem rezultatu počivati na tržišnim cenama i odnosima. Ali oni to ne moraju biti u svakom pojedinom slučaju raspodele dohotka, nego se mogu svesno korigovati putem odgovarajućih kriterijuma koje treba uneti u samoupravne sporazume na bazi zajedničkih interesa radnika. Recimo, farmaceutska industrija može — a takvih slučajeva ima u praksi — da izgradi visokoproduktivnu fabriku parfimerije koja donosi visoke »profite« i koja se organizuje kao jedna osnovna organizacija udruženog rada. Ali već prilikom donošenja odluke o izgradnji te fabrike može se precizirati da se to čini i zato da bi jedan deo njenog dohotka išao u bazičnu proizvodnju koja je niskoakumulativna i ostaće takva, ali je neophodna svim ostalim osnovnim organizacijama jer bez nje ne mogu da rade.

Taj problem je još izraženiji kad je reč o složenim organizacijama udruženog rada. Mislim da i tu međusobni odnosi i uzajamna odgovornost moraju biti utvrđeni unapred, u samoupravnom sporazumu. Tu se mora sprečiti svaka prinuda u regulisanju tih odnosa, odnosno radnici moraju donositi odluke o svim tim odnosima. Ne treba, naravno, sprečiti ni to da međusobni obračuni osnovnih i radnih organizacija u okviru složenih organizacija budu

zasnovani na čisto tržišnim odnosima, tamo gde je to neophodno i moguće. Neke integracije ne bi mogle ni da egzistiraju drukčije, pogotovo kada je reč o odnosu između radnih organizacija u sastavu složene organizacije koja predstavlja međurepubličku integraciju. Ako te radne organizacije u međusobnim odnosima ne bi polazile od tržišnih kriterijuma, mogli bi nastati i politički problemi između republika. Ali, i tu sami radnici treba da odlučuju o međusobnim odnosima. Možda će se u takvim slučajevima radnici češće odlučiti za odnose na osnovi tržišnih cena, nego na bazi nekih drugih kriterijuma. Nesumnjivo je, naime, da će u organizacijama koje su tehno-ekonomski homogene, odnosno tesno povezane samim radnim procesom, i osećanje solidarnosti biti daleko intenzivnije prisutno nego u velikim, složenim organizacijama formiranim na širokom teritorijalnom području. Osim toga, ne svodi se sve na cenu, koja može biti tržišna ili interna, nego je pre svega reč o raspodeli dohotka na osnovu konačne cene zajedničkog proizvoda, koja je svakako podređena delovanju tržišnih zakonitosti i planskom usmeravanju tržišta.

Prema tome, kada je reč o raspoređivanju zajednički ostvarenog dohotka u radnoj ili složenoj organizaciji udruženog rada, mislim da se ne mogu uspostaviti zdravi odnosi unutar radne ili složene organizacije udruženog rada ako se radnici u osnovnim organizacijama ne sporazumeju pre svega o osnovima i merilima za raspoređivanje zajednički ostvarenog dohotka, pa se onda na toj osnovi dogovaraju o cenama. Pri tome je veoma važno sprečiti da se sve to ne pretvori, da tako kažem, u nasilje nad organizacijama udruženog rada, to jest da se pod izgovorom ujednačavanja uslova privređivanja ne »isfrizira« dohodak i ne naruši ekonomska logika, ekonomske zakonitosti itd., to jest da se dohodak preliva iz visokoproduktivnih u niskoproduktivne organizacije kada za to ne postoje nikakvi racionalni ekonomski ili radni razlozi.

Samoupravni sporazumi ove vrste trebalo bi da se zaključuju pre svega na nivou radnih, složenih i drugih organizacija udruženog rada i zajednica čiji su članovi osnovne organizacije udruženog rada, pa posle toga na drugim nivoima, ali ne i na nivou grana. Jer na nivou grana, po momem mišljenju, nema šta da se uskladije u pogledu dohotka i njegovog raspoređivanja. Jedna organizacija udruženog rada u grani može da posluje dobro, a druga loše. Na primer, tekstilna industrija ostvaruje određen prosečan dohodak, a postoje objektivni i subjektivni razlozi zašto je dohodak jedne

organizacije udruženog rada u ovoj grani iznad, a druge ispod proseka, i to se ne može uskladiti samoupravnim sporazumom. Sporazum je moguć, na primer, između proizvođača konfekcije i onih koji proizvode vunu ili štofove za konfekciju. Oni mogu da se dogovore, na primer, o tome da konfekcija u proseku ne može da ima suviše visok dohodak u odnosu na proizvođače prediva i tkanina. Ali, ni svi koji proizvode tkanine ni svi proizvođači konfekcije ne moraju da imaju jednak dohodak, jer to zavisi od produktivnosti njihovog tekućeg rada i od niza drugih faktora.

12. *Samoupravni i društveni planovi — polazna tačka udruživanja rada i sredstava*

Udruživanje rada i sredstava mora biti oslonjeno na dugoročne i srednjoročne planove, koji će se onda »razbijati« na kratkoročne planove. Ustav i Zakon o osnovama sistema društvenog planiranja i o društvenom planu Jugoslavije su tu obavezu čvrsto postavili. Osnovna organizacija udruženog rada mora da planira, zajednički sa svim drugim radnim ljudima u sistemu reprodukcije, sa ciljem da postigne maksimalni efekat i produktivnost rada, kako za sebe tako i za sve druge radnike u udruženom radu.

Sporazumom o udruživanju osnovnih organizacija udruženog rada u radnu, složenu ili širu organizaciju mora se regulisati ne samo način raspoređivanja zajednički ostvarenog dohotka nego i to u šta će se taj dohodak ulagati. Stručna služba složene organizacije ili pojedinih radnih organizacija u njenom sastavu moraće da upozna radnike da je konkretno ulaganje dohotka u toku srednjoročnog zajedničkog plana optimalno rešenje i za njihovu osnovnu organizaciju, a ne samo za druge, to jest za neke apstraktne društvene interese.

Ali, nekim spontano donetim samoupravnim sporazumom o udruživanju sanim po sebi ne može se unapred tačno predvideti da li će se dohodak osnovnih organizacija udruženog rada zaista racionalno udruživati. Upravo zato je neophodan samoupravni sporazum o osnovama srednjoročnog plana, pa i dugoročnog plana, koji u svakoj radnoj i složenoj organizaciji udruženog rada može i mora biti osnova udruživanja rada i sredstava. Samoupravnim sporazumom o osnovama plana i samim planom treba predvideti i to kako će se ostvarivati dohodak na bazi planskih predviđanja i kako će se tako ostvaren dohodak raspoređivati na sve

one osnovne organizacije udruženog rada koje učestvuju u njegovoj realizaciji bilo tekućim radom bilo uložnim sredstvima, to jest minulim radom. Tako će radnik kroz materijalne efekte plana, kroz njegovu materijalnu realizaciju moći da ocenjuje da li je plan ostvaren i da na kraju zna ko je odgovoran ako plan nije ostvaren.

Dakle, pored samoupravnog sporazuma o udruživanju kojim se uređuju pitanja statusne prirode, međusobni materijalni odnosi i uzajamna odgovornost osnovnih organizacija, samoupravni sporazum o osnovama plana treba da bude onaj faktor koji obavezuje sve osnovne organizacije koje su ga potpisale da, tako reći, automatski izvršavaju sve materijalne i druge obaveze vezane za njegovu realizaciju u određenom planskom periodu.

Ako se udruženi dohodak i efekat udruženog dohotka tretira kao zajednički uspeh svih radnika, kao njihov zajednički dodatni dohodak koji se raspodeljuje na sve osnovne organizacije udruženog rada, onda će nestati i otpori radnika udruživanju dohotka ili će bar biti bitno smanjeni. Drugim rečima, celokupan dohodak osnovne organizacije, odnosno onaj deo dohotka sa kojim jedna osnovna organizacija udruženog rada ulazi u složenu organizaciju mora se tretirati kao deo zajedničkog dohotka radnika u toj složenoj organizaciji sa kojim sve osnovne organizacije u njenom sastavu rade i planiraju na bazi samoupravnog sporazumevanja. Ako se ne mogu sporazumeti, onda ostaje ustavno pravo svake osnovne organizacije udruženog rada da samostalno raspolaže svojim dohotkom, to jest ona ga zadržava i ulaže isključivo u svoju organizaciju ili na neko drugo mesto. To je onda spor koji u našoj privredi ne mora da izaziva neke teške poremećaje, iako može ponegde da nanese štetu.

Stimulisanjem radnih kolektiva za racionalno dugoročno ulaganje subjektivni faktori društva naći će više prostora da utiču na njihovo odlučivanje. Tu mislim pre svega na Savez komunista i sindikate koji će morati da posreduju ako nastanu sporovi, ali ne da vrše pritisak na radnike, nego da im daju dovoljno informacija na osnovu kojih će ih uveriti da je takvo udruživanje neophodno i da je u njihovom interesu. No, mislim da nema razloga za sumnju u to da će radnici racionalno odlučivati o ovim pitanjima udruživanja dohotka ako u tom vide efekte i za sebe.

Sistemom udruživanja rada i dohotka pod kontrolom radnika, o kojem sam napred govorio, odbijaju se i oni prigovori po kojima naš ustavni sistem razbija integraciju, slabi koncentraciju sredstava

proširene reprodukcije itd. Mislim — upravo obrnuto — da će ovakav sistem dohotka stimulisati bržu integraciju. Na taj način i baza, to jest polazna tačka udruživanja dohotka neće biti nestabilna, jer ona u srednjoročnom samoupravnom planu ima čvrstu materijalnu osnovu. Prema tome, takvom integracijom obezbeđuje se stabilnost i istovremeno učvršćuje samoupravni položaj osnovnih organizacija u celokupnom sistemu udruženog rada.

Naravno, ne isključujem mogućnost da će i u ovakvom sistemu udruživanja rada i dohotka biti određenih teškoća, naročito tamo gde samoupravni sporazumi o udruživanju i o osnovama srednjoročnog plana ne budu dobri i gde će doći do »probijanja« i nekih deformacija. Uostalom, u našim sadašnjim kreditnim odnosima takvih pojava, pa čak i iskorišćavanja jednih osnovnih organizacija od strane drugih, ima mnogo više nego što ih može nastati u odnosima i u sistemu o kojem je napred bilo reči. Zato eventualne deformacije ne treba da nas zaplaše, odnosno spreče da se energičnije orijentišemo u pravcu izgradnje integrisanog sistema udruženog rada.

13. Utvrđivanje dohotka osnovne organizacije udruženog rada

Normativno regulisanje, utvrđivanje i obračunavanje ukupnog prihoda i dohotka osnovnih organizacija udruženog rada treba da se uklopi u celokupan sistem regulisanja svih aspekata dohodovnih odnosa. U protivnom, regulisanje te problematike neizbežno se svodi isključivo na tehniku utvrđivanja i obračunavanja ukupnog prihoda i dohotka osnovnih organizacija udruženog rada. Međutim, čak i kad je reč o »čistoj« tehnici utvrđivanja i obračunavanja ukupnog prihoda i dohotka, nije moguće zadržati se isključivo na tehnici dohodovnih odnosa u osnovnoj organizaciji udruženog rada, a da se istovremeno ne vodi računa o tome šta se dešava sa dohodovnim odnosima u realizovanju i raspoređivanju ukupnog prihoda i dohotka na svim nivoima udruženog rada. Tako, na primer, radna organizacija koja u svom sastavu ima više osnovnih organizacija udruženog rada prodajom robe ostvaruje prihod koji zatim treba da se rasporedi na osnovne organizacije udruženog rada srazmerno njihovom doprinosu u sticanju dohotka radne organizacije. S tim u vezi postavlja se pitanje: kako se taj postupak odvija? To je naročito važno kada je reč o velikim radnim i složenim organizacijama udruženog rada koje imaju zajedničku prodaju i

nabavku i gde se najveći deo prihoda osnovnih organizacija udruženog rada ostvaruje upravo preko radne ili složene organizacije

U praksi se ispoljavaju određene slabosti i u samoj tehnici iskazivanja dohotka. One su pre svega u tome što se uvek ima u vidu samo masa dohotka koja se stvara ili realizuje u organizacijama udruženog rada, a ne i, rekao bih, kvalitet, odnosno ekonomska struktura dohotka. Tako se svaki ukupan dohodak tretira na isti način, iako u ekonomskom pogledu dohodak organizacija udruženog rada nije isti. Drugim rečima, dohodak jedne za razliku od dohotka druge organizacije udruženog rada može da sadrži veoma mnogo — posredstvom tržišta ili na drugi način — »prelivenog« društvenog rada. To ne znači da se zalažem za nekakvo, kako se to obično kaže, »friziranje« dohotka ili za uravnilovku itd., ali smatram da se dohodak mora iskazivati prema ekonomskoj strukturi, kako bi se i društvene i međusobne obaveze bolje izrazile i pravilnije rasporedile. Bez toga ne bi bilo moguće govoriti ni o odgovornosti osnovne organizacije udruženog rada za gospodarenje svojim dohotkom pred radnicima drugih osnovnih organizacija i pred društvom u celini.

Ukupan prihod osnovne organizacije udruženog rada meri se, odnosno utvrđuje se prema naplaćenju, a ne prema fakturisanju realizaciji. Međutim, na takav sistem obračuna nije moguće preći preko noći, nego je za to potreban određen prelazni period. Taj prelaz će se lakše ostvariti uz pomoć i primenu hartija od vrednosti koje treba tretirati kao naplaćenu realizaciju i iza kojih treba da stoje ne samo naplativa sredstva nego i krivična odgovornost za one koji su potpisali inenicu ili neku drugu hartiju od vrednosti koja nema pokrića u novčanim sredstvima. Drugim rečima, i u našem društvu treba krivično da odgovara onaj ko svesno potpiše menicu bez pokrića. Sigurno je da bez toga funkcionisanje hartija od vrednosti kao platežnog sredstva neće dati zadovoljavajuće rezultate. No, čak i kad ne bismo pri utvrđivanju ukupnog prihoda polazili od naplaćene realizacije, problem ukupnog prihoda u okviru dohotka po radniku ima istu ulogu.

Iz ukupnog prihoda najpre se podmiruju troškovi proste reprodukcije, u koje, pored materijalnih troškova, spadaju i troškovi amortizacije. Mislim da troškove amortizacije treba zakonom što preciznije i konkretnije regulisati da bi se jasno videla prava i obaveze osnovne organizacije udruženog rada i udruženog rada

uopšte, kao i to u kojoj meri i na koji način društvo može uticati na politiku i obim amortizacije. Možda bi se minimalne stope amortizacije koje bi propisivala društvena zajednica mogle kombinovati sa granskim društvenim dogovorima o stopi amortizacije koji bi bili usklađeni sa ekonomskim kretanjima i potrebama tekućeg privrednog razvoja. U tom slučaju propisi ne bi smeli da budu toliko kruti da onemogućavaju aktivnu i ekonomski celishodnu politiku amortizacije u samim organizacijama udruženog rada.

U vezi sa visinom amortizacije, po mom mišljenju, postoje samo dve mogućnosti: ili da se zakonom određuje visina amortizacije — to je onda minimalna amortizacija, ali s tim da radnici mogu slobodno da određuju i višu stopu amortizacije. Znači, ako se zakonom utvrđuje visina amortizacije, to je obavezna minimalna amortizacija, a kolika će biti njena stvarna visina zavisi od odluke radnika konkretne osnovne organizacije udruženog rada. Druga je mogućnost da radnici imaju pravo da sami, to jest potpuno slobodno određuju visinu amortizacije. Mislim da moramo ostati na tezi da je minimalna stopa amortizacije koja se utvrđuje zakonom nužna i obavezna, jer je reč o obezbeđivanju ravnopravnosti radnika pri utvrđivanju ukupnog dohotka i određivanju poreske politike i politike doprinosa iz ukupnog dohotka, a izvan toga radnici su slobodni u pogledu utvrđivanja amortizacije. Naravno, ta sloboda praktično znači da taj drugi, dodatni deo amortizacije ide, u stvari, iz čistog dohotka osnovne organizacije udruženog rada.

Kada je reč o amortizaciji, posebno je važno stimulisati određenu borbu, odnosno konkurenciju samih organizacija udruženog rada za što veći iznos amortizacije, jer to znači bržu modernizaciju i porast produktivnosti rada itd. Zato nije dobro ograničavati visinu amortizacije nekim propisanim stopama. Republike i pokrajine imaju pravo da vode određenu politiku amortizacije i da za razne grane utvrđuju različite stope minimalne amortizacije, tako što će ih, na primer, povećavati. Ali pri tome je bitan i princip da radnici u osnovnim organizacijama udruženog rada slobodno iz dohotka povećavaju amortizaciju.

Da li će se neki rashod u osnovnoj organizaciji udruženog rada tretirati kao materijalni trošak ili će, da tako kažem, naći mesto u dohotku, to svakako nije niti može da bude stvar sasvim proizvoljne ocene. Neko može lako da zaključi da određene neproizvodne rashode treba uvrstiti u materijalne troškove. Međutim, na tržištu

će se brzo pokazati da se ne može u određivanju materijalnih troškova ići preko određenih granica. Naše tržište to već danas pokazuje, jer je za naše prilike nenormalno skupo. Ono što nije čist dohodak, objektivno gledano, globalno u društvenoj proizvodnji, jesu bilo materijalni troškovi i minimalna amortizacija bilo obavezna davanja iz ukupnog dohotka: jednom rečju, sav taj deo dohotka utiče na troškove proizvodnje i cene. Ali upravo zato treba i jedno i drugo jasno utvrditi i onemogućiti svaku manipulaciju.

U vezi sa »pokrivanjem« materijalnih troškova iz ukupnog prihoda treba obezbediti to da se, s jedne strane, ne postavljaju neke nepremostive, odnosno neke apsolutne granice između materijalnih troškova koji idu na cenu i onih koji idu, u stvari, iz dohotka, a, s druge strane, da dohodovni sistem omogućuje da se društvo obezbedi od toga da se razne želje automatski ugrađuju u materijalne troškove, pa se na taj način dobijaju sasvim nerealne računice, odnosno od toga da se pod troškove proizvodnje podvodi svašta, čime se zamagľjuje stvarni efekat društvenog rada, pa i dohodak. Zato je bolje ako se teži što većem ograničavanju materijalnih troškova, a oni troškovi koji su specifični — na primer, doprinos društvenim delatnostima — da se pokrivaju iz bruto-dohotka. Na taj način, u krajnjem rezultatu, ti izdaci se opet pokrivaju na teret troškova proizvodnje, ali su pod određenom društvenom kontrolom i ne mogu se zloupotrebljavati za proizvoljno »zidanje« takozvane »troškovne cene«.

Deo ukupnog prihoda koji ostaje posle izdvajanja troškova proste reprodukcije, to jest materijalnih troškova i amortizacije po minimalnim stopama propisanim zakonom, predstavlja dohodak osnovne organizacije udruženog rada. Prema tome, ostvareni ukupan prihod je materijalni okvir sticanja dohotka, odnosno dohodak je bitan element, organski deo ekonomske strukture ostvarenog ukupnog prihoda. Izvan ostvarenog ukupnog prihoda ne može se sticati dohodak. Uvodenjem terminološke razlike između »ostvarivanja« ukupnog prihoda i »sticanja« dohotka u Zakonu o udruženom radu želi se istaći ne samo ekonomska zavisnost dohotka od ukupnog prihoda nego i sama logika stvaranja upotrebnih vrednosti (proizvoda i usluga), vrednosti i nove vrednosti. Osnove po kojima osnovne organizacije udruženog rada ostvaruju ukupan prihod i stiču dohodak su iste, to jest osnovne organizacije ne mogu ostvarivati ukupan prihod po jednim osnovama, a dohodak sticati po drugim. A te osnove ostvarivanja

ukupnog prihoda, odnosno sticanja dohotka su: prodaja proizvoda i usluga na domaćem ili inostranom tržištu, odnosno u okviru organizacije udruženog rada: učešće u zajednički ostvarenom dohotku na osnovu udruživanja rada i sredstava; slobodna razmena rada: kompenzacije, regresi, preniže, dotacije i prihodi ostvareni po drugim osnovama utvrđenim zakonom ili samoupravnim sporazumom, odnosno ugovorom u skladu sa zakonom.

Uspostavljanje neposredne zavisnosti sticanja dohotka od ostvarenog ukupnog prihoda predstavlja bitno ekonomsko načelo od kojeg zavisi ne samo stepen gospodarenja ukupnim radom (tekućim i minulim) nego i reprodukcija samoupravnih dohodovnih odnosa u udruženom radu. Stičući dohodak isključivo iz ostvarenog ukupnog prihoda, radnici u osnovnim organizacijama udruženog rada istovremeno stiču mogućnost da uspešno kontrolišu sve tokove i osnove ostvarivanja ukupnog prihoda, kao i njegovu ekonomsku strukturu, ostvarujući na taj način i kontrolu celokupnog procesa sticanja dohotka. Pri tome je za radnike u svakoj osnovnoj organizaciji udruženog rada od izuzetne važnosti saznanje o srazmeri u kojoj je dohodak koji oni stiču iz ukupnog prihoda ostvaren, na primer, neposrednom prodajom proizvoda i usluga na tržištu, rezultat njihovog uloženog tekućeg rada, kao i upravljanja i privređivanja sredstvima za proizvodnju i reprodukciju kao svojim i društvenim minulim radom. Kroz neposrednu zavisnost sticanja dohotka od ostvarenog ukupnog prihoda, kao i kroz odnose koji se na toj osnovi uspostavljaju, radnici u osnovnim organizacijama udruženog rada utvrđuju konačne društveno potvrđene dohodovne efekte svog rada i poslovanja. Time ostvarivanje ukupnog prihoda i na njemu zasnovano sticanje dohotka postaje početna i završna tačka uspostavljanja i reprodukovanja dohodovnih odnosa.

14. Raspoređivanje dohotka

U raspolaganju dohotkom radnici u osnovnim organizacijama udruženog rada nisu apsolutno nezavisni niti se pri tom mogu neodgovorno ponašati, to jest nisu u položaju nekog faktora koji monopolski raspolaže ostvarenim dohotkom. Jer, ako bi postojao takav monopol, on bi društvenu svojinu neizbežno pretvorio u grupnu svojinu.

Od toga kako i na koji način se dohodak raspodeljuje u osnovnim organizacijama udruženog rada u velikoj meri zavisi i to

kako će se dohodak stvarati, da li će radni ljudi biti ili neće biti dovoljno materijalno i moralno stimulisani za njegovo stvaranje. Zato je veoma važno i samo raspoređivanje dohotka, jer od toga kakvo je raspoređivanje dohotka neposredno zavisi i to kako će se dohodak udruživati i da li će u ciklus društvene reprodukcije ulaziti pod optimalnim uslovima. Ako kroz tu prizmu posmatramo strukturu dohotka osnovne organizacije, dobija se sledeća slika uzajamne zavisnosti i odgovornosti radnika u udruženom radu.

Iz dohotka osnovnih organizacija materijalne proizvodnje mora se izdvojiti dohodak koji treba da pokriva specifične troškove usluga društvenih delatnosti, to jest koji pripada osnovnim organizacijama udruženog rada u oblasti društvenih delatnosti, kao što su nauka, zdravstvo, obrazovanje itd. Ranije je tu funkciju vršila država time što je te delatnosti finansirala putem budžeta. U sistemu samoupravnog udruženog rada posredstvo države u finansiranju društvenih delatnosti postalo je nepotrebno i antisamoupravno. Radnici udruženog rada koji koriste usluge radnika iz pomenutih i sličnih društvenih delatnosti mogu da uređuju međusobne odnose neposredno ili, kako obično kažemo, slobodnom razmenom rada, to jest međusobnim sporazumevanjem, bilo neposredno bilo u okviru samoupravnih interesnih zajednica u kojima se delegati udruženog rada iz materijalne proizvodnje i delegati pojedinih društvenih delatnosti međusobno dogovaraju o obimu i načinu finansiranja dohotka društvenih delatnosti, uključujući i njihov zajednički planirani razvoj. Prema tome, raspoređivanje dohotka u tim odnosima isto toliko je objektivno nužno za sve radnike u udruženom radu, kao što je nužna i razmena rada na tržištu. Razlika je samo u tome što se u prvom slučaju — uprošćeno govoreći — »cena usluge« utvrđuje samoupravnim sporazumom i zajedničkim planiranjem radnika iz materijalne proizvodnje i radnika iz društvenih delatnosti, a u drugom slučaju razmenom na tržištu. Država se tu pojavljuje kao posrednik ili arbitar samo u slučajevima kada se takav sporazum ne postigne.

U takvim odnosima radnici koji koriste usluge društvenih delatnosti sami usklađuju svoje potrebe i svoje mogućnosti, i obrnuto, radnici u društvenim delatnostima postaju svesni svoje zavisnosti od stvarnih rezultata u porastu produktivnosti rada u materijalnoj proizvodnji, a samim tim i svoje odgovornosti za način i obim stvaranja i korišćenja dohotka u materijalnoj proizvodnji. Drugim rečima, nauka se svesnije oseća odgovornom za bolje

rezultate proizvodne prakse. Zato se mora obezbediti da radnička klasa u samoupravnom udruženom radu kao celini, to jest i u materijalnoj proizvodnji i u društvenim delatnostima, zaista bude ta koja će ravnopravno odlučivati koliki će se deo dohotka materijalne proizvodnje izdvajati za društvene delatnosti, a ne da se o tome odlučuje mimo nje.

U suštini odnosi te vrste između materijalne proizvodnje i društvenih delatnosti ne razlikuju se bitno od slobodne razmene rada koja se vrši na tržištu. Razlika je u tome što se slobodna razmena rada na tržištu vrši u uslovima delovanja specifičnih tržišnih zakonitosti kojima su podvrgnuti partneri koji učestvuju u toj razmeni, dok se neposredni odnosi između materijalne proizvodnje i društvenih delatnosti koje vrše usluge radnicima u materijalnoj proizvodnji razrešavaju stalnim međusobnim samoupravnim sporazumevanjem i društvenim dogovaranjem. Međutim, i to dogovaranje, dakako, mora da vodi računa o stanju na tržištu, odnosno o dohotku koji se ostvaruje na tržištu, jer bi inače došlo u sukob sa mogućnostima materijalne proizvodnje u odnosu na finansiranje društvenim delatnostima. Prema tome, ni tu nema apsolutne podvojenosti između robne proizvodnje i slobodne razmene rada.

Organizacioni oblik tog stalnog dogovaranja u nas postale su samoupravne interesne zajednice u kojima se partneri ravnopravno dogovaraju o rešavanju zajedničkih problema i o problemima zajedničkog planiranja, a samo u izuzetnim slučajevima, kada se u tim dogovorima jave nepremostivi sporovi, pojavljuje se država kao arbitar. Upravo zbog toga dalja organizaciona izgradnja samoupravnih interesnih zajednica, kao i izgradnja demokratskog sistema samoupravnog sporazumevanja u njima, na osnovu utvrđenih ekonomskih, dohodovnih i drugih odnosa, jeste jedan od najznačajnijih zadataka našeg društva i stubova samoupravne organizacije udruženog rada.

Deo dohotka osnovnih organizacija odliva se i u zajedničke stalne fondove udruženog rada, kao što su rezervni fond, fond za kreditiranje prodaje i izvoza opreme i slično, kao i Fond federacije za kreditiranje bržeg razvoja privredno nedovoljno razvijenih republika i Pokrajine Kosovo. Odluke o visini i načinu finansiranja ovih fondova osnovne organizacije udruženog rada ne mogu donositi same, nego zajedno sa drugima, to jest putem odgovarajućih delegatskih tela udruženog rada koja upravljaju tim fondovima,

a dobrim delom o tome odluke donosi i država kada za tim postoji širi društveni interes. Drugim rečima, i ti izdaci iz dohotka su za radnike obavezni i ne zavise od njih. Doduše, radnici u osnovnoj organizaciji udruženog rada znaju ili mogu znati koliki se deo njihovog bruto-dohotka izdvaja u te svrhe i kakvi se rezultati postižu korišćenjem tih sredstava. Osim toga, oni imaju mogućnost direktnog uticaja na odluke i kada zaključuju samoupravni sporazum ili društveni dogovor o osnovama društvenog plana. Ali su ipak dužni izdvajati taj deo dohotka za pomenute potrebe.

Deo dohotka osnovne organizacije namenjen je i zadovoljavanju opštih društvenih potreba, koje se, po pravilu, izvršavaju, odnosno finansiraju iz budžeta federacije, republike, autonomne pokrajine i opštine. Odluku o tome donose skupštine tih društveno-političkih zajednica. Prema tome, i taj deo dohotka se obavezno izdvaja i radnici osnovne organizacije udruženog rada ne mogu se u takvoj odluci suprotstavljati. Ali, takva odluka ne može se u skupštini doneti bez saglasnosti većine delegata veća udruženog rada, pa time udruženi rad kao celina ipak odlučuje o tome. Na taj način i radnici u osnovnim organizacijama imaju ne samo uvid u sredstva koja se izdvajaju iz njihovog dohotka za opšte društvene potrebe nego i mogućnost da utiču na njihovo usmeravanje i korišćenje, putem svojih delegacija i delegata u skupštini. Osnovne organizacije udruženog rada imaju i obavezu da izdvajaju deo dohotka za pokriće izdataka za opštenarodnu odbranu i društvenu samozaštitu. Tu spadaju i izdaci iz dohotka osnovnih organizacija udruženog rada za očuvanje radne i životne sredine, ako zakonom nije određeno da se nadoknađuju iz materijalnih troškova.

Kroz sva tri navedena oblika raspoređivanja dohotka, iz dohotka osnovne organizacije udruženog rada odliva se i deo akumulacije koja je ostvarena u toj organizaciji za razvojne potrebe raznih društvenih delatnosti. Ta sredstva se pojavljuju u organizacijama udruženog rada tih delatnosti kao sastavni deo njihovog dohotka ili u određenim zajedničkim razvojnim fondovima, odnosno u sredstvima za finansiranje zajedničkih srednjoročnih programa i planova. Osnovni instrumenti za uređivanje svih tih odnosa su, po pravilu, samoupravni sporazum ili društveni dogovor o osnovama društvenog plana, a u određenim slučajevima i zakon.

Iz dohotka osnovnih organizacija udruženog rada treba izdvojiti i deo realizovane vrednosti u cilju, kako se to obično naziva, izjednačavanju uslova privređivanja, a, u stvari, više je reč o

izjednačavanju opštih uslova sticanja dohotka kada razlike postanu prevelike i neodržive. Naime, Ustavom je predviđena mogućnost da društvena zajednica, odnosno njen državni organ može zakonom odrediti da se jedan deo dohotka koji predstavlja ekstradobit i rentu osnovne organizacije udruženog rada prelije u svojevrzne društvene fondove ili se, pak, zakonom može regulisati način raspolaganja tim delom dohotka od strane udruženog rada. Ustav istovremeno dozvoljava, odnosno na neki način čak i stimuliše da se ti problemi rešavaju samoupravnim sporazumima unutar udruženog rada, pa da se i takvi prihodi (ekstraprihodi) preraspodeljuju na sve osnovne organizacije udruženog rada ili da se, pak, koriste za podmirivanje određenih zajedničkih potreba, kao što su, na primer, stambena izgradnja i slično.

Kada je reč o renti, mislim da treba posebno imati u vidu dve vrste rente. Ina slučajeva da opštine u šumskim područjima zahtevaju da se šume podele prema opštinskim granicama. Neki kažu da je to lokalizam. Međutim, taj lokalizam proizlazi iz činjenice da ta prirodna bogatstva pripadaju tome kraju i ljudima koji tu žive i ne mogu se od njih odvajati. Mi se kao zemlja u Ujedinjenim nacijama i na konferencijama nesvrstalih zemalja i zemalja u razvoju zalažemo za princip da prirodna bogatstva pripadaju narodima na čijoj se teritoriji nalaze i da ti narodi treba njima i da raspolazu. Međutim, izgleda da u našoj zemlji o tome ne vodimo dovoljno računa. Ranije smo posekli šume pored Drine, pa je taj kraj ostao siromašan kao i pre. Zato mislim da tu vrstu rente moramo priznati ne samo organizacijama udruženog rada nego i regionima, da bi i oni imali mogućnosti za privredni razvoj. Na primer, prilikom izgradnje velikih hidrocentrala potope se veliki delovi teritorije jedne opštine; daju se, doduše, i neke odštete, ali se ne računa vrednost prirodnog bogatstva koje je time izgubljeno, a trebalo bi da se ta vrednost na neki način izrazi kroz rentu. Mislim da tu vrstu rente treba priznati regionima u kojima se tako nešto dešava.

Druga stvar je, recimo, rudarska renta; mislim da nju nema smisla izdvajati teritorijalno, nego treba da ostane u okviru organizacija udruženog rada koje eksploatišu nalazišta ruda i slično.

Treće pitanje na koje bih želeo da skrenem pažnju jeste ekstradobit organizacije udruženog rada zbog njenog monopolskog položaja. Tu već može da dode u obzir i izdvajanje na osnovu

zakona, posebno u slučajevima koji su stvarno jasni i gde se to može na odgovarajući način meriti ili kada se izdvajanjem ekstradobiti želi u određenoj meri da utiče na dohodovne odnose. Tu takođe republike i pokrajine imaju mogućnost da svojim zakonima izdvajaju ekstradobit ili da je ostavljaju organizacijama udruženog rada.

Isto tako, postoji i mogućnost izdvajanja visoke, natprosečne dobiti u nekim delatnostima u udruženom radu. Na primer, ima slučajeva da radne ili složene organizacije udruženog rada imaju u svom sastavu i osnovne organizacije iz takvih delatnosti koje ostvaruju visoku stopu dohotka i iz tog dohotka »pokrivaju« one osnovne organizacije u kojima je stopa dohotka niska. To je zaista mač sa dve oštrice i lako može da dođe do deformacija, ali ipak se zakonom ne može potpuno zatvoriti mogućnost izdvajanja, odnosno prelivanja visoke natprosečne dobiti. Već sam naveo primer farmaceutske industrije i fabrike parfimerije u njenom sastavu, gde određeno prelivanje visoke natprosečne stope dohotka ove poslednje u ovu prvu može biti samo korisno. A takvih slučajeva u praksi ima više. Pri tome je važno da se unapred precizira na koji način se utvrđuje natprosečna dobit, a praktično sprovođenje treba da se reguliše samoupravnim sporazumima. Po mome mišljenju, ako je sam princip dobro regulisan, onda će u praksi biti moguće suprotstaviti se pojavama zloupotrebe takozvanog »prelivanja« koje su inače u nas česte.

Bilo je, a ima i sada, mišljenja da deo dohotka koji je rezultat izuzetnih pogodnosti, to jest koji je rezultat rada u izuzetno povoljnim prirodnim uslovima, rezultat izuzetnih pogodnosti na tržištu ili drugih izuzetnih pogodnosti u sticanju dohotka, mora da se »uliva« u akumulaciju, ali prvenstveno u akumulaciju osnovne organizacije udruženog rada koja je taj dohodak i stekla. Osnovne organizacije koje su udružene u radnu ili složenu organizaciju udruženog rada imaju, u skladu sa zakonom, dosta prostora da samostalno odlučuju, putem samoupravnog sporazuma, da li će taj deo dohotka izdvojiti u akumulaciju te osnovne organizacije ili u zajednički fond. Na primer, samoupravnim sporazumom može se predvideti da se taj deo dohotka u okviru radne ili složene organizacije udruženog rada izdvaja kao zajednički, udruženi dohodak, koji se onda zajednički i ulaže, a rezultati zajedničkog ulaganja tog dohotka se raspodeljuju na sve osnovne organizacije udruženog rada. Taj deo dohotka može se koristiti i za one namene koje su predviđene posebnim zakonom. No, pri tome je bitno

sledeće. Kada se deo dohotka koji je rezultat izuzetnih pogodnosti utvrđuje zakonom, posebno u pogledu regulisanja njegove upotrebe, taj deo dohotka se ni u kom slučaju ne može i ne sme pretvarati u takozvani »državni kapital«.

Zakonom o udruženom radu je načelno utvrđeno da se deo dohotka koji je rezultat izuzetnih pogodnosti može koristiti za namene utvrđene samoupravnim sporazumom o udruživanju ili posebnim zakonom. Možda bi bilo dobro da se ta sredstva »ulivaju« u zajednički rezervni fond privrede na području opštine, republike ili autonomne pokrajine. Jer sredstva rezervnih fondova se mogu ulagati i u razvoj novih kapaciteta kada su ta sredstva slobodna, s tim da se ulažu kao zajednička sredstva privrede. To posebno dolazi u obzir kod ove, da tako kažem, teritorijalne rente. Ta renta treba da se »uliva« u rezervni fond određenog područja i treba da se koristi za privredni razvoj tog područja.

I konačno, deo dohotka osnovne organizacije udruženog rada koji ostaje posle podmirenja obaveza o kojima je napred bilo reči jeste čist dohodak kojim ona raspolaže i samostalno ga koristi. U čistom dohotku osnovne organizacije sadržana su sredstva za ličnu i zajedničku potrošnju radnika, to jest za njihove lične dohotke i zajedničke socijalne, kulturne i druge potrebe, kao i sredstva za razvoj i proširenje materijalne osnove njihovog i društvenog rada, za udruživanje sa radom i sredstvima drugih osnovnih organizacija udruženog rada, odnosno sredstva njihove i društvene proširene reprodukcije, kao i sredstva za stvaranje i obnavljanje rezervi, ukoliko zakonom nije predviđeno da se sredstva rezervi izdvajaju iz ukupnog dohotka.

15. *Raspoređivanje čistog dohotka*

Čist dohodak je u nas nova kategorija, naravno, ne u teoriji, nego u oblasti pravnog regulisanja društveno-ekonomskih odnosa u sistemu socijalističkog samoupravljanja. Bilo je, doduše, mišljenja da u Zakon o udruženom radu ne bi trebalo unositi kategoriju čistog dohotka u odnosu na ukupan, odnosno bruto-dohodak osnovne organizacije udruženog rada. Jer, navodno, radnik raspolaže bruto-dohotkom jednako kao i čistim dohotkom, pa je zato kategorija čistog dohotka nepotrebna, pa čak vuče i na kategoriju kapitalističkog profita. Međutim, upravo ta pretpostavka nije održiva. Po

mome mišljenju, ta zakonska i ekonomska kategorija potrebna je u našem sistemu pre svega iz sledeća dva razloga:

Prvo, čist dohodak je onaj deo dohotka o kojem radnici u osnovnoj organizaciji udruženog rada zaista samostalno odlučuju. Oni donose samoupravni opšti akt kojim se utvrđuju osnovi i merila po kojima vrše raspoređivanje čistog dohotka osnovne organizacije za lične dohotke i zajedničku potrošnju, kao i za unapređivanje i proširivanje materijalne osnove rada i za stvaranje i obnavljanje rezervi, u skladu sa zakonom. Ostali deo dohotka praktično je već predodređen, bilo zakonom bilo obavezama koje su nužne i od kojih osnovne organizacije udruženog rada ne mogu odstupiti, bilo obavezama u okviru slobodne razmene rada sa društvenim delatnostima izvan materijalne proizvodnje i drugim društvenim obavezama. Tako, na primer, iz dohotka se plaćaju porezi i slična davanja, o čemu radni kolektiv osnovne organizacije udruženog rada ne može sam da odlučuje, nego samo putem svojih delegacija i delegata u okviru odlučivanja skupština društveno-političkih zajednica. Zatim, iz dohotka se plaćaju kazne, članarine i druga slična davanja na koja je osnovna organizacija automatski obavezna po zakonu ili na osnovu ugovora kojih se mora pridržavati. I najzad, iz dohotka se plaćaju i razni oblici doprinosa samoupravnim interesnim zajednicama. Ali upravo zato je odnos između tog dela dohotka i čistog dohotka stalan i veoma ubedljiv pokazatelj, rekao bih, društvenog pritiska na dohodak udruženog rada. Kao takav, čist dohodak je veoma značajan faktor u realizaciji društvenog planiranja i u utvrđivanju ekonomske i socijalne politike.

U suštini, tu je reč, otprilike, o sledećem odnosu: od dohotka zavisi čist dohodak radnika, a samim tim i njegov lični položaj. Ali, od upotrebe čistog dohotka, od načina njegovog investiranja itd. zavisi da li će se dohodak povećavati ili neće. Zatim, od povećanja dohotka zavisi i položaj radnika u nematerijalnoj sferi društvene reprodukcije. Međutim, i radnici u toj oblasti društvenog rada moraju se boriti za to da se ostvari optimalno povećanje dohotka u materijalnoj proizvodnji i da se na taj dohodak ne vrši pritisak u tolikoj meri da oslabi interes radnika u materijalnoj proizvodnji za ulaganje, za razvoj itd. Isto tako, i društvene potrošnja (budžeti itd.) treba, na kraju krajeva, da zavisi od dohotka i čistog dohotka osnovne organizacije udruženog rada u materijalnoj proizvodnji. Zato su ti odnosi međusobne zavisnosti tako definisani da borba za optimalno povećanje dohotka i čistog dohotka u materijalnoj

proizvodnji obezbeđuje i optimalan razvoj društva u celini. Na kraju krajeva, svaki radnik će glasati za izdvajanje dela dohotka za školstvo itd. Međutim, ako radnik zna pravu sliku odnosa između čistog i ukupnog dohotka, on će se najpre zapitati u kakav položaj to izdvajanje dovodi njegov čist dohodak, da li je to izdvajanje veliko ili malo i da li se tim delom dohotka zaista dobro gospodari u školstvu, zdravstvu itd.

A drugi, po mome mišljenju još važniji, razlog prelaska na kategoriju čistog dohotka je načelne prirode. U strukturi čistog dohotka najdoslednije dolazi do izražaja istinska društveno-ekonomska, rekao bih, čak klasna sadržina dohotka. U čistom dohotku se izražava jedinstvo upravljanja radom i upravljanja društvenim kapitalom u rukama radnika. Tu načelno nestaje svaki oblik najamnog položaja radnika, jer u čistom dohotku radnik sam raspolaze i sredstvima za svoju ličnu i zajedničku potrošnju i društvenim kapitalom. To ga primorava da na povećanje svog ličnog dohotka gleda kroz angažovanje odgovarajućeg dela čistog dohotka u sferi proširene društvene reprodukcije, koja u sve većoj meri treba da bude izvor njegovog društvenog položaja s obzirom na to da je reč o samoupravnom radniku koji u ime društva upravlja društvenim sredstvima i radom. Čistim dohotkom radnici u osnovnim organizacijama udruženog rada upravljaju samostalno, mada u tom pogledu nisu potpuno slobodni jer zavise od objektivnih i drugih uslova, kao i od svoje odgovornosti prema drugima u okviru odnosa u udruženom radu koje utvrđuje zakon i u skladu sa svojim pravima i obavezama koje su utvrdili samoupravnim sporazumom o udruživanju i samoupravnim sporazumom o osnovama zajedničkih planova. Naravno, u praksi će se još pojavljivati deformacije, ali sam sistem koji uspostavlja Zakon o udruženom radu omogućuje uspešnu borbu protiv takvih deformacija. Zakonom o udruženom radu nije bilo moguće izričito utvrditi kolika mora da bude akumulacija organizacije udruženog rada. Bitno je, međutim, da je Zakon o udruženom radu onemogućio da osnovne organizacije udruženog rada »jedu« društvenu akumulaciju, a veličina te akumulacije se utvrđuje samoupravnim sporazumima, društvenim dogovorima, zakonom, društvenim planovima, uz učešće sindikata, društveno-političkih zajednica itd. u jednom permanentnom procesu.

I ne samo to. U takvom odnosu radnik ne stiče lični dohodak i sredstva za zajedničku potrošnju u odnosima konfrontacije sa vlasnikom ili sa faktičkim monopolskim upravljačem društvenog

kapitala, nego sopstvenim gospodarenjem kako svojim tekućim, tako i minulim radom kojim upravlja. Radnik će u odnosima čistog dohotka još jasnije nego do sada moći da uvidi da svoje radne i životne uslove može poboljšavati samo ako bude odvajao dovoljan deo čistog dohotka za razvoj, odnosno za ulaganja u svoju ili u drugu organizaciju udruženog rada u cilju porasta zajedničke produktivnosti rada, odnosno ako tim sredstvima zaista bude racionalno gospodario. Takav društveno-ekonomski položaj radnika mora još brže nego do sada da oslobađa radnika i od ostataka najamnog mentaliteta. Radnik će upravo kroz politiku akumulacije u sve većoj meri sagledavati ne samo trenutne probleme svojih radnih uslova nego i dugoročne probleme produktivnosti svog rada, a samim tim stvarati i sve povoljnije uslove za svoje stvaralačke ambicije i za svoj socijalni i kulturni život.

Prema tome, taj sistem ne samo da se ničim »ne približava« sistem kapitalističkog profita nego je njegova prava suprotnost. Jer profit proizlazi upravo iz podvojenosti sopstvenosti kapitala i sopstvenosti radne snage. Profit je otimanje dela viška rada sopstveniku radne snage, to jest radniku. A u čistom dohotku sredstva radnikove lične potrošnje i akumulacije nalaze se u rukama istog radnika, radnika upravljača. Iz čistog dohotka on izdvaja akumulaciju upravo zbog toga da bi sebi obezbedio unapređivanje materijalne baze svog rada, a samim tim i povećavanje svog čistog dohotka i svog ličnog dohotka. Čist dohodak je, u stvari, konačna likvidacija svakog klasnog ili najamnog odnosa između rada i kapitala i najdoslednije prevladavanje ekonomskog sistema profita.

Osim toga, sa gledišta društvenog planiranja odnos između ukupnog i čistog dohotka biće jedan od najsnažnijih pokazatelja pravog stanja i sposobnosti privrede i privrednog razvoja. Taj odnos će ubedljivije od bilo kojeg drugog pokazati stepen društvene opterećenosti dohotka udruženog rada, što će omogućiti da se u tom pogledu vodi stabilnija i dugoročnija politika nego što je bila u prošlosti, kada ju je često nametala stihija.

Uspostavljanjem takvih dohodovnih odnosa uklanja se, ili bar u velikoj meri ublažava, još jedna ozbiljna dosadašnja slabost našeg sistema samoupravljanja u udruženom radu, o kojoj je delimično već ranije govoreno, a koja se izražava u nedovoljnoj brizi i u nedovoljnoj stimulaciji za efikasno korišćenje društvenog kapitala. Taj problem je neretko veoma potcenjivan ne samo u našoj praksi nego i u našoj teoriji, uz isticanje da jedino živi rad radnika

proizvodi novu vrednost i da je on odlučujući faktor razvoja proizvodnih snaga. To je, doduše, samo po sebi tačno i nije sporno, ali je isto tako tačno i nije sporno da efikasnije gospodarenje društvenim kapitalom, odnosno minulim radom radnika, stvara povoljnije uslove za porast produktivnosti tekućeg rada, a time i uslove za opšti razvoj društva u celini. Upravo potcenjivanje te činjenice dovodi do pojava, kao što su političke investicije, dupli kapaciteti, praktično nepostojanje društvene odgovornosti bilo koga kada se pojavi izuzetno nizak efekat ulaganja društvenih sredstava, odnosno neopravdano niska rentabilnost investicija, što u nas nije tako redak slučaj, i slično.

Iz dela čistog dohotka koji je namenjen proširivanju materijalne osnove društvenog rada radnici osnovne organizacije udruženog rada dužni su po zakonu da izdvajaju i sredstva za rezervne fondove. Mislim da se uopšte u nas potcenjuje uloga rezervnih fondova u našem privrednom sistemu. A, u stvari, jednom samoupravnom privrednom sistemu potreban je više nego bilo kom drugom celovit i uzajamno povezan sistem rezervnih fondova. U tom smislu nemam nekih konkretnih predloga, ali je očigledno da takav sistem rezervnih fondova treba da omogući efikasnu ekonomsku pomoć onim osnovnim organizacijama udruženog rada koje su došle u ekonomske teškoće bez sopstvene krivice, da se iz njega investira u cilju konsolidacije pojedinih osnovnih organizacija udruženog rada kada za to postoje uslovi, ali da ukaže i na neophodnost postupka likvidacije u onim slučajevima kada ne postoje racionalni ekonomski razlozi za ekonomsko »spasavanje« pojedinih organizacija koje nisu sposobne za dalji život. Osim toga, rezervni fondovi će biti neophodno potrebni i u određenim slučajevima kada dođe u pitanje isplata ličnih dohodaka radnika u osnovnim organizacijama udruženog rada koje su zapale u ekonomske teškoće bez sopstvene krivice. Zavisnost ličnog dohotka radnika od čistog dohotka osnovne organizacije moguća je samo tada ako je i društvo sposobno da pomogne u situaciji kada je ta pomoć potrebna. Stoga mi se čini da bi rezervni fondovi trebalo da budu zasnovani kako na proizvodnoj, odnosno radnoj, tako i na teritorijalnoj osnovi.

Razume se, rezervni fondovi ne smeju se pretvoriti u nekakav »mrtvi kapital«, nego treba da budu aktivno uključeni u sistem proširene društvene reprodukcije. Kao takvi, oni će istovremeno biti i prilično značajan faktor u sistemu samoupravnog i društvenog planiranja.

Iz čistog dohotka radnici su dužni da izdvajaju i sredstva za obaveze po osnovu udruživanja rada i dohotka koje su utvrdili i prihvatili samoupravnim sporazumima o osnovama zajedničkih planova. Ako se ne ostvare pretpostavke zajedničkog samoupravnog plana, a ostvarivanje planom preuzetih obaveza bi zbog toga ugrozilo lične dohotke radnika, udružene organizacije udruženog rada su u tom slučaju dužne da zajednički preduzmu, samoupravnim sporazumom predviđene, odgovarajuće mere.

16. Raspodela sredstava za lične dohotke radnika

Stečeni kvantum dohotka, odnosno čistog dohotka osnovne organizacije udruženog rada ne može automatski biti i merilo za visinu ličnih dohodaka, jer bi to dovelo do velikih razlika u nivou ličnih dohodaka radnika u pojedinim organizacijama udruženog rada. U nas je u prilično velikoj meri prisutna tendencija da se lični dohoci automatski povećavaju tamo gde je ostvaren veći dohodak, a ne gde je ostvarena viša produktivnost rada. Zato bi se sada moralo na osnovu rešenja sadržanih u Zakonu o udruženom radu pristupiti razradi kriterijuma za merenje doprinosa u radu i kriterijuma za merenje produktivnosti rada, jer ima niskoakumulativnih privrednih grana u kojima je dohodak niži i koje će i ubuduće imati manji porast dohotka, a istovremeno imaju visoku produktivnost rada. S druge strane, ima visokoakumulativnih privrednih grana koje i sa niskom produktivnošću rada postižu relativno visok dohodak i visoke lične dohotke. Mislim da ne bi bilo dobro stimulisati te visokoakumulativne grane da olako povećavaju lične dohotke koji se ne zasnivaju na srazmernoj produktivnosti rada.

Morali bismo i nezavisno od porasta dohotka uspostavljati i druge kriterijume za merenje produktivnosti rada, kao i druge kriterijume, i na bazi društvenih dogovora i samoupravnih sporazuma, uz odgovarajuću ulogu i angažovanje sindikata, obezbediti da se dohodak ulaže u razvoj, odnosno da za akumulaciju odvajaju više oni koji su, da tako kažem, objektivno akumulativniji. Jer, ako bi se tolerisalo pomenuto stanje, znatan deo društvene akumulacije bio bi raspoređen, u stvari, na lične dohotke u visokoakumulativnim organizacijama udruženog rada na račun organizacija sa nižom akumulacijom, koje bi zbog toga teže dolazile do društvenih sredstava neophodnih za njihov razvoj, za porast njihove produktivnosti rada.

Zakon o udruženom radu predviđa da se radnici osnovne organizacije udruženog rada, mada u načelu samostalno odlučuju o visini ličnih dohodaka i sredstava za zajedničku potrošnju, moraju pri tome pridržavati određenih društveno utvrđenih merila za kvantitet i kvalitet rada koja treba da obezbede da kretanje ličnih dohodaka što više bude u skladu sa načelom: za jedan rad — jednak lični dohodak. Razume se, dinamika rasta čistog dohotka, kao i njegova struktura svakako će biti jedno od merila za određivanje kvantiteta rada u raspodeli ličnih dohodaka, ali ukupan kvantum čistog dohotka ne može sam po sebi, nezavisno od dinamike rasta čistog dohotka, biti merilo raspodele ličnih dohodaka.

Dajući načelne osnove za takva društvena merila rada, Zakon o udruženom radu polazi od gledišta da se rad radnika u samoupravnom udruženom radu više ne sastoji samo od konkretnog rada i fizičkih rezultata na njegovom radnom mestu, nego i od njegovog umnog rada koji obavlja kao odgovorni društveni, odnosno samoupravni radnik i upravljač, dajući svoj doprinos uspešnijem upravljanju organizacijom udruženog rada, uspešnijem planiranju i poslovanju, racionalnijem odlučivanju o udruživanju rada i dohotka, od čega takođe u velikoj meri zavisi visina dohotka osnovne organizacije udruženog rada.

Zakon o udruženom radu priznaje kao merilo rada i minuli rad radnika kojim on upravlja u osnovnoj organizaciji udruženog rada kao zajedničkim društvenim sredstvima za proizvodnju, odnosno, pravilnije rečeno, priznaje kao merilo rada rezultate ostvarene gospodarenjem tim minulim radom. Reč je o tome da radnik treba na odgovarajući način da bude neposredno i materijalno i stvaralački stimulisan da minuli rad kojim on kao društvenim sredstvima upravlja ekonomski što racionalnije koristi, udružuje i ulaže i da od rezultata ostvarenih po tom osnovu stiče i određen deo svog ličnog dohotka. A kroz to, u stvari, može da meri i ekonomski efekat takve svoje aktivnosti. Naravno, tu nije reč o nekakvoj akcionarskoj dividendi, nego u suštini o jednom merilu doprinosa samog tekućeg rada, to jest o jednoj ekonomskoj i moralnoj stimulaciji za dobro gospodarenje društvenim sredstvima. Tačno je da su i ta sredstva sadržana u masi dohotka osnovne organizacije, ali, ako se ona u okviru tog dohotka posebno iskazuju, onda će radniku biti mnogo jasnije u kojoj meri je njegov društveno-ekonomski položaj zavisao od izdvajanja za podmirenje njegovih ličnih i zajedničkih potreba, a u kojoj od ulaganja u proširenu reprodukciju.

To što se lični dohodak stavlja i u zavisnost od rezultata gospodarenja društvenim sredstvima nikako ne znači da radnik iz celine tog rezultata automatski dobija određeni procenat, nego dobija jednu stimulativnu nagradu. Jer, ako zaista više ulaže u akumulaciju i ako se više napreže, onda neka i dobije više. Veoma je važno što Zakon o udruženom radu dovodi radne kolektive u situaciju da mogu, kad se više naprežu i kad postižu veću produktivnost rada, da ostvaruju i brži porast ličnih dohodaka, jer na to imaju pravo. To povećanje se priznaje i kroz učešće u rezultatima gospodarenja minulim radom. Osim toga, da se ne bi shvatilo da je reč o nekakvom akcionarskom odnosu, u Zakonu o udruženom radu je rečeno da se pri raspodeli sredstava za lične dohotke na osnovu gospodarenja minulim radom radnici rukovode i načelom uzajamnosti i solidarnosti. Jer, po pravilu, ne može se izmeriti koliko je svaki radnik doprineo ukupnoj akumulaciji, mada ima i izuzetaka. Akumulacija je ostvarena kolektivno. Ali sigurno je da, na taj način, jedan deo rezultata ulaganja te akumulacije pripada i pojedinačnoj osnovnoj organizaciji udruženog rada i da će solidarno biti raspodeljen na lične dohotke po kriterijumima koje radnici utvrđuju, vodeći računa i o posebnim zaslugama pojedinaca tamo gde se one mogu utvrditi, na primer, kod racionalizatora, novatora, pronalazača itd. Važno je, dakle, da radnik zna da je dobio dodatak na svoj lični dohodak na osnovu gospodarenja minulim radom.

Mesto i uloga minulog rada u formiranju ličnog dohotka radnika formulisani su u Ustavu ne kao neposredan odnos radnika prema društvenom kapitalu, nego kao odnos prema rezultatu ekonomisanja tim kapitalom, što znači da je to samo jedno merilo tekućeg rada, umnog rada, upravljačkog rada koji vrši radnik upravljajući društvenim sredstvima za proizvodnju, za šta treba da dobija i odgovarajući udeo u svom tekućem ličnom dohotku. Prema tome, taj udeo radnik ne dobija kao akcionar, kao sopstvenik kapitala, nego kao upravljač društvenog kapitala, pa zato ima pravo da po tom osnovu stiče određen dohodak i lični dohodak. Moglo bi se reći da je suština samoupravnog udruženog rada, između ostalog, i zajedničko ekonomisanje društvenim kapitalom.

Posebno je pitanje načina ostvarivanja ličnog dohotka na nivou radne i složene organizacije na bazi zajedničkog ulaganja sredstava, što treba razraditi posebnim samoupravnim sporazumom i u radnoj i u složenoj organizaciji itd. Neki su i ranije

ukazivali, a i sada to čine, da se, ako se krupne osnovne organizacije udruženog rada »rašćlane« na više manjih, stvaraju osnovne organizacije sa gubitkom i osnovne organizacije sa visokim dohotkom koje imaju i visoke lične dohotke. Međutim, stvar i jeste u tome što treba razraditi kriterijume uspešnosti rada i poslovanja i uneti ih u celokupan sistem samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora, tako da se merenje doprinosa rada, pa prema tome i raspodela sredstava za lične dohotke, odvoji od merenja samog tempa rasta ukupnog dohotka. Jer tempo rasta ukupnog dohotka može da bude samo jedan od kriterijuma za stimulisanje nominalnog porasta ličnih dohodaka, ali ne sme da bude toliko značajan da se javlja kao odlučujući kriterijum. Drugim faktorima, kao što su kvalitet i kvantitet rada, štednja materijala itd., treba pridavati veći značaj, a u tom sklopu i faktoru uspešnosti gospodarenja minulim radom, koji još uvek nije dokraja razraden.

U interesu unutrašnjeg učvršćivanja radne, složene i druge šire organizacije udruženog rada bilo bi potrebno pronaći određena praktična rešenja za razvijanje raznovrsnih formi stimulisanja, razvijanja i učvršćivanja ekonomske povezanosti osnovnih organizacija udruženog rada u radnim i složenim organizacijama, da ne labave veze unutar tih organizacija, da se ne pojavljuje tako često problem izdvajanja osnovnih organizacija iz radne organizacije, cepanja radnih i složenih organizacija itd. A te veze biće utoliko čvršće ukoliko radniku u osnovnoj organizaciji udruženog rada bude jasnije šta je upravo postigao udruživanjem u radnu, složenu ili širu organizaciju udruženog rada.

Naime, kad se na osnovu godišnjih planova i kontrole ostvarivanja srednjoročnog plana u toku godine utvrdi da je postignut određen porast produktivnosti ukupnog rada svih osnovnih organizacija u okviru radne organizacije na bazi udruživanja rada i sredstava, onda se može istovremeno utvrditi i izdvojiti jedan deo zajednički ostvarenog dohotka u poseban zajednički fond radnika osnovnih organizacija udruženog rada u radnoj organizaciji iz koga bi se na bazi solidarnosti isplaćivao određen dodatak na lični dohodak radnika u osnovnim organizacijama udruženog rada. To bi se moglo učiniti i na nivou složenih organizacija. Na taj način radnik bi direktnije sagledavao svoju povezanost i zavisnost od uspeha poslovanja radnih i složenih organizacija. Ako se za to nađe praktično rešenje, radnik bi čvršće bio vezan za radnu ili složenu

organizaciju udruženog rada i za udruživanje dohotka uopšte. Osim toga, on bi na taj način imao i ekonomsku kontrolu nad celokupnim rezultatom udruživanja rada i sredstva. Mislim da o tome vredi raspravljati, jer, na kraju krajeva, čak i u kapitalističkom društvu stvaraju se takvi fondovi u kojima se stiče određen procenat od profita kapitalista, a koji se raspodeljuje na radnike kao njihovo učešće u tom profitu. U našim uslovima to je, u stvari, učešće radnika u rezultatima udruživanja njegovog sopstvenog dohotka, ali na način koji ga stimuliše da stalno udružuje sredstva i da ih čvrsto organski vezuje u okviru radnih, složenih i širih organizacija udruženog rada.

Mislim da će u našem sistemu koncentracije dohotka od osnovnih organizacija udruženog rada pa nadalje uvek biti teškoća ako radnik i preko svog ličnog dohotka ne bude materijalno zainteresovan da se vezuje za radnu, odnosno složenu organizaciju udruženog rada, to jest da udružuje rad i dohodak u tim organizacijama, odnosno ako ne bude zainteresovan za efekte koji se ostvaruju na svim nivoima udruživanja i cirkulacije sredstava njegovog minulog rada. Naravno, ako udruživanje rada i sredstava ne daje efekte, onda nema ni osnova za učešće u raspodeli na osnovu tog udruživanja. Ali zato će radnik, kada ti efekti izostanu, pitati svoje poslovodne organe u osnovnoj, radnoj i složenoj organizaciji zašto nisu ostvareni predviđeni efekti. Oni će morati to da mu objasne.

Ne tvrdim da je to jedini način stimulisanja radnika. Jer radnik može efekte udruživanja rada i dohotka osetiti i na drugi način. To je u Zakonu o udruženom radu izraženo više kao princip, kao faktor materijalnog stimulisanja radnika za racionalno ulaganje i udruživanje rada i dohotka. Stvar je sada samoupravne prakse da se taj princip konkretizuje i da se nađu rešenja koja će zaista biti stimulativna. U svakom slučaju, učešće u raspodeli dohotka ostvarenog na osnovu minulog rada veoma je važno pitanje, i to je jedna od polaznih tačaka integracije rada i društvenog kapitala pod kontrolom radnika.

Iskustva iz društvenog regulisanja i usmeravanja raspodele dohotka i ličnih dohodaka putem društvenih dogovora i samoupravnih sporazuma pokazuju da je to problem koji je tako reći uvek otvoren. Zato sprovođenje Zakona o udruženom radu i Zakona o osnovama sistema društvenog planiranja i o društvenom planu Jugoslavije, bez kojega je nemoguće govoriti o sistemu raspodele

dohotka i ličnih dohodaka, podrazumeva i razradu osnova i merila za raspodelu prema rezultatima rada.

A pod pojmom »raspodela prema rezultatima rada« neki podrazumevaju raspodelu prema ostvarenom dohotku. Na osnovu toga su i nastajale, a i danas nastaju, velike razlike u ličnim dohocima među granama i grupacijama, pa i između organizacija udruženog rada u okviru iste grane, odnosno grupacije. To, naime, znači da onaj ko je visokoakumulativan, odnosno ko ima visok dohodak može da se ponaša tako kao da je to rezultat samo njegovog rada. A, u stvari, to nije rezultat samo njegovog rada, nego celokupnog društvenog rada. Zato raspodela prema rezultatima rada podrazumeva raščišćavanje pitanja: šta je rezultat tekućeg rada radnika u svakoj pojedinačnoj osnovnoj organizaciji udruženog rada, šta je rezultat gospodarenja njihovim minulim radom, a šta je rezultat gospodarenja celokupnim društvenim minulim radom. Polazeći od toga, treba izgraditi sistem kriterijuma, to jest razraditi osnove i merila na bazi kojih se lični dohodak radnika formira i na osnovu njegovog tekućeg rada i na osnovu njegovog minulog rada, kao i na osnovu rezultata njegovog gospodarenja celokupnim društvenim minulim radom.

Osnovi i merila za raspodelu sredstava za lične dohotke su elemenat sistema raspodele prema radu koji je predviđen Ustavom. Ako se lični dohodak radnika formira prema radu, onda je utvrđivanje osnova i merila rada u raspodeli sredstava za lične dohotke stvar celokupnog našeg društvenog sistema, a ne slobodnog, autonomnog određivanja od strane pojedinačnih osnovnih organizacija udruženog rada. Naravno, tu se u praksi postavlja i problem konkretnog određivanja elemenata za visinu ličnog dohotka svakog radnika pojedinačno. Zato, u interesu obezbeđivanja Ustavom utvrđenog sistema raspodele prema radu, osnovi i merila za raspodelu moraju biti društveno utvrđeni samoupravnim sporazumima, društvenim dogovorima, zakonom itd. Pošto su osnovi i merila za raspodelu bitan elemenat društvenog sistema, neki od tih osnova i merila utvrđeni su i Zakonom o udruženom radu.

Zakonom o udruženom radu utvrđeno je da su radnici u osnovnoj organizaciji udruženog rada obavezni da zaključe samoupravni sporazum o zajedničkim osnovama i merilima za raspodelu sredstava za lične dohotke sa radnicima osnovnih organizacija udruženog rada u istoj radnoj organizaciji udruženog rada, kao i sa radnicima u drugim osnovnim organizacijama izvan sastava radne

organizacije. Pri tome ti samoupravni sporazumi o zajedničkim osnovima i merilima koje su radnici zaključili i samoupravni opšti akt kojim se utvrđuju osnovi i merila za raspodelu sredstava za lične dohotke i koji radnici donose u osnovnoj organizaciji ne mogu biti u suprotnosti sa društvenim dogovorom koji je zaključila, odnosno kome je pristupila osnovna organizacija. S tim u vezi postavlja se pitanje da li je potrebno, pa čak i da li je moguće, zaključivati samoupravne sporazume o zajedničkim osnovima i merilima za raspodelu prema radu sa radnicima na području na kome oni rade i žive. To bi značilo da se, recimo, u jednoj opštini moraju sporazumevati o zajedničkim osnovima i merilima za raspodelu prema radu radnici jedne osnovne organizacije udruženog rada iz industrije sa radnicima bifea, perionice i svih drugih radionica na teritoriji te opštine. Upravo je logičnije da se ti sporazumi zaključuju u okviru privrednih grupacija i privrednih grana, jer u okviru grupacije ili grane moguće je postići dogovor o zajedničkim osnovima i merilima, a nije moguće da se direktno dogovaraju i sporazumevaju, na primer, tekstilna fabrika, kafana, pozorište itd., mada će svaka grana morati da vodi računa i o zajedničkim interesima cele radničke klase.

Isto tako, nerealno je da se visina ličnog dohotka radnika utvrđuje saglasno takozvanim opštim uslovima radne sredine u kojoj radnik živi i u kojoj zadovoljava svoje lične i zajedničke potrebe, jer to praktično znači da, tamo gde je sredina siromašnija, radnik mora da ima niži lični dohodak, i obrnuto. Međutim, ako u jednoj nerazvijenoj sredini radnik ostvaruje visoku produktivnost rada, nema nikakvog razloga da njegov lični dohodak bude nizak. Druga je stvar ako se on odriče dela svog ličnog dohotka da bi pomogao tu sredinu. Ali, to je njegovo pravo. Zakon ga ne može naterati da to čini. Bolje je rešenje koje je i Zakon o udruženom radu predvideo — da se lični dohodak radnika utvrđuje u skladu sa zajednički dogovorenim politikom ličnih dohodaka koja se utvrđuje društvenim dogovorima. A prema organizacijama udruženog rada koje se ne pridržavaju utvrđene politike i koje ne sprovode društveni dogovor odgovorni organi društveno-političke zajednice preduzimaju zakonom predviđene mere.

Drugim rečima, u Zakonu o udruženom radu utvrđeno je da se organizacije udruženog rada moraju pridržavati politike raspodele dohotka i ličnih dohodaka koju radnici kao klasa zajednički utvrđuju. U tom pogledu sindikati imaju veoma značajnu ulogu da

svojom aktivnošću doprinose i neprekidno pomažu da radnička klasa kao celina utvrđuje politiku raspodele. Tako utvrđena politika se onda posebnim samoupravnim sporazumima unutar privrednih grana i grupacija dalje razrađuje i konkretizuje. Na taj način se stvara celovit sistem osnova i merila za raspodelu prema radu. U vršenju svoje uloge u oblasti utvrđivanja politike raspodele sindikati se moraju dogovarati i sa svim neposrednim nosiocima društvenih i privrednih interesa. Zato su društveni dogovori na tom području potrebni, a u nekim slučajevima i obavezni, ali, tamo gde nisu obavezni, niko ne može nikoga naterati da zaključi dogovor ili da mu pristupi ako za to nije zainteresovan.

Osnovi i merila za raspodelu sredstava za lične dohotke radnika u osnovnoj organizaciji udruženog rada treba, pored ostalog, da se izraze naročito kroz sledeće kriterijume:

- učinak u pogledu kvantiteta i kvaliteta rada na konkretnom radnom mestu;

- složenost rada i odgovornost u radu;

- uštedu koju radnik ostvari na materijalu, vremenu i drugom, to jest kroz sve ono što predstavlja racionalno rukovanje sredstvima rada;

- radni učinak, odnosno dinamiku rasta produktivnosti rada i dohotka radne jedinice kojoj radnik pripada i cele osnovne organizacije udruženog rada, da bi radnik u svom ličnom dohotku osetio i rezultate porasta produktivnosti rada osnovne organizacije udruženog rada u celini;

- zajednički radni učinak, to jest zajednički rezultat udruživanja rada i dohotka, odnosno gospodarenja akumulacijom u radnoj organizaciji i širim organizacijama i zajednicama udruženog rada u kojima je udružena osnovna organizacija udruženog rada, tako da radnik preko svog ličnog dohotka oseti sopstvenu zavisnost od udruživanja rada i sredstava, što znači da radnik oseti radnu organizaciju, složenu organizaciju i druge šire oblike udruživanja ne samo kao izraz potrebe razvoja tehnologije i procesa rada nego i kao neophodnost za porast svog ličnog dohotka, za poboljšanje svoje lične radne i životne egzistencije;

- doprinos radnika akumulaciji (minuli rad), porastu produktivnosti rada i dohotka organizacija i zajednica udruženog rada, sa kojima se osnovna organizacija udruženog rada udružuje;

- i konačno, kroz lični dohodak koji se formira na osnovu napred iznetih kriterijuma i u kome radnici uzimaju u obzir i načelo

solidarnosti i uzajamnosti u meri koja je ekonomski opravdana, to jest koja ne dovodi u pitanje sam princip raspodele prema rezultatima rada.

Od neprocenjive je važnosti da lični dohodak svakog radnika bude, da tako kažem, sastavljen iz svih ovih i sličnih komponenata, to jest od rezultata njegovog rada na radnom mestu i ukupnog dohotka, pa preko dinamike kretanja ukupnog dohotka do povećanja dohotka po osnovu gospodarenja minulim radom itd. Ako se lični dohodak formira na takav način, time se omogućuju i stvaraju uslovi da se postepeno počne ujednačavati dohodak po pojedinim kriterijumima u raznim obastima privrede. Ako se, pak, i dalje ostane samo u krugu fiksnih tarifa po času ili, kako je ranije bilo, u krugu kvalifikacija, onda se nikada neće naći prava rešenja za raspodelu prema radu.

Radnik nema prava da kroz lični dohodak zahvata deo društvenog kapitala, odnosno akumulacije koja po društveno utvrđenim kriterijumima ulazi u proširenu reprodukciju, iako Zakonom o udruženom radu radnici definitivno postaju upravljači društvenog kapitala. Zato se samoupravnim sporazumima, društvenim dogovorima i zakonom moraju regulisati odnosi raspodele prema radu i na osnovu upravljanja društvenim kapitalom, a ne samo na osnovu tekućeg rada radnika. Pri tome se u raspodeli na osnovu tekućeg rada mora više težiti ka ujednačavanju položaja radnika, a kada je reč o raspodeli na osnovu upravljanja društvenim kapitalom, onda treba imati u vidu da se taj kapital raspoređuje u različitom obimu, u zavisnosti od položaja organizacije udruženog rada u sistemu društvene reprodukcije.

Prema tome, osnove i merila za raspodelu sredstava za lične dohotke treba vezivati za dinamiku rasta, a ne za sam obim dohotka i klasične proporcije u njegovoj raspodeli. To znači da nije toliko bitan obim dohotka, nego to da radnik dobija nagradu zato što je dobrim gospodarenjem društvenim kapitalom povećao dohodak svoje osnovne organizacije udruženog rada.

Načelo solidarnosti radnika u udruženom radu ne treba niti se može automatski primenjivati u raspodeli prema radu, jer to su dva potpuno suprotna, kontradiktorna principa. Međutim, pri raspodeli sredstava za lične dohotke radnici treba da se rukovode i načelom solidarnosti da bi postepeno i ekonomski celishodno smanjivali socijalne razlike koje nastaju zbog razlika u ličnim dohocima, tako što će nastojati da obezbede da, po pravilu, relativno brže rastu niži

lični dohoci u odnosu na više i što će iz sredstava zajedničke potrošnje, na osnovu načela uzajamnosti, pokrivati ili učestvovati u pokrivanju određenih socijalnih i drugih potreba radnika sa nižim ličnim dohocima.

Odnos ličnog dohotka i sredstava zajedničke potrošnje takođe je veoma značajno pitanje koje je rešio Zakon o udruženom radu. Mislim da je dobro da zajednička potrošnja zaista bude na odgovarajući način sastavni deo lične potrošnje, a ne da bude neke vrste »Alajbegova slama«, kao što je to do sada bilo. Zato je Zakonom o udruženom radu i utvrđeno da se samo jedan deo zajedničke potrošnje finansira iz dohotka osnovne organizacije udruženog rada, na primer, stambena izgradnja. Jer prema nekim podacima o sredstvima zajedničke potrošnje, izgleda da su se ta sredstva ranije trošila za sve i svašta i da su se tako rasipala prilično velika društvena sredstva. Zato sredstva zajedničke potrošnje treba da budu sastavni deo ličnog dohotka radnika, pa neka radnici odlučuju koliki će deo iz svog ličnog dohotka izdvajati za određene zajedničke potrebe. Razume se, ne mislim da svaki radnik treba individualno da odlučuje o tome i da sam zaključuje ugovor sa odgovarajućim organizacijama, ali radni ljudi treba većinom glasova da odrede doprinos za zajedničku potrošnju. Dakle, ne bismo smeli da opet dođemo u situaciju da se ljudi tako ponašaju i da misle da je bolje za njih ako iz dohotka osnovne organizacije udruženog rada izdvoje više sredstava za zajedničku potrošnju. A tako neće misliti kada sredstva zajedničke potrošnje budu izdvajali iz ličnog dohotka

17. Sistem pokazatelja

Uspešno funkcionisanje samoupravnog privrednog sistema i posebno sistema dohodovnih odnosa u udruženom radu zavisi i od postojanja i stalnog praćenja određenog broja pokazatelja poslovanja i ekonomskog uspeha organizacija udruženog rada. Inače, ako društvo ne bude sposobno da ažurno ocenjuje realne uspehe i slabosti udruženog rada društvene privrede, ono neće biti sposobno ni da se bori protiv poremećaja u njenom funkcionisanju.

Stoga se u Zakonu o udruženom radu nije moglo zaobići razmatranje problema vezanih za sistem i izbor pokazatelja kao jednog od bitnih instrumenata samoupravljanja radnika njihovog svesnog odlučivanja o dohotku, efikasnosti privređivanja itd. U

raspravi koja je prethodila donošenju Zakona o udruženom radu bilo je pokušaja da se pitanje pokazatelja potisne u stranu i prebaci u druge zakone. Mislim da je ipak najbolje što je ova materija regulisana Zakonom o udruženom radu. Jer, da je drukčije, mnogo šta bi u Zakonu o udruženom radu bilo svedeno samo na deklaracije o pravima radnika, a kada bi trebalo utvrditi na osnovu čega radnik treba da ostvaruje svoja prava, tada bi se pojavile proizvoljne ocene i postupci.

Nema sumnje da je sistem pokazatelja od bitnog, suštinskog značaja ne samo u pogledu garantovanja ustavnih prava radnika nego, pre svega, u pogledu praćenja efikasnosti celokupnog našeg privrednog sistema. Ako ne bismo raspolagali neophodnim pokazateljima ne samo u cilju informisanja radnika nego i o efikasnosti privređivanja u okviru celokupnog društvenog rada, onda se ne bi trebalo čuditi što bi naš sistem privređivanja i dalje »proizvodio« razne privredne poremećaje sa kojima smo se i do sada sukobljavali. Sistem pokazatelja je veoma značajno pitanje i on treba da posluži prvenstveno kao baza za odlučivanje o sredstvima i o gospodarenju njima; zatim, na osnovu sistema pokazatelja radnik u osnovnoj organizaciji udruženog rada odlučuje da li mu se isplati da se udružuje u neku složenu organizaciju, da li mu se isplatilo što je udruživao dohodak za određene ciljeve, da li je zajednički privredni plan koji je prihvatio u svojoj osnovnoj organizaciji udruženog rada ili u radnoj organizaciji bio efikasan, da li je plan dobar ili nije, da li ga treba menjati ili ne i tako dalje.

Prema tome, to pitanje ne treba tretirati samo kao problem informisanja radnika, nego pre svega kao pitanje koje je značajno za odlučivanje radnika o celini procesa reprodukcije. Zato su Zakonom o udruženom radu definisani svi neophodni pokazatelji na osnovu kojih radnik može svesno da odlučuje, to jest da odlučuje kao što odlučuje direktor ili kao što u kapitalističkom sistemu odlučuje kapitalist šta treba dalje da radi, šta mu se isplatilo, a šta mu se nije isplatilo, na osnovu određenih postignutih rezultata.

Kroz strukturu dohotka treba da se sagledava uspešnost rada i poslovanja osnovne organizacije udruženog rada. U stvari, dohodak je merilo uspešnosti rada i privređivanja osnovne organizacije udruženog rada, kao i radne organizacije i svih drugih organizacija u kojima je osnovna organizacija udružena, odnosno u koju udružuje svoj rad i sredstva. Zbog toga se dohodak mora iskazivati na način koji će omogućiti radniku i samoupravnim organima

udruženog rada i organima društveno-političkih zajednica uvid u postignute rezultate rada i privređivanja u svim oblicima i na svim nivoima udruživanja rada i dohotka. Svaka osnovna organizacija udruženog rada dužna je da iskazuje rezultate svog rada i poslovanja pokazateljima koji su određeni Zakonom o udruženom radu.

Po mome mišljenju, među pokazateljima koji bi trebalo da se iskazuju mogli bi biti: dohodak po radniku, dohodak u odnosu na prosečno korišćena sredstva, čist dohodak po radniku, akumulacija u odnosu na dohodak, akumulacija u odnosu na čist dohodak, akumulacija u odnosu na prosečno korišćena sredstva, lični dohodak i sredstva za zajedničku potrošnju po radniku i čist lični dohodak po radniku. Pored takvih i sličnih pokazatelja, Savezno izvršno veće u saradnji sa nadležnim republičkim i pokrajinskim organima i organizacijama može propisati za svrhe analize, planiranja i statističkog praćenja i druge pokazatelje na osnovu kojih se iskazuju rezultati rada radnika i poslovanja osnovne organizacije udruženog rada i drugi odnosi u upravljanju dohotkom i u privređivanju društvenim sredstvima.

Na prvom mestu sam pomenuo dohodak po radniku ili bruto-dohodak po radniku. Kažem namerno po radniku jer dohodak u osnovnoj organizaciji udruženog rada nije samo rezultat rada pojedinačnog radnika u toj osnovnoj organizaciji, nego i društvenog rada uopšte. To iz prostog razloga što se dohodak ukupnog društvenog rada na osnovu ekonomskih zakonitosti raznim kanalima raspoređuje na odgovarajuće organizacije udruženog rada. Međutim, iako bruto-dohodak po radniku ne mora da ima odlučujući značaj za čist lični dohodak radnika, on je kao pokazatelj u društveno-ekonomskoj politici i u sistemu društvenog planiranja izvanredno značajan faktor. Podrobna razrada bruto-dohotka po radniku, u stvari, sadrži sve ostale pokazatelje i daje jasnu sliku stanja u svakoj osnovnoj i svakoj drugoj organizaciji udruženog rada. Zato mi se i čini da bi taj pokazatelj trebalo da ima posebno značajno mesto u našem privrednom sistemu. A, osim toga, ovaj pokazatelj će biti i za samog radnika u osnovnoj organizaciji udruženog rada najrazumljiviji i najjasniji pokazatelj stanja u njegovoj osnovnoj organizaciji i njegovog ličnog položaja, pa će, prema tome, moći i kvalifikovanije odlučivati prilikom donošenja raznih samoupravnih odluka.

U vezi sa kategorijom dohotka po radniku treba reći da je u pitanju ukupan dohodak po radniku kao obračunska kategorija.

odnosno reč je o dohotku osnovne organizacije udruženog rada koji je u društvenoj svojini preračunat na radnike. U kategoriji dohotka po radniku znatno jasnije se ispoljava slika materijalizovanog društveno-ekonomskog odnosa. Za tu kategoriju vezuju se gotovo svi odnosi u udruženom radu. Ona je, u stvari, izraz solidarnih obaveza konkretnog radnika ne samo prema društvu nego i u međusobnim odnosima radnika, jer upravo predstavlja jedinstveni pokazatelj karaktera i strukture dohotka osnovne organizacije udruženog rada. Na osnovu toga radnici mogu tačno da znaju koliko se i kada se prelijeva dohodak, kuda ide i kako se menja njegova struktura, odnosno kakva je razlika između dohotka njihove i neke druge organizacije udruženog rada itd. Jednostavno, kroz tak pokazatelj, to jest u takvom dohotku i njegovom rasporedu radnik lakše sagledava sliku svih oblika svojih dohodovnih odnosa, odnosno sagledava strukturu celokupnih ekonomskih odnosa i položaj pojedinih delova udruženog rada. Taj pokazatelj olakšava primenu društvenih mera neophodnih da se razne socijalne razlike ili, kako se to obično kaže, nepotrebne diferencijacije ublaže. A što je najvažnije, mislim da se u unutrašnjim odnosima u udruženom radu, to jest u odnosima između osnovnih organizacija u radnim i složenim organizacijama kao i u finansijskim asocijacijama, međusobne obaveze mogu znatno više zasnivati i graditi na razlikama u strukturi dohotka po radniku. Na primer, one osnovne organizacije udruženog rada čiji dohodak po radniku sadrži više »prelivenog« rada treba da učestvuju sa većim udelom prilikom ulaganja i udruživanja rada i dohotka u izvodenju zajedničkih poslovnih poduhvata.

Dalje, kategorija dohotka po radniku može da odigra značajnu ulogu i u sistemu cena, jer struktura dohotka po radniku može biti jedno od merila za zaključivanje dogovora o cenama u odnosima između različitih privrednih grana udruženog rada. Tako, na primer, struktura dohotka po radniku u prerađivačkoj i u sirovin-skoj industriji nije ista. Povezivanje uzajamno uslovljenih grana na osnovu ekonomski racionalne raspodele dohotka i njihovo dogovaranje u tome moglo bi da ukloni mnoge teškoće koje stvara tržišna stihija. Jer, kada se ima u vidu struktura dohotka, tada se lakše nalaze i prava, to jest ekonomski opravdana rešenja za probleme cena u uzajamnim odnosima u udruženom radu.

Osim toga, dohodak po radniku predstavlja vezu između sadašnjeg i budućeg položaja radnog čoveka u socijalističkim

proizvodnim odnosima. Naime, pošto je taj dohodak u društvenoj svojini, on predstavlja, da tako kažem, dijalektičko jedinstvo protivrečnosti između zajedničke i lične svojine na osnovu jednakih prava radnika. U stvari, on je svojevrstno sredstvo anticipacije komunističkih odnosa. Sada preraspodela dohotka putem izdvajanja raznih doprinosa, uključujući tu i fond ličnih dohodaka, istovremeno znači i održavanje onih razlika koje su u položaju radnika i udruženog rada danas nužne, jer se odnosi između radnika u udruženom radu zasnivaju na principu robne proizvodnje i raspodele prema radu. Ali dalji razvoj kategorije dohotka po radniku, uporedo sa rastom produktivnosti društvenog rada uopšte, omogućiće da se sve veći deo rezultata porasta produktivnosti ukupnog društvenog rada prelijeva u dohodak pojedinačnih osnovnih organizacija udruženog rada i u lični dohodak radnika, pa će se na taj način omogućiti smanjivanje razlika koje se zasnivaju na razlikama u tekućem radu, to jest društveno-ekonomski položaj radnog čoveka zavisiće sve više od ulaganja dohotka u osavremenjivanje i razvijanje tehnologije i tehnike kao osnovnih poluga rasta produktivnosti društvenog rada, odnosno od minulog rada, a sve manje od njegovog tekućeg rada. A na taj način smanjivaće se i razlike između radnika u pogledu zadovoljavanja ličnih potreba koje nastaju na osnovu raspodele prema radu.

Bilo je mišljenja, a ima ih, verovatno, i danas, da uvođenje kategorije dohotka po radniku znači opet uvođenje na »mala vrata« principa dobiti. Dobit je kategorija kapitalističkog društva koju mi odbacujemo iz dva razloga: prvo, zato što uspostavlja određene klasne odnose i, drugo, zato što pretpostavlja stihijsku borbu na tržištu kapitala. Međutim, ta kategorija se u našem sistemu dohodovnih odnosa menja. Ona proizlazi ne iz odnosa cene kapitala i cena radne snage, nego iz celokupnog poslovanja samog radnika — i sredstvima društvene reprodukcije i tekućim radom.

Ti ekonomski efekti poslovanja radom i društvenim kapitalom moraju se na neki način izraziti, inače neće postojati nikakva merila za ocenu uspeha poslovanja osnovnih organizacija udruženog rada i samih radnika u njima. Do sada smo delimično bili upravo u takvoj situaciji. Jer, kad govorimo o inflaciji i privrednim problemima, treba da imamo u vidu da je to u znatnoj meri posledica i te činjenice. Do sada je, naime, izgledalo nekako svedeno — i onaj ko posluje dobro i onaj ko posluje slabo — na papiru svi imaju dohodak, raspodeljuju ga, troše itd. Radnik treba jasno da vidi i da zna

celokupnu strukturu izvora dohotka iz kojih se formira njegov lični dohodak. to jest koliko ličnog dohotka prima na osnovu učinka, koliko na osnovu uštede materijala, koliko na osnovu minulog rada itd.

Upravo iz tih razloga treba konkretno primenjivati i pokazatelj o visini dohotka po radniku ostvarenog na osnovu minulog rada, kojim bi se merili stvarni dohodovni efekti udruživanja rada i sredstava radnika osnovne organizacije udruženog rada u radnoj organizaciji i u drugim samoupravnim organizacijama i zajednicama udruženog rada. U stvari, tu i jeste reč o ulozi minulog rada u sistemu dohodovnih odnosa, o odnosu radnika prema društvenom kapitalu i njegovom interesu da kroz društvenu reprodukciju poboljšava i svoje radne i životne uslove. Ako ne bismo imali pokazatelj o efikasnosti korišćenja društvenog kapitala, izgubili bismo jedan od najvažnijih elemenata dobrog privređivanja u društvu. Tim podatkom mora da raspolaže osnovna organizacija udruženog rada, a pogotovo radna i složena organizacija, koje treba da egzistiraju upravo na tome što će znati efikasno da koriste društveni kapital i da omoguće radniku u osnovnoj organizaciji udruženog rada da shvati da mu se, dugoročno gledano, isplati da bude sastavni deo te radne, odnosno složene organizacije, jer mu upravo one obezbeđuju najefikasnije korišćenje njegovog dohotka, to jest društvenog kapitala u okviru toga dohotka. Mislim da je to važno i zbog toga što se u nas, kad je reč o prikazivanju rezultata rada radnika i poslovanja osnovne organizacije, uvek govori samo o osnovnoj organizaciji udruženog rada, kao da ona nije povezana u radnu organizaciju i u šire organizacije i zajednice udruženog rada i kao da ta povezanost nije neophodna upravo za uspeh rada radnika i poslovanje osnovne organizacije udruženog rada. Ne vidim kojim drugim putem se može iskazivati međusobna zavisnost osnovnih organizacija i efikasnost njihovog zajedničkog rada i poslovanja dohotkom osim kroz odgovarajuće pokazatelje o efikasnosti korišćenja društvenog kapitala u radnim, odnosno složenim organizacijama i sa gledišta interesa i pozicije radnika osnovne organizacije udruženog rada. Zato svakako treba koristiti pokazatelj o rezultatu udruživanja rada i dohotka u okviru radne i složene organizacije udruženog rada.

S druge strane, i deo dohotka koji se izdvaja za društvene delatnosti mora da zavisi od stvarnog materijalnog efekta društvenog rada. Može jedna nerazvijena zemlja da razvija najmoderniju

zdravstvenu službu, koja je nesumnjivo potrebna stanovništvu, ali ako celokupan društveni rad te zemlje ne može da izdržava takvu zdravstvenu službu, onda će takav poduhvat unapred biti osuđen na propast. Zbog toga je neophodno da deo dohotka koji radni ljudi troše, odnosno izdvajaju za društvene delatnosti bude u određenoj srezmeri i zavisnosti od stvaranja dohotka u materijalnoj proizvodnji. Upravo tu nedostaje jedan dovoljno jasan pokazatelj na osnovu kojeg bi radnici mogli da sagledaju svoje mogućnosti u odnosu na razvoj društvenih delatnosti izvan materijalne proizvodnje.

III. DRUŠTVENO-EKONOMSKI ODNOSI IZMEĐU PROIZVODNJE I PROMETA I ULOGA POTROŠAČA

1. *Neke dileme oko regulisanja ekonomskih odnosa između proizvodnje i prometa*

U načelnoj i praktičnoj razradi ustavnog koncepta udruživanja rada i sredstava i uopšte međusobne poslovne saradnje proizvodnih i prometnih organizacija udruženog rada težište treba da bude na jasnijem i odlučnijem utvrđivanju sadržine međusobnih društveno-ekonomskih odnosa tih organizacija, kao i na oblicima njihovog ostvarivanja. Time nikako ne poričem značaj organizacije i institucionalnog sistema u okviru kojeg treba da se razrađuje ustavni koncept odnosa između proizvodnje i trgovine.

Nije, međutim, dobro da se odnosi između proizvodnje i trgovine rešavaju pretežno institucionalno, putem fuzija, odnosno tako da ispada da se na neki način hoće, pojednostavljeno govoreći, da disciplinuje trgovina, da se ona podredi, i to ne proizvodnji — što je u krajnjoj liniji pravilno — nego proizvodnim organizacijama, a to je nešto drugo. Zalaganje za takvu podređenost u nekim predlozima i diskusijama išlo je, a i danas ponegde ide tako daleko da se i radnici u trgovini dovedu u podređen, neravnopravan ekonomski položaj u odnosu na radnike u drugim delovima udruženog rada. A u Ustavu je jasno rečeno da radni ljudi, kada su ispunjeni određeni uslovi, imaju neotuđivo pravo i dužnost, nezavisno od oblasti rada, da stvaraju osnovne organizacije udruženog rada ili radne organizacije itd., kada je to u njihovom interesu.

U toku pripreme Zakona o udruženom radu bilo je i takvih predloga koji su radnicima u trgovini maltene poricali to ustavno pravo. Ono je poricano na taj način što je vezivano za interes proizvodnih organizacija udruženog rada. Naime, ako se proizvodne organizacije udruženog rada slože, onda — prema tim predlozima — radnici u trgovini mogu obrazovati osnovnu organizaciju udruženog rada, a ako se one ne slože — ne mogu. Mislim da bi se time bitno ograničila ustavna prava radnika u trgovini, te su samim tim i predlozi te vrste neprihvatljivi. Ne vidim, naime, nikakve razloge zašto bismo u tom pogledu pravili nekakvu razliku, stvarali nekakvu hijerarhiju na osnovu koje bismo jednoj grupi radnika dali vodeću ulogu u odnosu na druge radnike. Može se, naravno, reći da proizvodni rad treba da ima dominantnu ulogu u pogledu sticanja i raspodele dohotka, ali se ne može radnicima u proizvodnji dati pravo da radnicima u trgovini određuju kako će ostvarivati svoja ustavna prava. Do takvih konsekvenci se dolazi zbog preterane orijentacije na institucionalno rešavanje problema u odnosima između proizvodnih i prometnih organizacija udruženog rada.

U nas su neko vreme preovladavala i još uvek postoje shvatanja da je trgovina »nužno zlo«, »neprijatelj broj jedan« i da je na neki način treba ograničavati, i slično. Međutim, to je neekonomski odnos prema prometnoj sferi, a bez dobre trgovine, koja se mora stimulisati da bi se dalje razvijala u interesu rada, ne može biti ni dobre proizvodnje. Zato treba da budemo konstruktivniji i racionalniji kad je reč o mestu i ulozi trgovine u celokupnom udruženom radu.

Neophodnost međusobnog povezivanja proizvodnje i prometa u jedinstven proces rada nameće i sama logika odvijanja ukupnog procesa društvene reprodukcije. Poslovi prometa roba i usluga su sastavni deo procesa društvene reprodukcije, to jest produžetak procesa proizvodnje sa značajnim povratnim dejstvom na proizvodnji. Cela trgovina, uključujući i promet roba i usluga na veliko i spoljnotrgovinsko poslovanje, trebalo bi da predstavljaju svojevrsno »visoko-kvalifikovano i na nauci zasnovano prodajno odeljenje« cele društvene proizvodnje. Zato razvoj trgovine mora da bude tesno povezan sa razvojem materijalne proizvodnje. Ako trgovina trošenjem dohotka za svoj razvoj ide ispred proizvodnje, time se direktno usporava porast dohotka u proizvodnji i sam razvoj proizvodnje, s obzirom na to da se sredstva za razvoj trgovine stvaraju u proizvodnji. S druge strane, ako proizvodnja nema

odgovarajućeg potencijala za ostvarivanje prometnih funkcija udruženog rada ili je taj potencijal niskoproduktivan i zanemaren, onda će i mogućnosti za razvoj proizvodnje biti limitirane.

Sputavanje i ograničavanje razvoja trgovine, to jest njeno podređivanje, potčinjavanje i ograničavanje u korist proizvodnje, išlo bi samo na štetu razvoja same proizvodnje. Jer, na kraju krajeva, trgovina mora da razvija proizvodnju za tržište i obrnuto — proizvodnja mora da obezbeđuje trgovini takav ekonomski položaj koji će joj omogućavati da se kao samostalna privredna delatnost normalno razvija pod jednakim uslovima kao i sama proizvodnja i u interesu razvoja te proizvodnje. Upravo, tu objektivno uslovljenu ekonomsku međuzavisnost proizvodnje i prometa Zakon o udruženom radu podiže na nivo izričite obaveze u cilju podsticanja bržeg razvoja i proizvodnje i prometa i njihovog povezivanja na osnovama samoupravljanja, u skladu sa interesima i potrebama radnika u proizvodnim i prometnim organizacijama udruženog rada i pod njihovom neposrednom ekonomskom i političkom kontrolom. Zato se mora obezbediti samoupravna ravnopravnost trgovine i proizvodnje na osnovi sistema samoupravnog sporazumevanja i društvenog dogovaranja predviđenog i preciziranog Zakonom o udruženom radu. Svako potcenjivanje značaja te samoupravne samostalnosti trgovine vodilo bi birokratizaciji celokupnog sistema trgovine i, u stvari, onesposobljavanju trgovine da se brže razvija, da nabavlja neophodnu modernu opremu da bi mogla da snižava troškove poslovanja i da kao produktivan faktor nastupa u celini udruženog rada.

Isto tako, po mom mišljenju, neprihvatljiva je koncepcija takozvane zajedničke proizvodnje kao baze za izgradnju ekonomskih odnosa između proizvodnje i trgovine. Jer šta znači zajednička proizvodnja, recimo, za jednu krupnu trgovinsku organizaciju udruženog rada koja ima desetine hiljada poslovnih partnera u celoj zemlji. I, naravno, pošto se forsira institucionalna strana svih ovih pitanja, a trgovci ne mogu institucionalno da reše problem svojih mnogobrojnih poslovnih partnera, onda se oni udružuju sa određenim brojem velikih proizvodnih organizacija i s njima dele dohodak. U stvari, dele ga na račun svih ostalih mnogobrojnih poslovnih partnera trgovinske organizacije.

Zajednička proizvodnja ima svoj smisao samo kad vodi većoj produktivnosti rada. Inače, sama po sebi, ona može biti i ograničavajući faktor, faktor monopola i sputavanja podizanja produktiv-

nosti rada. Ukoliko je veći napor da se postigne veći zajednički ostvaren dohodak i trgovine i proizvodnje, utoliko će takav dohodak uticati i na integraciju udruženog rada, na ujedinjavanje proizvodnje, na bolju podelu rada, što će sve voditi većoj produktivnosti rada i većem dohotku.

Prema tome, takozvana zajednička proizvodnja ne može da bude kriterijum, odnosno merilo ni pri klasifikaciji poslovne saradnje proizvodnih i prometnih organizacija udruženog rada na trajnu i na povremenu poslovnu saradnju, to jest na »stalne« i na »povremene« članove. Jer, neka proizvodna organizacija po svim merilima može biti »stalni član« zajedničke složene proizvodno-trgovinske organizacije, a da nema nikakve posebne ili trajne saradnje sa drugim proizvodnim organizacijama, osim što prodaje ili kupuje robu preko iste prometne organizacije i što zajedno s njima učestvuje u upravljanju, snosi rizik te trgovinske organizacije, zajedno s njima učestvuje u raspodeli zajednički ostvarenog dohotka.

2. *Sadržina društveno-ekonomskih odnosa između proizvodnih i prometnih organizacija udruženog rada*

Osnovno pitanje od koga treba poći u regulisanju ekonomskih odnosa između proizvodnih i prometnih osnovnih organizacija udruženog rada jeste kako se stiče i raspoređuje dohodak koji te organizacije ostvare, bilo da je reč o trajnoj ili o povremenoj poslovnoj saradnji.

Ustavnim odredbama o odnosu između proizvodnje i trgovine stvoreni su uslovi za prevazilaženje stanja u kome se raspodela dohotka između proizvodnje i trgovine vrši isključivo na tržištu, to jest njegovim stihijskim delovanjem. Time su, takođe, stvoreni uslovi da se ta raspodela svesno usmerava, i to kako planovima udruženih proizvodno-trgovinskih grupacija, tako i — na tom osnovu — društvenim planovima. I najzad, time je sprečeno da se jedan deo dohotka trgovine pojavljuje kao neki samostalan »lutajući kapital« koji se otuđuje, izmiče kontroli radnika koji su ga stvorili. Naime, velika je razlika da li se dohodak proizvodnih organizacija realizuje samo u jednoj stihijskoj raspodeli dohotka na tržištu između trgovine i proizvodnje ili se realizuje kao zajednički ostvareni dohodak trgovine i proizvodnje, što znači da, u stvari, proizvodnja i trgovina kao »produžena ruka« proizvodnje zajedni-

ki učestvuju u sticanju i raspoređivanju zajednički ostvarenog dohotka. U prvom slučaju neizbežno se u trgovini mora pojaviti takav samostalan »lutajući kapital«, dok u drugom slučaju taj deo dohotka pripada osnovnim organizacijama udruženog rada kako u trgovini, tako i u proizvodnji, saglasno samoupravnom sporazumu o udruživanju. Osnova raspoređivanja zajednički ostvarenog dohotka je u takvom slučaju, po svojoj prilici, kombinacija tržišnih cena i nekog oblika ristorna ili nekog drugog oblika učešća u zajednički realizovanom dohotku na tržištu.

Naravno, i sami samoupravni sporazumi, kao i instrumenti državne politike moraju težiti da trgovina u takvoj podeli dohotka stiče akumulaciju koja joj je neophodna za razvoj i za dohodovno povezivanje sa svim faktorima od kojih zavisi njen razvoj, a posebno za povezivanje sa potrošačima. Jer, na kraju krajeva, i pored svih slabosti koje je u dosadašnjem razvoju trgovina imala u odnosu na proizvodnju, ta relativna samostalnost trgovine ipak je doprinela znatnom unapređenju njene tehničke opremljenosti. Mislim da se ta strana trgovine nikako ne bi smela oslabiti, nego, naprotiv, i proizvodne organizacije treba da se orijentišu na to da se bore za što moderniju i što racionalniju organizaciju i opremu trgovine, upravo zato da bi ona mogla ostvariti veći ukupan dohodak, koji će se onda ulagati kako u razvoj proizvodnje, tako i u stvaranje uslova za potrošnju, odnosno za plasman robe.

Medutim, mislim da postoji granica za nivo akumulacije u trgovini. Ona je u tome što u trgovini ne treba da se stvara takav kapital, odnosno takav dohodak koji može da postane neke vrste samostalan finansijski kapital. Znači, trgovina treba da ima toliku akumulaciju koja je u skladu sa potrebama njenog razvoja, a ostali dohodak treba normalno da ide onim osnovnim organizacijama u kojima je stvoren, odnosno da se u saglasnosti sa njima ulaže, kako se obično kaže, u pripremu tržišta.

Tu su, po mome mišljenju, dva moguća rešenja, i oba se mogu prihvatiti. Prvo rešenje je u tome da se dohodak prometnih organizacija udruženog rada preko granice utvrđene samoupravnim sporazumom ili zakonom raspoređuje na osnovne organizacije udruženog rada koje posluju preko trgovine na osnovu samoupravnog sporazuma. Drugo rešenje je, pak, u tome da se taj dohodak obavezno udružuje sa dohotkom tih osnovnih organizacija udruženog rada, s tim da se može udruživati i sa dohotkom drugih organizacija udruženog rada na načelima zajedničkog ulaganja, ako

je to u interesu poslovanja ili razvoja prometne organizacije kao i proizvodnih organizacija udruženog rada. Ovo pitanje je veoma važno, jer se ne može dozvoliti da se na trgovinu vrše razni pritisci i da joj se ne ostavi ni dohodak koji je neophodan za njen razvoj.

Kada je reč o učešću u zajednički ostvarenom dohotku proizvodnih i prometnih organizacija udruženog rada ne može se reći samo da one treba da učestvuju u tom dohotku koji ostvare zajedničkom saradnjom prema doprinosu koji su dale svojim radom u proizvodnji, odnosno prodaji proizvoda i ostvarenih usluga, jer time je sve svedeno na čisto komercijalni odnos, na prodaju proizvoda, a zapostavljen je elemenat produktivnosti rada u samoj trgovini. Učešće trgovine u zajednički ostvarenom dohotku treba vezati i za obim i kvalitet prodaje proizvoda i usluga, snižavanje troškova poslovanja itd. No, s druge strane, ako bi kao kriterijum za učešće u zajednički ostvarenom dohotku proizvodnih i prometnih organizacija udruženog rada bio, na primer, samo obim proizvodnje, odnosno obim prometa itd., bojim se da bi oslanjanje samo na taj kriterijum moglo dovesti do anomalija, odnosno do toga da proizvodne organizacije udruženog rada koje će poslovati preko krupnih trgovinskih organizacija budu u neravnopravnom položaju.

Naravno, proizvodna organizacija udruženog rada koja samo povremeno izvrši neki posao preko određene trgovinske organizacije ne može imati ista prava kao ona koja nosi trajni rizik i odgovornost za trgovinsku radnu ili složenu organizaciju i trajnije i u većem obimu posluje preko nje. Ali te se razlike u obimu prava više odnose na pravo samoupravnog odlučivanja u takvoj radnoj ili složenoj organizaciji udruženog rada, a ne na dohodovne odnose. Mislim da je, što se toga tiče, problem u stepenu integrisanosti proizvodnih i prometnih organizacija, a ne u principijelnim razlikama u društvenoekonomskim odnosima. Za onoga ko snosi rizik u jednoj zajedničkoj organizaciji može se reći da je u većem stepenu integrisan, pa je i normalno da ima i veća prava, jer ima i veće odgovornosti. Ali tu treba biti veoma obazriv da ne bismo prometne organizacije udruženog rada stavili u neravnopravan ekonomski položaj u odnosu na proizvodne organizacije udruženog rada. Nikako ne bismo smeli ići na nekakvo trenutno »raubovanje« trgovine, jer time bismo otišli u drugu krajnost i ugušili trgovinsku inicijativu koja je neophodna i koja je u interesu udruženog rada u celini.

U raspoređivanju zajednički ostvarenog dohotka, to jest u pogledu bazičnih društveno-ekonomskih odnosa prava moraju biti u zavisnosti od doprinosa stvaranju tog dohotka, nezavisno od toga da li je reč o »velikom« ili malom«, »stalnom« ili »nestalnom« članu složene proizvodno-prometne organizacije udruženog rada ili radne kooperacije. Ako bi se prihvatila neka razlika u tom pogledu, to bi praktično značilo da ima članova, odnosno proizvodnih organizacija iz čijeg dohotka trgovina može da zahvata i drugih iz čijeg dohotka ne može da zahvata, odnosno da deo dohotka prvih može da se preliva u dohodak drugih. Drugim rečima, bez obzira na to da li je reč o zajedničkoj proizvodnji ili ne, da li je reč o velikom, trajnom, dugoročnom poslovanju itd., uvek je dohodak trgovinske organizacije istovremeno, na određen način, i zajednički ostvareni dohodak svih onih koji posluju preko nje. Zato i rešavanju tog problema ne bi trebalo pristupati sa gledišta da se proizvodne organizacije udruženog rada saraduju sa prometnim organizacijama udruženog rada, nego da proizvodne i prometne organizacije udružuju rad i sredstva za zajedničko vršenje funkcije prometa time što zajednički stvaraju prometnu organizaciju ili se udružuju sa već postojećom radnom ili složenom organizacijom za promet u zajedničku složenu proizvodno-prometnu organizaciju udruženog rada na osnovu zajedničkog sticanja dohotka na tržištu i raspoređivanja toga dohotka.

Organizacijama udruženog rada koje nisu »stalni članovi« takve složene proizvodno-prometne organizacije udruženog rada, to jest koje u njoj ne ostvaruju trajnu poslovnu saradnju, ali povremeno posluju preko nje, trebalo bi automatski priznati, na osnovu samoupravnog sporazuma, pa i zakona, određena prava, naročito u dohodovnim odnosima, to jest trebalo bi im, u načelu, omogućiti da imaju isti položaj kao i svi drugi »stalni članovi« složene organizacije ako prihvate odgovarajuće obaveze prema toj složenoj proizvodno-prometnoj organizaciji. Takođe, trebalo bi omogućiti svakoj organizaciji udruženog rada da se udruži u tu složenu proizvodno-prometnu organizaciju pod uslovima utvrđenim samoupravnim sporazumom, ako trajnije posluje preko te prometne organizacije. Ne može pojedina složena proizvodno-prometna organizacija da odlučuje o tome da li će ili ne u svoj sastav primiti neku organizaciju udruženog rada koja sa njom ima trajnije poslovne odnose i ako je ova spremna i sposobna da prihvati utvrđene odnose u takvoj složenoj proizvodno-prometnoj organiza-

ciji. Svaka organizacija udruženog rada treba da ima takvo pravo upravo zato da se ne bi stvarale neke zatvorene organizacije monopolističkog tipa. Naravno, ako takav »nestalan saradnik« trgovine ne želi da prihvati opšte uslove, onda će se odnosi između oba partnera razvijati na osnovu posebnih samoupravnih sporazuma, odnosno ugovora.

Pošto obim učešća »stalnih članova« u zajednički ostvarenom dohotku zavisi od obima kojim jedna proizvodna organizacija učestvuje u stvaranju dohotka prometne organizacije, taj isti kriterijum treba automatski da važi, u određenoj srazmeri, i za one koji nisu stalni članovi složene organizacije. Ako, naime, stalni članovi po tom osnovu imaju pravo, recimo, na ristorna ili procenat od čistog dohotka ili kako to već samoupravnim sporazumom bude određeno, onda na taj isti procenat imaju pravo i oni koji nisu »stalni« članovi, nego povremeni učesnici u prometu, s tim što oni nemaju pravo na onaj deo ristorna ili drugog oblika učešća u dohotku koji se stiže po osnovu drugih merila raspodele, na primer, zajedničkog rizika i neposrednog radnog doprinosa. Razume se, povremeni učesnici u prometu ne moraju i ne mogu imati i pravo da programiraju rad složenih proizvodno-prometnih organizacija udruženog rada, da utvrđuju plan te organizacije i da donose druge odluke za poslovanje složene organizacije, pošto ne učestvuju u riziku i svim drugim vidovima zajedničke odgovornosti. Prema tome, u raspoređivanju dohotka bi učestvovali samo u onoj meri u kojoj su učestvovali u ukupnom prometu preko organizacije za promet, i to prema opštim merilima koje će u svom samoupravnom sporazumu o udruživanju utvrditi sama ta složena proizvodno-prometna organizacija.

Ne možemo i ne smemo zakonima utvrditi takav položaj trgovine kao da je ona neki »žrtveni jarac«, odnosno krivac za sve. Naime, u nas ima mišljenja da deo dohotka koji je rezultat izuzetnih pogodnosti ne može ići u sredstva akumulacije i fondove prometnih organizacija. Time se trgovina stavlja u neravnopravan položaj u odnosu na ostalu privredu, a nemoguće je zamisliti razvoj proizvodnje bez efikasne i razvijene trgovine. Zakon upravo utvrđuje da se deo dohotka koji je rezultat posebnih pogodnosti izdvaja kao zajednički dohodak svih osnovnih organizacija u okviru radne ili složene organizacije udruženog rada, a da se rezultati ulaganja toga dohotka dele na sve osnovne organizacije, uključujući i prometne. Jer, ako se kaže da se taj deo dohotka mora ulagati u proizvodnju, to

praktično znači da se ustupa proizvodnji. U tom slučaju trgovina neće biti stimulisana da stekne povoljnije pozicije na tržištu. A mislim da trgovina upravo treba da teži da postigne takav rezultat. Inače i princip marketinga pada u vodu ako se trgovini onemogućuje da time što brže otkriva potrebe tržišta, i ulaže u otvaranje novih tržišta i bolje ih zadovoljava, dolazi do većeg dohotka itd. Ne treba je zbog toga optuživati, nego je treba vezati za udruživanje dohotka sa proizvodnjom, pod istim uslovima.

Odnosi između organizacija udruženog rada u proizvodnji i u trgovini mogu biti zasnovani na tržišnim cenama, s tim da se konačni efekat ukupnog zajednički ostvarenog dohotka može raspodeljivati i po drugim merilima koja će biti utvrđena samoupravnim sporazumom o udruživanju, a, u skladu sa doprinosom ostvarenom dohotku. Svakako, u ta merila može se uneti i stepen odgovornosti i rizika za trgovinsko poslovanje i drugi slični faktori koji će biti stimulans za takozvane »stalne članove«, to jest za razvijanje trajne međusobne poslovne saradnje proizvodnih i prometnih organizacija udruženog rada.

Rezimirajući ovo, može se reći da raspoređivanje zajednički ostvarenog dohotka — bilo u obliku zajedničkog prihoda ili u obliku zajedničkog dohotka — koji svojom zajedničkom poslovanom i drugom saradnjom ostvare organizacije udruženog rada koje se bave prometom roba i usluga na veliko, odnosno poslovanjem izvoza i uvoza ili drugim spoljnotrgovinskim poslovanjem i proizvodne i druge organizacije udruženog rada vrši se, u stvari, na načelima koja važe za udruženi rad uopšte. Pri tome, kada je reč o utvrđivanju osnova i merila po kojima se vrši raspoređivanje zajednički ostvarenog dohotka (zajedničkog prihoda, zajedničkog dohotka), posebno se mora voditi računa o tome da ti osnovi i merila izražavaju doprinos organizacija udruženog rada koji su u zajedničkom poslovanju dale ostvarivanju zajedničkog prihoda svojim radom i udruživanjem sredstava za obavljanje i unapređivanje proizvodnje i prometa.

Prometne organizacije udruženog rada koje se bave poslovanjem prometa robe i usluga na veliko, odnosno poslovanjem izvoza i uvoza ili drugim spoljnotrgovinskim poslovanjem i proizvodne i druge organizacije udruženog rada koje posluju u skladu sa principima trajnije saradnje ostvaruju i raspoređuju zajednički *prihod*. To je opšte načelo koje se primenjuje u uslovima trajnije poslovne saradnje proizvodnih i prometnih organizacija udruženog rada.

Međutim, postoji, isto tako, i mogućnost da proizvodne i prometne organizacije udruženog rada ostvaruju i raspoređuju zajednički *dohodak*.

Prilikom zaključivanja samoupravnog sporazuma o osnovama zajedničkog plana utvrđuje se i raspodela dohotka između prometnih i proizvodnih organizacija udruženog rada. Međutim, ta raspodela dohotka može se utvrđivati i samoupravnim sporazumom o udruživanju ili samoupravnim sporazumom o osnovama plana ili o trajnijoj poslovnoj saradnji. Time se otvara još jedna mogućnost za sporazumevanje organizacija udruženog rada. Prilikom zaključivanja takvih sporazuma mora se voditi računa o tome da prometne organizacije treba da ostvaruju dohodak u visini određenoj zakonom i da taj dohodak mogu udruživati prvenstveno sa dohotkom proizvodnih organizacija koje preko njih posluju, ali i sa dohotkom drugih organizacija udruženog rada ako sporazumom nije drukčije utvrđeno. Time se obezbeđuje da trgovina ne stvara sopstveni finansijski kapital, a to je upravo i cilj zakonskih odredaba o odnosima između trgovine i proizvodnje, to jest da se spreči stvaranje samostalnog trgovinskog kapitala, a da se istovremeno ne sputava razvoj trgovine. Jer, kao što sam već rekao, trgovina ipak mora imati toliko slobode da može da se razvija, da otvara nova tržišta itd., za šta možda neće uvek naići na puno razumevanje proizvodnih organizacija udruženog rada. To takođe treba da omogućuje da se u odnose između proizvodnje i trgovine uključe i drugi faktori, pre svega sindikat, koji treba da brane interese radnih ljudi i u proizvodnji i u trgovini. Jer, sigurno da sve nije niti može biti precizno zakonom određeno.

Kada se, recimo, u industriji stvaraju veća finansijska sredstva koja preko banaka idu u zajedničke investicije i slično, to je sasvim drugi problem. Jer, kada se industrija udruži sa bankama, krupnom trgovinom, naukom, saobraćajem itd., ona stvoreni dohodak orijentiše pre svega u razvoj proizvodnih snaga, modernu tehnologiju i sl., a preko toga i u razvoj trgovine. Međutim, kada se u trgovini stvara samostalni finansijski kapital, on se pojavljuje kao takozvani »lutajući društveni kapital«, koji se onda kreće sopstvenom logikom, logikom parcijalnog profita, a ne tamo gde najviše doprinosi unapređenju produktivnosti društvenog rada.

I prihod koji spoljnotrgovinske organizacije udruženog rada ostvare obavljanjem poslova uvoza, zastupanja i posredovanja treba smatrati zajedničkim prihodom. Raspoređivanje zajedničkog

prihoda vrše spoljnotrgovinske organizacije koje se bave tom delatnošću i organizacije udruženog rada sa kojima one posluju, po osnovima i merilima utvrđenim samoupravnim sporazumom u skladu sa saveznim zakonom. Tako utvrđenim osnovima i merilima izražava se i meri doprinos jednih i drugih organizacija udruženog rada u ostvarivanju zajedničkog prihoda.

Razvoj samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa između prometnih, proizvodnih i drugih organizacija ne može se uslovljavati ekonomsko-tehničkim i drugih specifičnostima spoljnotrgovinskog poslovanja uopšte, posebno specifičnostima poslovanja kod uvoza, zastupanja i posredovanja. Uslovljavanje ili usporavanje samoupravnog preobražaja spoljnotrgovinskih organizacija udruženog rada specifičnostima njihovog poslovanja objektivno se svodi na oblik svesnog ili nesvesnog otpora ustavnom preobražaju tih organizacija.

3. *Sadržina samoupravnih sporazuma o udruživanju rada i sredstava proizvodnih i prometnih organizacija udruženog rada*

Sve organizacije udruženog rada koje se bave poslovima prometa robe i usluga na veliko, odnosno poslovima izvoza ili uvoza ili drugim spoljnotrgovinskim poslovima i proizvodne i druge organizacije udruženog rada koje ostvaruju trajniju međusobnu poslovnu saradnju obavezne su da svoje međusobne odnose u takvoj poslovnoj saradnji uređuju samoupravnim sporazumom o udruživanju ili drugim samoupravnim sporazumom. Takođe, i sve proizvodne i druge organizacije udruženog rada koje povremeno poslovno saraduju sa organizacijom udruženog rada koja se bavi poslovima prometa robe i usluga na veliko, odnosno poslovima izvoza i uvoza ili drugim spoljnotrgovinskim poslovima obavezne su da svoje međusobne odnose u takvoj poslovnoj saradnji uređuju ugovorom ili, pak, samoupravnim sporazumom.

Predviđanjem mogućnosti da se ugovorom uređuju međusobni odnosi između pomenutih organizacija udruženog rada koje ostvaruju privremenu poslovnu saradnju izražava se, u stvari, »povremenost« kao specifičnost poslovne saradnje između proizvodnih i prometnih organizacija udruženog rada, a istovremeno se utvrđuje i najcelishodniji oblik ekonomsko-pravnog uređivanja sadržine povremene poslovne saradnje koju nameće sama praksa robnog prometa. Jer, ukoliko bi se za svaki ad hoc konkretan posao umesto

ugovora zaključivao samoupravni sporazum, to bi u ekonomsko-tehničkom i pravnom pogledu usporavalo neophodan tempo odvijanja procesa robnog prometa. A ugovor može biti vrlo jednostavan akt, često samo izražena saglasnost sa opštim uslovima pod kojima prometna organizacija posluje. Jer besmisleno bi bilo u te odnose unositi neke birokratske procedure koje će poskupljivati troškove rada. U stvari, značajniji je osnovni sporazum prometne i drugih organizacija o udruživanju i uređivanju njihovih međusobnih odnosa — uključujući tu i odnose sa »povremenim« partnerima — nego sami ugovori sa tim povremenim partnerima.

No, nezavisno od toga da li je reč o trajnijoj ili o povremenoj poslovnoj saradnji, odnosno nezavisno od toga da li se međusobni odnosi u toj saradnji uređuju samoupravnim sporazumom ili ugovorom, društveno-ekonomska sadržina tih međusobnih odnosa mora se zasnivati na istim principima, kao što su ravnopravnost, jednaka prava i obaveze i slično. Naime, ustavna načela koja važe za samoupravni udruženi rad u pogledu udruživanja rada i sredstava i uopšte u pogledu međusobne saradnje između osnovnih organizacija udruženog rada važe i za poslovnu saradnju (trajniju ili povremenu) između proizvodnih i drugih organizacija, s jedne strane, i prometnih organizacija udruženog rada, s druge strane.

Samoupravnim sporazumom o trajnijoj poslovnoj saradnji uređuju se naročito sledeća pitanja: zajednička politika proizvodnje i prometa; snošenje rizika iz zajedničkog poslovanja; uzajamna odgovornost za unapređenje proizvodnje i prometa; način usaglašavanja stavova o poslovima iz zajedničkog poslovanja; osnove i merila po kojima se vrši raspoređivanje zajedničkog prihoda; način raspoređivanja i rokovi u kojima se vrši obračunavanje zajedničkog prihoda; način rešavanja sporova iz zajedničkog poslovanja; uslovi i način raskidanja samoupravnog sporazuma itd. Takav po sadržini, samoupravni sporazum omogućava uspostavljanje ravnopravnih društveno-ekonomskih odnosa između proizvodnih i drugih organizacija, s jedne, i prometnih organizacija, s druge strane. Isto tako, njime se obezbeđuje neophodna jedinstvenost i jednoobraznost u uređivanju međusobnih odnosa između proizvodnih i prometnih organizacija udruženog rada u celokupnom samoupravnom udruženom radu.

Samoupravnom sporazumu može pod jednakim uslovima, koji važe za osnovne organizacije udruženog rada koje su zaključile samoupravni sporazum, pristupiti i svaka druga osnovna organiza-

cija udruženog rada. Primenom tog principa podstiče se proces udruživanja rada i sredstava u svim oblastima udruženog rada, uz istovremeno sprečavanje diskriminatorskog odnosa prema onim organizacijama udruženog rada koje naknadno pristupe trajnoj poslovnoj saradnji, to jest koje naknadno potpišu samoupravni sporazum.

Naime, organizacije udruženog rada koje se bave poslovima prometa, bez obzira na to da li su više ili manje vezane za određenu grupaciju proizvodnje ili su relativno samostalne, moraju imati uvek isti odnos prema svim svojim partnerima. Ne može, na primer, trgovinska radna organizacija koja je u sastavu jedne složene organizacije udruženog rada proizvodnim organizacijama iz iste složene organizacije udruženog rada davati jedne, a drugim proizvođačima iste vrste robe druge uslove, ako i ti drugi proizvođači imaju prema njoj iste obaveze, snose rizik i sl. Jer, prema nekim podacima velike trgovinske organizacije koje su uključene u proizvodne grupacije najviše do 40% prometa ostvaruju od proizvođača sa kojima su udružene, a sav preostali promet ostvaruju sa drugim partnerima.

Zato organizacija koja se bavi poslovima prometa robe i usluga, kao sastavni deo šire organizacije ili zajednice udruženog rada, treba da ostvaruje međusobnu saradnju sa drugim proizvodnim ili prometnim organizacijama koje nisu u sastavu te zajednice i da zaključuje samoupravne sporazume sa njima pod istim uslovima kao i sa organizacijama sa kojima je udružena. Naravno, ako i te druge organizacije preuzimaju prema toj trgovinskoj organizaciji iste obaveze kao i organizacije koje su sa njom udružene.

Zajednička poslovna saradnja prometnih organizacija i proizvodnih i drugih organizacija udruženog rada treba da se zasniva na međusobnoj podeli rada, u okviru koje te organizacije udruženog rada: prvo, samostalno obavljaju poslove iz zajedničkog poslovanja koji se odnose na njihovu delatnost, u okviru ciljeva i zadataka utvrđenih planom, a u skladu sa obavezama koje su preuzele samoupravnim sporazumom o zajedničkim osnovama tog plana; i drugo, međusobno uskladjuju vršenje poslova iz zajedničkog poslovanja koji se odnose na njihovu delatnost i uzajamno su odgovorne za blagovremeno obavljanje tih poslova, u sporazumno utvrđenom obimu, i za njihov kvalitet. U tome je od izuzetnog značaja samoupravni plan razvoja tih organizacija udruženog rada kojim one utvrđuju svoje i zajedničke ciljeve i zadatke međusobne

poslovne saradnje. A materijalnu garantiju ostvarivanja planom utvrđenih zajedničkih ciljeva i zadataka predstavljaju obaveze koje su te organizacije preuzele na sebe zaključivanjem samoupravnog sporazuma o osnovama zajedničkog plana.

Samoupravnim sporazumom o osnovama zajedničkog plana prometnih i proizvodnih i drugih organizacija udruženog rada uređuju se naročito sledeća pitanja: razvoj kapaciteta proizvodnje i prometa, unapređenje i usavršavanje proizvoda i usluga i poboljšanje njihovog kvaliteta, mogućnost plasmana proizvoda i usluga, utvrđivanje standardnih materijalnih troškova, kriterijumi za utvrđivanje stopa amortizacije, struktura i način utvrđivanja cena i drugih opšti uslovi prodaje proizvoda i usluga. Na taj način zajednički plan, odnosno samoupravni sporazum o osnovama tog zajedničkog plana postaje najvažniji instrument ekonomskog povezivanja trgovine i proizvodnje, uređivanja dohodovnih odnosa između organizacija udruženog rada iz te dve privredne delatnosti, kao i instrument postepenog prevladavanja klasičnih kupoprodajnih odnosa između tih organizacija.

U nas, inače, ima dosta kritike na račun klasičnih kupoprodajnih odnosa između proizvodnje i trgovine. Slažem se s tim kritikama, ali se istovremeno treba pomalo njih i plašiti, jer se ponekad kritika klasičnih kupoprodajnih odnosa između proizvodnih i trgovinskih organizacija udruženog rada interpretira i kao zahtev za odstupanjem od samostalnosti u njihovim međusobnim odnosima uopšte, pa se onda iz nekakvih birokratskih centara nameću rešenja i proizvodnji i trgovini o tome kakve međusobne odnose treba da uspostavlja. Međutim, u Zakonu o udruženom radu jasno je rečeno kakvi treba da budu odnosi između proizvodnje i trgovine. Problem je sada u tome da proizvodnja i trgovina sednu za sto i da se dogovore o svim pitanjima koja su od njihovog zajedničkog interesa. To znači da svaka trgovinska i proizvodna organizacija udruženog rada u tim odnosima treba da nastupa samostalno u okviru svojih interesa, ali na principima udruživanja rada i sredstava, dohodovnih odnosa itd., koji su precizirani Zakonom o udruženom radu.

Da bi se proces udruživanja rada i sredstava između sfera prometa i proizvodnje brže razvijao, a time i oblici saradnje osnovnih organizacija udruženog rada iz te dve sfere, neophodno je da organizacije udruženog rada koje se bave prometom robe i usluga na veliko i spoljnotrgovinskom delatnošću i proizvodne i

druge organizacije udruženog rada koje međusobno ostvaruju poslovnu saradnju zajednički snose rizik iz zajedničkog poslovanja, a naročito u onim slučajevima kada se ne ostvari planirana proizvodnja i planirani promet proizvoda i usluga, kako u fizičkom, tako i u vrednosnom obliku: ili kada se ne ostvari ili samo delimično ostvari potraživanje, odnosno blagovremeno ne naplate potraživanja iz zajedničkog poslovanja: ili, pak, kada se ne iskoriste potpuno planirani proizvodni i prometni kapaciteti. Svaka od pomenutih vrsta rizika iz zajedničkog poslovanja mora se bliže, konkretnije razraditi u samoupravnom sporazumu. U zavisnosti od vrste rizika, od jednog do drugog slučaja zajedničkog poslovanja proizvodnih i prometnih organizacija udruženog rada biće različit i sam rizik, kao i odgovornost za snošenje njegovih posledica.

Samoupravnim sporazumom se isto tako utvrđuju uslovi, način, osnovi i merila snošenja rizika iz zajedničkog poslovanja proizvodnih i prometnih organizacija udruženog rada, potpisnika tog sporazuma. Na osnovu tih bitnih elemenata sadržanih u samoupravnom sporazumu precizno se utvrđuje deo odgovornosti koji snosi svaka osnovna organizacija za eventualne propuste u ostvarivanju poslovne saradnje. Na primer, zajedničkim rizikom se ne bi mogao smatrati nezadovoljavajući kvalitet proizvoda, nepoštovanje rokova isporuke robe, loše usluge, neblagovremena naplata potraživanja i slično. U svakom slučaju, zajednički rizik ne znači da jedna organizacija treba da snosi odgovornost za slab rad druge organizacije.

Zajedničko snošenje rizika iz zajedničke poslovne saradnje — naravno, u okviru i u granicama koji će samoupravnim sporazumom biti unapred utvrđeni — bitna je karakteristika dohodovnih odnosa među proizvodnim i prometnim organizacijama udruženog rada koji se zasnivaju na udruživanju rada i sredstava radnika tih organizacija, kao i ekonomske ravnopravnosti radnika u jednim i drugim organizacijama udruženog rada koje poslovno saraduju. Naime, kao što se raspoređivanje zajedničkog prihoda ostvarenog poslovnim saradnjom vrši srazmerno doprinosu radnika proizvodnih i prometnih organizacija udruženog rada u ostvarivanju tog prihoda, tako one srazmerno snose rizik iz zajedničkog poslovanja ukoliko se ne ostvari planirani zajednički prihod, s tim da, naravno, treba utvrditi i konkretnu odgovornost za neostvarivanje postavljeneog cilja.

4. *Pravci industrijalizacije savremene trgovine*

Povezivanje proizvodnje i prometa nije neophodnost samo razvoja samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa, nego i modernizacije same trgovine. Velike trgovinske organizacije sa svom neophodnom industrijskom opremom su danas koncentrisane pre svega u velikim gradovima. Zato je organizacija i, rekao bih, industrijalizacija tih velikih trgovinskih centara od prvorazredne važnosti za dalji razvoj naše trgovine.

Međutim, problematiku snabdevanja gradova ne bismo mogli i ne bismo smeli posmatrati odvojeno od sistema društveno-ekonomskih i samoupravnih odnosa koji su uspostavljeni novim Ustavom i Zakonom o udruženom radu u odnosima između proizvodnje i trgovine. Bilo bi, naime, veoma pogrešno ako bismo prihvatili bilo kakve koncesije tendencijama, danas prisutnim u našem društvu, po kojima bi se izlaz za rešavanje problema trgovine, pogotovo u velikim gradovima, počeo tražiti u stvaranju neke vrste »javnih službi za snabdevanje«, to jest u stvaranju, u suštini, birokratskih organizacija koje treba da zamene normalno poslovanje trgovine i proizvodnje u zajedničkoj saradnji na jedinstvenom jugoslovenskom tržištu.

Umesto takvih javnih službi, treba da stvaramo modernu, slobodnu i samoupravnu trgovinu u odgovarajućoj povezanosti sa proizvodnjom i sa potrošačima. U tome je suština rešavanja problema snabdevanja gradova, a ne u stvaranju nekakvih javnih službi za snabdevanje. Da bi trgovina mogla uspešno da izvršava zadatke koji danas stoje pred njom, ona se mora, kao što sam već rekao, u velikoj meri industrijalizovati i specijalizovati. Jer moderna trgovina više ne samo da ne može poslovati u klasičnim formama nego ne može ni biti samo trgovina. Ona se mora neprekidno modernizovati i opremiti savremenom opremom, vršiti preradu, imati hladnjače, skladišta, aparate za mašinsko pakovanje itd. Osim toga, ona mora imati i odgovarajuće robne i finansijske rezerve kojima će pokrivati izdatke koji nastaju zbog oscilacija u proizvodnji poljoprivredno prehrambenih proizvoda i drugih artikala. Još je Marks govorio da je trgovina, u stvari, produžena ruka proizvodnje, a danas je to utoliko očiglednije što i ona sama velikim delom postaje proizvodnja. Sve to ukazuje na potrebu da trgovina mora da se industrijalizuje, ali na bazi udruživanja rada i sredstava. To udruživanje mora da se ostvaruje kako u samoj trgovini, tako i

između trgovine i industrijske proizvodnje koja je zainteresovana za takvu trgovinu. Ceo taj proces industrijalizacije trgovine može, po mome mišljenju, da se odvija u dva pravca, koje društveno-ekonomskim sistemom i merama ekonomske politike treba stimulisati.

Prvi i sigurno najvažniji pravac je povezivanje trgovine sa postojećom industrijom u obliku trajne saradnje na osnovi udruživanja rada i sredstava. Kad kažem sa industrijom tu mislim i na krupna poljoprivredna dobra, odnosno industrijsko-poljoprivredne kombinete itd. Dogovorom trgovine i industrije u okviru složenih organizacija ili poslovnih zajednica za proizvodnju i promet moguće je utvrditi zajedničke interese i uspostaviti trajnu saradnju koja će omogućiti da se i proizvodnja i trgovina bolje organizuju u skladu sa zahtevima koje tržište pred njih postavlja.

Drugi pravac industrijalizacije trgovine je da ona sama, po sopstvenoj inicijativi, razvija svoje industrijske i druge organizacije udruženog rada u sastavu krupnih organizacija udruženog rada same trgovine. Očigledno je da jedno veliko tržište, kakvo je, recimo, u Beogradu, ono samo zahteva čitavu specijalizovanu industrijsko-trgovinsku organizaciju, nezavisno od postojeće industrije ili bar u dugoročnom sporazumu sa njom.

Da bi trgovina mogla da se razvija u tim pravcima, ona mora biti samostalna i slobodna samoupravna delatnost i kao takva stupati u odnose trajne saradnje sa proizvodnjom na osnovi udruživanja rada i sredstava u kojoj to zahteva sam karakter te saradnje. Ovo posebno naglašavam zbog toga što se u nas još od diskusije u vezi sa donošenjem novog Ustava povlači tendencija da trgovinu treba na neki način podrediti, to jest potčiniti i ograničiti. A ako se zaista razvoj trgovine bude ograničavao i sputavao, to nikako neće biti u korist proizvodnje. U tom slučaju trgovina neće biti sposobna da bude pravi eksponent proizvodnje.

5. *Poslovne zajednice za proizvodnju i promet kao oblici trajne saradnje proizvodnih i trgovinskih organizacija udruženog rada*

Ako bi se svi pomenuti elementi spojili, ako bi se doveli u direktnu demokratsku međuzavisnost, onda bi, po mome mišljenju, samoupravnom organizovanju trajne poslovne saradnje proizvodnih i trgovinskih organizacija udruženog rada najviše odgovarale poslovne zajednice za proizvodnju i promet. Naravno, mislim da su

pored takvih poslovnih zajednica, kao oblik udruživanja i saradnje proizvodnje i prometa isto tako moguće kako čvršće organizovane složene organizacije udruženog rada, tako i specifični oblici široke ali trajnije kooperacije u kojoj će biti obezbeđena obostrana odgovornost u snošenju zajedničkog rizika i u raspoređivanju zajednički ostvarenog dohotka. U složenim organizacijama trgovina bi, bez obzira na to da li se bavi unutrašnjim ili spoljnotrgovinskim prometom, morala da bude organizovana kao radna organizacija koja u svom okviru može imati osnovne organizacije udruženog rada za pojedine sektore. Strukturu unutrašnjih odnosa u takvoj složenoj organizaciji trgovine i proizvodnje treba prilagoditi sistemu zajedničkog sticanja dohotka i kriterijumima za raspoređivanje tako stečenog zajedničkog dohotka između trgovine i proizvodnje, odnosno između osnovnih organizacija udruženog rada u jednoj i drugoj oblasti.

Poslovne zajednice za proizvodnju i promet udruživale bi zainteresovane organizacije udruženog rada trgovine i proizvodnje. Drugim rečima, u njima bi se našli i dogovarali delegati onih organizacija udruženog rada trgovine i proizvodnje koje pre svega imaju zajednički interes da udruženo nastupaju na tržištu, to jest koje su ekonomski uzajamno zavisne. Pri tome, svakako, moraju se precizirati sve vrste odnosa saradnje, od poslovnih do dohodovnih, koji se uspostavljaju u poslovnim zajednicama za proizvodnju i promet, kao i raščistiti pitanje šta one treba da budu. U svakom slučaju, one nikako ne bi smele da ograničavaju poslovnu i dohodovnu samostalnost u njima udruženih organizacija.

Postoji, međutim, opasnost da se ove poslovne zajednice pretvore u glomazne birokratske organizacije i da se preko njih ograničava poslovna i dohodovna samostalnost i proizvodnih i trgovinskih organizacija udruženog rada. Mislim da takvim tendencijama treba pružiti odlučan otpor. Poslovne zajednice za proizvodnju i promet treba da budu pre svega mesto slobodnog, samoupravnog sporazumevanja svih zainteresovanih proizvodnih i trgovinskih organizacija udruženog rada na određenom tržištu — gradskom, regionalnom ili širem. Naravno, u okviru tih poslovnih zajednica treba utvrditi uzajamne odnose svih njihovih članova, ali mislim da za sve to nisu potrebna neka nova sistemska rešenja, a pogotovo nije potrebna nekakva centralizacija u toj oblasti izvan okvira društveno-ekonomskog sistema uspostavljenog novim Ustavom i Zakonom o udruženom radu.

Prema tome, u poslovnim zajednicama za proizvodnju i promet vidim pre svega mesto za samoupravno sporazumevanje trgovinskih i proizvodnih organizacija udruženog rada. A kad je već reč o tome, postavlja se pitanje mesta i uloge banaka u tim poslovnim zajednicama. Verovatno da i banke preko kojih se finansira povezivanje trgovine i proizvodnje treba da budu ravnopravni učesnici u poslovnim zajednicama za proizvodnju i promet, mada bi one mogle da se uključuju u te odnose i na drugi način. No, u praksi će se verovatno takav način udruživanja često pokazati korisnim.

Poslovne zajednice za proizvodnju i promet ne treba da preuzmu na sebe suviše velike nadležnosti i zadatke: one treba da se ograniče na to da budu mesto za zaključivanje samoupravnih sporazuma o udruživanju rada i sredstava proizvodnih i prometnih organizacija udruženog rada za donošenje njihovog zajedničkog plana i plana investiranja u nova tržišta, da utvrđuju zajedničke rezerve i fondove na osnovi udruživanja rada i sredstava i za druga konkretna pitanja i međusobne odnose članova poslovne zajednice. Poslovnim zajednicama za proizvodnju i promet nisu potrebne nikakve velike i samostalne administrativne službe, osim one koje će obezbediti tekući rad delegatskih tela poslovnih zajednica.

Najvažnije je da se pod ravnopravnim uslovima u poslovnoj zajednici za proizvodnju i promet nađu delegati iz proizvodnih i trgovinskih organizacija udruženog rada, kao i delegati zainteresovanih banaka i da ta zajednica radi uglavnom na osnovi zajedničkog plana i konkretnih samoupravnih sporazuma tih organizacija. Na tome posebno insistiram jer od ovih poslovnih zajednica nikako ne bismo smeli stvarati nekakve krute birokratizovane organizacije sa velikim administrativnim aparatom koji bi predstavljao težak teret za celokupan sistem odnosa između proizvodnje i trgovine. Sve odnose među osnovnim organizacijama udruženog rada udruženim u poslovne zajednice treba tretirati kao slobodne odnose, a ne kao nekakvu čvrstu organizaciju udruženog rada. Upravo zato se te zajednice i nazivaju poslovne. One ne mogu da budu složene organizacije udruženog rada, nego oblik dugoročne saradnje na bazi zajedničkog plana i sporazuma organizacija udruženog rada proizvodnje i trgovine udruženih u te poslovne zajednice.

Naravno, delegatska tela poslovnih zajednica za proizvodnju i promet mogu se sporazumeti o formiranju zajedničkih novih organizacija udruženog rada koje su potrebne, zatim, mogu se

dogovoriti i o formiranju određenih zajedničkih stručnih službi, ali ne kao elementa rukovođenja, nego zaista samo kao pomoćnih stručnih službi koje će obezbeđivati tekući rad tih delegatskih tela. U svakom slučaju, mislim da bi u samoupravne sporazume o udruživanju proizvodnih i prometnih organizacija udruženog rada u poslovne zajednice za proizvodnju i promet trebalo ugraditi i sve potrebne odbrambene mehanizme kako bi se sprečilo birokratizovanje tih zajednica i njihovo prerastanje u nekakvu kapu iznad organizacija udruženog rada trgovine i proizvodnje.

I najzad, naši veliki snabdevački centri — a kad to kažem mislim na velike kooperacije između proizvodnje i trgovine — moraju nositi i direktnu zajedničku odgovornost ne samo za snabdevanje gradova u užem smislu nego i za snabdevenost tržišta u celini. Upravo to nameće, s jedne strane, potrebu koordinacije i snošenja zajedničkog rizika proizvodnje i trgovine, a, s druge strane — sve veću potrebu formiranja zajedničkih robnih i određenih finansijskih rezervi kojima bi se mogle »pokrivati« oscilacije u proizvodnji. Zato i postojeći sistem rezervi treba izmeniti, drukčije organizovati, to jest rezerve jednim delom treba preneti iz vlasti državnog aparata u obavezu velikih snabdevačkih centara, i to ne samo zbog obezbeđivanja snabdevenosti tržišta nego i zbog toga što bez robnih i finansijskih rezervi ne može normalno da radi ni sama proizvodnja.

Proizvodnja je pod stalnim udarima tekućih privrednih oscilacija (dobrih ili loših, uspešnih ili neuspešnih proizvodnih ciklusa itd.), a pokazalo se da se postojećim sistemom rezervi ne može rešavati taj problem. Naravno, mora se zadržati i postojeći sistem rezervi u meri u kojoj on obezbeđuje društvene dugoročne strateške rezerve. Međutim, u taj sistem rezervi moraju se uključiti i republike i autonomne pokrajine kako bi i one bile odgovorne za obezbeđivanje dugoročnih strateških rezervi, a ne da to bude obaveza samo federacije. Republike i pokrajine uključice se u sistem rezervi pre svega tako što će, na osnovu društvenih dogovora sa snabdevačkim centrima u velikim gradovima i širim područjima, postati nosioci ne samo tržišnih rezervi za pokrivanje tekućih oscilacija u proizvodnji i na tržištu nego i dugoročnih strateških rezervi. A sa gledišta same trgovine i proizvodnje bitno je da se uspostavi odgovarajući sistem tržišnih rezervi koje će pokrivati tekuće oscilacije u proizvodnji i na tržištu i na taj način postati značajan faktor regulisanja cena.

Ako se zaista bude poštovao princip da svaka organizacija

udruženog rada može da pristupi poslovnoj zajednici za proizvodnju i promet, s tim da prihvati sve uslove i odnose koji važe za sve druge njene članove, tada i takozvano zatvaranje tržišta neće biti tako velik problem. Nemam, naravno, iluzija da se problem zatvaranja tržišta može savladati tako reći preko noći i lako, jer ima i drugih faktora koji će delovati u obrnutom pravcu, ali će se, ipak, pojave zatvaranja tržišta svesti u podnošljive okvire. To utoliko pre što su odnosi između proizvodnje i trgovine koji se zasnivaju na načelima Ustava i Zakona o udruženom radu već počeli da deluju protiv zatvaranja tržišta, iako je njihov razvoj tek na početku.

Osnova i glavni instrument regulisanja odnosa i saradnje između proizvodnih i trgovinskih organizacija udruženog rada u poslovnim zajednicama za proizvodnju i promet je samoupravni sporazum o osnovama zajedničkog plana, odnosno plan i planiranje. Naravno, u tom pogledu smo sada još uvek veoma daleko od one uloge koju bi plan zaista trebalo da ima. Mislim da u tom pravcu treba dalje raditi, makar to išlo postepeno. Takvi zajednički planovi istovremeno će omogućiti da pojedine proizvodne i krupne trgovinske organizacije udruženog rada sa područja cele Jugoslavije usklađuju svoju akciju i trajno se orijentišu i na tržišta izvan svoga grada ili republike i da tome prilagode svoju proizvodnju i ekonomsku politiku.

Upravo iz tih razloga, to jest radi opšte rekonstrukcije sistema odnosa između proizvodnje i trgovine u celoj Jugoslaviji i zbog reorganizacije samih privrednih grupacija koje sa svoje strane utiču na pojedina tržišta, čini mi se da je veoma važno da imamo snažne i sposobne nosioce ne samo celokupnog sistema snabdevanja nego i sistem tržišta i tržišne proizvodnje. A to su poslovne zajednice za proizvodnju i promet i slične organizacije.

6. Samoupravne interesne zajednice za proizvodnju i promet kao oblici saradnje proizvodnih i prometnih organizacija udruženog rada sa potrošačima

Na toj bazi dolazi u obzir izgradivanje i samoupravnih interesnih zajednica za proizvodnju i promet kao oblika saradnje poslovnih zajednica sa društveno organizovanim potrošačima — malim i velikim — i sa svim drugim zainteresovanim društvenim faktorima. Tu pre svega mislim na mesne zajednice, na opštine, pokrajine i republike, na organizacije Socijalističkog saveza, na

sindikate, na komore i opšta udruženja, na organizacije potrošača itd., odnosno na sve one faktore koji u takvoj samoupravnoj interesnoj zajednici mogu na određen način doprineti sagledavanju problema organizovanja snabdevanja građana. Iz tih razloga za samoupravne interesne zajednice za proizvodnju i promet još više važi sve ono što sam govorio o poslovnim zajednicama za proizvodnju i promet. One ne bi smele postati neke birokratske organizacije sa nekim samostalnim administrativnim aparatom, ne bi smele imati nikakve fondove, ništa što bi od njih stvorilo nekakvu kapu nad poslovnim zajednicama za proizvodnju i promet. To posebno naglašavam zato što, i inače, već imamo dosta problema i teškoća te vrste sa drugim samoupravnim interesnim zajednicama i imaćemo ih verovatno još nekoliko godina sve dok se ne oslobodimo žestokog pritiska ka birokratizaciji samoupravnih interesnih zajednica. Čak i u onim interesnim zajednicama kojima su zaista potrebne stručne službe, te službe treba da se organizuju kao zajedničke. A u samoupravnim interesnim zajednicama za proizvodnju i promet nisu potrebne čak ni zajedničke stručne službe, jer takve službe već imaju svi oni faktori koji u njima učestvuju. Zato samoupravne interesne zajednice za proizvodnju i promet treba da budu čisto delegatska tela, isključivo mesto samoupravnog sporazumevanja i društvenog dogovaranja, to jest oblik saradnje poslovnih zajednica za proizvodnju i promet i pojedinih organizacija udruženog rada u njima sa potrošačima i drugim društvenim faktorima.

A kad je reč o zadacima samoupravnih interesnih zajednica za proizvodnju i promet, one mogu, s jedne strane, da imaju konsultativnu ulogu, a, s druge strane, da zastupaju društvene interese i da unose društveni uticaj na određena praktična rešenja u poslovnim zajednicama za proizvodnju i promet. Ta funkcija samoupravnih interesnih zajednica za proizvodnju i promet je slična funkciji društvenih saveta. Mi i inače moramo obezbediti da društveni uticaj u aktivnosti samoupravnih faktora bude prisutniji nego što je to danas slučaj. Na bazi konsultacije, dogovora svih zainteresovanih društvenih faktora u ovim samoupravnim interesnim zajednicama, proizvodnja i trgovina će uspešnije rešavati probleme u međusobnim odnosima i u odnosima sa potrošačima, jer će tada njihov pogled biti celovitiji. Gde god postoji zajednički interes, tu samoupravne interesne zajednice za proizvodnju i promet treba aktivno da učestvuju u pripremanju konkretnih samoupravnih sporazuma

između društveno organizovanih potrošača i pojedinih organizacija udruženog rada ili nekog njihovog poslovnog udruženja ili čak poslovne zajednice za proizvodnju i promet u celini u kojoj bi proizvodne i prometne organizacije udruženog rada obostrano preuzele odgovarajuće obaveze. I zatim, posebno je značajno učešće samoupravnih interesnih zajednica za proizvodnju i promet u donošenju planova poslovnih zajednica za proizvodnju i promet. Samoupravna interesna zajednica za proizvodnju i promet treba da učestvuje i u izradi i pripremanju planova poslovne zajednice — prvo kao konsultant, a zatim i kao supotpisnik samoupravnog sporazuma o osnovama plana ako ona tim planom neposredno preuzima odgovarajuće obaveze ili ako delovi te zajednice stiču određena prava iz te saradnje. Ali pri svemu tome, naše društvo nikako ne sme dopustiti da samoupravna interesna zajednica za proizvodnju i promet ima takva prava na osnovu kojih bi počela da ograničava samostalnost organizacija udruženog rada. Znači, svi odnosi u samoupravnim interesnim zajednicama za proizvodnju i promet utvrđivali bi se sporazumno, a nijedna odluka o ma kom pitanju ne bi se mogla doneti na osnovu nekakvog prava odlučivanja većinom glasova.

7. Ekonomski odnosi između trgovine na malo i potrošača

Potrošači takođe moraju biti društveno organizovani. Međutim, u nas se to organizovanje odvija veoma sporo. Razloga za takvo stanje, po mome mišljenju, ima više. Do sada su naš društveno-ekonomski sistem i ekonomska politika bili orijentisani pre svega na uslove i efekte rada proizvodnje i trgovine, dok su potrošači bili na poslednjem mestu. Takav položaj potrošača nanosio je najviše štete upravo proizvodnji i trgovini, jer kada bi potrošači bili adekvatno organizovani i intenzivnije uključeni u ukupne odnose procesa društvene reprodukcije, i proizvodnja i trgovina bi ostvarivale bolje rezultate u svom poslovanju. Upravo zbog tih, pre svega ekonomskih, razloga potrošači moraju biti društveno organizovani u svim mesnim zajednicama i u opštinama. Trgovinske organizacije udruženog rada treba da stvaraju uslove za organizovanje potrošača, a mesne zajednice i organi opštine su odgovorni za konkretno organizovanje potrošača (saveti potrošača i slično).

Bitna pretpostavka za uspešno ostvarivanje uloge potrošača je.

između ostalog, u daljem izgrađivanju sadržaja i metoda rada saveta potrošača u mesnim zajednicama i njihovim odgovarajućim telima u opštini, u određenom učešću u dohotku trgovine, u razvijanju trajne saradnje saveta potrošača i samoupravnih organa trgovinskih organizacija, posebno samoupravne radničke kontrole; zatim, inspeksijskih službi, potrošačkih mirovnih veća, arbitraža i slično. Odgovarajućim oblikom organizovanja potrošači treba da obezbeđe realan uticaj na odlučivanje o svim važnijim pitanjima društveno-ekonomskih odnosa i poslovanja na liniji proizvodnja — trgovina — potrošači. Bez adekvatnog društvenog organizovanja potrošača i regulisanja odnosa u potrošnji na osnovama samoupravljanja — kao sastavnog dela ukupnog procesa društvene reprodukcije, sa veoma značajnim povratnim uticajima na ostale elemente društvene reprodukcije (na proizvodnju, promet i raspodelu) — nemoguće je u svakodnevnoj praksi obezbediti samoupravno reprodukovanje društveno-ekonomskih odnosa u celini udruženog rada.

Upravo zato je Zakonom o udruženom radu i propisana obavezna saradnja trgovinskih organizacija na malo sa društveno organizovanim potrošačima u mesnim zajednicama i drugim samoupravnim zajednicama i organizacijama potrošača. U okviru te obavezne saradnje trgovinske organizacije udruženog rada na malo i organizovani potrošači dogovaraju se o svim bitnim poslovima od njihovog zajedničkog materijalnog interesa, a naročito: prvo, o asortimanu i kvalitetu robe koji prodaju i o uslugama koje vrše; drugo, o uslovima i načinu prodaje robe i vršenju usluga; i treće, gde je to moguće, o učešću potrošača u dohotku koje trgovinske organizacije udruženog rada ostvare prodajom robe i vršenjem usluga, u vidu ristorna ili na slične načine koji su inače u svetu dobro poznati. Time se društveno organizovani potrošaču obezbeđuje znatno veći uticaj nego do sada na poslovanje i politiku trgovinskih organizacija udruženog rada na malo.

Potrošači treba pre svega da se organizuju u bazi, to jest u mesnim zajednicama i, eventualno, u komunama, a dotle ne treba mnogo žuriti sa nekim republičkim, a pogotovo ne sa jugoslovenskim organizacijama potrošača. Jer takve organizacije se obično pretvore u nekakvog nekvalifikovanog savetodavca koji daje lekcije privredi, a za ono što preporučuje ne preuzima nikakvu odgovornost. Meni se čini da je bitno da organizaciju potrošača dovedemo u takav položaj da zna o čemu se radi, da učestvuje u svim

unutrašnjim odnosima i da na taj način kvalifikovano odlučuje. A da bi organizacija potrošača mogla da ima takav položaj, neophodno je stvarati i ekonomsku bazu, odnosno na odgovarajući način ekonomski stimulisati same potrošače. Stoga sam ranije, na primer, pomenuo ristorno kao oblik ekonomskog povezivanja trgovine i potrošača. Ne vidim, naime, druge mogućnosti da i trgovina i potrošači budu zainteresovani u razrešavanju međusobnih odnosa ako ti odnosi nemaju samostalnu ekonomsku bazu. To svakako nije moguće — a nije ni potrebno — svuda, ali tamo gde je moguće, to treba postepeno ostvarivati. To se pogotovo odnosi na snabdevanje građana svakodnevnim potrošnim artiklima.

Osim toga, organima potrošača treba obezbediti pravo na uvid u poslovanje trgovine, što će omogućiti da njihovi stavovi budu kvalifikovaniji, a eventualna kritika realnija. I konačno, treba nastojati da samoupravni sporazumi između potrošača i trgovine budu što konkretniji ne samo u pogledu kvaliteta snabdevanja nego i u pogledu poslovne politike trgovine.

Učešćem potrošača u prihodima trgovinskih organizacija na malo, s jedne strane, onemogućava se njihov monopolistički i drugi privilegovani položaj u odnosu na potrošače, a, s druge strane, potrošačima se omogućuje da veoma značajno društveno i ekonomski utiču na rad i poslovanje trgovinskih organizacija na malo, a preko njih i na proizvodne organizacije udruženog rada. Time će se znatno doprineti neposrednoj zainteresovanosti potrošača i trgovine za uzajamnu saradnju i omogućiti stabilnije planiranje, realizacija prometa i bolja snabdevenost potrošača.

U nas do sada nije posvećivano dovoljno pažnje ni ulozi velikih potrošača u snabdevanju. To je veoma značajno pitanje koje bi se takođe moglo uspešno rešavati u okviru poslovnih i samoupravnih interesnih zajednica za proizvodnju i promet, odnosno za snabdevanje. Mislim da naša zemlja u odnosu na druge zemlje ima — upravo zbog samoupravnog načina udruživanja rada i sredstava — više uslova za organizovanje snabdevanja polupripremljenom hranom i drugim artiklima široke potrošnje upravo preko velikih potrošača, kao što su bolnice, ugostiteljstvo, škole, vojska itd. Međutim, naša prehrambena industrija još uvek se probija na tržište uglavnom sa artiklima za individualnog potrošača, što znatno povećava troškove i proizvodnje i trgovine. A kad je reč o velikim potrošačima, u tom pogledu mogli bismo uneti velike promene, koje bi značile ne samo poboljšanje snabdevanja nego bi istovremeno pomogle da se

naša prehrambena industrija organizuje na najmoderniji način i da ide na sklapanje samoupravnih sporazuma o trajnoj saradnji sa tim velikim potrošačima u gradskim centrima i na širem teritorijalnom području.

IV SAMOUPRAVNO DOHODOVNO-INTERESNO POVEZIVANJE DRUŠTVENOG RADA U MATERIJALNOJ PROIZVODNJI I U DRUŠTVENIM DELATNOSTIMA

1. Slobodna razmena rada između materijalne proizvodnje i društvenih delatnosti

Jedan od glavnih problema sistema dohodovnih odnosa slobodnog udruženog rada jesu odnosi između materijalne proizvodnje i društvenih delatnosti. S tim u vezi, kad je reč o slobodnoj razmeni rada između materijalne proizvodnje i društvenih delatnosti i sticanju dohotka u organizacijama udruženog rada društvenih delatnosti po tom osnovu, odnosno o odnosima između radnika u materijalnoj proizvodnji i radnika u društvenim delatnostima, u nas se još uvek pojavljuju teorijska kolebanja da li su društvene delatnosti sastavni deo društvene *potrošnje* ili su sastavni deo *proizvodnje*. Potpuno je jasno da društvene delatnosti neposredno ne stvaraju vrednost u materijalnom smislu, ali je isto toliko jasno da neke od njih bitno — često čak odlučujuće i u perspektivi sve snažnije — doprinose razvoju proizvodnih snaga, produktivnosti rada i većem materijalnom rezultatu uopšte u materijalnoj proizvodnji i time čine sa njom određenu celinu udruženog rada.

Na kraju krajeva, već je Marks predvideo da će se sve više smanjivati udeo fizičkog rada u proizvodnji, a da će odlučujući proizvodni faktori postajati nauka, znanje i slični faktori. Ti će faktori obezbeđivati razvoj tehnologije u kojoj će fizički rad praktično prestati da utiče na društveni i životni položaj čoveka. Savremena istorija u potpunosti potvrđuje ta Marksova predviđenja na kojima je on, uostalom, gradio i svoju teoriju komunističkog društva.

Ustav i Zakon o udruženom radu polaze od pretpostavke da je rad u društvenim delatnostima sastavni deo društvenog proizvodnog rada, a može da bude i potrošnja. Naime, rad u društvenim

delatnostima koji ne utiče na povećanje produktivnosti rada u materijalnoj proizvodnji i na proizvodnu sposobnost radnog čoveka u udruženom radu uopšte može ponekad da predstavlja nužnu potrošnju, a ponekad, u određenim slučajevima, takav rad može da predstavlja i nepotrebnu potrošnju, to jest jednostavno trošenje društvenih sredstava bez efekta. Zato Ustav i Zakon o udruženom radu utvrđuju određenu međuzavisnost dohotka u materijalnoj proizvodnji i dohotka u društvenim delatnostima putem slobodne razmene rada, to jest putem ravnopravnog dogovora između radnika iz jedne i druge oblasti društvenog rada. Dohodak u materijalnoj proizvodnji je izvor dohotka za društvene delatnosti u njihovoj međusobnoj slobodnoj razmeni rada. To znači da društvene delatnosti, u načelu, nisu puka potrošnja, nego sastavni deo ukupnog društvenog rada, u čijem se okviru rešavaju i određeni problemi nužne zajedničke društvene potrošnje.

Pri tome, opet u načelu, dohodak materijalne proizvodnje ne može se prelivati u dohodak društvenih delatnosti bez saglasnosti radnika iz materijalne proizvodnje, odnosno bez samoupravnog sporazuma između njih i radnika u društvenim delatnostima, a ne može se prelivati ni odlukama državnih organa, osim u slučajevima koje Ustav i Zakon o udruženom radu izričito određuju. Time Ustav i Zakon o udruženom radu nastoje da u najvećoj mogućoj meri podstiču onaj rad društvenih delatnosti koji povećava produktivnost društvenog rada uopšte i proizvodnu, odnosno radnu sposobnost radnika i koji pozitivno utiče na njihovu radnu, socijalnu i kulturnu okolinu. U tom smislu rad društvenih delatnosti u suštini predstavlja trošak materijalne proizvodnje, s tim što se on ostvaruje u drukčijim odnosima nego što su to ostali troškovi proizvodnje, to jest slobodnom razmenom rada, putem ravnopravnog dogovora, a ne na tržištu. Uproščeno govoreći, za proizvodnu organizaciju udruženog rada isto je »kupiti« zdravstvenu uslugu ili kožu od koje preduzeće pravi cipele, samo što se koža kupuje neposredno na tržištu, a usluga društvenih delatnosti, odnosno zdravstvena usluga se »kupuje« dogovorom između zdravstva i materijalne proizvodnje. Zato je Zakonom o udruženom radu taj dohodak društvenih delatnosti izdvojen, odnosno unet je u dohodak osnovne organizacije udruženog rada materijalne proizvodnje, a ne u njene troškove proizvodnje, iako su, u suštini, to troškovi proizvodnje. Time što se te dve oblasti društvenog rada međusobno dogovaraju o tome koji deo dohotka iz materijalne proizvodnje

treba da se izdvaja za društvene delatnosti obezbeduje se međusobna ravnopravnost radnih ljudi ove dve oblasti društvenog rada, a ujedno i određena kontrola radnika materijalne proizvodnje u pogledu racionalnosti korišćenja dela ukupnog društvenog dohotka koji se izdvaja za društvene delatnosti.

No, po mome mišljenju, nemoguće je odnose slobodne razmene rada odvojiti od tržišnih odnosa. Ne samo lični dohoci nego i sredstva uopšte koja se daju društvenim delatnostima — zdravstvu, kulturi i drugim društvenim delatnostima — nastaju u materijalnoj proizvodnji, deo su dohotka osnovnih organizacija udruženog rada u materijalnoj proizvodnji i na bazi slobodne razmene rada izdvajaju se za ove društvene delatnosti. Istina je da se ne može reći da je zdravstvena ili školska usluga roba, ali u tržišnoj privredi, u uslovima robne proizvodnje, sredstva za plaćanje tih usluga moraju se najpre preko tržišta realizovati u materijalnoj proizvodnji.

Verovatno rešenje treba tražiti u tom smislu da se slobodna razmena rada ostvaruje u zavisnosti od stanja u materijalnoj proizvodnji, a ona je, naravno, zavisna i od tržišnih uslova. Odnosi u slobodnoj razmeni rada urednju se sporazumno i ravnopravno u skladu sa stanjem i mogućnostima u materijalnoj proizvodnji, putem samoupravnih sporazuma o udruživanju rada i dohotka i o raspoređivanju dohotka, kao i putem samoupravnih sporazuma o cenama, o vrednovanju rezultata rada i razvojnim potrebama društvenih delatnosti itd., a u cilju ostvarivanja jednakog društveno-ekonomskog položaja svih radnika u udruženom radu. Jer, na kraju krajeva, ne može jedan lekar da dobija, a po pravilu ni sada ne dobija, neki izrazito veći ili manji lični dohodak nego slično kvalifikovani radnik u materijalnoj proizvodnji. To već potvrđuje da se u ličnim dohocima vrši odgovarajuće upoređivanje.

Ovde bih podsetio još i na to da nije ispravno tvrditi da su zdravstvo, prosveta i druge društvene delatnosti zajednička potrošnja, jer te delatnosti su, u stvari, sastavni deo i funkcija proizvodnog rada. Međutim, tačno je da taj rad nije u funkciji proizvodnje onda kada vrši neracionalni pritisak na proizvodnju i kada preko dozvoljene mere umanjuje onu nužnu akumulaciju koja je potrebna za odgovarajući tempo rasta ukupnog proizvoda društva. Tada taj rad više nije nikakva funkcija proizvodnog rada, nego, u stvari — ako mogu tako da kažem — rasipa takući ljudski rad i društveni kapital. Zato mislim da se svi ti oblici potrošnje, odnosno rada moraju staviti u zavisnosti od dinamike rasta, to jest od nivoa i

kretanja dohotka u materijalnoj proizvodnji. Naravno, ta zavisnost ne može biti kruta, ali je potrebno jasno istaći da samo porast dohotka u materijalnoj proizvodnji može biti merilo za utvrđivanje dohotka u oblastima izvan materijalne proizvodnje, to jest da dohodak u ovim oblastima može da raste samo u skladu sa porastom dohotka u materijalnoj proizvodnji.

2. Oblici finansiranja društvenih delatnosti

U pogledu finansiranja društvenih delatnosti, nisam pristalica vraćanja na sistem globalnog opterećivanja dohotka osnovnih organizacija udruženog rada u materijalnoj proizvodnji za finansiranje društvenih delatnosti, odnosno svih odnosa u okviru samoupravnih interesnih zajednica. Mislim da bi, pored osnovnih organizacija udruženog rada, to jest pored doprinosa iz dohotka osnovnih organizacija, radni čovek jednim delom svog ličnog dohotka morao da učestvuje u finansiranju društvenih delatnosti, i to, s jedne strane, iz principijelnih, a, s druge strane, iz praktičnih razloga.

Prvo, postavlja se pitanje da li isključivo društvo treba da se brine, na primer, o zdravlju radnika ili mora i on sam da se brine o svome zdravlju i zdravlju svoje porodice, o školovanju dece itd. To je svakako i pitanje stvaralačkog položaja čoveka u društvenoj sredini.

Drugo, ako se društvene delatnosti finansiraju u celini iz dohotka osnovnih organizacija udruženog rada, izmeniće se odnos radnika prema trošenju dohotka. Jer, lakše je izglasati određenu stopu doprinosa, na primer, za zdravstvo iz dohotka osnovne organizacije udruženog rada, nego iz ličnog dohotka radnika. Zato mislim da bi finansiranje društvenih delatnosti isključivo iz dohotka osnovnih organizacija udruženog rada stimulisalo neracionalnu potrošnju u tim oblastima i neracionalno gazdovanje u organizacijama udruženog rada u društvenim delatnostima koje se na taj način finansiraju.

No, tačno je da je još u vreme rada na Ustavu i na početku diskusije o Zakonu o udruženom radu dogovoreno da se jedan deo poreza i doprinosa »prenese« sa ličnog dohotka radnika na dohodak osnovne organizacije udruženog rada. Međutim, ako u tome ne bismo postupili veoma restriktivno i konkretno, onda to može da bude veoma opasno i da se društvenim pritiskom na dohodak osnovnih organizacija udruženog rada materijalne pro-

izvodnje dalje pogoršava ekonomski položaj privrede. Svaki porez na dohodak ili doprinos iz dohotka je, u stvari, i porez na investicije, odnosno smanjuje mogućnosti ulaganja u privredi. Takva davanja najviše koče upravo one koji su najproduktivniji i koji bi mogli najviše i da investiraju.

U pogledu oporezivanja dohotka treba, kao što sam već rekao, postupati što restriktivnije. Recimo, jasno je da se armija, odnosno potrebe za armiju mogu finansirati putem doprinosa iz dohotka osnovne organizacije udruženog rada, jer troškovi za armiju imaju prednost u odnosu na investicije, u meri u kojoj društvo oceni da je neophodno tako postupati. Isto tako, iz dohotka osnovnih organizacija treba da se putem određenog doprinosa izdvaja deo za dohodak društvenih delatnosti i za opšte društvene potrebe. Verovatno u tu kategoriju troškova spadaju i još neki drugi društveni izdaci sličnog značaja i vrednosti. Međutim, dalje i više od toga, po mome mišljenju, ne bi se smelo ići.

No pri tome mislim da porez na dohodak ne bi trebalo da ide iz ukupne mase dohotka osnovne organizacije udruženog rada, već iz *bruto-dohotka po radniku*. Time će visokoakumulativne organizacije udruženog rada nositi veći teret poreza na dohodak nego niskoakumulativne, što je, po mome mišljenju, neophodno postići.

A osim toga, mislim da bi i ubuduće — kada je reč o društvenim troškovima, odnosno o troškovima za finansiranje društvenih potreba, budžeta itd., pa i doprinosa za finansiranje društvenih delatnosti — te troškove trebalo jednim delom takođe finansirati doprinosima iz ličnih dohodaka radnika, raznim porezima na potrošnju, taksama i sličnim poreskim instrumentima.

Cela koncepcija Ustava i Zakona o udruženom radu u ovoj oblasti polazi od toga da se iz dohotka osnovnih organizacija udruženog rada materijalne proizvodnje finansira dohodak društvenih delatnosti, što je, po mome mišljenju, opravdano, jer je reč o radu koji je sastavni deo jedinstvenog procesa društvenog rada; naravno, u meri u kojoj taj rad neposredno utiče na poboljšavanje uslova za proizvodnju, na proširivanje materijalne baze u materijalnoj proizvodnji itd. Međutim, jedan deo troškova društvenih delatnosti je, u stvari, lična potrošnja koja treba da se finansira iz doprinosa na lične dohotke radnika.

Ako se ne bi oporezivali lični dohoci radnika — bar preko određene visine — došli bismo u situaciju koju smo imali ranije kada je oporezivanje dohotka organizacija udruženog rada svaka opština

htela da ima fabriku na svom području. Prema tome, progresivno oporezivanje ukupnog dohotka organizacija udruženog rada, od kojeg smo ranije imali dosta štete, po mome mišljenju, je opasan instrument poreske politike i zato ga treba veoma oprezno sprovesti, iako je čak i Zakonom predviđen.

Zakonom predviđene dve mogućnosti, odnosno dva oblika finansiranja društvenih delatnosti, znače prednost i zato što između pojedinih društvenih delatnosti postoje velike razlike u pogledu vrste poslova koje obavljaju, obima tih poslova, kao i samog načina rada u njima, pa i zbog toga ne bi bilo dobro sve potrebe u društvenim delatnostima finansirati samo iz dohotka osnovnih organizacija udruženog rada. S druge strane, reč je o slobodnoj razmeni rada i troškovi društvenih delatnosti treba da se nadoknađuju iz proizvodnje, ali, ipak, moraju da zavise i od realnih rezultata u stvaranju nove vrednosti u materijalnoj proizvodnji. Ako se dohodak u materijalnoj proizvodnji ne zaštiti od preterane potrošnje u vanprirednim delatnostima, onda će se usporavati i reprodukcija u samoj materijalnoj proizvodnji, a time u svim oblastima društvene potrošnje.

3. Proširena reprodukcija u društvenim delatnostima

Što se tiče proširene reprodukcije u društvenim delatnostima, organizacije udruženog rada u tim delatnostima treba same da odlučuju u kojoj meri će kroz cenu ili naknadu za usluge obezbedivati sredstva za finansiranje proširene reprodukcije, a u kojim slučajevima će zajedničkim planom sa radnicima iz materijalne proizvodnje utvrđivati oblik finansiranja proširene reprodukcije na principu udruživanja rada i sredstava. Jer kad se donosi zajednički plan, istovremeno se utvrđuje koji će se objekti graditi i kako će se finansirati njihova izgradnja. O tome se neposredno dogovaraju delegacije organizacija udruženog rada društvenih delatnosti i organizacija udruženog rada iz materijalne proizvodnje u okviru odgovarajuće samoupravne interesne zajednice, verovatno i uz učešće društveno-političkih zajednica i drugih zainteresovanih društvenih faktora. Znači, proširena reprodukcija društvenih delatnosti ne finansira se obavezno samo preko cene usluga, nego se može finansirati — i čak povoljnije je da se finansira — samoupravnim sporazumom o donošenju zajedničkog plana, pri čemu se dogovaraju, to jest utvrđuju i konkretne obaveze u pogledu

finansiranja tog plana na bazi opštih načela udruživanja rada i sredstava. U tom slučaju kroz cenu bi se, u stvari, finansirale samo prosta reprodukcija i svakodnevne potrebe ulaganja.

S tim u vezi ukazao bih ovde još i na pitanje koje se postavlja o takozvanom »okrnjenom« i »neokrnjenom« dohotku u društvenim delatnostima. Okrnjeni dohodak ne postoji, nema ga. Ako polazimo od toga, o čemu smo ranije govorili, postoji samo različito iskazivanje dohotka. Na primer, kroz cenu zdravstvenih usluga ne finansira se celokupna proširena reprodukcija zdravstva, nego samo jedan njen deo, a drugi deo finansira se preko zajedničkog plana koji dogovorno i ravnopravno donose radnici iz materijalne proizvodnje i radnici u zdravstvu, pri čemu se problem »učesća u zajedničkom dohotku« sigurno neće rešavati na isti način kao na drugim područjima proširene reprodukcije, prvo jer je to praktično nemoguće, a drugo, jer treba voditi računa da je u udruženim sredstvima materijalne proizvodnje i deo dohotka društvenih delatnosti. Sada u tom pogledu još nemamo dovoljno iskustva, ali naredne godine će nam sigurno donositi sve bolja rešenja.

Prema tome, faktički, bar deo sredstava proširene reprodukcije u zdravstvu, odnosno njihovi rezultati takođe ulaze u dohodak, to jest sastavni su deo dohotka zdravstvene delatnosti. Iako je forma ulaganja tog dohotka drukčija, ipak, je to dohodak zdravstvene delatnosti, odnosno radnih ljudi u njoj. Isto važi i za školstvo kao i za druga slična područja.

Takvi odnosi ne mogu se ostvarivati izvan samoupravnih interesnih zajednica ili po nekoj drugoj logici od one u privredi. Reč je samo o tome da se, u načelu, izjednači položaj radnih ljudi u društvenim delatnostima i radnih ljudi u privredi. Prema tome, u okviru samoupravne interesne zajednice može se postići dogovor da se jedan deo cene za usluge koje pružaju organizacije udruženog rada društvenih delatnosti, slično premijama na cenu u poljoprivredi, izdvaja u zajednički fond za razvoj školstva, zdravstvenih organizacija u opštini ili u republici itd., a da istovremeno zaposleni u tim delatnostima budu u istom položaju prema dohotku kao i radnici u materijalnoj proizvodnji. Radni ljudi u ovim delatnostima su se, dakle, unapred zajedno sa radnicima iz materijalne proizvodnje opredelili da udružuju dohodak radi finansiranja razvoja utvrđenog zajedničkim planom, kao što se i radnici u proizvodnji unapred opredeljuju kada udružuju svoj dohodak.

4. Samoupravne interesne zajednice

U Ustavu i Zakonu o udruženom radu snažno je izraženo nastojanje da se »deetatizuje«, tako reći, i poslednja oblast našeg društvenog života koja nije izričito funkcija države, nego može da bude uređivana i na samoupravni način, to jest u sistemu samoupravljanja kao celini. Tu mislim na određene društvene delatnosti od posebnog značaja i interesa za društvo, kao što su školstvo, zdravstvo, kultura, nauka itd., a i na niz drugih delatnosti gde se razmena rada ne obavlja na tržištu, nego u drugim oblicima, najčešće putem državnog finansiranja ili putem samoupravnih sporazuma. U tom cilju Ustav i Zakon o udruženom radu uvode poseban tip samoupravnih zajednica, to jest samoupravne *interesne* zajednice. Suština samoupravnih interesnih zajednica jeste da neposredno, samoupravno i demokratski povezuju proizvođače usluga i korisnike njihovih usluga na način da mogu ravnopravno i sporazumno rešavati sve probleme međusobne slobodne razmene rada, kao i određene probleme zajedničkog planiranja i međusobne saradnje uopšte. Država je na tim područjima zadržala za sebe samo pravo da arbitrira tada kada se samoupravni sporazum ne postigne, a radi opštih društvenih interesa odluka se mora doneti.

U sprovođenju ustavnih načela i odredaba Zakona o udruženom radu o organizovanju i ostvarivanju funkcija samoupravnih interesnih zajednica i u ocenjivanju dokle se pri tome u praksi stiglo, kao i pri utvrđivanju zadataka koji na tom području stoje pred našim društvom, mora se polaziti pre svega od osnovnog pitanja, to jest od toga kakav oblik samoupravnog organizovanja udruženog rada, odnosno oblik udruživanja rada i sredstava predstavljaju samoupravne interesne zajednice, u kojim oblastima i delatnostima društvenog rada se one osnivaju ili mogu osnivati i na kojim principima se vrši njihovo samoupravno organizovanje.

Ustavna načela i odredbe Zakona o udruženom radu kojim su ta načela dalje razrađena dosta su određeni. Međutim, u dosadašnjoj društvenoj praksi ostvarivanja tih načela i u sprovođenju zakonskih odredaba ispoljene su određene slabosti, neke dileme, pa i kolebanja, a u nekim slučajevima i određene težnje i orijentacija koji nisu sasvim u skladu sa načelima Ustava i Zakonom o udruženom radu.

Samoupravne interesne zajednice su pre svega oblik samoupravnog udruživanja rada i sredstava i oblik slobodne razmene rada

radnika i drugih radnih ljudi u materijalnoj proizvodnji kao korisnika usluga i radnika organizacija udruženog rada koji obavljaju poslove u određenim društvenim delatnostima kao davaoca usluga. Prema tome, samoupravne interesne zajednice u društvenim delatnostima osnivaju radnici i drugi radni ljudi, neposredno ili preko svoje samoupravne organizacije i zajednice, kao korisnici usluga zajedno sa radnicima organizacija udruženog rada koji obavljaju poslove u oblasti obrazovanja, nauke, kulture, zdravstva, socijalne zaštite i drugim društvenim delatnostima kao davaoci usluga i u tim zajednicama ostvaruju slobodnu razmenu rada, udružuju rad i sredstva i zajednički odlučuju o obavljanju tih delatnosti u skladu sa zajedničkim interesima.

Međutim, samoupravne interesne zajednice moguće je osnivati i u drugim oblastima, na primer, u privrednim delatnostima, bilo kad je reč o delatnostima od posebnog društvenog interesa, bilo kad je trajno obavljanje tih delatnosti neophodno radi zadovoljavanja potreba određenih korisnika i kad je neophodan uslov za rad tih korisnika, a u kojima delovanje zakonitosti tržišta ne može biti jedini osnov uređivanja odnosa među njima. Tu nastaju slični oblici slobodne razmene rada — ponekad i uz uticaj društva putem društvenih dogovora — kao i u samoupravnim interesnim zajednicama društvenih delatnosti.

Radi obezbeđivanja svoje socijalne sigurnosti, radnici i drugi radni ljudi osnivaju samoupravne interesne zajednice penzijskog, invalidskog i drugih vidova socijalnog osiguranja u kojima udružuju sredstva u tom cilju i utvrđuju, na načelima uzajamnosti i solidarnosti, i prava po osnovu minulog rada, svoje zajedničke i pojedinačne obaveze prema tim zajednicama i zajednička i pojedinačna prava koja u njima ostvaruju. Na ovim osnovama radnici i drugi radni ljudi mogu osnivati samoupravne interesne zajednice i u drugim oblastima. I konačno, u stambenoj oblasti, samoupravne interesne zajednice osnivaju radni ljudi, neposredno i preko svojih organizacija udruženog rada i drugih samoupravnih organizacija i zajednica, u cilju udruživanja sredstava za stanibenu izgradnju, zajedničkog utvrđivanja stambene politike i programa stambene izgradnje, upravljanja zajedno sa stanarima stambenim zgradama i stanovima u društvenoj svojini, kao i radi ostvarivanja drugih zajedničkih interesa u ovoj oblasti.

U praksi postoji potreba da samoupravne interesne zajednice imaju, to jest organizuju i svoje osnovne samoupravne interesne

zajednice koje će biti osnovni nosioci delatnosti tih zajednica. Moguća su dva tipa takvih osnovnih zajednica: jedne organizovane na funkcionalnom, a druge na teritorijalnom principu. I jedan i drugi tip osnovnih zajednica imaju svoje mesto u našem samoupravnom sistemu, a osnovne zajednice mogu u svom sastavu imati i samoupravne jedinice, na primer, dečji vrtić sa roditeljskom konferencijom i slično.

I pored toga što su na ovakvim osnovama i sa ovim ciljevima Ustavom i Zakonom o udruženom radu utvrđene oblasti društvenog rada u kojima je neophodno, kao i one oblasti u kojima je moguće samoupravno interesno organizovanje udruženog rada, u praksi se, međutim, u tom pogledu sam pojam »samoupravna interesna zajednica« često upotrebljava veoma široko, tako reći, za sve, pa čak i za one oblike samoupravnog organizovanja udruženog rada koji nisu niti objektivno mogu biti samoupravne interesne zajednice. U poslednje vreme nastala je, rekao bih, prava poplava osnivanja samoupravnih interesnih zajednica. Naime, samoupravne interesne zajednice osnivaju se ne samo u oblastima u kojima, prema Ustavu i Zakonu o udruženom radu moraju i mogu da se osnivaju, nego se neretko pokušavaju osnivati i osnivaju se i u onim oblastima u kojima apsolutno nema nikakvih razloga ni potreba za njihovim osnivanjem. Gotovo da je postalo dogma da čim negde postoji određeni zajednički interes tu se odmah osnivaju samoupravne interesne zajednice. A zajednički interesi i potrebe mogu se ostvarivati i zadovoljavati i drugim, mnogo jednostavnijim putevima nego što su samoupravne interesne zajednice, na primer, društvenim dogovorima i samoupravnim sporazumima.

Tako, u nekim slučajevima u privredi se stvaraju takve samoupravne interesne zajednice koje su, u stvari, samo drugi naziv za poslovna udruženja, čime se na vrlo vešt način vrši centralizacija sredstava osnovnih organizacija udruženog rada mimo neposredne ekonomske i političke kontrole radnika osnovnih organizacija udruženog rada i istovremeno nameću i neka rešenja koja nisu u skladu sa društveno-ekonomskim odnosima u samoupravnom udruženom radu. Ponekad takve samoupravne interesne zajednice pokušavaju da se nametnu kao neke vrste birokratska »kapa« samoupravnim organizacijama.

Stoga, kad se ima u vidu dosadašnja praksa i tendencije koje su došle do izražaja u toj praksi u pogledu osnivanja samoupravnih interesnih zajednica i u onim delatnostima gde ne postoji potreba za

njihovim osnivanjem, onda treba reći da se takve samoupravne interesne zajednice pojavljuju kao forma, kao kanal za centralizaciju i birokratizaciju sistema udruženog rada. A to praktično znači potiskivanje i organičavanje samoupravljanja. Zato samoupravne interesne zajednice mogu i treba da se stvaraju samo tamo, odnosno u onim oblastima i delatnostima u kojima se interesi osnivača stvarno i trajno nalaze u jednoj pravoj ravnoteži i gde svi oni koji učestvuju u stvaranju samoupravne interesne zajednice, to jest svi koji je čine, koji su njeni članovi preuzimaju svoj deo ravnopravne odgovornosti za ostvarivanje zajedničkih ciljeva, a ne nameću se samoupravnim organizacijama kao neka hijerarhijska institucija ili kao nekakav centar odlučivanja putem glasanja.

Možemo, dakle, reći da imamo jasan opšti koncept samoupravne interesne zajednice, ali u pogledu njegove praktične realizacije učinjeni su tek prvi koraci. U ostvarivanju tih novih odnosa sigurno će ponegde još biti i deformacija ili loših rešenja. Međutim, nikakve početne slabosti u sistemu slobodne razmene rada ne treba da nas pokolebaju na kursu ostvarivanja tog koncepta niti se smerno povoditi za tendencijama koje se zasnivaju na tim slabostima u smislu da je ceo sistem slobodne razmene rada pomalo problematičan, da treba da se vratimo na stara administrativno-budžetska rešenja itd. Moramo, prema tome, čvrsto ostati na konceptu slobodne razmene rada koji je utvrđen Ustavom i Zakonom o udruženom radu i maksimalno angažovati sve snage i pomoći da se taj koncept razvije, razradi i što doslednije ostvaruje u samoupravnoj praksi.

5. Dogovaranje i planiranje u samoupravnim interesnim zajednicama

Da bi zaista ostvarile zadatke i ciljeve utvrđene Ustavom, samoupravne interesne zajednice moraju ispuniti osnovni zahtev, a to je da se izgrađuju i dalje razvijaju na ravnopravnom dogovaranju proizvođača, odnosno davaoca usluga i korisnika tih usluga. Sada se ti dogovori svode uglavnom na distribuciju sredstava koja se automatski stiču na osnovu utvrđenog doprinosa koji plaćaju osnovne organizacije udruženog rada materijalne proizvodnje. U takvim odnosima po pravilu je potiskivan uticaj radnika iz materijalne proizvodnje. Pogotovo tamo gde skupštine donose odluke većinom glasova.

Svi sporazumi i dogovori u samoupravnim interesnim zajednicama treba da se izraze naročito kroz dva glavna, rekao bih, zadatka, cilja, to jest kroz dva glavna dogovora: prvo, davaoci i korisnici usluga treba da se dogovore o održavanju i o zajedničkom planu razvoja određene društvene delatnosti, u skladu sa potrebama udruženog rada i društva u celini i u skladu sa postojećim materijalnim mogućnostima, i drugo, da na osnovu takvog plana postignu dogovor kako o kvantumu sredstava, tako i o načinu njihovog »prelivanja« iz dohotka materijalne proizvodnje u dohodak društvene delatnosti. Da bi se u takvim dogovorima svesno i sa stvarnim poznavanjem činjenica i ciljeva angažovale sve organizacije udruženog rada kako u materijalnoj proizvodnji, tako i u društvenim delatnostima, neophodno je da i samoupravne interesne zajednice na odgovarajući način izgrade svoju unutrašnju organizaciju, da osnivaju i izgrađuju svoje sekcije, osnovne samoupravne interesne zajednice i druge oblike svoje unutrašnje organizacione strukture. Cilj svega toga treba da bude da se one maksimalno približe potrebama prakse i da se omogući neposredno i ravnopravno dogovaranje davaoca usluga i korisnika usluga.

S tim u vezi smatram da treba i dalje čvrsto da stojimo na stanovištu da samoupravne interesne zajednice treba da predstavljaju mesto, to jest svesno organizovan i izgrađivan oblik slobodnog sporazumevanja i dogovaranja, a ne oblik nametanja rešenja putem nadglasavanja. Dakako, po nekim statutarnim pitanjima, verovatno dolazi u obzir i to da se odluke donose većinom glasova, ali ne kada je reč o uslovima slobodne razmene rada i o zajedničkom planiranju. U tom slučaju samoupravni sporazum o osnovama plana društvenih delatnosti — pojedinačno svake delatnosti i svih društvenih delatnosti u celini — biće glavni akt, to jest glavno sredstvo ravnopravnog povezivanja korisnika i davaoca usluga.

Osim toga, plan, odnosno samoupravni sporazum o osnovama plana društvenih delatnosti je glavno sredstvo povezivanja društvenog rada u oblasti materijalne proizvodnje i u oblasti društvenih delatnosti. Naravno, i u samoupravnim interesnim zajednicama plan treba da nastaje na isti način kao što nastaje u društvu uopšte, to jest »odozdo nagore«, a istovremeno i »odozgo nadole«, tako da se ta dva uticaja susreću. Sigurno je, na primer, da je zdravstvena delatnost kao organizovana celina dužna da predloži plan razvoja zdravstvenih institucija. Taj će plan radnici u materijalnoj proizvodnji razmatrati i dopunjavati ili menjati prema svojim potrebama i

prema svojim materijalnim mogućnostima. Na taj način daleko se bolje mogu sagledati i neke opšte razvojne potrebe, a isto tako to je put i način da i sve osnovne jedinice samoupravnih interesnih zajednica izađu sa svojim potrebama i projektima, da bi se u celokupnom procesu planiranja sučelili i usaglasili svi projekti i sve potrebe.

Plan, odnosno samoupravni sporazum o osnovama plana određene društvene delatnosti ima i širi značaj, odnosno on se ne može praviti samo za tu delatnost nezavisno od ostalih oblasti udruženog rada i društvenog razvoja uopšte. Tako, na primer, u procesu donošenja društvenog plana, recimo, jedne republike, u opštoj diskusiji o društvenom planu te republike mora se uporedo voditi diskusija između korisnika i davaoca usluga određene društvene delatnosti. Republički organi zaduženi za donošenje plana te društveno-političke zajednice treba u vezi s tim da istupaju sa svojim inicijativama i predlozima, jer celokupna problematika nije isključivo stvar dogovora između korisnika i davaoca usluga u samoupravnoj interesnoj zajednici, nego se u te diskusije i dogovore mora unositi i komponenta opštedruštvenih interesa i potreba. Samo ako se tim putem ide, onda će i konačni društveni dogovor o osnovama plana društvenih delatnosti republike moći da bude usaglašen kako sa interesima osnovnih organizacija udruženog rada, odnosno udruženog rada u celini, tako i sa opštedruštvenim interesima.

Tako usaglašeni planovi društvenih delatnosti u republikama i pokrajinama polazna su osnova i način da se istovremeno donese i plan federacije. Jer, imajući u vidu celinu odnosa na području planiranja i principe od kojih se polazi, nemoguće je doneti društveni plan federacije ako se ne uzme u obzir ukupna potrošnja za društvenu nadgradnju u celoj zemlji. To je jedna od bitnih proporcija društvenog plana federacije, kao i svih drugih društveno-političkih zajednica.

U vezi sa svim tim pitanjima i elementima planiranja pokazalo se da nije dobro to što je pojam korisnika usluga društvenih delatnosti od samog početka postavljen suviše usko, a društvo kao celina »isključeno« iz samoupravnih interesnih zajednica u tim delatnostima. A, u stvari, razvoj školstva ili zdravstva znači mnogo više nego što je interes samo pojedinačnog radnika u osnovnoj organizaciji udruženog rada. Razvoj društvenih delatnosti mora

istovremeno biti i izraz opštih društvenih potreba u razvoju proizvodnih snaga.

Stoga, po mome mišljenju, u samoupravnim interesnim zajednicama treba, na odgovarajući način, da učestvuju — kao ravnopravan faktor sa ostalima — i društveno-političke zajednice, sindikati i drugi zainteresovani društveni faktori. To praktično može da se ostvari pre svega u skupštinama društveno-političkih zajednica, čiji su ravnopravan član i skupštine samoupravnih interesnih zajednica od posebnog društvenog interesa, ali i preko društveno-političkih organizacija i izvršnih organa društveno-političkih zajednica itd. koji treba da budu stalno povezani sa samoupravnim interesnim zajednicama. Jer izvršni organi skupština društveno-političkih zajednica imaju najbolji uvid u društvena kretanja u svim oblastima, a i najviše interesa i mogućnosti za rešavanje određenih problema.

Dakako, svi ti organi i organizacije koje sam pomenuo kao moguće učesnike u samoupravnoj interesnoj zajednici ne bi smeli imati pravo da učestvuju u dogovaranju i odlučivanju kad je reč o slobodnoj razmeni rada i finansiranju zajedničkog plana, ali bi svojom prisutnošću i uticajem sigurno unosili šire poglede, i jedan viši kvalitet u rad i odlučivanje samoupravnih interesnih zajednica. I upravo u vezi sa tim treba razmotriti ulogu društveno-političkih, naučnih i drugih organizacija u samoupravnim interesnim zajednicama od posebnog društvenog značaja. Sve one predstavljaju takvu stvaralačku snagu društva koja je neposredno zainteresovana za razvoj takvih društvenih delatnosti. Osim toga, one mogu da im pruže značajnu podršku u radu. Stoga bi, po mome mišljenju, i te organizacije — naravno, ne svuda u istom sastavu — trebalo da budu članovi, odnosno učesnici takvih samoupravnih interesnih zajednica, sa pravom da iznose svoje stavove, mišljenja i predloge za rad i razvoj tih delatnosti.

6. Samoupravne interesne zajednice u privredi

Ustavom i Zakonom o udruženom radu utvrđene su društvene delatnosti čiji se rad i aktivnost finansiraju na principu slobodne razmene rada. To su, kao što je već rečeno, obrazovanje, nauka, kultura, zdravstvo i socijalna zaštita, kao i druge društvene delatnosti koje stiču dohodak iz ukupnog prihoda koji osnovna organizacija udruženog rada ostvari slobodnom razmenom rada.

Elektroprivreda, međutim, uopšte ne spada u te delatnosti, kao što ne spadaju ni komunalne delatnosti. U tom pogledu često se mešaju različite stvari. Mogu se, naravno, osnivati samoupravne interesne zajednice u oblasti komunalnih delatnosti, ali tim delatnostima treba obezbediti normalno ekonomsko poslovanje. Ako treba, mogu se, recimo, stvoriti fondovi za subvencioniranje gradskog saobraćaja, ali ne saobraćaja kao takvog, kao delatnosti, nego građana koji koriste usluge gradskog saobraćaja. Isto tako, mogu se formirati i fondovi za subvencioniranje građana u plaćanju cene za potrošnju vode, za stanovanje itd. i na taj način obezbediti normalno ekonomsko funkcionisanje i poslovanje svih tih komunalnih delatnosti, a ne obrnuto — da se od tih delatnosti stvaraju neke društvene službe koje neracionalno posluju, koje svoj dohodak »vuku« iz dohotka materijalne proizvodnje.

Dakle, ovde društvo mora biti načisto s tim šta je to slobodna razmena rada, da ne bismo brkali formu sa sadržinom. Recimo, u nas se često kaže da se u nekim zemljama građani, na primer, prevoze besplatno u gradskom saobraćaju. To je, po mome mišljenju, pitanje odgovarajuće socijalne politike. Takvu istu socijalnu politiku može i naše društvo da vodi. Ali, onda to nije pitanje ekonomskog položaja gradskog saobraćaja i radnika u njemu, nego pitanje odluke o tome da li će, recimo, svi građani u jednom gradu i da li će u punom iznosu neposredno plaćati prevoz iz svog džepa ili će to opet činiti oni, ali posredno, time što će to plaćati iz dohotka osnovnih organizacija udruženog rada. Jer drugih izvora nema. Za sam ekonomski i dohodovni položaj komunalnih preduzeća ta činjenica, međutim, ne igra nikakvu ulogu, jer oni jednostavno moraju raspolagati dohotkom da bi mogli da rade.

Zato posebnu pažnju treba posvetiti osnivanju samoupravnih interesnih zajednica u privredi. Pre svega, tu i ne postoji neka šira potreba za samoupravnim interesnim zajednicama, osim tamo gde je reč o delatnostima od posebnog društvenog značaja ili gde se međusobni ekonomski odnosi ne regulišu na tržištu, nego putem samoupravnih sporazuma. No, osnivanje samoupravnih interesnih zajednica u onim oblastima privrede gde su one zaista i potrebne mora se posmatrati ne samo kao tehnološko-organizaciono pitanje nego i kroz prizmu međusobnih ekonomskih, pre svega dohodovnih odnosa između zainteresovanih organizacija udruženog rada, a time i kao veoma značajno društveno-ekonomsko pitanje. Jer, ako bi se organizacijama udruženog rada u takvim samoupravnim

interesnim zajednicama nametnula neka »superdirekcija« koja bi ograničavala unutrašnja samoupravna prava organizacija udruženog rada, onda bi to neizbežno dovelo do sporova i poremećaja u samoupravnim interesnim zajednicama. Na primer, ako se u samoupravnim interesnim zajednicama u privredi ne bi obezbedilo dosledno ostvarivanje dohodovnih odnosa između organizacija udruženog rada članova takvih samoupravnih interesnih zajednica, onda bi i osnivanje i ciljevi postojanja ovih samoupravnih interesnih zajednica ostali samo »slovo na papiru«. One bi se u tom slučaju, u stvari, izrodile u nove monopolističke, tehnokratske organizacije koje bi raspolagale sredstvima radnika koja oni stvaraju u osnovnim organizacijama udruženog rada, što bi, s obzirom na prirodu, karakter, funkcije i mesto tih delatnosti u udruženom radu i u društvu uopšte, između ostalog, prouzrokovalo i određene probleme u odnosima između republika i pokrajina.

Osnivanjem samoupravnih interesnih zajednica u određenim privrednim delatnostima ne mogu se uzurpirati, niti na ma koji način dovoditi u pitanje osnovna, naotuđiva samoupravna prava radnika u osnovnim organizacijama udruženog rada da, ostvarujući svoje pravo rada društvenim sredstvima, imaju neposredan uvid u sam proces rada i kontrolu nad rezultatima svog rada, to jest nad celokupnim dohotkom i njegovim tokovima u društvenoj reprodukciji. Ako bi se osnivanjem samoupravnih interesnih zajednica u privredi dovelo u pitanje ovo načelo, onda bi se time deformisale ne samo same osnovne organizacije udruženog rada nego i samoupravne interesne zajednice u privredi. Rezultat toga bio bi da sredstvima više ne bi upravljali radnici u osnovnim organizacijama udruženog rada, dohodak se ne bi više koncentrisao u svojoj ukupnosti u osnovnim organizacijama udruženog rada da bi se, onda, opet njihovim samoupravnim sporazumom udruživao, nego bi neki drugi faktori izvan udruženog rada i u ime radnika osnovnih organizacija udruženog rada raspolagali rezultatima i sredstvima njihovog rada. Ranije je to bila država, u jednom periodu našeg razvoja bila je to tehnokratija, a sada bi to postala samoupravna interesna zajednica u privredi.

Samoupravna interesna zajednica u privredi ne može, dakle, da raspolaze nekakvim »svojim« dohotkom, odnosno ne može da raspolaze nekakvim samostalnim sredstvima proširene reprodukcije, niti može biti neposredni nosilac udruživanja rada i sredstava. Sredstva pripadaju osnovnoj organizaciji udruženog rada, a ne

samoupravnoj interesnoj zajednici. Osnovna organizacija udruženog rada je ta koja u ime društva raspolaže i sredstvima i dohotkom. Doduše, ona je u raspolaganju dohotkom zavisna od drugih subjekata u udruženom radu i u društvu uopšte, jer je i odgovorna prema svima onima koji ulažu sredstva u nju, a odgovorna je i zbog toga što vrši određene poslove od zajedničkog društvenog interesa u određenoj oblasti materijalne proizvodnje. Samoupravne interesne zajednice u privredi su samo, da tako kažem, jedan posredni, povezujući faktor koji utiče na udruživanje rada i sredstava u privredi i za čije je obrazovanje i funkcionisanje naše društvo posebno zainteresovano.

Udruživanje rada i sredstava u samoupravnim interesnim zajednicama u privredi mora se dokraja zasnivati na ustavnim načelima i odredbama Zakona o udruženom radu. Odnosno, društveno-ekonomski odnosi u privrednim delatnostima organizovanim u samoupravne interesne zajednice moraju biti regulisani na isti način kao u samoupravno udruženom radu u celini. U tom pogledu moraju se otkloniti sva kolebanja kako bi se lakše našli pravi putevi razvoja samoupravnih interesnih zajednica u privredi. Jer, ako bude kolebanja između vraćanja na etatizam i centralizaciju sredstava na stari način i novih društveno-ekonomskih odnosa, onda je sasvim sigurno da se ne mogu i neće naći prava rešenja i izlaz u pravcu ostvarivanja novih društveno-ekonomskih odnosa.

I ovde možemo ponoviti da bez odgovarajuće uloge društveno-političkih zajednica i bez njihovog učestvovanja u radu samoupravnih interesnih zajednica u privredi ove samoupravne interesne zajednice neće postići mnogo, to jest neće uspešno ostvarivati svoju ulogu i ciljeve zbog kojih se i osnivaju. Društveno-političke zajednice učestvuju i u samoupravnim interesnim zajednicama u društvenim delatnostima. One ne moraju učestvovati u takozvanim slobodnim samoupravnim interesnim zajednicama, ali u samoupravnim interesnim zajednicama koje se osnivaju u oblastima i delatnostima od posebnog društvenog interesa one moraju biti, u većoj ili manjoj meri, partneri sa drugima, da bi mogle preuzimati i određene obaveze i odgovornosti u okviru tih samoupravnih interesnih zajednica. Ali, društveni uticaj u samoupravnim interesnim zajednicama u privredi ne može da bude nametanje udruživanja i mešanje u sam proces udruživanja rada i sredstava koji treba da se slobodno odvija između organizacija udruženog rada. Društvena zajednica može, u slučajevima kada je zakonom ovlašćena, na

primer, da vrši arbitražu kada organizacije ne postignu sporazum o pitanjima za koja se sporazum mora postići, pošto su od odlučujućeg značaja za funkcionisanje društva u celini. A koja su to pitanja, može da odredi samo zakon.

Osim toga, važno je obezbediti da se u praksi u svim samoupravnim interesnim zajednicama u privredi na svim nivoima ne odlučuje nadglasavanjem, to jest da se odluke ne donose nekakvom većinom glasova skupštine. »Odlučivanje«, u stvari, treba da obavljaju same delegacije organizacija udruženog rada proizvođača proizvoda, odnosno organizacija koje vrše usluge i delegacije korisnika tih proizvoda i usluga putem dogovaranja. A, kroz ustavnu nadležnost društveno-političke zajednice istovremeno se obezbeđuje i odgovarajući politički uticaj na odnose u samoupravnim interesnim zajednicama u privredi, pa čak i državna arbitražu u ranije pomenutim slučajevima. Samoupravna interesna zajednica u privredi ne može imati pravo da svoje stavove nameće privredi, ali je dobro da u ime društva daje svoje mišljenje o određenim pitanjima, da iznosi svoje stavove i tako sa svoje strane utiče na rešavanje određenih pitanja.

7. Oblici odlučivanja u samoupravnim interesnim zajednicama

Samoupravne interesne zajednice kako u oblasti društvenih delatnosti, tako i u oblasti materijalne proizvodnje treba posmatrati kao oblike društvenog dogovaranja i samoupravnog sporazumevanja, a ne kao neke kruto institucionalizovane odnose. Posledica tendencije da skupštine samoupravnih interesnih zajednica postanu neke vrste parlament za odlučivanje putem glasanja, a ne oblik stalnog ravnopravnog dogovaranja između proizvođača, odnosno davaoca usluga i korisnika usluga je, između ostalog, i to da stručni aparat u samoupravnim interesnim zajednicama dobija suviše veliku samostalnu ulogu.

U stvari, skupština u samoupravnoj interesnoj zajednici gotovo da ne bi bila ni potrebna jer se osnovni problemi u samoupravnoj interesnoj zajednici mogu rešavati samo dogovorom partnera. Ustav je ipak predvideo skupštinu, delom radi olakšavanja zajedničkih konsultacija i unošenja određene stabilnosti u sistemu rada, a delom zato što je skupština samoupravne interesne zajednice i jedno od veća koje učestvuju u odlučivanju o određenim pitanjima u opštinskim i republičkim skupštinama. Međutim, zbog toga tu

skupštinu ne treba pretvoriti u neki kruti oblik skupštine parlamentarnog tipa, kad je reč o partnerima slobodne razmene rada. U suštini, ona je pre svega mesto za sporazumevanje i dogovaranje, a ne za donošenje odluka većinom glasova.

Doduše, o određenim pitanjima i u određenim slučajevima skupštine samoupravnih interesnih zajednica moraju donositi odluke i većinom glasova. Ali, to će biti, po pravilu, tada kada se one budu pojavljivale u funkciji veća u sastavu opštinske, pokrajinske ili republičke skupštine. Izvan toga skupštine samoupravnih interesnih zajednica treba da imaju pravo da odlučuju većinom glasova još samo o nekim određenim pitanjima koja se pre svega odnose na unutrašnje funkcionisanje samoupravnih interesnih zajednica, ili o nekim drugim pitanjima organizacionog i sličnog značaja. Stoga ono što je bitno i što treba da obezbedimo u oblasti samoupravnog interesnog povezivanja udruženog rada jeste da radnička klasa zaista bude ta koja će odlučivati o tome koliki će se deo dohotka materijalne proizvodnje izdvajati za društvene delatnosti, a ne da o tome mimo nje odlučuje bilo ko drugi.

Čak se postavlja pitanje da li uopšte uvek treba da se funkcije samoupravne interesne zajednice ostvaruju u institucionalizovanoj formi te zajednice. U mnogim slučajevima i same delegacije se mogu neposredno dogovarati bez stvaranja nekog posebnog institucionalnog oblika odlučivanja u samoupravnoj interesnoj zajednici.

Naravno, dogadaće se da u samoupravnoj interesnoj zajednici neće biti u stanju da se sporazumeju. Ako su to pitanja od sekundarnog značaja, onda rešenja jednostavno ne mora da bude. Međutim, ako je reč o pitanjima od posebnog društvenog značaja, za koja se odluka mora doneti, onda je daleko bolje da ulogu arbitra preuzme odgovarajući državni organ, koji će doneti obaveznu odluku za sve, nego da se takva arbitraža vrši preglasavanjem u skupštini samoupravne interesne zajednice. Mislim da bi takva uloga skupština samoupravnih interesnih zajednica deformisala ulogu samih samoupravnih zajednica.

U vezi sa napred iznetim pitanjima o karakteru skupština samoupravnih interesnih zajednica i načinu njihovog rada, treba reći da samoupravne interesne zajednice, a pogotovo njihove stručne službe ne mogu i ne treba da imaju nikakve samostalne posebne fondove izvan fondova utvrđenih samoupravnim sporazumom učesnika, to jest članova samoupravne interesne zajednice, za posebne namene. Inače, stručna služba će početi da vodi politiku

samoupravne interesne zajednice. A, u stvari, delegacija osnovnih organizacija udruženog rada iz oblasti materijalne proizvodnje treba neposredno da se dogovara sa delegacijom osnovnih organizacija udruženog rada, na primer, iz oblasti zdravstva, o tome šta je od potreba koje ona iznosi zaista moguće prihvatiti, vodeći računa o raspoloživim sredstvima. Iz takvog neposrednog dogovora ovih delegacija treba da proizadu i svi bitni elementi za stvaranje zajedničkog samoupravnog plana, kao čvrste osnovice za dalje regulisanje međusobnih odnosa. Iz tih razloga bolje bi bilo da samoupravna interesna zajednica raspolaže samo neophodnom malom administracijom za izvršenje sporazuma i odluka skupštine, a da naučni rad i stručne službe i dalje budu vezani za pojedine delatnosti i udruženi rad, a ne za aparat samoupravnih interesnih zajednica.

Razume se, ceo kompleks pitanja dohodovnog i samoupravnog interesnog povezivanja udruženog rada ne može se rešavati automatski, sam po sebi. Ustav i Zakon o udruženom radu su samo okvir, podsticaj i mogućnost, a sami radni ljudi — uz podršku svih stvaralačkih snaga društva i društveno-političkih zajednica — moraće da stalno unapređuju praktična rešenja.

V DRUŠTVENO-EKONOMSKO POVEZIVANJE SAMOSTALNOG LIČNOG RADA U SISTEM SAMOUPRAVNOG UDRUŽENOG RADA

1. O karakteru samostalnog ličnog rada

Kada govorimo o udruženom radu, ne možemo a da ne zauzmemo jasan stav i u pogledu samostalnog ličnog rada sredstvima u svojini građana. U načelu, takav se rad svakako ne može tretirati drukčije nego kao socijalistički rad i kao jedan od bitnih elemenata slobode čoveka. Cilj izgradnje socijalističkog samoupravnog društva i demokratije u socijalizmu nije i ne sme da bude likvidacija slobodnog, samostalnog ličnog rada, nego likvidacija svakog oblika eksploatacije tuđeg rada, to jest življenja na račun tuđeg, a ne na osnovu svog rada, makar da je reč o sredstvima rada u ličnoj svojini.

A takva eksploatacija u našim uslovima može se vršiti na dva

načina: prvo, neposrednim zapošljavanjem tuđe radne snage radi prisvajanja tuđeg viška rada i stvaranja kapitala; i drugo, prisvajanjem dela društvenog dohotka preko tržišta ako za to postoje odgovarajući tržišni uslovi. Oba ova oblika eksploatacije su našim Ustavom načelno zabranjena, s tim što određenih odstupanja još uvek ima. Ali time sam lični rad nije automatski proglašen antisocijalističkom kategorijom.

Ustav i Zakon o udruženom radu polaze od toga da je samostalni lični rad sredstvima u svojini građana — ako se ne povezuje sa kapitalističkom eksploatacijom tuđeg rada — sastavni deo socijalističkog samoupravnog sistema. Takvom ličnom radu u našem socijalističkom društvu dat je isti tretman i status kao i svakom drugom društvenom radu, a radni ljudi koji obavljaju privrednu ili drugu delatnost ličnim radom sredstvima rada u svojini građana imaju u načelu ista prava i dužnosti prema društvu kao i radnici u organizacijama udruženog rada i integralni su deo udruženog rada.

Cilj odredaba Ustava i Zakona o udruženom radu o ličnom radu nije organizavanje razvoja delatnosti koje se zasnivaju na takvom radu, nego, naprotiv, obezbeđivanje veće društvene stabilnosti u oblasti ličnog rada, podsticanje razvoja delatnosti zasnovanih na ličnom radu i uopšte podsticanje radne inicijative ljudi, i to upravo time što tu delatnost dovode u sklad sa sistemom socijalističkih društvenih odnosa.

Jer, u našoj društvenoj praksi dogodalo se da se po nekoliko godina stihijski forsira razvoj delatnosti ličnog rada, pošto su to zahtevale potrebe privrede i ljudi, a da se niko ne pita kakve deformacije socijalističkih društveno-ekonomskih odnosa u društvu mogu nastati kao posledica takvog stihijskog razvoja. A kada je dolazilo do neopravdanog bogaćenja ili do raznih špekulantskih pojava, onda nekoliko godina obično isti ljudi kritikuju i ograničavaju razvoj delatnosti u oblasti ličnog rada, opet ne pitajući se kakve će biti posledice toga za privredu i za zadovoljenje potreba ljudi raznim uslugama i proizvodima koje daje upravo taj lični rad. Posledica takvog odnosa i kolebanja jeste da radni ljudi u tim delatnostima nikada dokraja nisu znali kakva će zapravo društvena politika prema ličnom radu biti sutra i da su mnoge delatnosti ličnog rada, posebno određene tercijarne delatnosti, zbog toga ostale prilično nerazvijene. Razvoj oblasti ličnog rada bio je ne samo

neravnomeran nego je zaostajao i za ukupnim razvojem privrede, sa svim negativnim posledicama koje iz toga proizlaze.

Mislim da je glavni razlog za takve pojave i takva kolebanja činjenica da nismo imali raščišćene ni pojmove ni odnose u pogledu samog položaja i sistema samostalnog ličnog rada u našem društvu. A, osim toga, u našoj praksi određeni birokratski otpori stalno se suprotstavljaju odnosima koji su u toj oblasti rada već dati našim ustavnim sistemom.

Ustavnim odredbama i njihovom razradom u Zakonu o udruženom radu obezbeđeni su svi neophodni društveni, ekonomski, pravni i organizaciono-institucionalni uslovi da samostalni lični rad sredstvima u svojini građana bude socijalistički rad i da ne prerasta u kapitalističke tendencije, u izrabljivanje tuđeg rada. Za naše društvo može da bude prihvatljiva samo socijalistička opcija razvoja samostalnog ličnog rada sredstvima u svojini građana. Ni na kakve kompromise u tom pogledu naše društvo nije spremno da ide, a nije ni u nekoj takvoj situaciji da bi moralo da odstupa od toga principa. Naime, Ustavom i Zakonom o udruženom radu zatvorena je kapitalistička perspektiva za svakog u oblasti ličnog rada. I ovde se veći ili manji deo akumulacije kao minuli rad podruštvljuje jednako kao i minuli rad radnika u društvenom sektoru proizvodnje ili bi bar morao da se podruštvljuje. U praksi, doduše, to nije uvek slučaj. Ali, zato je otvoreno mnogo šire polje za slobodan rad i za stvaralaštvo ljudi kojima nije cilj privatnosopstveničko bogaćenje na račun tuđeg rada, nego upravo taj rad i stvaranje samo po sebi, a istovremeno, naravno, i kao izvor sticanja ličnog dohotka, koji će odgovarati merilima rada koja, inače, važe u celom našem društvu.

Lični rad se ne može a priori proglašavati privatnosopstveničkom i antisocijalističkom aktivnošću, niti proglašavati štetnim za socijalističku privredu. Ne postoje nikavi principijelni razlozi zbog kojih bi se samostalni lični rad sredstvima u svojini građana a priori kvalifikovao kao kapitalistički rad. Podsetio bih ovde i na stav Engelsa o tome da bi bilo reakcionarno tražiti da svi stvaraoci u društvu budu pretvoreni u društvene činovnike i u najamne radnike države. Tu, naravno, mislim samo na zaista samostalni lični rad, a ne na pribavljanje materijalne koristi zapošljavanjem tuđe radne snage i prisvajanjem društvenog dohotka zato što neko poseduje sredstva rada u ličnoj svojini. Kad pojedinačni radnik obavlja proizvodnu i drugu društvenu delatnost svojim ličnim radom svojim sredstvima rada u okvirima ustavnih

načela, time se ne uspostavlja nikakav kapitalistički odnos, jer taj radnik nikoga ne eksploatiše, ne prisvaja ničiji tuđi rad. niti društvenu akumulaciju. Kada je reč o proizvodnom odnosu u oblasti ličnog rada, nije odlučujuće pitanje da li neko poseduje sredstva za rad u privatnoj svojini, nego da li oni koji ih imaju po tom osnovu eksploatišu tuđu radnu snagu i prisvajaju društveni dohodak ili ne.

Ustav i Zakon o udruženom radu, doduše, čine određene ustupke u pogledu zapošljavanja tuđe radne snage. Ali to se odnosi samo na ograničen mali broj radnika tamo gde je reč više o dopunskom radu ili delatnostima gde izrazito prevladava ručni rad, a uz to i ne postoje uslovi za neke ozbiljnije kapitalističke deformacije, kao što su, na primer, krojačke radionice za izradu odeće po meri, male ugostiteljske radnje i slično. Prema tome, ni takav »ustupak« ne predstavlja nekakav ozbiljni izvor za antisocijalističke tendencije, ako se on zaista ograničava na okvire o kojima sam govorio, što takođe u našoj praksi nije uvek slučaj.

Načela Ustava i Zakona o udruženom radu u pogledu prava i obaveza radnika koji samostalno rade svojim sredstvima rada se isto tako odnose i na umetnike, advokate, kao i na niz drugih zanimanje i poslova koji upravo i po svojoj prirodi zahtevaju lični rad i sredstva za rad u svojini građana.

Radni ljudi koji ličnim radom obavljaju zanatsku ili drugu uslužnu delatnost imaju mogućnost i pravo da se udružuju u zanatsku zadrugu, odnosno u zadrugu druge uslužne delatnosti ili u druge oblike udruživanja. Pri tome, radni ljudi slobodno odlučuju o svom udruživanju u zadrugu u ovim delatnostima, a sve odnose u zadrugi regulišu ravnopravno, zadržavajući pravo svojine na sredstvima koja su udružili i na prihode koje po osnovu tog prava ostvaruju. Ukoliko, pak, svoja sredstva i prihode u celini ili deo tih prihoda ustupaju zadrugi kao zajednička sredstva zadruge, sve odnose i sva pitanja povodom toga i posebno međusobne dohodovne odnose regulišu samoupravnim sporazumom o udruživanju u zadrugu, u skladu sa propisima zakona koji inače važe u toj oblasti odnosa. Prema tome, stepen udruženosti u zanatskim i u zadrugama drugih uslužnih delatnosti, u tom pogledu, može biti veći ili manji, a u krajnjem rezultatu članovi zadruge se mogu organizovati i kao društvena radna organizacija. Ali, u principu, prava, obaveze i odgovornosti radnih ljudi koji se udružuju u zanatske i u zadruge drugih uslužnih delatnosti su jednaka pravima i obavezama članova

zemljoradničke zadruge, a zanatska ili druga zadruga ima položaj, prava, obaveze i odgovornosti zemljoradničke zadruge.

Dosledna praktična primena ustavnih načela o ličnom radu razrađenih u Zakonu o udruženom radu, kao i svestrana podrška društva u znatnoj meri mogu doprineti jačanju materijalne osnove i stabilnosti ovog sektora društvenog rada i pospešiti tendencije njegovog socijalističkog samoupravnog preobražaja. A sektor samostalnog ličnog rada sredstvima u svojini građana veoma je značajan za naš ukupni privredni i društveni razvoj, a naročito za upotpunjavanje privredne strukture; za obezbeđivanje širokog asortimana roba koje se ne mogu rentabilno proizvoditi u većim organizacijama udruženog rada; za ostvarivanje uslova za brži rast životnog standarda; za zadovoljavanje sve razvijenijih potreba domaćinstva i građana za raznim uslugama; i, konačno, što je od posebnog značaja, i za veći obim zapošljavanja i radnog angažovanja stanovništva. U oblasti ličnog rada ni približno nisu iskorišćene mogućnosti koje postoje za njegov razvoj na sadašnjem stupnju razvoja ukupnih proizvodnih snaga našeg društva. S druge strane, broj nezaposlenih u zemlji, kao i broj radnika koji se nalaze na privremenom radu u inostranstvu, takođe, ukazuje na potrebu bržeg razvoja takozvane »male privrede«, to jest privrede koja se zasniva na ličnom radu sredstvima u svojini građana.

U ovom pravcu našem društvu tek predstoje napore i organizovana akcija kako bi se osnovna načela Ustava i Zakona o udruženom radu o društveno-ekonomskom položaju i ulozi samostalnog ličnog rada sredstvima u svojini građana i njegovo povezivanje u sistem samoupravnog udruženog rada što brže i potpunije ostvarivali u praksi.

Međutim, lični rad koji podrazumeva zapošljavanje tuđe radne snage radi prisvajanja tuđeg viška rada i koji predstavlja element kapitalističkih ekonomskih odnosa — a čiji ostaci još postoje u našem društvu — neizbežno će isčeznuti iz socijalističkog društva. Tražiti tu neke kompromise i polumere može biti samo Sizifov posao. Naprotiv, treba se odlučnije suprotstavljati deformacijama kojih u toj oblasti ima prilično mnogo i svih vrsta. Osim toga, treba tražiti takva systemska rešenja koja će interes samostalnog ličnog rada povezivati sa interesom socijalističkog društva i sa dohodovnim odnosima u društvu. A u tom pogledu istinska perspektiva samostalnog ličnog rada sredstvima u svojini građana u uslovima socijalističkih samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa je pre

svega u njegovom postepenom povezivanju, uključivanju i integrisanju u samoupravni udruženi rad. Takav položaj i takva perspektiva ličnog rada je objektivno uslovljena zakonitostima socijalističkog društvenog i ekonomskog razvoja. Zatvaranje ličnog rada u sebe, izolovanje tog rada od društvenog rada u celini upravo je put njegovog stvarnog stagniranja i nestajanja kao takvog, osim u slučajevima gde sama priroda ličnog rada traži specifična rešenja.

Pri tome, suština socijalističkog samoupravnog podruštvljavanja ličnog rada nije u administrativnoj ili kakvoj drugoj prisili na kolektivizaciju, likvidiranje prava privatne svojine na zemljište ili sredstva kojima se obavlja samostalni lični rad, nego u slobodnom i ravnopravnom udruživanju, u kooperaciji, odnosno — gde god je to moguće i racionalno — u trajnijem povezivanju ličnog rada sa radom radnika u osnovnim organizacijama udruženog rada i na taj način njegovom uključivanju u dohodovne odnose samoupravnog udruženog rada. To pogotovo važi za selo.

Povezivanjem sa samoupravnim udruženim radom radnici u oblasti ličnog rada mogu daleko uspešnije nego kad rade izolovano da rešavaju pitanja podizanja produktivnosti rada, povećavanja dohotka i porasta životnog standarda, prevazilaženja izolovanosti malih poseda i radnji, stihije i ekonomske zaostalosti, da se koriste dostignućima savremene nauke, kao i da potpunije i uspešnije ostvaruju sva ostala samoupravna prava koja imaju radnici u udruženom radu, naročito u pogledu sticanja dohotka i njegove raspodele prema rezultatima rada.

2. Povezivanje samostalnog ličnog rada zemljoradnika u sistem samoupravnog udruženog rada

Sama činjenica da individualni poljoprivredni proizvođači, to jest zemljoradnici raspolažu sa preko 80% ukupnih obradivih površina govori o tome kolika je uloga i značaj ličnog rada u poljoprivredi. Pošto još dugo vremena veliki procenat obradivih površina neće biti direktno uključen u krupnu socijalističku poljoprivredu, naše socijalističko društvo je dužno i prema sopstvenoj ekonomici, a pre svega prema radnim ljudima koji rade na toj zemlji da preuzme sve što je moguće kako bi se i njihova produktivnost rada koliko je to moguće podizala. A to je moguće postići samo njihovim povezivanjem i sve »totalnijom« kooperacijom sa socijalističkim sektorom udruženog rada. U tome se izražava i proces

podruštvljavanja poljoprivredne proizvodnje bez nasilnog uništavanja seljačke svojine. Sve što se u tom pogledu preduzima danas i što će se činiti i ubuduće treba da se čini tako i da bude usmereno tome da se zemljoradnici ekonomski povezuju i uključuju u jedinstven proces samoupravnog udruženog rada, na bazi ustavnih načela o samostalnom ličnom radu i njihove razrade u Zakonu o udruženom radu.

Pri tome je bitno da taj proces zahvati sve seljake, a ne samo one koje odaberu organizatori socijalističke kooperacije, to jest ne samo one seljake koji odgovaraju usko shvaćenim trenutnim ekonomskim interesima tih organizatora. Upravo zato zadruge i slični oblici organizovanja samih seljaka i dalje ostaju nezamenljiv faktor socijalističkog preobražaja sela i poljoprivrede. Naravno, isti značaj imaju i osnovne i radne organizacije udruženog rada za kooperaciju u poljoprivredno-industrijskim kombinatima, pod uslovom da su zasnovane na istim načelima i istim dohodovnim odnosima u kooperaciji kao i zadruge.

Istorijski posmatrano, privatnosopstveničko seljačko gazdinstvo, kao vodeći i odlučujući nosilac poljoprivredne proizvodnje, nema budućnosti, i to upravo zbog svoje ograničene mogućnosti u pogledu razvoja produktivnosti rada. Iluzija je misliti da se može sačuvati, dalje održavati i razvijati izolovano klasično seljačko gazdinstvo, koje je nesposobno da ozbiljnije poveća produktivnost rada svojih članova, a time i da poboljšava njihove životne uslove. Naprotiv, produžavanjem životarenja takvog izolovanog seljačkog gazdinstva produbljuje se siromaštvo seljaka i time podstiče sve brže bežanje mladih ljudi sa sela. Gajiti iluzije u odnosu na klasično seljačko gazdinstvo značilo bi, u stvari, seljaka društveno zapostavljati i dovoditi ga u neravnopravan položaj sa drugim radnim ljudima i odvajati ga od progresivnih rezultata razvitka proizvodnih snaga našeg društva. Istovremeno, i sam seljak vrlo dobro zna da povezivanje njegovog rada i njegovih sredstava sa samoupravnim udruženim radom nije samo društvena potreba, nego pre svega njegov sopstveni ekonomski interes. Seljak, u stvari, zna da bez udruživanja i kooperacije ne može ekonomski da opstane, niti će moći dugo da odoleva trendovima koje nameće moderna tehnologija razvoju poljoprivredne proizvodnje, njenoj opremljenosti i načinu rada.

Polazna tačka povezivanja samostalnog ličnog rada individualnih poljoprivrednih proizvođača u sistem samoupravnog udru-

ženog rada je njihov, Ustavom i Zakonom o udruženom radu, jasno i precizno definisan društveno-ekonomski položaj. U tom pogledu naše socijalističko samoupravno društvo se već poodavno opredelilo za rešenje po kome individualni poljoprivredni proizvođači i članovi njihovih domaćinstva koji se bave poljoprivredom imaju, na osnovu svog ličnog rada, u načelu sličan društveno-ekonomski položaj i u osnovi ista prava i obaveze u pogledu svoga rada kao i radnici u udruženom radu koji rade sredstvima za proizvodnju u društvenoj svojini. A takvo opredeljenje izraženo je i u novom Ustavu i u Zakonu o udruženom radu.

Ustavna načela i zakonske odredbe o udruživanju zemljoradnika definisani su tako da se ni u kom vidu i ni u kom slučaju ne može steći utisak da ma ko u društvu ili društvo u celini ima nekakav neprijateljski ili sumnjičav odnos prema zemljoradnicima, da neko želi da ih prisiljava na kolektivizaciju i tome slično. Uostalom, takav odnos prema zemljoradnicima za naše socijalističko društvo uvek je bio neprihvatljiv. Ali nastojali smo da u skladu sa materijalnim i drugim mogućnostima, kroz odgovarajuće organizacione oblike poljoprivredne kooperacije, privlačimo individualne poljoprivredne proizvođače i vezujemo ih za društveni sektor, i to pre svega u njihovom interesu. U tome je suština i naše socijalističke kooperacije u poljoprivredi kao oblika socijalističkog preobražaja sela i poljoprivrede. Sada, posle toliko godina uspešne socijalističke izgradnje, seljaci se više ne plaše nekakve prisilne kolektivizacije i tome slično, a to ih još čvršće povezuje sa socijalističkim društvom. Štaviše, u sadašnjoj situaciji oni više traže u pogledu udruživanja svoga rada sa socijalističkim sektorom nego što smo kao društvo sposobni da im omogućimo.

Zemljoradnici su potpuno slobodni u odlučivanju o tome da li će svoj rad organizovati u okviru sopstvenog poljoprivrednog gazdinstva ili će se preko zadruga i sličnih organizacija povezivati, saradivati i uključivati u sistem samoupravnog udruženog rada. Isto tako, zemljoradnik slobodno odlučuje i o oblicima udruživanja svog rada, zemljišta i sredstava rada i drugih sredstava sa radom i sredstvima radnika u samoupravnom udruženom radu. Niko zemljoradnika ne može prinuditi na udruživanje, ali njemu mora biti jasno da će materijalne posledice svoje odluke sam i snositi. To znači da treba jasno reći da društvo svoja raspoloživa sredstva, kojih nema napretek, neće ulagati u onaj rad u poljoprivredi koji

nema nikakve ekonomske perspektive, to jest koji ne znači bar minimalan korak dalje u porastu produktivnosti rada.

Kada je reč o povezivanju ličnog rada zemljoradnika sa samoupravnim udruženim radom neophodno je razjasniti pojam podruštvljavanja u poljoprivredi. Ponekad se ima utisak da se, i posle donošenja Zakona o udruženom radu u nekim raspravama i diskusijama, celom problemu podruštvljavanja daje suviše ideološki karakter, kao da naše društvo želi i kao da je cilj podruštvljavanja što brža likvidacija seljačkog gazdinstva. Zašto bi to bio cilj našeg društva? Mislim da je cilj socijalističkog samoupravnog društva ukidanje eksploatacije tuđeg rada, a ne ukidanje ličnog rada seljaka, sve dok je takav rad moguć, to jest na određen način i objektivno uslovljen samim stepenom razvoja proizvodnih snaga u našem društvu.

Danas naše socijalističko društvo više nije u onoj fazi razvoja za koju bi važila poznata Lenjinova postavka »ko će koga«, niti se može reći da se na seljačkom gazdinstvu u nas, kako je Lenjin za određene uslove govorio, svakodnevno rađa kapitalizam, iako ne tvrdim da nema i takvih tendencija, i to manje kod seljaka nego kod određenih drugih slojeva u našem društvu. Ipak to više ne predstavlja neku ozbiljniju, a pogotovo ne opštu opasnost za naše društvo.

Prvenstveni cilj podruštvljavanja poljoprivrede u nas je da društvo pomogne samom seljaku u meri u kojoj je on spreman sam sebi da pomogne. A to znači da se putem stvaranja uslova za modernu tehnološku opremu rada u poljoprivredi omogućiti istorijski neizbežan prelazak na industrijalizovanu poljoprivrednu proizvodnju, a s druge strane, da se individualnom poljoprivrednom proizvođaču omogućiti da u socijalističkoj kooperaciji sa radnicima u osnovnim organizacijama udruženog rada radi na što produktivniji način, da sa njima udružuje rad i dohodak, da svoj dohodak stiče iz zajednički ostvarenog dohotka i da se tako uključuje u jedinstven proces samoupravnog udruženog rada.

Ustavom i Zakonom o udruženom radu otvorene su široke mogućnosti povezivanja ličnog rada zemljoradnika u sistem samoupravnog udruženog rada. Reč je kako o njihovom kolektivnom udruživanju u zemljoradničke zadruge i druge oblike udruživanja tako i o udruživanju individualnih zemljoradnika u odnosima trajnije međusobne povezanosti ili trajnije poslovne saradnje sa radom radnika i društvenim sredstvima u organizacijama udruže-

nog rada. Istina, ovaj drugi oblik udruživanja nosi u sebi opasnost da veliki broj seljaka ostaje van tog procesa, ali ga načelno ipak u određenim oblastima proizvodnje ne treba isključiti. Stalna i dugoročno i srednjoročno planirana kooperacija zadruga i sličnih organizacija, specijalizacija proizvodnje, udruživanje rada i sredstava, uključivanje u dohodovne odnose socijalističke privrede, zajedničke stručne službe, poslovna saradnja, društvena ulaganja u takvu saradnju itd. — sve su to oblici i sredstva podruživanja individualne poljoprivredne proizvodnje, poboljšavanja životnih uslova seljaka i ostvarivanja njegove ravnopravnosti sa drugim radnim ljudima. Međutim, postepeno se mora ukidati praksa naših poljoprivredno-industrijskih kombinata da za kooperaciju biraju sanio pojedine seljake i da odnose sa njima, u stvari, zasnivaju isključivo na privatno-sopstvenički račun, nego da stupaju u kooperaciju sa *organizovanim udruženim* seljacima, sa tendencijom da to udruživanje bude što totalnije i da se u isto vreme u te odnose što intenzivnije uvode dohodovni odnosi na osnovu udruživanja rada i sredstava.

Takav koncept udruživanja rada u poljoprivredi, koji je Zakonom o udruženom radu dograđen na osnovu stečenih iskustava, nije, u stvari, ništa posebno ni novo u našoj opštoj politici socijalističkog preobražaja sela i poljoprivrede. Samo je na odgovarajući način dopunjena naša stalna orijentacija na tom području. Oslobodili smo se raznih kolebanja i tu orijentaciju prilagodili novim oblicima samoupravnog udruživanja rada. Pri tome, bez obzira o kojem je obliku udruživanja rada u poljoprivredi reč, to udruživanje se mora zasnivati na principima dobrovoljnosti, ravnopravnosti i slobodnom odlučivanju zemljoradnika o tome da li će se udruživati i u kom obliku.

Tu leži i razlog što naše društvo nije prihvatilo princip klasične kolektivizacije kao nužni i sveopšti princip socijalističkog preobražaja sela i poljoprivrede. Doduše, u nas su u tom pogledu bila privremena i kratkotrajna kolebanja u vreme Staljinovog napada na Komunističku partiju Jugoslavije 1948. godine, ali je to kolebanje bilo relativno brzo savladano. Vratili smo se na politiku koju smo proklamovali za vreme i neposredno posle narodnooslobodilačkog rata.

Pre svega, sam seljak nije bio spreman da kolektivizaciju slepo prihvati kao svoju budućnost. Jaugoslovenski seljak se već u toku prve polovine XIX veka — negde ranije, negde kasnije — uglavnom

oslobodio feudalnih odnosa i »seo na sopstvenu zemlju«. Feudalna svest bila je davno savladana i odnosi u poljoprivredi razvijali su se u skladu sa odnosima u kapitalističkom društvu, i pored određenih ostataka feudalizma. U nove odnose seljak nije bio spreman da ulazi naslepo, prosto pod uticajem propagande, nego na osnovi čiste računice. A ta računica je objektivno pokazivala ne samo seljaku nego i društvu da se udruživanjem motike i lopate ne stvara moderna poljoprivreda, kao što se udruživanjem zanatskih mašina ne stvara moderna industrija. Bio je potreban ceo jedan period da naše društvo stvori sredstva i time materijalne uslove za sve širn primenu moderne tehnologije i tehnike u poljoprivredi, i to pre svega tamo gde je to bilo najlakše i najekonomičnije, to jest u oblasti društvenih gazdinstava. Tek postepeno taj proces mogao se proširiti preko kooperacije i na sve širi krug seljaka. Takav razvoj, odnosno takva moderna tehnologija i tehnika sa svim posledicama za produktivnost rada u poljoprivredi pokazala je i seljaku njegovu budućnost. I zato je danas sve veći broj seljaka spreman da prihvati odnose na koje je još pre petnaest godina gledao sa sumnjom. Štaviše, taj pritisak seljaka za novim odnosima je veći nego što ga može prihvatiti sadašnji stepen razvoja proizvodnih snaga i stanje materijalnih mogućnosti u Jugoslaviji.

Prema tome, pokazalo se da je socijalistički preobražaj sela i poljoprivrede pre svega stvar unapređivanja proizvodnih snaga, tehnologije, tehnike, proizvodnosti rada itd., a ne prosto administrativno udruživanje zemlje. Dakle, dobrovoljnost nije samo stvar demokratizma, nego i jedno od prilično sigurnih merila ekonomske opravdanosti određenih društveno-ekonomskih odnosa u poljoprivredi.

Osnovni društveno-ekonomski ciljevi udruživanja u poljoprivredi, to jest povezivanja ličnog rada zemljoradnika sa udruženim radom su obezbeđivanje uslova radi unapređenja poljoprivredne proizvodnje, organizovanog uključivanja individualnih zemljoradnika u robnu razmenu, stvaranja uslova za obezbeđivanje i unapređivanje zdravstvenog, penzijskog i invalidskog osiguranja i drugih oblika socijalne sigurnosti i njihovih drugih interesa, kao i radi zajedničkog ostvarivanja samoupravnog položaja zemljoradnika u socijalističkim društveno-ekonomskim odnosima.

Danas se gotovo sa sigurnošću može tvrditi da bismo u pogledu razvoja socijalističke kooperacije i uopšte udruživanja u poljoprivredi, kao i u pogledu ostvarivanja pomenutih ciljeva, odmakli

znatno dalje da svojevremeno nismo oslabili zemljoradničke zadruge i druge oblike kooperacije organizovanih seljaka sa socijalističkim sektorom. Jer zemljoradnička zadruga ili slična organizacija je, čak i nezavisno od toga koliko je ekonomski slaba, prirodan organizacioni oblik u okviru kojeg, ipak, može bolje i postepeno da se društveno organizuju individualni poljoprivredni proizvođači. Razume se, u zavisnosti od toga koliko se ulaže u samu zadrugu. Znači, problem je u tome kolikim sredstvima raspolažu ne samo seljak nego i društvo da bi mogli razvijati proizvodnu bazu poljoprivredne proizvodnje, ujedinjavati rad i dohodak i podizati produktivnost rada u toj oblasti. Zato, po mome mišljenju, moramo što intenzivnije raditi na razvijanju zemljoradničkih zadruga i sličnih organizacija — kao što su, na primer, osnovne i radne organizacije kooperanata u sastavu poljoprivrednih gazdinstava i krupne trgovine, a i drugi oblici kooperativnog povezivanja sa seljacima.

Ne treba potcenjivati ni orijentaciju zadruga na to da budu nosilac prodaje proizvoda seljaka, preradenih ili nepreradenih, kao i snabdevanja seljaka sredstvima za proizvodnju pa i za njegov svakodnevni život, ukoliko je to potrebno. Od nečega treba početi. Zato i ne treba toliko kritikovati činjenicu da mnoge zadruge danas, više ili manje, svoje poslovanje svode na trgovinu, to jest na komercijalno poslovanje. Naime, često se čuju kritike u tom smislu »šta će nam zadruge koje samo prodaju robu, koje su samo trgovinske zadruge«. A, u stvari, je svako zadrugarstvo tako i počelo. Sumnjam da zadruga samo na osnovu sredstava seljaka koja ulažu u zadrugu i može da bude nešto drugo. Za početak je možda i bolje da zadruge budu i trgovinske zadruge, jer će se sutra obezbediti sredstva za ulaganja u njihov razvoj, pa onda one više neće biti samo to.

Po mome mišljenju, zadruge, odnosno slične organizacije mogu da počnu kvalitativno da se menjaju samo ako se u njih ulažu i društvena sredstva koja će omogućiti da se produktivnost rada seljaka podiže na osnovu društvenih sredstava za proizvodnju. Neki koraci su već učinjeni u tom pravcu. No, ne može se očekivati da će na celom frontu istovremeno i jednako brzo sve ići napred. Negde će taj proces transformisanja zemljoradničkih zadruga ići brže, negde sporije. Još dugo će biti i loših zadruga, ali zbog toga se ne može napuštati osnovna orijentacija. Sada je osnovno pitanje ubrzavanje procesa udruživanja zemljoradnika u onim zadrugama u kojima se u današnjim uslovima i sa sredstvima kojima danas raspolažu i

društvo i zemljoradnici može najbrže doći do većih rezultata u porastu produktivnosti rada.

Međutim, veoma je važno na koji način se društvena sredstva ulažu u zadruge. U nas se razvila praksa da se kreditiraju — bilo od strane zadruga, bilo od strane društvenih gazdinstava — pojedini, rekao bih, »odabrani« seljaci koji imaju najviše uslova za razvoj proizvodnje. Načelno ne treba isključiti ni takvu kooperaciju jer je ona dala određene ekonomske efekte tamo gde u sadašnje vreme još ne postoje realni uslovi za intenzivnije udruživanje rada i sredstava, na primer, u brdskim predelima, ali i tu pod uslovom ako je takva politika sastavni deo jedne dugoročne politike.

Međutim, praktično se veoma često događa da ovo drugo uopšte nije prisutno, pa se onda takvom praksom neretko produbljuju socijalne diferencijacije na selu. Jedan manji broj seljaka na taj način uspeva da postigne određene rezultate u gospodarenju, dok je mnogo puta najveći deo seljaka prepušten sopstvenoj sudbini. To svakako ne može biti naša socijalistička politika na selu, a pogotovo to ne može biti perspektiva socijalističkog preobražaja sela. Zato takva individualna kooperacija može u određenim uslovima postati i izvor veoma ozbiljnih socijalnih i političkih problema na selu. Naravno, time ne želim da kažem da takav način rada — kao prelazni oblik — treba načelno isključiti iz naše politike, utoliko pre što on ponegde postaje jezgro šireg organizovanja socijalističke kooperacije kao i udruživanja rada, zemlje i sredstava. Ipak, mislim da iz pomenutih razloga načelno treba dati prednost kolektivnom organizovanju seljaka u zadrugama ili posebnim organizacijama udruženog rada, s tim da te kolektivne organizacije seljaka onda stupaju u odnose stalne i dugoročne kooperacije sa socijalističkom privredom, to jest sa poljoprivredno-industrijskim kombinatima, preradivačkom industrijom, trgovinom, ugostiteljstvom itd.

Zatim, mislim da bi pojedinačni krediti trebalo u što većoj meri da budu zamenjeni ili dopunjeni društvenim ulaganjem u razvoj proizvodnih snaga zadruga, odnosno osnovne organizacije kooperanata na bazi principa udruživanja rada i sredstava društva i društveno organizovanih seljaka, sa obostranim rizikom i odgovarajućom raspodelom zajedničkog dohotka. Razume se, takvi su odnosi mogući samo na osnovi unutrašnjih samoupravnih sporazuma seljaka u takvim zadrugama i sličnim organizacijama i nosilaca društvenih sredstava. Principi koji inače treba da važe u dohodov-

nim odnosima po osnovi udruživanja rada i sredstava, odnosno zajedničkih ulaganja u načelu treba da vladaju i u unutrašnjim odnosima u zadruzi, odnosno osnovnoj organizaciji kooperanata. Naravno, pošto je tu ipak reč o seljaku koji ulaže svoju zemlju i svoja sredstva rada, i ta činjenica treba da bude priznata u sticanju i raspoređivanju dohotka.

Svi odnosi, pa i problemi i sukobi koji nastaju u zemljoradničkim zadrugama u saradnji individualnih poljoprivrednih proizvođača i zadruga, najneposrednije su vezani za dohodovne odnose. Po mome mišljenju, dohodovne odnose unutar zadruga i u odnosima kooperacije zemljoradnika i zadruga treba tako urediti da svaki zemljoradnik i radnik ima uvid u celokupni dohodak zadruga, odnosno osnovne organizacije kooperanata u kojoj radi i da učestvuje u njegovoj raspodeli prema kriterijumima utvrđenim samoupravnim sporazumom, vodeći, naravno, računa o stalnom jačanju onih zajedničkih sredstava za proizvodnju koja se kao privatnosvojinska ne isplate, odnosno o izgradnji onih objekata zajedničke prerade koji povezuje takve organizacije za poljoprivredno-industrijske kombinata i krupnu trgovinu.

Dakako, ni proizvodni, ni ekonomski, ni društveno-ekonomski, ni dohodovni odnosi ne mogu biti svuda takvi, kao što sam malopre govorio, niti mogu nastajati u kratkim rokovima. Za takav razvoj društvo mora da obezbedi poljoprivredi znatno veća investiciona sredstva nego što ih obezbeđuje danas. Osim toga, i prirodni, socijalni i drugi uslovi su veoma različiti. Sasvim je jasno da treba pronalaziti druga — makar i prelazna i privremena — rešenja za dohodovne i društveno-ekonomske odnose i probleme koji se pojavljuju u brdskim i kraškim predelima, kod takozvanih »staračkih domaćinstava«, to jest svuda tamo gde u sadašnjim uslovima moderna tehnika i tehnologija ne mogu da budu uspešno primenjene ili gde kod seljaka ne postoji spremnost za takve dohodovne odnose. U tom pogledu je u nas u poslednje vreme nešto već učinjeno i treba činiti dalje, ali ipak bez iluzije da se staro može održati na stari način. Drugim rečima, i tu treba težiti da socijalistička privreda — makar i dugoročno gledano — traži računicu i put za kooperaciju sa tim proizvođačima, a iz socijalnih i političkih razloga verovatno će biti potrebne i druge društvene mere da bi se ublažili teški ljudski problemi, koji često nastaju u takvim uslovima.

Sadržina dohodovnih odnosa u zemljoradničkoj zadruzi mora se zasnivati na opštem načelu da zajednički ostvareni dohodak u

zadruzi pripada svima koji su učestvovali u njegovom stvaranju, srazmerno njihovom radnom doprinosu po osnovi tekućeg rada i gospodarenja minulim radom stvaranju toga dohotka. Ostvarivanje tog načela uslov je da zemljoradničke zadruge zaista postanu samoupravne organizacije udruženog rada, s tim da se — gde god je to moguće — uključuju u poljoprivredno-industrijske kombinata ili da se same razvijaju u takve kombinata. Naime, prava udruženih zemljoradnika po osnovu njihovog slobodnog ličnog rada u zemljoradničkoj zadruzi treba da se ostvaruju shodno pravima koja imaju radnici u udruženom radu društvenim sredstvima po osnovu svog tekućeg i minulog rada, a u zavisnosti od materijalnih mogućnosti društva za ostvarivanje takvih prava zemljoradnika i u skladu sa zakonom.

Orijentacija našeg društva mora da bude takva da seljak i radnik imaju jednak i ravnopravan položaj, pogotovo što će se postepeno sve više stvarati uslovi za potpuno socijalno i penzijsko osiguranje zemljoradnika. A to će biti moguće ako se zemljoradnička zadruga bude osposobila da kao i svaka osnovna organizacija udruženog rada plaća iz svog dohotka doprinos za socijalno i penzijsko osiguranje. Jer, u principu moguća su samo dva izvora sredstava za tu svrhu: da zemljoradnici sami plaćaju doprinose ili da to neko drugi za njih plaća. Do sada taj »drugi« nije imao sredstava da bi mogao da plaća doprinos za penzijsko osiguranje zemljoradnika, a produktivnost rada zemljoradnika bila je toliko niska da oni nisu mogli sami za sebe plaćati doprinos. Sada se i u tom pogledu mnogo šta promenilo. Poslednjih godina i produktivnost rada bar dela seljaka je znatno porasla, a postoje uslovi da razvojem kooperacije u narednim godinama još brže raste. A takav proces i takva perspektiva bogatiće i oblike i obim udruživanja rada, sredstava i zemlje.

Mišljenja sam da bi socijalno osiguranje seljaka iz svih tih razloga trebalo organizovati ne individualno, nego preko zadruga, odnosno osnovnih organizacija kooperanata, i to pre svega zato da bi se i tu primenio princip solidarnosti isto tako kao što taj princip vlada u socijalnom osiguranju radnika. Osim toga, to je jedini put ka postepenom opštem osiguranju seljaka, a ne samo onih čije je imovinsko stanje natprosečno.

Ali, upravo zbog toga dohodovni odnosi u zadruzi moraju biti raščišćeni kako bi doprinos socijalnom osiguranju mogao biti u određenom srazmeri sa ličnim dohotkom. Međutim, neću preterati

ako kažem da na udruživanje zemljoradnika u zadruge veoma negativno deluje strahovanje od učešća zemljoradnika u dohotku zadruge, odnosno mišljenje da to učešće u dohotku treba da bude što manje. Zato još uvek postoje snažne tendencije da se odnosi u zadruzi ili u osnovnoj organizaciji kooperanata svedu na kupoprodajne odnose. One spadaju među najveće prepreke povezivanja samostalnog ličnog rada zemljoradnika u sistem samoupravnog udruženog rada, što istovremeno otežava i pripremanje potrebnih uslova za socijalno osiguranje seljaka.

U vezi s tim posebno bih istakao da se zemljoradnicima mora garantovati pravo na rentu za zemljište koje su udružili u zemljoradničku zadrugu. Ako društvo priznaje privatno sopstveništvo na zemlju, onda ono mora priznati i pravo na rentu. Doduše, visina rente je drugi problem. Ona, po mome mišljenju, u našim uslovima ne može biti ni fiksna ni stihijski formirana, nego treba da zavisi od veličine zajedničkog dohotka i da bude regulisana samoupravnim sporazumima o udruživanju. Međutim, ako se renta ne bude priznavala, onda će proces udruživanja zemlje neminovno ići mnogo sporije, praćen ozbiljnim političkim problemima. A, nasuprot tome, ako bi visina rente zavisila i od zajedničkih rezultata, od veličine zajedničkog dohotka zadruge, onda bi seljak imao još veći interes za udruživanjem jer bi na taj način postigao veću produktivnost rada, veći dohodak, a time i veću rentu. Takođe, udruženim zemljoradnicima pripada i odgovarajuća naknada za korišćenje mehanizacije i drugih sredstava rada koja su udružili u zadrugu ili koja su koristili u svom radu.

Deo dohotka zemljoradničke zadruge koji ostaje po izdvajanju dela dohotka koji pripada udruženim zemljoradnicima i drugim radnicima u zadruzi, odnosno osnovnoj organizaciji kooperanata, po osnovama o kojima sam govorio, formira se kao »čist dohodak« zadruge i raspoređuje na lične dohotke, zajedničku potrošnju i akumulaciju, koja se u načelu podružuje — kao u drugim organizacijama udruženog rada, s tim što će praksa možda ponekad tražiti i neka izuzetna rešenja.

Drugi osnov učešća zemljoradnika u zajedničkom dohotku zadruge je njegov lični tekući rad. Po tom osnovu, to jest na ime svog uloženog tekućeg rada zemljoradnik dobija najveći deo svog ličnog dohotka, i to u srazmeri sa rezultatom rada. Cilj je, dakle, da zemljoradnik, kao i radnik, dobije dohodak po osnovi tekućeg i po osnovi minulog rada.

U zavisnosti od daljeg povezivanja individualnog sektora poljoprivrede sa socijalističkom privredom i sa razvojem kooperacije, rašće i prosečni lični dohodak u zadruzi, odnosno osnovnoj organizaciji kooperanata, što će omogućiti da se — na osnovi solidarnosti — i socijalno osiguranje seljaka sve više proširuje.

Naravno, ne tvrdim da je to jedini način uređivanja odnosa između zemljoradnika i zadruge, odnosno osnovne organizacije kooperanata. Kao što sam već ranije rekao, sasvim je sigurno da treba posebno tretirati takve probleme kao što su »staračka domaćinstva«, mešovita domaćinstva — mada se mnoga od njih mogu uspešno uključiti u odnose o kojima sam govorio — zemljoradnička gazdinstva u brdskim i sličnim područjima itd. Ali, istakao sam neka pitanja dohodovnih odnosa u zadruzi, odnosno osnovnoj organizaciji kooperanata više kao pravac kretanja i cilj kome treba da težimo, posebno tamo gde za to postoje odgovarajući objektivni, to jest prirodni i subjektivni uslovi, odnosno interesi i spremnost samih seljaka. Jer, to je onaj put razvoja koji omogućava najbrži proces udruživanja rada i sredstava između društvene privrede i seljaka, a time i podružljavanja poljoprivrede bez nasilnog mešanja u seljačku svojinu.

Tu saradnju zemljoradnici treba da ostvaruju na osnovu samoupravnog sporazuma o udruživanju sa radničkom organizacijom udruženog rada kojim se ujedno regulišu i njihova međusobna prava, obaveze i odgovornosti. Svoja prava u organizaciji udruženog rada udruženi zemljoradnici ostvaruju ravnopravno sa radnicima te organizacije, a to se naročito odnosi na upravljanje zajedničkim poslovima, odlučivanje o ostvarenom dohotku, kao i o učešću u tom dohotku, srazmerno doprinosu koji su dali ostvarivanju tog dohotka.

Ako postoje objektivne mogućnosti i potrebe, zemljoradnici koji udružuju svoj rad, zemljište, sredstva rada i drugo u odnosima trajnije saradnje sa organizacijama udruženog rada mogu sami ili zajedno sa radnicima tih organizacija organizovati osnovnu organizaciju kooperanata i radne jedinice u sastavu radne organizacije. Radna organizacija je dužna, ako za to postoje uslovi, da pokrene inicijativu za organizovanje osnovne organizacije kooperanata. Osnovna organizacija kooperanata ima u načelu položaj, prava, obaveze i odgovornosti osnovne organizacije udruženog rada. Razume se, ako ne postoje uslovi da se organizuje osnovna organizacija kooperanata, ne treba isključiti da se i dalje primenjuje

praksa da organizacija udruženog rada može zaključivati ugovore o trajnijoj saradnji neposredno sa individualnim zemljoradnicima, mada je to rešenje koje nosi u sebi one opasnosti o kojima sam ranije govorio.

Odluku o organizovanju osnovne organizacije kooperanata donose zemljoradnici sami ili u zajednici sa radnicima u organizaciji udruženog rada sa kojom ostvaruju trajnu saradnju. Međutim, time se ne može ni isključiti niti ograničiti i pravo drugih zemljoradnika da pod jednakim uslovima pristupe toj osnovnoj organizaciji kooperanata, bilo da je reč o zadruzi ili o radnoj ili osnovnoj organizaciji kooperanata u sastavu poljoprivrednih gazdinstava. I u jednom i u drugom slučaju vrata u organizaciju moraju biti otvorena za svakog koji je spreman da saraduje pod utvrđenim uslovima.

U osnovnoj organizaciji kooperanata udruženi zemljoradnici i radnici organizacije udruženog rada u čijem je ona sastavu odlučuju ravnopravno o obimu i načinu ostvarivanja međusobne saradnje, rezultatima zajedničkog poslovanja i o raspoređivanju dohotka i čistog dohotka ostvarenog takvim zajedničkim poslovanjem.

3. Ugovorna organizacija udruženog rada

Jedan od oblika udruživanja samostalnog ličnog rada sredstvima u svojini građana sa udruženim radom društvenim sredstvima je ugovorna organizacija udruženog rada. Ugovorne organizacije udruženog rada su oblik podruštvljavanja samostalnog ličnog rada, to jest njegovog postepenog uključivanja u sistem samoupravnog udruženog rada, bez narušavanja privatno-sopstveničkih prava na sredstva koja privatnik-sopstvenik unosi u ugovornu organizaciju i uz obezbeđenje određenih njegovih poslovnih prava. Ugovorne organizacije udruženog rada zasada postoje samo u malom broju, mada postoji značajan društveni i posebno privredni interes da ih bude više. Izgleda da u našoj praksi ima još kolebanja i kod zanatlija i kod društvenih faktora, s jedne strane, a da, s druge strane, nema dovoljno organizovane društvene akcija u tom pravcu. A jedan od razloga za takva kolebanja je posebno mala zainteresovanost opština koje iz akumulacije klasičnih zanatskih radnji stiču porez, dok ugovorne organizacije akumulaciju ulažu u razvoj.

Ugovorna organizacija udruženog rada je specifičan oblik udruživanja rada i sredstava na identičnim principima koji važe za

samoupravni udruženi rad u celini. Pri tome se polazi od pretpostavke da, na primer, zanatlija želi da proširi svoju radnu organizaciju preko granica koje su zakonom određene za privatne radnje. Ali on to može učiniti samo pod uslovom da se udruži sa socijalističkom privredom. U takvom udruživanju on zadržava privatnosopstveničko pravo na uložena sredstva, a osim toga po tom osnovu stiče i kamatu ili pravo na određeno učešće u zajednički ostvarenom dohotku te ugovorne organizacije udruženog rada. Bez čvrste garantije tih njegovih prava zanatlija ne bi bio dovoljno materijalno zainteresovan za ovaj oblik socijalističkog razvoja samostalnog ličnog rada sredstvima u svojini građana. Razume se, ako to učešće prevazilazi međusobnim sporazumom utvrđenu granicu i ako ga on ne ulaže ponovo u ugovornu organizaciju udruženog rada, onda se ono tretira kao anuitet koji smanjuje veličinu uložених sredstava privatnog sopstvenika. Prema tome, tu važi isti princip koji važi i za udruživanje rada i dohotka i za raspodelu zajedničkog dohotka kada se sporazumevaju društvene organizacije udruženog rada. Pored toga, osnivač ugovorne organizacije udruženog rada ima i pravo da zadrži položaj vodećeg poslovnog organa, koji može da prestane samo u zakonom precizno utvrđenim slučajevima. Za vršenje tog posla poslovođa prima i odgovarajući lični dohodak koji odgovara merilima društveno priznatim za slične druge organizacije udruženog rada.

Ugovorna organizacija udruženog rada može da zapošljava neograničeni broj radnika. Međutim, višak rada tih radnika ne ide u akumulaciju privatnog sopstvenika, nego zajedno sa ostalim sredstvima iz društvenih izvora čini dohodak ugovorne organizacije udruženog rada u društvenoj svojini i njime samoupravno upravljaju radnici kao i u svim drugim društvenim organizacijama udruženog rada. U upravljanju tim dohotkom poslovođa učestvuje samo kao radnik, a ne i na osnovu prava vlasništva na sredstvima za proizvodnju koja je uložio pri osnivanju ugovorne organizacije. Prema društvu ugovorna organizacija ima i jednake obaveze i jednaka prava kao i druge organizacije udruženog rada.

U takvim uslovima sa povećavanjem broja radnika, sa ulaganjem društvenih sredstava u takvu organizaciju i sa povećavanjem ukupnog dohotka u ugovornoj organizaciji udruženog rada, relativna uloga privatnih sredstava postaje iz godine u godinu sve manja, a društvenih sve veća. Upravo zato je ugovorna organizacija udruženog rada takav oblik podruštvljavanja samostalnog ličnog

rada koje formalno-pravno započinje zapošljavanjem prvog radnika u toj organizaciji. A sa zapošljavanjem svakog sledećeg radnika u ugovornoj organizaciji i sa njenim uspešnim radom i poslovanjem taj proces podruživanja se dalje pospešuje.

Razume se, ugovorne organizacije udruženog rada nisu pogodno za sva područja zanatske i slične aktivnosti. One imaju perspektivu tamo gde je reč o takvim organizacijama koje imaju uslove za brži razvoj i za modernizaciju na osnovu moderne tehnologije, ali je taj razvoj regulisan propisima koji ograničavaju privatnosopstveničku delatnost preko određenih granica zapošljavanja dopunske radne snage. Prema tome, ugovorne organizacije udruženog rada su izrazita prelazna forma u našem sistemu društveno-ekonomskih odnosa koja omogućuje određenu kooperaciju između privatnosopstveničkih radnji i socijalističke privrede, kao i udruživanje njihovog rada i sredstava bez eksploatacije tuđe radne snage.

U takvim odnosima privatni sopstvenik je dovoljno materijalno stimulisan i obezbeđen u pogledu svojih osnovnih prava da bi udružio svoj rad i sredstva sa socijalističkom privredom. I njegova privatna svojina je obezbeđena, s tim, naravno, da se uložena sredstva — materijalna i finansijska — »amortizuju« na isti način kao u drugim slučajevima zajedničkih ulaganja. S druge strane, samim svojim razvojem takva organizacija se sve više podružljuje i sve više iščezavaju razlike između nje i drugih samoupravnih organizacija udruženog rada. Bržim razvojem takvih organizacija na pojedinim područjima zanatske i slične aktivnosti svakako bi se i brže savladavala kolebanja o kojima sam ranije govorio; naime, da se u nas čas liberalistički otvaraju vrata za mogućnosti kapitalističkog razvoja na tom području, čas dižu protesti protiv takvih pojava, protiv bogaćenja, špekulacije itd. Prema tome, iako ugovorne organizacije udruženog rada svakako ne mogu da budu opšti recept za razvoj našeg zanatstva i pogotovo takozvane male privrede, one ipak u svom razvoju u tom pogledu mogu biti veoma značajan faktor. Razume se, u tom pravcu je potrebna i veća aktivnost svih društvenih faktora. Jer većim naporom u tom pravcu ne samo što ćemo brže savladivati deformacije koje se danas pojavljuju na tom području nego ćemo dati nove podsticaje modernizaciji i bržem razvoju takozvane male privrede.

Ako privatni učesnik, to jest zanatlija, koji samostalno obavlja delatnost ličnim radom sredstvima rada na koja ima pravo svojine, svoj rad i svoja sredstva rada, na samoupravnoj osnovi, udružuje sa

radom drugih lica u okviru ugovorne organizacije udruženog rada, onda se ti odnosi u radu i sticanju i raspodeli dohotka takve ugovorne organizacije udruženog rada uređuju ugovorom, u skladu sa zakonom. Poslovođa i radnici u ugovornoj organizaciji imaju po osnovi rada u toj organizaciji u načelu ista prava, obaveze i odgovornosti kao i radnici u udruženom radu.

Ugovor o osnivanju ugovorne organizacije udruženog rada zaključuju poslovođa ugovorne organizacije, zakonom utvrđeni nadležni organ društveno-političke zajednice, predstavnici odgovarajućeg sindikata i privredne komore. Ako su kod poslovođe pre osnivanja ugovorne organizacije bili zaposleni radnici, što je u praksi i najčešći slučaj, onda ti radnici takođe učestvuju u zaključivanju ugovora o osnivanju ugovorne organizacije udruženog rada.

Zakonom o udruženom radu precizirano je šta mora da sadrži ugovor o osnivanju ugovorne organizacije. U stvari, potrebno je da se prvo osnuje organizacija udruženog rada na osnovu ugovora poslovođe sa nadležnim društvenim organom, a tek onda se zaključuje samoupravni sporazum o udruživanju radnika, na osnovu zakona i tog ugovora. Mislim da treba što je moguće više pojednostaviti postupak sklapanja tog inicijalnog ugovora, da se taj posao odvija brže, a samoupravni sporazum radnika o njihovom udruživanju u takvu organizaciju zaključuje se uz saglasnost sindikata.

Društveno-ekonomski, odnosno dohodovni odnosi u ugovornim organizacijama udruženog rada zasnivaju se na socijalističkom načelu raspodele prema tekućem i minulom radu. A to zapravo znači da je i karakter proizvodnih odnosa u tim organizacijama socijalistički. Ugovorna organizacija udruženog rada ostvaruje ukupan prihod i iz njega stiže dohodak isto kao i svaka druga osnovna organizacija udruženog rada. Isto tako, i raspoređivanje dohotka ugovorne organizacije udruženog rada mora se zasnivati u načelu na istim principima na kojima se vrši raspoređivanje dohotka u osnovnim organizacijama udruženog rada, u skladu sa zakonom.

Iz čistog dohotka ugovorne organizacije udruženog rada najpre se izdvajaju sredstva za lične dohotke i zajedničku potrošnju radnika i poslovođe u toj organizaciji. U tom pogledu radnici i poslovođa su u jednakom položaju. Zato je, kad je reč o ličnom dohotku poslovođe u ugovornoj organizaciji udruženog rada, u

stvari, reč o njegovom ličnom dohotku po osnovu njegovog tekućeg rada u toj organizaciji, a ne o nekakvom njegovom dohotku kao preduzetnika. Drugim rečima, poslovođa ne može imati lični dohodak mimo merila i kriterijuma važećih za celo naše društvo i udruženi rad.

Posle izdvajanja sredstava za lične dohotke i zajedničku potrošnju radnika i poslovođe, sav preostali čisti dohodak raspoređuje se na učešće u zajedničkom dohotku koji pripada poslovođi po osnovu sredstava koja je uložio u ugovornu organizaciju udruženog rada i na deo koji ostaje u društvenoj svojini po osnovu tekućeg i minulog rada radnika, odnosno uloženi društveni sredstava proširene reprodukcije u toj organizaciji. Elementi učešća poslovođe u čistom dohotku ugovorne organizacije udruženog rada po osnovu uloženi sredstava u principu su isti kao i elementi učešća u zajedničkom dohotku po osnovu minulog rada pri udruživanju društvenih sredstava. Reč je, prema tome, o povraćaju sredstava koja je poslovođa uložio u ugovornu organizaciju udruženog rada i o naknadi za privređivanje tim sredstvima na osnovu prava svojine poslovođe na tim sredstvima, u skladu sa zakonom, ugovorom o osnivanju ugovorne organizacije udruženog rada i samoupravnim sporazumom o udruživanju. Pri tome visina naknade neposredno zavisi od uspešnosti poslovanja ugovorne organizacije udruženog rada, uključujući zajednički rizik poslovođe koji je udružio svoja sredstva minulog rada i svoj tekući rad sa radom radnika u toj organizaciji. Ako čist dohodak ugovorne organizacije nije dovoljan da »pokrije« lične dohotke zaposlenih radnika, onda nastaje ista situacija kao i kod drugih organizacija udruženog rada. U tom slučaju ni poslovođa ne može ostvariti deo dohotka koji mu pripada po osnovu uloženi sredstava na koja ima pravo svojine.

Poslovođa slobodno odlučuje da li će jedan deo ili sva sredstva koja stekne svojim učešćem u čistom dohotku po osnovu prava svojine ponovo udružiti sa radnicima ili će svoja sredstva povući iz ugovorne organizacije udruženog rada, u skladu sa uslovima koje propisuje zakon. Razume se, u slučaju povlačenja sredstava prestaju i sva druga prava privatnog sopstvenika, to jest poslovođe, u ugovornoj organizaciji udruženog rada. Ukoliko bi, pak, povlačenje ukupnog dohotka i drugih sredstava na kojima poslovođa ima pravo svojine ugrozilo opstanak organizacije ili bitne interese radnika, poslovođa mora sa radnicima sporazumno utvrditi uslove i način povlačenja sredstava. Ako se sporazum ne postigne, odluku

donose učesnici ugovora o osnivanju ugovorne organizacije udruženog rada, saglasno tom ugovoru i zakonu.

Poslovođa je odgovoran za zakonitost rada ugovorne organizacije udruženog rada i u ostvarivanju te odgovornosti ima sva prava i obaveze koje ima inokosni poslovođni organ organizacije udruženog rada

Društvenim sredstvima koja se u ugovornoj organizaciji udruženog rada obrazuju iz raspoređivanja čistog dohotka ili na bilo koji drugi način upravljaju radnici i poslovođa na osnovu prava rada društvenim sredstvima. Naime, u odlučivanju o društvenim sredstvima u ugovornoj organizaciji udruženog rada poslovođa ima po osnovu prava rada društvenim sredstvima jednaka prava kao i radnici u ugovornoj organizaciji udruženog rada. Isto tako, i radnici u toj organizaciji odlučuju ravnopravno sa poslovođom o korišćenju i upravljanju udruženim sredstvima na kojima poslovođa ima pravo svojine, u skladu sa ugovorom o osnivanju ugovorne organizacije udruženog rada. Na kraju, radnici u ugovornim organizacijama udruženog rada imaju jednak društveno-ekonomski i samoupravni položaj kakav imaju radnici u društvenim osnovnim organizacijama udruženog rada.

Deo sredstava u društvenoj svojini kojima samoupravno upravljaju radnici i poslovođa u ugovornoj organizaciji udruženog rada mogu biti i sredstva koja u obliku zajedničkih ulaganja ili kredita udružuju u tu ugovornu organizaciju banke i druga društveno-pravna lica. U vezi sa ulaganjem društvenih sredstava u ugovorne organizacije preko banaka ili na drugi način, ukazao bih da se pri tome obavezno mora imati u vidu to da, ako tretman sredstava koja banka daje ugovornim organizacijama u vidu kredita, kao i tretman sredstava koja nastaju udruživanjem rada i dohotka ugovornih organizacija sa društvenim organizacijama udruženog rada, ne bude rešen jedinstveno za celo područje Jugoslavije, onda postoji opasnost da se pod pritiskom prakse društvena sredstva, kad se reprodukuju u takvoj organizaciji, delimično odlivaju i u privatni kapital. Zato je Zakonom o udruženom radu izričito rečeno da društvena sredstva, koja se ulažu u ugovornu organizaciju udruženog rada u obliku kredita ili u obliku udruživanja rada i dohotka, kada se reprodukuju ostaju kao društvena svojina u toj organizaciji i ne mogu se pretvoriti u privatnu imovinu poslovođe.

VI OBLICI SAMOUPRAVNOG ORGANIZOVANJA UDRUŽENOG RADA

1. Osnovna organizacija udruženog rada

Zakonom o udruženom radu konkretizovane su i identifikovane one bitne karakteristike pojedinih oblika samoupravnog organizovanja udruženog rada koje su utvrđene Ustavom. S jedne strane, njime su definisani različiti oblici samoupravnog udruživanja rada i sredstava da bi se radnici prilikom udruživanja rada i sredstava mogli odlučivati za one konkretne oblike udruživanja koji odgovaraju njihovim društveno-ekonomskim interesima i da bi unapred znali kakve dugoročne obaveze preuzimaju takvim udruživanjem. S druge strane, njime se ne nameću neki uski i kruti oblici samoupravnog organizovanja udruženog rada koji bi sputavali samoupravnu i društvenu praksu udruživanja i integrisanja rada i društvenih sredstava pod kontrolom radnika.

Drugim rečima, koliko god se trebalo čuvati opasnosti da zakonske odredbe o različitim oblicima samoupravnog organizovanja udruženog rada ne budu krute i preuske, u istoj meri se trebalo čuvati i od druge krajnosti, to jest da se zakonskim definisanjem ne suzi mogućnost stvaranja takvih organizacionih oblika u udruženom radu koji će stimulirati i olakšati stvarno rešavanje onih pitanja koja se mogu rešiti u osnovnoj organizaciji udruženog rada. Orijentacija, na primer, na premale i preuske postavljene, a time i ekonomski nesposobne osnovne organizacije udruženog rada očigledno bi dovela do toga da se u radnoj organizaciji rešavaju ona pitanja o kojima bi, u stvari, trebalo da se odlučuje u osnovnoj organizaciji udruženog rada, za što ona ne bi bila sposobna. S druge strane, trebalo je dati osnove i sredstva za suzbijanje jedne druge — rekao bih čak prevladavajuće — negativne tendencije koja je prisutna u praksi ostvarivanja ustavnih rešenja o samoupravnom organizovanju udruženog rada, a koja se izražava u stvaranju veoma velikih osnovnih organizacija udruženog rada, koje ponegde obuhvataju i po više samostalnih fabrika.

Zbog svega toga u praktičnom organizovanju samoupravnog udruženog rada treba svakodnevno da bude prisutna sledeća orijentacija: da se dokraja uporno primenjuju načela, osnove, organizacione forme i odnosi predviđeni Zakonom o udruženom radu, ali u takvoj primeni Zakona istovremeno mora da bude i

dovoljno elastičnosti, pogotovo kad je reč o graničnim slučajevima, gde praktična rešenja mogu biti ovakva ili onakva, gde se unapred ne može reći da je jedno rešenje apsolutno ispravno, a neko drugo apsolutno neispravno.

Preuzimanjem ustavne definicije osnovne organizacije udruženog rada — prema kojoj radnici u delu radne organizacije koji čini radnu celinu, u kome se rezultat njihovog zajedničkog rada može samostalno izraziti kao vrednost u radnoj organizaciji ili na tržištu i u kome radnici, kao osnovna samoupravna zajednica, mogu ostvarivati svoja društveno-ekonomska i druga samoupravna prava, imaju ne samo pravo nego i dužnost da takav deo radne organizacije organizuju kao osnovnu organizaciju — Zakonom o udruženom radu su bliže i potpunije utvrđeni i konkretizovani svi bitni elementi te definicije. Pre svega, dalje je u društveno-ekonomskom, pravno-institucionalnom i organizacionom smislu učvršćena osnovna organizacija udruženog rada kao osnovni oblik slobodnog, samoupravnog udruženog rada u kome radnici — zajedno, neposredno i ravnopravno, radeći sredstvima u društvenoj svojini, u odnosima međusobne zavisnosti i uzajamne odgovornosti — obavljaju privrednu ili drugu društvenu delatnost, ostvaruju pravo rada društvenim sredstvima i druga društveno-ekonomska i samoupravna prava i odlučuju o drugim pitanjima svog društveno-ekonomskog položaja.

Osnovni cilj organizovanja osnovnih organizacija udruženog rada je u tome da se radniku i radnom čoveku uopšte obezbedi takva pozicija u udruženom radu da može da upravlja dohotkom, da ga udružuje sa drugima u procesu proširene reprodukcije i kontroliše njegov tok, a time i sve bitne odluke koje se tiču njegovog rada i raspolaganja uslovima i rezultatima rada u celini koji se izražavaju u dohotku osnovne organizacije i u celokupnim sredstvima kojima ona u ime društva upravlja. Od takve pozicije radnika zavisi pre svega veličina osnovnih organizacija i način njihovog povezivanja u radne i složene organizacije. To je glavni kriterijum za formiranje osnovnih organizacija udruženog rada. Drugim rečima, dohodak je ona polazna tačka sa koje radnik najneposrednije kontroliše sve ekonomske procese i na osnovu jednostavnih ekonomskih pokazatelja sagledava svoj položaj, položaj svoje osnovne organizacije udruženog rada, a time i položaj radne organizacije.

Osnovna organizacija udruženog rada je novi oblik društvene organizacije rada u uslovima socijalističkog samoupravljanja. Unu-

trašnji odnosi u osnovnoj organizaciji udruženog rada zasnivaju se na neposrednom sjedinjavanju upravljanja radom i upravljanja sredstvima proizvodnje i reprodukcije u rukama samih radnika te osnovne organizacije. U procesu tog sjedinjavanja upravljanja radom i društvenim kapitalom ne postoji ničiji i nikakav monopol ili posredništvo. Upravo se po tome svaka naša osnovna organizacija udruženog rada razlikuje od kapitalističke organizacije rada u kojoj su upravljanje radom i upravljanje kapitalom u različitim rukama. Osnovna organizacija udruženog rada je samoupravni institucionalni oblik prevladavanja najamnog položaja radnika. U tome je suštinska razlika između osnovne organizacije udruženog rada i klasične organizacije rada kakvo je, na primer, kapitalističko preduzeće u kome je upravljanje radom i upravljanje kapitalom razdvojeno.

U vezi sa napred iznetim karakteristikama osnovne organizacije udruženog rada upozorio bih na razliku između samoupravljanja i teorije o participaciji radnika. Socijalističko samoupravljanje u našoj zemlji nije participacija radnika u nečijoj vladavini sredstvima za proizvodnju i društvom, nego upravo vladavina samih radnika. A za vladavinu radnika, to jest za socijalističko samoupravljanje neophodne su dve pretpostavke, odnosno dva uslova: i vlast radničke klase i društvena svojina na sredstvima za proizvodnju. Participacija radnika je nešto sasvim drugo. Ona nije ni socijalizam ni samoupravljanje, nego samo jedna stečena pozitivna politička pozicija radničke klase u kapitalističkom sistemu.

I u socijalističkoj državno-svojinskoj organizaciji rada drukčiji je način upravljanja radom i kapitalom nego u našoj samoupravnoj organizaciji rada. Zato u definisanju društveno-ekonomskog karaktera osnovne organizacije udruženog rada nije dovoljno da se samo kaže da je ona zasnovana na »socijalističkim odnosima«. Jer, i u socijalističkom državno-svojinskom preduzeću postoji razdvojenost upravljanja radom i upravljanja društvenim kapitalom koje je u rukama državnog aparata. Naravno, to ne znači da su radnici u takvim uslovima lišeni uticaja na upravljanje društvenim kapitalom, to jest sredstvima društvene reprodukcije. Ali to njihovo učešće u uticaju na upravljanje društvenim kapitalom zavisi od toga na koji način država izražava njihove stvarne ekonomske i druge interese u radu i životu uopšte. Međutim, u našim osnovnim organizacijama udruženog rada, u skladu sa Ustavom i zakonima, ostvaruje se

najneposrednije spajanje rada i društvenog kapitala u rukama radnika, bez posredništva i tutorstva države i njenih organa.

Prema tome, u centar definicije osnovne organizacije udruženog rada upravo je postavljen zahtev da nju čini onaj deo procesa rada, to jest ona radna celina u okviru koje radnici kao kolektiv imaju sve uslove da stvaraju produkt koji se može vrednovati i da na toj osnovi stiču dohodak. Drugi, od ovoga neodvojiv zahtev jeste da takav deo procesa rada — što znači radnici u njemu — bude u stanju da sa tako ostvarenim dohotkom ulazi u celokupan sistem proširene reprodukcije, odnosno da bude sposoban da ulaganjem svog dohotka u celokupan sistem društvene reprodukcije prati i kontroliše ceo taj proces, da može da planira rezultate ulaganja u dužem i u kraćem periodu. Zato su u Zakonu o udruženom radu centralno mesto dobili unutrašnji odnosi u okviru celokupnog sistema integrisanog društvenog rada, to jest ekonomski odnosi između osnovnih organizacija udruženog rada u radnoj organizaciji, kao i odnosi između radnih organizacija u ostalim složenijim oblicima organizovanja udruženog rada. Jer bez toga bi bilo teško, pa i nemoguće, doći — u društveno-ekonomskom i pravno-institucionalnom smislu — do prave osnovne organizacije udruženog rada.

Dakle, osnovno i najvažnije obeležje osnovne organizacije udruženog rada je da radnici u njoj raspolazu dohotkom. U tome i jeste smisao ustavne reforme. Celokupni dohodak udruženog rada, bez obzira u kome se obliku udruživanja rada i sredstava ostvaruje, mora se koncentrisati u osnovnoj organizaciji udruženog rada, to jest može da se stiče i iskazuje samo kao njen dohodak. Pri tome, osnovna organizacija udruženog rada mora biti osposobljena za ažurno registrovanje kretanja svog ukupnog dohotka, to jest ne samo onog dela koji se iz tekućeg poslovanja sliva na njen žiro-račun nego i onoga dela dohotka koji je uložen u razne oblike udruženog rada — od radnih i složenih organizacija do banaka, velike trgovine, spoljne trgovine itd. U pogledu takvog tretmana dohotka osnovne organizacije udruženog rada svi su jednako obavezni: radne i složene organizacije udruženog rada, federacija i republike, autonomne pokrajine i opštine. To je princip kojeg se svi u našem društvu moraju pridržavati i koji je Zakonom o udruženom radu veoma detaljno razrađen. Niko, nikakvim merama i odlukama ne može izmeniti taj princip. Zato su organi društveno-političkih zajednica i organizacija udruženog rada dužni da se pri donošenju

propisa, odluka i samoupravnih opštih akata, kao i pri preduzimanju mera i radnji pridržavaju tog principa, to jest da radnici u osnovnim organizacijama udruženog rada odlučuju o celokupnom dohotku ostvarenom zajedničkim radom u osnovnoj organizaciji i u svim drugim oblicima udruživanja rada i sredstava.

Naravno, kad se u zakonu kaže da radnici u osnovnoj organizaciji udruženog rada samostalno i slobodno raspoložu dohotkom, onda to pretpostavlja i njihovu odgovornost prema jednakim pravima drugih radnika, odnosno prema jednakim pravima drugih osnovnih organizacija udruženog rada. Osim toga, oni ne raspoložu dohotkom kao nekom grupno-svojinskom kategorijom, nego kao sredstvima u društvenoj svojini, pa su zato i odgovorni drugim radnicima, odnosno društvu za rezultate gospodarenja tim dohotkom. Ako jedna osnovna organizacija udruženog rada raspodeljuje suviše veliki deo dohotka na lične dohotke ili na zajedničku potrošnju, onda ona praktično oduzima akumulaciju, odnosno sredstva za proširenu reprodukciju udruženom radu kao celini i oštećuje druge radnike u razvijanju njihove proizvodne baze. Uz prava osnovne organizacije udruženog rada nužno idu i njene odgovornosti koje Zakon o udruženom radu takođe dosta precizno određuje. Stoga osnovna organizacija udruženog rada mora biti tako organizovana da bi mogla nositi i svoju odgovornost.

Naravno, organizacionu stranu problema udruženog rada ne treba smatrati glavnim problemom udruživanja rada i sredstava. Glavno, centralno pitanje udruživanja jeste dohodak koji mora biti, da tako kažem, nosilac i stimulator tog procesa. A dohodovnim odnosima mora da odgovara i samo organizaciono ustrojstvo osnovnih organizacija udruženog rada, kao i ustrojstvo svih drugih oblika samoupravnog organizovanja udruženog rada. Stoga nikome ne može biti potpuno svejedno kakve ćemo imati osnovne i druge organizacije udruženog rada. Međutim, kad na ovakav način govorim o dohotku i dohodovnim odnosima u vezi sa formiranjem osnovnih organizacija udruženog rada, to ni najmanje ne znači da potcenjujem drugi, to jest tehnološko-tehnički aspekt ovog pitanja od kojeg, takođe, zavisi gde će i kako će biti organizovane osnovne organizacije udruženog rada. Naprotiv, mislim da je i tehnološko-tehnička strana organizovanja osnovnih organizacija udruženog rada veoma značajna. Jer ako se i ti kriterijumi ne bi uvažavali, onda ne bi bilo ni materijalne osnove putem koje bi radnik mogao da

ocenjuje svoj društveno-ekonomski položaj u celokupnom udruženom radu.

Kad se kaže da je osnovna organizacija udruženog rada deo radne organizacije koji čini radnu celinu, onda je tu reč o osnovnom, jedinstvenom i samostalnom delu procesa proizvodnje u kome je rad radnika najneposrednije tehnološki povezan, to jest u kome radnici rade sredstvima za proizvodnju koja u tehnološkom smislu predstavljaju osnovnu, jedinstvenu i nerazdvojivu celinu i u kome su radnici međusobno najneposrednije zavisni u pogledu sticanja dohotka. Drugim rečima, to je onaj deo radne organizacije u kome se na najnižem mogućem stepenu može meriti zajednički proizvod rada radnika, odnosno samostalno izraziti kao vrednost u međusobnim odnosima u radnoj organizaciji ili na tržištu.

Upravo zato nije dobro rešenje da se osnovna organizacija udruženog rada kao osnovna radna i ekonomska ćelija koja ostvaruje dohodak zasniva na dohotku iz iste ili srodne vrste proizvoda, iste delatnosti ili usluge. Jer, na jednoj proizvodnoj traci proizvodi se mogu menjati, odnosno isti radnici na istoj proizvodnoj traci danas mogu proizvoditi, recimo, jedne proizvode, a sutra neke elemente za drugu vrstu industrijske proizvodnje, i slično. Dakle, kod kriterijuma za definisanje osnovne organizacije udruženog rada mnogo je važnije da isti radnici rade istim sredstvima za proizvodnju, nego šta proizvode. Tu, međutim, treba biti dovoljno elastičan da ne bi došlo do toga da se, recimo, svaka radna organizacija »razbija« u takve sitne osnovne organizacije udruženog rada koje bi, u stvari, trebalo da budu radne jedinice ili radne grupe. I ove su potrebne i neophodne — o čemu ćemo kasnije govoriti — ali imaju svakako drukčiju ulogu.

Ali, nasuprot tome, osnovne organizacije udruženog rada se ne mogu osnivati od više delova procesa rada koji svaki za sebe čini samostalnu radnu celinu, to jest koji može biti organizovan kao osnovna organizacija, osim u delatnostima sa malim brojem radnika u kojima se ne mogu, recimo, obrazovati organi radničkog samoupravljanja. S druge strane, postoje situacije zbog kojih se u radnoj organizaciji ne mogu organizovati osnovne organizacije udruženog rada iz prostog razloga što ne postoje uslovi da se iz delova radne organizacije organizuju bar dve osnovne organizacije sposobne za samostalni život. U takvoj radnoj organizaciji, naravno, radnici ostvaruju sva prava i obaveze koje imaju radnici u osnovnoj organizaciji udruženog rada. Van sastava radne organiza-

cije ne može samostalno postojati osnovna organizacija udruženog rada.

Veoma značajan element definicije osnovne organizacije udruženog rada je njena tržišna sposobnost, to jest sposobnost da se rezultati njenog rada mogu izraziti kao vrednost na domaćem i stranom tržištu. Ali s pravom se postavlja pitanje da li je tržišna sposobnost jedini i dovoljan uslov za obrazovanje osnovne organizacije udruženog rada. Jer, osnovna organizacija udruženog rada može biti sasvim sposobna za obračunavanje ukupnog prihoda, za sticanje dohotka, za samostalno vrednovanje proizvoda svoga rada unutar radne organizacije, ali ne mora istovremeno biti sposobna da sa svojim proizvodima izlazi na tržište. Upravo zato princip samostalnog vrednosnog izražavanja zajedničkog rada radnika osnovne organizacije udruženog rada u radnoj organizaciji putem unutrašnjeg samoupravnog sporazuma mora biti ravnopravan sa principom tržišnog vrednovanja. Ukratko, rezultat rada radnika može se samostalno izraziti kao vrednost ako je deo radne organizacije koji se organizuje kao osnovna organizacija udruženog rada sposoban da ostvaruje ukupan prihod i stiče dohodak na način i pod uslovima utvrđenim zakonom, pri čemu se ta sposobnost ne može uslovljavati niti tržišnim vrednovanjem niti visinom tog ukupnog prihoda, odnosno dohotka.

Sledeće bitno svojstvo osnovne organizacije udruženog rada jeste da radnici u delu radne organizacije koji čini radnu celinu ostvaruju svoja društveno-ekonomska i druga samoupravna prava. A to znači da u tom delu radne organizacije oni mogu neposredno da ostvaruju ta prava i zajedno i ravnopravno da upravljaju radom i poslovanjem osnovne organizacije i radne organizacije u čijem su sastavu: da udružuju rad i sredstva s drugim radnicima i upravljaju dohotkom koji ostvare u različitim oblicima udruživanja rada i sredstava, kao i poslovima i sredstvima u celokupnosti odnosa društvene reprodukcije; da uređuju radne odnose i učestvuju u ostvarivanju funkcija samoupravnih interesnih zajednica, inesnih zajednica i društveno-političkih zajednica. Ostvarujući takva društveno-ekonomska i samoupravna prava, radnici u osnovnoj organizaciji udruženog rada, kao osnovna samoupravna zajednica radnika, obrazuju delegacije radi neposrednog ostvarivanja svojih prava, obaveza i odgovornosti i radi organizovanog učešća u vršenju funkcija skupština društveno-političkih zajednica.

Prema tome, ako se o svim pomenutim elementima i karakteri-

stikama bude vodilo računa, onda će u praksi biti lakše oceniti koji deo procesa rada može biti osnovna organizacija udruženog rada.

Radnici svake osnovne organizacije udruženog rada i svakog dela procesa rada radne organizacije mogu zahtevati, odnosno pokrenuti inicijativu da i radnici u drugom delu radne organizacije organizuju osnovnu organizaciju udruženog rada, ako za to postoje zakonom utvrđeni uslovi. Time se onemogućuje ona grupa radnika koja neće da organizuje osnovnu organizaciju udruženog rada da živi na račun dohotka drugih radnika. Takode, i sindikat ima zakonsko pravo i dužnost da, bez obzira na to da li radnici postavljaju ili ne postavljaju zahtev za organizovanjem osnovne organizacije, pokreće inicijativu da se organizuje osnovna organizacija udruženog rada, ako smatra da za to postoje zakonom utvrđeni uslovi. Pravo i dužnost na inicijativu za organizovanje osnovne organizacije udruženog rada ima i društveni pravobranilac samoupravljanja. Isto tako, i skupština društveno-političke zajednice i drugi zakonom ovlašćeni organ može pokrenuti inicijativu da se organizuje osnovna organizacija udruženog rada. Ako radnici na zboru ocene da postoje uslovi za organizovanje osnovne organizacije udruženog rada, oni referendumom donose odluku da se organizuje osnovna organizacija. Kad odluka o organizovanju osnovne organizacije postane punovažna, radnici stiču sposobnost da zaključe samoupravni sporazum o udruživanju rada radnika u osnovnoj organizaciji udruženog rada.

No, bez obzira na sve napred izneto, očigledno je nemoguće normativno definisati neke dokraja čvrste kriterijume za optimalnu veličinu osnovne organizacije udruženog rada. Prema tome, Zakonom o udruženom radu predviđeni uslovi za organizovanje pojedinih oblika udruženog rada, pa time i osnovnih organizacija udruženog rada, samo su jedan od kriterijuma i sredstava u rukama radnika koji treba da se bore za to da u skladu sa svojim interesima organizuju osnovnu organizaciju udruženog rada, odnosno takvu radnu organizaciju ili složenu organizaciju udruženog rada koja neće ograničavati i sputavati njihov rad i samoupravljanje u osnovnim organizacijama udruženog rada.

Zato su u pogledu prava i dužnosti radnika da organizuju osnovnu organizaciju udruženog rada svi uslovi — po Ustavu i Zakonu o udruženom radu — na strani radnika. A da ne bi bilo različitih rešenja u praksi, ovo pitanje je u Zakonu o udruženom radu posebno razrađeno. Međutim, u praksi je ipak bilo, a i danas

ima pojava da su radnici protiv stvaranja pojedinih osnovnih organizacija udruženog rada tamo gde inače postoje svi zakonski uslovi za njihovo stvaranje. Povodom toga obično se kaže da su to otpori, da su radnici nahuškani, manipulisani i slično. Toga svakako ima, ali ne može se sve jednostavno svesti samo na to, niti samo time objasniti.

Ima slučajeva u kojima su radnici protiv organizovanja određene osnovne organizacije udruženog rada u radnoj organizaciji jer se boje pogoršavanja svog ekonomskog položaja. Ako bi se, naime, organizovanjem osnovnih organizacija uspostavili takvi odnosi u kojima bi radnici jedne osnovne organizacije udruženog rada došli u nepovoljniji ekonomski položaj, na primer, da ostanu bez sredstava za proširenu reprodukciju, onda se ne može od njih očekivati da glasaju za organizovanje takve osnovne organizacije udruženog rada. Zato predlozi o organizovanju osnovnih organizacija udruženog rada koji nisu i ekonomski utemeljeni neće naići na odobravanje radnika.

Radnik je prvenstveno zainteresovan za takve društveno-ekonomske odnose koji mu obezbeđuju ravnopravan samoupravni položaj u udruženom radu uopšte, to jest u pogledu uslova sticanja dohotka i raspodele sredstava za lične dohotke prema radu. Zato društveno-ekonomski odnosi u udruženom radu treba da budu takvi da pre svega motivišu same radnike, to jest da ih zainteresuju za organizovanje osnovnih organizacija udruženog rada, a onda i za udruživanje u radnu organizaciju i u složenu organizaciju udruženog rada i u druge oblike udruživanja. Jer, samo je to put i način da radnici osnovnih organizacija udruženog rada i iz rezultata celokupnog društvenog rada stiču deo svoga ukupnog dohotka, to jest da ne budu zavisni samo od dohotka ostvarenog u »svojoj« osnovnoj organizaciji.

Sporova te vrste će nesumnjivo biti i ubuduće. Ostaće i tendencija da se dohodak preliva iz visokoproduktivnih u niskoproduktivne organizacije udruženog rada. Ostaće i tendencije da se zamagljuje pravo ekonomsko stanje pojedine organizacije udruženog rada putem administrativnog preliivanja sredstava. Neki od tih sporova moći će se razrešavati u okviru institucija sistema koje je stvorio Zakon o udruženom radu. A drugi se neće moći razrešavati drukčije nego daljim razvitkom proizvodnih snaga, sistematskom planskom politikom društva na sanaciji slabih organizacija udruženog rada, većim ulaganjem u rekonstrukcije, a i radikalnijim

kursom na likvidaciju onih organizacija koje nemaju nikakve perspektive za sanaciju. Drugim rečima, stvaranje osnovnih organizacija udruženog rada nije samo stvar neke reorganizacije naše privrede, nego je pre svega stvar njenog podizanja na viši nivo produktivnosti rada i ekonomičnijeg gospodarenja. Kada je, pak, reč o udruživanju dohotka osnovnih organizacija udruženog rada, po zakonu niko ne može prisiliti radnike tih organizacija na udruživanje ako to nije u njihovom interesu — ni radna, ni složena organizacija udruženog rada, ni reprodukciona celina, a ni društveno-političke zajednice — osim u izuzetnim slučajevima koji su zakonom precizno utvrđeni.

Zašto je to tako, ranije smo objašnjavali. Međutim, druga, sa tom usko povezana, zakonska pretpostavka jeste da će se taj dohodak udruživati, koncentrisati odlukama radnika i na taj način postati sposoban da u procesu proširene reprodukcije odigra onu ulogu koju zahteva moderni razvoj tehnologije i tehnike i nauke u razvoju proizvodnih snaga društva. I tu je reč ne samo o pravu nego i o dužnosti radnika, odnosno osnovne organizacije udruženog rada.

Međutim, moramo biti svesni da se ta druga pretpostavka neće automatski ostvarivati. Svi znamo da teškoća u tom pogledu ima i sigurno će ih i ubuduće biti. Ima osnovnih organizacija udruženog rada koje smatraju da je sada njihovo pravo da svoj dohodak drže, tako reći, u »svojoj čarapi« i da za rezultate gospodarenja tim dohotkom ne moraju odgovarati ni radnicima u radnoj organizaciji sa kojima zajedno rade, niti društvu. Razume se, sa takvim mentalitetom moraće se naše društvo uporno boriti i to će, svakako, tražiti određeno vreme. A glavno sredstvo te borbe je svakako takvo materijalno, stvaralačko i moralno stimulisanje kako osnovne organizacije udruženog rada, tako i svakog pojedinačnog radnika, koje će i dohodak osnovne organizacije i lični dohodak radnika učiniti u najvećoj mogućoj meri zavisnim od gospodarenja dohotkom i društvenim kapitalom, odnosno minulim radom, to jest zavisnim od rezultata proširene reprodukcije, a to znači i od udruživanja rada i sredstava sa drugim radnicima u osnovnim i u drugim organizacijama udruženog rada.

Dakako, otpor radnika protiv udruživanja sredstava nije uvek uslovljen samo nekim njihovim parcijalnim interesima ili uskim partikularističkim interesima lokalnih faktora. U stvari, u nas se još uvek vrši pritisak da se na tehnokratski način i za problematične

ciljeve udružuje dohodak osnovnih organizacija udruženog rada. U takvim slučajevima otpor radnika je svakako opravdan. Drugim rečima, ne tvrdim da parcijalni ili lokalni interes ne igra negativnu ulogu u udruživanju, ali ne mogu se stvari postaviti ni tako da je onaj ko je za udruživanje dohotka a priori u pravu, a onaj ko se suprotstavlja udruživanju a priori na pogrešnom putu.

U vezi sa potrebom organizovanja osnovnih organizacija udruženog rada postavlja se i pitanje da li je osnovano očekivati da će inicijative i odluke odgovornih društvenih organa uvek biti primenjive, ako ih radnici ne prihvate. Ne verujem da bilo koji sud, pa i uz političku akciju Saveza komunista, može naterati radnike da organizuju osnovnu organizaciju udruženog rada kada je to u suprotnosti sa njihovim ekonomskim interesima. Ako ih sud čak i obaveže na to, stvorice se žarište nezadovoljstva. To će onda koristiti tehnokratsko-birokratske snage tako što će se u borbi protiv samoupravljanja pozivati na to nezadovoljstvo radnika. Sudovi udruženog rada u rešavanju ovakvih sporova treba da se opredele za odluke koje su realno primenjive i koje prihvata većina radnika. U nekim slučajevima sud treba možda da odluči da se o ovakvom spornom pitanju izjasne radnici putem referenduma, i to kako radnici koji traže organizovanje osnovne organizacije udruženog rada, tako i oni koji se tome suprotstavljaju.

2. O radnim jedinicama, radnim grupama i sličnim organizacijama rada

Zakon o udruženom radu dao je potpuno jasan odgovor na pitanje da li su organizacije rada koje poznajemo pod pojmom radne jedinice osnovne organizacije udruženog rada ili nisu, odnosno da li radne jedinice treba da postanu osnovne organizacije udruženog rada. Odgovor je da radne jedinice nisu osnovne organizacije udruženog rada. Međutim, to ne znači da u našoj organizaciji samoupravnog udruženog rada takve radne jedinice nisu više potrebne. Naprotiv, njihov značaj danas nije ništa manji nego juče. Ali moramo jasno razgraničiti njihovu ulogu od uloge osnovnih organizacija udruženog rada.

U našoj samoupravnoj i političkoj praksi gotovo od samog početka izgradnje sistema socijalističkog samoupravljanja zalagali smo se za organizovanje radnih jedinica u preduzećima, čime smo želeli i nastojali da ostvarimo pre svega dva osnovna cilja. Prvo, da

radnici u radnim jedinicama budu materijalno više zainteresovani za povećanje proizvodnje time što bi njihovi lični dohoci zavisili od ostvarenog zajedničkog radnog učinka, to jest od rezultata rada. Drugo, da stvarno samoupravno odlučivanje, bar o nekim aspektima dohotka, neposrednije vežemo za pojedinačnog radnika, odnosno za grupu radnika povezanih procesom rada u radnoj jedinici unutar preduzeća. Mislim da tu ulogu, uglavnom, radne jedinice treba i dalje da zadrže.

Za razliku od pojmovnog određenja osnovne organizacije udruženog rada sadržanog u Ustavu i u Zakonu o udruženom radu, radne jedinice su se zasnivale na merenju, rekao bih, kolektivnog učinka rada, odnosno one su bile onaj najelementarniji deo procesa rada, male grupe radnika povezanih zajedničkim učinkom rada i tako su se pojavljivale kao subjektivitet u celom procesu rada. U tom smislu shvaćene, radne jedinice objektivno nisu mogle imati onu društvenu, ekonomsku i samoupravnu funkciju kakvu sada imaju osnovne organizacije udruženog rada. Naime, prava i obaveze radnika u radnim jedinicama bili su znatno ograničeni u pogledu raspolaganja celinom dohotka koji se koncentrisao na nivou preduzeća, odnosno integracionog sistema, to jest na nivou veoma udaljenom od neposrednog odlučivanja radnika. Na radnike u radnim jedinicama bila su uglavnom »preneta« određena prava i obaveze u vezi sa utvrđivanjem ličnih dohodaka prema radnom učinku, mada su se i u tom pogledu radne jedinice morale pridržavati određenih uputstava iz »centrale« svog preduzeća, posebno kada je reč o veličini radne norme i slično. Pri tome, radne jedinice su bile gotovo izvan odnosa u sferi proširene društvene reprodukcije, to jest radnici u njima nisu raspolagali niti upravljali sredstvima akumulacije ili su upravljali veoma malim delom tih sredstava.

I pored političkih upozorenja da radne jedinice treba osposobiti da se uključe u odnose proširene reprodukcije, ipak samim sistemom to nije bilo tako precizirano kao što je učinjeno za osnovne organizacije udruženog rada. Za osnovne organizacije je, pak, izričito rečeno da one moraju biti sposobne da kontrolišu i ovladavaju celokupnim procesom proširene reprodukcije, to jest radnicima u osnovnim organizacijama moraju biti zagarantovani položaj i uslovi da prate sudbinu svog podružljenog minulog rada u celom procesu njegove cirkulacije i dohodovnog reprodukovanja. Upravo zato je, po mom mišljenju, i rešavanje problema uloge

osnovne organizacije udruženog rada u sistemu proširene reprodukcije prvi, osnovni i odlučujući uslov i faktor stvaranja osnovnih organizacija udruženog rada.

Ne samo da se može tvrditi da su radne jedinice i dalje potrebne kao element samoupravnog organizovanja udruženog rada i kao okvir i oblik ostvarivanja određenih samoupravnih prava radnika nego se bez preterivanja može reći da su radne jedinice u velikoj meri pomogle da se dode do osnovnih organizacija udruženog rada kakve su definisane Ustavom i Zakonom o udruženom radu. U tom smislu, slobodno se može tvrditi da su radne jedinice preteče sadašnjih osnovnih organizacija udruženog rada.

Međutim, u sadašnjim uslovima radne jedinice i slični oblici organizacije udruženog rada treba da budu pre svega orijentisani na takvu organizaciju rada koja će u svim fazama procesa rada najracionalnije organizovati i odgovarajuće materijalno, stvaralački i moralno stimulirati radni učinak grupe radnika koje povezuje takva faza rada u međusobno zavisani kolektiv. U isto vreme takve jedinice mogu da budu značajan demokratski konstitutivni faktor u demokratskom samoupravnom organizovanju osnovne organizacije udruženog rada i u uticaju radnika na mnoge odluke njenih organa. Mislim da bi u tom smislu osnovne organizacije trebalo da prenose na takve radne jedinice ili radne grupe i slične organizacije rada i određena prava i odgovornosti koji će omogućiti povećanje uticaja radnika kako na uslove njihovog sopstvenog rada na mestima gde rade, tako i na unutrašnje odnose u osnovnoj organizaciji udruženog rada uopšte.

U nas ima ljudi koji stalno ističu da radne jedinice komplikuju odnose i da povećavaju troškove proizvodnje. Međutim, poslovodni ili stručni organ koji nije sposoban da prati ekonomske i finansijske efekte, kao i troškove svake pojedinačne faze rada, nije sposoban ni da upravlja celinom radne organizacije. Svako moderno kapitalističko preduzeće to danas radi, s tim što se kod njih to izražava samo u ekonomskom i računskom efektu sopstvenika kapitala, a u našem samoupravnom sistemu to treba da se odražava i u položaju radnika, pa i u njegovom ličnom dohotku. Zato zapostavljanje takve aktivnosti nije samo u suprotnosti sa samoupravnim sistemom, nego je i štetno za ekonomski učinak naše privrede.

3. Radna organizacija

Ako se osnovna organizacija udruženog rada definiše kao osnovni, samostalni deo radne organizacije u kome su i rad radnika i sredstava za proizvodnju povezani u jedinstvenu radnu celinu i u kome se rezultati zajedničkog rada radnika mogu izraziti kao vrednost, onda se radna organizacija može definisati kao veća ili manja uzajamna zavisnost ili povezanost svih tih elemenata određenim zajedničkim interesima u radu, što udružene osnovne organizacije udruženog rada čini samostalnom samoupravnom organizacijom radnika. Ti zajednički interesi imaju, po pravilu, izvor izvan subjektivne volje radnika, to jest oni su uslovljeni bilo tehnološkim faktorima, to jest jedinstvenim, odnosno međuzavisnim procesom rada, bilo uzajamnom poslovnom zavisnošću. Zato osnovna organizacija udruženog rada ne može da postoji izvan radne organizacije i zato je ona bezuslovno odgovorna za uspeh rada i gospodarenja svih delova radne organizacije, odnosno svih njenih osnovnih organizacija. Jer, bez takve suodgovornosti radna organizacija ne bi mogla vršiti svoju funkciju.

Znači, elementi i uslovi za osnivanje, to jest postojanje radne organizacije kao oblika organizovanja udruženog rada su određene nužnosti koje nameće sam proces rada, odnosno zajednički interesi radnika u takvom radu. Dakako, ta tehnološka ili poslovna zavisnost i povezanost ne može se precizno definisati, a to za praksu nije ni potrebno. U stvari, praksa će sama utvrđivati te interese — naravno, u okviru opštih zajedničkih načela koja su utvrđena Zakonom o udruženom radu. Otuda se, na kraju krajeva, može reći da će u radnoj organizaciji ponekad postojati i takve osnovne organizacije udruženog rada koje i mogu i ne moraju da budu zajedno, ali postoje određeni zajednički interesi zbog kojih se udružuju u istoj radnoj organizaciji.

Radna organizacija predstavlja u našem privrednom sistemu — uzetom u užem smislu te reči — izvanredno značajan element. Ako je osnovna organizacija udruženog rada pre svega osnovna ćelija društveno-ekonomskih odnosa među ljudima i garantija kontrole radnika nad društvenim kapitalom, onda je radna organizacija onaj najznačajniji element privredne integracije koji u prvom redu obezbeđuje funkcionisanje tehnologije udruženog rada i ekonomičnog poslovanja. Radna organizacija se u većini ili bar u veoma mnogo slučajeva pojavljuje kao realizator finalnog proizvo-

da na tržištu i time ostvaruje ukupan prihod za sve svoje osnovne organizacije udruženog rada. Ona ujedinjuje različite procese rada u celinu. Radna organizacija je inicijator srednjoročnog i dugoročnog plana, jer ima više uslova da sagleda zajedničke razvojne potrebe nego svaka osnovna organizacija udruženog rada sama za sebe. Ona stupa u poslovne odnose sa drugim organizacijama udruženog rada u ime svojih osnovnih organizacija udruženog rada itd. Bez takvih funkcija radne organizacije prestali bi da postoje uslovi za postojanje osnovnih organizacija udruženog rada.

Stoga unutrašnjoj čvrstini, povezanosti i stalnosti radnih organizacija u našem društvu treba posvetiti najveću brigu. Zato sam ranije naglasio da svaka osnovna organizacija udruženog rada mora da snosi odgovornost za stanje i za rezultate rada i gospodarenja radne organizacije kao celine, a samim tim i svih njenih osnovnih organizacija udruženog rada. Iz toga proizlazi i određena suodgovornost osnovnih organizacija udruženog rada za položaj onih osnovnih organizacija koje iz objektivnih razloga, to jest bez svoje krivice, stiču nedovoljan dohodak, a time i nedovoljna sredstva za razvoj sopstvene materijalne baze rada. Jer slabost jedne karike u radnoj organizaciji nanosi štetu svim drugim osnovnim organizacijama udruženog rada u toj organizaciji. Zato u raspoređivanju svog dohotka osnovne organizacije u radnoj organizaciji moraju da vode računa i o potrebama razvoja zajedničke radne organizacije.

Razume se, takva solidarnost radnika ne treba da bude socijalna, nego ekonomska, to jest zasnovana na ekonomskoj potrebi i na odgovornosti onih osnovnih organizacija udruženog rada koje stiču svoj dohodak iz dohotka drugih osnovnih organizacija udruženog rada.

Sa tog gledišta treba posmatrati i mogućnost istupanja osnovne organizacije iz radne organizacije. Ustav i Zakon o udruženom radu u tom pogledu daju osnovnim organizacijama udruženog rada slobodu. Ali ta sloboda nije i bez odgovornosti. Osnovna organizacija ne može se izdvojiti iz radne organizacije ako nije raščistila sa njom sve svoje materijalne obaveze, to jest ako joj nije vratila sve što je od nje primila, a takođe ne može da istupi iz radne organizacije u slučajevima ako bi time praktički onemogućila rad radne organizacije, to jest nepopravljivo prekinula proces rada od koga zavisi radna organizacija. A sporove oko tih pitanja razrešavaće samoupravni sud udruženog rada.

Time je Zakon o udruženom radu nastojao da obezbedi pravo

radnika da postave na dnevni red pitanje svog istupanja iz organizacije udruženog rada u kojoj njihovi interesi optimalno ne dolaze do izražaja ili u kojoj ne vide uslove za svoj razvoj, a istovremeno i da spreče mogućnost zloupotrebe tog prava u onim slučajevima kada bi takav parcijalni interes mogao naneti ozbiljne štete zajedničkim interesima radnika u radnoj organizaciji i društvu kao celini.

Tokom rada na pojmovnom određenju i definisanju radne organizacije u diskusijama se ponekad insistiralo samo na jedinstvenom procesu rada, odnosno na direktnim radnim interesima, a pri tome je zanemaran zajednički interes osnovnih organizacija udruženog rada u sticanju i u raspoređivanju dohotka, odnosno njihov interes i povezanost u celokupnosti procesa proširene reprodukcije. Da su takvi predlozi prihvaćeni, iz njih bi, recimo, proizlazilo i to da jedna fabrika kože može da se integriše, to jest udružuje sa trgovinom, ali da ne može da se integriše sa fabrikom cipela, dakle, sa finalizatorom proizvodnje. Mislim da bi to bio veoma pogrešan kurs.

Zato je u definisanju radne organizacije težište stavljeno na visok stepen međusobne povezanosti osnovnih organizacija udruženog rada u radu, u sticanju dohotka i u proširenoj reprodukciji. A kad je već prisutan tako visok stepen njihove međusobne povezanosti, onda to samo po sebi nameće i veći stepen njihove uzajamne odgovornosti. Dakle, tu je reč više o međusobnim društveno-ekonomskim i materijalnim odnosima koji proizlaze iz visokog stepena unutrašnje povezanosti osnovnih organizacija udruženog rada, nego, rekao bih, o fizičkom obimu radne organizacije, o funkciji zajedničkog ulaganja ili o tome sa kojim drugim organizacijama se osnovne organizacije povezuju i slično.

Kao element definicije radne organizacije istican je i princip solidarnosti u proširenoj reprodukciji, odnosno u razvoju svih delova radne organizacije. Mislim da solidarnost treba da bude prisutna pri obezbeđivanju, odnosno regulisanju uslova za sticanje dohotka, mada i ta solidarnost mora biti ekonomski racionalna, jer će se inače pretvoriti u neopravdano prelivanje dohotka iz jednog u drugi deo radne organizacije, to jest iz jedne u drugu osnovnu organizaciju udruženog rada. Ali, kad je reč o razvoju svih delova radne organizacije, odnosno svih osnovnih organizacija u njenom sastavu, mora se polaziti od toga da su radnici zainteresovani da ulažu prvenstveno u onu osnovnu organizaciju udruženog rada

koja će najviše doprineti većoj produktivnosti rada i većem zajedničkom dohotku cele radne organizacije. U tom slučaju nije reč o solidarnosti, nego o zajedničkom interesu osnovnih organizacija udruženog rada u radnoj organizaciji.

U pogledu utvrđivanja pravno-institucionalnih elemenata pojma i definicije radne organizacije nije bilo potrebno praviti razliku između onog tipa radnih organizacija u koje se ulažu sredstva drugih i drugog tipa radnih organizacija kroz koje se ostvaruju principi saradnje proizvodnih i prometnih organizacija. Jer, u stvari, u svakoj radnoj organizaciji postoje elementi i jednog i drugog. Kako bi radne organizacije mogle da egzistiraju bez stalnog međusobnog finansiranja ili, recimo, bez povezivanja sa prometnom sferom? One moraju prodati svoju robu, pa je u suštini svejedno da li u svom sastavu imaju osnovnu organizaciju udruženog rada za promet ili samo neko komercijalno odeljenje. U svakom slučaju vezane su za prometnu sferu.

Definisanjem radne organizacije na napred iznetim načelima sprečava se stvaranje takvih radnih organizacija u koje se ujedinjuje, odnosno udružuje, da tako kažem, svako i svašta. Naime, ni sa gledišta samih osnovnih organizacija udruženog rada, ni sa gledišta društvene organizacije rada nema nikakve potrebe da se u radne organizacije udružuju i takve osnovne organizacije udruženog rada koje nisu nikako međusobno povezane i nemaju nikakve zajedničke interese u radu. Ranije je bilo dosta primera da su se osnovne organizacije udruženog rada udruživale u radnu organizaciju, a da ni same nisu znale zašto to čine, jer između njih nije bilo nikakvih ekonomskih i drugih veza, pa čak takvim udruživanjem nisu smanjile ni troškove administracije, što je, inače, isticano kao glavni razlog za udruživanje u radnu organizaciju. Zato se sada, posle donošenja Zakona o udruženom radu, neke dosadašnje radne organizacije pretvaraju u složene organizacije udruženog rada, odnosno moraju biti sasvim drukčije organizovane, nego što je to do sada bio slučaj. Čim se, u stvari, u okviru radne organizacije pojedine delatnosti razvijaju do tog stepena da se mogu organizovati kao posebne radne organizacije, radnici su dužni da takvu radnu organizaciju organizuju kao složenu organizaciju udruženog rada.

Osnovne organizacije udruženog rada u sastavu radne organizacije zajednički planiraju razvoj, i, u skladu s tim, udružuju rad i sredstva; utvrđuju međusobne odnose u zajedničkom poslovanju,

sticanju dohotka i ostvarivanju drugih zajednički utvrđenih ciljeva i zadataka u radu, proizvodnji i prometu; utvrđuju zajedničke osnovne i merila za raspoređivanje dohotka i raspodelu sredstava za lične dohotke; odlučuju o drugim zajedničkim interesima; organizuju zajedničke službe; i, na načelima uzajamnosti i solidarnosti, obezbeđuju svoju ekonomsku stabilnost i socijalnu sigurnost.

Prema tome, za razliku od osnovne organizacije udruženog rada kao osnovnog oblika samoupravnog organizovanja radnika u udruženom radu u kome se ostvaruje neposredno spajanje rada i društvenih sredstava pod kontrolom radnika, radna organizacija je, dakle, takav oblik samoupravnog organizovanja udruženog rada koji je nužna pretpostavka da radnici osnovne organizacije, koji su u njoj udružili rad i sredstva, mogu efikasno privređivati i ostvarivati svoje druge zajedničke interese u međusobnim odnosima u radnoj organizaciji i na tržištu. Iz takvog karaktera osnovne i radne organizacije proizlazi da se u radnoj organizaciji, onda kad ne postoje uslovi da se u njoj obrazuju osnovne organizacije, istovremeno mogu ostvarivati i društvene funkcije osnovne organizacije udruženog rada.

Osnovne organizacije udruženog rada udružuju se u radnu organizaciju zaključivanjem samoupravnog sporazuma koji, pored ostalog, sadrži odredbe o delatnostima osnovnih organizacija i radne organizacije; zajedničkim poslovima i interesima koji se ostvaruju u radnoj organizaciji; koordiniranju procesa rada; naučnoistraživačkoj delatnosti; donošenju plana i usklađivanju planova osnovnih organizacija; udruživanju sredstava i njihovoj nameni; načinu raspoređivanja i iskazivanja zajedničkog prihoda; sastavu, izboru, opozivu i delokrugu rada organa upravljanja i izvršnog organa; poslovodnom organu i drugim organima u radnoj organizaciji i o njihovim pravima, obavezama i odgovornostima; pravima, obavezama i odgovornostima radne zajednice koja obavlja poslove od zajedničkog interesa za osnovne organizacije; pravima i obavezama delegata i njihovoj odgovornosti radnicima, odnosno organu upravljanja; međusobnim odnosima osnovnih organizacija i njihovim pravima, obavezama i odgovornostima u pravnom prometu; oblicima i uslovima ostvarivanja odgovornosti radne organizacije i njenim ovlašćenjima u pravnom prometu koji vrši za osnovne organizacije; rešavanju sporova iz unutrašnjih odnosa (vrsti sporova, sastavu i postupku arbitraže ili drugog oblika za rešavanje sporova); narodnoj odbrani i društvenoj samozaštiti; postupku

izdvajanja pojedinih osnovnih organizacija iz sastava radne organizacije i time slično.

Kad je reč o udruživanju osnovnih organizacija u radnu organizaciju, ukazao bih i na sledeće. Praksa da se stvaraju glomazne radne organizacije koje u svom sastavu imaju i takve osnovne organizacije udruženog rada koje bi, u stvari, same trebalo da budu radne organizacije sastavljene od više osnovnih organizacija udruženog rada, već sama po sebi svedoči da unutrašnji društveno-ekonomski i samoupravno-politički odnosi u takvoj radnoj organizaciji nisu u skladu sa Ustavom i Zakonom o udruženom radu. Bez obzira na subjektivne želje i namere, objektivno, glavni cilj takvih radnih organizacija, po samoj logici stvari, postaje centralizacija upravljanja dohotkom, umesto da cilj bude takva samoupravna i demokratska koncentracija sredstava za proizvodnju koja stvara najpovoljnije uslove za zajedničku proširenu reprodukciju, a samim tim i najpovoljnije uslove za povećanje zajedničke produktivnosti rada i sticanje većeg dohotka po tom osnovu za svaku od osnovnih organizacija udruženog rada u sastavu radne organizacije koja učestvuje u zajedničkom procesu proširene reprodukcije.

Razume se, u takvim glomaznim radnim organizacijama često je normativno uspostavljeni samoupravni i demokratski sistem više fasada za prikrivanje sistema centralizacije dohotka i monopolističkog upravljanja njime, nego što je stvarno samoupravljanje. Jer u takvim uslovima i odnosima radnici u osnovnim organizacijama udruženog rada gube svoju samostalnost i svoje pravo odlučivanja u procesu proširene reprodukcije i ne mogu da kontrolišu rezultate gospodarenja svojim minulim radom. Naravno, to istovremeno bitno umanjuje i njihovu inicijativu i motivisanost za racionalno gospodarenje dohotkom u sopstvenoj osnovnoj organizaciji udruženog rada i podstiče dezintegracione procese. Zbog toga proces proširene reprodukcije u svakoj osnovnoj organizaciji udruženog rada u okviru velikih radnih organizacija treba da se skladno odvija u interesu svih zajedno i svake organizacije udruženog rada posebno. Centralizacija dohotka ne može biti sama sebi cilj, ona treba da bude u funkciji napred pomenute samoupravne integracije, odnosno koncentracije sredstava za proizvodnju pod kontrolom radnika u udruženom radu. Drugim rečima, centralizovani dohodak treba da bude instrument obezbeđivanja normalnog odvijanja procesa proširene reprodukcije u svakoj od osnovnih organizacija

udruženog rada u okviru radne organizacije, odnosno složene organizacije udruženog rada, a ne sredstvo za sticanje dodatnog dohotka putem pukog obrta novca.

4. Solidarna materijalna odgovornost osnovnih organizacija udruženog rada

Samoupravnim sporazumom o udruživanju osnovnih organizacija udruženog rada u radnu organizaciju moraju se precizno utvrditi međusobni odnosi osnovnih organizacija i njihova prava, obaveze, vrsta i obim odgovornosti u pravnom prometu, kao i oblici i uslovi ostvarivanja odgovornosti radne organizacije i njena ovlašćenja u pravnom prometu koji vrši za osnovne organizacije. Razume se, reč je o neograničenoj ili ograničenoj solidarnoj odgovornosti, o neograničenoj ili ograničenoj supsidijarnoj odgovornosti, kao i o drugim vrstama potpune ili ograničene odgovornosti osnovnih organizacija, odnosno radne organizacije. O ovim pitanjima i u istom smislu odgovarajuće odredbe mora da sadrže i samoupravni sporazumi o udruživanju radnih organizacija u složenu organizaciju.

Samoupravnim sporazumom o udruživanju, dakle, utvrđuje se koliko, do kog stepena i na koji način radne ili složene organizacije mogu računati sa sredstvima osnovnih organizacija za, da tako kažem, pokrivanje zajedničkog rizika, to jest zajedničkih obaveza prema trećim licima. Bez veoma jasnog i konkretnog regulisanja solidarne i drugih vrsta odgovornosti osnovnih i drugih organizacija udruženog rada postojala bi velika opasnost od manipulisanja sredstvima osnovnih organizacija udruženog rada. Zato samoupravni sporazum o udruživanju mora da sadrži i odredbe o tome da li je solidarna odgovornost neograničena ili je vezana za određeni nivo sredstava, a isto tako i o tome ko i na koji način snosi ekonomsku i političku odgovornost za stanje koje je stvoreno, ako je ono posledica subjektivnih grešaka.

Naime, postavlja se pitanje šta u krajnjoj konsekvenci znači solidarna materijalna odgovornost — da li sredstvima osnovne organizacije udruženog rada, u okvirima te odgovornosti, može da raspolaže radna organizacija neograničeno i da, recimo, automatski pokriva i one obaveze koje su rezultat subjektivnih grešaka u drugim osnovnim organizacijama udruženog rada ili odgovornih organa radne organizacije. Naravno, obaveze prema trećim licima

moraju se pokrivati, ako je takva odgovornost predviđena zakonom ili samoupravnim sporazumom. Ali postavlja se pitanje kakva situacija nastaje posle toga, to jest šta treba činiti u odnosima unutar radne organizacije.

Zbog svega toga svrha i obim solidarne odgovornosti, pa i drugih vrsta odgovornosti, moraju biti konkretno utvrđeni samoupravnim sporazumom o udruživanju, to jest tim sporazumom se moraju utvrditi konkretne, određene situacije, odnosno obaveze za koje se ustanovljava solidarna odgovornost i u kom obimu. Ako u praksi nastane zakonom ili sporazumom predviđena situacija, slobodna sredstva svih osnovnih organizacija udruženog rada verovatno će se automatski koristiti za pokrivanje takvih obaveza, ali te osnovne organizacije očigledno zadržavaju pri tome i pravo na povraćaj tih sredstava posle sanacije stanja, naravno, ako se ne odluče za bespovratnu subvenciju. A to će verovatno učiniti u mnogim slučajevima, jer bi povraćaj sredstava mogao značiti novu krizu u radnoj organizaciji.

Na odgovarajući sličan način rešava se i pitanje međusobnih odnosa osnovnih organizacija udruženog rada u sastavu radne organizacije u slučaju kad jedna ili više osnovnih organizacija pokrivaju gubitke jedne ili nekoliko drugih osnovnih organizacija. Na primer, kada su »suficitne« osnovne organizacije udruženog rada prisiljene da pokrivaju deficit jedne ili više osnovnih organizacija udruženog rada ili, pak, njihovu nisku akumulativnost putem subvencioniranih kredita, odnosno putem bespovratnog subvencioniranja. Ako za to ne postoje razlozi utvrđeni samoupravnim sporazumom o udruživanju, nego su u pitanju subjektivne slabosti u radu i poslovanju tih osnovnih organizacija, onda u tom slučaju te osnovne organizacije mogu prema »deficitnoj« osnovnoj organizaciji postaviti i određene zahteve. Ti se zahtevi mogu, recimo, sastojati u tome da ta osnovna organizacija u datom roku prevaziđe subjektivne slabosti u svom poslovanju ili da smeni poslovodni organ ili radnike odgovorne za nastalu situaciju, kao i da preduzme druge slične mere. Znači, one osnovne organizacije udruženog rada koje iz svojih sredstava pokrivaju gubitke onih osnovnih organizacija koje posluju sa gubicima imaju i pravo da postavljaju određene zahteve, a ne samo da automatski pokrivaju gubitke. U praksi je, međutim, ranije bilo prilično prisutno mišljenje da niko nema prava da »dira« u osnovnu organizaciju udruženog rada, bez obzira na to da li ona izvršava svoje obaveze prema drugima ili ne, da li uspešno

ili neuspešno radi i posluje, koji su razlozi što neuspešno posluje itd.

Ako se sva pitanja solidarne i drugih vrsta materijalne odgovornosti osnovnih organizacija jasno i u potpunosti regulišu samoupravnim sporazumom o udruživanju i samoupravnim sporazumom o osnovama plana, kao i svi njihovi međusobni odnosi u vezi sa tim odgovornostima, onda će i sud udruženog rada i društveni pravobranilac samoupravljanja kontrolišući te akte moći da vide šta se zapravo dešava u organizacijama udruženog rada i da na osnovu svojih ovlašćenja preduzimaju zakonom predviđene mere, da pokreću inicijative kod nadležnih organa društveno-političke zajednice i da u skladu sa svojim funkcijama preduzimaju i druge mere i radnje.

Sve se to, naravno, ne postiže samim zakonom ili formalnim konstituisanjem i registracijom osnovnih i drugih organizacija udruženog rada. Nosioći toga procesa treba da budu pre svega sami radnici u osnovnim organizacijama udruženog rada.

Kad je reč o materijalnoj odgovornosti organizacija udruženog rada po osnovu njihovih različitih obaveza, onda mislim da u našim uslovima, to jest u našem društveno-ekonomskom sistemu nije moguće, na primer, osnovnu organizaciju staviti pod stečaj ako se zna da ona može i dalje da posluje. Drugim rečima, ne može se osnovna organizacija udruženog rada staviti pod stečaj samo zato što je iz bilo kojih razloga privremeno u situaciji da ne može da plati dugove. Jer, premeštanje mašina iz jedne fabrike u drugu ne donosi ništa novo, nego samo ruši jedan proces rada koji, u stvari, može odgovarajućim merama da se održi. Stečajem se samo nekome omogućuje da dođe do jeftinijih sredstava za proizvodnju, do mašina, opreme i drugog.

A inače, principijelno je pitanje da li ima smisla i logike da se u socijalističkom samoupravnom društvu zbog čisto materijalnih poremećaja koji nastaju u okviru, da tako kažem, jedne iste društvene svojine i koji sami po sebi ništa ne menjaju u ukupnosti društvene svojine ukida jedan normalni proces proizvodnje. U uslovima i odnosima privatne svojine to ukidanje je normalno i logično, jer jedan kapitalist uništava drugog i na taj način se vrši koncentracija i centralizacija kapitala. Ali to je logika kapitalističkih društvenih odnosa. U našim uslovima mislim da se ne može ići tim putem i zato takvu mogućnost u principu treba isključiti. Prema tome, stečaj je u našim uslovima opravdan samo kada je dalje održavanje neke organizacije udruženog rada veštačko, to jest

ekonomski potpuno neracionalno, pa je zato kao takvu treba ukinuti.

Zato Zakon daje alternativu društveno-političkim zajednicama da same odluče da li će iz određenih zajedničkih fondova platiti obaveze neke organizacije udruženog rada ili će je likvidirati ako se njeno održavanje ne isplati. Međutim, ni jedna organizacija udruženog rada sama ne može prisiliti sud na likvidaciju druge organizacije zato što ova ne može da vrati dug. To može samo društveno-politička zajednica, odnosno organ koji ona odredi.

Naravno, u svemu tome opravdano je pitanje kako zaštititi poverioce. Sredstva neke organizacije udruženog rada mogu se prodati samo u postupku stečaja, odnosno kada je od strane društva utvrđeno da ta organizacija više ne može da posluje. U tom slučaju poverilac može da dobije njena sredstva i da ih proda. A kad se otvori postupak sanacije, onda se moraju utvrditi i izvori sredstava i predvideti način pokrivanja obaveza prema poveriocima. To je za poverioce bolje i mnogo veća i realnija garancija za bar delimičnu naplatu njihovih potraživanja nego stečaj.

5. Složena organizacija udruženog rada

Jedan od oblika samoupravnog organizovanja udruženog rada jeste i složena organizacija udruženog rada. Ona je, takođe, samostalna samoupravna organizacija radnika u udruženom radu u koju se udružuju radne organizacije. Međutim, za razliku od radne organizacije, složena organizacija udruženog rada je takav oblik samoupravnog organizovanja udruženog rada koji podrazumeva udruživanje radnih organizacija na dobrovoljnoj osnovi, zavisno od toga da li i koje zajedničke interese imaju u proizvodnji, poslovanju, ostvarivanju dohotka i reprodukciji. Naime, radne organizacije mogu se udruživati u različite oblike složenih organizacija udruženog rada zavisno od međusobne povezanosti u radu, proizvodnji i prometu i trajnosti poslovnih odnosa u procesu reprodukcije, u kojima radnici zajednički planiraju razvoj; utvrđuju međusobne odnose u zajedničkom poslovanju i sticanju i raspodeli dohotka; unapređuju uslove rada i razvoja samoupravljanja u osnovnim i radnim organizacijama; organizuju obavljanje kreditnih i bankarskih poslova; razvijaju naučnoistraživački rad, obrazovanje kadrova, zdravstvenu zaštitu i druge zajedničke delatnosti i obavljaju druge poslove od zajedničkog interesa.

Složena organizacija udruženog rada organizuje se: udruživanjem radnih organizacija koje su međusobno povezane proizvodnjom sirovina, snabdevanjem energijom, reprodukcijom materijalom, poluproizvodima, odnosno delovima obrade gotovih proizvoda i prometom robe i usluga; udruživanjem radnih organizacija koje rade i proizvode u osnovi iste vrste proizvoda, odnosno koje vrše iste vrste usluga, pod uslovom da se njihovim udruživanjem obezbeđuje uvođenje razvijenije tehničko-tehnološke osnove rada u udruženim organizacijama i takva podela rada kojom se omogućuje njihova specijalizacija, a time i veća proizvodnost društvenog rada; udruživanjem radnih organizacija koje proizvode različite proizvode ili vrše različite usluge radi ostvarivanja zajedničkog dohotka i drugih određenih zajedničkih interesa.

U složenu organizaciju mogu se udruživati i radne organizacije koje se bave naučnoistraživačkim radom, obrazovanjem kadrova, zdravstvenom zaštitom i drugim delatnostima od zajedničkog interesa za udružene organizacije; zatim, zemljoradničke zadruge i drugi oblici udruživanja zemljoradnika u skladu sa samoupravnim sporazumom o udruživanju. U složenoj organizaciji može se organizovati i obavljanje novčanih i bankarskih poslova za udružene organizacije.

Radna organizacija može se udružiti u dve ili više složenih organizacija saglasno samoupravnom sporazumu o udruživanju u radnu organizaciju, odnosno saglasno samoupravnom sporazumu o udruživanju u složenu organizaciju u koju je udružena, kao i saglasno samoupravnom sporazumu o udruživanju u složenu organizaciju u koju namerava da se udruži. Uslovi i način povezivanja i odnosi radnih organizacija udruženih u složenu organizaciju uređuju se samoupravnim sporazumom o udruživanju, koji, pored ostalog, sadrži odredbe i o delatnostima kojima se složena organizacija bavi i ciljevima radi kojih se vrši udruživanje: koordiniranju procesa rada; udruživanju sredstava i njihovoj nameni; pravima, obavezama i odgovornostima udruženih organizacija u ostvarivanju zajednički utvrđenih delatnosti i ciljeva; donošenju plana i o usklađivanju planova udruženih organizacija; sastavu, izboru, opozivu i delokrugu rada organa upravljanja i njegovog izvršnog organa; poslovodnom organu složene organizacije i njegovoj odgovornosti; oblicima i uslovima ostvarivanja odgovornosti složene organizacije i njenim ovlašćenjima u pravnom prometu koji vrši za radne organizacije; pravima, obavezama i odgovornosti radne

zajednice koja obavlja zajedničke poslove: uslovima i načinu istupanja iz složene organizacije, kao i druge odredbe od značaja za ostvarivanje utvrđenih delatnosti, zajedničkih poslova i ciljeva.

6. Poslovne zajednice i zajednice udruženog rada za međusobnu plansku i poslovnu saradnju

Integracija udruženog rada je uvek veoma aktuelan problem i bez njegovog rešavanja ne može se uspešno ostvarivati samoupravno organizovanje udruženog rada. Zato nije ni bilo moguće zaustaviti se na nekoj ili bilo kakvoj stepenici, odnosno obliku samoupravne integracije udruženog rada, nego se moralo Zakonom o udruženom radu organizaciono i institucionalno utvrditi, a u praksi se mora i dalje izgrađivati ceo sistem oblika te integracije. Kojim tempom će se praktično i koliko uspešno taj sistem ostvarivati, to je posebno pitanje. Medutim, sasvim je sigurno da Zakon o udruženom radu svojom elastičnošću u pogledu organizacionih oblika udruženog rada omogućava da se taj zadatak uspešnije rešava nego do sada.

Pre svega, treba odvojiti poslovno i radno udruživanje udruženog rada od, da tako kažem, strukovnog udruživanja. Poslovno i radno udruživanje su dva osnovna tipa udruživanja u udruženom radu, to je, u stvari, udruživanje rada i dohotka, odnosno sredstava, a oblici toga udruživanja su osnovne, radne i složene organizacije udruženog rada. Poslovne zajednice su, takođe, oblik udruživanja, ali se razlikuju od osnovnih, radnih i složenih organizacija udruženog rada po tome što se ograničavaju na saradnju samo u okviru određenog užeg kruga zajedničkih interesa i što čak ne moraju imati svojstvo pravnog lica. Poslovne zajednice su širi oblik organizovanja i povezivanja udruženog rada u odnosu na radne i složene organizacije udruženog rada, zasnovan na široj radnoj i poslovnoj saradnji organizacija udruženog rada. Radnici će svoje organizacije udruženog rada udruživati u poslovne zajednice kad su radi ostvarivanja svojih delatnosti i razvoja proizvodno, radno ili poslovno povezani radi zajedničkog utvrđivanja podele rada: međusobnog unapređivanja uslova rada i poslovanja; ispitivanja tržišta; koordinacije investicione politike; određene planske saradnje; uskladjivanja proizvodnje određene robe i usluga; zajedničkog istupanja na domaćem i stranom tržištu; naučnoistraživačkog rada;

obrazovanja kadrova; zdravstvene zaštite, kao i radi ostvarivanja drugih određenih zajedničkih interesa u radu i poslovanju.

Dakle, poslovne zajednice su najširi oblik samoupravnog organizovanja udruženog rada, a ne strukovno udruživanje ili udruživanje u komore i opšta udruženja tipa komore. Udruživanje u poslovne zajednice je jasno razgraničeno od udruživanja u komore i poslovna udruženja. Poslovne zajednice se, takođe, učlanjuju u komore.

Organizacije udruženog rada udružuju se u poslovne zajednice putem samoupravnog sporazuma, to jest radnici slobodno i ravnopravno, rukovodeći se svojim društveno-ekonomskim i drugim interesima u radu i saradnji, donose odluku o udruživanju svoje organizacije u poslovnu zajednicu. Nikakav pritisak ni od koga se u tom pogledu ne sme i ne može vršiti na radnike u organizacijama udruženog rada.

Zakon o udruženom radu pretpostavlja da će se u poslovne zajednice organizovati pre svega složene i radne organizacije. Jer neposredno udruživanje osnovnih organizacija udruženog rada u poslovne zajednice moglo bi potencijalno dovesti do izdvajanja osnovnih organizacija iz radnih organizacija i do njihovog udruživanja u organizacije po granama, što bi praktično značilo potčinjavanje osnovnih organizacija udruženog rada centrima nekih krupnih organizacija. No Zakon o udruženom radu ipak u tom pogledu ne unosi neke zabrane. Naprotiv, osnovnim organizacijama udruženog rada je, ipak, omogućeno da se, izuzetno, neposredno udružuju i u poslovne zajednice, ako to nije u suprotnosti sa samoupravnim sporazumom o udruživanju u radnu organizaciju, to jest ako je s tim saglasna radna organizacija. Jer ako bi se osnovnim organizacijama zabranilo udruživanje u poslovne zajednice zbog opasnosti od mogućih pomenutih negativnih pojava koje takvo udruživanje nosi, time bi se sprečile i neke pozitivne strane neposrednog udruživanja određenih osnovnih organizacija udruženog rada u poslovne zajednice, koje nesumnjivo postoje. Zato je bolje u praksi boriti se protiv negativnih pojava, a ne sprečavati zakonom pozitivnu stranu takvog udruživanja.

Zakonom o udruženom radu predviđene su i takve veoma široke i slobodne forme samoupravne integracije udruženog rada, kao što su najšire reprodukcione celine. Jer u praksi postoji interes za sporazumevanje i uskladjivanje određenih organizacija udruženog rada, iako one nemaju potrebe da se čvršće organizuju. U

takvim slučajevima jedan oblik šire, rekao bih, dogovorne zajednice sigurno može brže dovesti do udruživanja, to jest do određenog oblika integracije, nego neka kruta organizacija udruženog rada. Zato je Zakonom o udruženom radu i omogućeno udruživanje u zajednice udruženog rada za određene zajedničke akcije ili za međusobnu plansku ili poslovnu saradnju. Takve zajednice mogu se formirati ad hoc, to jest za pojedinačne akcije, a mogu zadržati i više ili manje trajni karakter.

Takve zajednice udruženog rada će samoupravnim sporazumom povezivati svakako one organizacije udruženog rada, zajedno sa bankama, a ponekad i drugim društvenim faktorima, kad su u ostvarivanju svojih delatnosti i razvoja proizvodno, radno, poslovno ili na drugi način u reprodukciji povezane i zavisne, kad su u okviru društvene reprodukcije povezane tokovima robe, usluga, novca, naučnoistraživačkog rada i kad pojedine svoje interese mogu ostvarivati na osnovu uskladjivanja programa razvoja, rada i proizvodnje, organizovanja određenih zajedničkih delatnosti i udruživanja sredstava za ulaganje u razvoj određenih delatnosti od zajedničkog interesa. Verovatno će se takve zajednice u obliku konzorcijuma, saveta, odbora i sličnih tela — naročito formirati uz banke i u saradnji sa planskim organima društveno-političkih zajednica kao konkretni nosioci i izvršioei pojedinih projekata ili pojedinih akcija društvenog plana.

7. O reprodukcionim celinama

Oblici samoupravnog udruživanja rada od osnovnih organizacija udruženog rada pa do najširih zajednica udruženog rada, o kojima sam ranije govorio, sami po sebi pokazuju da se Zakon o udruženom radu u pogledu pravaca nužne integracije udruženog rada ne orijentiše na integraciju po granama proizvodnje i rada, nego na integraciju većih ili manjih reprodukcionih celina čiji su delovi međusobno zavisni i povezani ne samo radnim i poslovnim interesima nego i dohodovnim odnosima. Takav pravac integracije je pre svega karakteristika savremenog razvoja proizvodnih snaga u svetu uopšte, a osim toga odgovara i međusobnoj zavisnosti i odgovornosti radnika u samoupravnom udruženom radu koji upravljaju dohotkom, a samim tim u velikoj meri i stvaraju uslove za sticanje i raspoređivanje dohotka. Takva orijentacija nije slučajna. Ona je već potvrđena i našom dosadašnjom praksom. Podsećam

samo na poljoprivrednoindustrijske kombinata i slične organizacije u našoj industriji koje su, po pravilu, davale veoma dobre rezultate. Prema tome, u svojoj orijentaciji u pogledu samoupravne integracije udruženog rada Zakon o udruženom radu polazi od opštih ekonomskih zakonitosti i od naše dosadašnje prakse.

Pa ipak, Zakon o udruženom radu u tom pogledu ne propisuje nikakve sheme i konstrukcije. Štaviše, Zakon izričito zabranjuje bilo kome da na silu ili pod političkim pritiskom stvara neke veštačke konstrukcije takozvanih reprodukcionih celina. Zakon se u tom pogledu isključivo orijentiše na slobodne odluke organizacija udruženog rada koje će ih svakako donositi u skladu sa svojim konkretnim interesima i potrebama. Verovatno će u tome često biti potrebna i društvena inicijativa, ali se ona nikako ne sme pretvoriti u nametanje rešenja spolja.

Drugim rečima, udruživanje rada i sredstava radnika u radne organizacije, u složene organizacije udruženog rada, u poslovne zajednice ili u šire organizacije zajednica udruženog rada treba da bude isključivo stvar njihovog slobodnog, samoupravnog opredeljivanja. Razume se, opredeljujući se za jedan ili drugi oblik udruživanja radnici u udruženom radu istovremeno preuzimaju na sebe i uzajamne odgovornosti i obaveze kojih se ne mogu više osloboditi svojevotjno, nego samo u skladu sa Zakonom i sa samoupravnim sporazumom o udruživanju.

To ističem posebno zato što su se u toku izrade Zakona o udruženom radu, u diskusijama o poslovnim zajednicama i širim oblicima samoupravnog organizovanja udruženog rada, u nas vodile diskusije o nekakvom formalnom institucionalizovanju takozvanih reprodukcionih celina na osnovu Zakona ili više ili manje obaveznih dogovora, koji bi svu našu privredu »rasporedili« u neke iskonstruisane »reprodukcione celine«. Nasuprot tome, mislim da zdrav razvoj udruživanja samoupravnog rada možemo očekivati samo ako on bude slobodan. Zato moramo shvatiti da se i veće i manje reprodukcione celine ne mogu praviti na papiru, da se ne mogu konstruisati, da ih nije moguće stvarati zakonom, osim u izuzetnim slučajevima kada je reč o posebnim društvenim interesima. Reprodukione celine treba da nastaju u procesu samoorganizovanja udruženog rada na bazi potreba rada i poslovanja, kao i na bazi zajedničkog stvaranja uslova za sticanje i raspoređivanje dohotka, a ne na bazi nekih subjektivističkih konstrukcija.

U praksi već ima određenih, rekao bih, ne samo početaka nego

i konkretnijih rezultata organizovanja i povezivanja sirovinске sa prerađivačkom industrijom, čime se stvara krug organizacija koje su preko banaka na određen način dohodovno povezane. Najbolje je i dalje ići tim putem. Udruženom radu u celini, a i našem društvu, potrebne su organizovane reprodukcione celine, ne samo zbog planiranja i udruživanja dohotka nego i zbog toga što je koncentracija sredstava za proizvodnju objektivna zakonitost bez koje je nemoguće bilo kakav tehnološki napredak. Međutim, svaki pokušaj da se odnekud »odozgo« nametnu određeni koncepti reprodukcioni celina, da se unapred određuje koliko treba da ih bude, na kojim područjima itd., može samo da predstavlja jedan potpuno volontaristički pritisak na radne i složene organizacije udruženog rada kako treba da se organizuju i udružuju.

Mislim da upravo u reprodukcioni celinama banke imaju svoje pravo mesto, jer onda su one, u stvari, servis privrede, pošto su direktno vezane za međusobne dohodovne odnose organizacija udruženog rada u okviru reprodukcione celine. Privreda, odnosno radne organizacije moraju imati mogućnosti da se samostalno opredeljuju za način povezivanja i organizovanja, a sam sistem samoupravnog društvenog planiranja je faktor subjektivnog uticaja na radne organizacije da nađu prave puteve, jer se putem plana interes društveno-političkih zajednica povezuje i sa interesom tih reprodukcioni celina i na taj način interes društveno-političkih zajednica je i stimulan za njihovo nastajanje.

Iz toga, takode, proizlazi da grane proizvodnje i rada ne mogu biti tretirane kao reprodukcione celine, jer se u tim granama nalaze istovrsne organizacije udruženog rada koje nisu uzajamno dohodovno povezane; štaviše, njihovi parcijalni interesi često mogu biti i suprotni. Određena vrsta sporazuma takvih organizacija može čak da se pretvori u neku vrstu monopolističke organizacije, koja isključuje svako takmičenje i sprečava pojavu novih, produktivnijih proizvođača na tržištu.

Dakako, to ne znači da nema mesta za veoma korisnu saradnju i za veoma uspešne sporazume u granskim udruženjima. Ali to su već zadaci druge vrste, rekao bih više zadaci planskog uskladjivanja, razvojnog usmeravanja, uticaja na kretanje cena, stručnog unapređivanja, informisanja itd. Uloga granskih udruženja je u tom pogledu veoma značajna.

Ukratko, mislim da bi neke institucionalizovane propisane reprodukcione celine značile vraćanje na jedan administrativni

centralizam na području udruživanja ili bi se počeli stvarati svojevrsni monopoli unutar takvih organizacija. Zbog toga su opredeljena u Zakonu o udruženom radu za poslovne zajednice i zajednice udruženog rada za međusobnu plansku i poslovnu saradnju definisane kao najslobodniji i najširi oblik povezivanja i saradnje u cilju rešavanja zajedničkih problema i ciljeva. A u okviru tih najširih oblika povezivanja omogućeno je povezivanje u veoma različitim oblicima i stepenima tako da ono može da bude i u vidu donošenja samoupravnog sporazuma o osnovama srednjoročnog plana, u vidu najšire organizacije udruženog rada sa zajedničkim stručnim ili izvršnim organima ili, pak, to može biti i ad hoc organizacija za rešavanje određenog problema ili obavljanje nekog posla u zajedničkom interesu. Na taj način ostaje širok prostor da se povezivanje unutar poslovnih zajednica i zajednica udruženog rada za međusobnu plansku i poslovnu saradnju u praksi vrši onako kako najviše odgovara interesima organizacija udruženog rada.

8. Opšta granska udruženja i privredne komore

Privredne komore kao oblik organizovanja i udruživanja privrede bile su jedna od prvih institucija organizovanog samoupravnog uticaja radnih kolektiva i naše privredne prakse na društveno udruživanje rada u svim društveno-političkim zajednicama. Od svog nastanka u prvim posleratnim godinama komore su prošle kroz nekoliko faza u svom razvoju, dobijajući sve snažniju ulogu jednog od najvažnijih oblika i instrumenata integracije samoupravnog udruženog rada. U stvari, proces povezivanja udruženog rada, to jest izgrađivanje integralnog sistema samoupravnog socijalističkog rada, nemoguće je zamisliti bez postojanja takve krupne povezujuće uloge i takvog specifičnog instrumenta samog samoupravnog rada kakav je Privredna komora Jugoslavije i privredne komore u republikama i autonomnim pokrajinama, u regionima i u opštinama.

Odmah posle donošenja novog Ustava otpočelo se sa intenzivnim radom na reformisanju privrednih komora na ustavnim načelima o samoupravnom udruženom radu. Rezultat takvog rada je i Zakon o udruživanju organizacija udruženog rada u opšta udruženja i Privrednu komoru Jugoslavije, koji je usvojen kad i Zakon o udruženom radu. Ta dva zakona predstavljaju jednu prirodnu, organsku celinu. Razlozi zbog kojih je materija udruživa-

nja organizacija udruženog rada u opšta udruženja i Privrednu komoru Jugoslavije regulisana posebnim zakonom, a ne Zakonom o udruženom radu, bili su pre svega pravno-tehničke i organizacione, a ne suštinske prirode.

Osnovne dileme u vezi sa reformisanjem komora na ustavnim načelima o samoupravnom udruženom radu bile su, uglavnom, oko definisanja ciljeva i zadataka komore, oblika njenog samoupravnog organizovanja i njene unutrašnje organizacione strukture. Na primer, kada se raspravljalo o ciljevima i zadacima udruživanja organizacija udruženog rada u Privrednu komoru Jugoslavije na prvom mestu su isticane potrebe usklađivanja programa i planova razvoja privrede u celini, a potom da se organizacije udruženog rada, preko svojih delegacija u telima Komore, dogovaraju naročito o usklađivanju svojih programa i planova razvoja u okviru i između grupacija, grana i oblasti, da usklađuju zajedničke interese privrede sa opštim društvenim interesima i potrebama; da se dogovaraju o merama kojima se podstiče organizovano delovanje i usklađivanje poslovnih i drugih interesa u odnosima na jedinstvenom jugoslovenskom tržištu, da se u Komori utvrđuje program jugoslovenske spoljnotrgovinske aktivnosti, iz čega bi, u stvari, proizlazilo da se u njoj stvara plan jugoslovenske spoljnotrgovinske aktivnosti itd.

Međutim, zadatak Privredne komore Jugoslavije uopšte nije i ne treba da bude usklađivanje planova i programa razvoja organizacija udruženog rada, nego da kroz slobodne razgovore i konsultacije učestvuje u pripremanju tih programa i planova, to jest da organizuje sastanke i savetovanja na kojima se raščišćavaju određena pitanja, recimo, oko duplih kapaciteta, oko šansi koje pojedine organizacije udruženog rada imaju u vezi sa svojim razvojnim planovima i da se u takvim razgovorima i konsultacijama postigne maksimum sporazumevanja i dođe do jednog zajedničkog i slobodnog, ne samo formalnog nego stvarnog usklađivanja interesa organizacija udruženog rada. Dakle, Privredna komora Jugoslavije treba da bude mesto prethodnih konsultacija, usklađivanja stavova, usvajanja određenih preporuka i da nastoji da se u samom početku spreči stvaranje, na primer, duplih kapaciteta, da pomaže i obezbeđuje racionalnu društvenu podelu rada itd., ali sve to može da čini samo u granicama dobrovoljnosti i slobodnih razgovora i polazeći od interesa organizacija udruženog rada. Sve te svoje stavove Privredna komora Jugoslavije može i treba, kao učesnik u pripremi samoupravnog sporazuma, odnosno društvenog dogovora o osno-

vama plana, da iznese u diskusiji sa državnim organima i organizacijama udruženog rada.

Od kada u nas postoje privredne komore, one nikada nisu mogle više i ozbiljnije doprinosti unapređivanju planiranja nego što to mogu sada, na osnovama Ustava i pomenutih zakona, jer su se, kad je reč o planiranju, ranije nalazile tako reći na sporednom koloseku. Ovakvom svojom ocenom ne želim da potceni dosadašnju ulogu komora u oblasti planiranja. Hoću samo da istaknem da Privredna komora Jugoslavije, pa i ostale komore, ne treba da usklađuje planove, nego da pomogne u njihovom pripremanju, da učestvuje u pripremnim diskusijama o planovima, da učestvuje u raščišćavanju određenih pitanja u vezi sa pripremom samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora o osnovama plana i tome slično. Međutim, ti sporazumi i dogovori o osnovama plana ne postižu se i ne zaključuju u komori, nego u neposrednoj povezanosti i dogovoru svih nosilaca samoupravnih i društvenih planova, to jest, s jedne strane, opština, pokrajina, regionalnih zajednica, republika i organa federacije, a, s druge strane, udruženog rada, odnosno njegovih organizacija, banaka i reprodukcioni celina, u skladu sa Zakonom o osnovama sistema društvenog planiranja i o društvenom planu Jugoslavije.

Prema tome, zadatak Komore u oblasti planiranja ne bih tretirao kao jedan od njenih glavnih zadataka, nego više kao njen zadatak u tom smislu da ona učestvuje u pripremanju samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora o osnovama plana, da obezbeđuje i organizuje određene međusobne konsultacije i razgovore organizacija udruženog rada, radi identifikovanja i raščišćavanja otvorenih pitanja. Time organizacije udruženog rada, koje direktno učestvuju u razgovorima sa drugim organizacijama udruženog rada, bankama, društveno-političkim zajednicama i drugim subjektima planiranja mogu imati i pregled stavova svih jugoslovenskih organizacija udruženog rada o problemima razvojne politike, o čemu upravo i treba da vode računa onda kada se sporazumevaju i dogovaraju o osnovama samoupravnih i društvenih planova na raznim nivoima. Isto tako, plan i uopšte ekonomska saradnja naše zemlje sa inostranstvom je pre svega stvar onih koji vode ekonomsku politiku, koji pripremaju i sprovode društvene planove, a to je formalno država, a stvarno udruženi rad u onoj, rekao bih, svojoj prirodnoj organizacionoj povezanosti u procesu društvene reprodukcije.

Zbog svega toga, po mome mišljenju, prvi centralni zadatak Komore je unapređivanje rada i drugih aktivnosti u samoupravnom udruženom radu u cilju ostvarivanja bržeg porasta ukupne društvene produktivnosti rada, bržeg i skladnijeg razvoja proizvodnih snaga društva, unapređivanja tehnologije i organizacije rada u našim organizacijama udruženog rada, bržeg prilagođavanja naše privrede potrebama savremenog razvoja u svetu, usklađivanja privredne prakse na unutrašnjem i spoljnjem tržištu i organizovanja, usklađivanja i uključivanja naše privrede u međunarodnu razmenu i u svetsku privredu uopšte.

Drugi glavni zadatak Komore, kao sastavni deo njenog prvog centralnog zadatka, jeste da ona organizuje i razvija sistem informisanja u privredi radi obezbeđivanja potrebnog znanja organizacija udruženog rada o tehnološkim i drugim dostignućima i o svim procesima i najnovijim kretanjima u domaćoj i svetskoj privredi itd., kao i radi omogućavanja pravovremene orijentacije organizacija udruženog rada na promene u tehnološkim i privrednim kretanjima, kao i zauzimanja stavova u organima i telima Komore radi donošenja potrebnih odluka u organizacijama udruženog rada. Upravo, zato je jedan od bitnih zadataka Komore da razvija i organizuje naučnoistraživački i razvojni rad i međusobno povezivanje privrede sa naučnim institucijama. U tom smislu, dalje, Privredna komora Jugoslavije, u saradnji sa republičkim i pokrajinskim komorama i drugim organizacijama, mora obezbedivati obučavanje ne samo novih kadrova nego i neprestano osiguravati dodatno obrazovanje i detaljnije informisanje postojećih rukovodećih kadrova u privredi, u oblasti proizvodnje, tržišta, tehnologije, organizacije rada itd. U svetu se sve organizacije slične našoj Komori pre svega time bave, to jest pružaju pomoć svojim preduzećima da bi se ova mogla bolje snalaziti u promenama koje sa sobom donosi stalni proces razvoja tehnologije, u utvrđivanju pravaca svoje razvojne politike itd. Ukratko, komora je nezamenjiv faktor povezivanja prakse i nauke, a time i pružanja stručne i druge pomoći radnim kolektivima u njihovom privređivanju, posebno u povećanju produktivnosti rada i u unapređivanju proizvodnje.

Treći zadatak Komore, naročito u sadašnjem trenutku, odnosi se na njenu ulogu u procesu samoupravnog organizovanja udruženog rada u skladu sa Zakonom o udruženom radu, Zakonom o osnovama sistema društvenog planiranja i o društvenom planu Jugoslavije i drugim sistemskim zakonima. Komora je značajan

oslonac i, rekao bih, nosilac raznih oblika pomoći udruženom radu u njegovom samoupravnom organizovanju, povezivanju i udruživanju. Ona treba da pokreće inicijative i da preduzima akcije u vezi sa udruživanjem rada i sredstava na dohodovnim odnosima, pod neposrednom kontrolom radnika u osnovnim organizacijama udruženog rada, kao i da se bavi svim onim što nam predstoji u vezi sa dogradnjom i razvijanjem sistema dohodovnih odnosa u samoupravnom udruženom radu.

Četvrti zadatak Komore jeste da usklađuje određene interese integrisane privrede prema društvu u celini, i u tom okviru ona ima svoje mesto u procesu pripremanja društvenih dogovora i samoupravnih sporazuma o osnovama planova. U stvari, Komora je jedan od stalnih kanala i oblika samoupravnog direktnog uticaja udruženog rada na svim nivoima društvenog odlučivanja — u federaciji, republikama, pokrajinama i opštinama.

Iz ovako definisanih osnovnih zadataka i ciljeva Komore, kao i njihovog redosleda, treba da proizlaze i svi drugi zadaci koje Komora treba da obavlja. Razume se, ostvarivanje ovakvog koncepta ciljeva i zadataka Komore zahteva i odgovarajuću njenu organizacionu strukturu upravo zato da bi se ti ciljevi i zadaci doslednije izvršavali. S tim u vezi naglasio bih da Komora ne može i ne sme da bude nekakva administrativna organizacija, koja bi bila samo deo državnog aparata i kao takva vršila određene poslove, tobože izvan državne intervencije i kao izraz samoupravnog udruženog rada, a, u suštini, bila bi samo drugi oblik etatiističke prinude u privredi. To Komoru nužno mora deformisati, pri čemu bi sva odlučujuća pitanja koja treba da razmatra prebacivala u sklop samog njenog rukovodećeg i izvršnog aparata.

Osnovno pitanje, odnosno osnovna dilema oko organizovanja privrednih komora na načelima Ustava sastoji se u tome da li je koncept takozvane jedinstvene komore ono što je našem društvu sada zaista potrebno? S tim u vezi podsetio bih da smo jedinstven tip komore, u organizacionom smislu, imali dugo vremena. Kritika prakse, koja je s pravom iznošena u brojnim diskusijama, u najvećoj meri se odnosila upravo na tako organizovanu komoru. Tu, to jest u pogledu načina udruživanja organizacija udruženog rada u Privrednu komoru Jugoslavije, moramo pre svega imati u vidu to da sada u našoj zemlji postoji oko 36 hiljada registrovanih osnovnih organizacija udruženog rada. Rekao bih da su one sada još uvek velike u organizaciono-pravnom pogledu i da će se čak i na sadašnjem nivou

privredne razvijenosti nužno još više raščlanjavati, što znači da će ih biti i više, a i dalji razvoj naše privrede vodiće stvaranju sve većeg broja osnovnih organizacija udruženog rada. Da li je u uslovima takvog samoupravnog organizovanja udruženog rada realno insistirati na konceptu jedinstvene komore po kome pojedinačne osnovne organizacije udruženog rada treba svaka za sebe da se direktno udružuju u Privrednu komoru Jugoslavije? A ako jeste, kako i na koji način to praktično sprovesti? U tom slučaju jedino rešenje, pojednostavljeno govoreći, bilo bi da se raspišu »parlamentarni« izbori u osnovnim organizacijama udruženog rada za delegiranje, to jest izbor delegacija i delegata u Privrednu komoru Jugoslavije, jer ne vidim drugu mogućnost sprovođenja delegatskog principa u Komori, o kojem se mora voditi računa. No, to je, rekao bih, tehnička strana problema.

Međutim, ovde nije reč o tehničkoj, nego o principijelnoj strani problema udruživanja organizacija udruženog rada u Privrednu komoru Jugoslavije. Naime, da li je Komora direktni eksponent odvojenih, osamostaljenih osnovnih organizacija udruženog rada ili je ona produžetak već samoupravno integrisane privrede? Smatram da je Komoru jedino moguće organizovati kao normalan, direktni produžetak već samoupravno integrisane privrede, odnosno kao jednu od formi deljeg integrisanja već integrisane privrede, i to integrisanja posebne vrste, to jest na stručno-organizacionom, a ne na proizvodno-dohodovnom principu. Upravo zbog toga smatram da je sasvim normalno da u privrednim komorama »sedi« samoupravno integrisana privreda, a ne pojedinačne osnovne organizacije udruženog rada.

Tačno je da se Privredna komora Jugoslavije zasniva, u osnovi, na udruživanju organizacija udruženog rada, ali to nije primarna forma udruživanja ni osnovnih organizacija udruženog rada niti radnih organizacija. Ovo je potrebno posebno naglasiti da bi se sprečila opasnost od birokratizacije komore. U izgrađivanju samoupravnog društveno-ekonomskog sistema s pravom se težište stavlja na osnovne organizacije udruženog rada, ali pri tome moramo istovremeno jasno znati zašto smo se uopšte opredelili za osnivanje i konstituisanje osnovnih organizacija udruženog rada. Pre svega, opredelili smo se ne zato da bi one bile neposredno uključene u sve moguće organizacione oblike udruživanja, nego da budu glavni faktor u sistemu dohodovnih odnosa, da u njima i preko njih radnici imaju punu kontrolu nad kretanjem dohotka, da

na dohodovnim osnovama obezbeđuju odgovarajuće povezivanje svih nosilaca procesa samoupravljanja u celokupnosti društvene reprodukcije. A to ne znači da je bolje ako u skupštini Privredne komore Jugoslavije »sedi« delegat iz osnovne organizacije udruženog rada koji nema pregled stanja stvari u celokupnom udruženom radu, nego ako u njoj »sede« delegirani predstavnici granskih udruženja, kao i drugih širih organizacija udruženog rada, koji znaju probleme privrede kao celine i pojedinih njenih delova.

Udruživanje organizacija udruženog rada u Privrednu komoru Jugoslavije, po mome mišljenju, treba da se zasniva na sledećoj postavci: da se na višem nivou udružuje ono što je već udruženo na nižem nivou. Pri tome, polazni princip je da se organizacije udruženog rada koje obavljaju privrednu delatnost i njihove poslovne zajednice prethodno udružuju u opšte gransko udruženje, a da se onda takva udruženja direktno učlanjuju u Privrednu komoru Jugoslavije. Dakle, reč je o tome da se u Komoru obavezno učlanjuju, na delegatskom principu, organizacije udruženog rada svih privrednih grana i oblasti privrede preko odgovarajućih svojih opštih granskih udruženja.

U Komoru moraju da budu učlanjene i bankarske organizacije i zajednice osiguranja imovine i lica, ali preko Udruženja banaka Jugoslavije, odnosno Udruženja zajednica osiguranja imovine i lica Jugoslavije. Isto tako u Komoru se, preko Zadrugnog saveza Jugoslavije, udružuju i zemljičarske zadruge, organizacije kooperanata i drugi oblici udruživanja zemljičara. Organizacije udruženog rada koje su na osnovu saveznog zakona udružene u Zajednicu jugoslovenskih železnica, Zajednicu jugoslovenskih pošta, telegrafa i telefona i Zajednicu jugoslovenske elektroprivrede udružuju se u Komoru preko tih zajednica, koje imaju istovremeno položaj opšteg granskog udruženja. Položaj opšteg granskog udruženja mogu imati i poslovne zajednice u koje su udružene organizacije udruženog rada određene grane, u skladu sa zakonom i uz saglasnost skupštine Komore. Komora ne bi bila, da tako kažem, kompletna ako u njoj ne bi bile zastupljene sve pomenute organizacije i zajednice.

Kada je, pak, reč o samoupravnim interesnim zajednicama, mislim da je dobro što nije prihvaćeno da one budu članovi Komore. Jer samoupravne interesne zajednice, ako su osnovane u privredi, slobodne su zajednice koje nisu samo privredne nego imaju i neke druge karakteristike i zadatke. U stvari, samoupravne

interesne zajednice više povezuju organizacije udruženog rada sa društveno-političkim zajednicama nego sa privrednom komorom.

U privrednoj komori treba da imaju mesto, to jest da se u nju učlanjuju i pojedine grupacije organizacija udruženog rada, i to ona vrsta grupacija koje u našoj privredi nastaju daljom integracijom i povezivanjem udruženog rada u reprodukcione celine. Međutim, takve grupacije učlanjuju se u komoru onda kada stvarno i nastanu, kada postoje, a ne da ih stvara sama privredna komora. Ove grupacije učlanjuju se u Komoru, dakle, onda kada za to imaju interes, odnosno kada organizacije udruženog rada članovi tih grupacija nisu učlanjene u Komoru preko pojedinih opštih granskih udruženja. Takve grupacije u Komori imaju mesto u sekcijama Komore u kojima se vrši međugransko uskladjivanje interesa, odnosno dogovaranje o pitanjima od zajedničkog interesa i gde se rešavaju zajednički problemi.

U pogledu udruživanja grupacija udruženog rada, Komora ne treba u potpunosti da sledi način organizovanja kakav je sproveden u Savezu sindikata. Sasvim je prirodno što su se sindikati u većoj meri orijentisali na organizovanje po grupacijama, jer su u grupacijama radnici međusobno povezani dohodovnim odnosima, to jest sindikalno organizovani po grupacijama radnici mogu najbolje da izraze svoje zajedničke interese kroz sistem dohodovnih odnosa. Međutim, ta strana problema nije toliko bitna za komoru koliko to da ona kao stručna organizacija može i treba da pomogne organizacijama udruženog rada da se bolje snalaze, da dobiju svu potrebnu stručnu pomoć u pogledu unapređivanja svoga rada i poslovanja. Iz tih razloga ne bih poistovećivao položaj grupacija u komorama sa položajem kakav imaju u sindikatima.

Izuzetno, u Komori se mogu neposredno okupljati organizacije udruženog rada radi ostvarivanja sasvim određenih zadataka, kao što su, na primer, uskladjivanje interesa u odgovarajućem egalizacionom fondu onih organizacija koje izvoze i uvoze, zatim, radi saradnje predstavništava organizacija udruženog rada u inostranstvu i kontrole njihovog rada ili radi saradnje sa predstavništvima Privredne komore Jugoslavije u inostranstvu itd.

U ostvarivanju ciljeva i zadataka Privredne komore Jugoslavije na odgovarajući način učestvuju i privredne komore republika i pokrajina. One u Komori mogu imati i svoje sekcije, odnosno koordinaciona tela radi uzajamnog informisanja, ostvarivanja saradnje i uskladjivanja određenih stavova u pitanjima od zajedni-

kog interesa. Republičke i pokrajinske privredne komore delegiraju i svoje predstavnike u rukovodeće organe Privredne komore Jugoslavije. U pogledu organizacione strukture republičkih i pokrajinskih privrednih komora, republike i pokrajine su slobodne da ih organizuju onako kako smatraju da je najbolje, s tim da se pridržavaju opštih načela koja važe i za Privrednu komoru Jugoslavije. Međutim, nije toliko bitno kako će se organizovati republičke i pokrajinske komore, jer na osnovu toga ne mogu nastati nikakvi problemi za jedinstvo socijalističkog privrednog sistema u Jugoslaviji, čak i ako bi privredna komora jedne republike bila donekle drugačije organizovana nego komora druge republike, pod uslovom, naravno, da ni jedna od tih komora ne preuzima na sebe funkcije države, to jest funkcije prinude, donošenja obaveznih odluka koje važe za sve, bez obzira da li su se članovi komore saglasili s tim ili nisu. To je osnovno i bitno. Jer, privredna komora sve svoje funkcije može da vrši samo na bazi slobodnog samoupravnog sporazumevanja svojih članova.

Koncept organizovanja Privredne komore Jugoslavije koji bi vodio njenom pretvaranju u nekakav savez republičkih i pokrajinskih privrednih komora nužno bi doveo do centralizma, do njenog pretvaranja u supstitut velikodržavnog centralizma u oblasti privrede i privrednog sistema koji smo definitivno odbacili ustavnim amandmanima iz 1971. godine i novim Ustavom. »Izvođenje« Privredne komore Jugoslavije u savez privrednih komora od najnižeg do najvišeg nivoa, to jest učlanjivanje regionalnih privrednih komora u republičke i pokrajinske privredne komore, a one u saveznu privrednu komoru, bilo bi veoma loše rešenje. Takav tip komore doveo bi samo do gomilanja administracije i birokratije i Privredna komora Jugoslavije nužno bi u tom pogledu postala »najadministrativnija« organizacija. Jer republičke i pokrajinske komore bi u tom slučaju u saveznu komoru praktično samo slale svoju administraciju. U takvoj saveznoj komori ni sama privreda ne bi imala interesa da bude aktivna, jer bi se svi problemi rešavali metodom pritisaka preko republičkih i pokrajinskih komora. Upravo zbog svega toga nije moguće prihvatiti nekakav etatistički tip komore, bilo da je reč o njenom organizovanju na nivou federacije ili na bilo kom drugom nivou, kao što još manje može da bude prihvatljiv koncept jedinstvenog tipa komore. Nasuprot nekakvom savezu republičkih i pokrajinskih privrednih komora i jedinstvenom tipu komore našem društvu je potrebna takva

komora na nivou federacije u kojoj će osnovni nosioci biti opšta granska udruženja organizacija udruženog rada i u kojoj će glavne zadatke obavljati upravo ta udruženja koja se nalaze u njenom sastavu, to jest članstvu.

Osnovni cilj udruživanja organizacija udruženog rada jedne ili više grana privrede u opšte udruženje je ostvarivanje, pored ostalog, sledećih zadataka: unapređivanje njihovog rada i poslovanja; povećanje produktivnosti rada; razvijanje i organizovanje naučnoistraživačkog i razvojnog rada; unapređivanje tehnologije i primenjanje savremenih tehnoloških i tehničkih dostignuća i savremene organizacije rada i poslovanja; bolje korišćenje raspoloživih kapaciteta, sredstava i domaćih izvora sirovina; razvijanje različitih oblika poslovno-tehničke saradnje, udruživanja rada i sredstava, podele rada, kooperacije i specijalizacije; zajedničko proučavanje i istraživanje tržišta; organizovanje i razvijanje razmene informacija i međusobnog obaveštavanja organizacija udruženog rada o privrednim kretanjima, rezultatima poslovanja u privredi i aktuelnim pitanjima iz oblasti tehnike, tehnologije i razvoja u zemlji i u inostranstvu; i drugih zadataka. Opšta granska udruženja su, dakle, značajan oblik udruživanja sa stanovišta borbe za unapređivanje proizvodnih snaga, za povećanje produktivnosti rada, za merenje produktivnosti rada između grana i između radnih organizacija unutar pojedinih grana itd.

Radne organizacije i njihove poslovne zajednice udružuju se u opšte udruženje prema osnovnoj delatnosti koju obavljaju. Pri tome radne organizacije mogu odlučiti da se u opšte udruženje učlane i preko složene organizacije udruženog rada u čijem su sastavu. O tome u kojim granama privrede su organizacije udruženog rada dužne da osnuju opšta udruženja odlučuje skupština Komore, po pribavljenom mišljenju organizacija udruženog rada, pri čemu mora da vodi računa da opšte udruženje koje se osniva može i da ostvaruje ciljeve i izvršava zadatke predviđene zakonom.

Pored obaveznog udruživanja radnih organizacija u opšte udruženje one se mogu udružiti i u druga opšta udruženja radi ostvarivanja određenih interesa u drugim delatnostima koje obavljaju. Dalje, u opšte udruženje mogu se udruživati i organizacije udruženog rada koje obavljaju društvene delatnosti, kao i profesionalna stručna udruženja, ako delatnosti tih organizacija udruženog rada, odnosno udruženja služe unapređivanju rada i poslovanja organizacija udruženog rada za koje je opšte udruženje osnovano.

Opšte udruženje se ne može baviti, to jest ne može vršiti privrednu delatnost niti sticati dohodak. Ono ostvaruje zadatke i ciljeve udruživanja neposredno, u međusobnoj saradnji, u zajedničkim organima i u drugim oblicima međusobnog povezivanja u Komori. Njegovim radom ne mogu biti povredena prava ili na zakonu zasnovani interesi organizacija udruženog rada udruženih u druga opšta udruženja.

O osnivanju opšteg udruženja odlučuje osnivačka skupština koju čine delegati organizacija udruženog rada koje osnivaju udruženje, a udruženje se konstituiše donošenjem statuta i izborom svojih organa: skupštine, izvršnog i nadzornog odbora. Delegate u skupštini opšteg udruženja biraju organi upravljanja u organizacijama udruženog rada — članovima opšteg udruženja. Unutrašnji odnosi u opštem granskom udruženju regulišu se statutom, a ne samoupravnim sporazumom o udruživanju. Samoupravni sporazum o udruživanju je nešto drugo. On se koristi samo za razne oblike integracije organizacija udruženog rada, a ne za stručno organizovanje njihovog udruživanja. Zato je statut više odgovarajući akt regulisanja odnosa u opštem granskom udruženju, nego samoupravni sporazum. A da bi se obezbedilo ujednačavanje polaznih osnova za rešenja u statutima opštih granskih udruženja učlanjenih u Komoru, za njih se mora pribaviti saglasnost skupštine Komore.

Statut, dakle, donosi skupština opšteg udruženja, u saglasnosti sa skupštinom Komore, a njime se naročito uređuju sledeća pitanja: organi i tela opšteg udruženja i njihov delokrug rada i sastav; način izbora i vreme trajanja mandata članova organa i tela opšteg udruženja; način odlučivanja u organima opšteg udruženja; prava i dužnosti članova opšteg udruženja; prava i dužnosti predsednika i sekretara opšteg udruženja; samozaštita i sprovođenje zajedničkih priprema za opštenarodnu odbranu u privredi; javnost rada i informisanje organizacija udruženog rada; način finansiranja opšteg udruženja; položaj i zadaci stručne službe i način ostvarivanja samoupravnih prava radnih ljudi u radnoj zajednici opšteg udruženja, kao i druga pitanja od značaja za rad opšteg udruženja.

Unutrašnja organizaciona struktura Komore je u velikoj meri slična organizacionoj strukturi opštih udruženja, što je i razumljivo s obzirom da se Komora obrazuje, to jest »izvodi« iz opštih udruženja. Organi Komore su skupština, izvršni i nadzorni odbori. Skupštinu Komore čine delegati organizacija udruženog rada i

drugih organizacija i zajednica udruženih u Komoru, izabrani u opštim udruženjima, na način utvrđen statutom Komore. Pri tome, skupštine granskih udruženja biraju i šalju delegate u skupštinu komore, a skupština bira svoje izvršne organe — izvršni i nadzorni odbor. Statutom Privredne komore Jugoslavije može se predvideti obrazovanje i drugih organa Komore, kao što su, na primer, koordinacioni odbori, sekcije i druga zajednička tela. Takva tela se osnivaju pre svega radi usklađivanja stavova o pitanjima od zajedničkog interesa za opšta udruženja i radi zajedničkog razmatranja drugih pitanja od značaja za ostvarivanje ciljeva udruživanja u Komoru, kao i radi ostvarivanja njenih zadataka na unapređivanju ekonomskih odnosa sa inostranstvom, organizovanja spoljnotrgovinske mreže i zajedničkog nastupanja na stranim tržištima.

Statutom Komore ureduju se naročito: zadaci Komore, organi i tela Komore i njihov delokrug i sastav; način izbora i vreme trajanja mandata članovima organa i tela Komore; način odlučivanja u organima Komore, prava i dužnosti predsednika i drugih funkcionera Komore; ostvarivanje saradnje sa republičkim i pokrajinskim privrednim komorama; samozaštita i sprovođenje zajedničkih priprema za opštenarodnu odbranu u privredi; javnost rada i informisanje organizacija udruženog rada; način finansiranja Komore; položaj i zadaci stručne službe i način ostvarivanja samoupravnih prava radnih ljudi u radnoj zajednici Komore, kao i druga pitanja od značaja za rad Komore. Statut Komore donosi skupština Komore, a potvrđuje ga Skupština SFRJ, s obzirom da se u njoj na neki način organizuje celokupna jugoslovenska privreda, pa ako se njenom statutu ne bi obezbedila podrška republika i autonomnih pokrajina moglo bi doći do određenih teškoća u njegovom sprovođenju.

U vršenju svojih poslova opšte udruženje i Komora iniciraju samoupravno sporazumevanje zainteresovanih organizacija udruženog rada i društveno dogovaranje o određenim pitanjima od zajedničkog interesa. U društvenom dogovaranju oni učestvuju ako tim dogovorima stiču određena prava i preuzimaju obaveze u izvršavanju zadataka opšteg udruženja, odnosno Komore.

Komora mora da bude lišena prava i mogućnosti donošenja prinudnih odluka u bilo kom obliku, to jest odluka koje su obavezne za organizacije udruženog rada, ne samo za one koje su potpisale samoupravne sporazume, odnosno društvene dogovore ili im pristupile, nego i za one koje nisu. Prinudne odluke moraju ostati u

isključivoj nadležnosti države i njenih organa. Jer, u sadržini prinudnih odluka ništa se ne menja time što ih umesto državnog organa donosi neki organ Komore. Odnosno, prinudna odluka Komore, ako može tako da se kaže, nije ništa manje državna odluka od one koju donosi organ savezne uprave. Međutim, odluka koju donosi organ savezne uprave, na primer, odgovarajući savezni sekretarijat, pod većom je političkom kontrolom od odluke organa Privredne komore Jugoslavije. Doduše, Komora i opšta udruženja izuzetno mogu o pojedinim pitanjima, ako su za to ovlašćeni saveznim zakonom, donositi zaključke i odluke sa obaveznom snagom, na način i pod uslovima utvrđenim tim zakonom. Ali, tu je reč o takozvanim javnim ovlašćenjima koja su zakonom data određenim organima Komore, odnosno opšteg udruženja. U tom slučaju nema nikakve sumnje da se tu određeni organ Komore zaista pojavljuje kao eksponent države. Time je jasno razdvojen ono što je samoupravno sporazumevanje i društveno dogovaranje od onoga što je prinudna odluka, to jest odluka koja obavezuje, odnosno propis. No bilo bi dobro da takvih ovlašćenja Komora ima što manje, jer je ona — hteli mi to ili ne — postepeno ipak menjaju, to jest pretvaraju je u privesak države.

U vršenju svojih poslova opšte udruženje i Komora donose odluke, zaključke i preporuke. Pri tome zaključke i odluke sa obaveznom snagom mogu donositi samo o statutarnim pitanjima, na način i po postupku koji su predviđeni njihovim statutima i drugim opštim aktima. U Komori se odluke donose većinom glasova samo o onim proceduralnim i sličnim pitanjima koja su utvrđena statutom ili kad to određuje zakon, a u svim drugim slučajevima odluke se donose, odnosno pitanja rešavaju samoupravnim sporazumevanjem i obavezne su za one organizacije koje su zaključile sporazum, kao i za one koje se sporazumu priključe. Pri tome, Savezno izvršno veće, u okviru svojih nadležnosti, može zahtevati od Privredne komore Jugoslavije da donese odluku putem samoupravnog sporazumevanja. Ali ako se sporazum ne postigne, bolje je da Savezno izvršno veće u okviru svoje nadležnosti donese odluku ili podnese predloge Skupštini SFRJ da donese odgovarajuće propise. Takođe, svaka organizacija udruženog rada ima pravo da podnese predlog da se određeno pitanje reši samoupravnim sporazumom, a ako predlog ne bude prihvaćen, može predložiti Saveznom izvršnom veću da donese, odnosno da predloži donošenje odgovarajućih propisa. Zakon je u tom pogledu precizno uredio

odnose kako ne bi došlo do pojava da se u Komori stvari rešavaju nadglasavanjem, nametanjem stavova, odnosno putem prinude, što bi nužno dovelo do otpora, sukobljavanja i labavljenja jedinstva Komore. Takođe je i sama procedura u pogledu prava pojedinih organizacija udruženog rada u udruženju, u Komori i u njenim sekcijama i u drugim telima posebno razrađena u tom smislu da svako može da predloži samoupravni sporazum, da svako može da podnese žalbu na postupak drugoga itd.

9. Organizovanje i položaj radnih zajednica

Jedno od veoma značajnih pitanja koje je tražilo posebnu razradu u Zakonu o udruženom radu bilo je pitanje položaja, mesta i oblika organizovanja stručnih službi u sistemu udruženog rada, to jest onih službi koje se osnivaju za obavljanje poslova od zajedničkog interesa za osnovne organizacije udruženog rada u sastavu radne organizacije, kao i u drugim oblicima udruživanja. To pitanje se kao značajno nametalo i zbog određenih tokova u funkcionisanju i problema u položaju tih službi pre donošenja Zakona o udruženom radu, kao i zbog mogućih nejasnoća i slabosti u pogledu funkcionisanja celog sistema udruženog rada u slučaju nepreciznih i nedovoljno potpunih zakonskih rešenja u ovoj oblasti. Trebalo je, dakle, zakonskim odredbama utvrditi uslove, oblike i način za racionalno organizovanje i efikasno funkcionisanje stručnih službi kao bitnog sastavnog dela samoupravnog udruženog rada. Drugim rečima, trebalo je utvrditi i razraditi uslove za osnivanje i organizovanje radnih zajednica za obavljanje poslova od zajedničkog interesa u udruženom radu, a posebno za poslovodne organe u organizacijama udruženog rada.

Jer, samostalnost osnovne organizacije udruženog rada nije u tome da ona ima svoj sopstveni administrativni aparat, nego da u svojim rukama ima dohodak. U društvenoj praksi bilo je, i još ima, izvesnih tendencija da se povećavaju troškovi administracije u udruženom radu zbog toga što se u osnovnim organizacijama udruženog rada osnivaju stručne službe kojih ranije nije bilo. Upravo to povećavanje troškova administracije u udruženom radu iznosi se ponekad kao najsnažniji argument protiv »usitnjavanja« osnovnih organizacija udruženog rada. Navodno, u cilju sinanjenja tih troškova u nekim slučajevima formirane su velike osnovne organizacije udruženog rada koje mogu da izdržavaju sopstvenu

administrativnu službu. A, u stvari, i kad je stručna služba organizovana na nivou radne organizacije ili na nivou složene organizacije udruženog rada ili u okviru posebnih organizacija izvan osnovne organizacije udruženog rada, osnovna organizacija udruženog rada, takođe, može od tako organizovane stručne službe svakodnevno da dobija sve potrebne podatke i pokazatelje o svom poslovanju, pa nema nikakve potrebe da i ona sama organizuje, odnosno da ima svoju samostalnu stručnu službu. Postoje, dakle, brojni razlozi da stručne službe — osim onih najnužnijih — budu organizovane kao zajedničke službe više osnovnih pa čak i radnih organizacija udruženog rada.

Kad je reč o društveno-ekonomskom i samoupravnom položaju stručnih službi — pod kojima podrazumevam one zajedničke službe koje obavljaju administrativno-stručne i pomoćne poslove i koje su vezane, da tako kažem, za upravljački, to jest poslovodni deo organizacije udruženog rada — bilo je neophodno izbeći dve krajnosti. Naime, trebalo je jasno istaći da zajedničke službe, službe za obavljanje poslova od zajedničkog interesa ne treba i ne mogu da se pretvaraju i organizuju u osnovnu organizaciju udruženog rada koja na isti način kao osnovna organizacija stiče svoj dohodak, kao i to da se te službe organizuju u radne zajednice, ali da pri tome ne mogu da se svedu na nekakav obespravljeni deo kolektiva, odnosno da se radni ljudi u njima tretiraju kao najamna radna snaga u službi osnovnih organizacija udruženog rada. Zajedničke službe su sastavni deo celokupnog procesa rada. Zato one moraju imati ravnopravan društveni položaj i stimulans za rad i vršenje svojih funkcija i biti odgovarajuće organizovane kao radna zajednica. Zbog svega toga je u Zakonu o udruženom radu i utvrđeno da radnici koji obavljaju administrativno-stručne, pomoćne i njima slične poslove od zajedničkog interesa za osnovne organizacije udruženog rada u sastavu radne ili složene organizacije udruženog rada ili nekog drugog oblika udruživanja organizacija udruženog rada, obrazuju jednu ili više radnih zajednica za obavljanje zajedničkih poslova. A međusobna prava, obaveze i odgovornosti radnika radne zajednice i korisnika njihovih usluga uređuju se samoupravnim sporazumom.

I prilikom rada na Ustavu opredelili smo se za radne zajednice upravo zato da se generalne direkcije, odnosno vodeća, da tako kažem, tehnostuktura u radnim i složenim organizacijama udruženog rada ne bi pretvorila u monopoliste koji drže kapital u svojim rukama. To je bio jedini razlog, pa zato nikako ne bi trebalo

ograničavati razvoj tih radnih zajednica ili potcenjivati njihov značaj za udruženi rad čim je takva opasnost uklonjena. Zakon o udruženom radu je definitivno onemogućio da stručne službe, koje treba da odgovaraju radnicima, praktično postanu nosilac sopstvene akumulacije.

U raspravama o tome da li stručne službe za obavljanje poslova od zajedničkog interesa mogu biti organizovane kao osnovne organizacije udruženog rada, a o tome je bilo različitih mišljenja, nije moglo da se prihvati ono gledište po kome je takvu mogućnost Zakonom o udruženom radu trebalo utvrditi. Između ostalog i zbog same ustavne definicije osnovne organizacije udruženog rada koja podrazumeva i to da se njen proizvod rada može direktno izraziti kao vrednost. Nije, međutim, jasno koji se proizvod rada zajedničkih stručnih službi može tako izraziti. Tu nema drugog izbora nego da se rad tih stručnih službi meri i vrednuje merilima za raspodelu prema rezultatima rada u proizvodnji, naravno, odgovarajuće prilagođenim i primenjenim na administrativne i druge poslove koje radnici u tim službama obavljaju. To, dakako, nije prepreka da i te radne zajednice budu autonomne u dohodovnim odnosima, to jest da imaju svoj dohodak kojim obezbeđuju svoj razvoj i lične dohotke prema rezultatima rada. Međutim, taj dohodak radne zajednice ne stiču na tržišni način, nego u slobodnoj razmeni rada sa radnicima njihove organizacije udruženog rada, to jest na bazi samoupravnog sporazuma, u kojem će se svakako voditi računa kako o stimulatívnoj raspodeli ličnih dohodaka, tako i o materijalnim sredstvima potrebnim za njihov rad.

Namine, radnici u radnim zajednicama koje obavljaju administrativne, stručne, pomoćne i slične poslove, u suštini, stiču dohodak na osnovi slobodne razmene rada. Jer slobodna razmena rada nije oblik sticanja dohotka predviđen samo za samoupravne interesne zajednice. Radnici na administrativnim, stručnim i sličnim poslovima vrše usluge radnicima u neposrednoj proizvodnji, odnosno na određen način »prodaju« svoje usluge slično kao što proizvodne organizacije udruženog rada prodaju svoju robu. Zato, odnos proizvodnih osnovnih organizacija udruženog rada prema ovim radnim zajednicama treba, po mome mišljenju, da bude isti kao i prema bilo kojoj drugoj društvenoj delatnosti. Ti odnosi se ne mogu urediti drukčije nego na principu slobodne razmene rada. Umesto da i dalje izgleda kao da »radnici plaćaju činovnike«, logičnije je i bolje ako se ti odnosi urede na principu slobodne razmene rada. To

je odnos između radnika u udruženom radu u kojem jedna »grupa« radnika obavlja određene poslove za druge radnike i na taj način stiče svoj dohodak.

Dovođenje tih stručnih službi u organizacijama udruženog rada u ovakav položaj ne znači nikakvo umanjivanje njihovog značaja niti potcenjivanje njihove uloge u procesu rada. Naprotiv, to je uslov obezbeđivanja njihove veće odgovornosti, pa je i to razlog više da se one ne mogu organizovati kao osnovne organizacije udruženog rada. Čak da je Zakonom o udruženom radu i omogućeno da se ove stručne službe organizuju i kao osnovne organizacije udruženog rada, one ne bi mogle biti u istom položaju kao druge osnovne organizacije udruženog rada koje prema njima, odnosno prema rukovodećoj poslovodnoj ekipi imaju položaj onoga koji ih može pozivati na odgovornost, koji ih, u krajnjoj liniji, može smeniti.

Zakonom o udruženom radu, međutim, nisu sve stručne službe za obavljanje poslova od zajedničkog interesa stavljene u isti položaj, niti se sve moraju organizovati kao radne zajednice. Jer, kad je reč o zajedničkim stručnim poslovima, onda nisu u pitanju samo administrativno-stručni, pomoćni i njima slični poslovi, nego i određeni stručni poslovi od zajedničkog interesa za obavljanje proizvodnih ili drugih osnovnih delatnosti osnovnih organizacija udruženog rada čijim izvršavanjem se, s obzirom na vrstu, obim i značaj može ostvarivati ukupan prihod, odnosno sticati dohodak. Zakonom o udruženom radu su i utvrđeni ti poslovi, a to su: komercijalni poslovi, poslovi istraživanja tržišta, projektovanja, inženjeringa, naučnoistraživački, za elektronsku obradu podataka i drugi. Dakle, radnici koji obavljaju ove stručne poslove u radnoj ili složenoj organizaciji udruženog rada ili u poslovnoj zajednici organizuju osnovnu organizaciju udruženog rada, a ne radnu zajednicu. Naravno, i ovde se osnovna organizacija udruženog rada može organizovati pod uslovima i na način utvrđen Ustavom i Zakonom o udruženom radu. Jer, radna zajednica je, u ustavnom smislu shvaćena, pre svega administrativni aparat koji opslužuje poslovodne organe i radnički savet, pa se zato u takvu radnu zajednicu ne mogu uključiti sve moguće stručne službe, a pogotovo ne i takve službe koje obavljaju naučnoistraživačke poslove, laboratorije, inženjering, konstrukcioni i projektantski biro, instituti i drugo, čiji se proizvodi rada zaista mogu vrednovati i koji prema Zakonu o udruženom radu moraju da budu osnovne

organizacije udruženog rada, ako obim njihovog rada to opravdava.

Postoji još jedan razlog zbog kojeg nije bilo prihvatljivo otvarati mogućnost da se zajedničke službe organizuju kao osnovne organizacije udruženog rada. Negde su, naime, stvarajući osnovne organizacije udruženog rada od tih službi statutima određivali i njihovu akumulaciju, odnosno utvrđivali deo akumulacije ostalih osnovnih organizacija udruženog rada koji pripada osnovnoj organizaciji zajedničkih službi. U nekim slučajevima to su činili čak i za radnu zajednicu zajedničkih službi. A može li se uopšte govoriti o akumulaciji tog administrativno-stručnog aparata? Rad tog aparata se, doduše, materijalizuje u radu ostalih osnovnih organizacija udruženog rada, ali to nije proizvodni rad u onom smislu da bi se moglo reći da mu pripada i određena akumulacija. Taj rad se realizuje jedino preko osnovnih organizacija udruženog rada, a nikako samostalno. Prema tome, nema nikakvih osnova na kojima se može stvarati neka akumulacija u takvim osnovnim organizacijama, odnosno radnim zajednicama. A u praksi bi se na taj način stvarali posebni fondovi kojima bi raspolagala direkcija, odnosno opšta služba i sl. Takve tendencije su bile veoma razvijene, pogotovo u periodu pre ustavnih amandmana donetih 1971. godine.

Zato su Ustavom i Zakonom o udruženom radu zajedničke službe i stavljene u zavisnost od rezultata ne samo svog rada nego i od rezultata ukupnog rada radne ili složene organizacije udruženog rada. Stoga, statutom ili samoupravnim sporazumom o udruživanju treba osigurati određeni dohodak zajedničkoj službi, ali na takav način da to, u stvari, bude ograničen dohodak, to jest da ne sadrži sve one elemente koje sadrži dohodak osnovne organizacije udruženog rada. Taj ograničen dohodak mora da sadrži ukupan iznos ličnih dohodaka, odgovarajući deo za zajedničku potrošnju, deo za odgovarajući tekući razvoj službe, nagrade i stimulanse. Određena ograničenja u raspolaganju takvim dohotkom od strane zajedničke službe treba predvideti samo tamo gde bi iz tog raspolaganja mogle nastati određene anomalije i deformacije, na primer, u slučaju kad radnici u zajedničkoj službi ostvaruju neopravdano visoke lične dohotke itd.

Zato mislim da nema razloga da radnici u radnim zajednicama ne ostvaruju ukupan prihod i ne stiču dohodak iz njega. Ovo tim pre što je jedan od problema u radu radnih zajednica upravo taj kako ih

zainteresovati da stvarno racionalno koriste sredstva kojima rade i raspolazu. Zato ukupan prihod radne zajednice može, pod određenim uslovima, sadržavati i određene elemente dohotka i mora biti zavisan od porasta dohotka u materijalnoj proizvodnji. Čak je kao stimulan dobro da dohodak zajedničkih službi zavisi od ukupnog rezultata koji postiže radna ili složena organizacija udruženog rada itd. Prema tome, to nije samo neko načelno nego i sasvim praktično pitanje. Jedino na taj način onda može i društvena zajednica da vodi ekonomsku politiku i da ima odgovarajući plan razvoja ovih službi izvan materijalne proizvodnje.

Dakako, postoje i izuzeci. U državnoj administraciji i sličnim službama, gde je pored ostalog reč i o specifičnoj političkoj odgovornosti, sigurno treba tražiti posebna rešenja. Tu postoji široka oblast odnosa u kojima je samoupravljanje po samoj društvenoj ulozi državne uprave nemoguće. Ali, ipak, i tu treba težiti da tamo gde su određene samoupravne forme moguće, da one dolaze do izražaja. To se pogotovo odnosi na probleme socijalne prirode, zajedničke potrošnje, sticanja ličnog dohotka na osnovu učinka i štednje i slično. Tamo gde je i u okviru državne administracije moguće uspostaviti određene samoupravne organizacije, na primer, osnovne organizacije udruženog rada, to jest ako postoje određeni materijalni i drugi uslovi, onda to svakako treba učiniti. U svakom slučaju, celokupan sistem i u toj oblasti treba izgrađivati u tom smislu da i on bude specifičan oblik slobodne razmene rada, a ne klasični sistem plata. Razume se, u tom slučaju su i unutar državne uprave i sličnih službi potrebni odgovarajući samoupravni sporazumi i društveni dogovori.

U pogledu finansiranja uprave, odnosno njenog rada uopšte i posebno ličnih dohodaka radnih ljudi koji rade u upravi, ne bi trebalo stvarati stanje u kome će se veoma često ispoljavati velike oscilacije u njihovom dohotku, to jest stanje u kome će radni ljudi u upravi živeti na nekim minimalnim ličnim dohocima. Mislim da i sadašnji sistem, koji je inače po ideji dobar, da lični dohoci u administraciji zavise od kretanja ličnih dohodaka u privredi, nije kompletan, odnosno suviše je jednostran. Jer, sada se samo izračunava za koliko procenata je u proseku porastao lični dohodak radnika u privredi, pa se za isto toliko procenata povećavaju lični dohoci u administraciji. Mislim, međutim, da bi taj kriterijum morao biti korigovan i dopunjen i nekim drugim kriterijumima.

Poseban problem predstavlja i neophodnost da na neki način,

putem ličnog dohotka, radni ljudi u zajedničkim službama budu zainteresovani za poslovanje cele organizacije udruženog rada, na primer, banke i sl., za održavanje sredstava itd. Izvan toga ne bi trebalo, u tom pogledu, »suvviše široko otvarati vrata«. S druge strane, bilo bi besmisleno da upravni odbor ili neki drugi organ sastavljen od predstavnika osnovnih ili radnih organizacija, na primer, članova banke, odobrava radnoj zajednici banke sredstva za svaku sitnicu. Rešenje se može naći negde na sredini između ove dve krajnosti. Dohodak radnih zajednica ovih službi treba zaista da bude sveden na tekuća sredstva za njihovo svakodnevno funkcionisanje.

Zakon o udruženom radu je, u tom pogledu, u načelu priznao određena prava tim radnim zajednicama, s tim što dohodak radne zajednice zajedničkih i drugih službi služi za lične dohotke radnih ljudi, za njihovu zajedničku potrošnju, za održavanje i razvoj sredstava radne zajednice, u skladu sa planom. Ako dohodak koji radna zajednica ostvari iz svojih izvora pređe granice utvrđene samoupravnim sporazumom o udruživanju ili zajedničkim planom, taj deo dohotka ulazi u zajednički dohodak udruženih organizacija, što znači da nikako ne može da se pretvori u neki samostalan finansijski kapital u rukama uske grupe ljudi.

VII MEĐUSOBNI RADNI ODNOSI RADNIKA I OSTVARIVANJE SAMOUPRAVLJANJA U UDRUŽENOM RADU

1. Karakter radnog odnosa u samoupravnom udruženom radu

Sve do donošenja Zakona o udruženom radu u nas je normativno regulisanje radnih odnosa radnika bilo, moglo bi se reći, u izvesnoj kontradikciji sa socijalističkim samoupravljanjem. Naime, s jedne strane, radnicima je garantovano pravo da neposredno upravljaju svojim i ukupnim društvenim radom u fabrikama, to jest u osnovnim i drugim organizacijama udruženog rada, a, s druge strane, smatralo se da je potrebno i neophodno da se izvan osnovne i druge organizacije udruženog rada propisuje kako da se administrativno zasniva radni odnos, da li radnici u tim organizacijama mogu ili ne mogu da otpuste nekog radnika i tome slično.

Takav pristup regulisanju radnih odnosa radnika u osnovnim i drugim organizacijama udruženog rada nije u skladu sa Ustavom utvrđenim položajem radnika u društvu, jer dovodi u pitanje gotovo sva njihova neotuđiva prava.

Ustav je otvorio širok prostor za regulisanje međusobnih radnih odnosa radnika u udruženom radu od strane njih samih, te zato u materiju radnog odnosa ne treba detaljno da se »upliće« ni savezni ni republički, odnosno pokrajinski zakon, nego samo da utvrde određene osnovne odredbe za razvoj odnosa na tom području i, naravno, da se zaštite radnici od zloupotrebe samoupravnih prava. Pri tome, drugo su pitanja koja spadaju u zaštitu socijalnih prava čoveka, zaštita žene na radu i slično. Tendencija ka detaljnom zakonskom regulisanju radnih odnosa radnika u udruženom radu posledica je ostataka starih shvatanja, to jest zaštitničke uloge koju sindikati imaju u kapitalističkom društvu u odnosu na radnike. Prisustvo ostataka takvih shvatanja u nas dovelo je do toga da je, na primer, Zakon o međusobnim odnosima radnika u udruženom radu, donet posle usvajanja ustavnih amandmana iz 1971. godine, grubo govoreći, manje štitićo dobre radnike koji su sredstva u društvenoj svojini racionalno koristili nego neradnike koji su ta sredstva upropašćavali. Zakonom o udruženom radu je definitivno odstranjena preterana zaštita radnika koji ne rade ili loše rade, koji ometaju druge u radu itd. Takva zakonska zaštita se obično zloupotrebljavala, tako da se stvarno ni jedna osnovna organizacija udruženog rada nije mogla potpuno uspešno boriti protiv nepoštovanja radne discipline. S druge strane, Zakonom o udruženom radu, naravno, morala su se naći odgovarajuća rešenja da se ne desi da zbog preterane samostalnosti osnovne organizacije udruženog rada na ovom području svaki radnik zavisi samo od dobre volje rukovodećih, odnosno poslovnih i drugih organa.

Društveno-ekonomsko i pravno određenje suštine radnog odnosa radnika u uslovima socijalističkog samoupravnog udruženog rada mora se ne samo u teorijskom nego i u praktičnom, odnosno u organizaciono-institucionalnom smislu izvoditi iz karaktera proizvodnih odnosa u društvu. Naime, radni odnos radnika u udruženom radu je neposredni izraz socijalističkih samoupravnih proizvodnih odnosa, ali istovremeno i značajno sredstvo njihovog stalnog reprodukcija. Pojedinačni radnik u našem društvu, izuzimajući oblast ličnog rada, ne može zasnivati radni odnos na klasičan način, jer je ceo društveni kapital u zajedničkoj svojini

radnika u udruženom radu, to jest u društvenoj svojini, a ne u rukama države ili nekog sličnog monopolskog sopstvenika. Čak i kad bi hteo, recimo, zbog ograničenosti svoje klasne svesti, radnik u našem društvu objektivno ne može da zasnjuje nekakav klasični radni odnos, i to ne samo sa državom ili nekim drugim monopolskim sopstvenikom društvenog kapitala nego ni sa osnovnom organizacijom udruženog rada u njenom organizaciono-institucionalnom smislu. U stvari, čim radnik stupi na rad, odnosno preuzme svoje radno mesto, on automatski stiče sva ona neotuđiva prava koja su vezana za osnovno pravo, a to je pravo rada društvenim sredstvima. Prema tome, zasnivanje radnog odnosa nije ugovor sa nekim *koji monopolistički upravlja sredstvima za proizvodnju i radom*, nego *stupanje u demokratski i samoupravni odnos sa drugim radnicima koji imaju jednaka prava*.

Jer osnovna organizacija nije i ni u kom slučaju ne može biti nekakav institucionalizovani sopstvenik društvenog kapitala u odnosu na radnika koji zasniva radni odnos. Drugim rečima, radnici u osnovnim i drugim organizacijama udruženog rada ne samo da ne mogu imati nekakav poslodavački odnos prema radnicima koji zasnivaju radni odnos nego su i dužni da, proširivanjem materijalne osnove svog i društvenog rada u celini, stvaraju uslove za zapošljavanje novih radnika. Zato se pod radnim odnosom radnika u slobodnom samoupravnom udruženom radu podrazumevaju samo oni međusobni odnosi radnika u osnovnoj organizaciji udruženog rada, odnosno u radnoj zajednici koje radnici uspostavljaju u zajedničkom radu, ostvarujući svoje pravo rada društvenim sredstvima, a uređuju ih samoupravnim opštim aktima kojima utvrđuju pojedinačna i zajednička prava, svoje obaveze i odgovornosti, u skladu sa zakonom.

Polazeći od ovako shvaćenog pojma radnog odnosa radnika u udruženom radu, svako može slobodno, ravnopravno i pod jednakim uslovima, na način određen zakonom i samoupravnim opštim aktom da stupa u radni odnos sa radnicima u osnovnoj organizaciji udruženog rada, ukoliko, naravno, ispunjava uslove koje oni utvrde prema potrebama procesa rada, uslovima rada i radnim zadacima u toj osnovnoj organizaciji. Zasnivanje radnog odnosa je uslov da radnik počne da radi u osnovnoj organizaciji udruženog rada i da stekne pravo rada društvenim sredstvima. A bitan uslov zasnivanja radnog odnosa jeste da radnik prethodno da pismenu izjavu da je upoznat sa samoupravnim sporazumom o udruživanju rada radni-

ka u osnovnoj organizaciji, sa samoupravnim opštim aktom kojim se uređuje radni odnos i sa drugim samoupravnim opštim aktima kojima se uređuju njegova prava, obaveze i odgovornosti, kao i sa statutom osnovne organizacije, i da ih prihvata. Naravno, pre davanja pismene izjave, radniku se blagovremeno moraju uručiti ovi akti da bi se sa njihovom sadržinom mogao upoznati.

Prema tome, radnik ne može da zasnjuje radni odnos ako ne prihvata zakone koji važe u organizaciji udruženog rada u koju stupa, to jest ako se ne slaže sa samoupravnim sporazumom o udruživanju rada radnika u osnovnoj organizaciji, sa samoupravnim opštim aktom kojim se uređuju radni odnosi i sa statutom osnovne organizacije. Reč je, dakle, o aktima kojima se regulišu svi bitni međusobni odnosi radnika u osnovnoj organizaciji udruženog rada, kao i odnosi radnika te organizacije prema drugim radnicima u radnoj, odnosno složenoj organizaciji udruženog rada itd.

U vezi sa slobodom zasnivanja radnog odnosa, kao i u vezi sa međusobnim odnosima radnika u udruženom radu, samoupravnim sporazumom o udruživanju u radu, odnosno složenu organizaciju udruženog rada treba utvrditi pravo radnika da — kad prestane potreba da radi u osnovnoj organizaciji zbog, recimo, tehničkih i tehnoloških unapređenja ili zbog njenog udruživanja — pređe na rad u drugu osnovnu organizaciju u sastavu iste ili druge radne organizacije ili radne zajednice, prema njegovoj stručnoj spremi, odnosno radnoj sposobnosti stečenoj radom. Naime, u našem socijalističkom samoupravnom društvu bila bi neodrživa praksa da radnik koji danas stvara sredstva, odnosno minuli rad za dalje tehnološko i organizaciono usavršavanje proizvodnog procesa, sutra ostane bez radnog mesta zato što je njegov rad postao nepotreban zbog ostvarenih tehnoloških i drugih unapređenja proizvodnje, i to upravo sredstvima koja je on sam stvorio. To bi bilo suprotno ustavnom principu da rad čoveka i rezultati njegovog rada određuju materijalni i društveni položaj čoveka u našem društvu.

Samoupravnim sporazumom o udruživanju rada radnika u osnovnoj organizaciji udruženog rada kojim se regulišu sva bitna pitanja odnosa radnika u osnovnoj organizaciji ne bi trebalo utvrđivati sve pojedinosti iz radnih odnosa, nego samo to da postoji međusobna odgovornost radnika u zajedničkom radu, da je svaki radnik saglasan s tim da ima jednaka prava i jednaku odgovornost prema drugim radnicima, to jest da će se pokoravati odlukama

većine radnika u osnovnoj organizaciji udruženog rada. U skladu sa ovim sporazumom može se onda donositi jedan ili više samoupravnih opštih akata kojima se uređuju međusobni radni odnosi radnika u udruženom radu. Recimo, posebnim samoupravnim opštim aktom može se regulisati pitanje radne discipline, kao i druga pitanja iz oblasti radnih odnosa.

Bitno je da samoupravni opšti akt kojim se uređuju međusobni radni odnosi bude u skladu sa zakonom, samoupravnim sporazumom, statutom i društvenim dogovorom, a najvažnija pitanja koja se tim opštim aktom uređuju jesu: uslovi koje radnik treba da ispunjava za vršenje određenih poslova, odnosno radnih zadataka; poslovi i radni zadaci u čijem vršenju radnici imaju posebna ovlašćenja i odgovornosti; postupak za donošenje odluke o poslovima i radnim zadacima za koje će se zasnivati radni odnos; slučajevi i uslovi pod kojima radnici mogu ili su dužni da privremeno ili trajno vrše i druge poslove, odnosno radne zadatke; raspoređivanje radnika; trajanje i raspored radnog vremena; osnove i merila za raspoređivanje čistog dohotka; osnove i merila vrednovanja rada za raspodelu sredstava za lične dohotke radnika; način iskazivanja, obračunavanja i isplaćivanja ličnih dohodaka radnika; obaveze radnika u radu i njihova odgovornost za povredu radnih obaveza i pričinjenu štetu; povrede radnih obaveza koje se smatraju lakšim, odnosno težim povredama radne obaveze; zaštita radnika na radu; mere kojima se čuva, obezbeđuje i unapređuje radna sredina radnika; posebna zaštita žena, omladine, invalida rada i drugih invalidnih lica; prava i obaveze radnika na obrazovanje i usavršavanje prema potrebama rada; uslovi i način korišćenja odmora i odsustva; prava koja radnicima po prestanku radnog odnosa pripadaju na osnovu minolog rada i dr.

Regulisanje prava, obaveza i odgovornosti radnika u međusobnim radnim odnosima u osnovnoj organizaciji ne može da bude predmet nekakve isključive i, da tako kažem, autarkične nadležnosti radnika osnovne organizacije udruženog rada, jer ni dohodak koji oni stvaraju nije samo njihov dohodak, nego i udruženog rada u celini. Zato šira društvena zajednica, odnosno društveno-političke zajednice imaju pravo da utvrđuju odgovarajuće osnove, načela i okvire za regulisanje ovih odnosa u onim oblastima rada gde se to pokaže nužnim.

Pravo inicijative za usklađivanje, kao i pravo pokretanja spora pred sudom udruženog rada protiv osnovne organizacije udruženog

rada čiji samoupravni opšti akt kojim se uređuju radni odnosi nije u skladu sa zajednički utvrđenim osnovima i okvirima za uređivanje radnih odnosa u radnoj organizaciji i složenoj organizaciji udruženog rada treba da imaju ne samo radnici u toj osnovnoj organizaciji i u drugim osnovnim organizacijama s kojima su oni zaključili samoupravni sporazum o udruživanju u radnu, odnosno složenu organizaciju udruženog rada, nego i društveni pravobranilac samoupravljanja, sindikat, samoupravna radnička kontrola i skupština društveno-političke zajednice.

2. *Odgovornost radnika za vršenje radnih obaveza*

Pravo je i dužnost svakog radnika u osnovnoj i drugoj organizaciji udruženog rada da savesno i marljivo vrši poverene mu poslove, da izvršava radne zadatke, da stalno usavršava svoje znanje, sposobnosti i radne veštine. Takođe, radnik je dužan da se pridržava utvrđene radne discipline. Za nepridržavanje svojih radnih i drugih dužnosti radnik snosi odgovornost. Ova odgovornost je dvostruka. Na jednoj strani, radnici su za vršenje svojih prava i obaveza odgovorni kako ostalim radnicima koji rade u istoj osnovnoj organizaciji, odnosno u radnoj, složenoj organizaciji udruženog rada itd., tako i radnicima u drugim samoupravnim organizacijama i zajednicama, a, na drugoj strani, radnici su odgovorni i celoj socijalističkoj društvenoj zajednici.

Odgovornost radnika u pojedinim radnim celinama ne može se svesti samo na odgovornost prema ostalim radnicima u tim parcijalnim delovima radnog procesa, nego mora postojati i prema svim drugim radnicima koji rade u svim ostalim organizovanim oblicima procesa rada u udruženom radu. Jer svi su oni radno u procesu proizvodnje povezani, i to direktno ili indirektno i međusobno zavisni u pogledu kvaliteta rada, rokova završetka pojedinih poslova, blagovremene isporuke materijala, polufabrikata, gotovih proizvoda i drugog. U tom smislu su i uzajamno odgovorni za vršenje svojih radnih obaveza. S druge strane, i društvena zajednica mora imati mogućnosti i prava da vrši nadzor i uticaj na rad i ponašanje radnika u udruženom radu u pogledu dobrog gospodarenja društvenim sredstvima, to jest u pogledu uspešnosti, kao i zakonitosti rada i odlučivanja radnika u organizacijama udruženog rada. U tom smislu, radnici su odgovorni i društvenoj zajednici, ne

samo pravno nego i društveno i politički, jer ostvarujući upravljanje sredstvima u društvenoj svojini oni vrše i društvenu funkciju.

Za neodgovoran odnos prema obavezama iz samoupravnih sporazuma i odluka odgovornih organa osnovnih i drugih organizacija udruženog rada, kao i za kršenje radne discipline, svaki radnik — od nekvalifikovanog do direktora — treba da snosi ličnu, materijalnu i drugu odgovornost i da podleže sankcijama utvrđenim samoupravnim sporazumom ili posebnim samoupravnim opštim aktom na osnovu tog sporazuma, u skladu sa zakonom.

Dakle, pojedini radnici mogu prihvatiti ili ne prihvatiti samoupravni opšti akt kojim se regulišu radni odnosi i radna disciplina, ali kada ga jednom većina prihvati, on postaje zakon osnovne organizacije udruženog rada i tada radnici upravo zbog toga što su ga demokratski prihvatili snose i odgovornost za njegovo sprovođenje, odnosno moraju ga sami poštovati i ponašati se u skladu s njim.

Odredbe Zakona o udruženom radu su veoma precizne u pogledu vrsta i težine povreda radne discipline i određivanja postupka, nadležnih organa, mera i sankcija koje se mogu preduzimati, odnosno izricati za izvršene povrede radnih dužnosti. Za utvrđivanje postojanja povrede radne discipline, odnosno povrede radne dužnosti, kao i za preduzimanje odgovarajućih mera u organizaciji udruženog rada predviđen je poseban organ — disciplinska komisija, koja je autonomna u svome radu. U radu ove komisije posebnu ulogu, direktno ili indirektno, imaju i sindikati.

Članove komisije biraju radnici u osnovnoj organizaciji udruženog rada po postupku kojim se bira radnički savet, pri čemu se najviše jedna četvrtina članova komisije bira sa liste lica izvan osnovne organizacije koju utvrđuje veće udruženog rada skupštine opštine na čijoj je teritoriji sedište osnovne organizacije. Ovo je bilo potrebno uneti u Zakon o udruženom radu da bi se sprečilo stvaranje klika u osnovnim organizacijama udruženog rada koje bi se neopravdano obračunavale sa pojedinim radnicima. Dve ili više osnovnih organizacija udruženog rada mogu formirati zajedničku disciplinsku komisiju. Ako se formira jedna komisija za više osnovnih organizacija udruženog rada, radnici svake osnovne organizacije udruženog rada biraju podjednak broj članova komisije.

Zahtev za pokretanje postupka za utvrđivanje odgovornosti može postaviti radnički savet, organ samoupravne radničke kontro-

le, poslovodni organ, sindikati, društveni pravobranilac samoupravljanja ili nadležni organ društveno-političke zajednice.

Kada utvrdi da je izvršena povreda radne dužnosti ili radne discipline, komisija je dužna da izrekne i odgovarajuću kaznu, odnosno jednu od zakonom predviđenih mera: opomenu ili javnu opomenu ili privremeni premeštaj na drugo radno mesto ili novčanu kaznu itd. Zakonom je predviđena i paušalna naknada štete, ali samo za određene prekršaje, odnosno za one povrede radne dužnosti kojima je osnovnoj organizaciji naneta materijalna šteta.

Otpor prema novčanoj kazni ispoljavan ranije i u praksi i u pravnoj i političkoj teoriji, o kojoj je inače bilo veoma mnogo diskusija i rasprava i pripremi Zakona o udruženom radu, proističe iz uloge koju je klasična primena te kazne imala u kapitalističkom sistemu. Radnici i Komunistička partija Jugoslavije su pre rata bili protiv globa i novčanih kazni i mislim da ih i sada ne bi trebalo primenjivati generalno, nego veoma restriktivno, u izuzetnim slučajevima.

Zakonom je predviđena i mera prestanka radnog odnosa koju komisija može izreći samo u slučajevima teže povrede radnih dužnosti kojom je prouzrokovan poremećaj u procesu rada, neopravdanog uzastopnog izostajanja sa posla u trajanju od najmanje pet radnih dana, kao i za druge teže povrede radnih obaveza koje su samoupravnim opštim aktom predviđene kao razlog za primenu ove mere. Kad komisija utvrdi da su izvršene takve povrede radnih obaveza, dužna je da izrekne meru prestanka radnog odnosa. Komisija može radničkom savetu predložiti ublažavanje ove mere kad smatra da postoje određene olakšavajuće okolnosti ili određeni razlozi socijalne prirode ili da je povreda uslovljena nekim objektivnim okolnostima itd. Izvršenje ove mere, kao i izvršenje novčane kazne može se i odložiti za vreme koje je utvrđeno samoupravnim opštim aktom u skladu sa zakonom, pa ako radnik u tom roku ne izvrši ponovo težu povredu svojih radnih obaveza, smatraće se kao da mera nije ni izrečena.

O svemu ovome govorim ovde zato što se u praksi, to jest u disciplinskim komisijama, pa i u celim kolektivima često vodi diskusija ne o tome da li je radnik napravio prekršaj, odnosno da li je izvršio povredu radnih dužnosti ili nije, nego o tome da li ga treba kazniti ili ne. Međutim, Zakon o udruženom radu polazi od načela da se mora dosledno poštovati princip da se, ako je utvrđeno da je izvršena povreda radnih dužnosti ili drugih radnih obaveza, mora

izreći i određena mera, to jest kazna, a samo radnički savet ima pravo da kaznu, odnosno izrečenu meru ublaži ili čak i ukine.

Postupak utvrđivanja povreda radnih dužnosti i izricanja mera je, po pravilu, javan, a komisija je dužna da omogući radniku da bude saslušan i da se brani. Protiv odluke komisije radnik se može žaliti radničkom savetu, posebnoj komisiji, kao i sudu udruženog rada. Žalba ne odlaže izvršenje odluke komisije, osim u slučajevima kada je komisija odredila paušalnu naknadu štete.

Disciplinska komisija treba da bude organ u koji radnici imaju poverenje i koji će se zaista strogo ali nepristrasno boriti protiv povreda radnih dužnosti i drugih radnih obaveza i na odgovarajući način kažnjavati prekršioce, a radnički savet mora obavljati svoje političke funkcije i, ako nade za potrebno, oslobađati od kazne ili je ublažavati. Predloge za oslobađanje od kazne ili za ublažavanje kazne daje i sindikat, koji je, u stvari, branilac radnika pred disciplinskom komisijom. Sindikat može dati svoje mišljenje i disciplinskoj komisiji i radničkom savetu, a ovi organi su dužni da ga uzmu u obzir kad odlučuju o kazni. Dakle, povrede radnih obaveza i dužnosti ne mogu se tolerisati. Radnika svakako treba zaštititi od samovolje, ali on mora da odgovara za svoje štetne ili nezakonite postupke.

3. Lično izjašnjavanje kao oblik odlučivanja radnika

Jedno od bitnih pitanja ostvarivanja samoupravljanja u udruženom radu i izgradnje demokratskih društveno-ekonomskih odnosa uopšte jeste svakako pitanje oblika odlučivanja u osnovnim organizacijama udruženog rada i u drugim oblicima samoupravnog organizovanja udruženog rada i udruživanja rada i sredstava. U toku izrade Zakona o udruženom radu, a i ranije, u pripremi novog Ustava bilo je određenih dilema upravo oko oblika odlučivanja radnika u udruženom radu. S tim u vezi ukazaću ovde samo na neke od tih dilema i na neka pitanja od čijeg rešavanja neosporno zavisi i dalji uspešan razvoj socijalističkih samoupravnih odnosa u praksi. Doduše, Zakonom o udruženom radu ta pitanja su u velikoj meri raščišćena i rešena, ali u samoupravnoj praksi ina i verovatno će i ubuduće biti problema u ostvarivanju i onih njegovih odredaba kojima je regulisana materija ostvarivanja samoupravljanja, odnosno oblici udruživanja radnika u udruženom radu.

U ostvarivanju samoupravljanja radnici u osnovnoj i drugim

organizacijama udruženog rada ličnim izjašnjavanjem odlučuju o neotuđivim pravima, i to u odnosima ravnopravnosti i uzajamne odgovornosti sa drugim radnicima. Odlučivanje ličnim izjašnjavanjem radnici ostvaruju: referendumom, na zborovima radnika, potpisivanjem, odnosno davanjem posebnih izjava u pismenom obliku i drugim oblicima ličnog izjašnjavanja utvrđenim zakonom, statutom ili samoupravnim sporazumom.

Najznačajniji oblik ličnog izjašnjavanja jeste referendum. Zakonom o udruženom radu je izričito utvrđeno o kojim pitanjima radnici u osnovnoj i drugim organizacijama udruženog rada odlučuju referendumom, odnosno utvrđeno je da se o određenim pitanjima koja spadaju u krug neotuđivih prava radnika ne može drukčije odlučivati nego samo referendumom. Tako, na primer, radnici referendumom odlučuju o: samoupravnom sporazumu o udruživanju rada radnika u osnovnoj organizaciji; samoupravnom sporazumu o udruživanju u radnu organizaciju, složenu organizaciju i poslovnu zajednicu; promenama u organizovanju osnovne organizacije; statutu osnovne, radne i složene organizacije; osnovama plana osnovne organizacije; osnovima i merilima za raspodelu sredstava za lične dohotke i za zajedničku potrošnju; drugim samoupravnim sporazumima kad je to zakonom utvrđeno, kao i o drugim pitanjima utvrđenim samoupravnim sporazumom i statutom osnovne organizacije.

A samoupravnim sporazumom i statutom radnici utvrđuju i pitanja o kojima odlučuju potpisivanjem, odnosno davanjem posebne izjave u pismenom obliku. Uglavnom su to pitanja koja se odnose na zasnivanje radnog odnosa. Tom prilikom radnik se, u stvari, pismeno saglašava sa osnovnim samoupravnim aktima osnovne organizacije u koju stupa.

Na zboru radnika, pak, radnici daju inicijative, predloge i mišljenja, usaglašavaju stavove u ostvarivanju prava rada društvenim sredstvima i drugih samoupravnih prava, utvrđuju smernice za rad delegacije i delegata i donose odluke, pod uslovima i na način utvrđen zakonom, samoupravnim sporazumom i statutom.

Zakonom je, dakle, utvrđeno o kojim pitanjima, kojim oblikom ličnog izjašnjavanja radnici odlučuju. Takođe, utvrđeni su i razrađeni način i postupak prethodnog raspravljanja o onim pitanjima o kojima radnici odlučuju ličnim izjašnjavanjem: uloga mesto i zadaci radničkog saveta i drugih organa i sindikata u postupku odlučivanja ličnim izjašnjavanjem; koja većina je potrebna za do-

nošenje pojedinih akata; postupak u slučaju kad radnici referendumom ne prihvate predloženi akt; odlučivanje na zborovima radnika u delovima procesa rada, odnosno u radnim jedinicama itd.

Takvim uređivanjem odnosa i utvrđivanjem oblika odlučivanja ličnim izjašnjavanjem radnika u ostvarivanju njihovih društveno-ekonomskih i drugih samoupravnih prava u udruženom radu određeni su značaj, mesto i uloga svakog od tih oblika odlučivanja, što će nesumnjivo doprineti učvršćivanju samoupravnog društveno-ekonomskog položaja radnika u udruženom radu, kao i njegovog političkog i društvenog položaja uopšte. Jer, upravo o svim pitanjima koja čine osnovu položaja radnika ne samo u udruženom radu nego i u društvu uopšte niko ne može da odlučuje mimo njega niti u njegovo ime. O svim takvim pitanjima koja, kao što je rečeno, spadaju u neotuđiva prava radnika odlučuje sam radnik neposredno ličnim izjašnjavanjem, i to u postupku i na način koji zaista obezbeđuju slobodno izražavanje volje radnika, odnosno njegovih klasnih i društvenih interesa. Razume se, on o tim pitanjima, to jest o neotudivim pravima mora da odlučuje o odnosima ravnopravnosti, međusobne povezanosti i uzajamne odgovornosti sa drugim radnicima u udruženom radu, vodeći pri tome računa ne samo o svojim ličnim interesima i potrebama nego istovremeno i o zajedničkim interesima i potrebama svih radnika, to jest radničke klase kao celine i o interesima i potrebama društvene zajednice

Lično izjašnjavanje kao oblik odlučivanja radnika ranije se shvatalo — a i danas ima ponegde takvih shvatanja — kao vrhunac demokratije. Takva shvatanja odnosila su se pre svega na zborove radnika kao oblik odlučivanja radnika. Odlučivanje ličnim izjašnjavanjem je bez sumnje demokratski oblik odlučivanja. U tom pogledu i zborovi radnika su u razvoju našeg sistema socijalističkog samoupravljanja uvek igrali veliku ulogu. Oni će i ubuduće biti veoma važan instrument i sredstvo ostvarivanja samoupravljanja u udruženom radu. Međutim, ne može se tvrditi da je lično izjašnjavanje, pogotovo zbor kao oblik tog izjašnjavanja, bar za određen krug pitanja i u određenim društvenim situacijama, najpogodniji i najpouzdaniji demokratski instrument.

Upravo zato što su najdoslednija institucija neposredne demokratije, zborovi radnika mogu poslužiti i kao način manipulisanja nedovoljno informisanim radnicima. Drugim rečima, zbor radnika često može da se pretvori u formalnost preko kojeg poslovodni

organi nameću svoje stavove. A ponekad zbor radnika može postati i mesto za pritisak jedne grupe radnika protiv većine, što onemogućava svaku racionalnu odluku. Zbor radnika treba shvatiti i u praksi koristiti pre svega kao oblik konsultacije i dogovora radnika, dok odlučivanje na zborovima radnika treba da bude ograničeno na ona pitanja o kojima radnici zaista mogu biti u punoj meri informisani, to jest da zaista znaju o čemu će glasati. Pošto se katkad kao prethodno pitanje postavlja da li je svest naših radnika dovoljno sazrela da odlučuju putem referenduma, onda u odgovoru na to pitanje, takođe, treba imati u vidu i to da se pri odlučivanju na zborovima pojavljuju razni uticaji i pritisci koji mogu biti kako pozitivni, tako i negativni. Upravo zato se ni referendumom — kao ni zborom radnika — ne mogu rešavati komplikovana pitanja upravljanja, nego samo ona pitanja o kojima radnici sa punim poznavanjem i razumevanjem suštine predloga mogu reći da ili ne.

Zato je i bilo neophodno da se Zakonom o udruženom radu utvrde pitanja o kojima radnici odlučuju referendumom, a sam referendum u praksi treba da bude pripremljen na način da radnici imaju sasvim jasnu predstavu za šta glasaju. U pripremi referenduma značajnu ulogu imaju radnički savet i sindikat. Međutim, odgovornost za pripremu referenduma snose i drugi subjekti u osnovnoj organizaciji udruženog rada, to jest i drugi organi i organizacije. Nema sumnje da tu odgovornost snosi pre svega radnički savet i poslovodni organ. Poslovodni organ je dužan da pripremi i podnese predloge sa svom potrebnom argumentacijom, na način dostupan radnicima. Radnički savet je odgovoran, to jest dužan da organizuje prethodni pripremni rad na osnovu takvih predloga koje, zatim, razmatraju zborovi i radne grupe radnika u prethodnoj diskusiji. U svemu tome sindikat treba da učestvuje, odnosno da saraduje i na određen način da utiče na odluke radničkog saveta i poslovodnih organa da te odluke budu u skladu sa javnom diskusijom, to jest sa raspravom koja je prethodno vođena. Aktivna uloga sindikata mora se ispoljiti i u tome što je radnički savet dužan da na zahtev sindikata određeno pitanje stavi na širu raspravu i konsultaciju radnicima.

Samo, dakle, uz puno angažovanje svih samoupravnih subjekata, to jest svih nosilaca samoupravnih funkcija — radničkog saveta, izvršnih i poslovodnih organa, sindikata, omladinske organizacije, a pre svega organizacije Saveza komunista u osnovnoj i drugim organizacijama udruženog rada, u postupku i na način koji

obezbeđuju neposredno učešće svih radnika u prethodnom raspravljanju i konsultacijama. lično izjašnjavanje kao oblik demokratskog odlučivanja može dati rezultate koji će snažnije podsticati dalji razvoj samoupravnih odnosa u udruženom radu i doprinosti efikasnijem odlučivanju, a to znači i potpunijem ostvarivanju samoupravljanja. A bez takvog angažovanja lično izjašnjavanje često će dati vrlo loše rezultate. Razume se, neposredna svakodnevna praksa i živa aktivnost samoupravljača u osnovnim organizacijama udruženog rada doprineće potpunijem sagledavanju vrednosti i značaja pojedinih oblika ličnog izjašnjavanja.

4. Odlučivanje putem delegata i delegacija

U udruženom radu i u društvenom životu uopšte postoje konkretne situacije i brojna pitanja o kojima lično izjašnjavanje nije moguće sprovesti, to jest nije moguće odlučivanje ličnim izjašnjavanjem, pa su potrebni i drugi demokratski organi i drugi demokratski oblici i instrumenti uticaja i odlučivanja radnika, kako u okviru i na nivou organizacija udruženog rada, tako i na nivou društveno-političkih zajednica. Najznačajniji oblik takvog odlučivanja je svakako radnički savet i slični organi samoupravljanja na svim nivoima samoupravnog odlučivanja. Ta tela su sada zasnovana na načelima delegatskog sistema, jer u našim uslovima to je najpogodniji oblik spajanja pojedinačnog sa zajedničkim i opštedruštvenim interesom. Delegatski sistem je, takođe, sistem neposrednog odlučivanja radnika, ali u takvim oblicima koji omogućavaju stalno međusobno demokratsko uskladjivanje interesa sa drugim radnicima i organizacijama i demokratsko donošenje odluka u odgovarajućim delegatskim telima. Delegatskim sistemom, odnosno odlučivanjem putem delegata u radničkom savetu osnovne organizacije udruženog rada i putem delegata i delegacija u drugim organizacijama udruženog rada i oblicima udruživanja rada i sredstava, kao i u skupštinama samoupravnih interesnih zajednica i u skupštinama društveno-političkih zajednica — a uz angažovanje svih stvaralačkih snaga socijalističkog društva — upravo postoje realne mogućnosti da se ispolje i uskladjuju neposredni pojedinačni i zajednički interesi radnika i njihove stvarne radne i životne potrebe, ali i interesi društvene zajednice kao celine, to jest društveni interesi.

Delegatski sistem je u dosadašnjem funkcionisanju, u tom pogledu, pokazao mnoge pozitivne strane i prednosti u odnosu na

raniji sistem. Jer, s jedne strane, odnos delegata i delegatske baze u sebi sadrži vezanost delegata za osnovno opredeljenje delegacije, odnosno za stavove i smernice radnog kolektiva i radničkog saveta koji su ga izabrali, a, s druge strane, i slobodu delegata da stvaralački zajedno i ravnopravno sa ostalim delegatima doprinosi uspešnom sporazumevanju i rešavanju pitanja koja su na dnevnom redu organa u čijem radu učestvuje.

U stvari, odlučivanje radnika putem delegata i delegacija ostvaruje se tako što radnik u osnovnoj organizaciji udruženog rada zajedno i ravnopravno sa drugim radnicima utvrđuje stavove o radu delegata i daje smernice delegatu u pogledu njegovog izjašnjavanja o pitanjima o kojima radnički savet osnovne ili radne ili šire organizacije udruženog rada donosi odluke. Zakonom su u tom pogledu precizirani svi odnosi između radnika, to jest dela radnika koji su izabrali delegata i delegata u radničkom savetu osnovne organizacije. Tako, na primer, delegat u radničkom savetu osnovne organizacije ima pravo i dužnost da o svim pitanjima o kojima odlučuje radnički savet iznosi stavove radnika koji su ga izabrali, da sa ostalim delegatima usaglašava stavove, da obaveštava radnike o svom radu i o radu radničkog saveta, da traži stavove radnika kad mu nisu date smernice ili one nisu dovoljne da bi se mogao izjasniti o pitanjima o kojima odlučuje radnički savet itd. Delegati u radničkom savetu osnovne organizacije, prema tome, rade po smernicama radnika koji su ih izabrali i za svoj rad odgovaraju radnicima osnovne organizacije. Takođe, uređeni su i odnosi između delegata u radničkom savetu radne i složene organizacije udruženog rada i radnika i radničkog saveta u osnovnoj organizaciji čiji je on delegat. Delegat u radničkom savetu radne organizacije dužan je, na primer, u odlučivanju o pitanjima koja se odnose na stvaranje materijalnih obaveza osnovne organizacije, da se izjasni i da glasa u skladu sa stavom koji su zauzeli radnici, odnosno radnički savet osnovne organizacije čiji je on delegat. Osim toga, uređeni su i odnosi između delegata u delegatskim telima u drugim oblicima udruživanja, kao i u skupštinama samoupravnih interesnih zajednica i u skupštinama društveno-političkih zajednica i radnika u osnovnoj organizaciji udruženog rada.

Bitno je, dakle, da delegati radnika uvek rade i odlučuju na osnovu stavova i smernica koje radnici utvrđuju u osnovnoj organizaciji iz koje su izabrani delegati i da su odgovorni radnicima,

odnosno radničkom savetu te organizacije. Naravno, smernice delegatske baze moraju biti dovoljno elastične, odnosno delegati moraju imati relativno široka ovlašćenja uvek kad je reč o pitanjima koja ne zadiru u neki od osnovnih interesa njihove uže samoupravne organizacije i zajednice za koji je formulisan čvrst stav i čija bi promena tog stava zahtevala ponovno razmatranje određenog pitanja u delegaciji osnovne samoupravne zajednice i u samoj toj zajednici.

Osim toga, ne utiču samo radnici na delegaciju nego i delegacija na radnike. Pošto delegacija mora da vodi računa i o interesima drugih radnika i drugih osnovnih organizacija udruženog rada, ona mora o tome da informiše i svoje birače i da time utiče na njihove stavove. A međusobna zavisnost radnika je dovoljna garancija da će oni u većini slučajeva naći zajednička rešenja. Dosadašnja praksa to i potvrđuje.

Osim toga, delegacija kao bitan sastavni deo delegatskog odlučivanja mora biti široko otvorena prema strukturi celokupne društvene svesti i stvaranja, to jest mora biti sposobna da se konsultuje i u svom radu oslanja na šire izvore sagledavanja stvari i znanja, nego što su oni izvori kojima sama raspolaže. Jer, delegacije nisu same sebi dovoljne. Upravo iz nekakvog straha za autonomiju delegacije u praksi se često zaboravlja ili ne vidi da je kvalifikovano odlučivanje delegacije moguće samo ako ona ima uvid ne samo u parcijalne interese samoupravne organizacije i zajednice koju delegacija predstavlja nego i u šire i opštedruštvene interese od kojih zavisi i ostvarivanje određenog parcijalnog interesa. Tu posebnu ulogu imaju društveno-političke organizacije, državni izvršni organi, nauka i stručne službe, koji treba da postanu svakodnevni oslonac delegacija u njihovom radu i odlučivanju.

Slabosti u funkcionisanju delegatskog sistema, odnosno slabosti u radu delegata i delegacije često proizlaze takode iz nedogradečnosti onih, da tako kažem, pomoćnih mehanizama bez kojih je kvalifikovano odlučivanje nemoguće. Reč je pre svega o sistemu informisanja delegacija i delegata, stručnoj pomoći pri formulisanju predloga, komunikaciji između samih delegacija, pa čak i o tehničko-organizacionim uslovima njihovog rada. Očigledno, sve se to ubuduće mora menjati i prilagodavati novim uslovima.

5. Organi upravljanja i drugi organi u osnovnoj i drugim organizacijama udruženog rada

U razvoju našeg samoupravnog društveno-ekonomskog sistema polazna tačka bilo je odlučivanje radnika u radničkom savetu, koji je vremenom postajao ne samo u ocenama izvan Jugoslavije o našem sistemu nego i u našim gledanjima, da tako kažem, sinonim za socijalističko samoupravljanje. Od toga početnog oblika radničkog samoupravljanja, to jest odlučivanja radnika, radnički savet je u svom daljem razvoju predstavljao okosnicu širenja i razvijanja samoupravljanja uopšte, odnosno samoupravnog sistema kao celovitog društvenog sistema.

Pored radničkog saveta, organi osnovne organizacije udruženog rada i drugih oblika organizovanja udruženog rada putem kojih radnici odlučuju i vrše određene poslove u ostvarivanju svojih društveno-ekonomskih i drugih samoupravnih prava su izvršni organ radničkog saveta i poslovodni organ. Osim ovih organa, kao oblik odlučivanja — naravno, na određen način — pojavljuje se i delegacija osnovne organizacije udruženog rada, a donekle i poseban organ samoupravne radničke kontrole. Osim toga, u i oko radničkog saveta nastaje niz komisija i sličnih organa koji rade na pripremi odluka radničkog saveta ili imaju određene samostalne operativne nadležnosti koje im daje statut osnovne, odnosno druge organizacije udruženog rada.

Iako danas radnički savet nije jedini oblik upravljanja i samoupravnog odlučivanja radnika u organizacijama udruženog rada, on je po svojim funkcijama, nadležnostima i pravima osnovni faktor i bitan instrument socijalističkog samoupravljanja, to jest nezamenjiv oblik odlučivanja radnika u udruženom radu. Jer, i pored svih drugih oblika odlučivanja radnika, radnički savet je bio i ostao jedini organ kolektiva na koji radnici imaju neposredni uticaj koji je najveća garancija samoupravljanja, to jest vlasti radničke klase. Konstituisanje radničkog saveta na delegatskom principu otvara još šire i neposrednije mogućnosti uticaja radnika na radnički savet. Međutim, da bi radnički savet osnovne ili druge organizacije udruženog rada bio stvarno »radnička skupština« koja radi po smernicama radnika iz svih delova procesa rada, odnosno po smernicama radnika osnovnih organizacija udruženog rada i da bi mogao da odlučuje o najvažnijim životnim i radnim pitanjima radnika, bilo je neophodno da se jasno definišu njegov položaj,

prava i dužnosti, odnosi prema radnicima i drugim organima u osnovnoj organizaciji udruženog rada, kao i odnosi prema organima i drugim delegatskim telima u drugim oblicima udruživanja rada i sredstava i prema organima društveno-političkih zajednica.

Tako, na primer, prema Zakonu o udruženom radu, radnički savet osnovne organizacije udruženog rada utvrđuje predlog statuta i donosi druge samoupravne opšte akte kojima se ureduju odnosi u osnovnoj organizaciji; utvrđuje predlog smernica za plan osnovne organizacije; utvrđuje predlog elemenata za zaključivanje samoupravnih sporazuma o osnovama planova samoupravnih organizacija i zajednica i o zaključivanju dogovora o osnovama planova društveno-političkih zajednica; utvrđuje poslovnu politiku; donosi plan osnovne organizacije; utvrđuje mere za sprovođenje poslovne politike i plana osnovne organizacije; donosi odluku o davanju, odnosno uzimanju kredita u vezi sa tekućim poslovanjem u skladu sa planom osnovne organizacije; utvrđuje periodični obračun i završni račun; bira, imenuje i razrešava od dužnosti izvršni i poslovodni organ, odnosno članove tih organa; stara se o obaveštavanju radnika o pitanjima od interesa za njihovo odlučivanje i kontrolu u osnovnoj organizaciji; daje smernice i uputstva izvršnom organu i poslovodnom organu osnovne organizacije i vrši kontrolu nad njihovim radom; utvrđuje program mera koje proizlaze iz programa opštenarodne odbrane i društvene samozaštite koje se odnose na radnu organizaciju i stara se o načinu sprovođenja mera i vrši i druge poslove utvrđene statutom i drugim samoupravnim opštim aktima, u skladu sa zakonom.

Ili, kad je reč o odnosu delegacije i radničkog saveta, onda i radnički savet, pored zbora radnika, ima pravo i obavezu da vrši uticaj na delegaciju, jer i radnički savet je, da tako kažem, organizovana radnička klasa. Sam delegatski sistem nije niti će postati više demokratski zbog toga što bi delegacija bila povezana samo sa zborom radnika, a ne i sa radničkim savetom. Radnički savet kao organizovana snaga radnika mora, prema tome, biti u toku rada delegacije. On ne treba da daje direktive za rad delegacije niti da razmatra svako pitanje koje je na dnevnom redu delegacije i da donosi odluke o tim pitanjima, ali mora biti u toku njihovog rešavanja, mora davati inicijativu i učestvovati u formulisanju smernica i mora razmatrati svako pitanje iz rada delegacije za koje oceni da je od interesa za kolektiv kojeg predstavlja.

Funkcija upravljanja u osnovnoj organizaciji udruženog rada,

a time i u udruženom radu u celini, to jest u celom sistemu udruženog rada isključivo je funkcija udruženih radnika. Drugim rečima, pravo na samoupravljanje koje u sebi sadrži niz društveno-ekonomskih i drugih samoupravnih prava ostvaruju radnici neposredno i ravnopravno u odnosima međusobne povezanosti i uzajamne odgovornosti odlučivanjem putem različitih oblika ličnog izjašnjavanja i putem delegata u radničkom savetu. Zato je radnički savet isto tako oblik odlučivanja radnika kao i neposredno izjašnjavanje radnika. Pri tome radnički savet može kvalifikovanije da ulazi u materiju odlučivanja, nego zborovi radnika, pogotovo ako nisu dovoljno informisani. Prema tome, i radnički saveti i zborovi radnika imaju svoje mesto i specifične zadatke u samoupravnom odlučivanju. Zato bi svaka tendencija potcenjivanja uloge radničkih saveta ili potiskivanje te uloge u korist nekog stihijskog odlučivanja mogla da se pokaže kao veoma opasna za stabilnost i efikasnost sistema socijalističkog samoupravljanja.

Pri razgraničavanju nadležnosti i odnosa između radničkog saveta i poslovodnog organa pošlo se od toga da radnici kada demokratski upravljaju sredstvima u društvenoj svojini obavljaju i određenu društvenu funkciju za koju su odgovorni pred društvom, odnosno pred svim ostalim radnicima. Jer, upravo u odnosima koji nastaju u upravljanju i raspolaganju stvarima u društvenoj svojini određen je i položaj radnog čoveka. Ali od radnika i njihovih samoupravnih organa ne treba očekivati da pripremaju i donose stručne odluke o upravljanju stvarima, to jest da organizuju i uskladuju proces rada i poslovanja. Za to je potreban poseban visokokvalifikovani aparat stručnog upravljanja, to jest aparat za vođenje poslovanja koji u tom pogledu mora da snosi samostalnu stručnu i javnu odgovornost, ne samo pred kolektivom radnika nego i pred društvom. A konkretan ekonomski rezultat tog upravljanja koji se izražava prvenstveno u kretanju dohotka osnovne organizacije udruženog rada i dohotka radnika jeste onaj pokazatelj na osnovu kojeg radnici mogu ne samo da ocenjuju uspeh ili neuspeh stručnog vođenja poslovanja i rukovođenja procesom rada nego i da zauzimaju stavove u pogledu buduće privredne i razvojne politike, u pogledu upotrebe dohotka, udruživanja dohotka sa drugim radnicima itd. Zato je Ustavom i Zakonom o udruženom radu i pojmovno i terminološki razgraničena funkcija upravljanja radom, dohotkom i poslovanjem od funkcije vođenja poslovanja, organizovanja i uskladjivanja procesa

rada. A obe ove funkcije su, takođe, jasno odvojene od određenih izvršnih funkcija koja se mogu poveriti izvršnim organima radničkog saveta. Naravno, svako je u vršenju svojih funkcija, to jest u radu i vršenju prava i dužnosti u okviru svog delokruga samostalan, ali je i odgovoran radničkom savetu, odnosno radnicima.

Odnos radničkog saveta i poslovnog organa u organizacijama udruženog rada u pogledu prava, dužnosti i ovlašćenja u postupku odlučivanja rešen je, pored ostalog, i regulisanjem pitanja odgovornosti za pogrešne odluke. U našem ustavnom sistemu odgovornost za sve nepravilne odluke skupštine društveno-političke zajednice ne snose delegati, nego zajednica, s tim što birači mogu pozvati na političku odgovornost svoje delegate. I za nepravilne odluke radničkog saveta materijalnu odgovornost treba da snosi organizacija udruženog rada, s tim što radnici osnovne i druge organizacije udruženog rada mogu pozvati na odgovornost delegate koji su doneli pogrešne odluke. Ako bi to pitanje bilo drukčije rešeno, onda radnici ne bi pristali da budu članovi radničkog saveta.

Osim toga, veoma je korisno što je u rešavanju ovog pitanja data veća pravna snaga upozorenju poslovnog organa kad on smatra da je odluka radničkog saveta pogrešna ili protivzakonita. Ako radnički savet, suprotno upozorenju, ipak donese takvu odluku, poslovni organ je dužan da je obustavi od izvršenja i odmah obavesti nadležnu skupštinu opštine. To je bolje nego da se izvršava odluka radničkog saveta i da onda nastane šteta koju treba da plate članovi radničkog saveta.

Međutim, kad je reč o neposrednoj krivici pojedinaca, bilo iz kruga poslovnih funkcija bilo radnika, onda pitanje odgovornosti mora da se postavi lično, to jest kao pitanje konkretne odgovornosti pojedinca. Jer svako je lično odgovoran za svoju grešku, i to i materijalno i politički, sve do kazne isključenja iz kolektiva, odnosno prestanka radnog odnosa.

U nas je problem odgovornosti bio — a i danas je još — prilično zapostavljen. Široko rasprostranjeno osećanje neodgovornosti nanelo je i nanosi društvu ogromnu štetu. Zakonom o udruženom radu to pitanje je zaoštreno i otvorene su mogućnosti i utvrđena sredstva kojima kolektivi i odgovorni društveni faktori mogu da se bore za dosledno ostvarivanje odgovornosti, to jest za striktnu primenu predviđenih mera odgovornosti. No, pre svega, od naše prakse i od aktivnosti organizovanih socijalističkih snaga, kao i

državnih organa zavisi da li će se načelno bezuslovne odgovornosti zaista dosledno primenjivati.

Iskustva su pokazala da pokušaji spajanja funkcije upravljanja odnosima među ljudima i funkcije upravljanja stvarima, to jest spajanja radničkog saveta sa poslovnim organom nisu dali očekivane rezultate, odnosno to spajanje nije doveo do povećane kontrole radnika nad poslovnim organima, nego, obrnuto, do veće kontrole poslovnih organa nad radničkim savetom. Upravo zato se insistiralo na većoj samostalnosti radničkog saveta i njegovih izvršnih organa i na njihovoj povezanosti prvenstveno sa radnim kolektivom. Doduše, poslovni organ ima pravo i dužnost da učestvuje u radu radničkog saveta, da pokreće inicijativu i daje predloge, ali donošenje odluka je u nadležnosti radničkog saveta. Činjenica da su radnički saveti u svim organizacijama udruženog rada formirani na načelima delegatskog sistema doprinosiće, između ostalog, stvarnoj samostalnosti radničkog saveta i neposrednoj vezi radničkog saveta sa radnim kolektivom.

Inače, poslovni organ pre svega rukovodi poslovanjem, organizuje i uskladuje proces rada u organizaciji udruženog rada i izvršava odluke radničkog saveta i njegovog izvršnog organa i okrenut je tim poslovima, a ne organima upravljanja, ali je njima odgovoran za rad i poslovanje organizacije udruženog rada. U tom smislu inokosni poslovni organ, kao i predsednik kolegijalnog poslovnog organa ne mogu biti odvojeni od odgovornosti za proces rada i poslovanja. Poslovni organ nije samo izvršni organ radničkog saveta i radnog kolektiva, nego je i odgovoran i široj društvenoj zajednici, jer obavlja i važnu društvenu funkciju. Za rad i poslovanje organizacije udruženog rada direktor ima svoj stručni aparat, to jest radnu zajednicu. On kao rukovodilac te radne zajednice ima pravo da joj nareduje, ali ne i osnovnoj organizaciji udruženog rada u sastavu radne organizacije. Radna zajednica je odgovorna direktoru, a ne i radničkom savetu, inače bi se razbijao jedan prirodan proces rada i onemogućavala lična odgovornost.

Položaj izvršnog organa radničkog saveta u osnovnoj organizaciji udruženog rada, radnoj organizaciji i u širim oblicima udruživanja je jasno izveden i definisan. Ali u realizaciji njihove odgovorne uloge ovi organi radničkog saveta treba da se oslanjaju ne samo na stručnu pomoć stručnog i upravnog aparata unutar radne organizacije nego i na odgovarajuće stručne i društvene službe i organizacije izvan radne organizacije, kao što su društveno-

političke organizacije. Služba društvenog knjigovodstva, statistika, naučnoistraživačke i druge stručne ustanove i instituti, stručne službe sindikata i društveno-političkih zajednica i druge. Sve to treba da omogući radničkom savetu da bude samostalan u oceni stvari i da radi kao kompletna i samostalna radnička delegatska skupština, a ne da bude isključivo zavisan od informacija i inicijativa poslovnih organa. To će ujedno biti i pomoć poslovnim organima da budu i samostalniji i odgovorniji kako u inicijativi, tako i u sprovođenju donetih odluka.

U borbi protiv raznih deformacija u samoupravnim odnosima često se govori o opasnosti od tehnobirokratskog monopola. Tu kritiku neki ljudi shvataju kao napad ili, čak, kao potcenjivanje ili potiskivanje poslovnih organa. Pojavili su se i zahtevi da određene funkcije i prava poslovnih organa treba preneti na izvršni organ radničkog saveta, odnosno da se taj izvršni organ i poslovodni organ spoje u jedno telo.

Mislim da bi to bio veoma pogrešan i opasan put. Udruženom radu su potrebne visokokvalifikovane stručne službe i efikasni poslovodni organi. Da bi oni mogli biti takvi, moraju — u okviru svojih nadležnosti i zadataka — imati neophodnu samostalnost, a kad je reč o vođenju procesa rada, o poslovanju, podnošenju predloga plana i poslovne politike, o borbi za radnu disciplinu itd, moraju imati i odgovarajuća autonomna prava. Doduše, radnički savet vrši kontrolu nad njihovim radom, kao i nad radom u organizaciji udruženog rada uopšte, ali to ne sme ograničavati samostalnost poslovnih organa da preduzimaju sve što je potrebno za uspešan rad i poslovanje.

Prema tome, kritika tehnokratizma o kojoj se napred govori nije uperena protiv samostalne uloge poslovnih organa, a pogotovo ne generalno protiv ljudi u tim organima koji u ogromnoj većini savesno izvršavaju svoje zadatke, nego protiv određenih odnosa koji još uvek stihijski izrastaju iz strukture našeg društva i koji će se još dugo pojavljivati. Kritika pojedinaca ima opravdanja samo onda kada oni tim stihijskim tendencijama daju svesnu podršku ili čak pronalaze za njih ideološka i politička opravdanja. A inače, ne samo društvo nego i radnici i radnički savet treba da daju punu podršku poslovnim organima, jer od dobrog i uspešnog rada tih organa u velikoj meri zavisi i uspeh rada kolektiva kao celine.

Razrađujući detaljno ustavne odredbe o radničkom savetu,

njegovom izvršnom organu i o poslovdnom organu, Zakonom o udruženom radu je dalje učvršćeno samoupravljanje kao društveno-ekonomski i proizvodni odnos našeg socijalističkog društva i obezbedeno njegovo uspešno funkcionisanje. To je bilo neophodno učiniti upravo zato što samoupravljanje može uspešno da funkcioniše samo kao organizovano društvo sa jasno raščlanjenim i određenim odgovornostima, ulogom, pravima i međusobnim odnosima svih subjekata.

Ustavom i Zakonom o udruženom radu utvrđeno je pravo i dužnost radnika da, radi ostvarivanja i zaštite svojih samoupravnih prava u organizacijama udruženog rada, ostvaruju samoupravnu radničku kontrolu, i to neposredno, preko organa upravljanja i preko posebnog organa samoupravne radničke kontrole, na način utvrđen statutom, samoupravnim sporazumom i drugim samoupravnim opštim aktom.

Svaki radnik ima pravo — a radnički savet je dužan da mu to obezbedi — da ostvaruje uvid u izveštaje, spise i isprave organizacije udruženog rada radi upoznavanja sa materijalno-finansijskim stanjem organizacije i sa njenim poslovanjem. Poslovodni organ je dužan da omogući radnicima uvid u isprave, spise i izveštaje osim ako oni imaju karakter poslovne ili druge zakonom ili na osnovu zakona utvrđene tajne. Radnik, takođe, ima pravo da zahteva dopunske podatke o poslovanju organizacije udruženog rada i međusobnim odnosima u udruženom radu, da daje predloge i primedbe i iznosi mišljenje, zbog čega ne može biti pozvan na odgovornost ili stavljen u nepovoljniji položaj.

Radnički savet u vršenju funkcija samoupravne radničke kontrole ostvaruje kontrolu nad radom izvršnog organa, poslovnog organa, stručnih službi i svih delova procesa rada i u slučaju utvrđenih nepravilnosti daje smernice za njihovo otklanjanje.

Organ samoupravne radničke kontrole putem i preko kojeg radnici ostvaruju i štite svoja samoupravna prava u organizacijama udruženog rada naročito vrši kontrolu da se svi radnici, od direktora do radnika na radnom mestu, savesno i pošteno ponašaju prema svojim zadacima, prema svojim drugovima, prema društvenoj imovini i prema samoupravnim pravima i interesima svih radnika.

Kao relativno nova institucija u ostvarivanju zaštite prava radnika u organizaciji udruženog rada, organ samoupravne radničke kontrole je i pre donošenja Zakona o udruženom radu doprineo

potpunijem ostvarivanju samoupravnih prava radnika i zaštiti tih prava. Međutim, u funkcionisanju ovog organa u nekim organizacijama udruženog rada pojavljivale su se određene slabosti, bolje rečeno neshvatanje njegove prave uloge. Pre svega, reč je o određenom obliku »politizacije« ovog organa i neodređenog širenja njegovih prava, iako je Ustavom njegova nadležnost jasno određena. Takva politizacija organa samoupravne radničke kontrole, stihijsko prisvajanje određenih prava i metoda rada vodila bi njihovom pretvaranju u neke grupe koje svakog mogu neodgovorno da napadaju, da organizuju »hajke« i da se oslobode svake kontrole kolektiva. S druge strane, u ranijem periodu u nekim organizacijama ovi organi su bili samo privesak rukovodećih ljudi u kolektivu. U praksi se u nekim slučajevima izražavalo shvatanje da i sam radnički savet, odnosno njegove odluke treba da budu pod kontrolom organa samoupravne radničke kontrole, to jest da se taj organ postavlja iznad radničkog saveta. Takav stav je neprihvatljiv, jer radnički savet snosi punu odgovornost za odlučivanje i predstavlja najviši organ radničkog samoupravljanja, koji jednako kao i zbor radnika može da daje organu samoupravne radničke kontrole određene smernice za njegov rad.

Prema tome, samoupravna radnička kontrola ne može i ne sme u svom radu da se postavlja protiv odluka radničkog saveta, osim kada je reč o nezdravim ili nepoštenim postupcima pojedinih ljudi ili o nekim oblicima njihovog pokušaja da se nametnu kao vlast, ali ona mora biti samostalna u odnosu na sve organe u organizaciji udruženog rada. Zato je postojala potreba da se samoupravna radnička kontrola dovede u vezu ne samo sa radničkim savetom, odnosno kolektivom nego i sa organizovanim subjektivnim snagama, to jest posebno sa sindikatima. To je na odgovarajući način rešeno Zakonom o udruženom radu, posebno onim njegovim odredbama kojima se reguliše izbor organa samoupravne radničke kontrole. Sindikat je »dobio« veliku odgovornost za rad samoupravne radničke kontrole i sastav njenog organa. Jer, sindikat utvrđuje listu kandidata za članove organa samoupravne radničke kontrole i sprovodi kandidacioni postupak, a i opoziv članova ili organa samoupravne radničke kontrole vrši se na predlog sindikata.

Uslov samostalnog delovanja organa samoupravne radničke kontrole je i njena stručnost i kvalifikovanost, jer prava kontrola mora biti stručna. Samo u tom slučaju ona neće biti niti neodgovorna voluntaristička grupa niti privesak poslovnih organa i neće od

njih zavisiti. Međutim, često u samim organizacijama udruženog rada tu stručnost nije moguće obezbediti u potpunosti, tako da je Zakonom o udruženom radu predviđena i mogućnost da organ samoupravne radničke kontrole poveri utvrđivanje određenih činjenica odgovarajućim stručnjacima izvan svoje samoupravne organizacije. S druge strane, u ostvarivanju svojih prava i dužnosti, organ samoupravne radničke kontrole ima pravo da se obraća nadležnim odgovarajućim organima i da saraduje sa njima, kao što su nadležni organi za nadzor nad zakonitošću rada organizacije udruženog rada, društveni pravobranilac samoupravljanja, Služba društvenog knjigovodstva i drugi organi društvenog nadzora i kontrole, kao i sindikati i druge društveno-političke organizacije. Svi ovi organi dužni su da organu samoupravne radničke kontrole daju podatke koji su neophodni za vršenje njegove funkcije.

6. Samoupravni sporazumi i društveni dogovori

Veoma značajni instrumenti ostvarivanja samoupravljanja i uređivanja i usklađivanja društveno-ekonomskih i drugih samoupravnih odnosa i interesa radnika u udruženom radu i društveno-ekonomskih i drugih odnosa od šireg zajedničkog ili od opšteg društvenog interesa su samoupravni sporazumi i društveni dogovori. Upravo o ovim demokratskim instrumentima samoupravnog uređivanja i usklađivanja odnosa u sistemu udruženog rada u našoj društvenoj praksi postoje ponekad određene dileme i nerazumevanja, a bilo ih je i u toku rada na pripremi Ustava i Zakona o udruženom radu. Dileme su nastale i javljaju se oko pitanja obaveznosti ili neobaveznosti zaključivanja samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora, šta su samoupravni sporazumi, a šta društveni dogovori, ko zaključuje i potpisuje ove samoupravne i društvene akte, koga oni obavezuju, može li država određeni samoupravni sporazum ili društveni dogovor proglasiti opšteobaveznim za sve i slično.

Samoupravnim sporazumima samoupravne organizacije i zajednice, odnosno radnici i radni ljudi uređuju i usklađuju svoje međusobne odnose u okviru svojih samoupravnih prava i interesa, to jest samoupravnim sporazumima uređuju se i usklađuju društveno-ekonomski i drugi samoupravni odnosi i interesi u društvenoj reprodukciji i u drugim oblicima ostvarivanja

društveno-ekonomskog položaja radnika i drugih radnih ljudi i njihovih samoupravnih organizacija i zajednica.

Društvenim dogovorima, pak, samoupravne organizacije i zajednice usklađuju svoje samoupravne interese sa širim zajedničkim i društvenim interesima, pa se zato kao njihovi partneri u ovim dogovorima javljaju odgovorni organi društveno-političkih zajednica, sindikati i druge društveno-političke organizacije, privredne komore i drugi. Naime, društvenim dogovorima se obezbeđuje i usklađuje samoupravno uređivanje društveno-ekonomskih i drugih odnosa od šireg zajedničkog interesa za učesnike dogovora ili od opšteg društvenog interesa. Zato u zaključivanju društvenih dogovora samoupravne organizacije i zajednice učestvuju u meri u kojoj odlučuju o ostvarivanju društvenih interesa. Naravno, društveni dogovor mogu zaključiti i društveno-političke zajednice međusobno, bez učešća samoupravnih organizacija i zajednica.

Pojednostavljeno govoreći, kada sporazum zaključuju samoupravne organizacije i zajednice, odnosno radnici i radni ljudi bez učešća državnih i društvenih organa, to jest u okviru svojih sopstvenih samoupravnih prava i interesa, onda je to samoupravni sporazum, a kada ga zaključuju samoupravne organizacije i zajednice sa državnim i drugim društvenim organima ili ga zaključuju republike, pokrajine i opštine, to jest društveno-političke zajednice međusobno, onda je to društveni dogovor.

Samoupravnim sporazumima se uređuju, usklađuju i utvrđuju društveno-ekonomski i drugi samoupravni odnosi, a naročito: udruživanje rada radnika u osnovnoj organizaciji; udruživanje rada radnika u radnoj zajednici; udruživanje rada i sredstava u radne organizacije i druge organizacije udruženog rada, banke i druge finansijske organizacije, zajednice osiguranja imovine i lica, samoupravne interesne zajednice, kao i u druge oblike udruživanja rada i sredstava: osnove plana; interesi u društvenoj podeli rada i društvenoj reprodukciji; osnovi i merila za raspoređivanje dohotka; kriterijumi za samoupravno uređivanje cena; osnovi i merila za raspoređivanje dohotka ostvarenog zajedničkim poslovanjem; odnosi u ostvarivanju slobodne razmene rada; međusobna prava, obaveze i odgovornosti radnika u udruženom radu i mere za njihovo ostvarivanje, kao i odnosi u sprovođenju opštenarodne odbrane i društvene samozaštite.

Samoupravni sporazum međusobno zaključuju radnici u osnovnoj organizaciji, odnosno radnoj zajednici, organizacije udru-

ženog rada, banke i druge finansijske organizacije, zajednice osiguranja imovine i lica, samoupravne interesne zajednice i druge samoupravne organizacije i zajednice, privredne komore i druga opšta udruženja samoupravnih organizacija i zajednica i sindikati. Učesnici u samoupravnom sporazumu, pored sindikata, mogu biti i druge društveno-političke organizacije, kad se utvrđuju odnosi od interesa za ostvarivanje njihovih ciljeva i zadataka utvrđenih njihovim statutom.

Učesnici u samoupravnom sporazumu mogu da budu i društveno-političke zajednice, njihovi organi i organizacije kad, na načelu ravnopravnosti, sredstva kojima raspolažu udružuju međusobno ili sa osnovnim organizacijama ili drugim samoupravnim organizacijama i zajednicama.

Učesnik u samoupravnom sporazumu može biti takođe i radni čovek koji obavlja poljoprivrednu, zanatsku ili drugu delatnost, odnosno radni čovek koji samostalno u vidu zanimanja obavlja profesionalnu delatnost, kad udružuje svoj rad i sredstva sa radom radnika i sredstvima društvene reprodukcije u osnovnoj organizaciji, odnosno kad udružuje svoj rad i sredstva u zemljoradničku zadrugu ili u drugi oblik udruživanja rada i sredstava.

Društvenim dogovorima obezbeđuje se i usklađuje samoupravno uređivanje određenih društveno-ekonomskih i drugih odnosa, a naročito u oblasti planiranja, cena, raspoređivanja dohotka i globalne raspodele sredstava za lične dohotke i zajedničku potrošnju, s jedne, i akumulaciju, s druge strane; određivanja opštih merila rada u vezi sa raspodelom prema radu; politike zapošljavanja u Jugoslaviji i u inostranstvu; međunarodne razmene; određenih pitanja u usmeravanju tržišta i sprečavanju privrednih poremećaja; određenih odnosa među republikama i pokrajinama, i u oblasti zaštite i unapređivanja čovekove sredine. Društveni dogovor zaključuju određeni organi društveno-političke zajednice i zainteresovane organizacije udruženog rada, komore i druga opšta udruženja, samoupravne interesne zajednice, mesne zajednice, druge samoupravne organizacije i zajednice, sindikati i druge društveno-političke i društvene organizacije.

Pored ranije pomenutih pitanja postojale su, a i danas postoje, još neke dileme u vezi sa samoupravnim sporazumima, kao, na primer, u kojim slučajevima se samoupravni sporazum mora usvajati, to jest zaključivati ličnim izjašnjavanjem radnika, to jest saglasnošću svih radnika, a u kojim slučajevima većinom glasova. U

odgovoru na ova pitanja pošlo se od toga da se radnici u osnovnoj organizaciji udruženog rada moraju lično izjašnjavati davanjem posebne izjave u pismenom obliku uvek kad je reč o njihovim neotudivim pravima, a da se sve druge odluke mogu donositi većinom glasova bilo na radničkom savetu, na zboru radnika ili referendumom. Jer da je to postavljeno šire, onda bi se samoupravna praksa veoma komplikovala, stvarali bi se uslovi za demagogiju, probijanje slepe stihije itd. Očigledno je da bi bio onemogućen svaki rad organizacija udruženog rada ako bi od svakog radnika ponao- sob zavisilo da li će odluka biti usvojena ili ne. Stoga, lično izjašnjavanje davanjem posebne izjave praktično dolazi u obzir uglavnom samo prilikom zasnivanja radnog odnosa, odnosno prilikom saglašavanja sa samoupravnim sporazumom o udruživanju, jer taj sporazum sadrži i konkretizuje sva neotudiva prava radnika. Naravno, neprihvatanje tog sporazuma znači da radnik ne može biti ni zaposlen u toj organizaciji.

No, uglavnom, davanjem posebne izjave u pismenom obliku o prihvatanju samoupravnog sporazuma o udruživanju rada radnika u osnovnoj organizaciji, to jest pristupanjem radnika tom sporazumu i davanjem pismene izjave da je upoznat sa samoupravnim opštim aktima kojima se uređuju njegova prava, obaveze i odgovornosti i sa statutom osnovne organizacije i da ih prihvata, radnik zasniva radni odnos, to jest stupa u kolektiv osnovne organizacije.

Kad je, pak, reč o samoupravnom sporazumu o udruživanju u radnu ili u složenu organizaciju udruženog rada, kao i u druge oblike organizovanja udruženog rada, prirodno je da on stupa na snagu kad ga većinom glasova potvrde radnici u osnovnim organizacijama udruženog rada. U ovom slučaju samoupravni sporazum važi za onu osnovnu organizaciju koja ga je potpisala, to jest čiji su radnici prihvatili sporazum većinom glasova.

Učesnici u samoupravnom sporazumevanju i društvenom dogovaranju su ravnopravni, a postupak sporazumevanja i dogovaranja je javan. Samoupravni sporazum i društveni dogovor zaključuju se slobodno i saglasno izraženom voljom učesnika. Prema tome, samoupravno sporazumevanje i društveno dogovaranje je pravo radnika i radnih ljudi u udruženom radu koje više u cilju uređivanja odnosa i uskladjivanja svojih interesa, kao i širih zajedničkih i opštedruštvenih interesa. Pri tome, oni su slobodni i ravnopravni i mogu prihvatiti ili ne prihvatiti obaveze koje se utvrđuju samoupravnim sporazumom, odnosno društvenim dogo-

vorom. Međutim, kad učesnici sporazumevanja, odnosno dogovaranja zakluče sporazumom, odnosno društveni dogovor, odnosno potpišu ga, onda preuzimaju i obaveze utvrđene tim aktima. Razume se, svaki učesnik u društvenom dogovoru može u svako doba otkazati svoje učešće u dogovoru, ali samo na način kako je to samim dogovorom utvrđeno. To isto važi i za samoupravni sporazum.

S druge strane, zaštićeni su i oni samoupravni i društveni subjekti koji ne žele da potpišu neki samoupravni sporazum ili društveni dogovor, jer niko nema prava — čak ni država — da im nametne sporazum ili dogovor. Ovi akti obavezuju samo one koji su ih potpisali. Ustav, dakle, daje sva prava i onima koji ne žele da se sporazumevaju, to jest ne žele da potpišu ili da se priključe samoupravnom sporazumu. Osim toga, zakonom je zabranjeno da se zaključuju sporazumi upereni protiv onih koji ih nisu potpisali.

Sindikata ima pravo i treba da pokreće inicijativu i da daje predloge za zaključivanje samoupravnih sporazuma. Samoupravni sporazumi na koje sindikat mora dati saglasnost, odnosno koje organizacije udruženog rada ne mogu doneti bez saglasnosti sindikata, su, na primer, o utvrđivanju osnova i merila za raspodelu sredstava za lične dohotke, socijalnom položaju i socijalnim pravima radnika, pravima po osnovi rada itd. U tim pitanjima saglasnost sindikata je neophodna, dok u drugim slučajevima sindikati imaju pravo inicijative, predlaganja, podnošenja zahteva itd. Ali ako sindikat ne vrši tu svoju funkciju, onda Zakon priznaje pravo radnicima da neposredno pokreću takvu inicijativu, to jest da oni daju takav predlog radničkom savetu i sindikatu. Radnički savet donosi odluku o predlogu, pošto prethodno izvrši konsultaciju sa radnicima na zboru radnika. Znači, takva inicijativa prolazi kroz neke vrste »filtra«, odnosno radnički savet i sindikat pripremaju predlog i raščišćavaju sve što je sporno, obavljaju u međuvremenu odgovarajuće dogovore i tek na kraju se odlučuje da li će pristupiti zaključivanju sporazuma ili ne.

U nas je ranije bilo dosta rasprostranjeno shvatanje da obaveze preuzete samoupravnim sporazumom ili društvenim dogovorom imaju snagu zakonske obaveze za one koji su ih zaključili. Smatram, međutim, da obaveze iz samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora nisu zakonske obaveze, nego obaveze neke vrste pravovajanih ugovora, to jest ugovorne obaveze. Te dve vrste obaveza ne mogu se izjednačavati. Teza koja je, inače, bila prevaziđena u

ustavnoj diskusiji da društveni dogovor treba da bude zamena za zakon opet se u nekim varijantama pojavila u diskusiji o Zakonu o udruženom radu. Ta teza je odbačena u ustavnoj diskusiji. Još tada je raščišćeno i to da je za uvođenje i sprovođenje bilo kakvih prinudnih mera nadležna samo država putem zakona ili na zakonu zasnovanom propisu, a nijedan drugi akt. Društveno dogovaranje i samoupravno sporazumevanje podrazumeva upravo princip ravnopravnosti i dobrovoljnosti, to jest slobodu i saglasno izražavanje volje učesnika sporazumevanja i dogovaranja, s tim da izvršavanje jednom preuzetih obaveza nije više stvar dobre volje. Jer, kad neko potpiše dogovor, onda je time preuzeo obaveze, ali ne prema državi i zakonu, nego prema drugim potpisnicima dogovora. Ako se jedna strana-potpisnica ne pridržava dogovora, ne izvršava ga, onda druga strana-potpisnica u dogovoru, a ne država, ima pravo da prvu stranu tuži sudu, da pred sudom odgovara za kršenje tog dogovora. Naravno, svako može i da istupi iz dogovora ili sporazuma, ali ne svojevolski, nego na način i po postupku utvrđenom samim sporazumom ili dogovorom.

Zakonom je, takođe, raščišćeno koja se pitanja rešavaju samoupravnim sporazumom o udruživanju, a koja drugim samoupravnim sporazumima koji se donose po potrebi. Ovo je važno jer tako ne može doći do nagomilavanja samoupravnih sporazuma o odnosima u vezi sa udruživanjem rada i sredstava.

Posebno pitanje je odnos između drugih samoupravnih opštih akata i samoupravnih sporazuma. Samoupravni opšti akti koje donosi radnički savet i drugi organi ne mogu se potisnuti na sporedni kolosek, jer se ogroman deo odnosa u udruženom radu upravo uređuje tim aktima. Rešavanje svih pitanja u osnovnim organizacijama udruženog rada ne treba pretvarati u referendum. Sve to zahteva da se statutom ili samoupravnim sporazumom o udruživanju preciznije odredi šta su to samoupravni opšti akti, da se utvrdi ko ih donosi i da im se da značajno mesto u normativnom uređivanju odnosa u udruženom radu, i to na svim nivoima njegovog organizovanja.

Važno pitanje u ostvarivanju samoupravljanja jeste i rešavanje sporova u udruženom radu, to jest u organizacijama udruženog rada koji se ne mogu rešiti redovnim putem. I u Ustavu se pošlo od toga da će sindikat rešavati određene sporove koji nastaju u organizacijama udruženog rada. U nas nije priznat štrajk kao institucija jednostavno zato, što bi u tom slučaju sama ta institucija

bila u kontradikciji sa pravom radnika da sami odlučuju. Međutim, u nas, ipak, ima obustava rada koje su svojevrsna demonstracija radnika protiv određenih stanja ili odluka. Takvi sporovi obično nastaju tamo gde su slabo razvijeni samoupravni odnosi, ili se nagomilaju izuzetno velike teškoće koje niko ne rešava, ili se krše utvrđeni dogovori i sporazumi, ili je pritisak društva na dohodak udruženog rada težak, i slično. Znači nije reč o ekonomskom vidu klasnog sukoba koji se izražava u štrajku — osim u određenoj meri tamo gde su narušeni osnovni samoupravni odnosi — nego o pojavama nezadovoljstva radnika činjenicom da kolektiv ne može ili neće ili nije u stanju da reši neke njihove probleme i zahteve. U tome radnici mogu biti u pravu ili ne, ali društvo ne može proglasiti takve akcije ilegalnim, iako ih takode ne može akceptirati kao normalni način rešavanja sporova između radničkog saveta i kolektiva ili pojedinih grupa radnika. Logika našeg sistema je da spor najpre nastoje da reše sindikati ili da se spor iznese pred samoupravni sud, to jest pred sud udruženog rada. Ali, ako radnici jednostavno neće da prihvate određene odluke bez obzira na stav i rešenje suda, onda je jasno da problem može rešiti samo politička akcija.

7. Društvena zaštita samoupravljanja i društvene svojine

U sistemu socijalističkog samoupravljanja odlučujuću ulogu u ostvarivanju zaštite samoupravljanja i društvene svojine ima sam udružen rad. To je polazna tačka i Ustava i Zakona o udruženom radu. Takva uloga samoupravno organizovanih radnih ljudi proizlazi pre svega iz njihovog prava da u osnovnim organizacijama udruženog rada, ravnopravno i uz međusobnu povezanost i uzajamnu odgovornost u radu sa radnicima drugih organizacija udruženog rada, upravljaju sredstvima društvene reprodukcije, uređuju međusobne odnose u procesu rada i ostvaruju svoja samoupravna prava. Najznačajnije mesto i ulogu u tom pogledu imaju radnički savet, izvršni organ radničkog saveta, poslovodni organ, samoupravna radnička kontrola, sindikati, kao i drugi organi i organizacije udruženog rada i svi radni ljudi u njoj.

Međutim, samoupravljanje kao sistem ne može da postoji samo za sebe. Ono se mora oslanjati i na državnu vlast radničke klase. Naime, samoupravljanje i društvena svojina moraju imati posebnu društvenu zaštitu jer se upravo na njima zasniva celokupan

naš društveni sistem. Uz demokratski organizacioni mehanizam samoupravljanja u samim osnovnim i drugim organizacijama udruženog rada i samoupravnim zajednicama, neophodan je i jedan mehanizam za uvid, nadzor, kontrolu, pa, ako je neophodno, i prinudnu intervenciju državnih organa i organa društvene zajednice u celini u odnose unutar organizacija udruženog rada, kao i u pogledu odnosa radnika i organizacija udruženog rada prema sredstvima u društvenoj svojini i socijalističkoj društvenoj zajednici.

Društvena zajednica ima pravo i dužnost da — preko za to ovlašćenih državnih i društvenih organa — ovu zaštitu ostvaruje samo u onim zakonom utvrđenim slučajevima kada su u nekoj samoupravnoj organizaciji ili zajednici samoupravni odnosi u većoj meri poremećeni ili je društvena svojina ozbiljnije ugrožena ili povređena. Dakle, državni i društveni organi ovlašćeni su da intervenišu i preduzimaju mere za zaštitu samoupravnih prava i društvene svojine tek ako odgovorajući samoupravni organi u organizacijama udruženog rada i samoupravnim zajednicama ne izvrše ili ne mogu da izvrše svoje dužnosti i prava, odnosno kada se ne može očekivati da određena organizacija udruženog rada sama reši probleme koji su nastali u njoj.

Naime, u uslovima postojanja pojava i pokušaja monopolskog raspolaganja sredstvima u društvenoj svojini i zloupotreba ili uzurpiranja prava radnika da slobodno i ravnopravno uređuju svoja samoupravna prava i odnose, jasno je da društvo ne bi bilo, da tako kažem, dobar domaćin ako bi sredstva društvene reprodukcije i samoupravne odnose radnika unutar organizacije udruženog rada i između organizacija udruženog rada, kao i odnose ovih organizacija prema društvenoj zajednici prepustilo njihovom stihijnom kretanju i razvoju.

U našem društvu se više puta pokazalo da su antisamoupravne tendencije, shvatanja i navike jači faktor nego što su to spremni da priznaju oni koji veruju u automatski razvoj samoupravljanja, na osnovu spontano izražene volje radničke klase. Naime, tu nisu u pitanju samo neke trenutne slučajne pojave nego i određene, stalno prisutne tendencije koje nužno proizlaze iz strukture i protivrečnosti koje dolaze do izražaja u njegovom razvoju i u razvoju odnosa u društvu uopšte. Zato je jasno da se sa tim tendencijama ne smemo i ne možemo miriti ni danas, ni ubuduće.

U ostvarivanju samoupravnih prava i zaštite društvene svojine posebno značajnu ulogu imaju sudovi udruženog rada. U Ustavu iz

1974. godine njima je dato u nadležnost obavezno rešavanje Ustavom i Zakonom određenih sporova iz društvenoekonomskih i drugih samoupravnih odnosa, kao i rešavanje onih sporova iz međusobnih odnosa radnih ljudi koje oni samostalno uređuju ili koji proizlaze iz prava kojima oni samostalno raspolažu.

Posebno polje nadležnosti sudova udruženog rada, kao najznačajnijeg oblika samoupravnog sudstva, predstavlja odlučivanje o zahtevima za zaštitu samoupravnih prava uopšte, a posebno prava rada društvenim sredstvima, kao i društvene svojine. Tako su sudovi udruženog rada nadležni da odlučuju u sporovima o samoupravnim pravima i obavezama radnika iz njihovih međusobnih odnosa u udruženom radu, a posebno u sporovima koji se odnose na sticanje i prestanak svojstva radnika u udruženom radu. Sudovi udruženog rada odlučuju i o statusnim pitanjima u vezi sa osnivanjem, izdvajanjem, spajanjem, pripajanjem i podelom osnovnih i drugih organizacija udruženog rada, u vezi sa zaključivanjem i sprovođenjem samoupravnih sporazuma o udruživanju i međusobnim odnosima u udruženom radu itd. Sud udruženog rada može da poništi samoupravni sporazum u celini ili samo pojedine njegove odredbe, ako utvrdi da se njime povređuju samoupravna prava radnika, narušavaju odnosi u raspodeli koji se zasnivaju na načelu raspodele prema radu ili narušava normalan tok društvene reprodukcije, a to može da učini i u slučajevima ako se samoupravnim sporazumom na neki drugi način narušava sprovođenje politike utvrđene društvenim planovima i društvenim dogovorima ili povređuju načela morala socijalističkog samoupravnog društva. Sud udruženog rada ima takođe značajnu ulogu i u postupku za raskidanje, prestanak važenja, poništenje ili izmenu samoupravnog sporazuma u celini ili samo u njegovom određenom delu, ako postupak za to pokrene predlagač, odnosno ostali učesnici određenog samoupravnog sporazuma iz razloga predviđenih u zakonu.

Sudovi udruženog rada imaju značajnu funkciju i u pogledu vršenja nadzora nad zakonitošću akata organizacija udruženog rada. Naime, kada skupština društveno-političke zajednice obustavi od izvršenja samoupravni opšti akt određene organizacije udruženog rada koji nije uskladen sa drugim samoupravnim opštim aktom ili odlukom sa kojom mora biti u skladu, onda odluku o tome da li je taj opšti akt uskladen ili nije donosi odgovarajući sud udruženog rada.

Društveni pravobranilac samoupravljanja, u skladu sa svojim

Ustavom i Zakonom utvrđenim nadležnostima i ovlašćenjima, predstavlja samostalni društveni organ koji po svojoj inicijativi ili po inicijativi radnika, organizacija udruženog rada, sindikata, državnih organa itd. pokreće postupak za zaštitu samoupravnih prava radnika i društvene svojine, kao i za ukidanje ili poništavanje odluka i drugih akata kojima se povređuju samoupravna prava i društvena svojina. Taj postupak on pokreće pred svim sudovima, uključujući tu i ustavne sudove, kao i u skupštinama društveno-političkih zajednica, osnovnim organizacijama udruženog rada i drugim samoupravnim organizacijama i zajednicama itd.

Društveni pravobranilac samoupravljanja ne samo da može da pokreće postupak pred ovim organima nego može i da samostalno preuzima određene mere i pravna sredstva u cilju zaštite samoupravnih prava radnih ljudi i društvene svojine. Pri tome, društveni pravobranilac samoupravljanja — kao i sudovi udruženog rada — predstavlja društveni organ oslobođen nepotrebnog formalizma u svom radu, komplikovanog postupka itd. To mu pruža mogućnost da bude slobodniji, fleksibilniji, a time i efikasniji u rešavanju sporova iz samoupravnih odnosa. U praksi se, na primer, takozvani preventivni metod delovanja društvenog pravobranilca samoupravljanja pokazao kao posebno efikasan način njegovog rada u zaštiti samoupravnih prava i društvene svojine. Na primer, društveni pravobranilac samoupravljanja može organizaciji udruženog rada reći da njen samoupravni sporazum nije u skladu sa zakonom, da ga sama mora uskladiti ili će u protivnom ići pred sud. Tako se na jedan sasvim drukčiji način postavlja i odgovornost organa upravljanja, direktora i ostalih rukovodećih radnika, kao i svih drugih radnika u pogledu poslovanja i odnosa u kolektivu.

Naše socijalističko i samoupravno društvo ne može ispustiti iz svojih ruku pravo i ovlašćenje ne samo da ukazuje na slučajeve ugroženosti ili povrede samoupravnih prava i društvene svojine nego i da neposredno i prinudnim sredstvima interveniše, ako ukazivanje na ovakve slučajeve ostane bez zadovoljavajućih rezultata. Kad utvrdi da su u organizaciji udruženog rada ili drugoj samoupravnoj organizaciji ili zajednici bitno poremećeni samoupravni odnosi, da su teže oštećeni društveni interesi ili da samoupravna organizacija, odnosno zajednica ne izvršava svoje zakonske obaveze prema društvu, skupština društveno-političke zajednice može primeniti privremene mere. U tom slučaju, ona može da raspusti organ upravljanja i izvršne organe ili da sineni poslovodne

organe i rukovodioce određene samoupravne organizacije ili zajednice i da raspiše izbore za nove članove ovih organa, odnosno da imenuje privremene organe ili, pak, da privremeno ograniči ostvarivanje pojedinih samoupravnih prava radnih ljudi i organa upravljanja u toj organizaciji udruženog rada ili drugoj samoupravnoj organizaciji, odnosno zajednici. Skupština takođe ima pravo i dužnost da preko svojih organa vrši nadzor, odnosno kontrolu nad zakonitošću rada organizacija udruženog rada. Tako skupština društveno-političke zajednice, odnosno njen nadležni organ, ako utvrdi da se odlukama, drugim aktima ili radnjama organizacije udruženog rada povređuju samoupravna prava i društvena svojina, može obustaviti od izvršenja takve odluke, akte ili radnje i pokrenuti redovan postupak pred nadležnim sudom koji donosi odluku o tome da li postoji povreda samoupravnih prava radnih ljudi i društvene svojine ili ne postoji.

Takođe, značajnu ulogu u ostvarivanju posebne zaštite samoupravnih prava radnih ljudi i društvene svojine imaju sindikati. Pored ostalih prava i dužnosti koje imaju kao specifična društveno-politička organizacija radnih ljudi u udruženom radu i političkom sistemu socijalističke samoupravne demokratije uopšte, sindikati imaju posebnu ulogu i u rešavanju sporova koji se nisu mogli rešiti redovnim putem i u redovnom postupku. Naime, oni imaju pravo i dužnost da po sopstvenoj inicijativi ili na zahtev radnika pokrenu postupak i učestvuju u njemu pred organom koji je nadležan za rešavanje spora koji je nastao između radnika iz pojedinih delova organizacije udruženog rada ili između radnika u organizaciji udruženog rada i organa te organizacije, odnosno organa društveno-političke zajednice.

8. Slobodni udruženi rad — osnova političkog sistema socijalističkog samoupravljanja

Radni čovek, njegova konkretna društvena, stvaralačka, materijalna i samoupravna pozicija u slobodnom udruženom radu je polazna tačka i cilj izgradnje političkog sistema socijalističkog samoupravljanja. U stvari, društvenoekonomski položaj radnika u sistemu samoupravnog udruženog rada, kao i svih radnih ljudi u društvu uopšte, njihov društveni i politički položaj, njihovo angažovanje i ukupna aktivnost, a time i uticaj na izgradnju i funkcionisanje političkog sistema, čine nerazdvojnu, jedinstvenu celinu. Razvi-

janje samoupravnih društvenoekonomskih odnosa i jačanje materijalnog, pa time i ukupnog društvenog položaja radnog čoveka u samoupravnom udruženom radu i u društvu uopšte predstavlja snažan motiv i osnovu za njegovo intenzivno društveno i političko angažovanje i za stvarno učešće i uticaj na sistem društvenog i političkog odlučivanja i za njegovu zainteresovanost za izgradnju i dosledno funkcionisanje političkog sistema socijalističkog samoupravljanja.

Naš politički sistem mora dosledno i najdirektnije izražavati interese radnika u udruženom radu, odnosno on treba da bude njegova funkcija. Međutim, to ne znači da se ispoljavanje samoupravnih interesa može vršiti stihijski, u obliku neorganizovane konkurencije i međusobnih konflikata. Radnička klasa i radni ljudi imaju jedinstvene osnovne interese, a ta činjenica je objektivna osnova za to da se razrešavanje problema u ispoljavanju samoupravnih interesa vrši u jednoj demokratskoj političkoj organizovanosti i uzajamnoj demokratskoj odgovornosti. Samoupravljanje je pravo demokratskog ispoljavanja interesa, ali ono ne daje pravo nametanja nekog parcijalnog interesa na štetu drugih radnika i društva. Demokratski politički sistem ispoljavanja i usklađivanja interesa i efikasnog razrešavanja sporova je zato bitan uslov i sastavni deo sistema socijalističkog samoupravljanja.

Zbog toga je dalja izgradnja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja od velikog značaja za celokupan napredak našeg društva. A dalji razvoj političkog sistema socijalističkog samoupravljanja ne može se uspešno ostvarivati bez stabilnog materijalnog i samoupravnog položaja radnog čoveka u udruženom radu. Udruženi rad biće stvarno baza političkog sistema i imaće odlučujući uticaj na njegove institucije u meri u kojoj budu u društvenoj i samoupravnoj praksi konkretno ostvarena ustavna načela i opredeljenja o samom udruženom radu.

Upravo demokratija slobodnog udruženog rada mora da bude vodeći faktor dalje izgradnje i obogaćivanja našeg političkog sistema sadržinom socijalističke samoupravne demokratije. Promene u političkom sistemu koje treba da izvršimo u narednom periodu — mada nije reč o nekim krupnim zahvatima — treba da budu u pravom smislu nastavak i nadgradnja sistema slobodnog udruženog rada. Dakle, glavni cilj koji stoji pred nama jeste prilagodavanje svih institucija političkog sistema socijalističkom i samoupravnom karakteru proizvodnih odnosa, kao i delegatskom samoupravnom

sistemu, odnosno njegovoj samoupravnoj delegatskoj bazi, to jest odnosima koji vladaju u udruženom radu. Drugim rečima, on se mora nalaziti u neposrednoj funkciji interesa i potreba radnih ljudi organizovanih u osnovnim samoupravnim organizacijama i zajednicama.

To znači da u političkom sistemu u okviru naših samoupravnih demokratskih institucija moramo stvarati i razvijati takve organizacione i institucionalne veze, odnose i oblike koji će omogućiti najšire stvaralačko učešće radnih masa ličnom aktivnošću i preko svojih delegacija i delegata u utvrđivanju društvene politike i njenom ostvarivanju, jer to je put i način da se obezbedi vodeći položaj i uloga radnog čoveka u sistemu socijalističkog samoupravljanja, a samim tim i progres socijalizma.

U izgradnji demokratskog političkog sistema socijalističkog samoupravljanja svakako je veoma važno njegovo dalje učvršćivanje kao sistema. Jer, ukoliko taj sistem kao celina bude stabilniji i efikasniji, odnosno ukoliko bude doslednije obezbeđivao vodeću društvenu ulogu interesa radničke klase i svih radnih ljudi i ukoliko ključni položaji u društvu budu čvršće u rukama radnog čoveka, utoliko će naše društvo brže, smelije i odlučnije moći da razvije sve one raznovrsne oblike demokratske prakse koji su potrebni za funkcionisanje i za njegov dalji progresivni razvoj. Ali, isto tako je jasno da sistem samoupravne demokratije danas mora biti takode instrument održanja, odbrane i funkcionisanja sistema klasne vlasti, to jest samoupravne vladavine, odnosno vodeće društvene uloge radničke klase u demokratskoj povezanosti i uzajamnoj zavisnosti sa svim radnim i demokratski orijentisanim ljudima našeg društva. Jer samo u meri u kojoj revolucionarne promene u društvenoekonomskim odnosima budu postale svakodnevna životna praksa radnih ljudi, u toj meri će se oni pojavljivati kao stvarni subjekti društvenog i političkog odlučivanja, a udruženi rad kao realna baza političkog sistema.

Samoupravljanje u udruženom radu zajedno sa delegatskim sistemom sada postaje prava materijalna osnova i za odlučujući uticaj samoupravljanja i samoupravnih interesa na sistem državne vlasti, to jest u društveno-političkim zajednicama koje vrše državnu vlast od opštine do federacije, kao i za ostvarivanje demokratskih prava radnih ljudi i građana u odnosu na upravljanje državnom vlašću. Samoupravljanje isto tako postaje materijalna i politička baza i za razvoj radnika kao stvaralačke ličnosti u korišćenju

celokupnih društvenih sredstava kako u njegovom ličnom radnom i životnom interesu, tako i u interesu razvoja društva kao celine.

Novi Ustav i Zakon o udruženom radu, kao i drugi sistemski zakoni daju nam široke mogućnosti, a i obavezuju nas da brže i konkretnije raščišćavamo otvorena pitanja i utiremo puteve daljem razvoju sistema samoupravne socijalističke demokratije, zasnovane na demokratiji udruženog rada, na delegatskom sistemu, kao i na odgovarajućoj poziciji organizovanih faktora socijalističke svesti i nauke u samom tom sistemu. Samo u takvoj sintezi može nastati stabilan demokratski sistem novog tipa koji će moći da obezbedi najšire demokratske slobode radnom čoveku i građaninu, a koji će istovremeno biti sposoban da se energično i uspešno odupire pokušajima da se sistem socijalističke i samoupravne demokratije koristi upravo za njegovo rušenje.

Edvard Kardelj: »Slobodni udruženi rad — brionske diskusije«, »Radnička štampa«, 1978. Beograd

SADRŽAJ

BELEŠKA UZ OVU KNJIGU	7
IDEJNA, DRUŠTVENO-EKONOMSKA I POLITIČKA OPREDELJENJA NACRTA ZAKONA O UDRUŽENOM RADU.	9
DALJI RAZVOJ DRUŠTVENO-EKONOMSKIH ODNOSA NA OSNOVU USTAVA I ZAKONA O UDRUŽENOM RADU I UČVRŠĆENJE POLOŽAJA RADNIKA	37
O SISTEMU SAMOUPRAVNOG PLANIRANJA	55
UVODNA NAPOMENA	57
I. DILEME O DRUŠTVENO-ISTORIJSKOJ SADRŽINI POJMA PLANIRANJA U SAMOUPRAVNOG SOCIJALISTIČKOM DRUŠTVU.	58
1. Centralizovano i necentralizovano planiranje	59
2. Obavezno ili neobavezno planiranje	60
3. Plan — državni akt ili prognoza.	63
4. Efikasnost planiranja — funkcija državne primude ili medusobnih odnosa radnika u sistemu udruženog rada	65
5. Plan — instrument razvojne politike ili učvršćivanja samoupravnog položaja radnika	67
II. OSNOVE DRUŠTVENOG PLANIRANJA U USLOVIMA SOCIJALISTIČKOG SAMOUPRAVLJANJA	71
1. Osnovni ciljevi i zadaci planiranja	71
2. Odnosi u sistemu planiranja	72

3. Društveno-ekonomska sadržina planiranja i plana . . .	75
III. NOSIOCI PLANIRANJA I NAČIN UREĐIVANJA	
MATERIJALNIH ODNOSA MEĐU NJIMA	82
1. Primarni nosioci planiranja	82
2. Sekundarni nosioci planiranja	85
3. Reprodukcijske celine	86
4. Privredne komore	90
5. Privredne grane i njihova udruženja	91
6. Uloga društveno-političkih organizacija u procesu planiranja	96
IV. SAMOUPRAVNI I DRUŠTVENI PLANOVI	98
1. Planiranje u samoupravnim organizacijama i društveno-političkim zajednicama	98
2. Samoupravni plan osnovne organizacije udruženog rada	104
3. Samoupravni plan radne organizacije	106
4. Samoupravni plan složene organizacije i širih zajednica udruženog rada	108
5. Plan samoupravne interesne zajednice	109
6. Plan mesne zajednice	111
7. Društveni plan opštine	112
8. Plan republike i autonomne pokrajine	115
9. Društveni plan federacije	118
V. DRUŠTVENO DOGOVARANJE I SAMOUPRAVNO SPORAZUMEVANJE O OSNOVAMA PLANA	123
1. Pojmovno određenje društvenog dogovaranja i samoupravnog sporazumevanja	123
2. Sadržina samoupravnog sporazuma i društvenog dogovora o osnovama plana	126
3. Dve faze procesa planiranja	128
4. Istovremenost i kontinuiranost (permanenčnost) planiranja	130
5. Mesto i uloga državnih organa u procesu planiranja	134
6. Ostvarivanje plana	137
VI. PRIPREMA I POSTUPAK DONOŠENJA SAMOUPRAVNIH SPORAZUMA O OSNOVAMA PLANA	143
1. Postupak pripreme plana osnovne organizacije udruženog rada	143
2. Postupak pripreme samoupravnog sporazuma o osnovama plana radne organizacije	147

3. Postupak pripreme samoupravnog sporazuma o osnovama plana složene organizacije i širih zajednica udruženog rada	148
4. Postupak pripreme samoupravnog sporazuma o osnovama plana mesne zajednice	151
VII. PRIPREMA I POSTUPAK UTVRĐIVANJA DRUŠTVENIH DOGOVORA O OSNOVAMA DRUŠTVENIH PLANOVA	152
1. Postupak pripreme društvenog dogovora o osnovama plana opštine	152
2. Postupak pripreme društvenog dogovora o osnovama plana republike i autonomne pokrajine	155
3. Postupak pripreme društvenog dogovora o osnovama plana federacije	156
4. Utvrđivanje društvenog plana federacije	162
VIII. VREMENSKO TRAJANJE PLANOVA I NJIHOVA METODOLOGIJA	166
1. Dugoročni planovi	166
2. Srednjoročni planovi	167
3. Godišnji planovi	169
4. O metodologiji planiranja	171
STICANJE I RASPODELA SREDSTAVA ZA LIČNE DOHOTKE NA OSNOVU RADA — JEDNO OD NAJAKTUELNIJIH PITANJA NAŠEG DRUŠTVA DANAS	175
SLOBODNI UDRUŽENI RAD	193
UVODNA NAPOMENA	195
I. SUŠTINA I KARAKTER SOCIJALISTIČKOG SAMOUPRAVNOG UDRUŽENOG RADA	196
1. Neophodnost Zakona o udruženom radu	196
2. Pojmovno određenje i polazne osnove socijalističkog samoupravnog udruženog rada	200
3. Društvena svojina i socijalistička samoupravljanje	210
II. DRUŠTVENO-EKONOMSKA SUŠTINA DOHODOVNIH ODNOSA U UDRUŽENOM RADU	220
1. Društveni karakter dohotka i njegove ekonomske funkcije	220
2. Neke dileme oko udruživanja dohotka pod kontrolom radnika u osnovnim organizacijama udruženog rada	230
3. Društveno-ekonomske funkcije minulog rada u sistemu dohodovnih odnosa	237

4. Načela i ciljevi zajedničkog ostvarivanja dohotka na osnovu udruživanja rada i sredstava	256
5. Način udruživanja rada i sredstava i oblici učešća u zajednički ostvarenom dohotku	260
6. Raspoređivanje zajedničkog prihoda kao oblika učešća u zajednički ostvarenom dohotku	267
7. Raspadela zajedničkog dohotka	270
8. Mehaniizam učešća u zajedničkom dohotku na osnovu minulog rada i njegovi elementi	277
9. Raspoređivanje prihoda, odnosno zajedničkog dohotka bankarskih organizacija udruženog rada	282
10. Međusobni kreditni odnosi osnovnih organizacija udruženog rada i drugi oblici udruživanja rada i sredstava	285
11. Interne i eksterne cene u regulisanju međusobnih odnosa osnovnih organizacija udruženog rada na osnovu udruživanja rada i dohotka	290
12. Samoupravni i društveni planovi — polazna tačka udruživanja rada i sredstava	295
13. Utvrđivanje dohotka osnovne organizacije udruženog rada	297
14. Raspoređivanje dohotka	301
15. Raspoređivanje čistog dohotka	307
16. Raspodela sredstava za lične dohotke radnika	312
17. Sistem pokazatelja	321
III. DRUŠTVENO-EKONOMSKI ODNOSI IZMEĐU PROIZVODNJE I PROMETA I ULOGA POTROŠAČA	327
1. Neke dileme oko regulisanja ekonomskih odnosa između proizvodnje i prometa	327
2. Sadržina društveno-ekonomskih odnosa između proizvodnih i prometnih organizacija udruženog rada	330
3. Sadržina samoupravnih sporazuma o udruživanju rada i sredstava proizvodnih i prometnih organizacija udruženog rada	337
4. Pravci industrijalizacije savremene trgovine	342
5. Poslovne zajednice za proizvodnju i promet kao oblici trajne saradnje proizvodnih i trgovinskih organizacija udruženog rada	343
6. Samoupravne interesne zajednice za proizvodnju i promet kao oblici saradnje proizvodnih i prometnih organizacija udruženog rada sa potrošačima	347

7. Ekonomski odnosi između trgovine na malo i potrošača	349
IV. SAMOUPRAVNO DOHODOVNO-INTERESNO POVEZIVANJE DRUŠTVENOG RADA U MATERIJALNOJ PROIZVODNJI I U DRUŠTVENIM DELATNOSTIMA	352
1. Slobodna razmena rada između materijalne proizvodnje i društvenih delatnosti	352
2. Oblici finansiranja društvenih delatnosti	355
3. Proširena reprodukcija u društvenim delatnostima	357
4. Samoupravne interesne zajednice	359
5. Dogovaranje i planiranje u samoupravnim interesnim zajednicama	362
6. Samoupravne interesne zajednice u privredi	365
7. Oblici odlučivanja u samoupravnim interesnim zajednicama	369
V. DRUŠTVENO-EKONOMSKO POVEZIVANJE SAMOSTALNOG LIČNOG RADA U SISTEM SAMOUPRAVNOG UDRUŽENOG RADA	371
1. O karakteru samostalnog ličnog rada	371
2. Povezivanje samostalnog ličnog rada zemljoradnika u sistem samoupravnog udruženog rada	376
3. Ugovorno organizacija udruženog rada	388
IV. OBLICI SAMOUPRAVNOG ORGANIZOVANJA UDRUŽENOG RADA	394
1. Osnovna organizacija udruženog rada	394
2. O radnim jedinicama, radnim grupama i sličnim organizacijama rada	404
3. Radna organizacija	407
4. Solidarna materijalna odgovornost osnovnih organizacija udruženog rada	413
5. Složena organizacija udruženog rada	416
6. Poslovne zajednice i zajednice udruženog rada za međusobnu plansku i poslovnu saradnju	418
7. O reprodukcijom celinama	420
8. Opšta granska udruženja i privredne komore	423
9. Organizovanje i položaj radnih zajednica	436
VII. MEĐUSOBNI RADNI ODNOSI RADNIKA I OSTVARIVANJE SAMOUPRAVLJANJA U UDRUŽENOM RADU	442

1. Karakter radnog odnosa u samoupravnom udruženom radu	442
2. Odgovornost radnika za vršenje radnih obaveza	447
3. Lično izjašnjavanje kao oblik odlučivanja radnika	450
4. Odlučivanje putem delegata i delegacija	454
5. Organi upravljanja i drugi organi u osnovnoj i drugim organizacijama udruženog rada	457
6. Samoupravni sporazumi i društveni dogovori	465
7. Društvena zaštita samoupravljanja i društvene svojine	471
8. Slobodni udruženi rad — osnova političkog sistema socijalističkog samoupravljanja	475

Edvard Kardelj
UDRUŽENI RAD
I SAMOUPRAVNO PLANIRANJE

Tehnički urednik:
Hilmo Hadžić

Naslovna strana:
Ivica Čavar

Korektori:
Natalija Kulić
Zimeta Pešto

Izdavač:
SOUR »Svjetlost«. Izdavačka radna organizacija, OOUR izdavačka
djelatnost, Sarajevo

Za izdavača:
Idriz Fazlić

Štampa:
Mladinska knjiga, Ljubljana

Štampano u 10.000 primjeraka. 1982.